DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The essentialness of diachrony

Francisc Gafton*
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received December 21, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
organism
evolution
diachrony
synchrony

Abstract

Natural entities—plants and animals, on the one hand, society, language, and culture, on the other—emerge through an assiduous diachronic effort, respond to diachronically developed needs, exist and function diachronically. However, through the instruments at his disposal, man can only perceive and grasp the "fragment", seizing it for a prolonged instant, which explains his objective tendency to segment the spatiotemporal reality according to his own proportions and abilities. Reality itself, however, cannot be subjected to the unnatural segregation of one of its own products and elements, and cannot be fully comprehended in any other way than how it exists: as a whole. At the end of the synchronic road, what offers comprehension and understanding of the ontologically-becoming whole is the path of the diachronic method.

"The theory of natural selection is to be accepted not merely as a law of biology as such, but as a principle of the natural world, which finds appropriate application in all the sciences of life and mind." (James Mark Baldwin)

1. Introduction

Human generations naturally perceive only the present they live in, that of survival, even though their profound, real nature is diachronic. Just as each new cardiac cycle is necessary for life, each new step unfolds in the image and the wake of its predecessor, and as, in each new generation, the same gene transmits the same information and determines the same process or capacity, a complete and real existence is not possible without the continuous understanding and recollection of the diachronic dimension, of the non-hubristic truth that each individual is merely a cell whose life has no meaning, nor real existence, outside the life of the organism; that everything has its starting point in the past, and that true understanding can only come with the completion of the evolutionary path. For this reason, the complete present and the potential for a complete future reside in the present that has assimilated its past.

2. The structural-functional dynamics

Entities such as the vegetal cell, the animal individual, or society itself are organisms that—beyond their degrees of complexity—share common sets of structural-functional and behavioural traits. The constitution of a cell, or of any other kind of natural entity, is in the image of its progenitor and is the product of prior processes; from a structural standpoint, entities are resultants of states and processes that precede them. The cell functions in accordance to its inherited structural capacities and to its own needs, relative to the requirements of the bio-spatial-temporal ensemble of which it is part; from a functional standpoint, entities are resultants of the use of these structures, determined by the interaction with the environment, that is, adjusted by the entity's internal needs in connection with the external requirements.

*Email address: *algafton@gmail.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

> Adaptation of an organism occurs within the limits set by its structural equipment, through the conversion/overloading of existing structures to/with new functions. Structural modifications might be generated by prolonged unidirectional use of the structures under constant pressures from internal and external demands. Adaptation is the answer of the organism, by means of its structure, to both its internal needs and the requirements of the environment.

Biological systems—though not exclusively them—do not inherit their structure as an immutable element, but as a framework capable of adapting itself to possible internal needs and future external requirements. In turn, functions are only inherited as virtualities, and are then determined by the possibilities offered jointly by the structure and the actual demands of reality.

> Structures and functions do not follow a rectilinear motion. A simplified but realistic model would show that in an environment with balanced demands the structure of one generation results from the consolidated (through collaboration and conflict of the elements) structure of the previous generations, its functioning being similar to that of its predecessors. In a demanding environment, or in one whose accumulated traits surpass even its own ability to maintain its inherited constants (the environment being nothing but the result of a multitude of coexisting systems, at different levels every organism being itself both an environment and an organism), the structure of a generation is in essence the same as above, although it starts being stretched in the direction of certain adjustments, introduced by the accommodation to intense requirements accumulated over time that have surpassed the equilibrium and resistance thresholds of the former structures. Certain accumulations of factors and of qualitative changes in the environment result in functional requirements that can only be fulfilled by structural adaptations. If the pressures imposed by the requirements of the environment surpass the capacity for response of the structure, the internal needs surpass the structure's limits to overload or (partially) convert, and the most efficient solution might be change. The exceeded structures transmit their still-useful traits, to which the new structures add new functional solutions and answers, in accordance to the requirements that had initiated and determined the change. After a certain period in which functional requirements continue to induce the same functional needs, new generations will come to inherit the new structural data, new functional valences, a new equilibrium settling in at the new level.

There is, therefore, a certain (spatio)temporal disparity between structure and function. The former constitutes a material support and a form derived from prior structures. Serving the purpose of exchanging matter and energy with the environment (as well as with other systems) aimed towards survival, the structures of a dissipative system must possess the ability to process their constituent material, and ultimately to be adaptable to the ways of existence and operation of the environment. The accommodation of a structure to the requirements of the environment is modulated and regulated by the use of its functions, but it can only occur within the limits given by the structure's internal potential. The latter is a way to exercise functions that are both subsequent—corresponding to that structure—, which fulfil internal needs, and consequent—allowed by that structure—, which fulfil the requirements of the environment and of the interaction with it.

> Given the structural-functional traits of the organisms, as well as the ways in which they connect to sub- and superordinate systems, the rates of evolution occurring at different levels are differentiated: structures are more stable than functions, and primary elements are more stable than derived ones. For instance, perceptions and impressions change more slowly than the means of translating them through language into thought, and language forms change more slowly than thought contents. In linguistics, although oscillations and torsions can occur along all

> compartments—their distribution depending on the period and on the dynamics of the linguistic norm—, the structure, i.e., the element of stability and that gives identity, resides in the phonetic and morphological levels, while syntactic dynamics and most of all semantic adjustment constitute the variable, dynamic component of language. In spite of its drawbacks, the role of this disparity is to ensure systemic continuity and identity, just like during walking the body never leaves the ground completely, although its stance changes continuously.

Over the course of generations, the structure becomes a construction—partially given, continuously adjustable—that facilitates the interaction with the environment through the use of the functions[1]. Established on older principles, updated by newer needs and requirements, constructions are apt to exercise functions that correspond to a preexisting system, as well as new functions meant to satisfy a set of current requirements.

It follows, then, that living entities forming a community in a given environment and in a given period are—structurally and functionally—resultants of organic and interactional processes that occurred historically. These processes concern the integration within the environment and the adaptation to it, the suppleness of structural-functional traits allowing the entities to adapt to the environment, and even to change it. Since they originate from a line of adaptations that answered tangible factors—initiators of external requirements that imposed internal needs—traits are dynamic, variable, and evolutional.

> In the context of a dynamic environment that imposes adaptive evolution, the ability to store information is limited; the accumulation of an optimal quantity of information is a stringent necessity, and is directly proportional to the organisational and functional complexity. Additionally, the differentiation and specialisation of the system's components increases the degree of structural interdependency, of organisational complexity, and the integrity of the organism, which in turn increases the internal needs with consequences in the system's response to external requirements. This given fact of internal dynamics, in relation with the external constraints, is able to challenge the stability of the organism, since the tendency towards dynamic equilibrium—an adaptive response to the environment—and the auto-adjustment—a struggle towards internal equilibrium on the background of the external interactions—generate entropic effects. A state of equilibrium is maintained in relative fluctuation, since the external requirements may surpass certain thresholds which can only be answered through structural-functional changes. Moreover, to the organism's efforts towards a direct response, internal needs for calibration or even progress can appear (the latter being anticipative towards the external requirements or ameliorative of the internal structures and functions). The solution to this problem implies new efforts towards re-equilibration, which may be achieved on a different evolutional level, but only temporarily, since new demands will always challenge the evolutional process of the matter.

Although the identity of organisms seems to be in a continuous process of becoming, in the conditions of a dynamic and demanding environment their identity reveals both a tendency towards preservation and adaptation abilities. The typical feature of organisms is organic continuity and identity with the species: the constitutive material, the structural and functional principles remain unchanged, regardless of the generated patterns and the requirements to which they are subjected.

3. The fundamentality of evolution

The prospective look from a certain standpoint reveals that adaptive motions respond to certain internal needs for recalibration, as well as to external requirements for accommodation; adaptation is not a solution that targets durability or directed evolution, but is the most efficient way of concrete, opportune,

[1] Organisms are not isolated entities, but part of the environment in which they exist; interaction is therefore vital—not only as a necessity for survival, but as a condition for existence.

and efficient adjustment to the impositions of reality, in order to preserve one's existence. Things are as such because natural constructs do not occur according to a plan or towards a goal (of any kind, much less anthropic, built in view of an ideology, a morality, etc.). The perfection of an organ, the harmony between its parts, their balanced conjunction, their efficient operation are not goals in themselves, but rather ephemeral results that fulfil pressing needs, serving to the optimal adaptation of the organism to the requirements of reality, in order to ensure efficient survival, in relation to both the self and the environment: for oneself, but as an integrated part of the environment.

The configuration of the organism (as resultant of the interaction between structures and functions) and its challenge–response relationship with the environment (as resultant of the dynamics between internal needs and external requirements) are not only states bound to experience change, but also seeds for change. Thus, the level of endowment and adaptability, both of them in connection with the environment, are related to the imperative character of internal and especially external demands; the force of the demands and the reaction of the organism's possibilities and abilities to this conjunction determine the strength of the response. This response is a reflection on the level of endowment and adaptability, on the capability of the organism, and it materializes the investment of energy, regulating the rate of fulfilling the demands, the accuracy of restructuring, and the correlation with other demands. The extent of this process is given by the number, the characteristics, and the needs of the elements at play, by the structural and/or functional complexity; at a structural-functional level, the process is of such a nature that—regardless of the anatomo-physiological complex—it follows a path that targets the results of interactions between the parts, in relation with the requirements.

In other words, the process is not "concerned" with the constitutive and functional accuracy of a part or organ, but targets the functional efficiency of the organism; the correct conjunction of the parts of the ensemble and the efficient correlation of functions are mere consequences of the ultimate stake: the adaptation of the organism to the environment in order to optimise its existence.

> This entire interplay may appear random, but it almost certainly occurs in accordance to specific principles or laws. In this way, biological and social entities interact and coordinate their attributes and behaviours, forging a functional structure.

The retroactive look towards some point allows one to understand the ways in which through its actions the human being has been able to better its integrative and existential activity as part of a larger organism. Just like the society to whom he belongs, the individual is a continuous entity—of course, at the level of its existence—, and through the intra- and intergenerational relationships he is a step in a sustained process. He is congruent to his contemporaries, though in the sense of an alternative entity from within the same reality—itself subject to the game of evolution, identical in essence, nonidentical by accident, appearance, and becoming. Through the interplay between stability and variability, one is identical to oneself under certain aspects, but has adaptive and evolutionary abilities through which he loses his identity at a certain level, in order to improve it at a different one.

> The existence of a component endowed with specific structural-functional traits is meaningful in so far as its traits facilitate the interaction with other similar components as part of a superior structural-functional entity. The superiority of the resulting entity stems from the structural-functional quality of its components, as well as from the quality of the result of their interaction. The cells (on any level) may become constituent elements, behaving as such, interacting and forming complex and varied structures. As part of the interaction between cellular structures, accommodation of the constituents may occur; here, however, the element belonging to multiple levels or even to complex structures has to undergo a more complex adjustment: not only an adaptation to other elements on the same level, or to requirements of that level, but also to a set of requirements induced by the activity on all levels.

However isolated an individual would consider himself, and whatever auto-conservation tendencies he would exhibit—all natural in pursuit of the optimal modalities of existence, at the highest qualitative level, in order to ensure descendants of the highest quality—, the real fulfilment of its existence derives from understanding that his life is merely a stage in the existence of the amino acids that—for a brief while—form him. In truth, this is the only form of immortality, uncertain but achievable.

> A principle of the living world—less so in the case of a genetic defect—is that the fulfilment of conditions for individual survival leads to the individual's participation in the life of the community or the species[2]. This is not calculated, but naturally given.

For this reason, fulfilment of personal existence is attained when the inherited tradition is capitalised in the highest degree, and then—after being enhanced with the best qualities generated by one's own existence—passed to the descendants in the most adequate and assimilable forms and ways, equipped with the best-adapted potentialities to continue the existence. Existing through the chain—perhaps more than the chain exists through its links—, each link must intensify and multiply the potential attributes of the chain they form (and not only to which they participate).

> To disregard the structural-functional complexity of the superordinate organism and the relations enacted within the whole complex might allow for a certain period of development and calm, but these would only be apparent—and merely consequences of the organism's auto-adjustment functions. These functions of adjustment would remain active exclusively on the basis of the previous accumulations and only as long as the reality dynamics allow it, in the presence of unchanging demands and requirements. Ignoring the organicity and historicity of processes is a certain path to catastrophic events—also a natural law.

This necessity may be alleviated by the fact that, due to natural variability and adaptation to reality, the starting points of the generations are not always identical, being subject to dynamics, at various intervals of time the accumulations becoming sedimented and then embedded into the genes. This peculiarity of evolution is probably the most deceptive of all, since it lays for individuals and generations the trap of relating only to their contemporaneous realities.

4. Synchrony as an instrument of diachrony

The world may be observed and analysed, thought, interpreted and understood from two perspectives: one lays the detail or part under the microscope, placing the investigator on the illusory position of an external and objective observer; the other contemplates the organism and the world, both in the process of becoming, while considering the investigator as congener of the pursued ontological becoming. Due to the nature of the object, of the targeted goal, of the path taken and of the position of the observer, the two perspectives are fundamentally different.

When applying the synchronic method, the researcher dissects the organisms and processes, lays them out on his desk, examining and analysing them much like a receptor and analyser, following the structural

[2] This is the real life in a nutshell. Each level of existence may be perceived synchronically, but it exists diachronically. Cells, tissues, organs, individuals, communities—they are all living matter and they exist, but none of them matters, nor have they real existence outside their participation to a superior form of existence, and to its adaptation, survival, reproduction, and evolution.

Due to certain peculiarities of the language–thought conjunction, people may perceive themselves as isolated individuals to such an extent that the tendency of parasitizing the community appears (that is, of taking advantage of the natural tendencies of the group to aggregate in the natural flow of diachronic existence). After the emergence of vocalisation (in living organisms) and the development of language (in humans), man observed that language can be reified and thus act and produce effects in the real world. After language served—with immense benefits—the purpose of coordinating actions within the social organism, its capabilities to induce behaviours have been exacerbated and misappropriated, especially according to the desires and needs of the individual whose language had acquired the most prestige.

detail, the articulation, the context and effects, in order to discover traits, to make descriptions and typologies, offering consistent definitions. The researcher connected to the diachronic perspective seeks to grasp the existence and becoming of organisms and processes, at a reasonable level of complexity and depth, in order to obtain, in a way similar to that of the brain, the understanding of reality. By following phylogenesis and ontogenesis, he seeks to fathom the relations and essence of organisms and processes, in order to gain understanding of existence and becoming.

The synchronic perspective may lead to understanding the structural detail placed under the microscope for static inspection. Even *in situ*, though, the synchronic analysis cannot seize the motion, that is, life, for it is inherently a photographic snapshot of the moment. By observing two successive moments, or even all the moments of a certain stage, it can only perceive structural differences between them, and only by reason can it capture the dynamics of these differences. The synchronic analysis cannot offer conclusions of diachronic rank, since the juxtaposition of static moments cannot generate temporal flow, just like the juxtaposition of excised cells does not generate a living tissue. By definition, synchronies cannot be summed up, because the synchronic analysis pulls the object out of temporality and expunges the motion, whence the resolute and insuperable limits of synchrony.

The diachronic perspective is less sensitive to structural details: being suitable for the contemplation of existence, processuality and becoming, it cannot erase the object since it observes the becoming, follows the adaptive and evolutional motion of structures, their interrelations and operation, beyond which it looks for existential principles. The observation and analysis of a present does not lead to its real understanding, but merely to its sequentialisation in thought. At the end of this process, though, it is imperative for that present to be rethought in its living dimension, a fact that can only truly occur after a change of perspective. Only thus can one discover and understand the history of the becoming of reality that has come to be that present[3]; only with the knowledge of this evolution one obtains the premises of true understanding of any reality.

Focused on an object carved out of its context, the synchronic analysis eventually ends in a point (however deep). By pondering upon the process of becoming, the diachronic analysis follows motion ad infinitum, continuously seeking for its principles and laws. The processual and dynamic-adaptive character of reality makes it impenetrable save through a dynamic-integrative perspective.

Given the ways in which these two types of perspective and analysis are structured and operate, the change of perspective imposes a change of instruments and implies a procedural change in data interpretation and conceptualisation, which means that the two approaches are not compatible or simultaneously realisable. For these reasons, the attempt to obtain the results of one with the instruments or means of the other is flawed, and the replacement of the diachronic analysis with the synchronic one, or the forsaking of the latter is detrimental and destructive.

Even though elements can only be observed individually and in isolation, the synchronic analysis is ill-suited to offer a unitary understanding of either the elements or the processes of reality, since it is unfit to capture integrality and processuality. It cannot attain the understanding of the fact that the fight of the individual organism, in competition with other organisms, gives synchronic consistency to a being governed by diachronic continuity. Just as the aspect or taste of a fruit does not give rise in the human conscience to the fact that these are only appearances of certain nutritive elements, but, on the contrary, yields sensations and reflections that target and sustain the moment, the apparent and efficient framework provided by synchrony does not impose the search for its essences.

Synchrony may seem a practical way of existence and manifestation of diachrony, its instrument and material form. Yet, it has no real existence, just like the second or the metre, but it is both a perception that facilitates human action inside its existential framework, and a convention supplying useful results at the immediate existential levels, and rarely at more profound ones. As an imagined adjustment of reality

[3]The diachronic method thus brings the imperative correction that no state must be analysed, interpreted, and judged solely from the perspective of the observer's present, this being a fundamental error in all regards.

to human proportions, and as a working hypothesis, synchrony is easy to perceive—for it is fragmented—and to handle—for it fragments—; it allows for sections of reality to become manageable, but in isolation from their organism. The indispensable character of the synchronic perspective and method is not only a consequence of its coincidence with primary means of perceiving and understanding reality, or of its manoeuvrability[4], but stems also from the complexity and difficulties that characterize the diachronic perspective and method. Synchrony perceives day and night, systole and diastole, flux and reflux, while diachrony perceives the cycle (circadian, cardiac, tidal), for the former sees the moment in space and seizes the existence, while the latter understands the whole in time and encompasses the existence[5]. For this reason, the synchronist is always ready to describe, while the diachronist takes upon himself the burden of explaining; the former sees the structure and appearance, the latter grasps the signification and essence.

5. Diachrony as a modality of existence

The traits of a species, shared by all its individuals, are implicitly transmitted in a natural way. Further special traits, acquired by the predecessors through intense interactions with the environment, may at one point be added by the organism to its own traits. Changes alleviated or intensified synchronously might persist and survive chronically, becoming and establishing a new state that imposes new conditions for survival, which in turn demands adapted and coherent structural-functional changes. Adaptations may be retained by the (individual or social) organism, which thus builds itself up diachronically; the phenotypic acquisition is a modification demanded by the adaptation to a number of changes that have generated a qualitatively new state.

The informational component of living systems is subject to the principles of both economy and efficiency: the capacity for data storage is proportional to the requirements, while the developments allowed by the existing potential are sufficient for adaptation to the conditions of life. The fidelity of transmitted, inherited, and used information ensures stability (and, implicitly, identity) of both individuals and species. One of the means to ensure this fidelity is redundancy, which must however occur in reasonable degrees. It is relevant that this mere energy-consuming procedure is an exponent of the imperative character of continuity, that is, of maintaining identity. Part of this requirement is solved through the evolution of content and functions (through their evolution, replacement, and assignment to one and the same form).

Just as humans distinguish themselves on the basis of their own historical evolution, so do words differ based on their ascendency, their usage values, and the connexions (within a lexical family, a semantic field, or of synonymic, antonymic, paronymic, etc. nature) formed during their existence. In this respect, together with one of the results of historical evolution at the form and meaning level, i.e., the (synchronic) polysemy—an economical means of organisation and function of language—, particularly relevant is the (diachronic) semantic evolution through change or coexistence of meanings (deep within a language, or stemming from language contact). Although situations of this kind are fairly numerous, the facade of their effects giving the appearance of variety, their inner mechanism is the same, with their perceived effects (classified as metonymy, metaphor, synecdoche, etc.) resulting from associations generated by cognitive and mental processes.

a) In contrast with one type of polysemy such as that of Rom. *cap* 'head', which during its existence has aggregated a number of meanings through associations and usage, the verb *a socoti* bears meanings such as 'to count, to compute', and 'to consider, to take into account', all permitted by their connection to the primary meaning, or by the possibility of substituting the given words in certain contexts; this can be observed in a number of languages (Fr. *compter* 'count' and 'reckon', Germ. *zählen* 'count'

[4]The synchronic perspective is the primary means of perceiving and understanding the world, the synchronic analysis being the analytical instrument which perspective creates for itself, in order to obtain clear, efficiently-operational images. It is important for this material to then be given as such to the superior, "whole" way of analysis, because remaining stuck in the synchronic perspective equates to ignoring the laws of evolution, based on which the entire reality exists and operates.

[5]A structure is describable, being a slice of reality operated on and analysed by a static observer, while a motion is traversable.

and 'reckon'), as required by thought and social habitudes, and allowed by a historically-established language, in relation to thought and society, not the other way around[6].

b) On a linguistic level, the logical and semantic relation between the content of various notions may take the appearance of synonymy, which is a mark or index of the relation between words, not necessarily at a paradigmatic level, but at a syntagmatic one. This class may be illustrated by quasi-synonymic series such as: *a încerca* 'to try', *a proba* 'to verify', *a testa* 'to test', *a dovedi* 'to prove', verbs lacking a genetic relation to each other, but with spheres containing common or coincidental overtones; usage has valued the possibility of contextual synonymy by substituting forms in order to match their overtones to the contextual and communication requirements at hand.

c) The verb *a decima* 'to decimate' used to designate a disciplinary method—employed by the Roman Army to punish units or large groups guilty of capital offences—that resulted in a ten percent reduction in personnel, the victims being chosen by chance. In this way, a group of e.g. deserters were put in the situation of suffering—though partially—the same fate that might have awaited them, had they confronted the enemy. This behavioural correction, elaborated for its survivors, targeted the fact that soldiers face death through the very nature of their duty, fighting being in any case preferable. The percentage was designed to balance a large number of survivors with a high degree of efficiency. Over time, this practice—devised and applied in a specific period, with specific mentalities and practices—has naturally come to be perceived and reconsidered through the norms of the various successive periods. In this way and for this reason, the term has come to change its significance, then its meaning, nowadays *a decima* conveying just 'to massacre, to kill in very large numbers, to exterminate', the original meaning becoming specialised, and then erudite[7]. For different reasons, but in the same procedural way, Lat. *familia* generated the form of Rom. *femeie* 'family' (now 'woman'), which then evolved abandoning its etymological meaning, keeping the one that referred to just one of its purported elements, 'wife'[8].

d) The solar *cadran* 'quadrant' initially designated a rectangular shape, whose subsequent change to a circular one did not lead to the adjustment of the word; in the same way, the noun *soldat* 'one remunerated with the coin called *sold*', 'soldier' did not become **bănat* (cf. Rom. *ban* 'money', also the Romanian currency), and *marfă* 'goods, merchandise' (< Hung. *marha* 'cattle') no longer bears a link to 'barter' or to payment in cattle, though it keeps referring to an „economic concept".

e) Many semantic evolutions begin with changes towards simplification, by means of loss of nuances (sometimes central, often subtle, rare in usage, and diastratically differentiated), of interchange with a partial synonym, which is then replaced by the new term. The nucleus of this class is the situation in which a form borrowed from another language or social stratum is overloaded with the predominant meaning of an existing form, the latter being subsequently marginalised, eliminated, or forced to find new meanings, contexts, and possibly nuances and values[9].

The above examples point out to situations in which a) a trait (not necessarily fundamental, representative, but obvious in some way) comes to dominate the conceptual content of the word, to engulf overtones from semantically-correlated concepts, and to consequently determine the semantic correlations and contexts

[6] A word such as *seamă* (< Hung. *szám* 'number') occurs in expressions such as: *de-o seamă* 'alike', *a băga/a lua în seamă* 'to regard', 'to take notice', *pe seama* 'based on', 'on the account of', *a-și da seama* 'to realise', 'to understand', *de bună seamă* 'of course', 'without a doubt', *a ține seama* 'to consider', 'to take into account', *o seamă de* 'several', 'a number of', widely known, used, and functional, though lacking the etymological value of Old Rom. *s(e)amă* in the mind of the speaker. The noun should bear meanings such as: 'count, quantity, amount, importance, way, purpose', all generated by their possible relations with 'number', the original meaning of *seamă*. However, when asked, the average speaker will not know the independent meaning of *seamă*, nor its contextual one, despite correctly using the expressions; an understandable fact, given that the word (it is difficult to appreciate whether *seamă* still bears all the attributes of a noun) only appears as part of certain structures, lacking the independence of a normal auto-semantic word.

[7] For the complexity of such evolutions, see Gafton (2014a).

[8] For an actual case of grammaticalization and evolution of nuances, see Gafton (2011).

[9] For examples of such situations see Gafton (2014b)

of the term; b) due to semantic connections between some of their meanings, different words may enter a relationship of contextual synonymy (sometimes under the influence of another language) all the way to overtaking of contexts (initially improperly); c) the perspective and conception on the designated reality changes; d) the reality itself changes; e) simplifications in thought occur, implemented upon the language especially through the abrupt and unjustified (by needs) expansion of the sphere of users of the word. The economy of language (in the form of polysemy, possibly with subtle appearances, acting in the direction of recycling the material) is manifested through the resilience of structures and the volatility of content, with the disposition for keeping and reusing forms, in a context where the affective, conceptual, etc. content is subject to the dynamics of thought and society.

> A universal principle with economical causes is that structures are more resistant than contents and functions. It seems that the effort of replacing them only rarely pays off, and the tendency is to resort to nuancing, change, replacement of contents and functions, the adjustment or replacement of structures being the extreme solution. This can be observed in language, in the anatomic-physiologic evolution of all living matter, as well as at the cultural-spiritual level; in all these cases it is most difficult to give up the form, regardless of the dynamics experienced by functions and contents.
>
> Metaphor seems to have always been the preferred way of naming reality. Although the behaviour of speakers depends on the size of the communities, their synstratic configuration, and their social and mentality history, the means of denomination via metaphors are in general efficient—due to their transparency and expressivity—, and at hand—due to the celerity with which, by means of analogy and the intuition of reality, language brings the unknown into the sphere of the known. Metaphor reflects the stage of knowledge (often derived from perceptions on which one has reflected with insufficient and inadequate knowledge and instruments). Even when successful at perfectly conveying intuitions—the path of rational knowledge rendered through complex and nuanced linguistic expressions being much more demanding for both thought and language—, through their sheer abundance, metaphors indicate a means of communication reflecting the truth that reason is in fact not an innate trait, while perception is; that intricate linguistic communication is not a given, but an acquisition kept by constant efforts. One can observe that at the heart of the living organism is the reaction to internal and external requirements; carrying such an orientation, self-awareness and will are only sporadically able to activate communication through a rational and conscious targeted effort[10]. A significant fact in this regard is that in specialised language—such as scientific language, and not just when used for popularization—metaphors are meant to activate the receiver's reflexes through analogy with known ideas, often employing deliberately and explicitly expressive usages.
>
> One could believe that once science elucidates its objects of study at least to the same extent as its terminology, it arrives at a neutral terminology, and before that point language follows the inquiries of thought (a more suitable and efficient way of suggesting intuitions of reality). Language, however, does not easily give up the forms it has created, and the proportion between relinquishing and borrowing terms, and purging metaphors of their imaginative-figurative component is much more balanced than it might seem at first glance. When the metaphor wanes, perishes, or is overwhelmed and invalidated by reality, the word endures as instrument and medium for communication. Moreover, in the case of borrowing new terms, these will also have been, more often than not, metaphors relieved of their expressive imagery. The class that carries this process to its legitimate conclusion is grammaticalization, via de-semantization and

[10] The syntactic and lexical barriers of usage and norm set by language stem from the ability of materialising thought through language, from the way in which language has progressively developed, from the way in which the need for knowledge and communication has been satisfied through the shared effort of the community—more prone to feeling and to speaking, less so to reasoning.

> de-categorization, aided by intensive usage of forms in fixed contexts[11]. Biologically, it is relevant to mention the relatively small morphological difference between the anterior limbs in vertebrates (at present time or compared with other geological epochs) in contrast to the considerable difference between the abilities and functions of the anterior limbs in ancestors of *homo sapiens*, and the refined usage skills of the same parts in our species. At the cultural-spiritual level, where structures function almost exclusively based on rituals and ceremonies, the same differentiated evolution of form and content occurs: forms tend to survive, while contents are modulated by the changes of reality[12].

In the same way, genetic debris[13] (mainly a consequence of mutations and substitutions) is the mark of a certain hesitation in eliminating genes that have become useless, of a prudent lack of synchronisation, at a somewhat slower rate than that of absorbing new acquisitions. Although such a burden may be considerable, its role is important, as it may efficiently amplify some adaptive abilities and some identity traits; an auxiliary effect is that it acts as model and pattern for the rate of natural evolution, in the conditions of an environment that can at first initiate a number of changes, and then reappear in a fluctuating and capricious manner; maintaining the identity and stability is more intimately related to existence than variability and adaptive change[14].

From the standpoint of mentality and culture, we are again dealing with a gradual development, through additions, acquisitions, accommodations and adaptations to reality in the framework of the community and society. The identity of a civilisation as a whole is not given by its strictly natural aspect, by the material canvas from which a minimally-functional structure emerges, but by additions that stem from the intimate weaving of that fabric, from the accommodation to the environment, as well as from some accommodations through addition and adjustment generated by contact with other civilisations. In time, the quantity of knowledge transmitted to successive generations increases: not proportionally to the actual rate of knowledge growth, but with the rate of sedimentation and consolidation of validated acquisitions (the two do not even coincide in theory, due to the lack of diachronic vision of society, stemming from typical tendencies of synchronization[15]).

> If the traits believed to differentiate humans from other animals in order to provide them with the illusion of uniqueness (language, empathy, thought, forethought, tools, culture, etc.) remain debatable—in spite of permanent redefinitions that serve no other purpose than to support the presumed thesis—, one could consider an element capable of operating and demonstrating a

[11] For this phenomenon in general, and for a number of situations relevant for Romanian, see Heine & Kuteva (2002), Hopper & Closs Traugott (2003), Popescu (2006), Milică (2010), Niculescu (2011), Uşurelu (2011).

[12] See Loisy (1920), Bell (1992, 1997), Turner (2008).

[13] This expression refers exclusively to genetic sequences responsible for structures or functions that were once active, but have been rendered useless as a consequence of changes in the environment. It does not refer to actual atavisms, still potent and accidentally activated, but to unused elements that are still present in the genome.

[14] Stability is one of the fundamental conditions of identity. The continual bringing into discussion of already-settled aspects, hesitation in concluding effective but parched ideas, de-mythicization of aspects that are temporarily preserved for luckier (in a methodological sense) and wiser generations down the road, forcing of instruments that are not required by the state of knowledge or expansion requirements, and problematization, result in dissolution of identity and undermine the energies of the organisms.

On the other hand, a coherent, healthy, and viable construction requires adjustments and reconsiderations from the perspective of structural systematics, of the efficient operation of the system in relation with the environment and the dynamics of reality. Normally, this happens automatically, not on the basis of an ideological agenda, since small and large organisms alike are cybernetic, just like the Universe that generates them. Conscious intervention can only be misleading, as it constantly undermines the natural order and unjustifiably favours what is done towards an ideologically-oriented purpose.

[15] These natural tendencies appear due to natural forces exerted conjunctly by the propensity towards the state of minimum energy, and to fulfilling proximal and intermediate needs rather than "ultimate" and "final" goals. It is more accessible to focus on what is visibly and immediately beneficial, rather than on what could be useful in an uncertain future, just as it is more tempting to satisfy a need that results in immediate gratification than to delay the latter until the final result is achieved.

> fundamental difference—even though it is acquired in a processual-historical way, without being fundamental or generated by the process of humanisation—between humans and other animals. Within a small community and under the fragile condition of keeping the diachronic identity of the group, many animals endowed with abilities of observation, memory, and analysis, as well as with relatively complex and nuanced means of communications, may aggregate information and behaviours in the form of a "culture" and may transmit certain practical knowledge and vital habitudes between generations. As this condition can only be satisfied intermittently, animals must periodically "start over". Owing to certain developments in his abilities to communicate, the human being benefits from a sustained process of cultural transmission between generations. This consequence—from which many others stem—is predicated on the previously-acquired ability of storing knowledge in ways and recipients superior to the memory of individuals or of communities. For this reason, periods of regression succeed periods in which humankind ignores its cognitive heritage, or interprets and uses it in a superficial way.

In order for this entire process to work, for the society to be shielded against replication errors (i.e., errors in reading, interpreting, and following the instructions), against the errors of a product's setting in act and of conceiving new products, it is necessary for that civilisation to be in full possession not only of the crucial products, but of the entire organism that has generated those results. The only way that protects against such errors is the one offering the possibility and ability for cognitive and cogitative comprehension, and of understanding the ensemble of the entire epistemic and gnoseologic social organism.

> The needs for understanding the whole—imperative in specific situations—may impose a descent to the level of detail, in order to understand the structure of an organism, a system, an organ, a tissue, a cell, then a further descent to the level of detail of the component, to understand the anatomy, physiology, and dynamics of the detail turned into organism; at the end, it is critical to revert—with all the acquired information—to the level of the whole, through which everything exists. This is the only way to prevent errors of understanding, interpretation, and action—that occurred in previous evolutional stages of the society—from reoccurrence and dogmatisation.

Given the continuity of the processes in the Universe, existence is essentially and by definition diachronic and in constant becoming, while rest and stasis are equivalent to nonexistence.

Synchrony is a theoretical, working hypothesis, a method of approaching the living world, a moment in which one assumes things to be at rest in order to observe them. Considering the extent of the human being's operating parameters, as well as the traits of certain realities such as society and language—which like any organism **exist** synchronically and **become** diachronically—, the utility of synchronic analysis is real. As a detailed descriptive observation, it can provide knowledge about material properties and its structural layout, in order to estimate its propensity for aggregation and adjustment to the requirements of the whole, such that—once structurally aggregated—the material can take on its functions in the most efficient way and contribute to the functioning of the whole. While considerably more difficult to follow, the diachronic path gives not only understanding of how language, thought, society, and the material world are structured, established, and operate, nor is it just a consolidating synthesis; instead, it also allows the observation and comprehension of processes that govern the existence and evolution of living organisms.

6. Conclusions

Independent of the time span it can measure behind it, a community can only acquire the clear conscience of diachrony reflectively, not reflexively. A community developed in a certain environment and within a range of parameters experiences various formative interactions and acquires a certain structural organicity that gives it a level of functional coherence. Participating in the environment, the community may come

to influence it to a certain extent, and can set its own templates of movement, and even of evolution. All this can ensure survival, perhaps even continuity, but not diachronic evolution.

Due to the structure and functioning of its basic amino acids, a line of generations cannot follow another while ignoring either of their effects, results, and products, and cannot establish a new line while disregarding the quintessence of this succession. Generations cannot disregard this chain without suffering cancelling effects, not even when guided by successive syntheses that eliminate links already assimilated in various degrees. Removing steps based on their imperfection and retaining only the crucial points go against the very mode in which the processes of transmitting genes and of constructing organisms by responding to stimuli, as well as development and evolution themselves occur. It is an auto-cancelling type of synchronic evolution, since it removes "synchronies" from diachrony.

Free of the illusion of familiar and ever-surrounding synchrony, and with a retrospective look at the path that lies behind him, the human being is able to understand the organicity and integrality of reality and to study it prospectively. To reach this point, one must accept being merely a cell within a millenary organism, which has adjusted its structures and functions in response to its interactions with the environment. Only through this process does the human being acquire a historically developed wholeness that reflects the diachronic nature and the dialectic at the heart of any natural entity, and hints towards the vital necessity of acknowledging—in a conscious, complete, and constant manner—one's fundamental and essential nature. Ignoring this truth leads to Sisyphean futility in any enterprise and to meandering slowness or haste; any attempt to negate the historical and processual character of the structure and to exacerbate the synchronic function constitutes a fracture of the asynchronous relation between structure and function.

Bibliography

Bell, C. (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*, Oxford University Press.
Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press.
Gafton, Al. (2011). *Donc*, in "Language and Literature – European Landmarks of Identity", 8, p. 15.
Gafton, Al. (2014a). *Avatarii evolutive ale conceptului 'a educa' în textele vechi românești*, in "Dacoromania", XIX (1), p. 53–67.
Gafton, Al. (2014b). *Social dynamics and the linguistic norm*, in "Diversité et identité culturelle en Europe", XI (2), p. 7–24.
Heine, B. & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press.
Hopper, P.J. & Closs Traugott, E. (2003). *Grammaticalization*, Cambridge University Press.
Loisy, A. (1920). *Essai historique sur le sacrifice*, E. Nourry, Paris.
Milică, I. (2010). *Grammaticalisation et expressivité*, in "Revue roumaine de linguistique", LV (3), p. 301–312.
Niculescu, D. (2011). *The Grammaticalization of the Future Tense Forms in 16th Century Romanian*, in "Revue roumaine de linguistique", LVI (4), p. 421–440.
Popescu, I. (2006). *Timp și limbaj: introducere în lingvistica lui Gustave Guillaume*, Institutul European, Iași.
Turner, V. (2008). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Aldine Transaction Press, New Brunswick.
Uşurelu, C. (2011). *La grammaticalisation des opérateurs factitifs en roumain*, in "Revue roumaine de linguistique", LVI (2), p. 159–166.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Esențialitatea diacroniei

Francisc Gafton*
Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 21 decembrie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
organism
evoluție
diacronie
sincronie

Rezumat

Entitățile naturale primare—plantele și animalele—sau derivate—societatea, limba și cultura—apar prin anevoios travaliu diacronic, au a răspunde unor nevoi dezvoltate diacronic, există și funcționează diacronic. Cu toate acestea, prin instrumentele sale, omul poate doar percepe și surprinde fragmentul, fixîndu-l pentru o clipă prelungită, motiv obiectiv pentru care el segmentează realitatea spațio-temporală în conformitate cu propriile proporții și capacități. Aceasta însă nu se poate supune segregării nefirești a unuia dintre produsele și elementele ei, pe deplin neputînd fi înțeleasă decît așa cum există ea, ca întreg. După completarea parcursului sincronic, cea care poate oferi cuprinderea și înțelegerea întregului care devine este calea metodei diacronice.

„Teoria selecției naturale trebuie acceptată nu pur și simplu ca o lege biologică, ci ca un principiu al lumii naturale, care își găsește aplicarea adecvată în toate științele vieții și ale minții." (James Mark Baldwin)

1. Introducere

În mod firesc, generațiile de oameni percep doar prezentul pe care-l trăiesc, cel al supraviețuirii, cu toate că natura lor profundă și reală este diacronică. Întocmai precum fiecare nou ciclu al inimii este necesar vieții, precum fiecare pas se orînduiește în chipul și în continuarea precedentului și precum la fiecare generație, aceeași genă transmite aceeași informație și determină același proces sau capacitate, tot astfel existența deplină și reală nu este posibilă fără continua înțelegere și (re)amintire a dimensiunii diacronice, a nehybricei realități că fiecare individ este o celulă a cărei proprie viață nu are sens și nici existență reală în afara vieții organismului; că orice își are punctul de plecare în trecut, că înțelegerea a orice poate apărea doar parcurgînd acel drum evolutiv. De aceea, prezentul deplin și potențialul unui viitor deplin se află în prezentul care și-a încorporat trecutul.

2. Dinamica structural-funcțională

Entitățile precum celula vegetală, individul animal sau societatea sînt organisme care, dincolo de gradele lor de complexitate, împărtășesc seturi comune de trăsături structural-funcționale și comportamentale. Constituția unei celule sau a oricărui alt fel de vietate normală este în chipul entității care o generează și produs al unor procese anterioare; sub aspect structural, entitățile sînt rezultante ale unor stări și procese preexistente lor. Funcționarea respectivei celule se petrece în concordanță cu capacitățile ei structurale moștenite și cu nevoile ei—relativ la solicitările ansamblului bio-spațio-temporal din care face parte—; sub aspect funcțional, entitatea este rezultanta exercițiului acelor structuri, determinat de interacțiunea cu mediul, adică ajustat de nevoile entității în relație cu cerințele mediului.

*Adresă de corespondență: *algafton@gmail.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

> Acomodările organismului se produc în limitele îngăduite de echipamentul structural, prin convertirea/încărcarea structurilor existente la/cu noi funcțiuni. Eventualele modificări structurale pot fi generate de exercițiul îndelungat și unidirecționat al structurilor, orientat de constanta presiune a nevoilor și a mediului. Adaptarea este răspunsul pe care, prin intermediul structurii, îl dă organismul aflat sub imperiul nevoii interne și al cerinței mediului.

Sistemele biologice—dar nu exclusiv acestea—își moștenesc structura, însă nu ca pe un dat imuabil, ci ca pe un cadru capabil de a se adapta la eventuale nevoi interne și viitoare cerințe externe. La rîndul lor, funcțiunile se moștenesc doar ca virtualități, ele fiind determinate de posibilitățile oferite de structură și de solicitările concrete ale realității.

> Structurile și funcțiunile nu au un curs rectiliniu-uniform. O schemă simplificată dar realistă ar arăta că într-un mediu cu solicitări echilibrate, structura unei generații provine din structura consolidată (prin colaborarea și lupta elementelor) a generațiilor anterioare, funcționarea ei fiind la fel de asemănătoare cu cea a ascendenței. În condițiile unui mediu solicitant sau care însumează acumulări ce depășesc capacitățile mediului însuși de a-și păstra constantele moștenite (mediul nefiind altceva decît rezultanta coexistenței a numeroase tipuri de sisteme, la nivele diferite fiecare organism fiind mediu și organism), structura unei generații are aceeași bază precum în cazul de mai sus, însă începe să fie solicitată în direcția unor ajustări induse de acomodarea la solicitările intense și/sau acumulate în timp, și care au depășit pragurile de echilibru și rezistență ale structurilor anterioare. Unele acumulări de factori și modificări calitative ale mediului au drept rezultat solicitări funcționale ce nu pot fi satisfăcute decît prin adaptări structurale. În cazul în care presiunile dinspre cerințele mediului depășesc capacitățile de răspuns ale structurilor, nevoile interne depășesc limitele acestora de a se încărca sau converti (parțial), iar soluția cea mai eficientă poate deveni aceea a modificării acestora. Excedate, structurile își transmit particularitățile încă utile, noile structuri aducînd cu sine noi soluții și răspunsuri funcționale, conform solicitărilor ce-au inițiat și determinat schimbarea. După o perioadă în care solicitările funcționale induc aceleași cerințe funcționale, noile generații vor ajunge să moștenească noile date structurale, noile valențe funcționale, la noul nivel un nou echilibru instaurîndu-se.

Între structură și funcție, așadar, există un oarecare decalaj (spațio-)temporal. Cea dintîi constituie un suport material și o formă decurgînd dintr-o structură anterioară. Servind realizării schimbului de substanță și de energie cu mediul (inclusiv cu alte sisteme) în vederea supraviețuirii, structurile unui sistem disipativ trebuie să fie capabile să-și prelucreze materialul care le constituie, în cele din urmă, adică, să fie adaptabile la modalitățile de existență și de funcționare ale mediului. Acomodarea unei structuri la cerințele mediului este modulată și conformizată de exercițiul funcțiilor sale, însă se petrece în limitele capacităților potențialului intern al structurii. Cea de-a doua este o activitate prin care se exercită funcții subsecvente—corespunzînd acelei structuri—care împlinesc nevoi interne, și consecvente—permise de acea structură—, răspunzînd solicitărilor mediului și interacțiunii cu acesta.

> Date fiind caracteristicile structural-funcționale ale organismelor, precum și modalitățile în care acestea se racordează la sistemele sub- și supraordonate, ratele evoluțiilor petrecute la diferite nivele sînt diferențiate, structurile fiind mai stabile decît funcțiunile, elementele primare, de bază și identitare fiind mai stabile decît cele derivate. De aceea percepțiile și impresiile se schimbă mai lent decît modul de a le traduce prin limbă în gîndire, iar formele limbii se schimbă mai lent decît conținuturile gîndirii. În plan lingvistic, deși oscilații și torsiuni se pot înregistra în toate compartimentele—acestea distribuindu-se diferit în funcție de epoci și de dinamica normei lingvistice—, structura, elementul de stabilitate și dătător de identitate sînt reprezentate de nivelele fonetic și morfologic, în vreme ce dinamica sintactică și mai ales labilitatea semantică constituie componenta variabilă și dinamică a limbii. Dincolo de neajunsurile acestor decalaje,

> rolul lor este de a asigura continuitatea și identitatea sistemică, așa cum în timpul mersului, corpul nu părăsește pământul nici o clipă și pe deplin, deși își schimbă poziția.

Parcurgînd generațiile, cea dintîi devine o construcție—parțial dată, continuu ajustabilă—ce oferă posibilități de interacțiune cu mediul, adică de exercitare a funcțiilor[1]. Constituite pe principii vechi, actualizate de nevoi și solicitări mai puțin vechi, construcțiile sînt apte să exercite funcțiuni ce corespund unui complex preexistent, dar și să exercite funcțiuni ce răspund unui set de cerințe contemporane.

Din cele de mai sus rezultă și că sub aspect structural și funcțional entitățile vii, aparținătoare unei comunități existînd într-un mediu și într-o epocă, sînt rezultantele unor procese organice și interacționale desfășurate istoric. Aceste procese privesc integrarea în mediu și adaptarea la acesta, supleţea trăsăturilor structural-funcționale permițînd adaptarea la mediu și chiar schimbarea acestuia. Întrucît decurg dintr-un șir de adaptări ce răspund unor factori concreți, care determină cerințe externe ce impun nevoi interne, trăsăturile sînt dinamice, variabile și evolutive.

> Pe fondul unui mediu cu o dinamică ce impune evoluția adaptativă, capacitatea de stocare a informației este limitată, necesitatea cerînd acumularea unei cantități optime, direct proporționale cu complexitatea organizațională și funcțională. În plus, diferențierea și specializarea componentelor sistemului crește gradul de interdependență a structurilor, de complexitate a organizării și integritatea organismului, fapt ce sporește nevoile interne și are urmări la nivelul răspunsului sistemului la cerințele externe. Acest dat al dinamicii interne, în relație cu impunerile mediului, este în măsură să solicite stabilitatea organismului, deoarece tendința către echilibru dinamic—prin care organismul se adaptează la mediu—și autoreglarea—prin care el încearcă să se echilibreze intern, dar ca urmare a interacțiunii cu mediul—generează valențe entropice. Un nivel de echilibru nu se păstrează decît relativ oscilant, deoarece solicitările dinspre mediu pot depăși anumite praguri, cărora nu li se poate răspunde decît prin modificări structural-funcționale. Mai mult, eforturilor de răspuns direct ale organismului li se pot adăuga nevoile interne de calibrare sau chiar de progres (anticipator al cerințelor mediului sau ameliorant al propriilor structuri și funcțiuni). Rezolvarea acestor probleme implică noi eforturi de reechilibrare, lucru ce se poate obține pe o altă treaptă a evoluției, vremelnic, deoarece noi provocări vor exersa procesul evolutiv al materiei.

Deși identitatea organismelor pare a se afla în continuă devenire, în condițiile unui mediu dinamic și solicitant, identitatea acestora manifestă mai degrabă tendințe de prezervare și capacități de acomodare. Ceea ce caracterizează organismele este continuitatea organică și identitatea cu specia, materialul constitutiv, principiile de ordonare și de funcționare rămînînd neschimbate, indiferent de constelațiile generate și de solicitările cărora acestea le sînt supuse.

3. Fundamentalitatea evoluției

Privirea prospectivă, dinspre un punct oarecare, dezvăluie faptul că mișcările adaptative răspund anumitor nevoi interne de recalibrare și unor cerințe externe de acomodare, adaptarea nefiind o soluție ce vizează durabilitatea sau evoluția direcționată, ci modalitatea cea mai eficientă de potrivire concretă, oportună și eficientă la impunerile realității, spre păstrarea stării de existență. Lucrurile se petrec astfel deoarece constructele naturii nu se produc în conformitate cu vreun plan sau în vederea vreunui scop (de nici un fel, cu atît mai puțin uman, edificat în virtutea unei ideologii, a unei morale etc.). Perfecțiunea unui organ, armonia părților, conjuncția lor echilibrată, funcționarea eficientă nu sînt scopuri în sine, ci rezultate efemere ce împlinesc nevoi presante servind adaptării optime a organismului la cerințele realității, vizînd

[1] Un organism nu este o entitate izolată, ci este parte a mediului în care există, interacțiunea fiind vitală, nu doar ca necesitate de a supraviețui, ci și ca o condiție a existenței.

asigurarea supraviețuirii eficiente, atît în raport cu sine, cît și cu mediul; pentru sine, dar ca element integrat al mediului.

Configurația organismului (ca rezultantă a relațiilor dintre structuri și funcțiuni) și relația de tip provocare–răspuns a acestuia cu mediul (ca rezultantă a dinamicii dintre nevoile interne și cerințele externe) nu sînt doar stări ce au a suferi schimbarea, ci și puncte de plecare ale schimbării. Astfel, nivelul dotării și al adaptabilității, ambele în raport cu mediul, intră în relație cu caracterul imperios al constrîngerilor interne și mai ales externe, forța cu care se manifestă solicitările, reacția posibilităților și capacităților organismului la această conjuncție dînd tăria răspunsului. Răspunsul reflectă nivelul dotării și al adaptabilității, capabilitatea organismului, și concretizează investiția energetică, gestionînd ritmul de satisfacere a nevoii, acuratețea restructurării, corelarea cu alte nevoi. Amploarea procesului este dată de numărul, trăsăturile și nevoile elementelor intrate în joc, de complexitatea structurală și/sau funcțională, la nivel structural-funcțional procesul fiind de așa natură încît indiferent de complexul anatomo-fiziologic în sine el urmează căi ce vizează rezultatele interacțiunilor diferitelor părți, în raport cu cerințele solicitării.

Cu alte cuvinte, nici procesul nu „se preocupă" de acuratețea constitutivă și funcțională a unei părți sau a unui organ, ci vizează eficiența funcțională a organismului; corecta conjuncție a părților ansamblului și corelarea eficientă a funcțiilor constituie doar consecințele mizei centrale: adaptarea organismului la mediu spre a-și optimiza existența.

> Întregul joc poate părea aleator, dar este aproape sigur că el se petrece în conformitate cu anumite principii sau legi. În acest chip, materia biologică și socială intră în relație și își armonizează atributele și exercițiul, creînd o structură funcțională.

Privind retrospectiv, către un punct oarecare, se pot înțelege modalitățile în care, prin acțiunile ei, ființa umană și-a putut ameliora activitatea integrativă și existențială din cadrul unui organism mai mare. Precum societatea din care face parte, individul este o entitate continuă—desigur, la nivelul existenței sale—, iar prin relația intra- și intergenerațională, este o etapă a unui proces neîntrerupt. El este congruent cu semenii contemporani, dar în sensul entității alternative din cadrul aceleiași realități—și aceasta supusă jocului evoluției, și ea identică în esență, neidentică prin accident, aparență și devenire. Prin jocul dintre stabilitate și variabilitate, fiecare este identic cu sine sub anumite aspecte, dar are capacități adaptative și evolutive prin care își pierde identitatea la un nivel spre a o ameliora la un altul.

> Existența unei componente dotate cu trăsături particulare structural-funcționale are sens doar în măsura în care particularitățile ei o fac aptă să interacționeze cu alte asemenea componente, formînd o entitate structural-funcțională superioară. Superioritatea entității rezultate decurge din calitatea structural-funcțională a componentelor, precum și din calitatea rezultatului interacțiunii acestora. Celulele (oricărui nivel) pot deveni elemente componente, comportîndu-se ca atare, interacționînd și formînd structuri complexe și variate. În cadrul interacțiunii dintre structurile celulare se produce, deopotrivă, acomodarea componentelor; aici, însă, componentul aparține mai multor nivele sau chiar structuri complexe, așadar ajustarea este mai complexă, nefiind doar o acomodare la componentele de același rang, ori la cerințele rangului, ci o adaptare la un complex de cerințe provenit din activitatea tuturor nivelelor.

Oricît de izolat s-ar concepe un individ și oricîte tendințe de autoconservare ar prezenta acesta—firești pînă la limita obținerii modalităților optime de existență la cel mai înalt nivel calitativ, spre asigurarea urmașilor de cea mai bună calitate—, împlinirea reală a existenței sale derivă din înțelegerea faptului că viața sa este o etapă din existența aminoacizilor care îl constituie vremelnic. În adevăr, aceasta este singura formă de nemurire, negarantată, dar realizabilă.

> Un principiu al lumii vii—mai puțin în cazul unui defect genetic—este că asigurarea de către individ a condițiilor supraviețuirii individuale îl conduce pe acesta la a fi participant la viața

> comunității sau a speciei[2]. Nu este un calcul, ci un dat natural.

Din acest motiv, împlinirea existenței personale devine reală atunci cînd tradiția moștenită este valorificată la cel mai înalt nivel, apoi—după îmbogățirea ei cu cele mai de seamă calități generate de propria existență—este transmisă urmașilor în cele mai adecvate forme și modalități asimilabile, echipată cu cele mai adaptate potențialități de continuare a existenței. Existînd prin lanț—poate mai mult decît acesta prin zalele sale—, fiecare verigă trebuie să potențeze lanțul pe care îl compune (la care nu doar participă) și trebuie să-i sporească atributele potențiale.

> A nu ține seamă de complexitatea structural-funcțională a organismului din care o entitate face parte, și de relațiile legiferate în cadrul întregului complex, poate tolera oarecare dezvoltare și calm, ambele aparente căci ele nu ar fi decît consecința activității funcțiilor de autoreglare ale organismului. Acestea nu pot rămîne active decît pe baza acumulărilor precedente și pînă în punctul în care dinamica realității o permite, în condițiile neschimbării cerințelor și solicitărilor. Ignorarea organicității și istoricității proceselor este o cale ce duce la evenimente catastrofice—fapt de asemenea dotat cu caracter legic.

Acest imperativ poate fi estompat de faptul că, datorită variabilității naturale și a adaptării la realitate, punctele de plecare ale generațiilor nu sînt mereu identice, începutul însuși fiind supus dinamicii, la intervale mai mari sau mai mici acumulările sedimentîndu-se și înscriindu-se în gene. Dintre toate, probabil că această trăsătură a mersului evoluției este cea mai specioasă, deoarece așterne indivizilor și generațiilor capcana de a se raporta doar la realitățile contemporane lor.

4. Sincronia ca instrument al diacroniei

Lumea poate fi privită și analizată, gîndită, interpretată și înțeleasă din două perspective: una pune detaliul sau partea sub microscop, plasînd cercetătorul pe poziția iluzorie a observatorului extern și obiectiv; cealaltă contemplă organismul și lumea, aflate în devenire, socotind pe cercetător ca parte congeneră a devenirii urmărite. Datorită naturii obiectului, a scopului vizat, a căii practicate și a poziției cercetătorului, cele două perspective se deosebesc fundamental.

Aplicînd metoda sincronică, cercetătorul secționează organismele și procesele, le înșiră pe masa de lucru privindu-le și cercetîndu-le aidoma unui receptor și analizator, urmărind detaliul structural, articulația, contextul și efectul, spre a surprinde trăsături, a face descrieri și tipologii, oferind definiții consecvente. Cercetătorul conectat la perspectiva diacronică caută a cuprinde existența și devenirea organismelor și proceselor la un nivel de complexitate și de profunzime cît mai rezonabil, spre a obține, precum creierul, înțelegerea realității. Urmărind filogeneza și ontogeneza, el caută să pătrundă relațiile și esența organismelor și proceselor, spre a dobîndi înțelegerea existenței și a devenirii.

Perspectiva sincronică poate servi înțelegerii detaliului structural, pus la microscop și cercetat static. Chiar și *in situ*, însă, analiza sincronică nu poate surprinde mișcarea, adică viața, ea fiind în mod inerent o fotografie a momentului. Observînd două momente succesive sau toate momentele unei etape, ea poate sesiza doar diferențele lor structurale și numai prin gîndire poate deduce mișcarea din acele diferențe.

[2] În esență aceasta este viața reală. Fiecare nivel al existenței poate fi privit sincronic, dar el există diacronic. O celulă, un țesut, un organ, un individ, o comunitate constituie materie vie și există, nici una dintre acestea, însă, nu contează, deci nu are existență reală, decît în măsură în care participă la o formă de existență superioară, la adaptarea, supraviețuirea, reproducerea și evoluția acesteia.

Datorită unor particularități date de conjuncția limbă–gîndire, oamenii se pot concepe atît de izolat încît apare tendința de a parazita comunitatea (profitînd, adică, de tendințele naturale ale grupului de a se agrega în fireasca modalitate a existenței diacronice). După apariția limbajului (la organismele vii) și dezvoltarea limbii (la ființa umană), omul a observat că acesta poate fi reificat și astfel poate acționa în lume. După folosirea limbii spre a obține—cu imense beneficii—coordonarea acțiunilor organismului social, s-a ajuns la exacerbarea și întrebuințarea nenaturală a capacităților acesteia de a induce comportamente, mai ales în funcție de dorințele și nevoile individului a cărui limbă căpătase o valoare mai mare.

Analiza sincronică nu poate oferi concluzii de rang diacronic, deoarece alăturarea de momente statice nu poate genera curgere temporală, așa cum punerea laolaltă a celulelor excizate nu generează un țesut viu. Prin definiție, sincroniile nu se pot însuma, pentru că analiza sincronică smulge timpului obiectul și extirpă mișcarea, de unde limitele hotărîte și de netrecut ale sincroniei.

Perspectiva diacronică este mai puțin sensibilă la detalii structurale întrucît, fiind proprie contemplării existenței, procesualității și devenirii, ea nu poate pulveriza obiectul deoarece observă devenirea, urmărește mișcarea adaptativă și evolutivă a structurilor, interrelațiile și funcționarea acestora, dincolo de care caută principii existențiale. Observarea și analiza unui prezent nu duce la înțelegerea reală a acestuia, ci doar la secvențializarea sa în gîndire. După încheierea acestui proces, însă, este imperios ca acel prezent să fie regîndit în dimensiunea sa vie, act care nu se poate petrece cu adevărat decît după schimbarea perspectivei. Abia astfel se poate afla și înțelege istoria devenirii realității care a ajuns să fie acel prezent[3], abia o dată cu cunoașterea acestei evoluții se obțin premisele înțelegerii reale a oricărei realități.

Concentrată asupra unui obiect limitat prin decupare, analiza sincronică se încheie într-un punct, oricît de profund. Cugetînd asupra devenirii, analiza diacronică urmează mișcarea la nesfîrșit, în paralel căutînd principiile și legile. Caracterul procesual și dinamic-adaptativ al realității face ca aceasta să nu poată fi cuprinsă decît dintr-o perspectivă dinamic-integratoare.

Date fiind căile de structurare și de funcționare ale celor două tipuri de perspective și de analize, schimbarea de perspectivă necesită schimbarea instrumentelor și o implică pe cea a modalităților de interpretare și conceptualizare a datelor, ceea ce înseamnă și că cele două demersuri nu sînt compatibile și realizabile simultan. Din toate aceste motive, încercarea de a obține rezultatele uneia cu instrumentele sau pe calea celeilalte este defectuoasă, iar înlocuirea analizei diacronice cu cea sincronică sau renunțarea la cea din urmă este pernicioasă și distructivă.

Cu toate că lucrurile nu pot fi observate decît individual și izolat, analiza sincronică nu este aptă să ofere înțelegerea unitară a lor, nici a proceselor realității, ea nefiind aptă să surprindă integritatea și procesualitatea. Ea nu poate ajunge la înțelegerea faptului că lupta organismului individual, aflat în competiție cu alte organisme, dă consistență sincronică unei ființe stăpînite de continuitatea diacronică. Așa cum aspectul și gustul unui fruct nu îndeamnă la apariția în conștiința umană a faptului că acestea nu sînt decît aparențele unor principii nutritive, ci, dimpotrivă, procură senzații și reflecții care vizează și susțin momentul, tot astfel cadrul aparent și eficient pe care îl oferă sincronia nu solicită căutarea esențelor pe care le exprimă.

Sincronia pare a fi o modalitate concretă de existență și manifestare a diacroniei, instrumentul și forma concretă a acesteia. În fapt, ea nu există așa cum nu există secunda sau metrul, dar este o percepție ce facilitează acțiunea umană în cadrul ei existențial, și o convenție ce procură rezultate utile la nivelele existențiale imediate, rareori la unele profunde. Ca ajustare imaginată a realității la dimensiuni umane și ca ipoteză de lucru, sincronia este ușor de perceput—căci este fragmentară—și ușor de mînuit—căci este fragmentatoare—, ea îngăduind fixarea și manipularea porțiunilor de realitate, dar separate de organismul lor. Caracterul indispensabil al perspectivei și al metodei sincronice nu este consecința doar a coincidenței cu modalitățile primare de percepere și înțelegere a realității de către ființă, respectiv a maniabilității acesteia[4], ci decurge totodată din complexitatea și dificultățile caracteristice perspectivei și metodei diacronice. Sincronia percepe ziua și noaptea, sistola și diastola, fluxul și refluxul, diacronia pricepe ciclul (circadian, cardiac, mareic), căci prima vede momentul în spațiu și surprinde existența, iar cealaltă înțelege întregul în timp și cuprinde existența[5]. De aceea, sincronistul este oricînd gata să descrie, în vreme ce diacronistul

[3] În acest fel, metoda diacronică aduce corecția imperioasă că nici un prezent nu trebuie cercetat, interpretat și judecat din perspectiva prezentului analistului, aceasta fiind o eroare fundamentală din toate punctele de vedere.

[4] Perspectiva sincronică este modalitatea primară de luare la cunoștință și de înțelegere a lumii, analiza sincronică fiind instrumentul analitic pe care perspectiva și-l creează, spre a obține imagini clare, eficient-operaționale. Important este ca acest material să fie apoi furnizat ca atare tipului superior și deplin de analiză, blocarea în perspectiva sincronică semnificînd ignorarea legilor evoluției, cele pe baza cărora întreaga realitate există și funcționează.

[5] Structura este de descris, fiind un decupaj al realității, operat și analizat de către un observator static, în vreme ce mișcarea este de străbătut.

își asumă caznele explicării, primul văzînd structura și aparența, celălalt pătrunzînd semnificația și esența.

5. Diacronia ca modalitate a existenței

Trăsăturile speciei, comune tuturor indivizilor acesteia, se transmit în mod implicit și pe cale naturală. Lor li se pot adăuga felurite particularități din rîndul celor cronicizate, pe care indivizii anteriori le-au dobîndit din interacțiunea intensă cu mediul, organismul trecîndu-le în rîndul atributelor sale. Schimbările amorsate și acutizate într-o sincronie, pot persista și supraviețui cronic, devenind și instaurînd o nouă stare, care impune noi condiții de supraviețuire, fapt ce solicită modificări structural-funcționale adaptate și coerente. Adaptările pot fi reținute de organismul (individual sau social) care astfel se edifică diacronic, achiziția fenotipică fiind un adaos sau o schimbare solicitată de adaptarea la o cantitate de schimbări ce-au generat o nouă stare calitativă.

Componenta informațională a sistemelor vii este deopotrivă supusă principiilor de economie și eficiență, capacitățile de stocare a informației fiind rezonabile în raport cu solicitările, iar dezvoltările permise de potențialul existent fiind suficiente adaptării la condițiile de viață. Fidelitatea informației transmise, moștenite și utilizate asigură stabilitatea (și implicit identitatea) indivizilor și speciilor. Una dintre căile asigurării acestei fidelități este redundanța care, firește, trebuie să cunoască cote rezonabile. Relevant, însă, este faptul că simplul procedeu—energofag—reprezintă un indice al caracterului imperios al continuității, adică al păstrării identității. O parte a acestei cerințe se rezolvă prin evoluția conținuturilor și a funcțiunilor (prin evoluția, înlocuirea și asignarea lor la aceeași formă).

După cum oamenii se diferențiază pe baza propriei lor evoluții istorice, tot astfel și cuvintele diferă datorită ascendenței lor, a valorilor de întrebuințare, a conexiunilor (de familie lexicală, de cîmp semantic, sinonimice, antonimice, paronimice etc.) pe care viața lor le-a purtat. Sub acest aspect, alături de unul dintre rezultatele evoluției istorice de la nivelul formei și al sensului, polisemia (sincronică)—modalitate economică de organizare și de funcționare a limbii—, deosebit de relevantă este evoluția semantică (diacronică) prin schimbarea sau coexistența sensurilor (la interiorul unei limbi sau în urma unor contacte cu altele). Deși tipurile de situații sînt destul de numeroase, înfățișările efectelor oferind aparența varietății, mecanismul este același, efectele numite metonimie, metaforă, sinecdocă rezultînd din asocieri generate de procese cognitive și mentale.

a) Spre deosebire de un tip de polisemie, precum cel din rom. *cap*, care, de-a lungul vieții sale, prin asocieri și uzuri, a agregat istoric o serie de sensuri, vb. *a socoti* înglobează sensuri precum 'a număra, a calcula', apoi 'a considera, a lua în seamă', permise de notele comune ale sensului de bază cu celelalte, precum și chemate de posibilitatea substituirii cuvintelor corespunzătoare în anumite contexte, fapt care poate fi constatat și pentru alte limbi (fr. *compter* 'a număra' și 'a socoti', germ. *zählen* 'a număra' și 'a considera'), adică cerut de gîndire și de habitudinile sociale, și permis de o limbă constituită istoric, în relație cu gîndirea și cu societatea, nu invers[6].
b) În plan lingvistic, relația logică și semantică dintre notele de conținut ale noțiunilor capătă aparența sinonimiei, care este marcă sau indice al relației dintre cuvinte, nu neapărat în plan paradigmatic, dar în plan sintagmatic. Un astfel de tip poate fi ilustrat cu o serie cvasi-sinonimică precum: *a încerca*, *a proba*, *a testa*, *a dovedi*, verbe lipsite de relații genetice, dar cu sfere conținînd note comune sau coincidente, astfel încît uzul a valorificat această posibilitate de sinonimie contextuală, substituind formele conform cu adecvarea notelor la cerințele contextuale și de comunicare.

[6]Un cuvînt precum *seamă* (< magh. *szám* 'număr') apare în expresii precum: *de-o seamă*, *a băga/a lua în seamă*, *pe seama*, *a-și da seama*, *de bună seamă*, *a ține seama*, *o seamă de*, larg cunoscute, utilizate și funcționale, dar lipsite în mintea vorbitorului de valoarea etimologică a vrom. *s(e)amă*. Substantivul ar trebui să aibă valori precum: 'socoteală, cantitate, sumă, importanță, fel, rost', toate generate de posibilele relații ale acestora cu 'număr', sensul de bază al lui *seamă*. Cu toate acestea, chiar întrebat, vorbitorul obișnuit nu va ști sensul lui *seamă*, nici liber, nici în context, deși utilizează corect expresiile în discuție, lucru de înțeles, de altfel, deoarece cuvîntul (este greu de spus dacă *seamă* mai are toate atributele unui substantiv) apare doar în anumite structuri, neavînd independența unui cuvînt autosemantic obișnuit.

c) Verbul *a decima* se referea la o modalitate de disciplinare folosită în armata romană, prin care o unitate de militari care încălcase în mod grav codurile militare și regulile de disciplină, suferea, prin tragere la sorți, o pierdere de efectiv de zece la sută. Astfel, o companie de dezertori, de pildă, era adusă în situația de a suferi, la nivelul unei părți a ei, aceeași soartă care ar fi putut-o aștepta, dacă ar fi înfruntat inamicul. Concepută pentru cei cruțați și păstrați în unitatea respectivă, corecția comportamentală viza înțelegerea faptului că, prin natura meseriei lor, militarii se confruntă cu moartea, lupta fiind oricum preferabilă; procentele aveau în vedere păstrarea unui număr cît mai mare de oameni, în condițiile unei execuții de amplă eficiență. Firește că, de-a lungul secolelor, această practică imaginată și aplicată într-un timp concret și particularizat de propria mentalitate și propriile practici, a fost privită și considerată prin prismele diferitelor epoci succesive. În felul acesta și din acest motiv, termenul a ajuns să-și schimbe semnificația și apoi sensul, în zilele noastre, *a decima* însemnînd 'a masacra, a ucide un (în) număr foarte mare, a extermina', sensul inițial fiind folosit doar specializat, devenind erudit[7]. Din alte cauze, dar în același chip procedural, lat. *familia* a generat forma rom. *femeie* 'familie', care apoi a evoluat abandonînd sensul etimologic și păstrînd sensul care se referea doar la una dintre notele de conținut, 'soție'[8].

d) *Cadranul* solar indica inițial o formă rectangulară, iar schimbarea acestei forme cu una circulară nu a dus la ajustarea cuvîntului, așa cum subst. *soldat* 'cel care este remunerat cu moneda numită *sold*' nu a devenit **bănat*, iar *marfă* (< magh. *marha* 'vită') a ajuns să nu mai aibă nici o legătură cu trocul sau plata în vite, dar a rămas să se refere la un „concept economic".

e) Multe evoluții semantice încep cu modificări în direcția simplificării prin pierderea de nuanțe (uneori centrale, deseori subtile, rare în uz, particularizate diastratic), prin echivalarea cu un sinonim parțial, înlocuit apoi cu termenul nou. Nucleul acestui tip îl constituie cazul în care forma împrumutată (din altă limba sau strat social) este încărcată cu sensul preponderent al formei existente, aceasta din urmă fiind ulterior marginalizată, eliminată sau forțată să-și caute alte uzuri, contexte și, eventual, nuanțe și valori[9].

Exemplele de mai sus se referă la situații în care: a) o trăsătură (nu neapărat fundamentală, reprezentativă, ci doar evidentă, cumva frapantă) ajunge să domine conținutul conceptual al cuvîntului, să înglobeze note ale unor concepte corelate semantic și să determine în consecință corelațiile și contextele semantice ale termenului; b) datorită relațiilor semantice dintre unele sensuri, cuvinte diferite pot intra în relații sinonimice contextuale (uneori sub influența altei limbi), pînă la preluări (inițial improprii) de contexte; c) se modifică perspectiva și concepția asupra realității desemnate; d) se modifică realitatea; e) apar simplificări în gîndire, activate asupra limbii mai ales prin expandarea bruscă și nejustificată de nevoi a sferei utilizatorilor cuvîntului. Caracterul economic al limbii (sub forma polisemiei, eventual sub aparențe subtile, și în sensul tendinței de a economisi materialul prin reciclare), se manifestă prin rezilienta structurilor și perisabilitatea conținuturilor, cu disponibilitatea de păstrare și refolosire a formelor, în contextul în care planul conținutului afectiv, ideatic etc. este supus dinamicii gîndirii și societății.

> În general, din cauze de ordin economic, structurile sînt mult mai rezistente decît conținuturile și funcțiunile, acesta fiind un principiu universal. Se pare că efortul înlocuirii acestora nu este rentabil decît arareori, tendința mergînd către nuanțare, modificare, înlocuirea conținuturilor și funcțiunilor, ajustarea sau înlocuirea structurilor fiind soluții extreme. Lucrul acesta poate fi observat în limbă, în evoluția anatomo-fiziologică a materiei vii, precum și în plan cultural-spiritual, peste tot renunțîndu-se foarte greu la forme, indiferent de dinamica funcțiunilor și conținuturilor.
>
> Calea predilectă și curentă de a denumi realitatea pare a fi constituit-o dintotdeauna metafora. Deși comportamentele vorbitorilor sînt dependente de mărimea comunităților, de configurația

[7] Pentru complexitatea unor astfel de evoluții, a se vedea Gafton (2014a).

[8] Pentru un caz concret de gramaticalizare și de evoluție a nuanțelor vezi Gafton (2011).

[9] Pentru astfel de situații a se vedea Gafton (2014b)

sinstratică a acestora și de istoricul social-mentalitar, în general, calea de denominație prin metaforă este eficientă—datorită transparenței și sugestivității—și la îndemînă—datorită celerității prin care, folosind analogia și intuiția realității, limba aduce necunoscutul în sfera cunoscutului. Metafora reflectă stadiul cunoașterii (adesea pe al percepției asupra căreia s-a reflectat cu cunoștințe și instrumente insuficiente și inadecvate). Chiar cînd reușesc aproape perfect să transmită intuiții—calea cunoașterii raționale și redate printr-o expresie lingvistică nuanțată fiind mult mai solicitantă pentru gîndire și mai anevoioasă pentru limbă—, prin ponderea lor metaforele indică o modalitate de comunicare ce reflectă adevărul că, în fapt, rațiunea nu este un atribut înnăscut, în vreme ce simțirea este, comunicarea lingvistică elaborată nefiind un dat, ci o cucerire care se păstrează prin efort constant. Se observă că în firea ființei stă reacția la mediu și la nevoi, conștiința de sine și voința astfel orientate fiind capabile să activeze doar sporadic comunicarea prin efort rațional și conștient orientat[10]. Sub acest aspect, este semnificativ faptul că, în limbajele specializate—precum în cel științific, și nu doar la nivelul componentei sale vulgarizatoare—, metafora are rolul de a activa reflexele receptorului prin analogia cu conținuturi cunoscute, în acest scop folosind chiar și uzuri deliberat și explicit expresive.

S-ar crede că, în momentul în care chestiunile la care se referă sînt cel puțin la fel de lămurite în gîndire pe cît de lămuriți sînt termenii care poartă respectivele cunoștințe, știința ajunge să folosească o terminologie neutră, și că, pînă la a ajunge în acel punct, limbajul urmează căutările gîndirii (cale mai adecvată și mai eficientă pentru a sugera intuițiile asupra realității). În realitate, limba nu renunță prea ușor la formele pe care și le-a creat, proporția dintre renunțarea la unii termeni, cu preluarea altora și golirea metaforelor de componenta imaginativ-figurată, este mult mai echilibrată decît pare. De regulă, atunci cînd metafora pălește, moare sau este copleșită și infirmată de realitate, cuvîntul rămîne să dăinuiască ca instrument și vehicul de comunicare. Mai mult, chiar cînd se apelează la prima soluție, termenii preluați sînt tot niște foste metafore, eliberate de imaginea plastică. Cazul care duce procesul către ultimele consecințe este gramaticalizarea prin desemantizare și decategorizare—favorizate de uzul intens al formelor în contexte fixe[11]. În plan biologic este relevantă relativ mica deosebire morfologică dintre membrele anterioare ale vertebratelor, de acum sau comparate cu cele ale altor ere geologice, și uriașa deosebire dintre capacitățile și funcțiunile membrelor anterioare ale unui strămoș al omului și finele posibilități de întrebuințare ale membrelor superioare ale omului contemporan. În planurile social și cultural-spiritual, unde structurile funcționează aproape exclusiv pe bază de rituri și ceremonii, apare aceeași evoluție diferențiată la nivel de formă și de conținut: formele tind a fi păstrate, conținuturile sînt determinate de prefacerile realității[12].

În același chip, balastul genetic[13] (în special cel datorat mutațiilor și substituției) este semnul unei anumite zăbave în eliminarea genelor devenite inutile, o nesincronizare prudentă, ceva mai lentă decît rata încorporării achizițiilor. Deși o astfel de povară poate fi mare, rolul ei este important întrucît pe seama eficienței poate amplifica valențele adaptative și trăsăturile identitare; în subsidiar, oferă modelul și tiparul ratei de evoluție naturală, în condițiile unui mediu care poate da tonul multor schimbări și poate apoi reveni oscilant și capricios, păstrarea identității și a stabilității aflîndu-se mai aproape de existență decît variabilitatea și schimbarea adaptativă[14].

[10] Barierele sintactice și lexicale, de uz și de normă pe cale le pune limba decurg din capacitățile de materializare a gîndirii prin limbă, din felul în care s-a constituit treptat limba, din felul în care nevoile de cunoaștere și de comunicare au fost satisfăcute prin efortul comunității, mai mult simțitoare și vorbitoare, doar într-o măsură gînditoare.

[11] Pentru acest fenomen, în general, și pentru unele situații relevante pentru limba română, a se vedea Heine & Kuteva (2002), Hopper & Closs Traugott (2003), Popescu (2006), Milică (2010), Niculescu (2011), Uşurelu (2011).

[12] A se vedea, printre altele, Loisy (1920), Bell (1992, 1997), Turner (2008).

[13] Sintagma se referă exclusiv la secvențele de material genetic răspunzătoare de structuri și funcțiuni cîndva active, devenite inutile ca urmare a evoluțiilor mediului. Nu este vorba despre atavisme propriu-zise, aflate în potență și actualizate accidental, ci despre elemente neutilizate, dar neeliminate din genom.

[14] Stabilitatea este una dintre condițiile fundamentale ale identității. Continua punere în discuție a aspectelor limpezite,

În planul identității mentalitar-culturale avem a face, iarăși, cu o edificare treptată, prin adiții, achiziții, acomodări și adaptări, în cadrul comunitar și social, și la realitate. Identitatea unei civilizații în ansamblul ei nu este dată doar de componenta strict naturală, de canavaua materială din care se edifică o structură minimal-funcțională, ci și de adițiile ce decurg din natura intimă a țesăturii, din acomodările la mediul propriu, precum și din unele acomodări prin adiție și ajustare, generate de contactul cu alte civilizații. Pe măsura înaintării în timp, cantitatea de cunoaștere transmisă generațiilor succesive ale unei civilizații este în creștere, proporțional nu cu rata ei de plus-cunoaștere, ci cu rata ei de sedimentare și de consolidare a achizițiilor validate (cele două necoincizînd nici măcar ideal—în esență, datorită lipsei de viziune diacronică a societăților, decurgînd din tendințele firești de sincronizare[15]).

> Dacă trăsăturile prin care omul socoate a se diferenția de celelalte animale, și prin care își țese iluzia unicității (limba, gîndirea, empatia, calculul, uneltele, cultura etc.) rămîn discutabile—în ciuda permanentelor redefiniri care nu au alt rol decît de a servi la argumentarea tezei prezumate—, s-ar putea totuși avea în vedere un element în măsură să opereze și să arate o deosebire relevantă, însă dobîndită pe cale procesual-istorică, nu fundamentală ori dată prin procesul umanizării, între ființa umană și celelalte animale. În cadrul unei comunități restrînse și sub condiția fragilă a păstrării integrității diacronice a grupului, multe dintre animale, dotate fiind cu capacități de observare, memorare și analiză precum și cu forme relativ complexe și nuanțate ale facultății de comunicare, pot agrega informații și comportamente sub forma unei culturi și pot transmite de la o generație la alta anumite cunoștințe de ordin practic și deprinderi vitale. Cum condiția poate fi satisfăcută cu intermitențe, animalele o iau periodic de la capăt. Datorită anumitor tipuri de dezvoltări ale capacității de comunicare, ființa umană a putut permanentiza procesul de transmitere a acestor date de-a lungul generațiilor. Înaintea și la baza acestei consecințe—din care decurg altele care ar fi eronat să treacă drept fundamentale și de prim rang, în ciuda spectaculozității lor ele fiind doar derivate (posibilitatea de creare a unor rețele tot mai vaste, care să cuprindă și să înglobeze cunoștințele cît mai multor oameni, cu consecința apariției posibilității de comparare, analiză, ierarhizare și sintetizare a datelor întregii rețele, cu consecința apariției posibilității de creștere exponențială a complexului astfel obținut)—stă, în fapt, capacitatea dobîndită de a înmagazina cunoștințele în modalități și recipiente superioare celor date de memoria unui individ sau a unei comunități. De aceea, epocile de regres urmează perioadelor în care omenirea (și-)a ignorat zestrea cognitivă sau a interpretat-o și folosit-o în mod și la nivel superficial.

Pentru ca întregul proces să funcționeze, pentru ca societatea să fie ferită de erorile de replicare (adică de erorile de „lectură a instrucțiunilor", de interpretare a acestora și de construcție pe baza lor), de cele ale punerii în act a produsului și de cele de concepție a unor noi produse, este necesar ca acea civilizație să se afle în posesia deplină nu numai a produselor nodale, ci a întregului organism care a generat acele rezultate. Singura cale ce ferește de aceste erori este cea care oferă posibilitatea și capacitatea de a pătrunde cognitiv și cogitațional, de a înțelege ansamblul întregului organism epistemic și gnotic acelei civilizații.

---

continua zăbavă în a epuiza idei de efect dar veștede, continua demitizare a aspectelor vremelnic puse la adăpost ca material de lucru pentru generații mai norocoase sub aspect metodologic și mai înțelepte, continua forjare a unor instrumente necerute de nivelul de dezvoltare al cunoașterii și de necesitățile extinderii edificiului, continua problematizare, mai cu seamă în planul superficial al sincroniei, sînt acte de disoluție a identității și de subminare a energiilor organismului.

Pe de altă parte, o construcție coerentă, sănătoasă și viabilă are nevoie de ajustări, cu reconsiderări din perspectiva sistemicității structurii, a funcționării eficiente a sistemului, în relație cu mediul și cu dinamica realității. În mod normal, acest lucru se petrece de la sine, nu pe baza unui program ideologic, întrucît oricît de mici sau de mari ar fi, organismele sînt cibernetice precum Universul care le-a generat. Intervenția conștiinței poate induce în eroare, deoarece aceasta subminează constant ceea ce este natural și favorizează nejustificat ceea ce este făcut în virtutea unei finalități orientate ideologic.

[15] Tendințele acestea sînt firești datorită forței naturale conținute de tendințele către minimum de efort, conjuncte cu cele care duc la îndeplinirea mai degrabă a nevoilor proxime și intermediare, decît a celor „ultime" și „finale", adică este mai lesne și la îndemînă de vizat ceea ce este beneficial în mod vizibil și imediat, decît ceea ce ar putea folosi într-un viitor incert, este mai tentantă satisfacerea unei nevoi producătoare de plăcere, decît obținerea rezultatului real pe care împlinirea aceleia îl generează.

> Nevoile înțelegerii întregului—imperioase în situații specifice—pot solicita coborîrea la nivel de detaliu, spre a înțelege contextul unui aparat, al unui organ, al unui țesut, al unei celule, spre a coborî apoi la nivelul detaliului componentei, spre a înțelege anatomia, fiziologia și dinamica detaliului devenit organism, totul spre a reveni în cele din urmă, cu toate datele, la nivelul întregului, prin care toate există. Aceasta este și calea care ajută la evitarea erorilor de înțelegere, interpretare și acțiune petrecute în etapele evolutive precedente ale societății, ferind de reluarea erorilor și de dogmatizare.

Dată fiind continuitatea proceselor din Univers, existența este esențialmente și prin definiție diacronică și devenindă, repaosul și starea fiind echivalente cu inexistența.

Sincronia este o ipoteză teoretică de lucru, o metodă de abordare a viului, un moment în care se presupune că repaosul îngăduie observația a ceea ce este viu. Avînd în vedere dimensiunile parametrilor la care funcționează ființa umană, precum și însușirile unor realități precum societatea și limba—care, ca orice organism, **sînt** în sincronie și **devin** în diacronie—, utilitatea analizei sincronice este o realitate. Ca observație descriptivă amănunțită, ea poate servi cunoașterii proprietăților materialului, a modalităților sale de structurare în sine, spre a estima posibilitățile sale de a se supune îmbinării și de a se ajusta la cerințele întregului, astfel încît, structural agregat, materialul și partea să-și asume rolurile în chipul cel mai eficient, în vederea participării la funcțiunea întregului. Mult mai dificil de operat, urmărirea parcursului diacronic nu doar procură înțelegerea structurării, constituirii și funcționării limbii, gîndirii, societății, lumii materiale, și nu este doar o sinteză totalizatoare, ci permite urmărirea și înțelegerea proceselor ce guvernează existența și evoluția unui organism viu.

6. Concluzii

Oricît timp ar putea măsura în urma ei, o comunitate nu dobîndește conștiința clară a diacroniei în mod reflex, ci reflectiv. Ea se dezvoltă într-un mediu, între anumiți parametri, cunoaște felurite interacțiuni formatoare, capătă o anumită organicitate structurală care-i aduce o oarecare coerență funcțională. Participînd la mediu ajunge să-l determine într-o oarecare măsură și își poate fixa anumite tipare de mișcare, chiar evolutive. Toate acestea îi pot asigura supraviețuirea, poate continuitatea, dar nu evoluția istorică.

Prin natura alcătuirii și funcționării aminoacizilor de la baza realității nici un șir de generații nu se poate plasa în descendența altui șir ignorînd efectele existenței, rezultatele sau produsele șirului anterior ori pe cele ale propriului șir, și nu poate întemeia un șir dacă desconsideră esența șirului. Nici chiar bazîndu-se pe sintezele succesive care elimină verigi mai mult sau mai puțin asimilate, generațiile nu pot—fără a suporta consecințe anulante—ignora șirul. Eliminarea treptelor pe temeiul imperfecțiunii acestora și reținerea doar a punctelor nodale contravine însuși modului în care se petrece procesul de transmitere a genelor, de construcție a organismelor prin răspuns la stimuli, de dezvoltare și evoluție. Este un tip de acțiune sincronică autoanulant, întrucît din diacronie se elimină „sincronii".

Eliberat de iluzia sincroniei familiare și înconjurătoare, observînd retrospectiv calea de pînă la el, omul poate înțelege organicitatea și integralitatea realității, cercetînd-o prospectiv. Ajunge acolo prin asumarea poziției celulare din cadrul unui organism milenar care, în cadrul interacțiunilor cu mediul, și-a ajustat structurile și funcțiunile. Abia pe calea acestui proces dobîndește deplinătate ființa umană edificată istoric, reflectînd totodată natura diacronică și dialectica oricărei entități existente, semnalînd necesitatea vitală a asumării conștiente, depline și continui a naturii sale fundamentale și esențiale. Neînțelegerea acestui adevăr duce la reluarea sisifică a oricărui travaliu, la zăbava sau la graba rătăcitoare, orice încercare de negare a caracterului istoric și procesual structurii și de exacerbare a funcționalității sincronice, nefiind decît o rupere a relației decalate dintre structură și funcție.

Bibliografie

Bell, C. (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*, Oxford University Press.
Bell, C. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*, Oxford University Press.
Gafton, Al. (2011). *Donc*, în „Language and Literature – European Landmarks of Identity", 8, p. 15.
Gafton, Al. (2014a). *Avatarii evolutive ale conceptului 'a educa' în textele vechi românești*, în „Dacoromania", XIX (1), p. 53–67.
Gafton, Al. (2014b). *Social dynamics and the linguistic norm*, în „Diversité et identité culturelle en Europe", XI (2), p. 7–24.
Heine, B. & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press.
Hopper, P.J. & Closs Traugott, E. (2003). *Grammaticalization*, Cambridge University Press.
Loisy, A. (1920). *Essai historique sur le sacrifice*, E. Nourry, Paris.
Milică, I. (2010). *Grammaticalisation et expressivité*, în „Revue roumaine de linguistique", LV (3), p. 301–312.
Niculescu, D. (2011). *The Grammaticalization of the Future Tense Forms in 16th Century Romanian*, în „Revue roumaine de linguistique", LVI (4), p. 421–440.
Popescu, I. (2006). *Timp și limbaj: introducere în lingvistica lui Gustave Guillaume*, Institutul European, Iași.
Turner, V. (2008). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Aldine Transaction Press, New Brunswick.
Ușurelu, C. (2011). *La grammaticalisation des opérateurs factitifs en roumain*, în „Revue roumaine de linguistique", LVI (2), p. 159–166.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Notes on the reproduction of a controversial evangelical passage in Romanian (*Mt*, 19, 24)

Adina Chirilă*

Faculty of Letters, History and Teology, West University, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, Romania

Article info

History:
Received June 4, 2014
Accepted July 23, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
biblical text
diachrony
comparative analysis

Abstract

The present research follows, from a diachronic perspective, the solutions that Romanian translators and revisers have applied to the biblical passage from *Mt*, 19, 24, also present in *Mk*, 10, 25 and *Lk*, 18, 25. Taking into consideration that they had, at least up to a point, the privilege of expressing themselves in circumstances that allowed a certain freedom compared to the base text, I have searched to clearly understand the nature of the factors that determined them to assume this liberty and what guided their linguistic options. The research has intended to examine two types of texts: the integral biblical one (the *New Testament* and the *Bible*) and the text that is specifically used by the clergy, The Gospel, in its successive versions, starting from the 16th century up to the modern era; the observed facts call attention to the scholar who is in charge of the text, who exhibits a behaviour that entails trust in his prior knowledge about the content and form of the fashioned text, a critical assessment of the version that serves as a starting point and the renewal of linguistic solutions offered by sources of a different nature from the rectified text.

1. Introduction

Lately, the philological and linguistic research of fundamental old age books has made a priority from identifying foreign sources that constituted their base, all the more that the information present in the preface was either insufficient, selective or erroneous, for the most part. Brought to a successful conclusion, the detailed study succeeded in identifying, as a complementary result, various *types of behaviours* belonging to the ones which warrant the next stage in a text's life, in a linguistic space, *guided by factors* such as "numărul și caracteristicile surselor; rezultanta contactului dintre limbi [...]; caracterul sacru al conținutului; conștientizarea necesității de a produce traduceri utile unor categorii concrete de receptori" (Gafton, 2012, p. 33).

Although the researched corpus mainly consists of translations, some theoretical statements, found in agreement with the concrete reality of the constituency of successive versions of a text in Romanian, abundantly suggest that the attempt to follow types of references to the text from those who no longer work with a foreign source-text is not in the least farfetched, and not only with that, but with a text already translated in Romanian, which is rewritten: by copy, correction, revision, adaptation and print. In a process of such nature, telling are not the deviations from the Romanian or from the foreign base text (taking into account misreading or the insufficient knowledge of the source language, accompanied by the translator's ignorance concerning his incompetence[1] consequences of a lack of attention or other

*Email address: *chiriladina@yahoo.com*.

[1] See the examples of improper translation identified by Iacob (2005, p. 906–907), made either from the lack of knowledge regarding the semantics of the terms, or "uneori din grabă, alteori din cauza oboselii" (p. 906); cf., within the same study, p. 907, the situation from *2Ch*, 19, 3, in which the expression *Ci bune **lucruri fapte** s-au aflat în tine*, for the Lat. *sed bona opera inventa sunt in te*, may be explained through "*[g]rija* [italics added] traducătorului de a găsi soluția optimă în traducere [...]. Substantivului *opera* i se dau inițial două echivalente: *lucruri*, *fapte*, intenția traducătorului fiind, probabil, aceea de a reveni asupra textului și de a decide care dintre cuvinte urma să fie păstrat".

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

human weaknesses, but by those which, taking into account the linguistic, cultural and cognitive context in which they appear, sustain the supposition that they are assumed by the author, thus being the result of a critical lecture of the text and of an *option*. In such cases, the option or choice (within all the spheres of the language) is stimulated by factors whose visibility varies from one text to another and sometimes even inside the same text: the prediction—and later, the knowledge—and the adoption of a linguistic system paradigmatically different from that of the base text[2]; the principles after which the reviser—sometimes, with the same assertion to entitlement, but as opposed to the translator (see Gafton, 2002, p. LVII; 2005, p. 65)—meant to provide the text that he worked on with the status of sacred product and norm; the type of text that is processed; the desired purposefulness; the type of target audience.

In every situation, within the objective limits imposed on one hand, by language and conceptual contents of the original source text and, on the other hand, by the possibilities offered by *functional language* (Coșeriu, 2000, p. 268f.) in which the text is recreated, or made possible, tolerable within it, the *subjectivity of the human intermediary* manifests itself.

The context that best emphasises this aspect is the one in which either a translator or a reviser has at his disposal more than one source text or base text of the same type (Bible / evangelical sermon text / homily, etc.) as support for the Romanian version.

Their existence did not warrant the act of faithful choice, although, in ensemble, the awareness of this reality allowed for the translator or the generic reviser to be liberated from the psychological webbing of the "unique, inviolable model". A routine of rudimentary hermeneutics—as an endeavour precursory of a choice which, respecting the spirit of the text, simultaneously fulfils the cultural and linguistic limitations of the scribe and, eventually of the community he services—could be imagined only in the ideal case of a coherent and repeated consultation, from the beginning to the closing stages, of two or more versions of the text in question.

The judgement on the text, together with its corollary—the option—is thus imposed upon by the adopted work techniques, all the more so when the latter emphasises major disparities between the texts[3]. Furthermore, the study of a certain emergent Romanian edition compared to the texts that served as its source indicates that "nu se poate vorbi de o consultare paralelă și minuțioasă, cu găsirea soluțiilor de traducere după îndelungi deliberări" (Gafton, 2002, p. LVI). Thus, in the genuine process of transposition or settling the text into a final form in Romanian, reaching out to a second text to serve as reference—extant, yet abandoned at some point and, for good reason, dormant[4]—, transforms itself into an option, precursory to the linguistic choice.

To try to ascertain the nature of this variation generating impediment, as well as attempting to understand what type of erudite is more inclined towards the refinement of the text that he is working on, where he seeks justification and, ultimately, what kind of text is more likely to be subjected to this process are enticing goals, but none the least difficult to achieve, particularly when the researcher has at his disposal

[2]See, for example, the observation that "[e]xistența a două «norme literare» era un fapt notoriu pentru oamenii de cultură ai vremii, atîta timp cît unul și același text tipărit în Moldova și retipărit în Țara Românească, *era transpus în norma literară predominantă în provincia în care se făcea retipărirea*" (Arvinte, 2001, p. I, [italics added]); see, also, the statement according to which "copiștii *Codicelui Sturdzan*, asemenea tuturor slujitorilor vechiului scris românesc, *modificau textele pe care le reproduceau cu scopul de a le subordona propriului sistem lingvistic*" (Chivu, 1988, p. 276, [italics added]); etc.

[3]See Gafton (2012, p. 36), where various possibilities are recorded: "a) porțiuni care apar într-un text să lipsească cu desăvîrșire în celălalt; între cele două să existe diferențe formale majore; c) corespondența dintre cele două să fie formală și aparentă, dar segmentele respective să fie diferite sub raportul conținutului; d) diferențele de conținut să fie minore, dar la comparație să fie de natură a-l arunca pe traducător într-o dilemă, întrucît se datorează înterpretării textului de bază".

[4]Amongst the objective and subjective circumstances that have as a result the enstrangement from the manner of work described in the preface, Gafton (2012, p. 304–305) mentions: "a) entuziasmul inițial, de a lucra la o astfel de întreprindere, putea fi treptat copleșit datorită feluritelor dificultăți și estompat de scopul practic al întreprinderii: rezultatul traducerii era destinat lecturii spre înțelegere de către niște cititori concreți; b) consultarea paralelă a textelor și găsirea de soluții acceptabile sau chiar foarte bune constituie, după o anumită perioadă, factori de încrede în sine, activitatea traducătorului fiind minată de rutină; c) constatarea că efortul, consistent, de a consulta versiunile paralele rămîne nerăsplătit; d) inexistența unor tehnici de traducere bine conturate la nivel teoretic și temeinic trecute în reflexele traducătorului".

as a solid foothold reduced linguistic effects and a handful of circumstantial information.

2. *Mt*, 19, 24 (*Mk*, 10, 25; *Lk*, 18, 25)

Among numerous other situations in which, by lack of consent from behalf of translators and revisers, we can observe a lack of cohesion regarding the process of perfecting the text, *Mt*, 19, 24 (see also *Mk*, 10, 25 and *Lk*, 18, 25) is emphasised, being overlooked until now from this perspective.

In the three evangelical verses, the much debated term is the one whose significant is an immense body which cannot pass through 'the needle's eye' [Rom. 'urechile acului']: 'the camel' [Rom. 'cămila'] or 'rope' [Rom. 'funia (corabiei)']: Gr. **κάμηλος, ὁ** 'a camel' (LIDDELL–SCOTT; see BAILLY, s.v.) and/or **κάμιλος, ου, ὁ**, 'rope, ship's cable' (FRIBERG; see BAILLY, s.v.; GINGRICH, s.v.; CHANTRAINE, s.v.); cf. Lat. **camēlus, -ī** (ERNOUT–MEILLET, s.v.; see BLAISE, s.v.) and O.Sl. **камиль** (MIKLOSICH, s.v.) or O.Sl. **вєлбѫдъ** 'camelus' (MIKLOSICH, s.v.).

> In a recently published article (Chirilă, 2013), I have demonstrated—in the closing stages of an analysis that had as rationale: α) the manner in which the fragments *Mt*, 19, 24, *Mk*, 10, 25 and *Lk*, 18, 25 are commented upon by the theologian of the early Christian ages, β) the testimonials, in texts independent from religious writings, of a homonym **κάμηλος** or of a conjugate **κάμιλος**, with the meaning of 'rope' as opposed to **κάμηλος** 'camel', γ) the conceptual content of the co-text represented by *Mt*, 19 etc., and δ) the occurrence in Talmud and Midrash literature of a similar paremiological fragment similar to the one used in the evangelical comparison—that the incidence of a term with the meaning 'camel' in the biblical fragments in question must not be justified by confusion or the translator's lack of skill, but by the predominance of a *verbal physiognomy* (Jolles, 2012, p. 63f., 327–335) characteristic of a certain popular culture and employed as a means of interpreting a situation whose contextual elements belong to the same background.

2.1. Reproductions in the old age

The written record of both interpretations, within the Eastern Christian part (although in unequal proportions) has determined oscillation to arise in the early Romanian theological culture[5].

In the 16th century, the *Evangheliarul slavo-român* from Sibiu, 1551–1553 (the first Romanian text in which the tale of the evangelists is written) carries the term *camilă*, in a single place, in *Mt*: "mai pre lesne iaste *camilei*[6] pren urechiia acului se treacă, decît bogatului în împărăția lui Dumnezeu" (ES 1551–1553, 72^{v}); similarly, *Tetraevanghelul* printed by Coresi in 1561 uses the word *cămilă* (see CT 1561, 41^{r}, 91^{v}, 161^{v}) in all three places. In both Romanian versions, *camila*, or *cămila* are inserted as a natural reflex to the reading of the translated text[7] (most likely, *Evangheliarul* of Macarie from 1512, through some intermediate versions[8]; cf. *Evangheliarul slavon*—for example, *Mc*, zaceala 46): O.Sl. **вєлбѫдъ** 'camelus' (MIKLOSICH, s.v.).

[5] A presentation of the places in which the rethorical figure from the *New Testament* is reproduced in writing in the old Romanian culture or in which it represents the center of a homiletic comment was produced by Zamfir (2011). From this very reason, we will not reproduce the fragments in question again, only if we consider them to be of use in supporting a different point of view from that of the researcher in Bucharest.

[6] There is no doubt regarding the meaning of: 'cămilă', cf. "curățîndu-vo de țînțari, iară *camilele* înghițîț" (ES 1551–1553, 91^{r}); see also Zamfir (2011, p. 563).

[7] In the case of ES 1551–1553, "the option" could have been suported by the German version (Gheție & Mareș, 1985, p. 342), cf. »Und weiter sage ich euch: Es ist leichter, daß ein Kamel durch ein Nadelöhr gehe, denn daß ein Reicher ins Reich Gottes komme.« (*Mt*, 19, 24; also *Mk*, 10, *Lk*, 18, L45).

[8] Gheție & Mareș (1985, p. 341-342); Dimitrescu (2000, p. 24).

In later years, the evangelical texts contain the same antithetical construction 'urechile acului' – 'cămilă', where they function as pericopes that accompany the homilies printed by Coresi (see CC$_1$, 91^v, 152^r ; CC$_2$, 288–289, 293, 311, 429–430, 435)[9] or as quotes used by the commenter (CC$_1$, 95^r, 114^v; CC$_2$, 435).

On the other hand, through CC$_2$[10] – *Evanghelie cu învățătură*, the other variant for the term in question – 'funie', is recorded in *Mt*, 19, *Mk*, 10 and *Lk*, 18, in the following three explanatory fragments:

> "Iară unii grăescŭ cămila a fi funea ceaia mai groasă ce e la corabie, ceaia ce cu nusa leagă cătușile de o țepenescŭ." (294);
>
> "Ce nu iaste puteare celui ce are multŭ să între în împărăției ceriului, cumŭ și cămilei nu i-e puteare pren lăuntrulŭ urechilorŭ acului. (Însă cămila nu o grăiaște dobitocŭ, ce funea ceaia groasa ce iaste în corabie, de leagă cătușile ceale de fierŭ ce întărescŭ corabiia.)" (311-312);
>
> "Neputeare a ști, că nu se poate alcătuì cămila pren urechile acului. Însă iaste a înțeleage sau cămila însășŭ aceasta, dobitoculŭ, sau vreo fune de ale corabiei, ce au în corabiia ceaia marea mai groasă." (435).

It is believed that the origin of this interpretational possibility in the Romanian text does not have an equivalent with a real—ultimately assumed—account of an element other than "the camel" as opposed to "the eye of a needle" in the evangelical discourse; it is very likely that the Romanian translator may have only been *faithful* to the corpus that *happened to perpetuate this vision* (with a persistent character, more likely marginal, in the Byzantine Middle Ages)—the collection of sermons of John Kalekas, in one of the Slavic versions found in use (Rădulescu, 1959, p. 10–33; cf. Grecu, 1939). Nothing in the configuration of the neighbouring co-text, with regard to the linguistic choices for the equivalence of the terms in the source text seems to point to the contrary.

The interpretation of Gr. **κάμηλος, ὁ / κάμιλος, ὁ** as 'funie' is found in the late patristic literature, yet it does not provide any satisfactory explanations and does not have the power to mould the hermeneutic discourse. The same situation is found in the theological writings of Theophylact of Bulgaria (1055–1107):

> *Vide autem quomodo quod superius dixit difficile, hic dicit impossibile. Nonnulli autem dicunt camelum non animal significare,* ***sed crassum quemdam funem*** [Gr. ἀλλὰ τὸ παχὺ σχοινίον], *quo nautæ utuntur ut projiciant ancoras.* (PG 123, Lat.: *Enarratio in evangelium Mathæi*, XIX, p. 355);
>
> *Per camelum autem intelige vel animal, vel crassum funem quo nautæ in maximis navigiia utuntur.* (PG 123: *Enarratio in evangelium Marci*, X, p. 602);
>
> *...sive per camelum animal intelligas, sive funem nauticum crassum.* (PG 123: *Enarratio in evangelium Lucæ*, XVIII, p. 1014).

The metatextual similarities of expression between the two corpora, of archbishop Theophylact and of patriarch John Kalekas, indicate the adoption—already a cliché-element in the comment of the said places in the Gospels—of mimicking a form that, in itself, belongs to the category of illocutionary sugestives[11].

[9] For CC$_2$, see Rădulescu (1959, p. 18): "În versiunea slavă, ca și în cea greacă, predicile nu sînt precedate de textul evanghelic, ci textul e presărat numai în cursul predicii."; see, also, *ibidem*, p. 19.

[10] See the homilies from *Evanghelia cu învățătură*, Bălgrad, 1641, "retipărite în același fel, aprópe pagină cu pagină, ca în *Evanghelia cu învățătură* din 1580–1581", BRV I, 118.

[11] See Bach & Harnish (1979, p. 41–46); *ibidem*, p. 43–44, s.v. Suggestives: "In uttering *e*, *S* suggests that *P* if *S* expresses: (i) the belief that there is reason, but not sufficient reason, to believe that *P*", (unde *e* = enunț; *S* = emițător; *P* = conținutul propozițional al actului ilocuționar, *ibidem*, 3, 11). See also p. 45: "suggestives [...] [are] constatative utterances that express not even a weak belief that *P*, but only the belief that there is *reason* [italics added] to believe that *P*".

The reason, which should have been of a lexicological nature, is completely absent in the later comments or is not reproduced from one version to another; cf. *Catena Aurea*, p. 614, Theophylact: "[t]he word in the Greek answers equally to the animal called the camel, and to a cable or ship rope".

It maintains itself as is, through faithful translation, in the homilies that follow a certain patristic pattern, but which help determine, at some point, the birth of assertive/informative expressions which will further create an interpretative tradition.

By following other models, the subsequent Romanian translations that contain the sermons to *Mt*, 19, *Mk*, 10, and *Lk*, 18 and the versions found in relation to them have no record, until just before the 16th century, of the item 'funie' (see CV 1643[12], 276^{v}, 277^{v}, 380^{v}, 381^{r}; CÎ 1678, 37^{r}), not even as a unique or alternative means of reading the evangelical section.

The manner in which the content of *Mt*, 19, 24, *Mk*, 10, 25, and *Lk*, 18, 25 is rendered in the first Romanian texts, particularly the dual image that, in ensemble, CC_2 has popularised, fully supports the observation that solving some "issues" in translation, such as the likes of **κάμηλος, ὁ** (**κάμιλος, ὁ**) – *cămilă/funie*, is produced by forces outside the analytical conscience of the translator (which, for the most part, did not have sufficient contextual circumstances to be called forth): the form of the source text and its status in the cult taxonomy (primary text – the *New Testament* or secondary source – *the homily*).

This phenomenon—and its obverse—is best noticeable by following the behaviour of translators and revisers from the second part of the old age, some of them being able, in the course of time, to work on several varieties of books which had at their origin the same content.

In 1682, in *Prefața* la *Evanghelia* printed in Bucharest, Șerban Cantacuzino ordered for the following to be written:

> "ne-am nevoitŭ de am săvărșitŭ acestŭ lucru Dumnezăescŭ, svănta acĭasta evanghelie, care nefiindŭ maĭ denainte tocmită la slovenie să-să cetéscă dupâ rănduiala zilelorŭ și a sărbătorilorŭ celorŭ domnești și ale svinților, poruncit-amŭ fratelŭĭ nostru Iordachie Cantacuzino, vel stolnicŭ, de o au îndereptatŭ și o au așăzatŭ precumŭ umblă cé ellinéscă, și întru toate asémene, dupâ orănduĭala Besérecii Răsărituluĭ, alcătuindu-se și svintele cuvinte, spre maĭ alésă înțelégere a limbiĭ Rumănești." (apud BRV I, p. 250)

The passage is, therefore, written by a layman or under the guidance of one, by means of reproducing the structure of the Byzantine sermon book, not necessarily by consequently *translating* a certain version of it, but rather (the pragmatism of the scholars in Bucharest was well known, proven by the coming to fruition of the *Bible* in 1688[13]), by serving themselves from one or more precursory Romanian books. Whichever it would have been[14] the scholar that was in charge of E 1682 processed the text in a manner that reveals a certain degree of certainty and independence in relation to the Romanian New Testament archetype that he could have had at hand and, on the other hand, the tendency or returning to the foreign text—an occasion to make the most of some foreign language knowledge that have nothing to do with the resources and uses of Romanian employed in texts up to that point.

> See, for example[15], the narration of the quarrel about fasting, from *Mt*, 9, *Mk*, 1, and *Lk*, 5, in E 1682, compared to the fragments from NT 1648 and CT 1561:
>
> | **E 1682** | **NT 1648** | **CT 1561** |
> |---|---|---|
> | În vrémea acéia veniră cătră Iisus ucenicii lui Ioan, grăind: Pentru ce noi și fariseii ne postim mult, | Atunci veniră cătră El ucenicii lui Ioan, zicîn<d>: Derept ce noi și fariseii ne postim mult? Dară | ѧ vrĕmѧ ačĕѧ apropiѧrâ-se cătrân'sulѣ ūčeničĭi lū Ioanѣ și grâirâ: "Derep'če noi și farisei postim |

[12] See also EÎ 1644, 590, 594, etc.

[13] Gafton (2002) believes that at the *Evanghelia* of 1682 (as well as *Apostolul* of 1683) "este foarte probabil să fi lucrat persoane implicate și în lucrul la *Biblia* din 1688" (p. LIX).

[14] Quite possibly, the *New Testament* from 1648 (Gafton, 2002, p. LXX).

[15] Also, the episode with the healing of Peter's mother-in-law, in E 1682: "Iară soacra lui Petru zăcea aprinsă cu foc. Și îndată spuseră lui de dînsa. Și viind, o rădică pre dînsa, apucîndu-o de mînă, și o lăsă pre dînsa focul îndată, și slujiia lor" (*Mk*, 42^{r}), compared against NT 1648: "Iară soacra lui Simon zăcea, de friguri prinsă, și numaicît ziseră Lui de ia. Și mearse de o sculă țiindu-o de mînă și aciiași lăsară pre ia frigurile și slujiia lor" (*Mk*, 42^{r}/176–177). Cf. CT 1561, 69^{v}–70^{r}/78.

iar ucenicii tăi nu să postesc? Și zise lor Iisus: Au doară pot fiii nunții să plîngă întru cîtă vréme iaste cu dînșii ginerele? Că vor veni zilele cînd să va lua ginerele de la dînșii și atuncea să vor posti. Că nime nu pune pétec de pănză nenălbită la veșmînt vechiu, că apucă cu marginea sa din veșmînt, și mai mare gaură să face; nice bagă vinul nou în foii vechi, că apoi să sparg foii, și vinul să varsă, și foii pier; ce bagă vinul nou în foi noi, și amîndoi să țin. (*Mt*, 24^{r});

ucenicii Tăi nu postesc? Și zise lor Iisus: Au pot fii nuntei posti, pînă iaste cu ei ginerele? Ce vor veni zilele cînd să va lua de la ei ginerele și atunci vor posti. Deci nime nu va cîrpi veșmîntul vechiu cu peatec nou, că va sparge peatecul nou, trăgînd la sine den veșmîntul vechiu și mai mare spărtură va fi. Neci bagă vinul nou în în foii vechi, că aimintrea să sparg foii și vinul să varsă și foii pier; ce bagă vinul nou în foii noi și amîndoi să țîn. (*Mt*, 12^{r}/134);

mūlt$_{ћ}$? Ūčeničïi tăi nū se postesc$_{ћ}$.” Și zise lōr Isus: “Au pot$_{ћ}$ fečorïi nūn‘teei să postĕscâ pânâ căn‘du e vrĕm$_{ѧ}$ če e cu nūș̈ï ğinerele? Veni-vōr zilele căn‘du se va luōa de la ēi ğinerele. Atūnče să se postĕscâ. Nim$_{ѧ}$ amū nu poate spârtura cr$_{ћ}$pi cu pânzâ nenâl‘bitâ spre câmașâ vĕche că se va lua amu cusâtūra ei de la cămașe, mai mare spâr‘tura fi-va. Neče să bağ vin$_{ћ}$ nōu ѧ foale vechĭu că aimintrĕ nū e, ačela fole se va topi și vinulu se va văr‘sa și foalele va peri. Če bagâ vinūl nou ѧ fōle nou și amân‘doi se vōr ţepeni.” (*Mt*, 16^{v}–17^{r}/49);

În vrémea acéia, era ucenicii lui Ioann și a fariseilor postindu-să și veniră și ziseră lui Iisus: Pentru ce ucenicii lui Ioann și a fariseilor să postesc, iară ucenicii tăi nu să postesc? Și zise lor Iisus: Au doară pot fiii nunții să să postească pănă în cătă vréme va fi mirele cu dînșii? Cătă vréme iaste mirele cu dînșii, nu pot să se postească. Iară vor veni zilele cînd să va lua de la dînșii mirele, și atuncé să vor posti întru acéle zile. Și nime nu va coase pétec de pănză nenălbită la haină véche; iară de nu, va apuca marginea lui cea noao din cea véche, și mai mare gaură va fi. Și nime nu va băga vin nou în foi vechi. Iară de nu, va putrezi vinul cel nou bordușele, și să va vărsa vinul, și bordușele pier. Ce vinul cel nou să cade să să bage în foii cei noi. (*Mk*, 42^{v});

Iară ucenicii lui Ioan și a fariseilor să postiia; veniră și ziseră Lui că ce ucenicii lui Ioan și a fariseilor postescu, iară ucenicii Tăi nu postescu? Atuncea zise lor Iisus: Au pot posti fiii nuntei cîtu-i mirele cu ei? Pînă cîndu-i mirele cu ei nu pot posti. Iară vor veni zilele cînd să va lua de la ei mirele și atuncea vor posti în acealea zile. Și nime nu coase petecul nou în veșmîntul vechiu, că aimintrea va trage peatecul nou cătră sine marginile veșmîntului vechiu și mai mare va fi spărtura. Și nime nu bagă vinul nou în foii vechi, că aimintrea vinul nou va sparge foii vechi și săva vărsa, și foii vor peri; ce vinul nou în foii noi să bagă. (*Mk*, 43^{r}/178);

ѧ vrĕm$_{ѧ}$ ačĕ$_{ѧ}$ și era ūčeničïi lu Iōann$_{ћ}$ și fariseilōr posti$_{ѧ}$-se și venirâ și grâirâ lūi: “Derep‘če ūčeničïi lū Iōann$_{ћ}$ și fariseilōr postesc ai tăi ūčeniči nū postesc$_{ћ}$?” Și zise lōr Isus: “Au pot$_{ћ}$ fečorïi nūn‘teei pânâ căn‘du e ğinerele cu nūș̈ii $_{ѧ}$ste să se postĕscâ? cătâ vrĕme cu ei avĕ-vor ğinerele nū se pot$_{ћ}$ posti. Veni-vōr zilele căn‘du se va lua de la ei ğinerele și atun‘če să se postĕscâ ѧtr-ačĕlĕ zile și nimĕ spăr‘tura cu pânzâ nenâl‘bitâ să coasâ spre câmașe vĕche, ĭarâ de nu, lūa-se-va cūsâtura ei noa de spre vĕch$_{ѧ}$ și mai mare spâr‘tura va fi. Nimĕ să bağe vin$_{ћ}$ nou ѧ foale vechĭu că aimin‘trĕ nū e, spar‘ğe-va vinūl nou foalele și vinulu se va văr‘sa și foalele va peri, če vin$_{ћ}$ nou ѧ foale nou bagâ.” (*Mk*, 71^{v}–72^{r}/79);

În vrémea acéia veniră fariseii cătră Iisus și ziseră lui: Pentru ce ucenicii lui Ioann să postesc des și să roagă, aș̦ijderé și ai fariseilor, iară ai tăi mănîncă și beau? Iară el zise cătră dînșii: Au doară puteți pre fiii nunții să-i faceți să să postească pănă cînd iaste mirele cu dînșii? Că vor veni zilele cînd să va lua mirele de la dînșii, și atuncea să vor posti întru acéle zile. Și grăia și pildă cătră dînșii: Că nime nu pune pétec de la haină noao la haină véchie. Iară de nu, și cea noao strică, și la cea véche nu să potrivéște acel ce iaste de la cea noao. Și nime nu bagă vin nou în foi vechi. Iară de nu, rumpe vinul cel nou bordușii vechi, și el să varsă

Iară ei zisără Lui: Derept ce ucenicii lui Ioan să postescu ades și rugăciuni fac, aș̦ijderea și ai fariseilor, iară ai Tăi mănîncă și beau? Iară El zise lor: Nu puteți face pre fii nuntei, pînă iaste mirele cu ei, să să postească. Ce vor veni zilele cînd să va lua de la ei mirele. Atuncea vor posti, în zilele acealea. Iară zicea lor și pildă, că nime peatecul de veșmînt nou nu-l va pune în veșmînt vechiu; iară aimintrea și cel nou să va sparge; și la cel vechiu nu să cuvine peatecul nou. Și nime nu va băga vin nou în foii vechi; iară aimintrea rumpe-va vinul cel nou foii, și el să va vărsa, și foii vor peri. Ce vinul nou în foii noi să-l toarne; și amîndoi să

ѧ vrĕm$_{ѧ}$ ačĕ$_{ѧ}$ apropi$_{ѧ}$râ-se cătrâ Isus fariseii, grâirâ: “Pentru če ūčeničïi lu Iōann$_{ћ}$ postesc$_{ћ}$ pūrurĕ și rugâčĭuni fac$_{ћ}$? Aș̦ijderĕ și ai fariseilōr. Ai tăi mânân‘câ și bĕu.” Ēl$_{ћ}$ zise cătr-ân‘șii: “Au doarâ pot$_{ћ}$ fečorïi nūn‘teei pânâ ce e ğinerele cu nūș̈ii $_{ѧ}$ste să facâ să se postĕscâ? veni-vōr zilele căndu se va lua de la ei ğinerele și atunče să se postĕscâ ѧtr-ačĕle zile”. Grâi și ѧ pildâ cătr-ânș̈ii că niminilĕ coase văș̦mân‘t$_{ћ}$ nou să coasâ la văș̦mân‘t$_{ћ}$ vechi. Iarâ de nu și noōa se va spar‘ğe și vĕchĕ nū se va cunoaș̦te ce e de$_{ѧ}$ noōa. Și nimĕ să bağe vin$_{ћ}$ nōu ѧ foi vechi că aimintrĕ nū e. Spar‘ğe-va vinulü nou foii și $_{ѧ}$suși să va văr‘sa și foii

> și bordușii pier. Ce vinul nou să cade să-l bage în borduși noi, și amîndoao să vor păzi. Și nime bînd cel vechiu, îndată va de cel nou. Că zice: Cel vechiu iaste mai bun. (*Lk*, 50^{v}).
>
> vor ținea. Și nime cine bea vechiu, nu va vrea numai cît nou, că zice: mai bun iaste cel vechiu. (*Lk*, 73^{v}/222).
>
> vōr peri če vinъ nou ѧ foi noi să bați și amân'doi se vōr țepeni și nimĕ nū va bĕ vechĭu ačiѧ de va vrĕ nouluъ; grâi amu: Vechĭul ѧaste mai bunъ." (*Lk*, 124^{v}–125^{r}/107–108).

By rendering Gr. **ἀσκός, ου, ὁ** through *foi* and *borduși*, in the second and third fragments, the man of letters offers variety (Gafton & Milică, 2012, p. 167) to the expression, by acting under the impetus of a subjective aesthetics, yet innovating compared to the Greek source[16] and/or[17] the alternative Romanian versions, all within the limits of a paradigmatic synonymic chain. On the other hand, the fragment (*iară*) *de nu* compared to *că aimintrea*, for Gr. **εἰ (δὲ) μή**, introduces a textual element particular to a foreign logic-syntactic structure (considered to be Greek[18]), forcing the receiver—through the fact that it summarises, with the aid of a negative adverb, an opposing assumption ([–]) reality expressed through a negative verbal form ([–])—to an additional effort regarding its deciphering for the 1648 version that he circumvented:

> *Că nime nu pune pétec de la haină noao la haină véchie. Iară **de nu** √* [*__de__ '__nu__ *nu pune*' → dacă pune]*, și cea noao strică, și la cea véche nu să potrivéște acel ce iaste de la cea noao* etc. (E 1682),
>
> vs.
>
> *că nime peatecul de veșmînt nou nu-l va pune în veșmînt vechiu; iară **aimintrea** √* [dacă pune] *și cel nou să va sparge; și la cel vechiu nu să cuvine peatecul nou* etc. (NT 1648).

In replicating the impossibility from *Mt*, 19, *Mk*, 10, and *Lk*, 18, the text E 1682 is not homogenous when referring to the element found in opposition with 'urechile acului':

> ...că mai lesne iaste **cămilii** a tréce prin urechile acului, decît a întra bogatul întru împărățiia lui Dumnezău (*Dumineca a doaosprăzéce după Rusalii*, *Mt*, zaceala 74, 43^{r});
>
> Că mai lesne iaste **cămila** prin urechile acului a tréce, decît bogatul întru împărățiia lui Dumnezău a întra (*Dumineca a treizeci după Rusalii*, *Lc*, zaceala 91, 79^{r});
>
> Mai lesne iaste **funii cei de corabie** să treacă prin urechile acului, decît bogatului să între întru împărățiia lui Dumnezău (*Joi a 31 de săptămîni după Rusalii*, *Mc*, zaceala 45, 80^{r} și *Vineri a 31 de săptămîni după Rusalii*, *Mc*, zaceala 46, 80^{v}).

The divergent solution from *Mk* advances some hindrances about the circumstance and the causes of its origin. The fact that we are dealing with a base text of relatively small breadth, popular and of a repetitive nature, suggests that the difference within itself is not spawned by a synchronic incongruence regarding its reference to the following: even if, in the conscience of the *scholar*[19] uncertainty or unease would have existed regarding the "correct" reproduction of Gr.**κάμηλος** / **κάμιλος** in Romanian, within the given

[16] For example, ...καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς• εἰ δὲ μή, ῥήξει ὁ οἶνος τοὺς ἀσκοὺς καὶ ὁ οἶνος ἀπόλλυται καὶ οἱ ἀσκοί• ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς. (N.-A., *Mk*, 2, 22).

[17] The fact that the sytem of Romanian language offered, independently of other texts, the possibility of the optioni *foi* / *borduși* makes redundant the condition that, for the presence of the second term in the verse, a Greek original may have been consulted.

[18] Οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιράπτει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν• εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα ἀπ᾽ αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. (N.-A., *Mk*, 2, 21).

[19] We may, ultimately, consider the hypothesis that the writing of E 1682 was not the work of a single person—Iordache Cantacuzino, according to what was stated in the preface—, but also other grammarians; in this situation, even if, at first sight, the text appears to be fragmented, worked upon by more than one—an individual, namely the one who is in charge of the part in *Mk*, 10, makes use of an element that differentiates itself from the ones in *Mt*, 19 and *Lk*, 18—, the fact that this materialises through print brings another factor into the equation: the reviser (and, perhaps, the printer) and finally, the task of homogenising it.

context, this could not have been stronger than the necessity of transmitting a homogenous text at the level of lexical choices, either in one direction or another, especially when any presumptive canonical reference—internal or external—indicates it. We believe that, on the contrary, the aspect that the printed text E 1682 has is the product of two stages in its creation: *funia cea de corabie* belongs to the first version of the text, occurring in four other places of the *Evangheliar*, corresponding to the three biblical fragments; *cămila* appears as a result of a revision, under the pressure of the integral non-Testamentary text in its prior editions: the revisor (Iordache Cantacuzino himself or another individual) decided to concede the original variant and consequently modified the text in *Mt*, 19 and *Lk*, 18, but omitting, for some reason, to correct in *Mk*, 10 with its two quotes.

On the whole, in order to solve the "problem" issued by *Mt*, 19, 24 etc., several types of information were made available: a) the information provided by the standard Gospel text in the Romanian versions up to that point; b) the model of a similar foreign text; c) the information collected from secondary texts related to the Gospel (including different collections of preaching); d) the translator's linguistic knowledge.

Regarding the special case of E 1682, the Romanian archetypal texts based on which they could have been built (the full versions of the 16th and 17th century's *New Testament*) do not allow the interpretation of "funie" and the use of a suitable lexeme: not implicitly – through CT 1561; nor explicitly – following what represents the first clear indication over the development of a critical act, prior to the Romanian translation of the litigious phrase from *Mt*, 19, 24, *Mk*, 10, 25, and *Lk*, 18, 25, which reveals itself from the formulated footnote of verse 24, in the first Gospel[20], in NT 1648: "Cămila să zice că-i funea corabii, *iar în acest loc, să înțeleage cămila*" (italics added). Being aware of the "object's" double identity, in opposition with the phrase 'urechea acului' in the history of the biblical exegesis, from the Greek direction, the translator/ author of the final text (i.e. Simion Ștefan) chose the version imposed by the fundamental biblical text, not the one suggested by secondary theological writings, which was furthermore sustained by the Latin text[21]: *et iterum dico vobis facilius est camelum per foramen acus transire quam divitem intrare in regnum cælorum* (VUL)[22].

Admitting the fact that the foreign models of this type of book used for religious practice are building themselves with a certain independence from the canonical biblical text (cf. E 1671, p. 69 (*Mt* [zac. 79 (sic)]), 121 (*Lk* [zac. 91]) and 123 (*Mk* [zac. 45, 46]), where the impossible word is presented in the classical form: κάμηλον etc.), we must not ignore the possibility of the Romanian version's translator to have consulted such a text, therefore finding the evidence for the form *funia cea de corabie*. However, it is necessary to underline that the appearance of a lexical formation with an obviously different meaning than 'cămilă' does not represent a condition for the appearance of the divergent phrase in the Romanian language. This situation can occur independently from a real model (either only spoken, but present!) – as the situation from E 1693 shows, where the Greek column invariably presents the form **κάμηλον**, while the parallel Romanian text constantly presents the forms *funea corăbiii* (*Mt*, 97; *Lk*, 175) / *funiii cei de corabie* (*Mk*, 178).

A meaning of 'rope' attributed to κάμηλος, ὁ, in Medieval Greek (an homonym of κάμηλος, ὁ 'camel'), is unlikely[23]: just as for the Antiquity as well as for the Christian era's first centuries, there is no corpus to state

[20] *Mt*, 19: "Dară iară vă zic voao: mai lesni iaste cămilei pren uriachea acului a treace, decît bogatul întru Împărăţiia ceriurelor", etc.

[21] About the texts on which NT 1648 is created, including the Latin one, see Gafton, 2009, p. 130; 2005, p. 42, 151.

[22] Just by admitting that we are facing the bishop's redundant language, we might consider the marginal note as being a proof of supporting the opposite point of view (cf. Zamfir, 2011, p. 568: "[the marginal note] conducts the decoding of the word cămilă in the right direction", i.e., in the author's opinion, 'funie', A/N, A.C.).

[23] Despite not being the object of our research anymore (cf. Chirilă, 2013), we are underlining an abnormality concerning the interpretation of the word **κάμιλος** in the crittical apparatus of the old literature's corpuses: the confusion between the phrase with the possible meaning of 'funie' and words that may occurat a certain time, under the same form, but with other meaning; see, for example, PERSEUS, s.v.: **κάμιλος**, for which the definition is taken from LIDDELL–SCOTT—i.e., "**A.** *rope* etc." (!)—, is wrongly linked to a fragment from the work *Roman Antiquities* by Dionysius of Halicarnassus: "...τρόπον ὑπηρέτουν

the term's real usage with the underlined meaning; the dictionaries do not register it just as they do not register the alternative form κάμιλος either, with the meaning of 'rope' (see, for example, LBG 1, s.v. κάμελος [(= κάμηλος), *Kamel*] etc., 754–755). In this situation, the idea of adopting the word **κάμηλος, ὁ** with the meaning of 'rope' by certain Romanian scholars with knowledge of Greek language, and the spontaneous use of this meaning for translating the underlined form in **Mt**, 19, 24 etc., *exclusively based on Greek linguistic competencies, is rather a groundless one*. It is not the semantic value of the Greek word κάμηλος which leads to choosing the Romanian word *funie* in relation to the phrase *urechea acului*, but rather the ignorance or inconsideration of it as a reliable presence in phrase building from the beginning, and as a consequence, perceiving another linguistic element of source as being adequate and unquestionable in the context.

From this moment arises the question if a suggestion for reading (similar to the one mentioned by Theophylact of Bulgaria—who talks about a possible image 'thick rope' without bringing into discussion the form κάμιλος (!)—, or by John Kalekas, Simion Ștefan, etc.), eventually joined by the *impression*—lexicographically popularised by Suidas[24] in the 10th century, and perpetuated since then, but not confirmed by usage—that in the Greek vocabulary exists a phrase κάμιλος with the meaning of 'rope' which should have taken the place of κάμηλος in *Mt*, 19, 24 etc. have the power to turn Iordache Cantacuzino's option against what was imposed to him in the cannonical biblical text, through the valorification of a certain general knowledge regarding the Greek language... Fortunately, the steps for understanding the process at the end of which the text E 1682 presents the expression *funia cea de corabie* does not necessarily need such a question, avoiding the difficulty and the answer's possible conjectural elements. This is because in the rendering of the proverb from the Gospel appears, prior to the case of Romanian regions, in the Greek world, a distinctive term, κάμηλος, which "solves" the dilemma of choosing between κάμηλος (κάμιλος, κάμελος etc.) – 'camel' vs. 'rope'.

The validation of this distinctive element comes through a text of theological nature which no longer remembers the essence of *suggestion* regarding the meaning, providing it as an *assertion*. Such a corpus is the collection of preaches known to the orthodoxy under the Greek title of *Μαργαρίται...*] – a neo-Greek rewriting of several patristic texts previously recorded in the Byzantine Greek language. The 35th word from the version appeared in 1675 in Venice (see also M 1681, 252; etc.) includes the Gospel sequence in the context of John Chrysostom's requisite against the arrogance of the rich and the powerful:

> ὢ τῆς κακῆς ῥίζης πάντων τοῦ κακῶν τῆς φιλαργυρίας, [...]· ἀλλ' ἐυκολώτερον εἶναι νὰ περάσῃ **τὸ καραβόσχοινον** ἀπὸ τὴν τρύπαν τῆς βελόνης, παρά ὁ πλούσιος νὰ ἔμπῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Οὐρανῶν · (M 1675, 241$_b$[25], [italics added]),

using a term whose denotative meaning does not have any ambiguity: **καραβόσχοινον, ου, τὸ** 'rope' (CEGD, s.v. *rope*, b: NAUT.); cf. κάραβος, ὁ 'boat; of a vessel' (SOPHOCLES, s.v.), κάραβος, ὁ Germ. *Kanal*, *Wassergraben* (LBG 1, s.v.). This version belongs to the neo-Greek translator which operates by adjusting the illogical-considered word building under the report of the lexical associations from the earlier text of Ioan Hristosomul, who, according to PG 59, used in [Lat. *Oratio de pseudoprophetis, et falsis doctoribus, et impiis hæreticis, et de signis consummationis sæculi hujus*] the proverb's section in the classical form: Ἀλλ' Εὐκοπώτερον ἐστι **κάμηλον** διὰ τρυπήματος ῥαφίδος δισελθεῖν (PG 59, 561).

Against the canonical biblical text, in its full construction and keeping the form of the Gospel's text, but benefiting from the authority of a Modern Greek corpus with an immense popularity, the phrase

τοῖς ἱερεῦσιν οἱ εγόμενοι νῦν ὑπὸ Ῥωμαίων **κάμιλοι**. ἔτι πρὸς τούτοις ἔταξε μάντινἐξ ἑκάστης φυλῆς ἕνα" [*...were performed in the same manner by those attendants of the priests who are now called by the Romans **camilli**. Furthermore, [Romulus] ordered one soothsayer out of each tribe to be present at the sacrifices*, Dionysius, 1960, p. 372–373; see also footnote 2, p. 373: "The *camilli* were free-born youths who assisted in the sacrifices of the *flamen Dialis*; in time, however, the term came to be applied to those assisting in other religious rites."].

[24] SUIDAS 1705, p. 236; see Chirilă (2013, p. 162).

[25] The numbers indicating the pages between 240 (σμ΄) and 249 (σμθ΄) repeat on the following ten pages, therefore our notation: 240$_b$–249$_b$.

functions as a strong catalystic element for the information provided in the intellectual field of certain Romanian scholars, especially the secular ones, thus emerging as a certitude and strives, from that moment on to prevail in the Romanian translations of the stated Gospel segments, within the content of various writings, in an intellectual area which happened to be dominated by the Cantacuzines.

Funia corabiei – καραβόσχοινον appears in the Romanian version of the *Μαργαρίται...* by Șerban and Radu Greceanu, with the help of the high steward Constantin Cantacuzino (BRV I, p. 320), in the content of the same *Cuvînt al 35 a celui întru sfinți părintele nostru a lui Ioan Zlatoust. Pentru mincinoșii proroci și cei fără Dumnezeu eretici, și de sémnele sfîrșitului veacului acestuia* (M 1691, 126^{v}):

> O rădăcină rea a tuturor răutăților, iubire de argint, [...], ce mai iușor iaste să treacă *funea cărăbiii* pren urechile acului de cît bogatul să între întru împărăția ceriului (M 1691, 131^{v}, [italics added]).

Two years later, the phrase is used four times, in the regular places, in the bilingual edition of the Gospel, printed in Snagov by Antim Ivireanul, following Șerban Greceanu's effort of building the text and Athanasie Moldoveanul's translation: E 1693, p. 97 (*funea corăbiii*, *Mt*, 19), 175 (*funea corăbiii*, *Lk*, 18), 178 (*funiii cei de corabie*, *Mk*, 10). Each time, the Greek column maintains the form κάμηλον, but the Romanian "option" is not negatively defined, *against this Greek archetype*, but *in compliance with another text*, due to the fact that the Greek column does not function as a source-text in the real time of the Romanian version's creation, but as an instrument of enriching the Romanian version. First of all, the Greek text is important due to its presence, not due to its content. Justifying the bilingual character of the book, in the *Introduction* for the ruler Constantin Brâncoveanu, Șerban Greceanu does not declare himself to be the translator of the mentioned Romanian version (see BRV I, p. 333; cf. Ruffini, 1973, p. 117); pon the other hand, working for several years earlier for the Bible from Bucharest, it is possible for him to have used the previous work when building new editions (Ștrempel, 1997, p. 75). However, the linguistic difference between the texts E 1693 and B 1688 and the similarities of the first one with E 1682 suggest that the creation of the church practice instrument from 1693 was based on the same instrument as the one in 1682. If, taking into account the difference in "rank" between the texts, there is no genealogic link between the basic text used by the priests and the first complete version of the Romanian Bible (Gafton, 2002, p. LXX–LXXI), the resulted visual incongruences coming from a lecture in parallel of both texts support the hypothesis that the plans remain separated even in the age after "the supreme text" – the *Bible* was produced; furthermore, there is no proof the process was transposed in reverse.

> The information stated above finds its support in the situation linked with, for example, the fragment from *Mt*, 19, 16–26:

E 1682	**E 1693**	**B 1688**
În vrémea acéia, **(a)** *să apropie cătră Isus un tînăr oarecarele, închinîndu-să lui și zicînd*: Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aib viiața de véci? Iară el zise lui: Ce mă grăești bun, nime nu iaste bun, numai unul Dumnezău. Iară de vei să întri în viiață, păzéște poruncile! Zise lui: Carile? Iară Isus zise lui: Să nu ucizi, să nu curvești, să nu furi, **(b)** *să nu fii mărturie mincinoasă*, cinstéște pre tatăl și pre muma și să iubești pre vecinul tău ca însuți pre tine. Zise lui tînărul: Toate acéstea le-am păzit dintru tinerețele méle, dar încă ce n-am plinit? Zise lui:	În vrémea acéia, **(a)** *să apropie cătră Isus un tînăr oarecarele, închinîndu-să lui și zicînd*: Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aibu viiața vécinică? Iară el zise lui: Ce-mi zici bun, nime nu iaste bun, numai unul Dumnezău. Iară de vei să întri în viiață, păzéște poruncile! Zise lui: Carele? Iară Isus zise lui: Să nu ucizi, să nu curvești, să nu furi, **(b)** *să nu fii mărturie mincinoasă*, cinstéște pre tatăl și pre muma și să iubești pre vecinul tău ca însuți pre tine. Zise lui tînărul: Toate acéstea le-am păzit dintru tinerețele méle, dar încă ce-m lipséște? Zise lui:	**(a)** *Și iată unul apropiindu-să, zise lui*: "Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aibu viața veacinică?" Iară el zise lui: "Ce mă zici bun? Nimeni nu e bun, fără numai unul Dumnezău; iară de vei să întri în viață, păzește poruncile." Zise lui: "Carele?" Iară Iisus zise: "Să nu omori, să nu preacurvești, să nu furi, **(b)** *să nu mărturisești minciuni*. Cinstește pre tatăl tău și pre muma ta și să iubești pre aproapele tău ca pre tine." Zise lui tînărul: "Toate aceastea le-am păzit den tinereațele meale; ce încă-m lipsește?" Zise

De vei să fii desăvîrșit, **(c)** *mergi de vinde* avuțiia ta și o dă săracilor, și vei avea comoară la ceriu și vino pre urma mea. Iară tînărul, auzind cuvîntul, să duse scîrbit, că era avînd multă agonisită. Iară Isus zise ucenicilor săi: Adevăr grăesc voao că nu va întra lesne bogatul întru împărățiia ceriului. Și iară grăesc voao că mai lesne iaste cămilii a tréce prin urechile acului decît a întra bogatul întru împărățiia lui Dumnezău. Iară ucenicii lui, auzind, să mira foarte, zicînd: **(d)** *Dară cine poate să fie mîntuit?* Iară Isus, căutînd, zise lor: La oameni, aceasta iaste cu neputință, iară la Dumnezău sînt toate cu putință. (*Mt*, 42^{v}–43^{r});

De vei să fii desăvîrșit, **(c)** *mergi de vinde* avuțiia ta și o dă săracilor, și vei avea comoară la ceriu și vino pre urma mea. Iară tînărul, auzind cuvîntul, să duse scîrbit, că fusése avînd multă agonisită. Iară Isus zise ucenicilor săi: Adevăr grăesc voao că cu greu va întra bogatul întru împărățiia ceriului. Și iară grăesc voao că mai lesne iaste funea corăbiii a tréce prin urechile acului decît bogatul a întra întru împărățiia lui Dumnezău. Iară ucenicii lui, auzind, să mira foarte, zicînd: **(d)** *Dară cine poate să să mîntuiască?* Iară Isus, căutînd, zise lor: La oameni, aceasta iaste cu neputință, iară la Dumnezău sînt toate cu putință. (*Mt*, 97);

Iisus lui: "De vei să fii desăvîrșit, **(c)** *pasă, vinde* tot ce ai și dă săracilor, și vei avea comoară la ceriu, și vino după mine." Și auzind tînărul cuvîntul, să duse întristat, că era avînd agonisită multă. Iară Iisus zise ucenicilor săi: "Adevăr zic voao că anevoie va întra bogatul întru împărățiia ceriurilor. Și iarăș zic voao: Mai lesne iaste **cămíla** pren ureachea acului a treace decît bogatul întru împărățiia lui Dumnezău a întra." Și auzind ucenicii lui, să mirară foarte zicând: **(d)** *"Dară cine să va putea spăsi?"* Și căutînd Iisus, zise lor: "La oameni aceasta peste putință iaste, iară la Dumnezău toate să pot. (*Mt*, 1073).

The stated significant differences are indices of the relations that exists between the texts and, by going down a stage in the history, of their sources[26] and/or of the conception which guides the creation of the stated text. In the first situation, (a), Ɛ 1693 are Ɛ 1682 are similar regarding the content of the exposition of the third narrative segment from *Mt*, 19 – the encounter with the rich young man, the additional details (the identity of the man talking to Jesus and the gesture preceding the question) mirroring the structure of the same type of Greek book (see Ɛ 1671: νεανίσκος τὶς ῶροσῆλθε τῳ Ιὴσοῦ, γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων); Ⱃ 1688 communicates much more laconically (see also NT 1648, *Mt*, 19, 16; Gr. Καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν αὐτῷ εἶπεν, N.-A.; Lat. *Et ecce unus accedens, ait illi*, VUL). In the second example, (b), Ɛ 1693 brings forth the formula copula + predicative nominal (*să nu fii mărturie mincinoasă*) of the Greek form οὐ ψευδομαρτυρήσεις (*Mt*, 19, 18), from Ɛ 1682, not the solution with a predicative verb from Ⱃ 1688 (*să nu mărturisești minciuni*). The situations from points (c) and (d) referring to Ɛ 1693 indicate the return to the options from Ɛ 1682, without the archaic note from Ⱃ 1688: *mergi* vs. *pasă* (*Mt*, 19, 21), and *să fie mîntuit / să să mîntuiască* vs. (*să va putea*) *spăsi* (*Mt*, 19, 25).

Thus, Șerban Greceanu may ignore a lexical choice he previously made use of when writing the *Bible* of 1688, when dealing with a different, more practical type of text by choosing at a certain point, a dissimilar alternative which he considered to be more fitting.

The situation concerning the rendering of the impossibility from *Mt*, 19, 24 etc. stays unchanged compared to Ɛ 1682 and Ɛ 1693, and also in case of the monolingual text printed in Snagov in 1697[27]:

Iară Is. au zis ucenicilor săi: "Adevăr grăescu voao că nu va întra lesne bogatul întru Împărățiia ceriului. Și iară grăescu voao că mai lesne iaste *funii corăbiei* a treace prin ureache acului decît a întra bogatul întru Împ[ă]r[ă]țiia lui Dumnezău." (*Dumineca, a doaosprăzeace după Rusalii. Dela Matei. Cap. 19*, 44^{v}; [italics added]);

Și văzînd pre el Is. că să întristase, au zis: "Cît de anevoe vor întra întru împ[ă]r[ă]țiia lui D[u]mnezău ceia ce au bogăție? Că mai lesne iaste *funei corăbiei* pren ureachia acului a treace decît bogatului a întra întru împărățiia lui D[u]mnezău." (*Duminecă, a treizeci după Rusalii. Dela Luca. Cap. 18*, 81^{v}; [italics added]);

[26] For identifying the sources of a text based on the indications, see Gafton (2012, p. 119f.).

[27] For the knowledge of Ɛ 1697 I am grateful to Ms. Roxana Vieru who provided us the text of the edition she is preparing in Iași. I reproduce the necessary fragments for my research in a first transcription belonging to her.

> Și răspunzînd iarăș Is., le-au zis lor: "Fiilor, cît de cu nevoe iaste celor ce să nădăjduesc întru avuție să între întru împărăției lui D[u]mnezău! Mai lesne iaste *funii corăbiei* să treacă prin ureachia acului decît bogatului să între întru imp[ă]r[ă]ției lui D[u]mnezău." (*Joi, a 31 de săptămîni după Rusalii. Dela Marco. Cap. 10*, 82^{v}; [italics added]);
>
> Zis-au D[o]mnul ucinicilor lui: "Cît de anevoie iaste celor ce să nădăjduesc avuției să între întru împărăției lui D[u]mnezău! Mai lesne iaste *funii corăbiei* să treacă pren ureachia acului decît bogatului să între întru imp[ă]r[ă]ției lui D[u]mnezău." (*Vineri, a 31 de săptămîni după Rusalii. Dela Marco. Cap. 10*, 82^{v}; [italics added]).

Both Gospels from Snagov are printed by Antim Ivireanul but, as presented above, the authority of the "erudite polyglot Antim" (Dumistrăcel, 2000, p. 51) may by no means represent an argument for the *correctness* of the word's interpretation as 'rope' and implicitly, for the *wrong* interpretation as 'camel' in the known passages—which, in the Greek text, contain κάμηλος, ὁ—and neither for pointing out a superior intuition of the Romanian scholars about the exact meaning of phrase that has been used against the *needle's eye* (cf. Zamfir, 2011, p. 568; Dumistrăcel, 2000, p. 51). Moreover, by translating the *New Testament* several years later, the same good scholar, with knowledge of Greek language, follows the classical solution, thus contributing to the familiarization of Romanians with the Christian proverb in the form which includes the giant creature's lack of hope in front of the small opening through which it needs to enter: "Și iarăși zic voao, mai lesne iaste *cămila* pren uréchia acului a tréce, decît bogatul întru împărăției lui Dumnezău a întra." (NT 1793, *Mt*, 19, 24, 17^{v}, [italics added]; see also *Mk*, 10, 25, 37^{v}, as well as *Lk*, 18, 25, 64^{r}).

Admitting that in 1693 and in 1697, when arranging the text for printing, Antim Ivireanul holds the linguistic necessary knowledge to control the Romanian text as a translation of the Greek one, and has the freedom to intervene according to its characteristics, the "inconsequence" appearing in the three books, in a period of 10 years, cannot be explained in a satisfactory manner outside the idea of the continuing existence of "two lines of text", created with different aims, based on distinctive principles and not starting from the same type of sources. There is no other text signed by Antim Ivireanul to allow the formation of a more subtle hypothesis regarding his personal reception and exploitation of the proverb sequence from *Mt*, 19, 24 etc., even though the 1895 edition of his preaches stresses out such a text. However, the book was created by I. Cornoi as a selection for scholars' usage, making use of sermons included in previous editions of the bishop's work: the one of C. Erbiceanu in 1888 and a 1889 volume compiled by Melhisedec. The sermon *Duminica a 13-a a tînărului celuĭ bogat. Luca* is taken from a corpus that had been wrongly considered to be, by Melhisedec, as an original belonging to Antim Ivireanul, and that would be rejected as his work by P.V. Haneș, in 1915, and by Gabriel Ștrempel, in 1962 and in the following editions[28]. Therefore, the fragment extracted from the exodus:

> Staŭ de mĕ mir, de unde voĭŭ începe a povesti pricina Evangheliei. De întrebăcĭunea tînĕrului carele a ḑis: Învĕțătorule bune, ce voĭŭ face să moștenesc viéța de véci? Au din hotărîrea stăpînuluĭ care a ḑis: maĭ lesne e a întra *funia* corăbieĭ prin urechile aculuĭ, decât bogatul a intra întru împĕrăția cerĭului. Ĕnsă voĭu începe a ḑice: ce voĭu face să moștenesc viéța de véci? (Ivirénul, 1895, p. 205, [italics added])

does not belong, as the data seem to point out, to the early 18th century scholar; moreover, the period of its creation is uncertain as well. The 1895 text only proves the existence of this Gospel's verse form in the Romanian culture of the period (along with the other one—a fact pointed out by Iuliu A. Zanne by quoting both versions, ZANNE, 11244, 89).

[28] For information related to the manuscript of which summary may be attributed to Antim Ivireanul, see Ștrempel (1962, p. 38–66).

2.2. Translations in the modern period

From the 18th century until the second half of the 19th century, the two interpretations constantly emerge, yet are rigurously distributed according to the type of the text containing the Gospelers' narrations: in the *Bible*, regardless of the text source and language from which the translation is made (either Greek or Latin), in recreating the discourse about the impossibility of salvation through human efforts, the word *cămilă* is used (NT 1793, B 1760, B 1795, B 1819); while in the books directly involved in the preparation and performance of the religious service, in countless successive editions of the Gospel, faithful te each other, the same discourse in its quadruple rendering reproduces forms of the phrase *funia corabiei* (E 1723, 44^{v}, 81^{v}, 82^{v}; E 1742, 44^{v}, 81^{v}, 82^{v}; E 1750, 44^{v}; E 1760, 44^{v}, 81^{v}, 82^{v}; E 1762, 47^{r}, 86^{v}, 88^{r}; E 1784, 40^{r}, 73^{v}, 74^{r}; E 1794, 40^{r}, 73^{v}, 74^{r}; E 1812, 38^{v}, 67^{r}; etc.). Seldom, the habitual aspect given to it by the actual form of the biblical overruns the model inherited from the Gospel, thus giving it a non homogenous facet, through the use of the word *camel* in one of those sections: see, for example E 1784, 72^{v} ((a text related to the passage from *Lk*; see also E 1794, 72^{v}; E 1812, 67^{r}).

The priest and the parishioner—either with the help of the man of the church or on his own—from the end of the old age and the beginning of the modern one, are therefore frequently exposed to the interpretation *mai lesne este să treacă o funie prin urechile acului*... This image supports the central idea from *Mt*, 19 etc.; and, once made popular and benefiting from an ecclesiastical authority, it tends to replace the other[29], while the cumbersomely proportioned *Bible* holding the text in its entirety is seldom visited anymore.

The text which, basically, was holding the postulate for canonizing the use of *mai lesne este să treacă o funie prin urechile acului*... makes its debut at the end of the 19th century and it is the B 1874 from Iași, a version compiled under the patronage of the Biblical Society for Britain and Foreign Countries:

> Și éră-șĭ ḑicŭ voŭî: că maĭ lesne este să trécă *funia* prin urechĭa aculuĭ, de cătŭ bogatulŭ să între în împĕrăția luĭ Dumneḑŭ (*Mt*, 19, 24, [italics added]; see also *Mk*, 10, 25, *Lk*, 18, 25).

However, the 1874 version is rapidly criticised, the main reason being the fact that the translators did not follow *the old texts*, but other translations of the Biblical Society, in modern languages (Modern Greek, English, French, German, Italian etc.). The present fact, along with the excessively sharpened modernization of the language are presented as a justification[30] for a new translation process, initiated by N. Nitzulescu and finalised in February 1897. The new version contains a linguistic form unregistered in *Mt*, 19, 24 up to that point:

> Și iar zic voĕ: maĭ lesne este pentru o *camilă* să treacă printr'o ureche de ac, de cât pentru un avut să intre în împĕrăția lui Dumnezeu ([italics added]; see also *Mk*, 10, 25, *Lk*, 18, 25).

It is difficult to assert whether N. Nitzulescu wanted to provide in this particular point of the translation a meaning other than 'cămilă', choosing a neologism *camilă* ([c a m í l ă], eventually [c á m i l ă], 'rope' ?)—a paronym of the old and well-known *cămilă*; in case we are not facing a graphical error: the similar passage from *Mk*, 10 includes the traditional biblical term:

[29] The use of this form of the verse appears, for example, in Barbu Ștefănescu Delavrancea's *Hagi-Tudose*, 1887, where "The Founder" quotes as follows: "Iacă, urmă ctitorul, iacă și bogaților nemilostivĭ cum se duc în focul Gheniĭ cu saciĭ în spinare, deșelați de aur si de argint! Hagiul tușĭ, trase cozorocul șepciĭ pe ochĭ, și întoarse spatele «judecăților d'apoĭ». Strângeți-vĕ vouĕ comorĭ în ceruri... strigă ctitorul, amenințând cu pumnul pe bogații nemilostivĭ, carĭ să duceaŭ liniștiți în Iad... strângeți-vĕ vouĕ comorĭ în ceruri, căcĭ maĭ lesne va trece *funia corăbiiĭ* prin urechile aculuĭ decât bogatul în impĕrăția cerurilor!" (Delavrancea, 1903, p. 9, [italics added]).

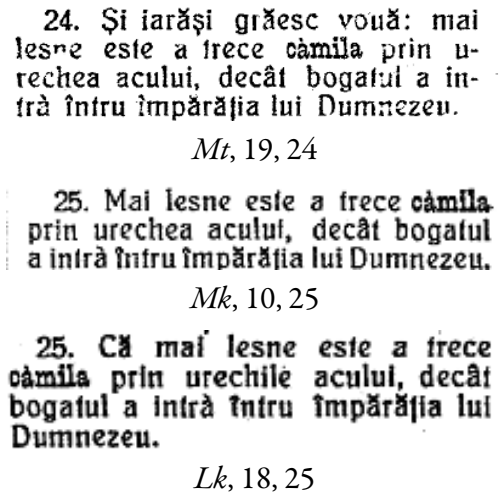
[30] B 1897, *Către cititorĭ*, p. 10: "Neajunsul acesta a fost acum în urmă bine simțit de societatea biblică britanică. De aceea ânchĕ de mult am fost rugat din parte 'i să primesc ca să fac revizuirea traduceriĭ Noului Așĕzământ, lucru la care m'am și hotărît. De la început ânsĕ am găsit cu cale că este maĭ nemerit să traduc d'a dreptul din limba ei originală grecească această parte a St. Scripurĭ".

> Maĭ lesne este pentru o *cămilă* să treacă printr'o ureche de ac, de cât pentru un avut să intre în împĕrăția lui Dumnezeu [italics added].

In the same manner, the editions B 1911 and B 1921, which take after B 1897, only use the form *cămilă*.

However, B 1914, of the Saint Sinod clearly introduces a lexeme different from anything used up to that point in the process of translating the controversial section of Jesus' discourse, *the word being graphically pointed out with Aldine letters, with the accent marked on the first syllable* (Fig. 1):

> Și iarăși grăesc vouă: mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăția lui Dumnezeu (*Mt*, 19, 24);
>
> Mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăția lui Dumnezeu (*Mk*, 10, 25);
>
> Că mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăția lui Dumnezeu (*Lk*, 18, 25).

24. Şi iarăşi grăesc vouă: mai lesne este a trece càmila prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăţia lui Dumnezeu.

Mt, 19, 24

25. Mai lesne este a trece càmila prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăţia lui Dumnezeu.

Mk, 10, 25

25. Că mai lesne este a trece càmila prin urechile acului, decât bogatul a intrà întru împărăţia lui Dumnezeu.

Lk, 18, 25

Figure 1: B 1914

The meaning of the word is not explicitly stated anywhere, but it is obvious that the translator wanted a particular naming, other than the one from *Mt*, 23, 24, where the term *cămilă* is not stressed in any way: "Povățuitori orbi, cari strecurați țânțarul și înghițiți cămila". The novelty of the form was the result of a cautious behaviour: on one hand, by "making use" of the information provided by the dictionaries specialised in the Greek language, either general on new-testamentary, themselves reticent in stating a solid verdict, and, on the other hand, of an interpreting tradition, the translator returns to the Greek word **κάμηλος** / **κάμιλος** and creates a Romanian aspect semantically separated from 'cămilă' but which does not fully and openly face up to 'funie'.

In B 1936, the next edition approved by St. Sinod (see also B 1938)—that mentions (according to the *Preface* signed by Miron, The Patriarch of Romanians, p. XXVI) P.S. Nicodim and the priests Grigore Pișculescu (Gala Galaction) and Vasile Radu as its authors—the phrase *cămilă* is used, without any special mention:

> Încă odată zic vouă că mai lesne este să treacă o *cămilă* prin urechile acului, decât să intre un bogat întru împărăția cerurilor (*Mt*, 19, 24 [italics added]; see also *Mk*, 10, 25, *Lk*, 18, 25).

From this moment on, the Romanian editions of the *Bible*, regardless of confession and the source text (B 1944, B 1997, Anania 2001, NT *Cat* 2002 etc.), are reinforcing in the reader's conscience the binomial *cămilă* – *urechile/urechea acului*, avoiding or simply paying no heed to the value of truth of the interpretation 'camel' vs. 'rope'.

3. Conclusions

In the closing stages of this scientific research that intended to trace the new-testamentary transformations of the section under *Mt*, 19, 24 etc., in the Romanian culture, an observation is outlined—that, overall, the text presents three lexemes and, quite possibly, two denotative designations:

cămilă '*Camelus bactrianus* / *dromaderus* L'—the oldest variant; insufficient evidence exist, outside the discussions relating to the evangelical fragments, to support the hypothesis that the term *cămilă* (or its masculine version, *cămil*) itself could have come to develop the meaning 'funie' or 'împletitură din fibre vegetale asemănătoare frînghiei' (cf. Dumistrăcel, 2000, p. 50–51; see also Zamfir, 2011, p. 569–570);

funie (**a corabiei**) 'parîmă, odgon de corabie' [Engl. 'rope']—known from the 17th century but which made an appearance in an integral version of the *Bible* only in 1874;

càmilă 'parîmă, odgon de corabie' [Engl. 'rope'] (?)—B 1914, unregistered in this form in the dictionaries and therefore, without being reported in the 1914 biblical text; cf. LAURIAN–MASSIM, s.v. *camellu*, fem. *camella*: "(in usulu vulgariu numai femininulu sub form'a camilla). s., **camelus** (**κάμηλος**, ital. **camello**, franc. **chameau**); genu de animali cadrupede [...]; – prin metafora, fune de nave, fune grossa"; and DA, s.v. *cămíl* / *cămílă* "'cable, cordage'" (quoting exclusively from lexicographical works).

The analysis we have performed on the evangelical text, in its various uses and forms, having as support a controversial verse from the old age, emphasises the fact that the man of letters in that period (either translator or a text reviser) had a behaviour that, by surpassing the stage of imitating the source-text, allowed him to trust his own prior knowledge about the form and content of the processed text, and includes the critique of the departure-point version and the usage of some linguistic solutions offered by sources other than the rectified text.

By going through the passage from *Mt*, 19, 24 etc., a scholar such as Iordache Cantacuzino or Șerban Greceanu does not consider that in the stated context, the Greek word **κάμηλος** needs to be associated with something other than *cămilă* [Engl. *camel*], but *knows* that the original text has to be of a different nature, and reconstructs this truth in certain circumstances. His judgement is similar to that of a present day translator, to which he probably contributes.

Bibliography

A. Sources

Anania 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție Jubiliară a Sfîntului Sinod (...), redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.

B 1688 = *Biblia 1688*, vol. I-II, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001, 2002.

B 1760 = *Biblia Vulgata, Blaj, 1760–1761*, vol. I-V, ediție coordonată de I. Chindriș, cuvînt înainte de E. Simion, București, Editura Academiei Române, 2005.

B 1795 = *Biblia de la Blaj, 1795*, ediție critică jubiliară, studiu istoric de I. Chindriș, studiu filologic și lingvistic de E. Pavel, Roma, 2000.

B 1819 = *Bibliia, ádecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao*, cu chieltuiala Rosienești Soțietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile.

B 1856 = *Bibliia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao*, sub priveghiiarea și cu binecuvîntarea Prea Sfințitului Domn Andreiu Baron de Șaguna, Sibiu.

B 1874 = *Sănta Scriptură a Vechiuluĭ și a Nouluĭ Testamentŭ*, Iașiĭ, Tipo-litografia H. Goldner.

B 1897 = *Noul Așĕzământ*, Bucureștĭ, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

B 1911 = *Biblia*, tipărită cu spesele Societății de Biblii Britanică și Străină, Bucureștĭ.

B 1914 = *Biblia, adică Dumnezeeasca Scriptură a legii vechi și a celei nouă*, ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești.

B 1921 = *Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, ediținue nouă revizuită după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București, 1921.

B 1936 = *Sfânta Scriptură*, traducere de N. Munteanu, Gala Galaction și V. Radu, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești.

B 1938 = ***Biblia*** *adică* ***Dumnezeiasca Scriptură***, tradusă după textele originale ebraice și grecești de V. Radu și Gala Galaction, București, 1938.
B 1944 = ***Biblia*** *sau* ***Sfânta Scriptură***, după textul grecesc al Septuagintei, [...] cu binecuvântarea Sfântului Sinod, București, 1944.
B 1997 = ***Biblia*** *sau* ***Sfînta Scriptură***, tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustinian, cu aprobarea Sfîntului Sinod, București, Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române.
Catena Aurea III/1843, *Commentary on the Four Gospels, Collected out of the Works of the Fathers by Thomas Aquinas*, vol. III. *St. Luke*, Part I, London, Oxford, J.H. Parker.
CC$_1$ = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și Molitevnic rumânesc*, ediție critică de V. Drimba, cu un studiu introductiv de I. Gheție, București, EA, 1998.
CC$_2$ = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de S. Pușcariu și A. Procopovici, vol. I. *Textul*, București, Atelierele Grafice SOCEC & Co., 1914.
CÎ 1678 = *Cheaia înțelesului*, București.
CT 1561 = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești, 1574*, ediție alcătuită de F. Dimitrescu, București, EA, 1963.
CV 1643 = Varlaam, *Cazania*, ediție J. Byck [București, 1943].
Delavrancea, B.Ș. (1903). *Hagi-Tudose. Tipuri și Moravuri*, București, Socecŭ.
Dionysius of Halicarnassus (1960). *Roman Antiquities*, with an English translation by E. Cary, on the basis of the version of E. Spelman, vol. I, Books 1–2, London: Harvard University Press.
E 1671 = Θείον και ιερόν ευαγγέλιον / Το πάλαι μεν, παρά Αντωνίου Πινέλλου τυπωθέν, νυν δε τοις ίσοις τύποις παρά Νικολάου του Γλυκέος μετατυπωθέν Και μετά πάσης επιμελείας διορθωθέν, αφιερωθέν δε τω πανιερωτάτω και σοφοτάτω μητροπολίτη φιλαδελφείας κω Μελετίω τω χορτακίω υπερτίμω και εξάρχω του πατριαρχικού θρόνου. [Βενετία]: [Νικόλαος Γλυκύς], Έτει από της ενσάρκου από της ενσάρκου οικονομίας του Κυρίου και Θεού και σωτήρος ημών Ιησού Χριστού αχοα΄.
E 1682 = *Sfînta și dumnezăiasca Evanghelie*, București.
E 1693 = *Evanghelie greco-română*, București.
E 1697 = *Sf[î]nta și d[u]mnezeiasca* ***Evanghelie*** *[...]. Acum, a doa óră tipărită și diortosită mai cu multă nevoință în sf[î]nta Mînăstire, în Sneagov, la anul de la [i]sp[i]seniia lumii 1697. De smeritul întru ermonahi Antim Ivireanul*, text stabilit și îngrijire editorială de R. Vieru, Iași, EUAIC [în pregătire].
E 1723 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1742 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1750 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1760 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1762 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Iași.
E 1784 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Râmnic.
E 1794 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Râmnic.
E 1812 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Buda.
EÎ 1644 = *Evanghelie învățătoare*.
EÎ 1699 = *Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare*, Alba Iulia.
ES 1551–1553 = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, București, EA, 1971.
Evangheliarul slavon, Brașov, 1562.
Ivirénul, A. (1895). *Din didahiile ținute în Mitropolia din Bucuresci*, notițe biografice de Dr. I. Cornoi, București, Editura Librăriei Socecŭ & Comp.
L 45 = Luther, M. (1545). *Bible*.
M 1675 = Μαργαρίται: Ήτοι λόγοι διάφοροι του εν αγίοις πατρός ημών Ιωάννου αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως του Χρυσοστόμου και ετέρων αγίων πατέρων, παρά διαφόρων διδασκάλων πεζευθέντες εις απλήν γλώσσαν, προς κοινήν των ευσεβών και ορθοδόξων Χριστιανών ωφέλειαν / Εκδοθέντες εις τύπον συνδρομή μεν και δαπάνη του οσιωτάτου εν Μοναχοίς Κυρίου Παχωμίου του εκ της πόλεως Τουρνάβου ___ επιμελεία δε και διορθώσει ___ Αμβροσίου του Γραδενίγου, Ενετίησιν: Παρά Ανδρέα τω Ιουλιανώ, αχοε΄.
M 1681 = Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Μαργαρίται: Ήτοι λόγοι διάφοροι του εν αγίοις πατρός ημών Ιωάννου, Ενετίησιν, αχπα΄.
M 1691 = *Mărgăritare, adecă cuvinte de multe féluri a celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Arhiepiscopul Țarigradului, a lui Zlatoust. Și ale altor sfinți părinți, de mulți dascali tălmăcite, den limba elinească pre limba grecească...*, București.
N.-A. = *Novum Testamentum Græce*, Nestle-Aland 27h Edition, Deutsch Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1993.
NT 1648, *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, Episcopul Alba Iuliei, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1988.
NT 1703 = *Noul Testament*, București.
NT *Cat* 2002 = *Noul Testament*, traducere și note de pr. A. Bulai și pr. A. Budău, Iași, Editura Sapientia.
PG 59 = J.-P. Migne's *Patrologiæ Græcæ*. Tomus LIX. *Joannis Chrysostomi Opera omnia quæ existant*, Tomus Octavus, *Homiliæ*

LXXXVIII in Joannem. Spuria, 1862.
PG 123 = J.-P. Migne's *Patrologiæ Græcæ*. Tomus CXXIII. *Theophylactus Bulgariæ Archiepiscopus*, 1864.
VUL = *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*, edited by R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H.F.D. Sparks, and W. Thiele [at Beuron and Tuebingen], Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart, 1983.

B. Studies

Arvinte, V. (2001). *Normele limbii literare în **Biblia** de la București (1688)*, în BB, I, p. I-CXLI.
Bach, K. & Harnish, R.M. [1979]. *Linguistic Communication and Speech Acts*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.
BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire Greque-Français*, Hachette, [s.a.].
BB = *Biblia 1688*, vol. I-II, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001, 2002.
BLAISE = A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Éditions Brepols. Éditeurs Pontificaux, Turnhout (Belgique), [1954].
BRV I = I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românéscă veche. 1508–1830*, tomul I, *1508–1716*, Bucuresci, Stabilimentul grafic J.V. Socec, 1903.
CEGD = *English-Greek Dictionary*, Glasgow, Harper Collins Publishers, 1997.
CHANTRAINE = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome I, *Α – Δ*, Paris, Éditions Klincksieck, 1968.
Chirilă, A. (2013). *Și totuși, 'cămila'...*, în AUI. Secțiunea IIIe Lingvistică, LIX, p. 157–172.
Chivu, Gh. (1988). *Normă și grai în **Codex Sturdzanus***, în LR, XXXVII, nr. 3, p. 273–277.
Coșeriu, E. (2000). *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de E. Bojoga, [Chișinău], Editura ARC.
DA = *Dicționarul limbii române. **C***, tomul I, partea II, București, 1940.
Dimitrescu, F. (1963). *Introducere* la CT 1561, p. 7–28.
Dumistrăcel, S. (1997). *Expresii românești. Biografii – motivații*, [Iași], Institutul European.
ERNOUT–MEILLET = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots*, troisième édition, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1951.
FRIBERG = B. Friberg, T. Friberg, N.F. Miller, *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*, [s.l.], Baker Books 2000, electronic edition.
Gafton, Al. (2002). *Relația dintre **Noul Testament de la Bălgrad** (1648) și textul corespunzător din **Biblia de la București** (1688)*, în BB, II, p. LV–LXXXVI.
Gafton, Al. (2005). *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Gafton, Al. (2009). *Relațiile dintre sursele traducerilor biblice și concepția de la baza acestora*, în TDR I, p. 125–134.
Gafton, Al. (2012). *De la traducere la norma literară*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Gafton, Al. & Milică, I. (2012), *Dubletele sinonimice în discursul religios*, în AUI. Secțiunea IIIe Lingvistică, LVIII, p. 155–178.
Gheție, I. & Mareș, Al. (1985). *Originile scrisului în limba română*, București, EȘE.
GINGRICH = F. Wilbur Gingrich, *Shorter Lexicon of the Greek New Testament*, London-Chicago, The University of Chicago Press, 1983.
Grecu, V. (1939). *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334–1347)*, București, Academia Română. Studii și cercetări, XXXV.
Iacob, N. (2005). *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj 1760–1761*, în B 1760, V, p. 789–912.
Jolles, André (2012), *Forme simple. Legenda sacră. Legenda eroică. Mythos-ul. Ghicitoarea. Zicala. Cazul. Memorabilul. Basmul. Gluma*, traducere de I. Zup, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
LAURIAN–MASSIM = A.T. Laurianu, J.C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, Bucuresci, 1871.
LBG 1 = E. Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. 1. Band *A–K*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.
LIDDELL–SCOTT = H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, compiled by.... A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir H. Stuart Jones, Oxford, [s.a.].
MIKLOSICH = Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-græco-latinum*, Emendatum actum, Vindobonæ, Guilelmus Braumuller, 1862–1865.
PERSEUS = *Perseus Digital Library*, Gregory R. Crane, Editor-in-chef, TUFTS University.
Rădulescu, M. (1959). *Originalul slav al „Evangheliei cu învățătură" a diaconului Coresi. Versiuni și redacții ale colecției de omilii a patriarhului Ioan Caleca*, București, EA.
Ruffini, M. (1973). *Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Minerva.
SOPHOCLES = Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – New York, Georg Olm Verlag, 1975.
SUIDAS 1705 = Æmilius Portus, Ludolph Kuster (ed.), *Suidæ Lexicon, Græce et Latine*, Tomus II, Cantabrigiæ: Typis Academicis.
Ștrempel, G. (1997). *Antim Ivireanul*, București, EA.

Ștrempel, G. (1962). *Introducere* la Antim Ivireanul, *Predici*, București, EA, p. 5–67.
Zamfir, D.-M. (2011). *Despre tradiția unei confuzii lexicale. În legătură cu cele mai vechi atestări ale cuvântului* ***cămilă*** *în limba română*, în O. Chelaru-Murăruș et. al. (ed.), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, EUB, p. 561–572.
ZANNE = Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. V, Bucureșci, 1900. Ediție anastatică, îngrijită de Mugur Vasilie, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Note despre redarea unui pasaj evanghelic controversat în limba română (*Mt*, 19, 24)

Adina Chirilă*

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

Despre articol

Istoric:
Primit 4 iunie 2014
Acceptat 23 iulie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
text biblic
diacronie
analiză comparată

Rezumat

Cercetarea de față urmărește, din perspectivă diacronică, soluțiile pe care traducătorii și diortositorii români le-au aplicat segmentului biblic din *Mt*, 19, 24, reluat în *Mc*, 10, 25 și *Lc*, 18, 25. Considerînd că aceștia au, cel puțin de la un punct, privilegiul de a se manifesta în circumstanțe ce le favorizează o anumită libertate față de textul-sursă, am căutat să înțelegem, punctual, natura factorilor care îi determină să își asume această libertate și care le orientează opțiunea lingvistică. Investigația a avut în vedere în mod special două tipuri de texte: cel biblic integral (*Noul Testament* ori *Biblia*) și textul specific serviciului preoțesc, *Evanghelia*, în versiunile succesive pe care le-au cunoscut, începînd cu secolul al XVI-lea, pînă în epoca modernă; faptele constatate pun în evidență la cărturarul ce se ocupă de text un comportament ce implică încrederea în cunoștințele anterioare despre conținutul și forma textului prelucrat, critica versiunii ce îi servește ca punct de plecare și actualizarea unor soluții lingvistice oferite de surse de altă natură decît a textului pe care îl emendează.

1. Introducere

În ultimii ani, cercetarea filologică și lingvistică a cărților fundamentale ale epocii vechi și-a făcut din identificarea surselor străine de la baza acestora o prioritate, cu atît mai mult cu cît informațiile prezente în predoslovii apăreau ca insuficiente, selective sau eronate, în majoritatea cazurilor. Duse la bun sfîrșit, studiile de amănunt au reușit să identifice, ca rezultat complementar, *tipuri de comportamente* ale celor care asigurau etapa următoare din viața unui text, într-un alt spațiu lingvistic, *orientate de factori* precum „numărul și caracteristicile surselor; rezultanta contactului dintre limbi [...]; caracterul sacru al conținutului; conștientizarea necesității de a produce traduceri utile unor categorii concrete de receptori" (Gafton, 2012, p. 33).

Deși corpusul investigat este constituit cu precădere din traduceri, unele afirmații teoretice, coroborate cu realitatea concretă a constituirii unor versiuni succesive ale unui text în limba română sugerează cu generozitate că nu ar fi lipsită de pertinență încercarea de a urmări tipuri de raportare la text ale celor care nu mai operează cu un text-sursă străin, ori nu doar cu acesta, ci cu unul deja tradus în limba română și pe care, într-un fel sau altul, îl re-scriu: copiindu-l, diortosindu-l, revizuindu-l, adaptîndu-l, tipărindu-l. Într-un asemenea demers, grăitoare sînt nu abaterile de la textul de bază românesc ori străin (cînd avem în vedere greșeli de lectură ori determinate de insuficienta cunoaștere a limbii-sursă, dublată de neconștientizarea de către traducător a incompetenței sale[1] provocate de neatenție ori alte slăbiciuni omenești, ci acelea care,

*Adresă de corespondență: *chiriladina@yahoo.com*.

[1]Vezi, bunăoară, exemplele de traducere improprie semnalate de Iacob (2005, p. 906–907), făcute fie din necunoașterea exactă a semanticii termenilor de tradus, fie „uneori din grabă, alteori din cauza oboselii" (p. 906); cf., în cadrul aceluiași studiu, p. 907, situația din *2Par*, 19, 3, în care rezultatul *Ci bune **lucruri fapte** s-au aflat în tine*, pentru lat. *sed bona opera inventa sunt in te*, poate fi explicat prin „*[g]rija* (subl.n., A.C.) traducătorului de a găsi soluția optimă în traducere [...]. Substantivului *opera* i se dau inițial două echivalente: *lucruri*, *fapte*, intenția traducătorului fiind, probabil, aceea de a reveni asupra textului și de a decide care dintre cuvinte urma să fie păstrat".

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

ținînd cont de contextul lingvistic, cultural și cognitiv în care apar, susțin bănuiala că sînt asumate de autor, deci rezultatul unei citiri critice a textului și al unei *opțiuni*. În asemenea cazuri, opțiunea sau alegerea (în toate compartimentele limbii) este stimulată de factori a căror pregnanță variază de la un text la altul și uneori chiar în interiorul aceluiași text: intuirea—mai tîrziu, cunoașterea—și asumarea unui sistem lingvistic paradigmatic diferit de cel din textul-bază[2]; principiile după care revizorul—uneori, cu aceeași pretenție de îndreptățire, dar antagonic față de traducător (vezi Gafton, 2002, p. LVII; 2005, p. 65)—înțelegea să asigure textului pe care îl prelucra statutul de produs sacru și model; tipul de text asupra căruia se operează; finalitatea dorită; tipul de receptor avut în vedere.

În toate situațiile, în limitele obiective impuse, pe de o parte, de limba și conținuturile ideatice ale textului-sursă original și, pe de altă parte, de posibilitățile oferite de *limba funcțională* (Coșeriu, 2000, p. 268f.) în care este recreat textul, ori posibile, tolerabile în aceasta, se manifestă *subiectivitatea intermediarului uman*.

Contextul care pune foarte bine în lumină acest aspect este cel în care un traducător sau revizor are la dispoziție mai mult de un text-sursă ori text-bază pentru versiunea românească de același gen la care lucrează (Biblie / text evanghelic de slujbă / cazanie etc.) sau, eventual, și alte tipuri de texte. Existența acestora nu garantează actul alegerii punctuale, deși, în ansamblu, conștientizarea acestei realități îl eliberează pe traducătorul ori diortositorul generic de chingile psihologice ale „modelului unic sacrosanct și inviolabil". O rutină a unei hermeneutici rudimentare—ca demers prealabil alegerii ce, respectînd spiritul textului, împlinește totodată și condiționările lingvistice și culturale ale scribului și, eventual, ale comunității pe care o deservește—poate fi imaginată numai în cazul, ideal, al consultării consecvente, de la primul pînă la ultimul rînd, a două sau mai multe versiuni ale textului în lucru. Judecata asupra textului, alături de corolarul ei—opțiunea—sînt, astfel, impuse de tehnica de lucru adoptată, cu atît mai mult cînd aceasta din urmă evidențiază neconcordanțe majore între texte[3]. Or, studiul unei oarecare versiuni românești emergente în comparație cu textele ce i-au fost sursă arată că „nu se poate vorbi de o consultare paralelă și minuțioasă, cu găsirea soluțiilor de traducere după îndelungi deliberări" (Gafton, 2002, p. LVI). Astfel, în procesul real al transpunerii ori definitivării unui text în limba română, apelul la cel de-al doilea text, de control—existent, însă abandonat la un moment dat și, în bună măsură, latent[4]—, se constituie el însuși în opțiune, premergătoare alegerii lingvistice.

A încerca o lămurire a naturii acestui element de poticnire generator de variație, precum și a înțelege ce tip de scriptor este mai înclinat înspre emendarea textului pe care îl lucrează, unde își caută justificarea și, în ultimă instanță, ce fel de text este mai degrabă supus acestui proces sînt țeluri seducătoare, dar nu mai puțin dificil de atins, cînd cercetătorul are la dispoziție ca punct ferm de sprijin doar efecte lingvistice și cîteva informații de circumstanță.

[2]Vezi, de pildă, observația că „[e]xistența a două «norme literare» era un fapt notoriu pentru oamenii de cultură ai vremii, atîta timp cît unul și același text tipărit în Moldova și retipărit în Țara Românească, *era transpus în norma literară predominantă în provincia în care se făcea retipărirea* (subl. n.)" (Arvinte, 2001, p. I); vezi, de asemenea, afirmația potrivit căreia „copiștii *Codicelui Sturdzan*, asemenea tuturor slujitorilor vechiului scris românesc, *modificau textele pe care le reproduceau cu scopul de a le subordona propriului sistem lingvistic* (subl. n., A.C.)" (Chivu, 1988, p. 276); etc.

[3]Vezi Gafton (2012, p. 36), unde sînt menționate posibilități ca: „a) porțiuni care apar într-un text să lipsească cu desăvîrșire în celălalt; între cele două să existe diferențe formale majore; c) corespondența dintre cele două să fie formală și aparentă, dar segmentele respective să fie diferite sub raportul conținutului; d) diferențele de conținut să fie minore, dar la comparație să fie de natură a-l arunca pe traducător într-o dilemă, întrucît se datorează înterpretării textului de bază".

[4]Printre circumstanțele obiective și subiective care au ca rezultat îndepărtarea de la maniera de lucru anunțată în predoslovii, Gafton (2012, p. 304–305) enumeră: „a) entuziasmul inițial, de a lucra la o astfel de întreprindere, putea fi treptat copleșit datorită feluritelor dificultăți și estompat de scopul practic al întreprinderii: rezultatul traducerii era destinat lecturii spre înțelegere de către niște cititori concreți; b) consultarea paralelă a textelor și găsirea de soluții acceptabile sau chiar foarte bune constituie, după o anumită perioadă, factori de încrede în sine, activitatea traducătorului fiind minată de rutină; c) constatarea că efortul, consistent, de a consulta versiunile paralele rămîne nerăsplătit; d) inexistența unor tehnici de traducere bine conturate la nivel teoretic și temeinic trecute în reflexele traducătorului".

2. *Mt*, 19, 24 (*Mc*, 10, 25; *Lc*, 18, 25)

Între numeroasele situații care, prin lipsa de consens a traducătorilor și revizorilor, de la o variantă de text la alta, se constituie, în ansamblu, în mărci clare ale unui efort emendator depus de scriptor se numără și cea de sub *Mt*, 19, 24 (vezi și *Mc*, 10, 25 și *Lc*, 18, 25), neevidențiată pînă acum din această perspectivă.

În cele trei versete evanghelice, termenul în litigiu este cel al cărui semnificat este un uriaș corp ce nu poate trece prin 'urechile acului': 'cămila' sau 'funia (corabiei)': gr. **κάμηλος, ὁ**, engl. 'a camel' (LIDDELL–SCOTT; vezi și BAILLY, s.v.) și/sau **κάμιλος, ου, ὁ**, engl. 'rope, ship's cable' (FRIBERG; vezi și BAILLY, s.v.; GINGRICH, s.v.; CHANTRAINE, s.v.); cf. lat. **camēlus, -ī** (ERNOUT–MEILLET, s.v.; vezi și BLAISE, s.v.) și v.sl. **камиль** (MIKLOSICH, s.v.) sau v.sl. **вєлбѫдъ** (MIKLOSICH, s.v.).

> Într-un articol publicat recent (Chirilă, 2013), am arătat—la capătul unei investigații ce avusese în vedere: α) modul în care fragmentele *Mt*, 19, 24, *Mc*, 10, 25 și *Lc*, 18, 25 sînt comentate de către teologii primelor veacuri creștine, β) atestările, în texte independente de scrierile religioase, ale unui termen omonim **κάμηλος** ori ale unui termen paronim **κάμιλος**, cu sensul 'funie', față de **κάμηλος** 'cămilă', γ) conținutul ideatic al co-textului reprezentat de *Mt*, 19 ș.cl. și δ) ocurența în literatura talmudică și midrașă a unor secvențe paremiologice asemănătoare cu cea utilizată în construirea comparației din evanghelii—că apariția unui termen cu sensul 'cămilă' în respectivele pasaje biblice nu trebuie justificată prin confuzie ori nepriceperea traducătorilor, ci se explică prin prevalența unei *fizionomii verbale* (Jolles, 2012, p. 63f., 327–335) specifice unei anumite culturi populare și utilizate ca mijloc de interpretare a unei situații ale cărei elemente contextuale aparțin aceleiași culturi.

2.1. Redări în epoca veche

Manifestarea în scris a ambelor variante de interpretare, în aria creștină răsăriteană (deși în proporții inegale), a determinat apariția oscilației, în ansamblu, și în cultura teologică românească, de timpuriu[5].

În secolul al XVI-lea, *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu, 1551–1553 (primul text românesc păstrat ce cuprinde relatarea evangheliștilor) conține termenul *camilă*, în unicul loc existent, sub *Mt*: „mai pre lesne iaste *camilei*[6] pren urechiia acului se treacă, decît bogatului în împărăția lui Dumnezeu" (ES 1551–1553, 72^{v}); la fel, *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi în 1561 folosește în toate cele trei locuri cuvîntul *cămilă* (vezi CT 1561, 41^{r}, 91^{v}, 161^{v}). În ambele versiuni românești, *camila*, respectiv *cămila* apar ca reflex normal al lecțiunii din textul tradus[7] (probabil *Evangheliarul* lui Macarie din 1512, prin unele exemplare intermediare[8]; cf. *Evangheliarul slavon*—de exemplu, *Mc*, zaceala 46): v.sl. **вєлбѫдъ** 'camelus' (MIKLOSICH, s.v.).

În anii următori, textele evanghelice conțin aceeași construcție antitetică 'urechile acului' – 'cămilă', cînd funcționează ca pericope ce însoțesc cazaniile tipărite de Coresi (vezi CC$_1$, 91^{v}, 152^{r} ; CC$_2$, 288–289, 293, 311, 429–430, 435)[9] ori ca citate folosite de comentator (CC$_1$, 95^{r}, 114^{v}; CC$_2$, 435).

---

[5] O prezentare a locurilor în care figura retorică din *Noul Testament* este recreată în scris în cultura românească veche ori în care ea reprezintă centrul unui comentariu omiletic a realizat Zamfir (2011). Din această pricină, nu vom relua fragmentele respective decît în măsura în care ne sprijină în susținerea unui punct de vedere diferit de al cercetătoarei bucureștene.

[6] Nici o îndoială în privința sensului vizat: 'cămilă', cf. „curățîndu-vo de țînțari, iară *camilele* înghițîț" (ES 1551–1553, 91^{r}); vezi și Zamfir (2011, p. 563).

[7] În cazul ES 1551–1553, „opțiunea" putea fi întărită și de varianta germană a versetului (Gheție & Mareș, 1985, p. 342), cf. »Und weiter sage ich euch: Es ist leichter, daß ein Kamel durch ein Nadelöhr gehe, denn daß ein Reicher ins Reich Gottes komme.« (*Mt*, 19, 24; vezi ș.cl., L45).

[8] Gheție & Mareș (1985, p. 341-342); Dimitrescu (2000, p. 24).

[9] Pentru CC$_2$, vezi Rădulescu (1959, p. 18): „În versiunea slavă, ca și în cea greacă, predicile nu sînt precedate de textul evanghelic, ci textul e presărat numai în cursul predicii."; vezi, de asemenea, *ibidem*, p. 19.

Pe de altă parte, prin CC$_2$[10] – *Evanghelie cu învățătură*, se înregistrează și cealaltă lecțiune, 'funie', pentru termenul în discuție din *Mt*, 19, *Mc*, 10 și *Lc*, 18, în trei fragmente exegetice:

> „Iară unii grăescŭ cămila a fi funea ceaia mai groasă ce e la corabie, ceaia ce cu nusa leagă cătușile de o țepenescŭ." (294);
>
> „Ce nu iaste puteare celui ce are multŭ să între în împărăției ceriului, cumŭ și cămilei nu i-e puteare pren lăuntrulŭ urechilorŭ acului. (Însă cămila nu o grăiaște dobitocŭ, ce funea ceaia groasa ce iaste în corabie, de leagă cătușile ceale de fierŭ ce întărescŭ corabiia.)" (311-312);
>
> „Neputeare a ști, că nu se poate alcătuì cămila pren urechile acului. Însă iaste a înțeleage sau cămila însășŭ aceasta, dobitoculŭ, sau vreo fune de ale corabiei, ce au în corabiia ceaia marea mai groasă." (435).

Credem că apariția acestei posibilități de interpretare în textul românesc nu echivalează cu o reală—eventual, asumată—considerare a unui alt element decît 'cămila' în opoziție cu 'urechile acului' în discursul evanghelic; este foarte probabil ca traducătorul român să nu fi făcut altceva decît să fie *fidel* corpusului ce *se întîmpla să perpetueze această viziune* (cu caracter persistent, însă mai degrabă marginal, în Evul Mediu bizantin)—colecția de predici a lui Ioan Caleca, într-una din versiunile slavone aflate în circulație (Rădulescu, 1959, p. 10–33; cf. Grecu, 1939). Nimic din configurația co-textului învecinat, în privința alegerilor lingvistice pentru echivalarea termenilor din textul-sursă, nu sugerează contrariul.

Interpretarea gr. **κάμηλος, ὁ / κάμιλος, ὁ** ca 'funie' este semnalată în literatura patristică tîrzie, însă nu face obiectul unor explicații consistente și nici nu are forța de a modela discursul hermeneutic. Aceasta este situația, bunăoară, în scrierile teologice ale lui Teofilact al Bulgariei (1055–1107):

> *Vide autem quomodo quod superius dixit difficile, hic dicit impossibile. Nonnulli autem dicunt camelum non animal significare,* ***sed crassum quemdam funem*** [gr. ἀλλὰ τὸ παχὺ σχοινίον], *quo nautæ utuntur ut projiciant ancoras.* (PG 123, lat.: *Enarratio in evangelium Mathæi*, XIX, p. 355);
>
> *Per camelum autem intelige vel animal, vel crassum funem quo nautæ in maximis navigiia utuntur.* (PG 123: *Enarratio in evangelium Marci*, X, p. 602);
>
> *...sive per camelum animal intelligas, sive funem nauticum crassum.* (PG 123: *Enarratio in evangelium Lucæ*, XVIII, p. 1014).

Similitudinile de expresie metatextuală între cele două corpora, al arhiepiscopului Teofilact și al patriarhului Ioan Caleca, indică preluarea—devenită element-clișeu în comentarea locurilor respective din evanghelii—mimetică a unei forme ce, în sine, intră în categoria sugestivelor ilocuționare[11]. Ea se menține ca atare, prin traducere fidelă, în cazaniile care urmează o anumită linie patristică, dar determină, la un moment dat, apariția unor formulări asertive/informative ce vor da naștere, la rîndul lor, unei tradiții interpretative.

Urmînd alte modele, traducerile românești ulterioare care conțin predicile la *Mt*, 19, *Mc*, 10, respectiv *Lc*, 18 și versiunile aflate în relații de filiație față de acestea, nu mai cunosc, pînă spre sfîrșitul secolului al

[10] Vezi și cazaniile din *Evanghelia cu învățătură*, Bălgrad, 1641, „retipărite în același fel, aprópe pagină cu pagină, ca în *Evanghelia cu învățătură* din 1580–1581", BRV I, 118.

[11] Vezi Bach & Harnish (1979, p. 41–46); *ibidem*, p. 43–44, s.v. Suggestives: „In uttering *e*, *S* suggests that *P* if *S* expresses: (i) the belief that there is reason, but not sufficient reason, to believe that *P*", (unde *e* = enunț; *S* = emițător; *P* = conținutul propozițional al actului ilocuționar, *ibidem*, 3, 11). Vezi și p. 45: „suggestives [...] [are] constatative utterances that express not even a weak belief that *P*, but only the belief that there is *reason* (s.n., A.C.) to believe that *P*".

Motivul, care ar fi trebuit să fie de natură lexicologică, lipsește în comentariile succesive ori nu mai este preluat de la o versiune la alta; cf. *Catena Aurea*, p. 614, Theophylact: „[t]he word in the Greek answers equally to the animal called the camel, and to a cable or ship rope".

XVII-lea, lecțiunea 'funie' (vezi CV 1643[12], 276^{v}, 277^{v}, 380^{v}, 381^{r}; CÎ 1678, 37^{r}), nici ca unică și nici ca alternativă posibilitate de citire a secvenței evanghelice.

Modul în care este redat conținutul lui *Mt*, 19, 24, *Mc*, 10, 25 și *Lc*, 18, 25 în primele texte românești, mai cu seamă imaginea dublă pe care, în ansamblu, o popularizează CC_2 sprijină o dată în plus observația că rezolvarea unor „probleme" în traducere, de tipul **κάμηλος, ὁ** (**κάμιλος, ὁ**) – *cămilă/funie*, se produce prin forțe exterioare conștiinței analitice a traducătorului (care, de cele mai multe ori, nici nu beneficia de suficiente condiții contextuale pentru a fi stîrnită): forma textului-sursă și statutul său în taxonomia cultică (text primar – *Noul Testament* sau scriere secundară – *cazanie*).

Fenomenul—și reversul lui—se observă mai bine urmărind comportamentul traducătorilor și revizorilor din a doua perioadă a epocii vechi, unii dintre ei ajungînd, în decursul timpului, să lucreze asupra mai multor tipuri de texte, ce au la bază însă același conținut.

În 1682, în *Prefața* la *Evanghelia* tipărită la București, domnitorul Șerban Cantacuzino poruncea să se noteze:

> „ne-am nevoitŭ de am săvărșitŭ acestŭ lucru Dumnezăescŭ, svănta acĭasta evanghelie, care nefiindŭ maĭ denainte tocmită la slovenie să-să cetéscă dupâ rănduiala zilelorŭ și a sărbătorilorŭ celorŭ domnești și ale svinților, poruncit-amŭ frateluĭ nostru Iordachie Cantacuzino, vel stolnicŭ, de o au îndereptatŭ și o au așăzatŭ precumŭ umblă cé ellinéscă, și întru toate asémene, după orănduĭala Besérecii Răsărituluĭ, alcătuindu-se și svintele cuvinte, spre maĭ alésă înțelégere a limbiĭ Rumănești." (apud BRV I, p. 250)

Textul este, așadar, întocmit de un laic ori sub îndrumarea unuia, reproducînd structura cărții de slujbă religioasă bizantină, însă nu neapărat *traducînd* consecvent o anumită versiune a acesteia, ci, mai degrabă (cunoscut fiind pragmatismul cărturarilor de la curtea bucureșteană, dovedit la realizarea *Bibliei* din 1688[13]), slujindu-se de una sau mai multe cărți românești anterioare. Oricare ar fi fost aceasta[14] ori acestea, cărturarul care s-a ocupat de E 1682 prelucrează textul într-o manieră care trădează un anumit grad de siguranță și independență în raport cu arhetipul nou-testamentar românesc pe care l-ar fi putut avea la îndemînă și, pe de altă parte, tendința de întoarcere la textul străin—prilej de valorificare a unor cunoștințe de limbă străină ce nu au de-a face cu resursele și uzanțele limbii române probate pînă atunci în texte.

Vezi, spre exemplu[15], redarea relatării privitoare la disputa despre post, consemnate în *Mt*, 9, *Mc*, 1 și *Lc*, 5, în E 1682, comparată cu fragmentele respective din NT 1648 și CT 1561:

E 1682	**NT 1648**	**CT 1561**
În vrémea acéia veniră cătră Iisus ucenicii lui Ioan, grăind: Pentru ce noi și fariseii ne postim mult, iar ucenicii tăi nu să postesc? Și zise lor Iisus: Au doară pot fiii nunții să plîngă întru cîtă vréme iaste cu dînșii ginerele? Că vor veni zilele cînd să va lua ginerele de la dînșii și atuncea să vor posti.	Atunci veniră cătră El ucenicii lui Ioan, zicîn<d>: Derept ce noi și fariseii ne postim mult? Dară ucenicii Tăi nu postesc? Și zise lor Iisus: Au pot fii nuntei posti, pînă iaste cu ei ginerele? Ce vor veni zilele cînd să va lua de la ei ginerele și atunci vor posti. Deci nime nu va cîrpi veșmîntul vechiu cu	ѧ vrĕmѧ ačĕѧ apropiѧrâ-se cătr-ân'sulѣ učeničii lū Iōanѣ și grâirâ: „Derep'če noi și farisei postim mūltѣ? Učeničii tăi nū se postescѣ." Și zise lōr Isus: „Au potѣ fečorii nūn'teei să postéscâ pânâ căn'du e vrĕmѧ če e cu nūș'ii ginerele? Veni-vōr zilele căn'du se va luōa de la ēi ginerele. Atūnče să

[12] Vezi și EÎ 1644, 590, 594 ș.cl.

[13] Gafton (2002) este de părere că la *Evanghelia* din 1682 (ca și la *Apostolul* din 1683) „este foarte probabil să fi lucrat persoane implicate și în lucrul la *Biblia* din 1688" (p. LIX).

[14] Posibil, *Noul Testament* din 1648 (Gafton, 2002, p. LXX).

[15] De asemenea, episodul vindecării soacrei lui Petru, în E 1682: „Iară soacra lui Petru zăcea aprinsă cu foc. Și îndată spuseră lui de dînsa. Și viind, o rădică pre dînsa, apucîndu-o de mînă, și o lăsă pre dînsa focul îndată, și slujiia lor" (*Mc*, 42^{r}), față de NT 1648: „Iară soacra lui Simon zăcea, de friguri prinsă, și numaicît ziseră Lui de ia. Și mearse de o sculă țiindu-o de mînă și aciiași lăsară pre ia frigurile și slujiia lor" (*Mc*, 42^{r}/176–177). Cf. CT 1561, 69^{v}–70^{r}/78.

Că nime nu pune pétec de pănză nenălbită la veşmînt vechiu, că apucă cu marginea sa din veşmînt, şi mai mare gaură să face; nice bagă vinul nou în foii vechi, că apoi să sparg foii, şi vinul să varsă, şi foii pier; ce bagă vinul nou în foi noi, şi amîndoi să ţin. (*Mt*, 24^{r});

peatec nou, că va sparge peatecul nou, trăgînd la sine den veşmîntul vechiu şi mai mare spărtură va fi. Neci bagă vinul nou în în foii vechi, că aimintrea să sparg foii şi vinul să varsă şi foii pier; ce bagă vinul nou în foii noi şi amîndoi să ţîn. (*Mt*, 12^{r}/134);

se postĕscâ. Nimѧ amū nu poate spârtura crъpi cu pânzâ nenâl‘bitâ spre câmaşâ vĕche că se va lua amu cusâtūra ei de la cămaşe, mai mare spâr‘tura fi-va. Neče să baği vinъ nōu ѧ foale vechĭu că aimintrĕ nū e, ačela fole se va topi şi vinulu se va văr‘sa şi foalele va peri. Če bagâ vinūl nou ѧ fōle nou şi amân‘doi se vōr ţepeni.” (*Mt*, 16^{v}–17^{r}/49);

În vrémea acéia, era ucenicii lui Ioann şi a fariseilor postindu-să şi veniră şi ziseră lui Iisus: Pentru ce ucenicii lui Ioann şi a fariseilor să postesc, iară ucenicii tăi nu să postesc? Şi zise lor Iisus: Au doară pot fiii nunţii să să postească pănă în cătă vréme va fi mirele cu dînşii? Cătă vréme iaste mirele cu dînşii, nu pot să se postească. Iară vor veni zilele cînd să va lua de la dînşii mirele, şi atuncé să vor posti întru acéle zile. Şi nime nu va coase pétec de pănză nenălbită la haină véche; iară de nu, va apuca marginea lui cea noao din cea véche, şi mai mare gaură va fi. Şi nime nu va băga vin nou în foi vechi. Iară de nu, va putrezi vinul cel nou borduşele, şi să va vărsa vinul, şi borduşele pier. Ce vinul cel nou să cade să să bage în foii cei noi. (*Mc*, 42^{v});

Iară ucenicii lui Ioan şi a fariseilor să postiia; veniră şi ziseră Lui că ce ucenicii lui Ioan şi a fariseilor postescu, iară ucenicii Tăi nu postescu? Atuncea zise lor Iisus: Au pot posti fiii nuntei cîtu-i mirele cu ei? Pînă cîndu-i mirele cu ei nu pot posti. Iară vor veni zilele cînd să va lua de la ei mirele şi atuncea vor posti în acealea zile. Şi nime nu coase petecul nou în veşmîntul vechiu, că aimintrea va trage peatecul nou cătră sine marginile veşmîntului vechiu şi mai mare va fi spărtura. Şi nime nu bagă vinul nou în foii vechi, că aimintrea vinul nou va sparge foii vechi şi săva vărsa, şi foii vor peri; ce vinul nou în foii noi să bagă. (*Mc*, 43^{r}/178);

ѧ vrĕmѧ ačĕѧ şi era ūčeničĭi lu Iōannъ şi fariseilōr postiѧ-se şi venirâ şi grâirâ lūi: „Derep‘če ūčeničĭi lū Iōannъ şi fariseilōr postesc ai tăi ūčeniči nū postescъ?” Şi zise lōr Isus: „Au potъ fečorĭi nūn‘teei pânâ căn‘du e ğinerele cu nūşĭi ѧste să se postĕscâ? cătâ vrĕme cu ei avĕ-vor ğinerele nū se potъ posti. Veni-vōr zilele căn‘du se va lua de la ei ğinerele şi atun‘če să se postĕscâ ѧtr-ačĕlĕ zile şi nimĕ spăr‘tura cu pânzâ nenâl‘bitâ să coasâ spre câmaşe vĕche, ĭarâ de nu, lūa-se-va cūsâtura ei noa de spre vĕchѧ şi mai mare spâr‘tura va fi. Nimĕ să bağe vinъ nou ѧ foale vechĭu că aimin‘trĕ nū e, spar‘ğe-va vinūl nou foalele şi vinulu se va văr‘sa şi foalele va peri, če vinъ nou ѧ foale nou bagâ.” (*Mc*, 71^{v}–72^{r}/79);

În vrémea acéia veniră fariseii cătră Iisus şi ziseră lui: Pentru ce ucenicii lui Ioann să postesc des şi să roagă, aşijderé şi ai fariseilor, iară ai tăi mănîncă şi beau? Iară el zise cătră dînşii: Au doară puteţi pre fiii nunţii să-i faceţi să să postească pănă cînd iaste mirele cu dînşii? Că vor veni zilele cînd să va lua mirele de la dînşii, şi atuncea să vor posti întru acéle zile. Şi grăia şi pildă cătră dînşii: Că nime nu pune pétec de la haină noao la haină véchie. Iară de nu, şi cea noao strică, şi la cea véche nu să potrivéşte acel ce iaste de la cea noao. Şi nime nu bagă vin nou în foi vechi. Iară de nu, rumpe vinul cel nou borduşii vechi, şi el să varsă şi borduşii pier. Ce vinul nou să cade să-l bage în borduşi noi, şi amîndoao să vor păzi. Şi nime bînd cel vechiu, îndată va de cel nou. Că zice: Cel vechiu iaste mai bun. (*Lc*, 50^{v}).

Iară ei zisără Lui: Derept ce ucenicii lui Ioan să postescu ades şi rugăciuni fac, aşijderea şi ai fariseilor, iară ai Tăi mănîncă şi beau? Iară El zise lor: Nu puteţi face pre fii nuntei, pînă iaste mirele cu ei, să să postească. Ce vor veni zilele cînd să va lua de la ei mirele. Atuncea vor posti, în zilele acealea. Iară zicea lor şi pildă, că nime peatecul de veşmînt nou nu-l va pune în veşmînt vechiu; iară aimintrea şi cel nou să va sparge; şi la cel vechiu nu să cuvine peatecul nou. Şi nime nu va băga vin nou în foii vechi; iară aimintrea rumpe-va vinul cel nou foii, şi el să va vărsa, şi foii vor peri. Ce vinul nou în foii noi să-l toarne; şi amîndoi să vor ţinea. Şi nime cine bea vechiu, nu va vrea numai cît nou, că zice: mai bun iaste cel vechiu. (*Lc*, 73^{v}/222).

ѧ vrĕmѧ ačĕѧ apropiѧrâ-se cătrâ Isus fariseii, grâirâ: „Pentru če ūčeničĭi lu Iōannъ postescъ pūrurĕ şi rugâčĭuni facъ? Aşijderĕ şi ai fariseilōr. Ai tăi mânân‘câ şi bĕu.” Ēlъ zise cătr-ân‘şĭi: „Au doarâ potъ fečorĭi nūn‘teei pânâ ce e ğinerele cu nūşĭi ѧste să facâ să se postĕscâ? veni-vōr zilele căndu se va lua de la ei ğinerele şi atunče să se postĕscâ ѧtr-ačĕle zile”. Grâi şi ѧ pildâ cătr-ânşĭi că niminilĕ coase văşmân‘tъ nou să coasâ la văşmân‘tъ vechi. Iarâ de nu şi noōa se va spar‘ğe şi vĕchĕ nū se va cunoaşte ce e deѧ noōa. Şi nimĕ să bağe vinъ nōu ѧ foi vechi că aimintrĕ nū e. Spar‘ğe-va vinulü nou foii şi ѧsuşi să va văr‘sa şi foii vōr peri če vinъ nou ѧ foi noi să bağı şi amân‘doi se vōr ţepeni şi nimĕ nū va bĕ vechĭu ačiѧ de va vrĕ noulъ; grâi amu: Vechĭul ѧste mai bunъ.” (*Lc*, 124^{v}–125^{r}/107–108).

> Prin echivalarea gr. **ἀσκός, ου, ὁ** prin *foi* și *burduși*, în fragmentele al doilea și al treilea, grămăticul conferă varietate (Gafton & Milică, 2012, p. 167) expresiei, acționînd sub impulsul unei estetici subiective, dar inovînd față de sursa grecească[16] și/ori[17] de versiunile alternative românești în limitele obiective ale unui lanț sinonimic paradigmatic. Pe de altă parte, secvența (*iară*) *de nu* față de *că aimintrea*, pentru gr. **εἰ (δὲ) μή**, introduce în text un element specific unei structuri logico-sintactice străine (în speță, grecești[18]), obligînd receptorul—prin faptul că rezumă, cu ajutorul unui adverb de negație, o supoziție contrară ([–]) la o realitate exprimată printr-o formă verbală negativă ([–])—la un efort suplimentar de decodare, pe care versiunea din 1648 îl evitase:
>
> *Că nime nu pune pétec de la haină noao la haină véchie. Iară **de nu** √* [*__de__ ‘__nu__ *nu pune*’ → dacă pune], *și cea noao strică, și la cea véche nu să potrivéște acel ce iaste de la cea noao* etc. (E 1682),
>
> vs.
>
> *că nime peatecul de veșmînt nou nu-l va pune în veșmînt vechiu; iară **aimintrea** √* [dacă pune] *și cel nou să va sparge; și la cel vechiu nu să cuvine peatecul nou* etc. (NT 1648).

În redarea figurii imposibilității din *Mt*, 19, *Mc*, 10 și *Lc*, 18, textul E 1682 este neomogen în privința elementului aflat în opoziție cu ‘urechile acului’:

> ...că mai lesne iaste **cămilii** a tréce prin urechile acului, decît a întra bogatul întru împărăției lui Dumnezău (*Dumineca a doaosprăzéce după Rusalii*, *Mt*, zaceala 74, 43[r]);
>
> Că mai lesne iaste **cămila** prin urechile acului a tréce, decît bogatul întru împărăției lui Dumnezău a întra (*Dumineca a treizeci după Rusalii*, *Lc*, zaceala 91, 79[r]);
>
> Mai lesne iaste **funii cei de corabie** să treacă prin urechile acului, decît bogatului să între întru împărăției lui Dumnezău (*Joi a 31 de săptămîni după Rusalii*, *Mc*, zaceala 45, 80[r] și *Vineri a 31 de săptămîni după Rusalii*, *Mc*, zaceala 46, 80[v]).

Soluția divergentă din *Mc* ridică probleme în legătură cu circumstanțele și cauzele apariției sale. Faptul că avem de-a face cu un text-bază de relativ mică întindere, cunoscut și cu caracter repetitiv sugerează că diferența de text nu este cauzată de incongruență sincronică în privința raportării la acesta: chiar dacă ar exista în conștiința *cărturarului*[19] nesiguranță și oscilație în privința redării „juste” a gr. **κάμηλος / κάμιλος** în limba română, în contextul dat, aceasta nu poate fi mai puternică decît necesitatea de a transmite un text omogen la nivelul alegerilor lexicale, fie într-o direcție, fie în alta, mai ales cînd orice prezumtiv model canonic—intern sau extern—o indică. Sîntem de părere că, dimpotrivă, aspectul pe care îl are textul tipărit E 1682 este rezultatul a două etape în realizarea acestuia: *funia cea de corabie* aparține primei versiuni a textului, cu ocurențe în toate cele patru locuri ale *Evangheliarului*, corespunzătoare celor trei segmente biblice; *cămila* apare în urma actului de revizuire, sub presiunea textului integral nou-testamentar în realizările lui anterioare: revizorul (Iordache Cantacuzino însuși ori o altă persoană) a decis renunțarea la lecțiunea inițială și a modificat textul în punctele *Mt*, 19 și *Lc*, 18, omițînd însă, dintr-un oarecare motiv, să corecteze în *Mc*, 10 cu cele două citări ale sale.

[16] De exemplu, ...καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς• εἰ δὲ μή, ῥήξει ὁ οἶνος τοὺς ἀσκοὺς καὶ ὁ οἶνος ἀπόλλυται καὶ οἱ ἀσκοί• ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς. (N.-A., *Mc*, 2, 22).

[17] Faptul că sistemul limbii române oferea, independent de vreun text, posibilitatea opțiunii *foi* / *burduși* face nenecesară condiția ca, pentru apariția celui de-al doilea termen în versetul respectiv, să se fi consultat, în acel punct, un original grecesc.

[18] Οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιράπτει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν• εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα ἀπ᾽ αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. (N.-A., *Mc*, 2, 21).

[19] Putem, la rigoare, lua în considerare ipoteza că în realizarea E 1682 au fost implicate nu o singură persoană—Iordache Cantacuzino, în conformitate cu cele afirmate în prefață—, ci încă unul sau mai mulți grămătici; în acest caz, chiar dacă, într-o primă fază, textul este, segmentat, obiect de lucru pentru mai mulți—unul dintre ei, cel care ajunge să trudească în punctul *Mc*, 10, utilizînd un element diferit decît cel ales de „celălalt/ceilalți” în *Mt*, 19 și *Lc*, 18—, faptul că textul se realizează în final ca unitate tipărită introduce cel puțin încă un filtru în definitivarea lui: revizorul (și, eventual, tipograful) și, în consecință, sarcina de a-l omogeniza.

În ansamblu, pentru rezolvarea „problemei" ridicate de *Mt*, 19, 24 ș.cl. au putut fi puse la contribuție mai multe tipuri de informație: a) cea oferită de textul evanghelic propriu-zis în versiunile românești realizate pînă atunci; b) modelul unui text străin echivalent; c) cea extrasă din texte secundare în raport cu evanghelia (i.e., cazaniile, diverse colecții de predici); d) cunoștințele de natură lingvistică ale grămăticului.

În cazul particular al E 1682, textele românești arhetipale pe care s-ar fi putut edifica (versiunile integrale ale *Noului Testament* din secolele al XVI-lea și al XVII-lea) nu lasă loc interpretării 'funie' și utilizării unui lexem corespunzător: nici implicit – prin CT 1561; nici explicit – în urma a ceea ce reprezintă primul indiciu clar despre desfășurarea unui act critic premergător redării românești a termenului litigios din *Mt*, 19, 24, *Mc*, 10, 25 și *Lc*, 18, 25, ce transpare din nota formulată în dreptul versetului 24 al primei evangheliei[20], în NT 1648: „Cămila să zice că-i funea corabii, *iar în acest loc, să înțeleage cămila*" (s.n., A.C.). Avînd cunoștință de dubla identitate a „obiectului" aflat în opoziție cu 'urechea acului' în istoria exegezelor biblice, din direcție grecească, traducătorul / autorul textului definitiv (i.e. Simion Ștefan) optase pentru lecțiunea impusă prin textul fundamental biblic, nu pentru cea sugerată de unele scrieri teologice de rang secundar, și care, în plus, era întărită prin ceea ce se găsea în textul latin[21]: *et iterum dico vobis facilius est camelum per foramen acus transire quam divitem intrare in regnum cælorum* (VUL)[22].

Admițînd că modelele străine ale acestui tip de carte de practică bisericească se construiesc ele însele cu o oarecare libertate față de textul biblic canonic (cf. însă E 1671, p. 69 (*Mt* [zac. 79 (sic)]), 121 (*Lc* [zac. 91]) și 123 (*Mc* [zac. 45, 46]), unde figura imposibilității este redată în forma clasică: κάμηλον etc.), nu este exclus ca realizatorul versiunii românești să fi privit la un astfel de text, găsind acolo justificarea pentru forma *funia cea de corabie*. Trebuie să precizăm însă că ocurența într-un text străin a unei formațiuni lexicale cu sens clar diferit față de 'cămilă' nu este o condiție a apariției termenului divergent în limba română. Acest lucru se poate produce independent de un model real (ori doar declarat, dar prezent!)—după cum o arată situația din E 1693, unde coloana grecească prezintă, invariabil, forma **κάμηλον**, în timp ce textul paralel românesc este constant în redarea versetelor cu *funea corăbiii* (*Mt*, 97; *Lc*, 175) / *funiii cei de corabie* (*Mc*, 178).

Un sens 'funie' al lui κάμηλος, ὁ, în greaca medievală (omonim al lui κάμηλος, ὁ 'cămilă'), este improbabil[23]: ca și pentru Antichitate și primele veacuri ale erei creștine, nu există vreun corpus care să indice uzul real al termenului cu înțelesul menționat; dicționarele nu îl înregistrează, cum nu înregistrează, de altfel, nici forma alternativă κάμιλος, cu sensul 'funie' (vezi, de exemplu, LBG 1, s.v. κάμελος [(= κάμηλος), *Kamel*] ș.u., 754–755). În aceste condiții, *ideea preluării de către unii cărturari români cunoscători de greacă a lui* ***κάμηλος, ὁ*** *cu sensul 'funie' și a utilizării spontane a acestui sens în traducerea respectivei forme din* ***Mt****, 19, 24 ș.cl., bazate exclusiv pe competență lingvistică grecească, este mai degrabă nefondată*. Nu evaluarea semantică a gr. κάμηλος duce la alegerea semnului rom. *funie*, cînd există condiția combinării cu *urechea acului*, ci ignorarea ori neconsiderarea lui ca prezență justă în construcție, de la bun început, și, în consecință, perceperea altui element-sursă lingvistic ca adecvat și indubitabil în context.

[20] *Mt*, 19: „Dară iară vă zic voao: mai lesni iaste cămilei pren uriachea acului a treace, decît bogatul întru Împărăția ceriurelor"; vezi ș. cl.

[21] Despre textele pe care se întemeiază NT 1648, între care cel latin, vezi Gafton, 2009, p. 130; 2005, p. 42, 151.

[22] Numai admițînd că ne aflăm în fața unei exprimări redundante a mitropolitului, am putea considera nota marginală o dovadă a susținerii punctului de vedere opus (cf. Zamfir, 2011, p. 568: „[nota marginală] orientează decodarea cuvântului *cămilă* în direcția corectă", i.e., în opinia autoarei, 'funie', n.n., A.C.).

[23] Deși nu mai constituie obiectul investigației noastre (cf. Chirilă, 2013), atragem atenția asupra unei anomalii în ce privește tratarea formei **κάμιλος** în aparatul critic al unor corpusuri de literatură veche: confuzia dintre termenul cu presupusul sens 'funie' și cuvinte care pot apărea, la un moment dat, cu aceeași formă, dar care au alte sensuri; vezi, de exemplu, PERSEUS, s.v.: **κάμιλος**, pentru care este preluată definiția din LIDDELL–SCOTT—i.e. „**A.** *rope* etc." (!)— , este pus greșit în legătură cu un fragment din lucrarea *Antichitățile romane* a lui Dionis din Halicarnas: „...τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ εγόμενοι νῦν ὑπὸ Ῥωμαίων **κάμιλοι**. ἔτι πρὸς τούτοις ἔταξε μάντινἐξ ἑκάστης φυλῆς ἕνα" [Engl.: *...were performed in the same manner by those attendants of the priests who are now called by the Romans* ***camilli****. Furthermore, [Romulus] ordered one soothsayer out of each tribe to be present at the sacrifices*, Dionysius, 1960, p. 372–373; vezi și nota 2, p. 373: „The *camilli* were free-born youths who assisted in the sacrifices of the *flamen Dialis*; in time, however, the term came to be applied to those assisting in other religious rites."].

În acest moment s-ar putea pune întrebarea dacă *o sugestie de lectură* (ca cea menționată de Teofilact al Bulgariei—care pomenește de o posibilă imagine 'funie groasă' fără a introduce totuși în discuție forma κάμιλος (!)—, ori de Ioan Caleca, Simion Ștefan ș.a.), însoțită, eventual, de *impresia*—popularizată lexicografic de Suidas[24], în secolul al X-lea, și perpetuată de atunci, însă neconfirmată de uz—că există în vocabularul limbii grecești un termen κάμιλος 'funie' ce ar fi trebuit să stea în locul lui κάμηλος în *Mt*, 19, 24 ș.cl. ar putea avea singure forța de a orienta opțiunea lui Iordache Cantacuzino împotriva a ceea ce i se impunea prin textul biblic canonic, prin valorificarea unor cunoștințe generale de limbă greacă... Demersul înțelegerii procesului la sfîrșitul căruia textul E 1682 prezintă expresia *funia cea de corabie* se poate lipsi însă de o asemenea întrebare, ocolind dificultatea și probabilele elemente conjecturale ale răspunsului. Aceasta deoarece în redarea proverbului din evanghelii apare, anterior cazului țărilor române, în lumea grecească, un termen distinct de κάμηλος și care „rezolvă" dilema alegerii între κάμηλος (κάμιλος, κάμελος etc.) – 'cămilă' vs. 'funie'.

Validarea acestui element distinct vine printr-un text de natură teologică ce nu mai reține nuanța *sugestiei* în privința sensului, ci îl prezintă drept *aserțiune*. Un asemenea corpus este colecția de omilii cunoscută ortodoxiei cu titlul gr. *Μαργαρίται...*]—rescriere în neogreacă a mai multor texte patristice consemnate anterior în greaca bizantină. Cuvîntul al XXXV-lea din versiunea apărută la Veneția în 1675 (vezi și M 1681, 252; ș.a.) înglobează secvența evanghelică în contextul rechizitoriului lui Ioan Hrisostomul împotriva aroganței celor bogați și puternici:

> ὢ τῆς κακῆς ῥίζης πάντων τοῦ κακῶν τῆς φιλαργυρίας, [...]· ἀλλ' ἐυκολώτερον εἶναι νὰ περάσῃ **τὸ καραβόσχοινον** ἀπὸ τὴν τρύπαν τῆς βελόνης, παρά ὁ πλούσιος νὰ ἔμπῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Οὐρανῶν · (M 1675, 241$_b$[25], s.n., A.C.),

făcînd uz de un termen al cărui înțeles denotativ este fără echivoc: **καραβόσχοινον, ου, τὸ** 'funie (de corabie)', engl. 'rope' (CEGD, s.v. *rope*, b: NAUT.); cf. κάραβος, ὁ engl. 'boat; of a vessel' (SOPHOCLES, s.v.), κάραβος, ὁ germ. *Kanal*, *Wassergraben* (LBG 1, s.v.). Acesta aparține „traducătorului" neogrec, care operează în direcția emendării construcției considerate ilogice sub raportul asocierilor lexicale din mai vechiul text al lui Ioan Hrisostomul care, potrivit PG 59, folosise în [lat. *Oratio de pseudoprophetis, et falsis doctoribus, et impiis hæreticis, et de signis consummationis sæculi hujus*] secvența paremiologică în forma clasică: Ἀλλ' Εὐκοπώτερον ἐστι **κάμηλον** διὰ τρυπήματος ῥαφίδος δισελθεῖν (PG 59, 561).

Împotriva textului biblic canonic, în realizarea sa integrală și sub forma textului evangheliarului, dar beneficiind de autoritatea unui corpus grecesc modern de mare circulație, termenul funcționează ca element catalizator puternic în sine pentru informația din orizontul intelectual al unor cărturari români, cu precădere laici, ce emerge astfel ca certitudine și tinde să prevaleze de aici înainte în reproducerile românești ale respectivelor segmente evanghelice, în cuprinsul a diverse scrieri, într-un mediu intelectual ce se întîmplă să fie dominat de Cantacuzini.

Funia corabiei – καραβόσχοινον apare în versiunea românească a *Mărgăritarelor*, realizată de logofeții Șerban și Radu Greceanu cu ajutorul stolnicului Constantin Cantacuzino (BRV I, p. 320), în cuprinsul aceluiași *Cuvînt al 35 a celui întru sfinți părintele nostru a lui Ioan Zlatoust. Pentru mincinoșii proroci și cei fără Dumnezeu eretici, și de sémnele sfîrșitului veacului acestuia* (M 1691, 126^v):

> O rădăcină rea a tuturor răutăților, iubire de argint, [...], ce mai iușor iaste să treacă *funea cărăbiii* pren urechile acului de cît bogatul să între întru împărăția ceriului (M 1691, 131^v, s.n., A.C.).

Doi ani mai tîrziu, formula este folosită de patru ori, în locurile obișnuite, în ediția bilingvă a evangheliei, tipărită la Snagov de Antim Ivireanul, în urma efortului de întocmire depus de Șerban Greceanu și a diortosirii lui Athanasie Moldoveanul: E 1693, p. 97 (*funea corăbiii*, *Mt*, 19), 175 (*funea corăbiii*, *Lc*,

[24] SUIDAS 1705, p. 236; vezi Chirilă (2013, p. 162).

[25] Cifrele care indică numărul paginii între 240 (σμ΄) și 249 (σμθ΄) se repetă pe următoarele zece pagini, de unde notația noastră: 240$_b$–249$_b$.

18), 178 (*funiii cei de corabie*, *Mc*, 10). De fiecare dată, coloana grecească menține forma κάμηλον, însă „opțiunea" românească nu se definește negativ, *în contra acestui arhetip grecesc*, ci *în conformitate cu un alt text*, căci coloana grecească nu funcționează ca text-sursă în timpul real al creării variantei românești, ci ca instrument de înnobilare a variantei românești. Textul grecesc este important în primul rînd prin prezență, nu prin ceea ce conține. Justificînd bilingvismul cărții, în *Predoslovia* către domnitorul Constantin Brâncoveanu, Șerban Greceanu nu lasă să se deducă faptul că ar fi traducătorul versiunii românești de față (vezi BRV I, p. 333; cf. Ruffini, 1973, p. 117); pe de altă parte, lucrînd cîțiva ani mai devreme la *Biblia* de la București, e plauzibilă ideea că s-ar fi folosit de munca anterioară în realizarea noii ediții (Ștrempel, 1997, p. 75)... Cu toate acestea, diferențele de ordin lingvistic între textele E 1693 și B 1688 și asemănările de aceeași natură ale primului cu E 1682 sugerează că în constituirea instrumentului de practică bisericească din 1693 s-a avut în vedere instrumentul similar din 1682. Dacă, ținînd cont de deosebirea de „rang" dintre texte—elaborate după categorii diferite de norme—, nu se realizează o legătură genealogică între simplul text pentru uzul preoților și prima versiune integrală a *Bibliei* în limba română (Gafton, 2002, p. LXX–LXXI), incongruențele vizibile în urma lecturii paralele a textelor susțin ipoteza că planurile rămîn separate și în epoca de după realizarea „textului suprem" – *Biblia*, că, așadar, drumul nu este parcurs nici în sens invers.

Cele afirmate anterior își găsesc sprijin în situația constatată în legătură cu, de exemplu, fragmentul din *Mt*, 19, 16–26:

E 1682

În vrémea acéia, **(a)** *să apropie cătră Isus un tînăr oarecarele, închinîndu-să lui și zicînd*: Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aib viiața de véci? Iară el zise lui: Ce mă grăești bun, nime nu iaste bun, numai unul Dumnezău. Iară de vei să întri în viiață, păzéște poruncile! Zise lui: Carile? Iară Isus zise lui: Să nu ucizi, să nu curvești, să nu furi, **(b)** *să nu fii mărturie mincinoasă*, cinstéște pre tatăl și pre muma și să iubești pre vecinul tău ca însuți pre tine. Zise lui tînărul: Toate acéstea le-am păzit dintru tinerețele méle, dar încă ce n-am plinit? Zise lui: De vei să fii desăvîrșit, **(c)** *mergi de vinde* avuțiia ta și o dă săracilor, și vei avea comoară la ceriu și vino pre urma mea. Iară tînărul, auzind cuvîntul, să duse scîrbit, că era avînd multă agonisită. Iară Isus zise ucenicilor săi: Adevăr grăesc voao că nu va întra lesne bogatul întru împărățiia ceriului. Și iară grăesc voao că mai lesne iaste cămilii a tréce prin urechile acului decît a întra bogatul întru împărățiia lui Dumnezău. Iară ucenicii lui, auzind, să mira foarte, zicînd: **(d)** *Dară cine poate să fie mîntuit?* Iară Isus, căutînd, zise lor: La oameni, aceasta iaste cu neputință, iară la Dumnezău sînt toate cu putință. (*Mt*, 42^{v}–43^{r});

E 1693

În vrémea acéia, **(a)** *să apropie cătră Isus un tînăr oarecarele, închinîndu-să lui și zicînd*: Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aibu viiața vécinică? Iară el zise lui: Ce-mi zici bun, nime nu iaste bun, numai unul Dumnezău. Iară de vei să întri în viiață, păzéște poruncile! Zise lui: Carele? Iară Isus zise lui: Să nu ucizi, să nu curvești, să nu furi, **(b)** *să nu fii mărturie mincinoasă*, cinstéște pre tatăl și pre muma și să iubești pre vecinul tău ca însuți pre tine. Zise lui tînărul: Toate acéstea le-am păzit dintru tinerețele méle, dar încă ce-m lipséște? Zise lui: De vei să fii desăvîrșit, **(c)** *mergi de vinde* avuțiia ta și o dă săracilor, și vei avea comoară la ceriu și vino pre urma mea. Iară tînărul, auzind cuvîntul, să duse scîrbit, că fusése avînd multă agonisită. Iară Isus zise ucenicilor săi: Adevăr grăesc voao că cu greu va întra bogatul întru împărățiia ceriului. Și iară grăesc voao că mai lesne iaste funea corăbiii a tréce prin urechile acului decît bogatul a întra întru împărățiia lui Dumnezău. Iară ucenicii lui, auzind, să mira foarte, zicînd: **(d)** *Dară cine poate să să mîntuiască?* Iară Isus, căutînd, zise lor: La oameni, aceasta iaste cu neputință, iară la Dumnezău sînt toate cu putință. (*Mt*, 97);

B 1688

(a) *Și iată unul apropiindu-să, zise lui*: „Învățătoriule bune, ce bine voiu face ca să aibu viața veacinică?" Iară el zise lui: „Ce mă zici bun? Nimeni nu e bun, fără numai unul Dumnezău; iară de vei să întri în viață, păzește poruncile." Zise lui: „Carele?" Iară Iisus zise: „Să nu omori, să nu preacurvești, să nu furi, **(b)** *să nu mărturisești minciuni*. Cinstește pre tatăl tău și pre muma ta și să iubești pre aproapele tău ca pre tine." Zise lui tînărul: „Toate aceastea le-am păzit den tinerețele meale; ce încă-m lipsește?" Zise Iisus lui: „De vei să fii desăvîrșit, **(c)** *pasă, vinde* tot ce ai și dă săracilor, și vei avea comoară la ceriu, și vino după mine." Și auzind tînărul cuvîntul, să duse întristat, că era avînd agonisită multă. Iară Iisus zise ucenicilor săi: „Adevăr zic voao că anevoie va întra bogatul întru împărățiia ceriurilor. Și iarăș zic voao: Mai lesne iaste **cămíla** pren ureachea acului a treace decît bogatul întru împărățiia lui Dumnezău a întra." Și auzind ucenicii lui, să mirară foarte zicând: **(d)** *„Dară cine să va putea spăsi?"* Și căutînd Iisus, zise lor: „La oameni aceasta peste putință iaste, iară la Dumnezău toate să pot. (*Mt*, 1073).

> Diferențele semnificative evidențiate se constituie în indici ai relațiilor dintre cele trei texte și, coborînd o treaptă în istoria constituirii lor, ai surselor[26] și/sau a concepției ce ghidează realizarea textului respectiv. În prima situație, (a), E 1693 și E 1682 coincid în privința conținutului expoziției celui de-al treilea segment narativ din *Mt*, 19—întîlnirea cu tînărul bogat, detaliile suplimentare (identitatea celui care îl abordează pe Isus și gestul premergător întrebării) oglindind structura cărții grecești de același tip (vezi E 1671: νεανίσκος τὶς ῶροσῆλθε τῳ Ιὴσοῦ, γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων); B 1688 comunică mai laconic (v. și NT 1648, *Mt*, 19, 16; gr. Καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν αὐτῷ εἶπεν, N.-A.; lat. *Et ecce unus accedens, ait illi*, VUL). În al doilea exemplu, (b), E 1693 prezintă rezolvarea prin verb copulativ + nume predicativ (*să nu fii mărturie mincinoasă*) a formei gr. οὐ ψευδομαρτυρήσεις (*Mt*, 19, 18), din E 1682, nu soluția cu verb predicativ din B 1688 (*să nu mărturisești minciuni*). Situațiile din punctele (c) și (d) indică în privința E 1693 revenirea la opțiunile din E 1682, lipsite de nota arhaică a textului din B 1688: *mergi* vs. *pasă* (*Mt*, 19, 21) și *să fie mîntuit* / *să să mîntuiască* vs. (*să va putea*) *spăsi* (*Mt*, 19, 25).

Șerban Greceanu poate ignora, prin urmare, o alegere lexicală la care aderase în procesul constituirii *Bibliei* din 1688 atunci cînd are în vedere un alt tip de text, destinat unor nevoi practice, optînd într-un anumit punct pentru o lecțiune diferită, folosită anterior și pe care o consideră legitimă.

Situația în privința redării figurii imposibilității din *Mt*, 19, 24 ș.cl. rămîne neschimbată, față de E 1682 și E 1693, și în cazul textului monolingv tipărit la Snagov în 1697[27]:

> Iară Is. au zis ucenicilor săi: „Adevăr grăescu voao că nu va întra lesne bogatul întru Împărăția ceriului. Și iară grăescu voao că mai lesne iaste *funii corăbiei* a treace prin ureache acului decît a întra bogatul întru Împ[ă]r[ă]ția lui Dumnezău.” (*Dumineca, a doaosprăzeace după Rusalii. Dela Matei. Cap. 19*, 44^{v}; s.n., A.C.);
>
> Și văzînd pre el Is. că să întristase, au zis: „Cît de anevoe vor întra întru împ[ă]r[ă]ția lui D[u]mnezău ceia ce au bogăție? Că mai lesne iaste *funei corăbiei* pren ureachia acului a treace decît bogatului a întra întru împărăția lui D[u]mnezău.” (*Duminecă, a treizeci după Rusalii. Dela Luca. Cap. 18*, 81^{v}; s.n., A.C.);
>
> Și răspunzînd iarăș Is., le-au zis lor: „Fiilor, cît de cu nevoe iaste celor ce să nădăjduesc întru avuție să între întru împărăția lui D[u]mnezău! Mai lesne iaste *funii corăbiei* să treacă prin ureachia acului decît bogatului să între întru împ[ă]r[ă]ția lui D[u]mnezău.” (*Joi, a 31 de săptămîni după Rusalii. Dela Marco. Cap. 10*, 82^{v}; s.n., A.C.);
>
> Zis-au D[o]mnul ucinicilor lui: „Cît de anevoie iaste celor ce să nădăjduesc avuției să între întru împărăția lui D[u]mnezău! Mai lesne iaste *funii corăbiei* să treacă pren ureachia acului decît bogatului să între întru împ[ă]r[ă]ția lui D[u]mnezău.” (*Vineri, a 31 de săptămîni după Rusalii. Dela Marco. Cap. 10*, 82^{v}; s.n., A.C.).

Ambele evanghelii de la Snagov sînt tipărite de către Antim Ivireanul, însă, în lumina celor arătate mai sus, autoritatea „eruditului poliglot Antim” (Dumistrăcel, 2000, p. 51) nu poate reprezenta un argument pentru *corectitudinea* interpretării ‘funie’ și, implicit, pentru *falsitatea* interpretării ‘cămilă’ în pasajele cunoscute—ce, în textul grecesc, prezintă κάμηλος, ὁ—și nici pentru evidențierea unei intuiții superioare a unor cărturari români în direcția desemnării exacte originare a termenului opus *urechii acului* (cf. Zamfir, 2011, p. 568; Dumistrăcel, 2000, p. 51). De altfel, traducînd *Noul Testament* cîțiva ani mai tîrziu, același cărturar bun cunoscător al limbii grecești urmează calea clasică și contribuie la familiarizarea românilor cu proverbul christic în forma ce implică lipsa de speranță a uriașei vietăți în fața minusculei deschizături

[26] Pentru chestiunea identificării surselor unui text pe baza mărcilor-indice, vezi Gafton (2012, p. 119f.).

[27] Pentru cunoașterea E 1697 sîntem îndatorați dnei Roxana Vieru care ne-a pus la dispoziție textul ediției pe care o pregătește la Iași. Reproducem fragmentele necesare demersului nostru într-o primă transcriere a Domniei Sale.

prin care ar voi să se strecoare: „Și iarăși zic voao, mai lesne iaste *cămila* pren uréchia acului a tréce, decît bogatul întru împărăţiia lui Dumnezău a întra.” (NT 1793, *Mt*, 19, 24, 17^{v}, s.n., A.C.; vezi și *Mc*, 10, 25, 37^{v}, precum și *Lc*, 18, 25, 64^{r}).

Admițînd că în 1693 și în 1697, cînd lucrează la așezarea textului în tipar, Antim Ivireanul are și cunoștințele lingvistice necesare pentru a controla textul românesc ca traducere după cel grecesc, și libertatea de a interveni în conformitate cu acestea, „inconsecvența” ce apare în cele trei cărți, în decursul a zece ani, nu poate fi explicată satisfăcător în afara ideii menținerii a două linii de text, create cu scopuri diferite, după principii distincte și pornind nu de la același tip de surse. Nu există un alt text semnat de Antim Ivireanul care să permită formularea unei ipoteze mai subtile în privința receptării și exploatării de către cărturarul ivirean format în mediul creștin bizantin a secvenței paremiologice din *Mt*, 19, 24 ș.cl., cu toate că ediția din 1895 a predicilor sale îl semnalează. Cartea a fost însă realizată de I. Cornoi ca o selecție, pentru uzul școlarilor, din cuvîntări cuprinse în ediții anterioare ale operei mitropolitului: din 1888, a lui C. Erbiceanu, și un volum realizat în 1889 de episcopul Melhisedec. Predica *Duminica a 13-a a tînărului celuĭ bogat. Luca* este preluată din corpusul considerat în mod greșit de Mehisedec originalul lui Antim și respins, implicit, ca operă a acestuia de P.V. Haneș, în 1915, și de Gabriel Ștrempel, în 1962 și în edițiile ulterioare[28]. Prin urmare, fragmentul din exordiu:

> Staŭ de mĕ mir, de unde voĭŭ începe a povesti pricina Evangheliei. De întrebăcĭunea tînĕrului carele a ḑis: Învĕțătorule bune, ce voĭŭ face să moștenesc viéța de véci? Au din hotărîrea stăpînuluĭ care a ḑis: maĭ lesne e a întra *funia* corăbieĭ prin urechile aculuĭ, decât bogatul a intra întru împĕrăția cerĭului. Ĕnsă voĭu începe a ḑice: ce voĭu face să moștenesc viéța de véci? (Ivirénul, 1895, p. 205, s.n., A.C.)

nu îi aparține, din datele de pînă acum, cărturarului de la începutul secolului al XVIII-lea, iar epoca elaborării lui este, de asemenea, incertă. Textul din 1895 demonstrează numai existența acestei forme a versetului evanghelic în cultura românească la momentul respectiv (alături de cealaltă—fapt evidențiat de Iuliu A. Zanne prin citarea ambelor variante, ZANNE, 11244, 89).

2.2. Redări în epoca modernă

Pe parcursul secolului al XVIII-lea și pînă după mijlocul secolului al XIX-lea, cele două interpretări apar constant, însă riguros distribuite în funcție de tipul de text care conține relatările evangheliștilor: în *Biblie*, indiferent de textele ce le stau la bază și de limba-sursă din care se operează traducerea (greacă sau latină), în recrearea discursului despre imposibilitatea mîntuirii prin sforțări umane este utilizat semnul *cămilă* (NT 1793, B 1760, B 1795, B 1819); pe cînd în cărțile implicate direct în pregătirea și desfășurarea serviciului religios, în numeroasele ediții succesive ale *Evangheliei*, tributare una alteia, același discurs, în cvadrupla sa redare, prezintă forme ale sintagmei *funia corabiei* (E 1723, 44^{v}, 81^{v}, 82^{v}; E 1742, 44^{v}, 81^{v}, 82^{v}; E 1750, 44^{v}; E 1760, 44^{v}, 81^{v}, 82^{v}; E 1762, 47^{r}, 86^{v}, 88^{r}; E 1784, 40^{r}, 73^{v}, 74^{r}; E 1794, 40^{r}, 73^{v}, 74^{r}; E 1812, 38^{v}, 67^{r}; etc.). Rar, obișnuința dată de forma textului biblic propriu-zis se impune asupra modelului moștenit din *Evanghelie*, astfel încît aceasta ajunge să aibă un aspect neomogen prin prezența lui *cămilă* în unul din segmente: vezi, de pildă, E 1784, 72^{v} (text corespunzător pasajului din *Lc*; vezi și E 1794, 72^{v}; E 1812, 67^{r}).

Preotul și, prin intermediul acestuia ori pe cont propriu, enoriașul de la sfîrșitul epocii vechi și începutul celei moderne sînt așadar frecvent expuși interpretării *mai lesne este să treacă o funie prin urechile acului*... Imaginea satisface ideea centrală din *Mt*, 19 ș.cl. și, odată cunoscută și beneficiind de o autoritate bisericească, tinde să ia locul celeilalte[29], mai ales cînd textul integral al *Bibliei*, incomod prin dimensiuni, este mai rar vizitat.

[28] Pentru chestiuni legate de manuscrisele al căror cuprins poate fi atribuit lui Antim Ivireanul, vezi Ștrempel (1962, p. 38–66).

[29] Întrebuințarea versetului în această formă este atestată, de exemplu, la Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Hagi-Tudose*, 1887, „Ctitorul” citează astfel: „Iacă, urmă ctitorul, iacă și bogații nemilostivĭ cum se duc în focul Gheniĭ cu saciĭ în spinare, deșelați de

Textul care, în principiu, deținea premisele unei canonizări a uzului *mai lesne este să treacă o funie prin urechile acului*... apare la sfîrșitul secolului al XIX-lea și este в 1874 de la Iași, versiune realizată sub auspiciile Societății Biblice pentru Britania și Străinătate:

> Și éră-șĭ ḑicŭ voŭî: că maĭ lesne este să trécă *funia* prin urechĭa aculuĭ, de cătŭ bogatulŭ să între în împĕrăția luĭ Dumneḑŭ (*Mt*, 19, 24, s.n., A.C.; vezi și *Mc*, 10, 25, *Lc*, 18, 25).

Însă varianta din 1874 este repede criticată, principalul motiv fiind acela că traducătorii nu au urmat *textele vechi*, ci alte traduceri ale Societății Biblice, în limbi moderne (greacă modernă, engleză, germană, franceză, italiană etc.). Faptul acesta și o prea accentuată modernizare a limbii sînt reținute ca justificare[30] a unui nou demers de traducere, desfășurat de N. Nitzulescu și încheiat în februarie 1897. Noua versiune prezintă o formă lingvistică neînregistrată pînă atunci în *Mt*, 19, 24:

> Și iar zic voĕ: maĭ lesne este pentru o *camilă* să treacă printr'o ureche de ac, de cât pentru un avut să intre în împĕrăția lui Dumnezeu (s.n., A.C.; vezi și *Mc*, 10, 25, *Lc*, 18, 25).

Este greu de apreciat dacă N. Nitzulescu a intenționat să marcheze în acest punct al traducerii un sens diferit decît cel de 'cămilă', apelînd la un neologism *camilă* ([c a m í l ă], eventual [c á m i l ă], 'funie' ?)— paronim al vechiului și cunoscutului *cămilă*; ori dacă nu cumva avem de-a face cu o eroare grafică: pasajul similar din *Mc*, 10 conține termenul biblic tradițional:

> Maĭ lesne este pentru o *cămilă* să treacă printr'o ureche de ac, de cât pentru un avut să intre în împĕrăția lui Dumnezeu (s.n., A.C.).

La fel, versiunile в 1911 și в 1921, care reiau в 1897, folosesc numai forma *cămilă*.

в 1914, a Sfîntului Sinod, introduce însă în mod clar un lexem diferit de ceea ce se utilizase pînă atunci în traducerea controversatului segment de discurs christic, peste tot *cuvîntul fiind evidențiat grafic prin caractere aldine și avînd accentul marcat pe prima silabă* (Fig. 1):

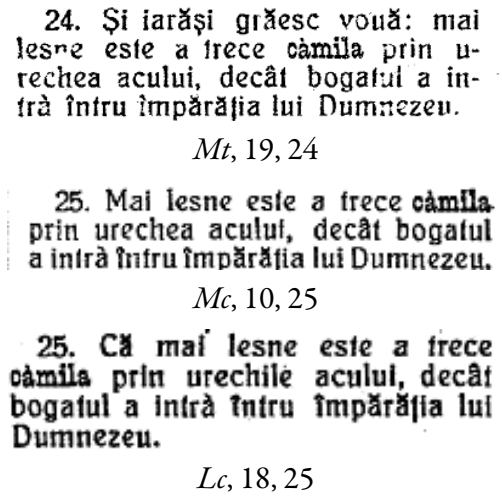
> Și iarăși grăesc vouă: mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăția lui Dumnezeu (*Mt*, 19, 24);
>
> Mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăția lui Dumnezeu (*Mc*, 10, 25);
>
> Că mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăția lui Dumnezeu (*Lc*, 18, 25).

Sensul cuvîntului nu este lămurit în mod explicit nicăieri, dar este limpede faptul că traducătorul a vizat o desemnare aparte, alta decît în situația din *Mt*, 23, 24, unde termenul *cămilă* nu este evidențiat în nici un fel: „Povățuitori orbi, cari strecurați țânțarul și înghițiți cămila". Noutatea formei folosite este rezultatul unui comportament prudent: „valorificînd" informațiile venite, pe de o parte, din direcția dicționarelor consacrate limbii grecești, ele însele reținute în emiterea unui verdict clar, generale ori doar nou-testamentare, și, pe de altă parte, o tradiție de interpretare, traducătorul se întoarce la cuvîntul, gr.

---

aur si de argint! Hagiul tușĭ, trase cozorocul șepcii pe ochĭ, și întoarse spatele «judecăților d'apoĭ». Strângeți-vĕ vouĕ comorĭ în ceruri... strigă ctitorul, amenințând cu pumnul pe bogații nemilostivĭ, carĭ să duceaŭ liniștiți în Iad... strângeți-vĕ vouĕ comorĭ în ceruri, căcĭ maĭ lesne va trece *funia corăbiiĭ* prin urechile aculuĭ decât bogatul în impĕrăția cerurilor!" (Delavrancea, 1903, p. 9, s.n., A.C.).

[30] в 1897, *Către cititorĭ*, p. 10: „Neajunsul acesta a fost acum în urmă bine simțit de societatea biblică britanică. De aceea ânchĕ de mult am fost rugat din parte 'i să primesc ca să fac revizuirea traduceriĭ Noului Aşĕzământ, lucru la care m'am și hotărît. De la început ânsĕ am găsit cu cale că este maĭ nemerit să traduc d'a dreptul din limba ei originală grecească această parte a St. Scripurĭ".

24. Şi iarăşi grăesc vouă: mai lesne este a trece càmila prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăţia lui Dumnezeu.

Mt, 19, 24

25. Mai lesne este a trece **càmila** prin urechea acului, decât bogatul a intrà întru împărăţia lui Dumnezeu.

Mc, 10, 25

25. Că mai lesne este a trece **càmila** prin urechile acului, decât bogatul a intrà întru împărăţia lui Dumnezeu.

Lc, 18, 25

Figura 1: B 1914

κάμηλος / **κάμιλος** şi creează un aspect românesc despărţit, semantic, de 'cămilă', dar care nu parcurge, asumat, drumul pînă la 'funie'.

În următoarea versiune aprobată de Sf. Sinod, B 1936 (vezi şi B 1938), la care au lucrat (potrivit *Cuvântului înainte* semnat de Miron, Patriarhul românilor, p. XXVI) P.S. Nicodim şi părinţii Grigore Pişculescu (Gala Galaction) şi Vasile Radu, textele conţin termenul *cămilă*, fără vreo menţiune deosebită:

> Încă odată zic vouă că mai lesne este să treacă o *cămilă* prin urechile acului, decât să intre un bogat întru împărăţia cerurilor (*Mt*, 19, 24, s.n., A.C.; vezi şi *Mc*, 10, 25, *Lc*, 18, 25).

Din acest moment, ediţiile româneşti ale *Bibliei*, indiferent de confesiune şi text-sursă (B 1944, B 1997, Anania 2001, NT *Cat* 2002 etc.), fixează în conştiinţa cititorului binomul *cămilă – urechile/urechea acului*, ocolind ori, pur şi simplu, nepunîndu-şi problema valorii de adevăr a interpretării 'cămilă' vs. 'funie'.

3. Concluzii

La capătul demersului ştiinţific ce şi-a propus urmărirea avatarurilor segmentului nou-testamentar de sub *Mt*, 19, 24 ş.cl., în cultura românească, se conturează mai întîi observaţia că, în ansamblu, în limba română, textul respectiv, în punctul litigios, prezintă trei lexeme şi, probabil, două desemnări denotative:

cămilă '*Camelus bactrianus* / *dromaderus* L'—cea mai veche lecţiune; nu există suficiente dovezi, din afara discuţiilor legate tocmai de fragmentele evanghelice, pentru a susţine ipoteza că termenul *cămilă* (eventual în varianta masculină *cămil*) ar fi ajuns să desemneze în mod real în limba română o 'funie' ori vreo 'împletitură din fibre vegetale asemănătoare frînghiei' (cf. Dumistrăcel, 2000, p. 50–51; vezi şi Zamfir, 2011, p. 569–570);

funie (**a corabiei**) 'parîmă, odgon de corabie'—cunoscut din secolul al XVII-lea, dar care apare într-o versiune integrală a *Bibliei* abia în 1874;

càmilă 'parîmă, odgon de corabie' (?)—B, 1914, neînregistrat cu această formă în dicţionare şi, deci, fără a i se semnala ocurenţa în textul biblic din 1914; cf. LAURIAN–MASSIM, s.v. *camellu*, fem. *camella*: „(in usulu vulgariu numai femininulu sub form'a camilla). s., **camelus** (**κάμηλος**, ital. **camello**, franc. **chameau**); genu de animali cadrupede [...]; – prin metafora, fune de nave, fune grossa"; şi DA, s.v. *cămíl* / *cămílă* „cable, cordage'" (cu citări exclusiv din lucrări lexicografice).

Analiza pe care am desfăşurat-o asupra textului evanghelic în multiplele sale apariţii şi utilizări, avînd ca suport un verset controversat în privinţa formei, evidenţiază din partea cărturarului român din epoca veche (traducător ori diortositor de text) un comportament care, depăşind faza imitării textului-sursă, implică încrederea în cunoştinţele anterioare despre conţinutul şi forma textului prelucrat, critica versiunii

ce îi servește ca punct de plecare și actualizarea unor soluții lingvistice oferite de surse de altă natură decît a textului pe care îl emendează. Parcurgînd fragmentul de sub *Mt*, 19, 24 ș.cl., un învățat precum Iordache Cantacuzino ori Șerban Greceanu nu crede că, în contextul respectiv, gr. **κάμηλος** trebuie echivalat cu altceva decît *cămilă*; ci *știe* că textul originar trebuie să fi fost altul și reface acest „adevăr" în anumite circumstanțe. Judecata lui este asemănătoare cu cea a traducătorului modern, la manifestarea căreia, probabil, contribuie.

Bibliografie

A. Surse

Anania 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție Jubiliară a Sfîntului Sinod (...), redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.

B 1688 = *Biblia 1688*, vol. I-II, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001, 2002.

B 1760 = *Biblia Vulgata, Blaj, 1760–1761*, vol. I-V, ediție coordonată de I. Chindriș, cuvînt înainte de E. Simion, București, Editura Academiei Române, 2005.

B 1795 = *Biblia de la Blaj, 1795*, ediție critică jubiliară, studiu istoric de I. Chindriș, studiu filologic și lingvistic de E. Pavel, Roma, 2000.

B 1819 = *Bibliia, ádecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao*, cu chieltuiala Rosienești Soțietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile.

B 1856 = *Bibliia, adică Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao*, sub priveghiiarea și cu binecuvîntarea Prea Sfințitului Domn Andreiu Baron de Șaguna, Sibiu.

B 1874 = *Sănta Scriptură a Vechiuluĭ și a Nouluĭ Testamentŭ*, Iașiĭ, Tipo-litografia H. Goldner.

B 1897 = *Noul Aședământ*, Bucureștĭ, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

B 1911 = *Biblia*, tipărită cu spesele Societății de Biblii Britanică și Străină, Bucureștĭ.

B 1914 = *Biblia, adică Dumnezeeasca Scriptură a legii vechi și a celei nouă*, ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești.

B 1921 = *Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, ediție nouă revizuită după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București, 1921.

B 1936 = *Sfânta Scriptură*, traducere de N. Munteanu, Gala Galaction și V. Radu, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești.

B 1938 = ***Biblia** adică **Dumnezeiasca Scriptură***, tradusă după textele originale ebraice și grecești de V. Radu și Gala Galaction, București, 1938.

B 1944 = ***Biblia** sau **Sfânta Scriptură***, după textul grecesc al Septuagintei, [...] cu binecuvântarea Sfântului Sinod, București, 1944.

B 1997 = ***Biblia** sau **Sfînta Scriptură***, tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustinian, cu aprobarea Sfîntului Sinod, București, Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române.

Catena Aurea III/1843, *Commentary on the Four Gospels, Collected out of the Works of the Fathers by Thomas Aquinas*, vol. III. *St. Luke*, Part I, London, Oxford, J.H. Parker.

CC$_1$ = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și Molitevnic rumânesc*, ediție critică de V. Drimba, cu un studiu introductiv de I. Gheție, București, EA, 1998.

CC$_2$ = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de S. Pușcariu și A. Procopovici, vol. I. *Textul*, București, Atelierele Grafice SOCEC & Co., 1914.

CÎ 1678 = *Cheaia înțelesului*, București.

CT 1561 = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești, 1574*, ediție alcătuită de F. Dimitrescu, București, EA, 1963.

CV 1643 = Varlaam, *Cazania*, ediție J. Byck [București, 1943].

Delavrancea, B.Ș. (1903). *Hagi-Tudose. Tipuri și Moravuri*, București, Socecŭ.

Dionysius of Halicarnassus (1960). *Roman Antiquities*, with an English translation by E. Cary, on the basis of the version of E. Spelman, vol. I, Books 1–2, London: Harvard University Press.

E 1671 = Θείον και ιερόν ευαγγέλιον / Το πάλαι μεν, παρά Αντωνίου Πινέλλου τυπωθέν, νυν δε τοις ίσοις τύποις παρά Νικολάου του Γλυκέος μετατυπωθέν Και μετά πάσης επιμελείας διορθωθέν, αφιερωθέν δε τω πανιερωτάτω και σοφοτάτω μητροπολίτη φιλαδελφείας κω Μελετίω τω χορτακίω υπερτίμω και εξάρχω του πατριαρχικού θρόνου. [Βενετία]: [Νικόλαος Γλυκύς], Έτει από της ενσάρκου από της ενσάρκου οικονομίας του Κυρίου και Θεού και σωτήρος ημών Ιησού Χριστού αχοα'.

E 1682 = *Sfînta și dumnezăiasca Evanghelie*, București.

E 1693 = *Evanghelie greco-română*, București.

E 1697 = *Sf[î]nta și d[u]mnezeiasca **Evanghelie** [...]. Acum, a doa óră tipărită și diortosită mai cu multă nevoință în sf[î]nta Mînăstire, în Sneagov, la anul de la [i]sp[i]seniia lumii 1697. De smeritul întru ermonahi Antim Ivireanul*, text stabilit și îngrijire editorială de R. Vieru, Iași, EUAIC [în pregătire].
E 1723 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1742 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1750 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1760 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, București.
E 1762 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Iași.
E 1784 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Râmnic.
E 1794 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Râmnic.
E 1812 = *Sfînta și dumnezeiasca evanghelie*, Buda.
EÎ 1644 = *Evanghelie învățătoare*.
EÎ 1699 = *Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare*, Alba Iulia.
ES 1551–1553 = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551-1553*, studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, București, EA, 1971.
Evangheliarul slavon, Brașov, 1562.
Ivirénul, A. (1895). *Din didahiile ținute în Mitropolia din Bucuresci*, notițe biografice de Dr. I. Cornoi, București, Editura Librăriei Socecŭ & Comp.
L 45 = Luther, M. (1545). *Bible*.
M 1675 = Μαργαρίται: Ήτοι λόγοι διάφοροι του εν αγίοις πατρός ημών Ιωάννου αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως του Χρυσοστόμου και ετέρων αγίων πατέρων, παρά διαφόρων διδασκάλων πεζευθέντες εις απλήν γλώσσαν, προς κοινήν των ευσεβών και ορθοδόξων Χριστιανών ωφέλειαν / Εκδοθέντες εις τύπον συνδρομή μεν και δαπάνη του οσιωτάτου εν Μοναχοίς Κυρίου Παχωμίου του εκ της πόλεως Τουρνάβου ___ επιμελεία δε και διορθώσει ___ Αμβροσίου του Γραδενίγου, Ενετίησιν: Παρά Ανδρέα τω Ιουλιανώ, αχοε'.
M 1681 = Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Μαργαρίται: Ήτοι λόγοι διάφοροι του εν αγίοις πατρός ημών Ιωάννου, Ενετίησιν, αχπα'.
M 1691 = *Mărgăritare, adecă cuvinte de multe féluri a celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Arhiepiscopul Țarigradului, a lui Zlatoust. Și ale altor sfinți părinți, de mulți dascali tălmăcite, den limba elinească pre limba grecească...*, București.
N.-A. = *Novum Testamentum Græce*, Nestle-Aland 27h Edition, Deutsch Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1993.
NT 1648, *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, Episcopul Alba Iuliei, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1988.
NT 1703 = *Noul Testament*, București.
NT *Cat* 2002 = *Noul Testament*, traducere și note de pr. A. Bulai și pr. A. Budău, Iași, Editura Sapientia.
PG 59 = J.-P. Migne's *Patrologiæ Græcæ*. Tomus LIX. *Joannis Chrysostomi Opera omnia quæ existant*, Tomus Octavus, *Homiliæ LXXXVIII in Joannem. Spuria*, 1862.
PG 123 = J.-P. Migne's *Patrologiæ Græcæ*. Tomus CXXIII. *Theophylactus Bulgariæ Archiepiscopus*, 1864.
VUL = *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*, edited by R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H.F.D. Sparks, and W. Thiele [at Beuron and Tuebingen], Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart, 1983.

B. Lucrări de referință

Arvinte, V. (2001). *Normele limbii literare în **Biblia** de la București (1688)*, în BB, I, p. I-CXLI.
Bach, K. & Harnish, R.M. [1979]. *Linguistic Communication and Speech Acts*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.
BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire Greque-Français*, Hachette, [s.a.].
BB = *Biblia 1688*, vol. I-II, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001, 2002.
BLAISE = A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Éditions Brepols. Éditeurs Pontificaux, Turnhout (Belgique), [1954].
BRV I = I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românéscă veche. 1508–1830*, tomul I, *1508–1716*, Bucuresci, Stabilimentul grafic J.V. Socec, 1903.
CEGD = *English-Greek Dictionary*, Glasgow, Harper Collins Publishers, 1997.
CHANTRAINE = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome I, *A – Δ*, Paris, Éditions Klincksieck, 1968.
Chirilă, A. (2013). *Și totuși, 'cămila'...*, în AUI. Secțiunea IIIe Lingvistică, LIX, p. 157–172.
Chivu, Gh. (1988). *Normă și grai în **Codex Sturdzanus***, în LR, XXXVII, nr. 3, p. 273–277.
Coșeriu, E. (2000). *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de E. Bojoga, [Chișinău], Editura ARC.
DA = *Dicționarul limbii române. **C***, tomul I, partea II, București, 1940.
Dimitrescu, F. (1963). *Introducere* la CT 1561, p. 7–28.
Dumistrăcel, S. (1997). *Expresii românești. Biografii – motivații*, [Iași], Institutul European.

ERNOUT–MEILLET = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots*, troisième édition, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1951.

FRIBERG = B. Friberg, T. Friberg, N.F. Miller, *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*, [s.l.], Baker Books 2000, electronic edition.

Gafton, Al. (2002). *Relația dintre **Noul Testament de la Bălgrad** (1648) și textul corespunzător din **Biblia de la București** (1688)*, în BB, II, p. LV–LXXXVI.

Gafton, Al. (2005). *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Gafton, Al. (2009). *Relațiile dintre sursele traducerilor biblice și concepția de la baza acestora*, în TDR I, p. 125–134.

Gafton, Al. (2012). *De la traducere la norma literară*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Gafton, Al. & Milică, I. (2012), *Dubletele sinonimice în discursul religios*, în AUI. Secțiunea IIIe Lingvistică, LVIII, p. 155–178.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1985). *Originile scrisului în limba română*, București, EȘE.

GINGRICH = F. Wilbur Gingrich, *Shorter Lexicon of the Greek New Testament*, London-Chicago, The University of Chicago Press, 1983.

Grecu, V. (1939). *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învățătură a diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334–1347)*, București, Academia Română. Studii și cercetări, XXXV.

Iacob, N. (2005). *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj 1760–1761*, în B 1760, V, p. 789–912.

Jolles, André (2012), *Forme simple. Legenda sacră. Legenda eroică. Mythos-ul. Ghicitoarea. Zicala. Cazul. Memorabilul. Basmul. Gluma*, traducere de I. Zup, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

LAURIAN–MASSIM = A.T. Laurianu, J.C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, Bucuresci, 1871.

LBG 1 = E. Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. 1. Band *A–K*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.

LIDDELL–SCOTT = H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, compiled by.... A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir H. Stuart Jones, Oxford, [s.a.].

MIKLOSICH = Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-græco-latinum*, Emendatum actum, Vindobonæ, Guilelmus Braumuller, 1862–1865.

PERSEUS = *Perseus Digital Library*, Gregory R. Crane, Editor-in-chef, TUFTS University.

Rădulescu, M. (1959). *Originalul slav al „Evangheliei cu învățătură" a diaconului Coresi. Versiuni și redacții ale colecției de omilii a patriarhului Ioan Caleca*, București, EA.

Ruffini, M. (1973). *Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Minerva.

SOPHOCLES = Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – New York, Georg Olm Verlag, 1975.

SUIDAS 1705 = Æmilius Portus, Ludolph Kuster (ed.), *Suidæ Lexicon, Græce et Latine*, Tomus II, Cantabrigiæ: Typis Academicis.

Ștrempel, G. (1997). *Antim Ivireanul*, București, EA.

Ștrempel, G. (1962). *Introducere* la Antim Ivireanul, *Predici*, București, EA, p. 5–67.

Zamfir, D.-M. (2011). *Despre tradiția unei confuzii lexicale. În legătură cu cele mai vechi atestări ale cuvântului **cămilă** în limba română*, în O. Chelaru-Murăruș et. al. (ed.), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, EUB, p. 561–572.

ZANNE = Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. V, Bucureșci, 1900. Ediție anastatică, îngrijită de Mugur Vasilie, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Are there Slavonic features in the syntax of Romanian? Two case studies[†]

Adina Dragomirescu[*]

"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, Calea 13 Septembrie 13, 050711 Bucharest, Romania
Faculty of Letters, University of Bucharest, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received June 10, 2014
Accepted July 8, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
old Romanian
Romanian–Slavonic contact
relative adjectives
scrambling
auxiliary inversion

Abstract

The present paper discusses the issue of the Old Church Slavonic influence on the syntax of (old) Romanian. The starting point is the hypothesis that many of the syntactic features of Romanian previously explained by postulating the influence of (Old Church) Slavonic (especially in studies strongly influenced by ideological issues, published during the Communist period) are actually either regular transformations which occurred in the transition from Latin to Romanian, common to the other Romance languages as well, or the output of more general tendencies manifested in the history of Indo-European languages. In order to check the role of the Slavonic influence in the syntax of Romanian, we have established a working algorithm, which is applied to two phenomena from old Romanian: (i) the position of relative adjectives, and (ii) scrambling in compound verbal forms in correlation with auxiliary inversion.

1. Introduction

This paper investigates a controversial issue in Romanian and Romance linguistics, i.e. the existence of elements of Slav(on)ic origin in the syntax of old Romanian, eventually also transmitted to modern Romanian. The influence of Slavonic syntax on old Romanian is relevant because, as is well known, many old Romanian texts (from the 16th century) are religious (and, to a smaller extent, legal) translations of Slavonic texts; moreover, in the relevant literature (histories of Romanian, philological studies preceding edited old texts, etc.) numerous syntactic features of old Romanian are considered to be of Slavonic origin. In the present paper, special attention is paid not to the syntactic features accidentally occurring in one old text/in a restricted number of texts but to the general features of the old language, present in many texts belonging—to the extent that this is possible—to different stylistic registers. Only two of these features (which will be accounted for in an extensive research) shall be discussed here: the position of relative adjectives and scrambling in compound verbal forms.

The subject dealt with here faces two distinct problems:
(i) a linguistic problem: is it possible for the syntax of a target language to be influenced by the source language, as it happens, obviously, in the vocabulary and in semantics? and
(ii) a historical and political problem: can the political/ideological context influence the interpretation of the data from a domain apparently independent of politics, such as linguistics?

Before analysing the linguistic data, several observations—related to the way in which history, and implicitly the oscillation of the political context, could influence the linguistic interpretation—are necessary.

[†]This article is the revised version of the talk given at *Special Romance Seminar* held at University of Oxford, on February 20, 2014. I would like to thank the audience of this seminar and especially Professor Martin Maiden for comments and suggestions. I would also like to thank for comments the anonymous reviewers of the journal *Diacronia*.

[*]Email address: *adina_drag@yahoo.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Two opposite tendencies have manifested themselves in Romanian historiography; these tendencies have re-emerged cyclically, with each period bringing its own perspective on the past (Djuvara, 2006; Boia, 2011): on the one hand, the negation of the Slavic influence in history of Romania, especially in relation to the emergence of the Romanian language and of the Romanian population (e.g. "Școala Ardeleană" = *The Transylvanian School* with its exaggerated Latin "purism"), and, on the other hand, the rejection of this first tendency, manifested by claiming, in the spirit of historical objectivity, the overstatement of the role of the Slavs (e.g. the members of the "Junimea" = *The Youth* society, Gh. Panu, I. Bogdan, A.D. Xenopol, and "Noua Școală" = *The New School* in history, represented by P.P. Panaitescu and C.C. Giurescu).

The historical jigsaw is made complete by other positions: the adoption of a moderate Slavism (B. P. Hasdeu, N. Iorga), the amplification of the Dacian influence (V. Pârvan), or the granting of a privileged role to Western European influence (T. Maiorescu, E. Lovinescu). The peak of the Slavization of the Romanian history was reached at the beginning of the Communist period (P. Constantinescu-Iași, L. Pătrășcanu, M. Roller); at the end of the 1960s and later on, excessive nationalism cast shadow upon the Slavic component, and emphasis was thrown once more on the Dacian ingredient.

2. The Slavic influence on the Romanian language. Previous research

The same two opposite tendencies of historiography have operated in linguistics as well: as a reaction to the Latin purism in relation to the history of the Romanian language adopted by the *Transylvanian School* and its continuators, there appeared an exaggeration of the Slavic influence (at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century, augmented in the early Communist period). The following issues have been emphasized: the Slavic-Romanian bilingualism (e.g. the "Daco-Slavic" language, Petrovici, 1943; see also Niculescu, 2007), the ethnic mix, including Dacian, Slavic and Latin population (Rosetti, 1968; Tagliavini, 1977), and the external Slavic influence (Cihac, 1870; Densusianu, 1961). As a reaction to Latin purism as well, the tendency to grant more weight to the influence of the Dacian language also emerged (e.g. V. Pârvan, at the beginning of the 20th century; this idea was then strengthened, for ideological reasons, in the nationalist period of Communism).

Given these contradictory tendencies, the reality of the Slavic influence on Romanian is superficially known: on the one hand, Romanians defended their origin and national specificity (see, for similar observations related to the situation in Greece, Mackridge, 2009) but, on the other hand, they have colluded with the grand Communist ideas, overstressing the Russian/Slavic influence on the "national language" (similarly to the former Soviet countries, see Sériot, 1995).

In Romanian and Romance linguistics, there are no special studies which ascertain the consequences of the overstatement of the Slavic influence and the opposite effect, i.e. its negation, in different periods, with the exception of Zafiu (2009), which approaches the Communist period and its effects for linguistic research in general.

In the works devoted to the history of the Romanian language, there is a mild consensus on the Slavic influence in the following areas:

(i) phonology: the emergence/borrowing of the vowel *î* (*crîng* 'little forest') and of the consonant *j* (***j**ale* 'grief');

(ii) morphology: the preservation of two or three case forms in nominal inflection (Diaconescu, 1970, p. 198), the vocative inflexion *–o* (*soro**!***), the internal structure of complex cardinal numerals from 11 *unsprezece* 'one-over-ten' to 19 *nouăsprezece* 'nine-over-ten';

(iii) syntax: the simple negation, sporadically attested in 16th century-texts (1) (Rizescu, 1963; Ciompec, 1969; Dragomirescu, 2008), the reflexive form of many verbs (*a se căi*, *a se griji*, etc.) (Densusianu, 1961, I, p. 163; Pană Dindelegan, 2014), the dative object used instead of the direct object from modern Romanian (*a crede **cuiva*** 'believe + dative', *a iubi **cuiva*** 'love + dative') (Densusianu, 1961, I, p. 252–253; Pană Dindelegan, 2014);

(iv) lexis: Slavic lexical influence in all domains, including the basic vocabulary (*drag* 'dear', *a iubi* 'to love', *a plăti* 'to pay', *prieten* 'friend', *a primi* 'to receive', *scump* 'dear, expensive');
(v) word formation: prefixes (*ne–*, *răs–*, *prea–*, etc.), suffixes (*–ac*, *–că*, *–eală*, *–ean*, etc.).

(1) *fără de agiutoriulu* *celuia* *de susu* ***niciu un*** ***lucru***
without help.DEF that.GEN of up no thing
în calea *vieţiei* *acestiia* ***putemu*** ***să facemu*** (CC$_2$, 6)
in way.DEF life.DEF.GEN this.GEN can.IND.PRES.1PL SĂ$_{SUBJ}$ make.SUBJ.1PL[‡]
'without the help of God we are not able to do a thing in this life'

Despite the general tendency to exaggerate the Slavic influence, even during Communism certain prestigious linguists rejected the Slavic determinant in the case of certain phenomena which are best accounted for by Latin facts; see, for example, Rosetti's (1968, p. 303) account for the vocative inflexion *–e*. A similar approach, this time with respect to syntax, is the goal of the present study.

Although in studies dedicated to the history of Romanian and in introductory studies to philological editions of old texts there are cursory references to syntactic phenomena of Slavic origin, syntax is the least investigated domain, because it is not always easy to decide which features can be accounted for only through Slavic influence, which features have another origin but have been strengthened by the Slavonic/Slavic influence, and which features have been falsely accounted for as an effect of Slavic influence for ideological reasons (related to the cultural ideology, for example, in the case of *Transylvanian School*, or to the political one, for example, in the case of the mystifications from the Communist period).

3. Two case studies

Given that the literature contains vague information and that it is often difficult to tell apart linguistic reality from false interpretation determined by ideological reasons, our research will focus on the syntactic phenomena considered to be of Slavonic/Slavic origin and will answer the following questions:

1. Which are (actually) the Romanian syntactic features that are the effect of Slavic influence and to what extent are they limited to old Romanian?
2. What algorithm of analysis can one apply to tell apart genuine syntactic features of Slav(on)ic origin from ideological overstated influence?
3. Was the Slavic influence in the syntax of Romanian overstated for the same reasons as in history?
4. Is the study of language able to provide a more accurate historical picture for other periods than the mysterious emergence of the Romanian language and people (knowing that this period was "reconstructed" mainly using linguistic data)?

3.1. Romanian syntactic features considered to have Slavic origins

Before going a step further with the analysis, it is necessary to give a (provisional) inventory of the syntactic phenomena which have been considered to have Slavic origins. These data are taken from books dedicated to the history of Romanian (Densusianu, 1961; Rosetti, 1968; Gheţie, 1997; Ivănescu, 2000), from special studies related to the Slavic influence in the syntax of Romanian (Seidel, 1958; Beneş, 1955; Copceac, 1998) and from the linguistic studies accompanying the philologically edited texts (Mareş, 1969; Rizescu, 1971; Costinescu, 1981; Teodorescu & Gheţie, 1977; Chivu, 1993; Gheţie & Teodorescu, 2005).

[‡]In glosses we use the following abbreviations: ACC = accusative, AUX = auxiliary, CL = clitic, COND = conditional, DAT = dative, DEF = definite, DOM = differential object marking, F = feminine, FUT = future, GEN = genitive, GER = gerund(ive), IMP = imperative, IND = indicative, INF = infinitive, M = masculine, NOM = nominative, PERF = perfective, PL = plural, POL = polite, POSS = possessive, PPLE = past participle, PRES = present, PS = simple past, REFL = reflexive, SG = singular, SUBJ = subjunctive. The following functional words, specific to Romanian, are also used: A$_{INF}$ = marker of infinitive, AL = freestanding syntactic marker of the genitive, CEL = freestanding definite determiner, SĂ$_{SUBJ}$ = freestanding subjunctive marker.

Beside the constructions mentioned above (see §2), the list of the syntactic phenomena having Slavic origins also contains: the subject position and the word order of constituents within the nominal phrase, the (non-)doubling of the direct and indirect objects, differential object marking with *pe* (< lexical *pe* 'on'), the ellipsis of the copula *a fi* 'be', the predicative usage of the infinitive and of the gerund, the emergence of the "short" infinitive (without the ending *–re*, inherited from Latin), the usage of the infinitive in subjunctive-specific contexts, auxiliary and pronominal clitic inversion, scrambling in compound verbal forms, etc. If all these features were really imitating Slavonic constructions, then one would be able to say that the entire syntactic specificity of Romanian (especially old Romanian but also modern Romanian) is modelled on the syntax of Slavic languages.

3.2. Working algorithm

In order to determine in a more precise way the extension of the Slavonic/Slavic influence on the syntax of Romanian we put forth the following algorithm: if a feature occurs in at least three of the four sources indicated below, then this feature cannot be considered to have Slavic origins. The sources taken as reference points are:

(i) (late) Latin (for which we use especially the information from Ledgeway, 2012 and Adams, 2013);
(ii) other old Romance languages or dialects (we refer to Company Company, 2006 for Old Spanish, to Rohlfs, 1969, Buridant, 2000, Lardon & Thomine, 2009 for Old French, to Salvi & Renzi, 2010 for Old Italian, to Ledgeway, 2009 for Old Neapolitan, etc.);
(iii) old Romanian original texts (from the 16th and the 17th centuries, which presumably have not been heavily influenced by Slavonic);
(iv) South-Danubian dialects (these varieties have not been in contact with Slav(on)ic varieties, this phenomenon being subsequent to the dialectal split); however, we will use the dialectal data with care, since, in certain situations, it is possible that these varieties have been influenced by the modern Slavic languages with which they have been in contact; if such an influence is at play, then the dialectal data are not relevant for our algorithm.

3.3. Case study I: the position of relative adjectives

In contrast with modern Romanian, in which relative adjectives (such as *omenesc* 'human-like', *dumnezeiesc* 'divine', *românesc* 'Romanian', *literar* 'literary', etc.) are obligatorily postnominal, in old Romanian (up to the 19th century) these adjectives could also occur prenominally (2); in the earliest surviving Romanian texts, the postnominal position was already more frequent (for a more detailed analysis, see Brăescu & Dragomirescu, 2014).

(2) a. *glăsi* ***evreiasca*** *limbă* *și grăi* (CV, 18v)
speak.PS.3SG Jewish.DEF language and say.PS.3SG
'he spoke Hebrew and he said'

b. ***Dumnezeiasca*** *slujba* *ce* *e întru sfinți* (CL, 7v)
divine.DEF service.DEF which is for saints
'the divine service which is for the saints'

c. *acesta,* *deaca auzi* *acea* ***păgînească*** *poruncă* (SVI, 2v)
this.one if hear.PS.3SG that pagan.F.SG order
'this one, if he heard that pagan order'

d. *făcîndu-i* *običnuită* *și* ***politicească*** *cinste* (CG, 304)
make.GER=CL.DAT.3SG usual.F.SG and political.F.SG consideration
'giving to him usual and political consideration'

In Niculescu (1999, p. 189–196) it is shown that the postposition of the adjective with respect to the nominal head is a result of Slavonic influence. This observation is not surprising, since Old Church Slavonic also featured adjectives in prenominal position, but this position was stylistically marked (Gamanovich,

2001, p. 315–318; Gasparov, 2001, p. 98), in contrast to old Romanian, where the ordering of the adjectives seems to be unconstrained.

Applying the algorithm described above (§3.2), one can easily formulate the conclusion that the prenominal position of the relative adjectives can not be directly influenced by Slavonic.

(i) It is well known that in Latin adjectives had free word order (3), eventually correlated with differences in meaning. What is less clear is whether this word order variation was correlated with any information structure related/markedness differences. As Ledgeway (2012, p. 50–51) has shown, it is most probable that in Latin there were not (yet) dedicated positions for the contrastive reading of adjectives; this specialisation occurred later in the Romance varieties.

(3) a. *prætor* ***urbanus*** (*apud* Ledgeway, 2012, p. 50)
b. ***urbanus*** *prætor*
'magistrate for Roman citizens', 'witty magistrate'

(ii) The prenominal position of adjectives was also possible in other old Romance varieties, i.e. Old Neapolitan (4a) (Ledgeway, 2012, p. 56), Old Italian (4b) (Giusti, 2010, p. 604–605), Old French (4c) (Buridant, 2000, p. 173), etc.

(4) a. *...li* ***spagnoli*** *soldati* (*apud* Ledgeway, 2012, p. 56)
'the Spanish soldiers'
b. *Dice lo maestro, che la* ***citadina*** *maniera di dire* (...) (*apud* Giusti, 2010, p. 604–605)
'The master says that the urban way of saying...'
c. *le* ***feminin*** *courage*
'a feminine courage'
(Jeanne Baroin et Josiane Haffen, Boccace „Des cleres et nobles femmes", 1401)

(iii) The prenominal position of relative adjectives is also attested in old Romanian original documents:

(5) a. *sviņtitul* ***împărătescul*** *scaun* (DÎ, XC, p. 182)
holy.DEF.NOM royal.DEF.NOM chair
'the holy royal chair'
b. *sventei* ***dumnezeiești*** *mănăstire* (DÎ, XXXIX, p. 138)
holy.DEF.DAT divine.DAT monastery
'to the holy divine monastery'
c. *Și aceasta împreună cu celelalte de lîngă ea*
and this together with the.other.PL of next her
este a ***domnești*** *și* ***dumnezeiești*** *mănăstiri*
is AL.F.SG princely.F.SG.DEF.GEN and divine.F.SG.DEF.GEN monastery.GEN
a celor Trei Ierarhi din Iași (ITM, p. 255)
AL.F.SG CEL.M.PL.GEN Three Hierarchs from Iași
'And this, together with the others next to it, belongs to the holy monastery Three Hierarchs from Iași'

(iv) In the South-Danubian varieties, the position of the relative adjectives is also free (Martin Maiden, p.c.). Zegrean (2012, p. 91–92) has noticed that, in Istro-Romanian, most probably under the influence of Croatian, the unmarked order of the adjectives, including relative adjectives, is prenominal (6); she has also identified the conditions for the postnominal positions. In Megleno-Romanian as well (Atanasov, 1984, p. 536–537) the adjective is ordered prenominally, probably as a result of Macedonian influence; the postnominal position is also frequent.

(6) *Io cunosc* ***ur taljanski*** *fečor* (*apud* Zegrean, 2012, p. 93)
I know.1SG an Italian boy
'I know an Italian boy'.

3.4. Case study II: scrambling in compound verbal forms and auxiliary inversion

In this section two apparently independent syntactic phenomena, which set apart old Romanian from modern Romanian, are presented together: scrambling and auxiliary inversion (see, for details Dragomirescu, 2013 and 2014, where it is shown that the syntactic analysis of the two phenomena is unitary and a unique parametric change can account for the changes related to these phenomena).

In modern Romanian, scrambling in compound verbal forms is only possible with adverbial clitics (known in the Romanian literature as "semiadverbs"—(7)), while in old Romanian scrambling was much more extended (8), with phrasal constituents displacing the verbal elements of the verbal cluster.

(7) a. *Am* *cam* *greșit.*
AUX.PERF.1SG rather be.wrong.PPLE
'I was rather wrong'

b. *Vor* *mai cîștiga.*
AUX.FUT.3PL again win.INF
'They will win again'

(8) a. *de rroada* ***voiu*** *pîntecelui* *tău* ***punre***
of fruit.DEF AUX.FUT.1SG belly.DEF.GEN your put.INF
pre scaunul tău (PH, 113^{v})
on chair.DEF your.POSS
'I will put on your chair one of your children'

b. *bogătatea* *se* ***ară*** *pre aproape* ***curre,***
richness.DEF if AUX.COND.3SG on near.by flow.INF
nu puneręți *înrima* (PH, 51^{v})
not put.IMP.2SG heart.DEF
'If the richness flows near by, do not pay attention to it'

c. *ce te-**au*** *tatăl tău* ***tremis*** (CM, 240^{v})
but CL.ACC.2SG=AUX.PERF.3SG father.DEF your send.PPLE
'but your father has sent you'

d. *de **va*** *grăunțul de grîu* ***cădea*** *la pămînt*
if AUX.FUT.3SG seed.DEF of wheat fall.INF on ground
și nu *va* *muri* (CC$_1$, 116^{v})
and not AUX.FUT.3SG die.INF
'if the wheat seed falls on ground and does not die'

e. *nece să **ară*** *cineva* *den morți* ***învie*** (CC$_1$, 120^{v})
nor if AUX.COND.3SG someone from deaths raise.INF
'nor if someone raised from the dead'

f. *Și cînd* *featele aceaste îndărăptu* *se* *înturnară*
and when girls.DEF these back CL.REFL come.PS.3SG
la tatăl *său,* *dzise* *tată-său:* *cum **ați***
at father.DEF their.POSS say.PS.3SG father=their.POSS how AUX.PERF.2PL
astădzi *așa curund* ***venit*** *acasă?* (PO, 184)
today so soon come.PPLE home
'And when the girls came back to their father, their father said: how could you come back home so soon?'

g. *cînd **va*** *omul* ***să*** ***îmble*** *pre toate voile* (FD, 593^{v})
when AUX.FUT.3SG man.DEF SĂ$_{SUBJ}$ go on all whishes
'when the man will go as much as he whishes'

As for auxiliary inversion, in the present-day language it is strictly limited to imprecations, in the spoken language (9a), to direct questions, in certain dialectal areas (9b), and to religious speech, where it is an

archaic feature (9c). In old Romanian, auxiliary inversion seems to be a free phenomenon (10) (which is however preferred in main clauses, especially in initial position, see Zafiu, 2014).

(9) a. ***Lua-te-ar*** *dracu'!*
take.INF=CL.ACC.2SG=AUX.COND.3SG devil
'Go to hell!'

b. ***Fost-ai*** *la tîrg?*
be.PPLE=AUX.PERF.2SG at market
'Have you been to the market?'

c. ***Văzut-am*** *lumina cea adevărată.*
see.PPLE=AUX.PERF.1SG light.DEF CEL.F.SG true.F.SG
'I have seen the true light'

(10) a. *Înțeles-ați aceastea toate?* (CM, 249^{v})
understand.PPLE=AUX.PERF.2PL these all
'Did you understand all these things?'

b. *însă acmu asupră de-aceastea* ***tipăritu-se-au***
but now beside of=these print.PPLE=CL.REFL=AUX.PERF.3PL
ceastea doo cărți (PO, 4)
these two books
'But now, beside these, two other books were printed'

c. *Vrajbă* ***pune-voi*** *între tine și între muiarea* (PO, 20)
discord put.INF=AUX.FUT.1SG between you and between wife.DEF
'I will sow discord between you and your wife'

d. ***Feri-va*** *Dumnedzău pre toți pre ceia ce-l*
take.care.INF=AUX.FUT.3SG God DOM all DOM these who=CL.ACC.M.3SG
iubăsc și pre toți nepocăiții ***va*** ***piiarde*** (Prav., 239^{v})
love and DOM all nonpenitents.DEF AUX.FUT.3SG kill.INF
'God will take care of all the people who love him and will kill all the people who do not repent'

In previous research regarding scrambling and/or auxiliary inversion (Moldovanu, 1977–1978; Gheție & Zgraon, 1981; Zamfir, 2007; Frâncu, 2009), it is shown that this atypical word order is determined either by the preservation of an archaic syntactic rule, which was probably general in Romanian before the first attested texts (see Moldovanu, 1977–1978), or represents the result of the Slavonic influence, by means of translations. The second explanation is supported by the existence of auxiliary inversion in Old Church Slavonic (11); unfortunately, we did not find any relevant information in the literature with respect to scrambling in Old Church Slavonic.

(11) *ne srdoe li naju* ***gorę***$_{\text{part}}$ ***bě***$_{\text{aux}}$ *вы naju*
'Were not our hearts burning within?' (*Lk*, 24, 32, *apud* Pancheva, 2008)

Nevertheless, the application of the algorithm described in §3.2 leads to the conclusion that Slavonic influence is not a satisfactory explanation for the phenomena investigated here.

(i) It is known (Thielmann, 1885; Bauer, 2006; Adams, 2013) that in Latin the structures of the type *habeo* + object + past participle are attested since the archaic period, but, as extremely convincingly shown by Adams (2013, p. 646, *passim*), *habeo* was not an auxiliary, and, consequently, it did not have word order and adjacency constraints. For other forms containing an auxiliary, Latin is irrelevant, since periphrastic forms grammaticalized later in Romance, and implicitly in Romanian. The unmarked order of the *habeo*-structures in Latin was past participle + *habeo* ((12)—see Bauer, 2006, p. 293; Adams, 2013, p. 648). The possibility to insert different constituents, especially the direct

object, between the past participle and *habeo* is largely attested in Latin (see Bauer, 2006, p. 293; Adams, 2013, p. 649).

(12) *omnes* *scaphas* *ad litus* ***appulsas***$_{\text{pple}}$ ***habeant***$_{\text{aux}}$
all.ACC boats.ACC to coast bring.to.land.PPLE.ACC.PL have.SUBJ.3PL
'(that) they have all boats brought to land' (Cæs., DBL.2.43.1, *apud* Bauer, 2006, p. 295)

(ii) In numerous old Romance varieties scrambling is permitted: Old Spanish (13a–b), Old Italian (13c–d), Old French (13e–f), etc.

(13) a. *Porque elle non* ***avia*** *las cartas* ***resçebidas*** (*apud* Mensching, 2012, p. 22)
'Because she had not received the letters'
b. ***Eran*** *sos fijos* ***idos*** *al canpo* (*apud* Company Company, 2006, p. 328)
'His sons were gone in the field'
c. ***avrebbono*** *a Alessandro e forse alla donna* ***fatta*** *villania* (*apud* Mensching, 2012, p. 22)
'the would have affronted Alessandro and perhaps the lady, too'
d. *Quali denari* ***avea*** *Baldovino* ***lasciati*** *loro* (*apud* Poletto, 2006)
'Which money Baldovino had left them'
e. *pour la grant amour* ***ai*** *je* ***pourchacié*** (*apud* Sitaridou, 2012, p. 588)
'For the great love, I have pursued'
f. *Un pou aprés eure de prime* ***fu*** *Mador* ***venuz*** (*apud* Mensching, 2012, p. 32)
'And shortly after the first hour Mador had arrived'

Moreover, numerous old Romance varieties permit auxiliary inversion: Old Spanish (14a–c), Old Italian (14d), Old French (14e–f), etc.

(14) a. ***Fecho as*** *tú otro tal a los otros* (*apud* Mensching, 2012, p. 22)
'You have done the same to the other ones'
b. ***passada han*** *la sierra* (*apud* Company Company, 2006, p. 292)
'they crossed the mountain'
c. ***cogida han*** *la tienda* (*apud* Company Company, 2006, p. 292)
'they pulled down the tent'
d. *almeno quello che* ***detto è*** __ *non è inutile a sapere* (*apud* Poletto, 2014)
'At least what is said isn't useless to know'
e. *por pooir que nos aïons,* ***recovree ne sera,*** *se par ceste genz non* (*apud* Frappier, 1976, p. 80)
'no matter how poor we are, [the fortress] will not be conquest, at least not by these people'
f. *Le voir* ***reconeü*** *vos* ***ai*** (*apud* Buridant, 2000, p. 377)
'I have confessed the truth to you'

Similarly to Romanian (which lost scrambling and auxiliary inversion towards the end of the old period, conventionally delimited by the year 1780), the other Romance languages lost the scrambling option and the order participle–auxiliary as the unmarked word order at a certain point, most probably, in the 15th century in Spanish (Company Company, 2006, p. 287–299, 325–328) and in the 16th century in Italian (Poletto, 2006).

(iii) Both scrambling (15) and auxiliary inversion (16) are attested not only in translations but also in Romanian original documents:

(15) a. *Iar de-****ai*** ***hi*** *domiata* ***sîrguit*** ***să*** ***fii*** *pînă acmu* ***venit,***
and if=AUX.COND.3SG be you.POL strive.PPLE SĂ$_{\text{SUBJ}}$ be until now come.PPLE
avem *nădeajde* *pre Dumnedzeu* *să* *fi fost*
have.IND.PRES.1PL hope in God SĂ$_{\text{SUBJ}}$ be be.PPLE

pînă acmu și la moșie. (DÎ, XCIII, p. 184)
until now and at estate
'And if your highness had strived to have arrived by now, we hope in God, you would have been at estate until now'

b. *De va* *veni* *birdeni,* ***vor*** *Nicorizi Nevrudul*
if AUX.FUT.3SG come.INF Birdeni AUX.FUT.3SG Nicorizi Nevrudul
a čeri *čeva ban* (DÎ, CI, p. 193)
A$_{INF}$ ask.INF some money
'If Birdeni comes, Nicorizi Nevrudul will ask for some money'

c. *aceaea care-****ară*** ***fi*** *înnapoi* ***rămas*** (DÎ, XXXVI, p. 125)
that.F.SG who=AUX.COND.3SG be.INF behind remain.PPLE
'the one that would have remained behind'

(16) a. ***Pusu-ne-am*** *și degetele mai jos* (DÎ, VI, p. 99)
put.PPLE=CL.REFL.ACC.1PL=AUX.PERF.1PL and fingers more down
'We have put our fingers below'

b. *cum veri* *zice,* ***sta-vor*** *au*
how AUX.FUT.2SG say.INF stay.INF=AUX.FUT.3PL or
mearge-vor (DÎ, XXXII, p. 127)
go.INF=AUX.FUT.3PL
'as you will say, they will stay or they will go'

c. *Aceste sfinte cărți* *ce* *se* *cheamă* *Miniæ*
these holy books which CL.REFL call.IND.PRES.3PL Miniæ
datu-le-au *Antiohie Jora* (ITM, p. 362)
give.PPLE=CL.ACC.F.3SG=AUX.PERF.3SG Antiohie Jora
'These holy books called Miniæ were given by Antiohie Jora'

(iv) As for the South-Danubian varieties of Romanian, we only found relevant data for Istro-Romanian and Megleno-Romanian. In Istro-Romanian, scrambling is still possible (17), and postverbal placement of the auxiliary in the perfect and the future tenses is a frequent phenomenon (18) (Sandfeld, 1930, p. 149; Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 205; Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 225; Kovaček, 1984, p. 576; Zegrean, 2012).

(17) a. *Mâre* ***voi*** *io* ***učide*** (*apud* Zegrean, 2012, taken from Sârbu, 1992)
tomorrow AUX.FUT.1SG I kill.INF
'Tomorrow I'll kill'

b. *În cârca cu brența* ***am*** *apa* ***purtat***
in back with bucket.DEF AUX.PERF.1SG water.DEF brought.PPLE
'I carried the water on my back with the bucket'
(*apud* Zegrean, 2012, taken from Sârbu, 1992)

c. *Ier-****am*** *mušat* ***cantat*** (*apud* Zegrean, 2012)
yesterday=AUX.PERF.1SG beautifully sing.PPLE
'Yesterday I sang beautifully'

(18) a. *Ier* ***citeit-nu-am*** *nič* (*apud* Zegrean, 2012)
yesterday read.PPLE=not=AUX.PERF.1SG nothing
'I didn't read anything yesterday'

b. ***Datu-mi-a*** *regalu, ne boca* *de vir*
give.PPLE=CL.DAT.1SG=AUX.PERF.3SG gift.DEF not bottle.DEF of wine
'(S)he gave me the gift, not the bottle of wine' (*apud* Zegrean, 2012)

In Megleno-Romanian, the past auxiliary is also frequently postverbal in certain varieties (19) (see Sandfeld, 1930, p. 149; Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 282; Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 207; Atanasov,

1984, p. 523–527); the future has only synthetic forms, and thus it is not relevant for the phenomenon investigated here. Atanasov (1984, p. 527) shows that the participle + auxiliary ordering is used in Megleno-Romanian when speakers report an event to which they did not take part (see 19c–d, where the context is larger), in other words auxiliary inversion marks evidentiality. This is also the case in Macedonian, a Slavic language that might have influenced Megleno-Romanian; if Megleno-Romanian was indeed influenced by Macedonia, then the data from this dialect are not relevant for our demonstration.

(19) a. *rugat-ăm* (*apud* Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 225)
asked=AUX.PERF.1SG
'I have asked'

b. *țirút-ai* (*apud* Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 225)
asked=AUX.PERF.2SG
'You have asked'

c. *ier* ***fóst-ăi*** *la lúcru* (*apud* Atanasov, 1984, p. 527)
yesterday be.PPLE=AUX.PERF.2SG at work
'I have heard that you have been to work yesterday'

d. ***țirút-ău*** *si* *vină* *la noi*
want.PPLE=AUX.PERF.3PL SĂ$_{SUBJ}$ come.SUBJ.3PL at us
'I have heard that they wanted to come to our place' (*apud* Atanasov, 1984, p. 527)

4. Conclusions

In this final section we try to answer, at least partially, the questions raised at the beginning of §3.

The data briefly presented here show that, before considering that a syntactic feature (of Romanian) is the outcome of a foreign language influence (Slav(on)ic), one should take into account other possible scenarios, which can prove more appropriate. For (Daco-)Romanian, it is without doubt that the Latin heritage, the comparison with other old Romance languages, and the comparison with the South-Danubian varieties can be more useful than the claim—more often not supported by data and influenced by ideological considerations—that certain phenomena are due to Old Church Slavonic influence.

The algorithm we have put forth and applied to two phenomena considered in the literature to have Slavonic origins, rather explained as tendencies common to the Romance languages (eventually subordinated to certain general tendencies of the Indo-European languages, hence the similarities with Old Church Slavonic and with modern Slavic languages) can be applied to the entire list of phenomena presented in section §3.1, possibly augmented with other syntactic data.

If this algorithm is not entirely satisfactory, one can also resort to a syntactic formal analysis which, independently of the data from Latin or other Romance languages, explains the diachronic differences; for example, one can invoke the generative concept *parametric change* (where *parameter* means a formal feature of a functional category, while *parametric change* is related to the distribution of features, which, in diachrony, can be subject to certain transformations—Roberts, 2012). In this framework, the obligatorily postnominal position of relative adjectives from modern Romanian is the result of a parametric change taking place in Romanian: the loss of a specific type of movement (*phrasal movement*, precisely *A(djectival)P(hrase)-movement*) in the nominal domain (see, for details, Brăescu & Dragomirescu, 2014). In a similar manner, the loss of scrambling and auxiliary inversion can be accounted for by a unique parametric change: the loss of a feature responsible for movement in the Complementizer domain—correlated with the loss of auxiliary inversion—and in the little *v* domain (responsible for licensing Accusative case)—correlated with the loss of scrambling (see, for details and references, Dragomirescu, 2013 and 2014).

Applying this algorithm and finding formal explanations for the phenomena inventoried under §3.1 will allow us to give a more coherent description of the syntactic features of (old) Romanian, in relation

to Latin and Romance languages, on the one hand, and with Old Church Slavonic and modern Slavic languages, on the other hand. The expected result of this research is undoubtedly a list of syntactic features borrowed form Slavonic much more limited than it is actually shown in the existing literature.

Coming back to the grounds which determined the overstatement of the Slavonic/Slavic influence in the Romanian syntax, one can claim that the reasons for "falsification" are mainly ideological, but one can also add the lack—up until recently—of the relevant syntactic information about (Late) Latin, Romance languages (especially their old stages), and even about the South-Danubian varieties, as well as the perpetuation, without checking, of information from works which have been ideologically corrupt.

While the role of ideology in the mystification and the interpretation of certain linguistic data in its own benefit is clear enough, the opposite direction is less evident: to a certain extent, the linguistic data as well (controversial or obviously falsified) have been used to support certain historical mystifications, related not only to the old history (the emergence of the Romanian language and people, more or less subject to the Slavic influence, depending on the ideological necessities of the moment) but also to the more recent history (in the Communist period, the Slavic influence has been highlighted and exaggerated not only in linguistics but also in other domains).

Bibliography

A. Corpora

CC$_1$ = Coresi, *Tîlcul evangheliilor*, in Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc (1567–1568)*, ed. V. Drimba, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 31–187.

CC$_2$ = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, ed. S. Pușcariu, Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec & Co., București, 1914.

CG = *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi (1762)*, ed. Dan Simonescu, Fundația Regele Carol I, București, 1939.

CL = Coresi, *Liturghier (1570)*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.

CM = Coresi, *Molitvenic*, in Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc (1567–1568)*, ed. V. Drimba, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 189–211.

CV = *Codicele Voronețean (1563–1583)*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, ed. Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, A. Roman-Moraru, Editura Academiei, București, 1979.

FD = *Floarea darurilor (1592–1604)*, ed. A. Roman Moraru, Minerva, București, 1996 (*Cele mai vechi cărți populare*, I), p. 119–182.

ITM = *Însemnări pe de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, Demiurg, Iași, 2008, vol. I, *(1429–1750)*, p. 130–582.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki (1500–1510)*, ed. I. Gheție și M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie (1582)*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.

Prav. = *Pravila ritorului Lucaci (1581)*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971.

SVI = *Varlaam și Ioasaf (1670)*, ed.: M. Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche:* ***Varlaam și Ioasaf*** *în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

B. References

Adams, J. (2013). *Social Variation and the Latin Language*, Cambridge University Press, Cambridge.

Atanasov, P. (1984). *Meglenoromâna*, in: V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, p. 476–550.

Bauer, B.L.M. (2006). *'Synthetic' vs. 'analytic' in Romance. The importance of varieties*, in: R. Gess, D. Arteaga (eds), *Historical Romance Linguistics. Retrospective and Perspectives*, Benjamins, Amsterdam, p. 287–304.

Beneș, P. (1955). *Încrucișarea slavo-română în forma infinitivului românesc*, in „Studii și cercetări lingvistice", VI, 3–4, p. 255–263.

Boia, L. (2011). *Istorie și mit în conștiința românească*, 3rd ed., Humanitas, București.

Brăescu, R. & Dragomirescu, A. (2014). *Sintaxa adjectivelor relaționale în limba română veche*, in „Limba română", LXIII, 1, p. 27–47.

Buridant, C. (2000). *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, SEDES, Paris.

Caragiu Marioțeanu, M. (1975). *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Caragiu Marioțeanu, M., Giosu, Ș., Ionescu-Ruxăndoiu, L. & Todoran, R. (1977). *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Chivu, G. (1993). *Studiu lingvistic*, in *Codex Sturdzanus*, Editura Academiei Române, București, p. 142–230.
Cihac, Al. (1870). *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfurt am Main/Berlin/Bucarest.
Ciompec, G. (1969), *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, in „Studii și cercetări lingvistice", XX, 2, p. 197–209.
Company Company, C. (ed.). (2006). *Sintaxis histórica de la lengua española*, FCE, UNAM, Mexico.
Copceac, D. (1998). *Paralele slavo-române în sintaxa prepozițiilor*, in *Tipologia limbilor romanice*, 2nd ed., Clusium, Cluj, p. 198–229.
Costinescu, M. (1981). *Studiu lingvistic*, in *Codicele Voronețean*, Editura Minerva, București, p. 89–213.
Densusianu, O. (1961). *Istoria limbii române* I, II, Editura Științifică, București.
Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București.
Djuvara, N. (2006). *Există istorie adevărată? Despre „relativitatea generală" a istoriei. Eseu despre epistemologie*, 2nd ed., Humanitas, București.
Dragomirescu, A. (2008). *Concordanța negației în limba română veche*, in G. Pană Dindelegan (ed.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, p. 219–226.
Dragomirescu, A. (2013). *O schimbare parametrică de la româna veche la româna modernă în sintaxa formelor verbale compuse cu auxiliar*, in „Limba română", LXII, 2, p. 225–239.
Dragomirescu, A. (2014). *The syntax of compound tenses and scrambling in old Romanian*, talk given at *SyntaxLab*, University of Cambridge, Cambridge, February 11, 2014.
Frappier, J. (1976). *Le style de Villehardouin dans les discours de sa chronique*, in: *Histoire, mythes et symbols. Études de literature française*, Librairie Droz, Genève, p. 73–83.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1581–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Gamanovich, (Archbishop Alypy). (2001). *Grammar of the Church Slavonic language*, English edition translated from Russian, Holy Trinity Monastery, Jordanville, New York.
Gasparov, B. (2001). *Old Church Slavonic*, LICOM Europa, Munchen.
Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
Gheție, I. & Zgraon, F. (1981). *Despre așa-numitele formații premorfologice din limba română veche*, in „Studii și cercetări lingvistice", XXXII, 2, p. 179–181.
Gheție, I. & Teodorescu, M. (2005). *Studiu lingvistic*, in *Psaltirea Hurmuzaki* I, Editura Academiei Române, București, p. 23–83.
Giusti, G. (2010). *Il sintagma aggetivale*, in: G. Salvi, L. Renzi (eds), *Grammatica dell'italiano antico*, Il Mulino, Bologna, p. 593–616.
Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, 2nd ed., Editura Junimea, Iași.
Kovaček, A. (1984). *Istroromâna*, in: V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, p. 550–590.
Lardon, S. & Thomine, M.-C. (2009). *Grammaire du français de la Renaissance. Étude morphosyntaxique*, Editions Classiques Garnier, Paris.
Ledgeway, A. (2009). *Grammatica diacronica del dialetto napoletano*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
Ledgeway, A. (2012). *From Latin to Romance. Morphosyntactic Typology and Change*, Oxford University Press, Oxford.
Mackridge, P. (2009). *Language and National Identity in Greece 1766–1976*, Oxford University Press, Oxford/New York.
Mareș, Al. (1969). *Studiu de limbă*, in *Liturghierul lui Coresi*, Editura Academiei, București, p. 47–118.
Mensching, G. (2012). *Parameters in Old Romance word order*, in: C. Galves, S. Cyrino, R. Lopes, F. Sandalo, and J. Avelar (eds.), *Parameter Theory and Linguistic Change*, Oxford University Press, Oxford, p. 21–42.
Moldovanu, D. (1977–1978). *Formațiile premorfologice din limba română veche*, in „Anuarul de lingvistică și istorie literară", XXVI, p. 45–69.
Niculescu, Al. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. 3, Clusium, Cluj-Napoca.
Niculescu, Al. (2007). *Românìa slavica*, in *L'altra latinità. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente*, Edizioni Fiorini, Verona, p. 95–104.
Pană Dindelegan, G. (2014). *Variație în construcția verbului în limba veche*, in R. Zafiu, A. Dragomirescu, A. Nicolae (eds.), *Diacronie și sincronie în studiul limbii române*, vol. I, Editura Universității din București, București (sub tipar).
Pancheva, R. (2008). *Head-Directionality of TP in Old Church Slavonic*, in: A. Antonenko, J. F. Bailyn, C. Y. Bethin (eds), *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Languages. The Stony Brook Meeting 2007*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, p. 313–332.
Petrovici, E. (1943). *Daco-slava*, in „Dacoromania", X, II, p. 233–277.
Poletto, C. (2006). *Parallel phases: a study on the hight and low left periphery of Old Italian*, in: M. Frascarelli (ed.), *Studies in Generative Grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 261–294.
Poletto, C. (2014). *Word order in Old Italian*, Oxford University Press, Oxford.
Rizescu, I. (1963). *Cu privire la dubla negație în limba română*, in „Studii și cercetări lingvistice", XIV, 4, p. 471–478.
Rizescu, I. (1971). *Studiu de limbă*, în *Pravila ritorului Lucaci*, Editura Academiei, București, p. 35–145.

Roberts, I. (2012). *Macroparameters and Minimalism*, in: C. Galves, S. Cyrino, R. Lopes, F. Sandalo, and J. Avelar (eds), *Parameter Theory and Linguistic Change*, Oxford University Press, Oxford, p. 320–335.
Rohlfs, G. (1969). *Grammatica storica della lingua italiana et dei suoi dialetti*, vol. III, *Sintassi e formazione delle parole*, Turin.
Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, București.
Salvi, G. & Renzi, L. (eds). (2010). *Grammatica dell'italiano antico*, Il Mulino, Bologna.
Sandfeld, Kr. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et resultants*, Champion, Paris.
Sârbu, R. (1992). *Texte istroromâne cu un studiu introductiv „Istroromâna – azi"* și un glosar, 2nd ed., Editura Universității din Timișoara, Timișoara.
Seidel, E. (1958). *Elemente sintactice slave în limba română*, Editura Academiei, București.
Sériot, P. (1995). *Changements de paradigmes dans la linguistique soviétique des années 1920–1930*, în *Histoire epistémologie langage*, XVII, 2, p. 235–251.
Sitaridou, I. (2012). *A comparative study of word order in Old Romance*, in „Folia linguistica", 46, 2, p. 553–604.
Tagliavini, C. (1977). *Originile limbilor neolatine – introducere în fiologia romanică*, 2nd ed., Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Teodorescu, M. & Gheție, I. (1977). *Studiu de limbă*, in *Manuscrisul de la Ieud*, Editura Academiei, București, p. 59–141.
Thielmann, Ph. (1885). ***Habere** mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums*, in „Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik", 2, 372–423, 509–549.
Zafiu, R. (2009). *Ideologie și mit în lingvistica românească*, in „Communication interculturelle et littérature", 2, 6, p. 313–324.
Zafiu, R. (2014). *Auxiliary encliticization în 16th century Romanian: restrictions and regularities*, în „Linguistica Atlantica", 33, 2, p. 71–86.
Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, Partea a II-a, *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul*, Editura Academiei Române, București.
Zegrean, I.-G. (2012). *Balkan Romance: Aspects of the Syntax of Istro-Romanian*, PhD Thesis, Università Ca'Foscari Venezia.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Există trăsături slavone în sintaxa limbii române? Două studii de caz[†]

Adina Dragomirescu[*]

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România
Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 10 iunie 2014
Acceptat 8 iulie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
română veche
contact româno–slav
adjectiv categorial
dislocarea formelor verbale
inversiunea auxiliarelor

Rezumat

În cercetarea de față este discutată problema influenței slavone asupra sintaxei limbii române (vechi). Se pornește de la ipoteza că multe dintre trăsăturile sintactice ale românei puse pe seama influenței slavone (mai ales în studii puternic influențate ideologic, apărute în perioada comunistă) sînt, de fapt, fie dezvoltări firești în trecerea de la latină la română, comune cu celelalte limbi romanice, fie rezultatul unor tendințe mai generale, manifestate în istoria limbilor indo-europene. Se propune un algoritm de lucru pentru a verifica rolul influenței slavone în existența anumitor trăsături sintactice ale limbii române, care este aplicat la două cazuri concrete din limba română veche: topica adjectivelor relaționale și dislocarea formelor verbale compuse, corelată cu inversiunea auxiliarelor.

1. Introducere

În acest articol este adusă în discuție o problemă controversată a lingvisticii românești și romanice, existența unor elemente de origine slavonă în sintaxa limbii române vechi, eventual perpetuate și în limba modernă. Influența sintaxei slavone asupra românei vechi este relevantă în măsura în care, după cum se știe, multe dintre textele românești vechi (din secolul al XVI-lea) sînt traduceri religioase (și, în mai mică măsură juridice) după original slavon, iar în bibliografie (istorii ale limbii, studii filologice precedînd edițiile de text) numeroase trăsături sintactice ale românei vechi sînt considerate de origine slavonă. Pentru cecetarea de față, nu sînt importante trăsăturile sintactice care apar numai accidental într-un text vechi/într-un număr foarte mic de texte vechi, ci acele particularități generale ale limbii vechi, manifestate în mai multe texte, pe cît posibil variate ca registru. Numai două dintre aceste trăsături (care vor face obiectul unei cercetări mai ample) vor fi discutate în acest articol: topica adjectivelor relaționale și dislocarea formelor verbale compuse.

Subiectul propus aici ridică două probleme, la care vom căuta răspunsuri: (i) o problemă de natură lingvistică—este posibil ca sintaxa limbii-țintă să fie influențată de sintaxa limbii-sursă, așa cum se întîmplă, în mod observabil, în lexic și semantică? și (ii) o problemă de natură istorico-ideologică—este posibil ca un anumit context politic/ideologic să influențeze interpretarea datelor dintr-un domeniu aparent independent de factorul politic, cum este lingvistica?

Înainte de a trece la analiza datelor de limbă, trebuie făcute cîteva observații legate de modul în care istoria, implicit contextul politic oscilant, au putut influența interpretarea lingvistică.

În istoriografia românească s-au manifestat două tendințe opuse, care au reapărut în mod ciclic, fiecare perioadă aducînd o interpretare proprie a datelor trecutului (Djuvara, 2006; Boia, 2011): pe de o parte, negarea oricărei influențe slave în istoria românească, mai ales în legătură cu formarea limbii române și a

[†]Acest articol reprezintă forma revizuită a unei comunicări prezentate la *Special Romance Seminar* desfășurat la Universitatea din Oxford, pe 20 februarie 2014. Mulțumesc audienței de la acest seminar și, în special, profesorului Martin Maiden, pentru observații și sugestii. De asemenea, le mulțumesc pentru lectură și observații revizorilor anonimi ai revistei *Diacronia*.

[*]Adresă de corespondență: *adina_drag@yahoo.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

poporului român (vezi poziția „purist” a Școlii Ardelene) și, pe de altă parte, reacția de respingere a primei tendințe, manifestată prin proclamarea obiectivității istorice, care a generat supralicitarea rolului slav (membrii *Junimii*—Gh. Panu, I. Bogdan, A.D. Xenopol; *Noua Școală*—P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu). Jocul istoric este completat de alte poziții: adoptarea unui slavism moderat (B.P. Hasdeu, N. Iorga), amplificarea influenței dace (V. Pârvan) sau exagerarea rolului culturii occidentale (T. Maiorescu, E. Lovinescu). Punctul culminant al „slavizării” istoriei românești a fost atins la începutul perioadei comuniste (P. Constantinescu-Iași, L. Pătrășcanu, M. Roller), iar la sfîrșitul anilor ’60 ai secolului al XX-lea naționalismul excesiv a pus în umbră componenta slavă a limbii române, accentul revenind asupra importanței elementului dac.

2. Influența slavă asupra românei. Stadiul actual al cercetării

Cele două tendințe manifestate în istoriografie au funcționat și în domeniul lingvisticii: ca reacție la purismul latinist adoptat de Școala Ardeleană și de continuatorii acesteia, a apărut o exagerare a influenței slave (la sfîrșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, augmentată ulterior în perioada comunistă). Accentul a fost pus pe aspecte diferite: bilingvismul slavo-român („daco-slava”—Petrovici, 1943, vezi și Niculescu, 2007), amestecul etnic, implicînd populația dacă, slavă și latină (Rosetti, 1968; Tagliavini, 1977) și influența slavă externă (Cihac, 1870; Densusianu, 1961). Tot ca reacție la purismul latinist a apărut și tendința de a exagera influența dacă (la începutul secolului al XX-lea, de către V. Pârvan și, ulterior, în perioada naționalistă a comunismului).

Date fiind aceste tendințe contradictorii, adevărul despre influența slavă asupra limbii române a rămas puțin cunoscut: românii, pe de o parte, și-au apărat originea și specificul național (vezi, pentru observații similare despre situația din Grecia, Mackridge, 2009), iar, pe de altă parte, au aderat la marile idei comuniste, supralicitînd influența slavă/rusească asupra „limbii naționale” (la fel ca în țările foste sovietice, vezi Sériot, 1995).

În lingvistica românească nu există studii speciale care să urmărească îndeaproape consecințele exagerării influenței slave sau, dimpotrivă, ale negării acesteia, în perioade diferite, cu excepția articolului Rodicăi Zafiu (2009), în care se vorbește despre efectele comunismului asupra cercetării lingvistice în general.

În lucrările de istorie a limbii române, trăsăturile de origine slavă sînt considerate ca manifestîndu-se în mai multe domenii:

(i) fonologie: vocala *î* (*cr**î**ng*), consoana *j* (***j**ale*);
(ii) morfologie: păstrarea a două sau trei distincții cazuale în flexiunea nominală (Diaconescu, 1970, p. 198), desinența *–o* de la vocativ (*sor**o**!*), structura internă a numeralelor cardinale de la unsprezece la nouăsprezece;
(iii) sintaxă: negația simplă, care apare sporadic în texte din secolul al XVI-lea (1) (Rizescu, 1963; Ciompec, 1969; Dragomirescu, 2008), forma reflexivă a multor verbe (*a se căi*, *a se griji* etc.) (Densusianu, 1961, I, p. 163; Pană Dindelegan, 2014), obiectul în dativ care corespunde unui obiect direct din limba modernă (*a crede cuiva*, *a iubi cuiva*) (Densusianu, 1961, I, p. 252–253; Pană Dindelegan, 2014);
(iv) lexic: influența slavă manifestată în toate domeniile, inclusiv în vocabularul de bază (*drag*, *a iubi*, *a plăti*, *prieten*, *primi*, *scump*);
(v) formarea cuvintelor: prefixe (*ne–*, *răs–*, *prea–* etc.), sufixe (*–ac*, *–că*, *–eală*, *–ean* etc.).

(1) *fără de agiutoriulu celuia de susu* ***niciu un lucru*** *în calea vieții acestiia* ***putemu să facemu*** (CC$_2$, 6)

Chiar dacă, în perioada comunistă, a existat tendința de a exagera influența slavă, unii lingviști prestigioși au observat că anumite fapte lingvistice pot fi mai bine explicate ca fiind de origine latină, decît de origine slavă (vezi, de pildă, explicația din Rosetti, 1968, p. 303 pentru desinența de vocativ *–e*). Un demers de același tip, dar care ia în calcul mai multe date lingvistice, din domeniul sintaxei, ne propunem și în cercetarea de față.

Deși, în studiile de istorie a limbii române și în studiile asupra edițiilor, există referiri la fapte sintactice de origine slavonă, totuși sintaxa este cel mai puțin investigat domeniu, deoarece nu este clar ce trăsături sînt explicabile numai prin influența slavonă, ce trăsături sînt de altă origine, dar au fost accentuate prin influența slavonă/slavă și ce trăsături au fost puse pe seama influenței slavone/slave exclusiv din motive ideologice (legate fie de ideologia culturală, de exemplu, în cazul Școlii Ardelene, fie de cea politică, de exemplu, în cazul falsificărilor din perioada comunistă).

3. Două studii de caz

Date fiind informațiile destul de neclare din bibliografie, precum și dificultatea de a separa realitatea lingvistică de falsa interpretare determinată de motive ideologice, propunem o cercetare de detaliu a fenomenelor sintactice considerate a fi de origine slavonă/slavă, care să răspundă la următoarele întrebări:

1. Care sînt (de fapt) trăsăturile sintactice ale limbii române care se explică prin influența slavonă și în ce măsură acestea sînt limitate la româna veche?
2. Ce algoritm de analiză se poate aplica pentru a separa trăsăturile autentic slavone/slave de cele puse pe seama influenței slavone/slave din motive ideologice?
3. Motivele care au determinat exagerarea influenței slave în lingvistică sînt aceleași cu motivele exagerării acestei influențe în istorie?
4. Este posibil ca studiul lingvistic să contureze o imagine mai clară a altor perioade istorice decît cea de formare a limbii și a poporului român (care se știe că a fost „reconstituită" mai ales cu date lingvistice)?

3.1. Trăsături sintactice românești considerate de origine slavă

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, este necesară inventarierea (provizorie a) fenomenelor sintactice care au fost considerate a fi de origine slavă. Informațiile sînt extrase din lucrări de istorie a limbii române (Densusianu, 1961; Rosetti, 1968; Gheție, 1997, Ivănescu, 2000), din studii speciale despre influența slavă în sintaxa limbii române (Seidel, 1958; Beneș, 1955; Copceac, 1998) și din studiile lingvistice ale textelor vechi editate (Mareș, 1969; Rizescu, 1971; Costinescu, 1981; Teodorescu & Gheție, 1977; Chivu, 1993; Gheție & Teodorescu, 2005).

În afară de construcțiile semnalate mai sus (vezi §2), lista fenomenelor sintactice de origine slavă mai cuprinde: poziția subiectului și a constituenților grupului nominal, (ne)dublarea complementului direct și indirect, marcarea cu *pe* a complementului direct, elipsa verbului copulativ *a fi*, folosirea predicativă a infinitivului și a gerunziului, apariția infinitivului „scurt", folosirea infinitivului în contexte specifice conjunctivului, inversiunea auxiliarului și a cliticelor pronominale, dislocarea formelor verbale compuse. Dacă toate aceste trăsături ar fi într-adevăr de origine slavonă, atunci s-ar putea spune că specificul sintactic al limbii române (mai ales vechi, dar și moderne) este în majoritate determinat de influența slavă.

3.2. Algoritmul de lucru

Pentru a determina mai precis amploarea influenței slavone/slave în sintaxa limbii române, propunem următorul algoritm: dacă o trăsătură apare în cel puțin trei dintre sursele indicate mai jos, atunci aceasta nu poate fi considerată de origine slavă. Sursele la care ne raportăm sînt:

(i) latina (tîrzie) (pentru care se folosesc informații mai ales din Ledgeway, 2012 și Adams, 2013);
(ii) alte limbi și dialecte romanice vechi (prin raportare la Company Company, 2006 pentru spaniola veche, Rohlfs, 1969, Buridant, 2000, Lardon & Thomine, 2009, pentru franceza veche, Salvi & Renzi, 2010, pentru italiana veche, Ledgeway, 2009, pentru vechea napoletană etc.);
(iii) texte românești originale vechi (din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, care se presupune că nu au fost supuse influenței slavone);
(iv) dialecte sud-dunărene (care, de asemenea, nu au suferit influența slavă, ulterioară separării dialectale); vom folosi cu precauție datele dialectale, pentru că, în unele situații, este posibil ca dialectele sud-dunărene să fi fost influențate de limbile slave moderne cu care au intrat în contact; dacă este vorba de o astfel de influență, atunci datele dialectale nu sînt relevante pentru algoritmul pe care îl propunem.

3.3. Studiu de caz 1: topica adjectivelor relaționale

Spre deosebire de limba română modernă, în care adjectivele relaționale (de tipul *omenesc*, *dumnezeiesc*, *românesc*, *literar* etc.) sînt obligatoriu postnominale, în româna veche (pînă în secolul al XIX-lea) aceste adjective puteau apărea și în poziție prenominală (2); în momentul primelor texte românești conservate, poziția postnominală era deja mai frecventă (pentru o descriere detaliată, vezi Brăescu & Dragomirescu, 2014).

(2) a. *glăsi* ***evreiasca*** *limbă și grăi* (CV, 18^{v})
b. ***Dumnezeiasca*** *slujba ce e întru sfinți* (CL, 7^{v})
c. *acesta, deaca auzi acea* ***păgînească*** *poruncă* (SVI, 2^{v})
d. *făcîndu-i običnuită și* ***politicească*** *cinste* (CG, 304)

În Niculescu (1999, p. 189–196) se arată că postpunerea adjectivului față de centrul nominal este determinată de influența slavonă. Observația nu este surprinzătoare, deoarece slavona permitea antepunerea adjectivelor față de centru, însă această ordine este marcată stilistic (Gamanovich, 2001, p. 315–318; Gasparov, 2001, p. 98), spre deosebire de româna veche, unde ordonarea adjectivelor pare a fi neconstrînsă.

Aplicînd însă algoritmul descris mai sus (§3.2) se poate formula cu ușurință concluzia că fenomenul antepunerii adjectivelor relaționale nu poate fi rezultatul direct al influenței slavone.

(i) Se știe că, în latină, adjectivele aveau topică liberă, care, eventual, era corelată cu diferențe de sens (3). Ceea ce este mai puțin clar este dacă variațiile de topică erau corelate cu diferențe de structură informațională sau cu alt tip de diferențe discursiv-pragmatice ori semantice. În acest sens, Ledgeway (2012, p. 50–51) a arătat că cel mai probabil în latină nu existau (încă) poziții specializate pentru citiri contrastive ale adjectivelor, specializarea apărînd ulterior în varietățile romanice.

(3) a. *prætor* ***urbanus*** (*apud* Ledgeway, 2012, p. 50)
b. ***urbanus*** *prætor*
'magistrat pentru cetățenii romani', 'magistrat spiritual'

(ii) Poziția prenominală a adjectivelor era posibilă și în alte varietăți romanice vechi, cum sînt napoletana veche (Ledgeway, 2012, p. 56) (4a), italiana veche (4b) (Giusti, 2010, p. 604–605), franceza veche (4c) (Buridant, 2000, p. 173) etc.

(4) a. *...li* ***spagnoli*** *soldati* (*apud* Ledgeway, 2012, p. 56)
'soldații spanioli'...
b. *Dice lo maestro, che la* ***citadina*** *maniera di dire* (...) (*apud* Giusti, 2010, p. 604–605)
'Maestrul spune că modul orășenesc de a spune...'
c. *le* ***feminin*** *courage*
'curajul feminin'
(Jeanne Baroin et Josiane Haffen, Boccace „Des cleres et nobles femmes", 1401)

(iii) Poziția prenominală a adjectivelor este atestată și în documente originale vechi:

(5) a. *svințitul* ***împărătescul*** *scaun* (DÎ, XC, p. 182)
b. *sventei* ***dumnezeiești*** *mănăstire* (DÎ, XXXIX, p. 138)
c. *Și aceasta împreună cu celelalte de lîngă ea este a* ***domnești*** *și* ***dumnezeiești*** *mănăstiri a celor Trei Ierarhi din Iași* (ITM, p. 255)

(iv) În dialectele sud-dunărene, topica adjectivelor față de centru este liberă (Martin Maiden, c.p.). Zegrean (2012, p. 91–92) observă că, în istroromână, probabil sub influența limbii croate, topica obișnuită a adjectivelor (inclusiv a celor relaționale) este prenominală (6), identificînd condițiile de apariție a adjectivelor în poziție postnominală. Și în meglenoromână (Atanasov, 1984, p. 536–537) topica obișnuită a adjectivului este prenominală, probabil sub influența limbii macedonene, însă și topica postnominală este destul de frecventă.

(6) *Io cunosc ur* ***taljanski*** *fečor* (*apud* Zegrean, 2012, p. 93)
'Eu cunosc un băiat italian'.

3.4. Studiu de caz 2: dislocarea formelor verbale compuse și inversiunea auxiliarelor

În această secțiune, sînt prezentate împreună două fenomene sintactice, aparent independente, care deosebesc româna veche de româna actuală, dislocarea formelor verbale compuse și inversiunea auxiliarelor (vezi, pentru detalii, Dragomirescu, 2013 și 2014, unde se arată că analiza sintactică a celor două fenomene este unitară, o unică schimbare parametrică fiind responsabilă de evoluția acestora).

Dacă în româna modernă dislocarea formelor verbale compuse se poate face numai prin clitice adverbiale (cunoscute în bibliografia românească drept semiadverbe—(7)), în româna veche posibilitățile de dislocare erau mult mai largi (8).

(7) a. *Am cam greșit.*
b. *Vor mai cîștiga.*

(8) a. *de rroada* ***voiu*** *pîntecelui tău* ***punre*** *pre scaunul tău* (PH, 113^{v})
b. *bogătatea se* ***ară*** *pre aproape* ***curre****, nu puneręți înrima* (PH, 51^{v})
c. *ce te-****au*** *tatăl tău* ***tremis*** (CM, 240^{v})
d. *de* ***va*** *grăunțul de grîu* ***cădea*** *la pămînt și nu va muri* (CC$_1$, 116^{v})
e. *nece să* ***ară*** *cineva den morți* ***învie*** (CC$_1$, 120^{v})
f. *Și cînd featele aceaste îndărăptu se înturnară la tatăl său, dzise tată-său: cum* ***ați*** *astădzi așa curund* ***venit*** *acasă?* (PO, 184)
g. *cînd* ***va*** *omul* ***să îmble*** *pre toate voile* (FD, 593^{v})

În ceea ce privește inversiunea auxiliarelor, în româna actuală, aceasta este strict limitată la imprecații, în limba vorbită (9a), la interogații directe, în anumite arii dialectale (9b) și la textele religioase, unde apare ca o trăsătură conservatoare (9c). În româna veche, inversiunea auxiliarelor pare să fie un fenomen liber ((10)—favorizat totuși în propoziții principale, mai ales în poziție inițială, vezi Zafiu, 2014).

(9) a. ***Lua-te-ar*** *dracu'!*
b. ***Fost-ai*** *la tîrg?*
c. ***Văzut-am*** *lumina cea adevărată.*

(10) a. ***Înțeles-ați*** *aceastea toate?* (CM, 249^{v})
b. *însă acmu asupră de-aceastea* ***tipăritu-se-au*** *ceastea doo cărți* (PO, 4)
c. *Vrajbă* ***pune-voi*** *între tine și între muiarea* (PO, 20)
d. ***Feri-va*** *Dumnedzău pre toți pre ceia ce-l iubăsc și pre toți nepocăiții va piiarde* (Prav., 239^{v})

În cercetările anterioare care s-au ocupat de dislocarea formelor verbale compuse și/sau de inversiunea auxiliarelor (Moldovanu, 1977–1978; Gheție & Zgraon, 1981; Zamfir, 2007; Frâncu, 2009), s-a arătat că această ordine atipică a constituenților fie este determinată de conservarea unei reguli sintactice arhaice, care ar fi fost generală în română înainte de primele texte păstrate (vezi mai ales Moldovanu, 1977–1978), fie se datorează influenței slavone, prin intermediul traducerilor. Cea de-a doua explicație se sprijină pe existența inversiunii auxiliarelor în slavonă (11); din păcate, pentru dislocări, nu am identificat informații relevante despre slavonă în bibliografia consultată.

(11) *ne srdoe li naju* ***gorę***$_{\text{part}}$ ***bě***$_{\text{aux}}$ *vъı naju*
'Nu ne ardea inima în noi?' (*Lc*, 24, 32, *apud* Pancheva, 2008)

Totuși, aplicarea algoritmului descris în §3.2 duce către concluzia că influența slavonă constituie o explicație nesatisfăcătoare pentru fenomenele investigate.

(i) Despre latină se știe (Thielmann, 1885; Bauer, 2006; Adams, 2013) că structurile de tip *habeo* + obiect + participiu sînt atestate încă din perioada arhaică, însă, așa cum a fost demonstrat extrem de convingător de către Adams (2013, p. 646, passim), *habeo* nu avea statut de verb auxiliar, prin urmare nu avea constrîngeri de ordonare sau de adiacență. Pentru alte forme cu auxiliar (viitor, condițional), latina nu poate fi adusă în discuție pentru că aceste forme verbale s-au gramaticalizat ulterior, în limbile romanice, implicit și în română. Topica nemarcată a structurilor cu *habeo* era în latină participiu + *habeo* ((12)—vezi Bauer, 2006, p. 293, Adams, 2013, p. 648). Posibilitatea de a insera diferiți constituenți, mai ales obiectul direct, între participiu și *habeo* are atestări bogate în latină (vezi Bauer, 2006, p. 293, Adams, 2013, p. 649).

(12) *omnes scaphas ad litus* ***appulsas***$_{\text{part}}$ ***habeant***$_{\text{aux}}$ (Cæs., DBL.2.43.1, *apud* Bauer, 2006, p. 295)
'(că) ei au toate bărcile aduse la mal' (> 'ei au adus la mal toate bărcile')

(ii) Există numeroase varietăți romanice vechi care permit dislocarea formelor verbale compuse: spaniola veche (13a–b), italiana veche (13c–d), franceza veche (13e–f) etc.

(13) a. *Porque elle non* ***avia*** *las cartas* ***resçebidas*** (*apud* Mensching, 2012, p. 22)
'Pentru că ea nu primise scrisorile'
b. ***Eran*** *sos fijos* ***idos*** *al canpo* (*apud* Company Company, 2006, p. 328)
'Fiii săi se duseseră la cîmp'
c. ***avrebbono*** *a Alessandro e forse alla donna* ***fatta*** *villania* (*apud* Mensching, 2012, p. 22)
'ei l-ar fi înfruntat pe Alexandru și poate și pe doamnă'
d. *Quali denari* ***avea*** *Baldovino* ***lasciati*** *loro* (*apud* Poletto, 2006)
'ce bani le lăsase Baldovino'
e. *pour la grant amour* ***ai*** *je* ***pourchacié*** (*apud* Sitaridou, 2012, p. 588)
'Pentru marea iubire, am mers mai departe'
f. *Un pou aprés eure de prime* ***fu*** *Mador* ***venuz*** (*apud* Mensching, 2012, p. 32)
'Și imediat după prima oră a ajuns Mador'

De asemenea, numeroase varietăți romanice vechi cunosc inversiunea auxiliarelor: spaniola veche (14a–c), italiana veche (14d), franceza veche (14e–f) etc.

(14) a. ***Fecho as*** *tú otro tal a los otros* (*apud* Mensching, 2012, p. 22)
'Le-ai făcut la fel și celorlalți'
b. ***passada han*** *la sierra* (*apud* Company Company, 2006, p. 292)
'ei au traversat muntele'
c. ***cogida han*** *la tienda* (*apud* Company Company, 2006, p. 292)
'ei au pus jos cortul'
d. *almeno quello che* ***detto è*** __ *non è inutile a sapere* (*apud* Poletto, 2014)
'Cel puțin ceea ce s-a spus nu este inutil de știut'
e. *por pooir que nos aïons,* ***recovree ne sera,*** *se par ceste genz non* (*apud* Frappier, 1976, p. 80)
'chiar dacă sîntem săraci, [cetatea] nu va fi cucerită, cel puțin nu de către acești oameni'
f. *Le voir* ***reconeü*** *vos* ***ai*** (*apud* Buridant, 2000, p. 377)
'I have confessed the truth to you'

Ca și româna (care a pierdut posibilitatea dislocării și a inversiunii spre sfîrșitul perioadei vechi, 1780 în mod convențional), și celelalte limbi romanice au pierdut opțiunea pentru dislocare și au renunțat la ordinea participiu + auxiliar, ca ordine nemarcată, într-un anumit punct al evoluției, cel mai probabil, secolul al XV-lea, pentru spaniolă (Company Company, 2006, p. 287–299, 325–328) și secolul al XVI-lea pentru italiană (Poletto, 2006).

(iii) Atît dislocarea formelor verbale compuse (15), cît și inversiunea auxiliarului (16) sînt atestate în documente vechi românești:

(15) a. *Iar de-**ai hi** domiata **sîrguit să fii** pînă acmu **venit**, avem nădeajde pre Dumnedzeu să fi fost pînă acmu și la moșie.* (DÎ, XCIII, p. 184)
b. *De va veni birdeni, **vor** Nicorizi Nevrudul **a ceri** ceva ban* (DÎ, CI, p. 193)
c. *aceaea care-**ară fi** înnapoi **rămas*** (DÎ, XXXVI, p. 125)

(16) a. ***Pusu-ne-am** și degetele mai jos* (DÎ, VI, p. 99)
b. *cum veri zice, **sta-vor** au **mearge-vor*** (DÎ, XXXII, p. 127)
c. *Aceste sfinte cărți ce se cheamă Miniæ **datu-le-au** Antiohie Jora* (ITM, p. 362)

(iv) În ceea ce privește dialectele sud-dunărene, dispunem de informații relevante numai pentru istroromână și pentru meglenoromână. În istroromână, dislocarea este încă posibilă (17), iar poziția postverbală a auxiliarului din structura trecutului și a viitorului este un fenomen frecvent (18) (Sandfeld, 1930, p. 149; Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 205; Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 225; Kovaček, 1984, p. 576; Zegrean, 2012).

(17) a. *Mâre **voi** io **učide*** (*apud* Zegrean, 2012, preluat de la Sârbu, 1992)
'Mîine voi ucide'
b. *În cârca cu brența **am** apa purtat* (*apud* Zegrean, 2012, preluat de la Sârbu, 1992)
'Am cărat apa în cîrcă, în coș'
c. *Ier-**am** mušat **cantat*** (*apud* Zegrean, 2012)
'Ieri am cîntat frumos'

(18) a. *Ier **citeit-nu-am** nič* (*apud* Zegrean, 2012)
'Nu am citit nimic ieri'
b. ***Datu-mi-a** regalu, ne bocade vir* (*apud* Zegrean, 2012)
'Mi-a dat cadoul, nu sticla de vin'

Și în meglenoromână auxiliarul de perfect este adesea postverbal în unele graiuri (19) (Sandfeld, 1930, p. 149; Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 282; Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 207; Atanasov, 1984, p. 523–527); în această varietate, viitorul are numai forme sintetice, deci nu este relevant pentru discuția de față. Atanasov (1984, p. 527) observă că topica este corelată cu distincții de modalizare: ordinea participiu + auxiliar este folosită atunci cînd vorbitorul se referă la un eveniment la care nu a luat parte (vezi 19c–d, unde contextul este mai larg), altfel spus, inversiunea auxiliarului este corelată cu evidențialitatea. Acest tip de distincție există și în macedoneană, o limbă slavă cu care meglenoromâna a intrat în contact; dacă această observație este adevărată, atunci datele despre meglenoromână nu sînt relevante pentru demonstrația noastră.

(19) a. *rugat-âm* (*apud* Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 225)
b. *țirút-ai* (*apud* Caragiu Marioțeanu et al., 1975, p. 225)
c. *ier **fóst-ăi** la lúcru* (*apud* Atanasov, 1984, p. 527)
d. ***țirút-ău** si vină la noi* (*apud* Atanasov, 1984, p. 527)

4. Concluzii

În această secțiune finală încercăm să răspundem, cel puțin parțial, la întrebările formulate la începutul §3.

Datele prezentate sugerează că, înainte de a decide că o anumită trăsătură sintactică (a limbii române) este rezultatul unei influențe străine (slavone), ar trebui luate în calcul și alte scenarii, care au o putere explicativă mai mare. Pentru (daco)română, este evident că moștenirea latină, comparația cu alte limbi romanice vechi și moderne și comparația interdialectală sînt mult mai relevante decît simpla acceptare a afirmațiilor, adesea neargumentate și influențate ideologic, conform cărora anumite fenomene sintactice sînt de origine slavă/slavonă.

Algoritmul pe care l-am propus și pe care l-am aplicat la două fenomene considerate, în bibliografie, de origine slavonă, dar explicabile ca tendințe de evoluție comune limbilor romanice (subordonate, eventual, unor tendințe generale ale limbilor indoeuropene, de unde unele asemănări și cu slavona/limbi slave moderne) se poate aplica la întreaga listă de fenomene prezentate în §3.1, eventual completată și cu alte fapte sintactice.

Dacă algoritmul propus nu este pe deplin convingător, se poate recurge și la o analiză sintactică de tip formal care, independent de datele din latină sau din alte limbi romanice, explică diferențele diacronice, recurgînd, de pildă, la conceptul generativ de *schimbare parametrică* (în care *parametrul* este înțeles ca o trăsătură formală a unei categorii funcționale, iar *schimbarea parametrică* este legată de distribuția trăsăturilor, care, diacronic, poate suferi anumite modificări—Roberts, 2012). În acest cadru, poziția obligatoriu postnominală a adjectivelor relaționale din româna modernă reprezintă rezultatul unei schimbări parametrice care a avut loc în română: pierderea unui anumit tip de deplasare (*phrasal movement*, mai precis A(djectival)P(hrase)-movement) din domeniul nominal (pentru detalii, vezi Brăescu & Dragomirescu, 2014). În mod similar, pierderea posibilității de dislocare a formelor verbale compuse și inversiunea auxiliarelor pot fi explicate printr-o schimbare parametrică unică: dispariția unei trăsături responsabile pentru deplasare din domeniul C(omplementizatorului)—corelată cu dispariția inversiunii auxiliarului—și din domeniul verbal, mai precis *v* (*little* ***v***, proiecție responsabilă cu atribuirea cazului Acuzativ)—corelată cu dispariția dislocărilor—(vezi, pentru detalii și bibliografie, Dragomirescu, 2013 și 2014).

Aplicarea algoritmului prezentat și găsirea unor explicații formale pentru fenomenele inventariate sub §3.1 ne va permite o descriere mai coerentă a trăsăturilor limbii române (vechi), prin raportare la latină și limbile romanice, pe de o parte, și la slavonă și limbile slave moderne, pe de altă parte. Rezultatul așteptat al acestei cercetări este, fără îndoială, o listă de trăsături sintactice datorate influenței slavone mult mai limitată decît reiese din bibliografia precedentă.

Revenind asupra cauzelor care au determinat supralicitarea influenței slavone/slave în sintaxa românească, se poate afirma că motivele „falsificării" sînt în mare parte ideologice, dar la acestea se adaugă și lipsa—pînă de curînd a—unor informații sintactice relevante despre latină, despre limbile romanice (mai ales stadiile vechi) și chiar despre dialectele sud-dunărene, precum și preluarea, fără verificare, a unor informații din lucrări influențate ideologic.

Dacă rolul ideologiei în mistificarea sau interpretarea tezistă a unor date lingvistice reiese destul de clar, traseul invers este mai puțin evident: într-o anumită măsură, și datele lingvistice (unele controvesate, altele vizibil falsificate) au fost folosite pentru a susține anumite mistificări istorice, legate nu numai de istoria veche (formarea limbii și a poporului român, mai mult sau mai puțin supusă influenței slave, în funcție de necesitățile ideologice ale momentului), ci și de istoria mai recentă (în comunism, s-a accentuat rolul esențial al influenței slave în toate domeniile, vizibil și prin manifestările lingvistice).

Bibliografie

A. Surse

CC$_1$ = Coresi, *Tîlcul evangheliilor*, în Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc (1567–1568)*, ed. V. Drimba, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 31–187.

CC$_2$ = Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, ed. S. Pușcariu, Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec & Co., București, 1914.
CG = *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi (1762)*, ed. Dan Simonescu, Fundația Regele Carol I, București, 1939.
CL = Coresi, *Liturghier (1570)*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.
CM = Coresi, *Molitvenic*, în Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc (1567–1568)*, ed. V. Drimba, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 189–211.
CV = *Codicele Voronețean (1563–1583)*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.
DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, ed. Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș, A. Roman-Moraru, Editura Academiei, București, 1979.
FD = *Floarea darurilor (1592–1604)*, ed. A. Roman Moraru, Minerva, București, 1996 (*Cele mai vechi cărți populare*, I), p. 119–182.
ITM = *Însemnări pe de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, Demiurg, Iași, 2008, vol. I, *(1429–1750)*, p. 130–582.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki (1500–1510)*, ed. I. Gheție și M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.
PO = *Palia de la Orăștie (1582)*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.
Prav. = *Pravila ritorului Lucaci (1581)*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971.
SVI = *Varlaam și Ioasaf (1670)*, ed.: M. Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche:* ***Varlaam și Ioasaf*** *în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

B. Lucrări de referință

Adams, J. (2013). *Social Variation and the Latin Language*, Cambridge University Press, Cambridge.
Atanasov, P. (1984). *Meglenoromâna*, în: V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, p. 476–550.
Bauer, B.L.M. (2006). *'Synthetic' vs. 'analytic' in Romance. The importance of varieties*, în: R. Gess, D. Arteaga (eds), *Historical Romance Linguistics. Retrospective and Perspectives*, Benjamins, Amsterdam, p. 287–304.
Beneș, P. (1955). *Încrucișarea slavo-română în forma infinitivului românesc*, în „Studii și cercetări lingvistice", VI, 3–4, p. 255–263.
Boia, L. (2011). *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. a III-a, Humanitas, București.
Brăescu, R. & Dragomirescu, A. (2014). *Sintaxa adjectivelor relaționale în limba română veche*, în „Limba română", LXIII, 1, p. 27–47.
Buridant, C. (2000). *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, SEDES, Paris.
Caragiu Marioțeanu, M. (1975). *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Caragiu Marioțeanu, M., Giosu, Ș., Ionescu-Ruxăndoiu, L. & Todoran, R. (1977). *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Chivu, G. (1993). *Studiu lingvistic*, în *Codex Sturdzanus*, Editura Academiei Române, București, p. 142–230.
Cihac, Al. (1870). *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfurt am Main/Berlin/Bucarest.
Ciompec, G. (1969), *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice", XX, 2, p. 197–209.
Company Company, C. (ed.). (2006). *Sintaxis histórica de la lengua española*, FCE, UNAM, Mexico.
Copceac, D. (1998). *Paralele slavo-române în sintaxa prepozițiilor*, în *Tipologia limbilor romanice*, ed. a II-a, Clusium, Cluj, p. 198–229.
Costinescu, M. (1981). *Studiu lingvistic*, în *Codicele Voronețean*, Editura Minerva, București, p. 89–213.
Densusianu, O. (1961). *Istoria limbii române* I, II, Editura Științifică, București.
Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București.
Djuvara, N. (2006). *Există istorie adevărată? Despre „relativitatea generală" a istoriei. Eseu despre epistemologie*, ed. a II-a, Humanitas, București.
Dragomirescu, A. (2008). *Concordanța negației în limba română veche*, în G. Pană Dindelegan (ed.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, p. 219–226.
Dragomirescu, A. (2013). *O schimbare parametrică de la româna veche la româna modernă în sintaxa formelor verbale compuse cu auxiliar*, în „Limba română", LXII, 2, p. 225–239.
Dragomirescu, A. (2014). *The syntax of compound tenses and scrambling in old Romanian*, comunicare în cadrul *SyntaxLab*, University of Cambridge, Cambridge, 11 februarie 2014.
Frappier, J. (1976). *Le style de Villehardouin dans les discours de sa chronique*, în: *Histoire, mythes et symbols. Études de literature française*, Librairie Droz, Genève, p. 73–83.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1581–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Gamanovich, (Archbishop Alypy). (2001). *Grammar of the Church Slavonic language*, English edition translated from Russian, Holy Trinity Monastery, Jordanville, New York.

Gasparov, B. (2001). *Old Church Slavonic*, LICOM Europa, Munchen.
Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
Gheție, I. & Zgraon, F. (1981). *Despre așa-numitele formații premorfologice din limba română veche*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXII, 2, p. 179–181.
Gheție, I. & Teodorescu, M. (2005). *Studiu lingvistic*, în *Psaltirea Hurmuzaki* I, Editura Academiei Române, București, p. 23–83.
Giusti, G. (2010). *Il sintagma aggetivale*, în: G. Salvi, L. Renzi (eds), *Grammatica dell'italiano antico*, Il Mulino, Bologna, p. 593–616.
Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Editura Junimea, Iași.
Kovaček, A. (1984). *Istroromâna*, în: V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul Românesc, Craiova, p. 550–590.
Lardon, S. & Thomine, M.-C. (2009). *Grammaire du français de la Renaissance. Étude morphosyntaxique*, Editions Classiques Garnier, Paris.
Ledgeway, A. (2009). *Grammatica diacronica del dialetto napoletano*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
Ledgeway, A. (2012). *From Latin to Romance. Morphosyntactic Typology and Change*, Oxford University Press, Oxford.
Mackridge, P. (2009). *Language and National Identity in Greece 1766–1976*, Oxford University Press, Oxford/New York.
Mareș, Al. (1969). *Studiu de limbă*, în *Liturghierul lui Coresi*, Editura Academiei, București, p. 47–118.
Mensching, G. (2012). *Parameters in Old Romance word order*, în: C. Galves, S. Cyrino, R. Lopes, F. Sandalo, and J. Avelar (eds.), *Parameter Theory and Linguistic Change*, Oxford University Press, Oxford, p. 21–42.
Moldovanu, D. (1977–1978). *Formațiile premorfologice din limba română veche*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară", XXVI, p. 45–69.
Niculescu, Al. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. 3, Clusium, Cluj-Napoca.
Niculescu, Al. (2007). *Romània slavica*, în *L'altra latinità. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente*, Edizioni Fiorini, Verona, p. 95–104.
Pană Dindelegan, G. (2014). *Variație în construcția verbului în limba veche*, în R. Zafiu, A. Dragomirescu, A. Nicolae (eds.), *Diacronie și sincronie în studiul limbii române*, vol. I, Editura Universității din București, București (sub tipar).
Pancheva, R. (2008). *Head-Directionality of TP in Old Church Slavonic*, in: A. Antonenko, J. F. Bailyn, C. Y. Bethin (eds), *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Languages. The Stony Brook Meeting 2007*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, p. 313–332.
Petrovici, E. (1943). *Daco-slava*, în „Dacoromania", X, II, p. 233–277.
Poletto, C. (2006). *Parallel phases: a study on the hight and low left periphery of Old Italian*, in: M. Frascarelli (ed.), *Studies in Generative Grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 261–294.
Poletto, C. (2014). *Word order in Old Italian*, Oxford University Press, Oxford.
Rizescu, I. (1963). *Cu privire la dubla negație în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice", XIV, 4, p. 471–478.
Rizescu, I. (1971). *Studiu de limbă*, în *Pravila ritorului Lucaci*, Editura Academiei, București, p. 35–145.
Roberts, I. (2012). *Macroparameters and Minimalism*, în: C. Galves, S. Cyrino, R. Lopes, F. Sandalo, and J. Avelar (eds), *Parameter Theory and Linguistic Change*, Oxford University Press, Oxford, p. 320–335.
Rohlfs, G. (1969). *Grammatica storica della lingua italiana et dei suoi dialetti*, vol. III, *Sintassi e formazione delle parole*, Turin.
Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, București.
Salvi, G. & Renzi, L. (eds). (2010). *Grammatica dell'italiano antico*, Il Mulino, Bologna.
Sandfeld, Kr. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et resultants*, Champion, Paris.
Sârbu, R. (1992). *Texte istroromâne cu un studiu introductiv „Istroromâna – azi"* și un glosar, ed. a II-a, Editura Universității din Timișoara, Timișoara.
Seidel, E. (1958). *Elemente sintactice slave în limba română*, Editura Academiei, București.
Sériot, P. (1995). *Changements de paradigmes dans la linguistique soviétique des années 1920–1930*, în *Histoire epistémologie langage*, XVII, 2, p. 235–251.
Sitaridou, I. (2012). *A comparative study of word order in Old Romance*, în „Folia linguistica", 46, 2, p. 553–604.
Tagliavini, C. (1977). *Originile limbilor neolatine – introducere în fiologia romanică*, ed. a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Teodorescu, M. & Gheție, I. (1977). *Studiu de limbă*, în *Manuscrisul de la Ieud*, Editura Academiei, București, p. 59–141.
Thielmann, Ph. (1885). ***Habere** mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums*, în „Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik", 2, 372–423, 509–549.
Zafiu, R. (2009). *Ideologie și mit în lingvistica românească*, în „Communication interculturelle et littérature", 2, 6, p. 313–324.
Zafiu, R. (2014). *Auxiliary encliticization în 16th century Romanian: restrictions and regularities*, în „Linguistica Atlantica", 33, 2, p. 71–86.
Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, Partea a II-a, *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul*, Editura Academiei Române, București.
Zegrean, I.-G. (2012). *Balkan Romance: Aspects of the Syntax of Istro-Romanian*, PhD Thesis, Università Ca'Foscari Venezia.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Conventional vs unconventional linguistic means of address. (Old and new greetings in Romanian)

Daiana Felecan*

Faculty of Letters, Technical University of Cluj-Napoca, North University Centre, Str. Victoriei 76, 430122 Baia Mare, Romania

Article info

History:
Received April 30, 2014
Accepted July 2, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
language contact
lexical borrowing
psycholinguistics
sociolinguistics
stylistics

Abstract

Among the linguistic mechanisms that individuals employ in the process of communication, one can also find means of address. Of these, an important role is played by greetings.

This study is aimed at identifying a series of forms / formulas of greeting used in contemporary Romanian public space and analysing them from a structural and functional perspective (with reference to their contextual pragmatic values). Alongside established (grammaticalised / clichéd) units, other forms will be recorded, conveying new semantic values that are determined by situational constraints.

Thus, a distinction will be made between two linguistic means of greeting: conventional ones (stylistically neutral and used by the entire community of locutors) and unconventional ones (recent imports, mostly in English, calques, which recreate the original pattern or are borrowed from the source language without any changes and are employed with an ironic or persuasive intention).

The corpus will be taken from the Internet.

Methodologically, the study will use the theoretical apparatus pertaining to psycho- and sociolinguistics, pragmatics, ethnology, and anthropology.

> *[...] there is a competence, a* ***saber*** *that refers to talking in given situations and about certain things, with certain interlocutors. It is what we say—with a negative connotation—when we realise that what we speak does not observe the norms, when we say that we are incapable of writing a letter to express our condolences, namely to create such a text, or when a madam calls it to our attention: "That's no way to talk to a lady!"* (Coșeriu, 1992–1993, p. 36, orig. Romanian[†])

> *The refusal to greet or to reply to the initiation phrase received as a gift does not mean you destroy something from your interlocutor's figure, but it is as if you gave up on yourself, or removed your humanity system, or cursed your parents. It is as if you gave in to your instincts, or had your profile cloned after the image of Ionescu's rhinoceros.*

1. General observations

The beginning of every dialogue is determined by a ritualised verbal scenario, by a preface whose function is to initiate communication. This refers to the way in which interlocutors build bridges of communication towards each other. In greetings, viewed as *preliminary and compulsory expressive speech acts*, language becomes transitive, as these initiating proemial expressions (the various forms of greetings) say *something* about the sender and, at the same time, prompts the formulation, in reply, of the adjacent pair: the answer

*Email address: *daiana18felecan@yahoo.com*.

[†]The quotations indicated as being originally in Romanian, French, or Italian (marked by "orig. Romanian", "orig. French", and "orig. Italian", respectively) are only provided as translations.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

to the greeting. This self-presentative structure, the greeting, is a special instance of language use, in which the speech act performed implies a reply even if the act does not take an interrogative shape (except for greetings expressed as questions).

Along with the diversification of communication channels in contemporary society (computer-mediated communication is dominant), there also occurs a multiplication of possibilities to trigger, maintain and cease verbal contact with an interlocutor. In its passage from direct "orality" (*face-to-face* verbal interaction) to indirect "writing" (distance interaction, mediated by an electronic device), interindividual communication is subjected to a process of "de-ritualisation", of going beyond established structures, and tends to develop its own stock of forms of address, which are created by means of *conservation* and *innovation* alike.

Prestigious behavioural models (and linguistic ones implicitly) that have entered the contemporary Romanian linguistic space have also affected the field of means of address, by changing or combining the traditionalised forms of established linguistic means into / with other forms, which are deeply marked by the allocutive trend of the donor language. The current configuration of the act of address in Romanian is provided, on the one hand, by the avatars of the traditional, conventional and conventionalised allocutive system and, on the other, by the influences from the languages with which Romanian has been in contact (these influences are especially of Anglo-American origin, but they may be related to other backgrounds as well).

Greetings belong to stereotypical expressions of address[1] that individuals use in the process of communication.

The present paper focuses on this subtype of expressive speech acts, as their study allows one to make observations regarding aspects related to the initiation, perhaps even preservation, and termination of interindividual relationships. A greeting formula is the means by which a locutor begins and ends a verbal contract that is full of psychosocial implications that affect the speaker's position within the community[2].

2. Research objectives

This study—which is part of a more extensive research into unconventional greetings—aims at *identifying a series of forms / formulas of address, especially of greetings, used in contemporary Romanian public space* and analysing them on the levels of *structure* (formation mechanisms) and *function* (contextual pragmatic values). Alongside established (grammaticalised / clichéd) units, other forms are recorded, conveying new semantic and stylistic values that are determined by situational constraints. The article discusses verbal structures used as greetings in contemporary Romanian, considering them, on the one hand, ritual forms of communication and, on the other, "ritual deviations"[3].

Concretely, the paper aims at:

- presenting the class of greetings as speech acts;
- establishing a typology within the class in question;

[1] "A criterion to distinguish greetings from other stereotypical formulas in everyday communication is provided by the analysis of the typology of conversational turns that typically occur in the case of greetings. Whereas anniversary exchanges require in reply an expression of gratitude (*happy birthday / thank you*), greetings usually occur in a particular type of adjacency pair, which is deeply ritualised and characterised by the presence of a form of greeting in both first and second position and, at least prototypically, of the so-called "echo-response", namely the repetition as a preferably unmarked complement of the same form that appeared in the first element (such as *hello / hello*). However, in actual everyday communication, there are only a few greetings that are conceived as canonical adjacency pairs and, at the same time, there are some forms that are difficult to assign exclusively to the category of expressing greeting or gratitude, such as *good night*, which may imply both an echo-reply and the answer *Thank you, and the same to you*, which is typical of anniversary wishes" (Pietrini, 2010, p. 238–239, orig. Italian).

[2] "The close connection existing between greeting formulas and the social structure of the community who employs them, with its hierarchy of values, cultural stereotypes and conceptual patterns, allows one to grasp from the choice to use a certain greeting significant clues regarding the type of social and personal relationships that exist between the participants in an interaction" (Pietrini, 2010, p. 235, orig. Italian).

[3] The phrase is taken from Hobjilă (2008) (orig. Romanian).

- analysing the units considered in the case of online and face-to-face communication;
- expressing opinions regarding the peculiarities of greetings in Romanian culture;
- identifying the main features of the Romanian pragmatic type with respect to the parameter investigated.

The corpus is collected from the Internet.

As methodology for the proper decoding of the functions of verbal greetings, the study employs the theoretical apparatus specific to discourse analysis, psycho- and sociolinguistics, pragmatics, semiotics, ethnology, and anthropology.

The greeting speech acts investigated belong to the *individual level of language*. Some of these are frequently used by a large number of speakers; thus, they stop being language facts and enter the language system, thereby passing to the *universal level of language*[4].

Two categories of verbal greetings can be distinguished:

- *conventional* (which are established, stylistically neutral, and acknowledged / used by the entire community of locutors), and
- *unconventional* (which are recent imports, mostly in English, calques—recreating the original pattern or borrowed without any changes from the source language—and innovations).

3. The Romanian system of address

Addressing is a specific means of relating a locutor to an allocutor in communicative processes. The relationship between the two actors in a communication may be established exclusively on the linguistic level, or (also) on the non-linguistic and paralinguistic level.

Addressing

- implies two fundamental actions: "designating the receiver by means of nominal or pronominal forms and requiring him/her to adopt this role, by using the vocative case (with a specific intonation) and / or the imperative form of utterances" (DSL, s.v., p. 27, orig. Romanian);
- is realised in speech by means of a *set of markedly ritualised / standardised terms and expressions*: "In general, these expressions have got, besides their deictic value (to express the 'second person', that is, to refer to the receiver of the message), a relational value, which serves to establish between the interlocutors a certain type of socio-affective connection (in an extended acceptation of deixis, one could say that these expressions pertain both to 'personal deixis' and to 'social deixis')" (Charaudeau & Maingueneau, 2002, p. 30, orig. French).

The linguistic means used in the realisation of the act of address are divided into two categories (see Charaudeau & Maingueneau, 2002, p. 30; DSL, p. 27):

a) *nouns* or *substitutes* (adjectives and numerals used as nouns): proper names (first names, family names, nicknames, diminutives, and so on) and appellatives, such as generic personal appellatives (*domn* 'sir', *doamnă* 'madam', *femeie* 'woman', *băiat* 'boy', and others), generic kinship terms (*mamă* 'mother', *tată* 'father', and so on), names of interpersonal relationships (*coleg, –ă* 'colleague', masculine and feminine form; *vecin, –ă* 'neighbour', masculine and feminine form), names of titles, positions and occupations (*director* 'principal', *decan* 'dean', *ministru* 'minister', and others), evaluating or qualifying names (*mincinos* 'liar', *leneș* 'lazy', *viclean* 'cunning', *harnic* 'hardworking', and so on), and endearments or insults, in the vocative case (*prostule* 'stupid', *dragule* 'dear', *drace* 'devil', *zîno* 'fairy', and others).

b) *pronouns*. In Romanian there exists a very wide range of pronouns that are used in polite address[5].

[4] For the discussion regarding the levels of language, see Coșeriu (1992–1993, p. 27–47).

[5] "My ears are often 'grated' by some forms of address that I hear on the television, by the lack of respect that is conveyed by certain means of talking about / with others. Thus, sometimes, various TV show hosts hobnob with remarkable figures, with elderly guests, anyway, with people with whom / about whom they should talk more politely, observing the traditions of the Romanian people and also the Romanian language, which provides so many means of polite expression. [...] Average politeness is a characteristic of the Romanian language that allows for nuances in speech which do not exist in other languages

Moreover, there are three grammatical means of expressing address: *familiarity* (by means of *tu* 'you', personal pronoun, second person, singular form + verb, second person, singular), *average politeness* (by means of *dumneata* personal pronoun denoting politeness + verb, second person, singular), and *absolute politeness* (*dumneavoastră*, politeness pronoun + verb, second person, plural).

The principles that govern the choice of a certain element or another in the Romanian system of terms of address are in agreement with a number of variables: "social status and role relationships between interlocutors (formal terms of address vs familiar terms of address)" (Manu Magda, 2010, orig. Romanian); socio-professional status (names of functions, occupations, titles); "the age factor is usually marked by the use of + / − polite forms of address (literary: *domnule* 'sir', *doamnă* 'madam'; familiar: *nene* 'mister', *unchiule* 'uncle', *tanti* 'lady', *tataie* 'pop', *mamaie* 'granny', *șefule* 'boss (masculine)', *șefă* 'boss (feminine)', and so on; or regional: *babule* 'pop', *bade* 'mister', *dodă* 'sister', *gagă* 'lady', *lele* 'missus', *leliță* 'little lady', *liță* 'gal', *mătușă* 'aunt', and others), associated with pronouns denoting a + / − equality relationship between interlocutors (*tu*, *dumneata*, *mata*, *matale*, *tale*, *tălică* 'you') (*ibidem*); variations of names denoting kinship, attributed in colloquial speech in communities that are differentiated from a diastratic perspective.

Depending on the degree of formality of the context of communication, the choice of forms of address occurs as follows:

a) "in informal situations, marked by intimacy, familiar terms of address are employed—vocative forms of proper names or appellatives and second-person singular forms of verbs" (*ibidem*, orig. Romanian);
b) "formal situations, which are defined by social distance and pertinent differences relating to social status, correspond to more complex forms of address (formal terms of address), associated with second-person plural forms of verbs" (*ibidem*, orig. Romanian).

---

and which we should use when we feel the utmost need to hobnob with the elderly or people that are our superior in rank / position, and so on. [...] The richness of forms of the politeness pronoun, its impressive development—its variation according to degrees of politeness, the preservation in language of old forms ('domnia sa' [your lordship]) alongside new forms that they result in ('dumneasa')—are proofs of the old age and importance of this pronoun in Romanian and mirror the mentality and psychology of the Romanian people, its attitudes and behavioural models, which have been established in time. The Romanians' psychosocial and behavioural models make up the solid foundation that underpins such forms—of the personal pronoun of politeness, as well as other forms of expressing reverence (addressing someone by using the terms 'doamnă / domnule' [Madam / Sir], 'mamă-soacră' [Mother-in-law], 'domnule inginer' [Engineer] instead of 'domnule X' [Mister X], and so on). By contrast, what can one see today? On this basis—which is deeply rooted and perhaps as old as the Romanian people—there occurs the superimposition of superficial forms, which are calqued on foreign models that were, in their turn, created from other bases. I refer here, of course, to the American pattern. We could say about the Americans that their nation 'was born democratic'. The American democratic system allows for a social—up–down—'game' defined by variability and mobility on the scale of (social, economic, and political) success; thus, there are unstable social and interpersonal relationships within all social strata and socio-professional classes, and these relationships may change over night (rich > poor; somebody > nobody). Naturally, these aspects are reflected in one's behaviour and attitude towards other people, and also in one's language. [...] The ground on which the English (American) politeness system is built is completely different from the one to which the Romanian system corresponds, which was created on a less flexible basis and were influenced by the Orient; the Romanian system, in which the expectation of deference is greater, is found at the border between the model of oriental caste system (see the Romanian political system, which is only flexible on a horizontal level, but not on a vertical one) and the model of western democracy (which is more active in the cultural-artistic field). One should also mention here poverty—whether we like it or not, this is characteristic of the Romanian people—, which facilitated people's living together (closeness appeared naturally, it was not sought or imposed) and, therefore, the precise delimitation of those people that one considers close (family, friends and neighbours) from everyone else, towards whom address is varied: average politeness (towards one's equals), absolute politeness (towards one's superior in rank / position). Thus, different interpersonal relationships call for different means of expressing politeness. What happens in the Romanian mass media—the adoption of foreign forms into the completely different autochthonous context—is not only wrong, but also simply ridiculous. It is ridiculous for some 'nobodies' that consider themselves on a par with important figures, grey-haired persons who could be their grandparents, and that do not understand—or do not accept—that the Romanian people's common sense does not allow for this equality. Or they just go with the 'flow', this wave that carries us all westwards... [...] Why do the respect for the existing autochthonous background and people's common sense become obsolete? Why do we have to parrot foreign models over and over again? For God's sake, why can't we be DIFFERENT? Why do we blindly adopt western models that are entirely unrelated to autochthonous psychological and moral identity? Why do we avoid our own models of expression / address and the corresponding genuine Romanian language? Why do we avoid our essential identity?" (Andrei, 2005, orig. Romanian).

At the same time, the choice of vocatives and pronominal allocutives is based on aspects regarding the symmetry / asymmetry of interpersonal relationships.

4. Greetings—addressive subtypes of expressive speech acts

4.1. Conceptual delineation

When this paper was written, in Romanian specialised literature one was unable to find a study that approached greetings from the perspective proposed here. There is only a book from 1984 (Pietreanu) and several random articles (see the bibliography), which discuss traditional greetings and pay little attention to new means of address and the functions they fulfil in communication.

Greeting speech acts were defined in various ways, according to the pragmatic mechanisms involved in their structure. Thus, the *greeting* is:

- a communicative behaviour, by means of which a speaker shows his / her availability towards the interlocutor;
- "a deliberately communicative behaviour, which is expressed through linguistic devices that are established by everyday language use and are significant for the sociocultural norms of politeness" (Pietreanu, 1984, p. 8, orig. Romanian);
- "a communicative, gestural or verbal (or both gestural and verbal) behaviour, whose significance is known by a social micro- or macro-group and which is used as a token of one's attention, respect and politeness towards another person or group" (Pietreanu, 1984, p. 29, orig. Romanian);
- "a word or gesture of affection, affinity or deference, often formal, towards a person when he / she is met or taken leave of" (Sabatini & Coletti, 2005, orig. Italian);
- "a means of expressing *interest* and *willingness* towards the addressees or *surprise* to meet them" (Necula, 2012, p. 7, orig. Romanian);
- an "initiating kind of expressive speech act" (orig. Romanian), followed by another responsive or consecutive act of greeting, which establishes a relation of structural complementariness with the previous act (see Necula, 2012, p. 10).

As regards the moment when a greeting is addressed, this type of speech act does not display a fixed position in a verbal episode, as it may be placed at the beginning or end of such a construction, or even inside it.

4.2. Verbal greetings, as self-presentational acts

A verbal greeting is an essential unit in an interaction; it is a speech act opened / oriented towards the interlocutor. Prototypically, greeting acts have two functions: *ritual* (ensures the observation of the maxims listed for the politeness principle) and *strategic* (guarantees discursive cohesion by eliminating conversational pauses) (cf. also DSL, s.v. *act*, p. 17–18).

Greeting is an illocutionary act, "achieved through the use of language in concrete communication situations" (DSL, s.v. *act*, p. 18, orig. Romanian) that "associate the propositional content of an utterance with a specific conventional force, determined by the sender's communicative intentions" (DSL, s.v. *ilocuționar* 'illocutionary', p. 256, orig. Romanian). As such, a greeting is likely to carry a truth value (thus, the act is *constative*, see DSL, s.v. *constatativ* 'constative', p. 135) and, at the same time, a *performative* potential (its realisation is successful or unsuccessful, depending on the addressee's decoding competence) (see Austin, 2005 and Searle, 1972—speech act theory).

Verbal greetings pertain to the category of *expressive* speech acts (see Proost, 2009, p. 997; Degand, 2009, p. 1013). Through the intention associated by the locutor with the speech act performed, the latter expresses "a certain psychological state or attitude, determined by a property or action that can be linked to the sender or receiver" (DSL, s.v. *ilocuționar* 'illocutionary', p. 256, orig. Romanian).

The present research starts from acknowledging the migration of certain greetings that are specific to informal registers of communication to standard Romanian (i.e., their position in language use is abandoned in favour of the one in the language system, which leads to new stylistic applications), as a consequence of the value shifts that occurred in post-totalitarian Romania. Alongside other colloquial verbal expressions of social deixis, greetings have the role of signalling a locutor's orientation towards the allocutor in contemporary Romanian. On this level, they function as *indices of allocutivity* ("linguistic markers of the *conative function* (of address) and *phatic function* (of preserving contact between interlocutors), and they are proofs of the attention that interlocutors pay to one another during interaction", Manu Magda, 2009, p. 459–460, orig. Romanian).

The main function that greetings fulfil in communication is *linguistic self-presentation*. Presentation "is the linguistic operation that corresponds to the intention to determine the *mode of existence* of a *being* (or *process*)" (Charaudeau, 1992, p. 302, orig. French). By means of greetings, locutors express their intention to determine their own way of being by establishing a connection with interlocutors (the *constative / descriptive* component of the speech act initiated) and, at the same time, activate / materialise this intention by synchronising the utterance act with the performance / coming into being of the propositional content performed (the *performative* component).

The following analysis will show how some of the units of analysis considered may be linked to other pragmatic aspects than those that are characteristic of societies (such as the Romanian one claims to be) defined by the principle of acknowledging and sharing customs regarding hierarchically organised role relationships (in which the fundamental criterion in the choice of greetings is their appropriateness / relevance to (see Sperber & Wilson, 1996—relevance theory) the social situation in which a locutor is found in relation to the interlocutor).

Therefore, *a greeting is a self-reflexive presentational speech act, by means of which a locutor expresses an intention to agree / disagree with the prescriptions of the code of pragmatic politeness that is specific to the linguistic community in question*.

4.3. Linguistic and pragmatic functions

Greetings fulfil various functions in the process of communication:

- *conative* function: issuing a perlocutionary challenge to one's partner to take part in a dialogue ("addressing and designating the interlocutor, indicating the end of a speaking turn and designating the 'successor', indicating relationship, and so on", Charaudeau & Maingueneau, 2002, p. 31, orig. French);
- *phatic* function: in distance / mediated dialogue, when temporary gaps occur, a locutor may (re)issue other verbal expressions as greetings, in view of assessing the allocutor's interest in the continuation of the dialogue;
- *metalinguistic* function: a locutor mentions / designates, by using an explicit performative verb, with or without an accusative form denoting the beneficiary, the act of greeting by means of utterances such as "(Te) salut" [(you.ACC) greet.IND.PRES.1SG 'I greet you'][6] and "Te-am salutat" [you.ACC=have(I) greeted 'I have greeted you'] (these constructions may themselves function as actual greetings);
- *naming* (*identifying*) function: when they meet or take leave, interlocutors do not have to say each other's names, but they ought to say hello to one another; the way in which the greeting is expressed becomes a distinguishing sign for the addresser;
- *social* function: from a social viewpoint, greetings have an integrating role. There are rural communities (whose number keeps decreasing, due to the expansion of urbanisation) in which locals greet people whose acquaintance they did not make in advance.

[6] I have come across the answer "You are doing your duty".

4.4. The culturally-conditioned significance of greeting(s)

4.4.1. The choice of variants from the allocutive system of a language is made in agreement with the sociocultural conventions of that linguistic space[7], which vacillate from one linguistic territory to another depending on the richness of the inventory of forms of address that the territories possess.

As expressive speech acts, greetings need to be discussed from the perspective of pragmalinguistics and sociolinguistics. Besides the strictly informative component that a greeting may activate, it also actualises another component, the affective one, which carries the illocutionary force of the respective utterance. In use, one can identify situations in which the propositional content of an expressed greeting does not tally with the addresser's intention. This is specific to context-bound greetings (see, especially, formal situations of communication, which demand the observation of a certain greeting protocol), which one may call *conformity greetings*; suitability to the situation of communication determines the suspension of any affective attitude. From this perspective, greetings are verbal supports based on which honest or dissimulated feelings are conveyed.

The felicity conditions for a greeting are fulfilled only if the allocutor can correctly decode the message expressed by the addresser (if the message is validated according to the addresser's expectations).

4.4.2. In Romanian culture, as in other cultures, greetings function as verbal expressions that concentrate the *modus vivendi* of the person performing them. Greetings store locutors' *encyclopædic knowledge* and interlocutors' *conversational history*, their temporary predisposition. People that do not exchange greetings are chided by the community, who casts upon them unappealable judgments, such as "Nu are cei șapte ani de acasă" ('They lack the manners that they should have been taught at home'), "Bună ziua, căciulă, că stăpânul n-are gură!" ('Good day, hat, I see your master does not have a mouth', said about someone who does not greet), and others. The person that does not say hello or bid farewell is stigmatised as a simple, uneducated / conceited individual. Some contemporary locutors' indifference to complete the ritual of greeting is more and more often recorded in oral conversation and in written (electronic) interaction[8]. Non-greeting is steadily becoming a form of greeting, as putting the custom of greeting into practice is construed as belittling. In what follows, two divergent opinions (excerpted from a dialogue found on an online forum of discussions) are adduced as examples, with respect to the absence / presence of the obligation to greet in present-day society:

> A. – ***I do not think greeting is very important. Many times, I "forget" to greet*** *and I am often reprimanded for this, which I find quite bothersome, because* ***I do not consider I have to greet, just as I am not obliged to reply****. Moreover, greeting by means of "servus" is a custom dating back to the*

[7] "Psychologically, the feeling of empathy or respect is similar, or perhaps even identical, in all humans, but its external expression is determined by cultural models of behaviour" (Pietreanu, 1984, p. 16, orig. Romanian). "[...] greetings are selected according to sociolinguistic rules, which determine the use of terms that are considered appropriate both for the interlocutor's status and the concrete situation of communication. As a form of communication, a greeting reveals the specific nature of a situation, but also the specific aspects of a certain culture, of everyday, common aptitudes, which are difficult to decode by an outsider interlocutor" (Cojocari, 2008, orig. Romanian).

[8] The main rules of greeting of the Romanian people are: "it is appropriate for men to say hello to women, the young to the elderly, subalterns to their superiors, newcomers to the people that are already present in a certain place, the person walking to the person standing still. People that are unacquainted may greet one another especially when there is the goal of establishing a social contact, which can be made between any kind of people, *thus even between strangers*. Politeness requires that we say hello to strangers when we enter an institution (a business establishment), an office, a train compartment or lift, a small shop, and so on. However, one does not greet strangers in a big shop, a railway station, a post office, on a bus or tram. In a city, strangers do not greet each other, as opposed to people in villages, who exchange greetings even if they do not know one another (well). When the greeting is addressed to a group, one does not have to shake hands with every member; if one does shake hands, it is advisable that one should start with the persons who ought to be treated with more respect (superiors, the elderly, women, and others). When the group is very numerous, shaking hands may be omitted and only the verbal greeting is expressed, which may or may not be accompanied by a slight nod of the head and leaning forward of the body" (Pietreanu, 1984, p. 17–18, orig. Romanian).

time of the Romans, when slaves were obliged to greet their masters with "servus" (I am your slave), to show their subordination to the master [...].
I do not say servus to anyone, especially not to my "superiors", but neither to those who are approximately on the same level with me or lower, because I am nobody's servant. *However, I do say "servus" to children I meet outside my block of flats, who greet me with "how do you do".*
B. – *Well,* ***where is the respect if you do not say hello to people you know and where is education and respect if you do not reply to a greeting****? [...]*
A. – *I think that we should first and foremost clarify what everyone here understands by "respect" and "education" (we have already defined them many times, but I do not mind repeating). Secondly, is greeting an obligation?! (In this case, pardon me, but respect means submissiveness, and I cannot agree with this significance, even if most people actually mean this by respect (namely submissiveness)). However, I believe respect means equality, and one can develop a respectful attitude through education (not taming) based on persuasion (not on enforcement)! [...]*
B. – *Yes,* ***greeting is an obligation! When you pass by persons you know, you treat them with respect if you greet.*** *If you pass by them as if they were an advertising board, where is the respect?* ***Does saying "good afternoon" imply that you are not equal? That one is the other's subordinate? So you do not believe that respect means treating a person with the same consideration that he / she treats you.*** [online, orig. Romanian]

4.4.3. Neutral greetings, which were imposed by the behavioural patterns from the communist period, on the one hand, and the abandonment of any code of ethics regarding the performance of greetings in the post-communist era, on the other, are the extremes that generated the situation of greeting in the contemporary Romanian language.

In the totalitarian period, verbal interaction was built on respect for hierarchical interpersonal relationships, a situation that had repercussions on the adequacy of one's address to a given context. After the fall of communism and the disengagement of language from the control of censorship, there is less and less strictness in discursive practices, especially as regards the construction of means of interpersonal verbal address.

Deference, as the constitutive model of pre-revolutionary conversational participations, is dismissed by the *familiarity*, *relaxation*, and *democratisation of intercommunicative strategies*. The place of pre-democracy professionalised discursive rigour (pertaining to "wooden language") was occupied by *relaxed* (oral and written) texts, which are free of any formal constraints, *de-contextualised* (conceived without taking into account whether the texts are appropriate to the situation of communication) and *heterogeneous* (they are a mixture of autochthonous models and recent borrowings). (For a description of contemporary social mechanisms and practices of communication, cf. also Magda, 2004, p. 255–278 and Magda, 2007, p. 62–101). Social distance, previously determined by the asymmetry of social roles and formal contexts of communication, is considerably reduced or erased by the familiar proximity that was instituted after social and especially moral boundaries were lifted, which occurred as a result of the demise of the totalitarian regime. It is increasingly frequently that we use in address a sort of Anglo-Americanised Romanian language and promote the respect of clique solidarity, of de-conventionalising the conventional, of camaraderie along the lines of Balkan friendliness[9]. Established terms of address are consciously repudiated by virtue of a *verbal epidemic* of poorly managed hobnobbing[10]; *we talk to one another on a par*, irrespective

[9] For the connotation of the term *Balkan*, see Felecan (2013).

[10] A correct diagnosis for the contemporary Romanian society regarding the loss of the ability to speak in a civilised manner is found in the following description: "Hobnobbing is fashionable. It is the mark of clique cordiality, of victorious democracy, of 'American' sociability. [...] We thereby prove that we are 'connected', contemporary, globalised. [...] We hobnob. We are on a par. Friends. We were born yesterday. [...] 'Dumneavoastră' ('you', politeness pronoun) is only said mockingly, only when you want to express antipathy, distrust, contempt. Only hobnobbing is 'normal'. [...] when you may hobnob with anyone, when hobnobbing becomes a habitual activity, the tender or friendly prestige and miracle of the use of 'you' is degraded. Normally, we should need to work our way to be able to use 'you'; one should get there as a result of a delicate chemistry of emotions, a

of context or social status. From this point of view, contemporary Romanian is a space of inadequacy[11], of improvisation, in which every person feels he / she has got the right to address another as he / she pleases and in which, paradoxically, however, people do not get along and any attempt of social dialogue eventually founders into polemics.

On the one hand, local mass media, who feels they have the right to question every rule of conduct (even the usefulness of mutual respect), and, on the other, the import of foreign verbal behavioural patterns, which are not in agreement with the national ethnic and moral spirit and stem from the rush to integrate into the Western-European and transatlantic trend, have led to the appearance of a *hybrid inventory* of verbal forms and practices. We speak and, implicitly, greet in a language in which norms are established in use and the use goes so far as to ignore the commonsensical practice of greeting (see the impoliteness that the President of Romania, Traian Băsescu, showed on various occasions of formal communication, by refusing to shake hands with certain public figures)[12]:

> *President* ***Traian Băsescu did not shake hands*** *with Gabriel Oprea, Radu Stroe and Relu Fenechiu at the swearing-in ceremony from Cotroceni Palace.*
> *President Băsescu shook hands with Prime Minister Victor Ponta and Vice Prime Minister Liviu Dragnea, after they were sworn in.*
> *Subsequently, Vice Prime Minister Gabriel Oprea was sworn in. He then walked towards President Băsescu to hand him the signed oath, according to the protocol. Oprea gave the document to the President, who took it,* ***neither of the two showing any sign of wanting to shake hands****.*
> ***President Băsescu did not shake hands*** *with the ministers Radu Stroe and Relu Fenechiu either* [online, orig. Romanian].
> *After a ceremony in which the members of the European Parliament, who were elected on Sunday,*

patient boost of trust and a reciprocally acknowledged affinity. 'You' is a way of rephrasing—in the context of intimacy—the institution of respect. On the contrary, the escalation of hobnobbing establishes indifference, stereotypy, greyness. Distance between people becomes monotonous, hierarchies are erased, affective nuances of communication become irrelevant. [...]

Every now and then, it seems to me that most of everyday wrongs are the result of a bad management of hobnobbing, the effect of its excess. The government indifferently hobnobs with journalists, journalists playfully hobnob with the government, minsters hobnob with institutions, institutions hobnob with citizens, citizens hobnob with one another and we all hobnob with Europe. Differences, dignities, etiquette, protocol, are all old-fashioned. We are sinking in the homogeneity of 'you', and 'you' is semantically turning into 'nobody'. We could use some polish. We could use a short politeness epidemic" (Pleşu, 2006, p. 77–79, orig. Romanian).

[11] In the performance of expressive speech acts, greetings implicitly, the Romanian language proves to be conservative as regards acknowledging the figure that holds the discursive power and observing social distance: "[...] in Romanian culture, the obligation and priority to initiate this act usually falls on the speaker whose status is inferior. Moreover, the latter chooses greetings by adapting them to the addressee's identity, in order to indicate first and foremost the differences in age and social status (and, sometimes, even gender-related differences). The Romanian speakers' sensibility to the parameter of discursive power and social distance is even mirrored by the behaviour of the locutors with a superior status. They may encourage the decrease of distances in communication and show readiness to negotiate the interpersonal relationship in favour of the inferior allocutor, by choosing to reply using an asymmetrical greeting, perhaps from the colloquial register" (Necula, 2012, p. 14, orig. Romanian).

[12] Nienhaus (2009, orig. Italian) talks about the tendency to replace gestural greetings with verbal ones: "The transformation of certain gestures into verbal formulas does not stand for a general tendency to reduce greetings to words. The initial and final parts of an act of communication are, instead, characterised by the impact of gestures and external presentation of interlocutors even more so than central parts. When we meet a person, our first impression usually refers to their appearance: facial expression, gestures, posture, and clothing. The dominance of our seeing ability in the perception of reality determines the initial contact with another person. In the contexts of intercultural communication, which are determined by the assessment of interaction efficiency, there is the tendency to ritualise and normalise these aspects. It is no coincidence that, faced with a fashionable diminishing of formality in the world of business, commerce and politics, we pay great attention to the first impression that may trigger the beginning of negotiation, and so on. Apart from representatives of the army and other similar public officials, today, perhaps, only 'bankers' (and politicians, to some extent) support and accept the 'division' (dark suit, reserved demeanour, forced smile, and so on). The decrease in the use of individual presentation is obviously derived from the intention to reduce the risk of making a 'fool' of oneself from the first eye contact, while, on the other hand, one becomes exposed to the levelling of grey uniformity".

> *received their certificates of Romanian representatives in the European Parliament, the leader of the Great Romania Party, when asked about how he commented the fact that* ***the head of state refused to shake hands with him****, stated that Băsescu "is not civilised"* [online, orig. Romanian].
> *Former presidents Ion Iliescu and Emil Constantinescu participated today, at Cotroceni Palace, in the ceremony celebrating the turning of ten years since Romania was invited to enter NATO. [...] The last time when the three appeared together in the same picture was on December 1, 2009, but then* ***Traian Băsescu refrained from shaking hands*** *with Ion Iliescu and Emil Constantinescu* [online, orig. Romanian].
> *The Minister of External Affairs, Andrei Marga, was given what could at least be called a hostile welcome by President Traian Băsescu at Cotroceni Palace. After being sworn in,* ***Marga walked towards the head of state to shake hands, but the latter hesitated****. Nevertheless, he did say some hard words to Marga, according to the expression on his face, which was caught by the cameras, and then shook his hand in a hurry, for the sake of protocol* [online, orig. Romanian].

4.4.4. Preface and epilogue to any standardised dialogue, greetings convey information, on the one hand, about the locutor's psychological and social status and, on the other, about the context of communication. Based on the pattern of heuristic verbal behaviour (see GALR, p. 834), greetings fulfil a structural function in dialogues, with the adjacency pair *greeting – reply to greeting* underlying the organisation of discourse: "What the first party says both conditions and creates an expectation for what the second party will say" (Duranti, 1997, p. 245).

Finally, greetings are speech acts by means of which locutors demonstrate the level of moral, social and intellectual education they possess. The premises of a dialogue are established based on how we greet or are greeted. Greeting is a culture-bound communicative behaviour, governed by each nation's specific differences. Regardless of the parameters that determine a culture's means of manifestation, there is no culture in which individuals do not preface their verbal contact (an actual dialogue) or do not mark their meeting on a verbal or gestural level.

5. Greeting forms

According to a traditional approach, the *greeting* is "a form of politeness, established in use, therefore a conventional form of verbal expression of deferential address" (Pietreanu, 1984, p. 83, orig. Romanian).

As expressions of greeting communicative behaviour, greetings are utterances or groups of utterances by means of which the greeting act is expressed and whose aim is to convey attitudes with a psychosocial value. Along with other terms of address, greetings are lexical elements used in polite speech.

Established greetings are clichéd, stereotyped, petrified linguistic structures, fixed by means of repeated usage and determined by locutors' sociocultural behaviour in various situations of communication.

Speakers' linguistic attitude during greeting speech acts is *pragmatic* par excellence, as they make a *stylistic selection* between the possibilities offered by the system: interlocutors do not necessarily create new means of address[13], but *un-create* and then *re-create* or *re-build* greetings from bases that exist in the language stock: "[...] in the act of greeting, one cannot talk about creation in the sense of linguistic 'innovation', but as functional imitation [...]. It is not a passive imitation of linguistic models and forms, but their employment according to the communicative intentions of every speaker" (Pietreanu, 1984, p. 44, orig. Romanian).

The actualisation of greetings[14] is influenced, to a variable extent, by objective and subjective coordinates, such as:

[13] "The field of greetings is probably more dynamic than one would believe it to be, but speakers have a hard time noticing its changes: because the basic elements are preserved and those that are no longer fashionable do not disappear immediately. As in the case of personal names, fashion determines the frequency of use, but does not eliminate anything from language" (Zafiu, 2003, orig. Romanian).

[14] "[...] the use of greetings is not only a matter of speakers' individual freedom, but also of observing the norms of conduct

- the temporal moment when an interaction takes place (in the morning, at noon, in the evening);
- the time period in which the locutors did not communicate;
- the interlocutors' age and gender;
- the number of participants in the interaction;
- the socio-professional status of the participants in the intercommunicative act;
- the nature of the social relationships between the interlocutors;
- the degree of formality / semi-formality / informality of the interaction;
- the level of distance / familiarity of interpersonal relationships.

5.1. The pragmatic algorithm of greetings

Being *deeply ritualised* and *stereotypical*, *open* and *potential* speech acts, verbal greetings are aimed at triggering a verbal / nonverbal reaction from the addressee. Conceived as a *bimembral construction*, a greeting therefore demands the occurrence of an adjacency pair, revealing the intention of connecting the locutor's self to the interlocutor and implying that the receipt of this offer be confirmed by the interlocutor's paying his / her due. The latter cannot be indifferent to the addresser, but has to manifest his / her gratitude by replying with a kind of "verbal gift" of the same nature: "In this way, participants continually display their awareness of how their use of language contributes to the constitution of the social event they were engaged in" (Bublitz, 2009, p. 891–892).

A *verbal greeting* is a *targeted construction*, uttered in numerous and various moments of everyday existence. It is, perhaps, one of the most common expressive speech acts and implies the existence of at least *two participants*, both of whom are *active elements* of greetings as behavioural linguistic acts.

Depending on the *external variable of the realisation of greetings* (the channel of communication), one can identify:

- greetings typical of "real" communication (face-to-face conversation) vs
- greetings typical of mediated communication (by means of television / radio / Internet / mobile phones).

As regards *linguistic and extralinguistic factors that are specific to the process of communication*, greetings may be *conventional* or *unconventional*.

The sources underlying the formation of the investigated units comprised, on the one hand, *internal material* (changes of older, conventional greetings, original combinations or functional transformations of certain traditional forms and phrases) and, on the other, *external references* (borrowings).

Greetings have different realisations in every language and also within the same language, in its diverse functional variants. Thus, there is a series of *circumstantial verbal expressions* used in the realisation of greetings in Romanian, which vary according to the characters in a communicative act, its context, the interlocutors' status / role, and the nature of the communicative relationship. Therefore, one may distinguish between greetings prompted by meeting / farewell situations, birthdays / name days, weddings, funerals, and religious celebrations.

Due to the mixture of communicative behaviours (the transfer of unconventional greetings into contexts reserved for conventional forms, a change stemming from individuals' decision to stop supporting hierarchical interpersonal relationships, to delete social distance and, implicitly, deference, but to replace the latter with homogenising egalitarianism), one cannot talk today about a professionalisation of greetings according to *diastratic* and *diaphasic* parameters[15] (nowadays, perhaps, their distribution is

that exist in our linguistic community. The rules of 'linguistic etiquette' that govern the use of greetings originate both in the Romanian language *in se* and especially in that *to be appropriate*, which exists in our civilisation's code of behaviour" (Pietreanu, 1984, p. 24, orig. Romanian).

[15] Coșeriu (1992–1993, p. 38, orig. Romanian) talks about three major types of linguistic variety: "*diatopic variety* (space-wise), *diastratic variety* (between social and cultural strata in a community), and *diaphasic variety* (between ways of speaking, determined by the very situation of speech and the elements of this situation, namely who does the talking, with whom, about what, in what circumstances)".

only diatopic[16]). Instead, there occurs a specialisation of greetings according to "real" / virtual media of communication. Therefore, the analysis of contemporary greetings is no longer effective as regards the parameter investigated and with respect to variables that once proved functional and diagnostic in relation to Romanian addressive behaviour. This is the reason why the present paper proposes a descriptive approach to facts, whereas the observations noted have a particular rather than generalising nature.

In what follows, the study discusses some *performative expressions specific to unconventional greetings* in "real" and "mediated" contemporary Romanian[17]. The abundance and variety of these expressions are valid arguments for the *dynamic nature* that defines this sector of contemporary vocabulary[18].

Thus, the units investigated are *actual contemporary unconventional greetings*, or forms that became *unconventional circumstantially* (by means of *combinations*, *lexical* and / or *semantic changes*) but are based on conventional greetings.

5.2. Greetings in "real" communication

Verbal interaction takes place in agreement with certain communication rituals that determine the cohesion index of the adjacency pair *greeting* (active) – *greeting reply* (reactive)[19]. Locutors in every linguistic community develop a symptomatic verbal behaviour, within which traditional components of an interaction (*stimuli–utterance* (greeting) + *reaction–utterance* (greeting reply)) are desemanticised as a result of their repeated use in fixed constructions, which is why they function as mere markers of interpersonal social contact. Prototypically, in Romanian, greeting utterances take the shape of noun phrases (*Bună dimineața* / *ziua* / *seara* 'Good morning / afternoon / evening', and so on), or verb phrases (*Te salut* [you.ACC greet.IND.PRES.1SG] 'I greet you').

5.2.1. Direct means

5.2.1.1. The "avatar" type or "ritual introductions"[20] (conventional greetings).

Bună ziua ('good afternoon'), *Bună seara* ('good evening'), *Bună dimineața* ('good morning'), *Noapte bună* ('good night'), and *La revedere* ('goodbye') are established, ritualised kinds of greetings, stylistically neutral, used by a locutor when meeting an interlocutor (the first four) or taking leave of him / her (all five). These conventional forms take various (unconventional) shapes obtained by means of *inversion*: *Ziua bună*, *Seara bună*, or *the insertion of a modifier* and *the change of the head noun*: *La bună vedere* ('until

[16] "The inhabitants of Bucharest greet one another with 'bună' ('hello'). Only Transylvanians still say 'servus', but not all of them. In Cluj, Sibiu and Banat, they use 'ciau' or 'ceau'. Although all Romanians are familiar with 'servus' and some use it even if they have nothing to do with the Ardeal region, the greeting is only used frequently in the area between Brașov and Covasna. In the regions with a Hungarian majority, the greeting suffered changes. Hungarians say 'servus tok' and reply 'szia'" (a participant in a forum of discussions, online, orig. Romanian).

[17] Unconventional greetings do not characterise contemporary Romanian exclusively; for instance, there are historical records according to which, in the interwar era, the inhabitants of the city of Ploiești used the question "What are you drinking?" as a greeting: "In interwar Ploiești, there used to be a bar for about every 200 inhabitants. One could talk business here and wait for train connections. Historians believe that this is what led to the municipality being known as the city of 'What are you drinking?'. The inhabitants of Ploiești carry the burden of the myth that they are quite the party lovers and enjoy killing time in bars ever since the interwar period. Writers note the name of the city of 'What are you drinking?' and claim that this can be accounted for by the fact that the people of Ploiești do not greet each other as in other parts of the country, by means of common structures, but straight with the question 'What are you drinking?'" (online, orig. Romanian).

[18] The present study was not aimed at discussing particular situations of greeting usage (greeting forms specific to various rural areas in the country and various socio-professional circles (relating to religion, sport, occupations, and others)). The latter will be the object of further, more extensive diachronic and synchronic study on means of greeting in Romanian. At the same time, on a different occasion, the author aims at making a comparative research into greetings, that is, into the means in which these are realised in other languages of various backgrounds: Romance, Germanic, Slavic, and others.

[19] Liddicoat (2007, p. 106) calls the two elements of an adjacency pair *first pair part* and *second pair part*, underlining that the relationship between the two is determined by the first member of the pair: "Therefore, a question must be followed by an answer to be heard as a completed sequence: it cannot be followed by a greeting or a farewell even though these are also possibly SPPs [= second pair parts] in other contexts".

[20] See footnote 3.

we meet again', 'see you again soon'). These *expressive transformations* are employed with an "archaising and localising stylistic intention" (Zafiu, 2003, orig. Romanian).

The code of verbal ethics recommends the use of *La revedere* ('goodbye') only when taking leave in an asymmetrical context (relative to the distribution of social roles). Thus, solely the person whose social status is superior (age- or rank-wise) ought to use this form of greeting. Nevertheless, in contemporary addressive practice, there exist situations of blatant breach of the aforementioned rule of address, occurring out of ignorance and lack of care, on the locutor's side, to adapt to the communication situation[21] (for instance, a student says *La revedere* to a teacher when taking leave).

These *avatar–greetings* are lexical and semantic resources for the appearance of subsequent types.

5.2.1.2. The "renovated" type or "ritual deviations" ("revised" conventional greetings).
Subtype actual (clichéd) greeting + specifying the allocutor: old greetings are subjected to a process of "refurbishment" through the addition of certain referential markers (which designate the addressee).

The greeting ***Bună seara, România, bună seara, București!*** ('Good evening, Romania, good evening, Bucharest!') was established by Andreea Esca, the longest-lasting news bulletin presenter in Romania.

The ritualised, stylistically neutral greeting *Bună seara* ('Good evening') deviates from the ritual through the metonymic mention made to the addressee.

Bună seara, prieteni! ('Good evening, friends!')—the greeting said upon entering the stage by Cristian Minculescu, the former lead singer of a Romanian rock band.

Salutare, națiune! ('Greetings, nation!')—the greeting addressed to his listeners by Andrei Gheorghe, the host of a radio show, *13–14 cu Andrei* ('13 to 14 o'clock with Andrei').

Bună ziua / seara dumneavoastră și invitaților / ascultătorilor dumneavoastră! ('Good afternoon / evening to you and your guests / audience!')

One needs to point out the abusive use of this greeting in certain television and radio shows, in which the presenter's telephone guests join the talk by means of a superfluous successive indication of the addressees: the host, who is present on the set or in the studio, and the guests, who are on the set / in the studio or the alleged viewers / listeners from their homes: *Bună ziua / seara dumneavoastră și invitaților / ascultătorilor dumneavoastră!* ('Good afternoon / evening to you and your guests / audience!').

The presence of the beneficiary does not need to be lexically and grammatically marked

- by means of the politeness pronoun, which designates the first component of the referential phrase, i.e., the host, and
- by means of the noun *guest* in the singular / plural form, which designates the second component of the locutive reference,

as this presence is implied by the greeting. Greetings are not isolated, monologic speech acts; moreover, the addressee's being mentioned, as an addition to actual greetings in the case of the aforementioned shows, does not ensure the activation of the greeting, which remains incomplete and only one-dimensionally actualised (or, when the guest / guests on the set greets / greet as well, the reply to the greeting is also actualised).

*Subtype **Bună!** ('hello')*

From the conventional greeting *Bună ziua* ('good afternoon'), there frequently occurs the shortened form *Bună*[22], a sort of equivalent of English *Hi*. This does not have a perfect correspondent in Romanian,

[21] Here is the opinion of a participant in a thread on greetings from a forum of discussions: "[...] in every civilised country in the world, greeting signifies equality, impartiality, and respect. There is no differentiation in greeting. Only Romania, an extremely humble country, affords to have types of greetings in order to distinguish people according to their position on the social or financial ladder, their rank or class, and so on" [online, orig. Romanian].

[22] "How could this 'Bună' ('hello') be translated or with what could it be replaced? I would not know what to tell you! I have always had an aversion to it. It is juvenile showiness, conveyed and perpetuated through the ignorance or even education of adult parents, who boast on having smart and fashionable children! I have always found that the most appropriate greetings

as the feminine adjectival form *bună* ('good') demands a noun (*ziua* 'afternoon' / *seara* 'evening', carrying the semantic information) as the head of the phrase, because it bears no meaning by itself. There is the tendency to give *Bună* a polysemantic role, which encompasses the significance of all the other greetings related to various times of the day. This unspecific and unadjusted greeting is used by students from all forms of schooling to greet one another and, sadly, their teachers. The multiple hierarchy of the Romanian system of address imposes some restrictions on the use of this type of greeting, whose place is well delineated by a series of functional constraints regarding verbal markers of politeness[23].

Subtype ***(Să ai / aveți) o zi bună (și ție / tuturor)!*** *('Have a nice day' / 'And you, too', singular and plural forms)*

These forms entered the Romanian language as calque formations of English phrases: *Ai grijă de tine* ('Take care of yourself', used by locutors when taking leave) is an adaptation of the phrase *Take care*, whereas *Să ai / aveți o zi bună* ('Have a nice day') or *O zi bună (și ție / tuturor)* ('A good day' / 'the same to you / everyone')—with the allocutor marked by means of the dative case or a performative verb + / − subject: *Vă / îți urez și eu o zi bună* ('I also wish you a good day')—are adapted after *Have a nice day*. In the last case, the well-wishing semantic and pragmatic content is reinforced and, at the same time, the greeting is remotivated, while in the prototypical structure *Bună ziua* ('Good afternoon') the well-wishing can no longer be perceived. "The imitation of the foreign expression [*Have a nice day*] is not an exact calque, as it observes Romanian grammatical and lexical rules: the normal position of the adjective and the prototypical semantic affinity with the noun. The impression of 'foreign body' is not created by genuine deviations, but by the fact that the new structure appears as a rewriting of the greeting that is neutral par excellence—bună ziua ('good afternoon')" (Zafiu, 2003, orig. Romanian).

The phrase also takes other shapes, obtained by means of partially synonymous substitutions: *Să ai / aveți o noapte liniștită / un week-end reușit!* ('Have a restful night / a great weekend').

Subtypes ***Hai, pa! / Bine, pa!*** *('Well, bye' / 'OK, bye')*

Pa![24] is a conventional interjection-greeting, specific to the southern part of Romania and frequently occurring in youth and adult speech alike, in order to signal the end of a meeting. In standard use (as it was already described), the aforementioned greeting is indicative of interpersonal relationships that are symmetrical with respect to social and role status, thus suggesting the disappearance of social distance between individuals and encoding familiar (intimate) relationships.

When preceded by the predicative interjection *hai*, whose role is to verbally activate an action, the greeting *Pa!* has its meaning intensified, namely that of achieving a (temporary) discontinuance of a meeting, thereby hastening the end of the visual / aural connection between the interlocutors. *Hai* acts as a verbal intensifier of the action described by the meaning of the actual greeting and, at the same time, makes the action appear as an ultimatum.

> *Raed Arafat, Secretary of State in the Ministry of Health, stated on Wednesday evening for MEDIAFAX that the doctor from Cluj who is said to have insulted a patient had an "abnormal" behaviour,*

were the worldly impartial 'Bună ziua' ('good afternoon') of the southerners and the Transylvanian folk forms 'Doamne ajută' ('God bless') or 'Dea Dumnezeu bine' ('May God give the best'), with the replies 'Să ai pace' ('May you have peace') and 'Să fii binecuvântat' ('May you be blessed')! The rest are instances of occidental emancipation that occurred in the wrong place!" [online, orig. Romanian]. "If these 'Bună' ('hello') and 'Servus' are used by the young when they greet everyone, including the elderly or strangers, this is an extremely ugly thing. How did this trend come about? I do not think this is a problem that affects Transylvania alone, but the entire Romanian nation. Whether you are from Transylvania, Moldova, Oltenia, or Muntenia, politeness is not only normal, but also compulsory. Perhaps nowadays politeness and the basic education one should receive at home are old-fashioned; everyone has to be 'cool' and 'trendy', to be in tune with what they see on the TV and in cheap magazines" [online, orig. Romanian].

[23] For a contrastive approach to this type of greeting in Romanian and Spanish, see Mihăilescu (2008, p. 427).

[24] Cf. German *pa*, Hungarian *Pá*. It is a greeting used for taking leave "by children and in speaking with children or, in a familiar context, between adults" (DEX, orig. Romanian). The greeting is synonymous with *La revedere!* ('goodbye').

which may be penalised by the College of Physicians.
According to local media, a 57-year-old patient from Cluj-Napoca, who had been diagnosed with cancer, had asked his family physician, Ionel Mircu, for referrals on several occasions, and the latter eventually refused to provide them. After the patient wanted to move to another family doctor, Mircu sent him an SMS with the following text: "Consider that all the holidays and benefits granted to you and your wife were gifts. You have got so little time to still enjoy your life. PS. ***Well, bye****, jerk"* [online, orig. Romanian].
*Anca Cojocaru, this new "power girl" of the music industry, teaches us from experience how to say "****Well, bye****" and move on trustfully, without wasting our dreams and hopes. Today, the artist releases her first video, the one for the song "****Well, bye****", directed and filmed by Alexandru Popescu, who gave us videos for artists like Akcent, Connect-R, Raluka, Adrian Sîna, and many others* [online, orig. Romanian].
What about you? How did you party? I want some juicy details. Kisses. ***Well, bye!*** [online, orig. Romanian].

Another type of contemporary greeting, derived through the same mechanism of combining lexemes from language, is *Bine, pa!* ('OK, bye'). In this case, the greeting *Pa!* ('bye') is preceded by the adverb *bine* ('OK'), and the phrase obtained has got a concluding function. *Bine* expresses the consensus or lack of consensus on the data provided by the locutors during their meeting; its purpose is to mark the end of the interlocutionary context by means of a supplementary verbal marker (besides the greeting itself) that confirms the discontinuance of the contact.

Through the lexical-pragmatic auxiliaries placed in a strong position, both new greetings encode, in general, the tense ending of a meeting, the partially defined intention to cease communication and, implicitly, the relationship between the interlocutors.

The greeting *Bine, pa!* ('OK, bye') became widespread after it was promoted by Mircea Badea, the coiner of the phrase and presenter of a pamphlet-style television show, *În gura presei* ('In the mass media's den'), broadcast by the television channel Antena 3 and rerun on Antena 1. Initially, Mircea Badea used it to end his daily show, in which he mockingly expressed his attitude towards present-day politicians, at whom he scoffs whenever he has got the chance. Once the phrase was acknowledged as a specifying marker, the term-greeting expanded its sphere of validity, as Mircea Badea turned it into a monosemantic yet polyvalent message. The presenter posted on Facebook two photos of a plane (see Figure 1), with the caption *(Iar) Bine, pa!* ('(Once again) OK, bye'), and his fans knew how to decode the message properly: the author of the message was leaving the country.

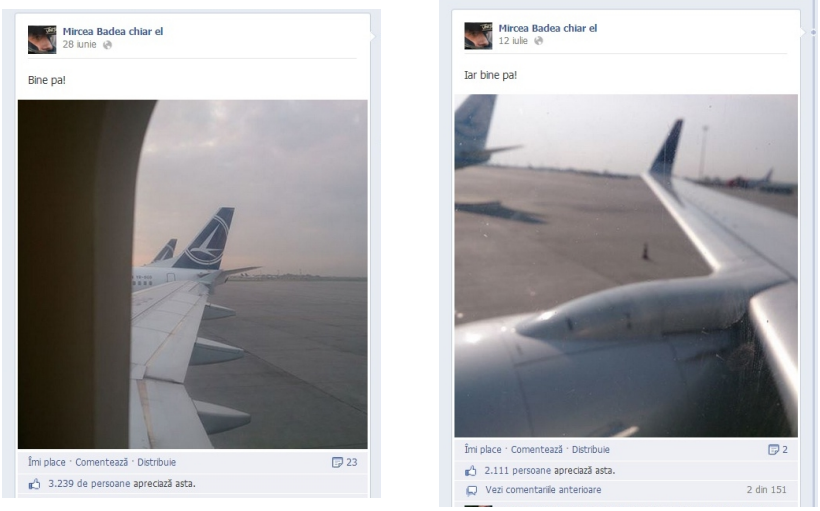

Figure 1: https://ro-ro.facebook.com/pages/Mircea-Badea-chiar-el/339817559450850

5.2.2. Indirect means

Brand-greetings from the habitual language register of the high class

Some of the representatives of Romanian video and audio mass media established, on the level of collective mentality, a series of verbal structures that, by means of repetition, became *equivalent* to greetings. Wishing to distinguish themselves from other fellow television or radio figures in autochthonous public space and to boost their rating, the characters in question employed certain *polyvalent structures* in Romanian to express greetings:

- *phrases expressing well-wishing*[25]: the verb in the subjunctive mood found in these utterance-greetings refers directly to the state of the addressee:
  Să fiți iubiți! ('May you be loved!')—the utterance by means of which Radu Moraru, the host of the television show *Nașul* ('the godfather'), aired for a while on the channel B1, took leave of his viewers. A similar greeting was "invented" even by the president of Romania, Traian Băsescu: *Să trăiți bine!* ('May you live well'), an utterance whose semantic boundaries exceed those of mere well-wishing and proliferate the meaning of *slogan*.
- *assertive sentences*:
  Trăim în România și asta ne ocupă tot timpul! ('We live in Romania and this takes up all of our time')—the utterance by means of which the same Mircea Badea ends his meeting with the viewers every evening (*ironic subtext*: life in Romania, with all the events it involves, is so full that it occupies one's time entirely).
  Țineți aproape! ('Stay close')—the utterance-greeting of Marius Tucă, the former host of the television show *Marius Tucă Show*. He used this sentence to say goodbye to his viewers every evening (*subtext*: the sentence implicitly expresses an invitation for the viewers to keep watching his show).

Due to the widespread use that facilitated their establishment in locutors' "linguistic conscience", these new structures function as *expressive markers* that are *registered* in the system of representative contemporary Romanian greetings and develop the behaviour (stability) of occupation-bound greetings: *Fir întins!* ('taut line', fishermen's greeting), *Vînt din pupa!* ('Wind at your stern', sailors' greeting), *Cer senin!* ('clear sky', pilots' greeting), *Noroc bun!* ('good luck', miners' greeting).

5.3. Greetings from communication mediated by electronic devices

On accessing various Internet websites, one can easily notice the use of greetings that differ from those employed in oral communication. In this respect, computer-mediated communication (via e-mails, Skype, Yahoo! Messenger, Facebook, blogs, and forums) and communication by means of mobile phones (via SMS) are dissociated from regular communication.

Among the characteristics of greeting types found in online conversations, the following can be mentioned:

5.3.1. The presence of abbreviations / acronyms: *nb* for "noapte bună" ('good night'), *bd* ("bună dimineața" 'good morning'), *Sal* (*salve* "salut" / "salutare" 'hello') [*]:

> Ευθαλία Ευθαλία
> *fugi*
> ***nb (noapte bună)***
> *somn ușor*
> *și bălăceală plăcută!*

[25] This kind of phrases may be used as greetings and as well-wishing and thanking expressions (cf. Rădulescu, 2009, p. 401).

[*] The translation suggested for the examples provided under §5.3.1.–§5.3.5. is found after each example, in square brackets. To the extent it was possible, the informal quality of the original texts was preserved. In the translations, the words written in bold are English counterparts of Romanian greetings, whereas those in bold and italics already displayed a foreign (mostly English) form in the original examples. Therefore, they were simply kept as such, just as it was in the case of other phrases or sentences, written only in italics.

Geicu Andrei
îți dai seama ce varză sunt eu :)) mai varză ca varza ta din frigider
ms somn ușor, ***nb!***

[Ευθαλία Ευθαλία
scram
gn (good night)
sleep tight
and happy bathing!
Geicu Andrei
you have no idea how messed up I am :)) more messed up than the mess in your room
10x sleep tight, **gn!**]

5.3.2. The abundance of imported greetings: calques on English units or borrowings from English:

marealexandra92: *ok. ne auzim. mulțu înk o dată. pupik*
photo.oana: *npc. te pup. Bye.*
Andrei Gheorghe
heeei *:**
Ευθαλία Ευθαλία
Hey *:**
Group of female friends
– ***Hey, girls!*** *Weekend-ul ăsta merg la o nuntă, și weekend-ul viitor, în funcție și de programul vostru, vă scot la o înghețată de ziua mea, ok? Voi cum puteți?*
– Girls, am vorbit cu voi cu toate și a rămas să ne vedem sîmbătă la 4, la mall. ***See you*** *there! :**
– ***hello*** *AJ just curious, se mai ține tîrgul de adopții?*
– ***Hello****, ne întîlnim mîine la 17:15 [...].*
– ***hello****, girls are any of you interested in free zumba classes?*
– ***salut!!!!!*** *ce ziceți să ne întîlnim vineri [...]?*
– ***hello****, ladies, long time no see! Vă invit sîmbătă la ora 4 [...]. Vă aștept cu drag.*
– ***Hello****, everyone! propun o dată pt. Christmas party, ce ziceți de 27?*
– ***bună****, Aj, în legătură cu ajutorul pentru adăpostul de cîini.*

[marealexandra92: ok. talk to you later. thanks once again. kisses
photo.oana: dmi (don't mention it). kisses. ***Bye.***
Andrei Gheorghe
heeey *:** (emoticon for "kiss")
Ευθαλία Ευθαλία
Hey *:**
Group of female friends
– ***Hey, girls!*** I'm attending a wedding this weekend and next weekend, depending on your schedules, I'm taking you out for some ice cream for my birthday, ok? When could you make it?
– *Girls*, I talked to every one of you and we're meeting at the mall, on Saturday, at 4. ***See you*** *there! :**
– ***hello*** AJ *just curious*, is the adoption fair still on?
– ***Hello***, we're meeting tomorrow at 17:15 [...].
– ***hello****, girls are any of you interested in free zumba classes?*
– **hello!!!!!** what do you think about meeting on Friday [...]?
– ***hello****, ladies, long time no see!* I'm inviting you on Saturday at 4 o'clock [...]. I can't wait to see you.

– ***Hello**, everyone!* I'm suggesting a date for the *Christmas party*, what do you think about the 27th?
– **hello**, Aj, about the help for the dog shelter.]

5.3.3. The mixture of Romanian and foreign greetings:

Public group "Băimăreni" ('inhabitants of the municipality of Baia Mare')
– *Bună seara, de curînd am deschis un blog care se axează pe fotografie [...].*
– ***Heyy!** Ce faceți?*
Private messages
– [the same person] ***hey**, cum a fost ziua ta?*
***Hey there!** >:D<*
*La mulți ani, **heeei!*** >:D<
– [the same person] ***saluuut**. da, pe site-ul ăsta mă uit*
***Salutaaaare**. Ce să fac...*
***Saluuut!** Ce mai faci?*
– [the same person] ***hey**, ce faci?*
bună
***hello**, ce faci?*
– ***salut**, cum a fost? / **hello**, a fost bine, am scăpat* [conversation]
– *boo / boo back cum mai ești?* [conversation]
– ***Sal!** Sunt bine, puțin ocupată. – **Heei:****
– ***yello!** mă bucur*
– ***hya!!** cf?*
– ***howdy.** tocmai termin cv work...*
– ***bîz!***
– ***ciao**, mihaela, excuse me, s-a stricat telefonul și nu am mai avut de pe ce să intru pe fb*
– ***Salutare**, Ela! Mulțumim.*
– ***Bună**, Mihaela. Noi am ajuns cu bine înapoi în state*
– ***sal!** noi suntem bn*
– ***ciao**, ce mai faci?*
– ***Hello**, Ce mai faci?*
– ***hei**. ce faci?*

Public group "Băimăreni" ('inhabitants of the municipality of Baia Mare')
[– **Good evening**, I have recently set up a blog that focuses on photography [...].
– ***Heyy!*** How are you?
Private messages
– [the same person] ***hey***, how was your birthday?
Hey there! *>:D<* (emoticon for "hug")
Happy birthday, ***heeei!*** >:D<
– [the same person] **hellooo**. yes, that's the site I'm looking at
Hellooooo. What could I be doing...
Hellooo. How are you doing?
– [the same person] ***hey***, what's up?
hello
hello, what's up?
– **hello**, how was it? / ***hello***, it was ok, i'm done (conversation)
– ***boo*** / ***boo*** *back* how are you doing? (conversation)
– **Hi!** I'm fine, a little busy.

– **Heei** *:**
– ***yello!*** I'm glad
– ***hya!!*** hru? (how are you)
– ***howdy.*** I'm just finishing some *work*...
– **buzz!** (< Yahoo! Messenger "Buzz")
– ***ciao***, mihaela, *excuse me*, my phone crashed and I couldn't log on to fb (Facebook)
– **Hello**, Ela! Thank you.
– **Hello**, Mihaela. We arrived safely back to the States
– **hi!** we're ok
– ***ciao***, how're you doing?
– ***Hello***, How're you doing?
– **hey**. how are you?]

5.3.4. The use of the familiar question *Ce faci?* ('how are you?', 'how do you do?') as a greeting. The substitution of established greetings with interrogative phrases (a common means of greeting in Anglo-American civilisation, see *How do you do?* and *How are you?*) (cf. also Duranti, 1997, p. 6), which are especially characteristic of Romanian rural sociocultural code[27], is increasingly more frequent in the initiation of virtual dialogue:

photo.oana: ***da' ce faci,*** *hei?*
marealexandra92: *apoi numai stau.*

[photo.oana: **how are you**, hey?
marealexandra92: just sitting.]

5.3.5. The replacement of verbal greetings with nonverbal greetings (iconic signs: emoticons) (see Crystal, 2011, p. 23–24), see Figure 2;

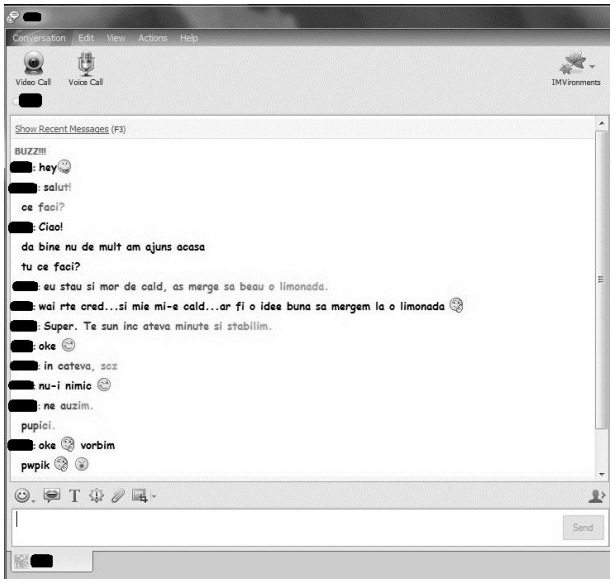

Figure 2: (Yahoo! Messenger window)

[27] In rural communities, residents begin conversations by means of question-greetings such as: *Ce faci?* ('How are you?'), *Ce lucrezi?* ('What are you working?'), *Acolo stai?* ('You live there?'), *Numai amândouă?* ('Only the two of you?'), *Nu vă e rece / cald?* ('Aren't you hot / cold?'), *Stați de vorbă?* ('Are you chatting?').

– [***hey*** :-P (emoticon for "tongue sticking out")
– **hello!**
how are you?
– **Ciao!**
I'm fine, just got home
how are you?
– I'm just sitting and dying because of this heat, I'd like to go out for some lemonade.
– oh, I believe you... the heat is killing me, too... it would be a good idea to get some lemonade ;-)) (emoticon for "hee hee")
– Super. I'll give phone you in a cple of minutes and we'll set a date.
– oke ;-) (emoticon for "wink")
– in a couple, sry ("sorry")
– it's ok ;-)
– laters.
kisses.
– *oke* ;-) laters
kiss ;-) :-*]

5.3.6. The locutors' increasingly frequent choice to start the conversation *ex abrupto*, without preceding it with a greeting:

> *My friend Flavius Obeada replies to a comment I made on his blog, but not just in any way: he begins by greeting. I noticed he has got this habit, he does the same on facebook and everywhere else, I suppose.*
> *What a ridiculous thing is this, ha ha, where does grandpa think he is, ha ha, this is the internet here, what's with these old-fashioned stuff, ha ha! [...]*
> *Unlike Flavius, I don't feel the need to greet on the internet, not in comments, posts and often not even in e-mails. Not because I didn't get or I were blind to the semantic content of greetings, but because I'm lazy or, all right, because I'm not well-bred. [...]* [online, orig. Romanian]

6. Conclusion

Greetings are expressive speech acts that are compulsory in ensuring successful communication, as their absence leads to the abrupt initiation of an interaction or creates the premises for the instalment of silence (non-communication).

Defined (in the previous sections) as verbal expressions of an affective behaviour, greetings "are more valuable function-wise than content-wise" (Zafiu, 2001, p. 183, orig. Romanian), due to the variety of their forms of manifestation. Greetings encode the nature of interpersonal relationships.

The increasingly pronounced tendency—recorded in the past two decades—to improve the traditional practice of greeting properly affects the *structure* of greetings.

Contemporary verbal greetings from "real" and mediated conversations are innovations (undergoing adoption) that are realised on the individual (discursive) level of language. Thus, as a result of the expansion of their use and recurrence in varied contexts of communication, they may enter the language (historical) system once they are acknowledged and validated by more and more speakers.

From the rich inventory of greetings in contemporary Romanian, some of the original individual uses were selected, as they proved to be true examples of stylistic inventiveness and expressivity. Thanks to their being adopted by more and more users and employed in various media of communication ("real" – oral / written – and virtual), these greetings tend to become generalised in the language due to intense

usage. In the examples investigated, the conventional norm (*universal congruence* and *historical accuracy*) (see Coșeriu, 1992–1993, p. 42) is infringed in favour of contextual *appropriateness*.

Several features of contemporary Romanian can be delineated as regards the parameter investigated. Some of these are specific, others are universal. In the latter case, observations can only be made as a result of a contrastive study on the situation in Romanian and the one in other languages, so as to avoid difficulties related to *intercultural equivalence* (cf. also Mihăilescu, 2008, p. 431). The aforementioned features of contemporary Romanian include:

- richness and dynamism of greetings in the informal register of communication (the gradual abandonment of established greetings and the promotion of those that are marked expressively (affectively));
- expressivity, due to stylistic spontaneity and affectivity;
- decline of conventional greetings (desemanticisation of traditional greetings), which are seen as insufficiently expressive, and their submission to a process of un-conventionalisation (their inclusion in new complex structures);
- speedy dissemination of new greetings, especially of those promoted by the mass media;
- victory of informality and semi-formality ("uncanonical" greetings) over formality (standardised greetings), a consequence of the inappropriate use of markers of allocutivity in contemporary Romanian (the formality of hierarchically organised social relationships is replaced with the *informality* (see also Pietrini, 2010, p. 264) (solidarity / reciprocity) of interpersonal relationships);
- evolution towards expression conciseness (the quantitative reduction of the phonetic body) and content neutrality;
- tendency to create original, composite, playful greetings, especially in online forums of discussions;
- analysis of greetings allows for the possibility to make observations relating to the evolution of interpersonal relationships and contemporary Romanian society, in general.

The inventory of verbal strategies used to initiate, maintain and discontinue dialogue in contemporary Romanian proves to be extremely *dynamic* and open to *new forms of address*, to a directly proportional extent in relation to the possibilities of the language (*combinations of existing material* or *innovations*)[**].

Bibliography

A. Studies

Andrei, C. (2005). *Tragerea de șireturi. Atitudini și limbaj* [*Hobnobbing. Attitudes and language*].

Austin, J.L. (2005). *Cum să faci lucruri cu vorbe* [*How to Do Things with Words*], Editura Paralela 45, Pitești.

Bublitz, W. (2009). *Sacks, Harvey*, în Mey, J.L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, second edition, Elsevier, p. 891–892.

Charaudeau, P. (1992). *Grammaire du sens et de l'expression* [*Grammar of meaning and expression*], Hachette, Paris.

Charaudeau, P. & Maingueneau, D. (2002). *Dictionnaire d'analyse du discours* [*Dictionary of discourse analysis*], Seuil, Paris VIe.

Cojocari, C. (2008). *Semiotica și pragmatica salutului* [*Semiotics and pragmatics of greeting*], in "Limba română", issue 3–4, year XVIII.

Coșeriu, E. (1992–1993). *Prelegeri și conferințe* [*Lectures and conferences*] (1992–1993), ch. *Competența lingvistică* [*Linguistic competence*], publication supplement of "Anuar de lingvistică și istorie literară", T. XXXIII, Series A, Linguistics, Institutul de Filologie Română "A. Philippide", Iași, p. 27–47.

Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*, Routledge, New York.

Degand, L. (2009). *Speech Acts and Grammar*, in Mey, J.L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, second edition, Elsevier, p. 1009–1015.

DSL = Bidu-Vrănceanu, A., Călărașu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M., Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii* [*Dictionary of language sciences*], second edition, Editura Nemira, Bucureşti.

Duranti, A. (1997). *Linguistic Anthropology*, Cambridge University Press, New York.

Felecan, D. (2013). *Aspects of "Balkanism" Reflected in the Usage of Anthroponyms in Contemporary Romanian Public Space*, in "Europa", Magazine about Science and Art during the Transition, issue 12 (year VI), Novi Sad, Serbia, p. 50–65.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române, II. Enunțul* [*Grammar of the Romanian language, II. Utterance*], new, revised impression, Editura Academiei Române, Bucureşti.

[**]The author would like to thank Alina Bugheșiu for her assistance in the translation of this study.

Golopenția, S. (1985). *L'histoire conversationnelle* [*Conversational history*]. /enlarged version, brochure/ Working papers and preprints, Centro Internazionale di semiotica e di linguistica, Università di Urbino, Italy.
Hobjilă, A. (2008). *Comunicare și contextualizare – repere pragmatice* [*Communication and contextualisation – pragmatic references*], in "Limba română", issue 7–8, year XVIII.
Liddicoat, A.J. (2007). *Introduction to Conversation Analysis*, Continuum, London.
Magda, M. (2004). *Strategii ale discursului public – riscuri și oportunități: considerații introductive referitoare la unele disfuncții specifice discursului public românesc actual (perspectivă pragmalingvistică)* [*Strategies of public discourse – risks and opportunities: introductory considerations on some dysfunctions that are specific to contemporary Romanian public discourse (pragmalinguistic perspective)*], in Filip, Gh., Simionescu, B.C. (coord.), *Fenomene și procese cu risc major la scară națională* [*Phenomena and processes with major risk on a national scale*], Editura Academiei Române, București, p. 255–278.
Magda, M. (2007). *Dialogul în comunități plurilingve: aspecte ale comportamentului mediatic alocutiv (exemplul României)* [*Dialogue in multilingual communities: aspects of allocutive behaviour in the mass media (the example of Romania*], in Beciu, C., Perpelea, N. (coord.), *Europa și spațiul public. Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional* [*Europe and public space. Communication practices, representations, emotional climate*], Editura Academiei Române, București, p. 62–101.
Manu Magda, M. (2009). *Indici de alocutivitate în limba română actuală. (Clasa alocutivelor interjecționale)* [*Allocutivity indices in contemporary Romanian (The class of interjectional allocutives)*], in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Dinamica limbii române actuale. Aspecte gramaticale și discursive* [*Dynamic of contemporary Romanian. Grammatical and discursive aspects*], Editura Academiei Române, București, p. 459–490.
Manu Magda, M. (2010). *Adresarea* [*Address*], mss.
Mihăilescu, A. (2008). *Salutul în română și în spaniolă. Perspectivă interculturală* [*Greeting in Romanian and Spanish. Intercultural perspective*], in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării. Actele celui de al 7-lea Colocviu al Catedrei de Limba română (7–8 decembrie 2007)* [*The Romanian language. Dynamic of language, dynamic of interpretation. Proceedings of the seventh Colloquium of the Romanian Language Department (7–8 December 2007)*], Editura Universității din București, București, p. 425–432.
Necula (Zvirid), R.-M. (2012). *Actele verbale expresive în limba română* [*Expressive speech acts in Romanian*].
Nienhaus, S. (2009). *Il saluto nella comunicazione interculturale* [*Greeting in intercultural communication*].
Pietreanu, M. (1984). *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic* [*Greeting in Romanian. Sociolinguistic study*], Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Pietrini, D. (2010). *«Salve! Un saluto veloce e tutti». Riflessioni sul sistema dei saluti nell'italiano contemporaneo* [*"Salve! A quick greeting to all". Reflections on the system of greetings in contemporary Italian*], in Vignuzzi, U., Mattesini, E. (eds.), *Contributi di filologia dell'Italia Mediana* [*Philological contributions of Central Italy*], vol. XXIV, Editoriale Umbra, Città di Castello, p. 233–264.
Pleșu, A. (2006). *Comèdii la porțile Orientului* [*Antics at the gates of the Orient*], ch. *Tutuiala* [*Hobnobbing*], Editura Humanitas, București.
Proost, K. (2009), *Speech Act Verbs*, in Mey, J.L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, second edition, Elsevier, p. 995–1000.
Rădulescu, A. (2009). *Exprimarea mulțumirilor în română* [*Expressing thanks in Romanian*], in Zafiu, R., Stoica, G., Constantinescu, M.N. (eds.), *Limba română: teme actuale. Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de Limba română (București, 5–6 decembrie 2008)* [*The Romanian language: contemporary topics. Proceedings of the eighth Colloquium of the Romanian Language Department (Bucharest, 5–6 December 2008)*], Editura Universității din București, București, p. 395–403.
Sabatini, F. & Coletti, V. (eds.) (2005). *Il Sabatini Coletti 2006. Dizionario della lingua italiana* [*Dictionary of Italian*], Rizzoli/Larousse, Milano.
Searle, J.R. (1972). *Les actes de langage* [*Speech Acts*], Hermann, Paris.
Sperber, D. & Wilson, D. (1996). *Relevance: Communication and Cognition*, second edition, Blackwell, Oxford.
Zafiu, R. (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală* [*Stylistic diversity in contemporary Romanian*], Editura Universității din București, București.
Zafiu, R. (2003). *Saluturi noi* [*New greetings*], in "România literară", issue 36.

B. Sources

http://adevarul.ro/locale/ploiesti/foto-ploiesti-orasul-ce-beib-povestea-locului-oamenii-nu-saluta-buna-ziua-1_527d243bc7b855ff56d23b75/index.html
http://audiopub.wordpress.com/2013/06/18
http://cluj-napoca.zilesinopti.ro
http://www.crestinortodox.ro/forum
DEX = http://dexonline.ro
http://www.gandul.info/stiri
http://www.medierenet.ro/2012/11/22
http://nemaipomenit.wordpress.com/2011/01/24/salutul-la-romani
http://www.parinti.com

http://polimedia.us/trilema/2010/formule-de-salut
http://www.realitatea.net
http://stirileprotv.ro

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Modalități lingvistice de adresare convenționale vs neconvenționale. (Formule de salut vechi și noi în limba română)

Daiana Felecan*

Facultatea de Litere, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord, Str. Victoriei 76, 430122 Baia Mare, România

Despre articol

Istoric:
Primit 30 aprilie 2014
Acceptat 2 iulie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
contact lingvistic
împrumut lexical
psiholingvistică
sociolingvistică
stilistică

Rezumat

Între mijloacele lingvistice de care uzează indivizii în cadrul procesului comunicativ se înscriu și modalitățile de adresare, iar în cadrul acestora, un rol important revine formulelor de salut.

În prezenta comunicare, ne propunem să identificăm o serie de forme / formule de salut utilizate în spațiul public românesc actual și să le analizăm din perspectivă structurală și funcțională (valori pragmatice contextuale). Alături de unitățile consacrate (gramaticalizate / clișeizate), vom înregistra și altele, purtătoare de noi valori semantice, survenite în urma unor determinări situaționale.

Astfel, vom distinge între două modalități lingvistice de salut: *convenționale* (neutre din punct de vedere stilistic, utilizate de întreaga comunitate de locutori) și *neconvenționale* (de import recent, englezești majoritatea, calcuri, care reconstituie tiparul originar sau sînt preluate fără nici o modificare din limba împrumutătoare, utilizate cu intenție persuasivă sau ironică).

Corpusul va fi preluat din internet.

Ca metodologie, ne vom folosi de instrumentarul teoretic de proveniență psihosociolingvistică, pragmatică, etnologică, antropologică.

> *[...] există o competență, un* ***saber*** *care se referă la a vorbi în situații determinate și cu privire la anumite lucruri, cu anumiți interlocutori. Este ceea ce se spune—în sens negativ—cînd constatăm că ceea ce spunem nu corespunde normelor, cînd spunem că sîntem incapabili să scriem o scrisoare de condoleanțe, adică să construim acest fel de text, sau cînd o doamnă ne atrage atenția: „Nu se vorbește așa cu o doamnă!"* (Coșeriu, 1992–1993, p. 36)

> *A nu saluta sau a nu răspunde formulei întemeietoare primite în dar nu este ca și cum ai știrbi ceva din alcătuirea celuilalt, ci este ca și cum te-ai dezice de tine, ca și cum ți-ai extirpa aparatul de umanitate, ca și cum ți-ai blestema părinții. Este ca atunci cînd te încredințezi pradă instinctelor, ca atunci cînd ți se clonează profilul după acela al rinocerilor ionescieni.*

1. Considerații generale

Debutul oricărui dialog este condiționat de un scenariu verbal ritualizat, de o prefață cu funcție inițiatoare de comunicare. Ne referim la felul în care interlocutorii își întind reciproc punți comunicative. În salut, ca *act verbal expresiv preliminar și obligatoriu*, limbajul devine tranzitiv, întrucît expresiile proemiale întemeietoare (diferitele variante de salut) spun *ceva* despre emițător și, totodată, obligă la constituirea în replică a perechii de adiacență: răspunsul la salut. Această formulă autoprezentativă, salutul, este un caz special de utilizare a limbii, în care actul verbal performat, chiar dacă nu se constituie sub formă interogativă (cu excepția salutului de tip întrebare), presupune un răspuns.

*Adresă de corespondență: *daiana18felecan@yahoo.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Odată cu diversificarea canalelor de comunicare în societatea contemporană (cel care mijlocește comunicarea prin intermediul computerului deține supremația), se multiplică și posibilitățile de declanșare, menținere și suspendare a contactului verbal cu interlocutorul. În trecerea de la „oralitatea" directă (interacțiunea verbală *face-to-face*) la „scripturalitatea" indirectă (interacțiunea la distanță, mediată de un suport electronic), comunicarea interindividuală cunoaște un proces de „de-ritualizare", de ieșire din structuri preformate și tinde să-și contureze un fond autonom de formule adresative, construite simultan prin *conservare* și *inovație*.

Modele comportamentale (implicit și cele lingvistice) de prestigiu care s-au infiltrat în spațiul lingvistic românesc actual și-au marcat teritoriul și în sectorul mijloacelor de adresare, preschimbînd sau combinînd profilul tradiționalizat al modalităților lingvistice consacrate în / cu unul profund atins de trendul alocutiv al limbii donatoare. Felul în care se prezintă astăzi adresarea în limba română este tributar, pe de o parte, avatarurilor sistemului alocutiv tradițional, convențional și convenționalizat, iar pe de altă parte, influențelor (în speță, anglo-americane, dar și de altă proveniență) din limbile cu care româna a intrat în contact.

Formulele de salut se înscriu între expresiile adresative stereotipizate[1] de care uzează indivizii în cadrul procesului comunicativ.

Ne-am oprit atenția asupra acestui subtip al actelor verbale expresive, deoarece studiul lor permite formularea observațiilor care vizează aspecte ce țin de inițierea, menținerea, eventual, și de încetarea relațiilor interindividuale. Formula de salut este modalitatea prin care locutorul inițiază și încheie un contract verbal plin de implicații psihosociale cu repercusiuni în poziționarea sa în interiorul comunității[2].

2. Obiectivele cercetării

În prezenta contribuție—parte a unui studiu mai amplu, având ca obiect formulele de salut neconvenționale—ne propunem *să identificăm o serie de forme / formule de adresare, în speță, de salut, utilizate în spațiul public românesc actual* și să le analizăm din perspectivă *structurală* (tehnici de construcție) și *funcțională* (valori pragmatice contextuale). Alături de unitățile consacrate (gramaticalizate / clișeizate), vom înregistra și altele recente, purtătoare de noi valori semantice și stilistice, survenite în urma variatelor determinări situaționale. Vom studia structurile verbale de tip salut din româna actuală, considerîndu-le, pe de o parte, forme rituale comunicative, iar pe de altă parte, „ieșiri din ritual"[3].

Concret, intenționăm:

- să prezentăm clasa formulelor de salut ca acte de limbaj;
- să stabilim o tipologie în cadrul clasei avute în vedere;
- să analizăm unitățile considerate în cadrul conversației *online* și *face-to-face*;
- să formulăm opinii referitoare la specificul formulelor de salut în cultura română;
- să identificăm principalele trăsături ale tipului pragmatic românesc în privința parametrului investigat.

[1] „Un criterio per distinguere le formule di saluto dalle altre formule stereotipiche della comunicazione quotidiana è offerto dall'analisi della tipologia dei turni conversazionali tipicamente riservati al saluto. Mentre gli scambi augurali richiedono come complemento una formula di ringraziamento (*buon compleanno / grazie*), i saluti ricorrono abitualmente abbinati a coppie adiacenti (*adjacency pair*) di tipo particolare, fortemente ritualizzate, caratterizzate dalla presenza della formula di saluto sia in prima che in seconda posizione e, almeno prototipicamente, dalla cosiddetta «risposta-eco», vale a dire della ripetizione come complemento preferenziale non marcato della stessa forma presente nel primo elemento (tipo *ciao / ciao*). Nella realtà della comunicazione quotidiana sono tuttavia pochi i saluti effettivemente realizzati con coppie adiacenti canoniche, ed esistono comunque alcune formule difficilmente classificabili nell'ambito esclusivo dei saluti o degli auguri, come *buona notte*, che prevede tanto un complemento-eco quanto la risposta *Grazie, anche a te*, tipica invece degli scambi augurali" (Pietrini, 2010, p. 238–239).

[2] „Lo stretto legame esistente tra le formule di saluto e la struttura sociale della comunità che le esprime, con la sua gerarchia di valori, i suoi stereotipi culturali ed i suoi schemi concettuali, rende pertanto possibile dedurre dalla scelta delle formule di saluto impiegate indicazioni significative sul tipo di rapporto sociale e personale che esiste tra i partecipanti all'interazione" (Pietrini, 2010, p. 235).

[3] Sintagma este preluată de la Hobjilă (2008).

Corpusul este extras din internet.

Ca metodologie pentru decodarea corectă a funcțiilor salutului verbal, vom folosi instrumentarul teoretic specific analizei discursului, psihosociolingvisticii, pragmaticii, semioticii, etnologiei, antropologiei.

Actele verbale de tip salut investigate sînt fapte lingvistice realizate la *nivelul individual al limbajului*. Dintre acestea, unele sînt frecvent utilizate de un număr mare de vorbitori; astfel, ele încetează să mai fie fapte de vorbire și intră în sistemul limbii, trecînd în *nivelul universal al limbajului*[4].

Se disting două categorii de saluturi verbale:

- *convenționale* (consacrate, neutre din punct de vedere stilistic, recunoscute / utilizate de întreaga comunitate de locutori) și
- *neconvenționale* (de import recent, englezești majoritatea, calcuri, ce reconstituie tiparul originar sau sînt preluate fără nici o modificare din limba împrumutătoare, și inovații).

3. Sistemul adresativ în limba română

Adresarea reprezintă o modalitate specifică de raportare a locutorului la alocutor în cadrul procesului comunicativ. Relația dintre cei doi actanți ai comunicării se poate institui fie exclusiv la nivel lingvistic, fie (și) la nivel nonlingvistic sau paralingvistic.

Adresarea

- presupune două operații fundamentale: „desemnarea destinatarului prin forme nominale sau pronominale și solicitarea acestuia să-și asume un asemenea rol, prin folosirea vocativului (cu intonație specifică) și / sau prin forma imperativă a enunțurilor” (DSL, s.v., p. 27) și
- se realizează în planul vorbirii printr-un *ansamblu de termeni și expresii puternic ritualizate / standardizate*: „Ces expressions ont très généralement, en plus de leur valeur déictique (exprimer la «deuxième personne», c'est-à-dire référer au destinataire du message), une valeur relationnelle, servant à établir entre les interlocuteurs un certain type de lien socio-affectif (dans une conception étendue de la déixis, on dira que ces expressions relèvent à la fois de la «déixis personnelle» et de la «déixis sociale»” (Charaudeau & Maingueneau, 2002, p. 30).

Mijloacele lingvistice utilizate pentru realizarea actului adresării sînt repartizate în două categorii (vezi Charaudeau & Maingueneau, 2002, p. 30; DSL, p. 27):

a) *substantive* sau *substitute* (adjective și numerale cu uz substantival): nume proprii (prenume, nume de familie, porecle, diminutive etc.) și nume comune (numele generice de persoane: *domn*, *doamnă*, *femeie*, *băiat* etc.; numele generice de rudenie (*mamă*, *tată* etc.); numele de relații interpersonale (*coleg, –ă*, *vecin, –ă* etc.); nume de titluri, funcții, profesii (*director*, *decan*, *ministru* etc.); nume calificative sau evaluative (*mincinos*, *leneș*, *viclean*, *harnic* etc.); termeni afectuoși sau injurioși, în vocativ (*prostule*, *dragule*, *drace*, *zîno* etc.);

b) *pronume*. Româna posedă o paradigmă foarte generoasă a pronumelor de adresare politicoasă[5]. Există,

[4] Pentru discuția referitoare la nivelurile limbajului, vezi Coșeriu (1992–1993, p. 27–47).

[5] „Auzul îmi este adeseori «zgîriat» de unele forme de adresare pe care le aud pe la televizor, de lipsa de respect pe care unele modalități de a vorbi despre alții / cu alții le implică. Astfel, uneori, diverși realizatori de emisiuni, «se trag de șireturi» cu personalități marcante, cu persoane în vîrstă, în fine, cu persoane cu care / despre care ar trebui să vorbească mai politicos, respectînd atît tradiția poporului român, cît și limba română, care pune la dispoziție mijloace de exprimare a politeții atît de bogate. [...] Politețea medie este o trăsătură a limbii române care permite o nuanțare a vorbirii inexistentă în alte limbi și de care ar trebui să ne folosim atunci cînd simțim impetuoasa nevoie de a ne «trage de șireturi» cu persoane mai în vîrstă, superioare în rang / funcție etc. [...] Această bogăție formală a pronumelui de politețe, dezvoltarea lui prodigioasă—nuanțarea pe grade de politețe, menținerea în limbă a formelor vechi («domnia sa») în paralel cu formele noi rezultate din acestea («dumneasa»)—constituie dovezi ale vechimii și importanței sale în limba română, reflectînd mentalitatea și psihologia poporului român, atitudinile și modelele de comportament ale acestuia, consolidate într-un timp îndelungat. Modelele psihosociale și comportamentale ale românilor constituie fondul bogat care susține forma—forma pronumelui personal de politețe, dar și alte forme de exprimare a reverenței (adresări cu «doamnă / domnule», «mamă-soacră», «domnule inginer» în loc de «domnule X» etc.). Or, ce se întîmplă azi? Pe acest fond—profund înrădăcinat, poate la fel de vechi ca poporul român—se încearcă suprapunerea unei forme superficiale, o formă calchiată după modele străine, care au fost create pe alt fond. Este vorba, firește, despre modelul

astfel, trei modalități gramaticale de realizare a adresării: *familiaritatea* (prin *tu*, pronume personal de persoana a II-a singular + verbul la persoana a II-a singular), *politețea medie* (prin *dumneata*, pronume personal de politețe + verbul la persoana a II-a singular) și *politețea absolută* (*dumneavoastră*, pronume de politețe + verbul la persoana a II-a plural).

Principiile care prezidează alegerea unuia sau a altuia dintre elementele din sistemul termenilor de adresare în limba română sînt în conformitate cu anumite variabile: „statutul social și relațiile de rol dintre interlocutori (termeni protocolari de adresare vs. termeni familiari" (Manu Magda, 2010); statutul socio-profesional (nume de funcții, ocupații, titluri); „factorul vîrstă este, de obicei, marcat prin utilizarea unor formule de adresare + / − reverențioase (literar: *domnule*, *doamnă*; familiar: *nene*, *unchiule*, *tanti*, *tataie*, *mamaie*, *șefule*, *șefă* etc. sau regional: *babule*, *bade*, *dodă*, *gagă*, *lele*, *leliță*, *liță*, *mătușă* etc.), asociate cu pronumele corespunzătoare relației + / − egalitate între interlocutori (*tu*, *dumneata*, *mata*, *matale*, *tale*, *tălică*) (*ibidem*); variații ale numelor gradelor de rudenie conferite în adresarea familiară din comunități diferențiate din punct de vedere diastratic.

În funcție de gradul de formalitate a contextului comunicațional, selecția formulelor de adresare se operează astfel:

a) „în situații informale, marcate prin intimitate, sînt utilizați termeni familiari de adresare—vocativele numelor proprii sau ale substantivelor comune și formele verbale de persoana a II-a singular" (*ibidem*);
b) „situațiilor formale, caracterizate prin distanță socială și diferențe pertinente de statut social, le corespund formule de adresare mai complexe (formule protocolare de adresare), asociate cu forme verbale de persoana a II-a plural" (*ibidem*).

Totodată, alegerea vocativelor și a alocutivelor pronominale se face în funcție de rațiuni ce țin de simetria / asimetria relațiilor interpersonale.

4. Salutul—subtip adresativ al actelor verbale expresive

4.1. Delimitarea conceptului

În literatura de specialitate românească nu există pînă la această dată un studiu care să fi tratat salutul în perspectiva propusă de noi. Dispunem de o lucrare din 1984 (Pietreanu) și de cîteva articole sporadice (vezi bibliografia), care abordează formulele de salut tradiționale, alocînd un spațiu restrîns noilor modalități adresative și funcțiilor îndeplinite de acestea în comunicare.

Avînd în vedere mecanismele pragmatice implicate în structura actului de limbaj de tip salut, acestuia i-au fost conferite diverse definiții. Astfel, *salutul* este:

---

american. Despre națiunea americană putem spune că «s-a născut democrată». Sistemul democratic american permite un «joc» social—sus–jos—caracterizat de variabilitate, mobilitate pe scara succesului (social, economic, politic), deci, raporturi sociale și interumane instabile în toate păturile sociale, în toate categoriile socio-profesionale, raporturi care se pot schimba peste noapte (bogătaș > falit, cineva > nimeni). Aceste aspecte se reflectă, desigur, în comportament, în atitudinea față de ceilalți și implicit în limbaj. [...] Fondul pe care s-a creat sistemul reverențial englezesc (american) este deci profund diferit față de cel românesc, care s-a creat într-un sistem mai puțin mobil și tributar Orientului, un sistem în care expectanța reverenței este mai mare, un sistem aflat la granița dintre modelul castelor orientale (vezi sistemul politic românesc, mobil doar pe orizontală, nu și pe verticală) și modelul democratic occidental (care acționează mai mult în domeniul cultural-artistic). Se adaugă aici sărăcia—vrem, nu vrem, caracteristică poporului român—care a facilitat traiul în comun (apropierea este firească, nu căutată, forțată), deci și delimitarea exactă a celor apropiați (familie, prieteni, vecini) de ceilalți, față de care s-a nuanțat adresarea: politețe medie (față de persoane egale), politețe maximă (față de persoane superioare în rang / funcție). Așadar, alte relații interumane, alte modalități de exprimare a politeții. Ceea ce se întîmplă în mass-media românească—adoptarea unor forme străine pe fondul autohton profund diferit—este nu numai nepotrivit, ci și de-a dreptul ridicol. Ridicol pentru unii «nimeni» care se pun pe plan de egalitate cu personalități marcante, cu persoane cărunte cărora le-ar putea fi nepoți, neînțelegînd—sau neacceptînd—faptul că bunul-simț al poporului român nu acceptă această egalitate. Sau pur și simplu mergînd «cu valul», valul ce ne poartă pe toți spre vest... [...] De ce oare respectarea fondului autohton existent la noi și a bunului-simț popular trebuie să treacă în desuetudine? De ce trebuie să imităm papagaliceşte modele străine, mereu și mereu? Pentru numele lui Dumnezeu, de ce să nu fim și DIFERIȚI? De ce să absorbim fără discernămînt modele vestice fără nici o legătură cu identitatea psihologică și morală autohtonă? De ce să evităm modelele proprii de exprimare / adresare și vorbirea neaoș românească aferentă acestora? De ce ne ferim de identitatea noastră profundă" (Andrei, 2005).

- comportament comunicativ, prin care vorbitorul își arată disponibilitatea față de interlocutor;
- „comportament comunicativ deliberat, care se exprimă prin procedee lingvistice consacrate de vorbirea uzuală și care sînt semnificative pentru normele socioculturale ale politeții" (Pietreanu, 1984, p. 8);
- „comportamentul comunicațional, gestual sau verbal (ori și gestual și verbal), cu o semnificație cunoscută unui micro- sau macrogrup social, prin care se dă un semn de atenție, de respect, de politețe unei persoane sau unui grup" (Pietreanu, 1984, p. 29);
- „parola o gesto d' affetto, simpatia o deferenza, spesso di carattere formale, rivolti a una persona quando la si incontra o ci si accomiata" (Sabatini & Coletti, 2005);
- „o modalitate de manifestare a *interesului* și a *bunăvoinței* față de receptor sau a *surprizei* de a-l întîlni" (Necula, 2012, p. 7);
- un „act expresiv de natură inițiativă", urmat de un alt act de salut reactiv sau consecutiv, intrînd într-un raport de complementaritate structurală cu actul precedent (vezi Necula, 2012, p. 10).

Din punctul de vedere al momentului adresării salutului, acest act de limbaj nu cunoaște o localizare unică în perimetrul unei secvențe verbale, el putînd sta la începutul, în interiorul sau la sfîrșitul acesteia.

4.2. Salutul verbal, ca act autoprezentativ

Salutul verbal este unitate definitorie a interacțiunii, fiind un act de limbaj cu deschidere / ancorare înspre interlocutor. Actul de tip salut îndeplinește, în mod prototipic, o funcție *rituală* (asigură conformitatea cu maximele principiului politeții) și *strategică* (garantează coeziunea discursivă prin anularea hiatusurilor interacționale) (cf. și DSL, s.v. *act*, p. 17–18).

Salutul este un act ilocuționar „realizat prin utilizarea limbii în situații de comunicare concrete" (DSL, s.v. *act*, p. 18), care „asociază conținutului propozițional al unui enunț o forță convențională specifică, determinată de intențiile comunicative ale emițătorului" (DSL, s.v. *ilocuționar*, p. 256), susceptibil de a comporta o valoare de adevăr (deci *constatativ*, vezi DSL, s.v. *constatativ*, p. 135) și, totodată, potențial *performativ* (cu realizare reușită sau nereușită prin raportare la competența de decodare a destinatarului) (vezi Austin, 2005 și Searle, 1972—teoria actelor de limbaj).

Salutul verbal intră în clasa actelor *expresive* (vezi Proost, 2009, p. 997; Degand, 2009, p. 1013) (prin intenția asociată de locutor actului ilocuționar performat, acesta din urmă exprimă „o anumită stare psihologică sau atitudine, determinată de o proprietate sau o acțiune a emițătorului sau a receptorului", DSL, s.v. *ilocuționar*, p. 256).

În cercetarea de față am pornit de la constatarea deplasării unor modalități de salut specifice registrelor comunicative informale înspre limba română standard (i.e., abandonarea poziției din uz în favoarea celei din sistem, fapt care atrage noi valorizări stilistice), consecință a permutării valorilor din România posttotalitară. Alături de alte expresii verbale colocviale ale deixisului social, formulele de salut au rolul de a semnala orientarea locutorului către alocutor în româna actuală. În această calitate, ele funcționează ca *indici de alocutivitate* („mărci lingvistice ale *funcției conative* (de apel) și ale *funcției fatice* (de menținere a contactului între interlocutori), reprezentînd dovezi ale atenției pe care interlocutorii și-o acordă unul altuia pe durata interacțiunii", Manu Magda, 2009, p. 459–460).

Principala funcție pe care formulele de salut o exercită în comunicare este *autoprezentarea lingvistică*. Prezentarea „est l'opération linguistique qui correspond à l'intention de déterminer le *mode d'existence* d'un *être* (ou d'un *processus*)" (Charaudeau, 1992, p. 302). Prin mijlocirea formulelor de salut, locutorul își formulează intenția de determinare a propriului mod de a fi prin raportare la interlocutor (componenta *constatativă / descriptivă* a actului verbal formulat) și, totodată, pune în acțiune / face manifestă această intenție, sincronizînd actul enunțării cu performarea / punerea în trăire a conținutului propozițional performat (componenta *performativă*).

În analiza ulterioară vom arăta cum unele dintre unitățile de analiză avute în vedere se revendică de la alte resorturi pragmatice decît acelea definitorii pentru o societate (cum se pretinde a fi și societatea românească) definită de principiul recunoașterii și împărtășirii cutumelor referitoare la relațiile de rol ierarhic

organizate (în care criteriul de referință în selecția formulelor de salut este adecvarea la / pertinența cu (vezi Sperber & Wilson, 1996—teoria pertinenței) situația socială în care locutorul se află față de interlocutor).

Așadar, *salutul este un act verbal prezentativ autoreflexiv prin care locutorul exprimă o intenție de acord / dezacord cu prescripțiile codului politeții pragmatice, specifice comunității lingvistice considerate*.

4.3. Funcții lingvistice și pragmatice

Salutul îndeplinește diverse funcții în cadrul procesului comunicativ:

- funcția *conativă*: lansarea unei provocări perlocuționare la dialog partenerului („interpellation et désignation de l'interlocuteur, marquage de fin d'un tour de parole et désignation du «successeur», marquage de la relation, etc." (Charaudeau & Maingueneau, 2002, p. 31);
- funcția *fatică*: în cadrul dialogului la distanță / mediat, în condițiile întreruperii temporare a acestuia, locutorul poate (re)formula alte expresii verbale cu rol de salut cu scopul de a verifica interesul alocutorului în vederea continuării dialogului;
- funcția *metalingvistică*: locutorul precizează / numește, folosindu-se de un verb performativ explicit, cu sau fără acuzativul beneficiarului, actul de a saluta prin enunțuri de tipul: „(Te) salut."[6], „Te-am salutat." (secvențe care pot funcționa ca formule de salut propriu-zise);
- funcția *de a numi* (*identificatoare*): atunci cînd se întîlnesc sau se despart, interlocutorii nu sînt obligați să-și spună pe nume, însă se cuvine să se salute; felul în care salută devine semn distinctiv pentru enunțiator;
- funcția *socială*: salutul are rol integrator din punct de vedere social. Există comunități rurale (astăzi tot mai puține ca urmare a extinderii urbanizării) în care localnicii îi salută pe necunoscuți.

4.4. Semnificația condiționată cultural a salutului

4.4.1. Selecția posibilităților oferite de sistemul alocutiv dintr-o limbă se face în conformitate cu convențiile socioculturale ale spațiului lingvistic respectiv[7], variind de la un teritoriu lingvistic la altul în funcție de bogăția inventarului de forme adresative de care dispune.

Ca act verbal expresiv, salutul se impune a fi discutat din perspectivă pragma- și sociolingvistică. Pe lîngă componenta strict informativă pe care o degajă, salutul actualizează încă o componentă—purtătoarea forței ilocuționare a enunțului respectiv—, și anume cea afectivă. În utilizare, se pot identifica situații în care conținutul propozițional al salutului performat nu se suprapune peste intenția emițătorului. Cazul este specific saluturilor condiționate contextual (vezi, mai ales, situațiile formale de comunicare, ce impun respectarea unui protocol al salutului), numite aici *saluturi de conformitate*, adecvarea la situație determinînd suspendarea oricărei atitudini afective. Din această perspectivă, salutul este un suport verbal pe baza căruia sînt transmise sentimente sincere sau disimulate.

Condițiile de reușită a salutului sînt garantate numai dacă alocutorul are abilitatea să decodifice corect mesajul formulat de destinator (dacă îl validează conform așteptărilor acestuia).

4.4.2. În cultura română, la fel ca în alte culturi, salutul funcționează ca expresie verbală ce concentrează un *modus vivendi* al celui care îl performează. În salut sînt depozitate *cunoștințele enciclopedice* ale locutorului, *istoria conversațională* a interactanților, predispoziția lor momentană. O persoană care nu salută este sancționată de comunitate prin sentințe definitive, precum: „Nu are cei 7 ani de acasă.", „Bună ziua, căciulă, că stăpînul n-are gură!" etc. Cel care nu salută sau nu răspunde la salut este stigmatizat drept un individ rudimentar, needucat / infatuat. Lipsa de preocupare a unora dintre locutorii actuali pentru

[6] Am întîlnit răspunsul: „Îți faci datoria."

[7] „Sentimentul de simpatie sau respect, din punct de vedere psihologic, este asemănător sau poate chiar identic la toți oamenii, dar expresia lui exterioară este determinată de modelele culturale de comportare" (Pietreanu, 1984, p. 16). „[...] formulele de salut sînt selectate după reguli sociolingvistice, care dictează folosirea termenilor considerați adecvați atît pentru statutul interlocutorului, cît și pentru situația concretă de comunicare. Salutul, ca formă de comunicare, redă specificul situației, dar și specificul culturii, al aptitudinilor obișnuite, stereotipe, care sînt greu de decodificat pentru un interlocutor neavizat" (Cojocari, 2008).

îndeplinirea ritualului de a saluta se înregistrează tot mai pregnant atît în conversația orală, cît și în cea scrisă (electronică)[8]. Non-salutul devine tot mai mult o formă de salut, deoarece exercitarea practicii de a saluta este înțeleasă drept o umilință. Oferim, spre exemplificare, două opinii divergente, referitoare la lipsa de obligativitate a / obligativitatea salutului în zilele noastre, decupate dintr-un dialog aflat pe un forum de discuții online:

> A. – ***Nu mi se pare atît de important salutul. De multe ori „uit" să mai salut*** *și foarte des mi se atrage atenția asupra acestui lucru, ceea ce mă cam deranjează, pentru că* ***nu consider că sînt obligat să salut, așa cum nu sînt nici obligat să răspund****. Însă salutul cu „servus" este un obicei de pe vremea romanilor, cînd sclavii erau obligați să-și salute stăpînul cu „servus" (sînt sclavul tău), pentru a-și arăta supunerea față de stăpîn [...].*
> ***Eu nu salut cu servus mai ales pe cei „superiori" mie, dar nici pe cei cu care mă aflu aproximativ la același nivel sau mai jos, pentru că eu nu sînt sluga nimănui****. Mai spun însă „servus" copiilor mici din fața blocului, care mă salută cu „sărumîna".*
> B. – *Păi,* ***unde e respectul dacă nu saluți pe cunoscuți și unde sînt educația și respectul dacă nu răspunzi la salut****? [...]*
> A. – *Eu cred că-n primul rînd ar trebui să arătăm ce înțelege fiecare prin respect și prin educație (le-am definit de multe ori pînă acum, dar nu mă deranjează să repet). În al doilea rînd, salutul este o obligație?!! (În cazul ăsta, scuză-mă, dar respectul înseamnă supunere, iar eu nu pot fi de acord cu această semnificație, chiar dacă majoritatea înțeleg prin respect acest lucru (adică supunere)). Eu consider că respect înseamnă, totuși, egalitate, iar printr-o educație (nu dresare) bazată pe convingere (nu pe impunere) se poate cultiva o astfel de atitudine de respect! [...]*
> B. – *Da,* ***salutul e o obligație! Cînd treci pe lîngă un cunoscut, îl tratezi cu respect cînd îl saluți****. Dacă treci așa, ca pe lîngă un panou publicitar, unde e respectul?* ***Ce, dacă zici „bună ziua" înseamnă că nu sînteți egali? Că unul e supusul celuilalt? Deci tu nu ai convingerea că respectul înseamnă a trata pe cel din fața ta cu considerația cu care te tratează și el.*** [online]

4.4.3. Salutul neutru, impus de tiparele comportamentale din perioada comunistă, pe de o parte, și anularea oricărui cod deontologic în ce privește necesitatea performării lui în epoca postdecembristă, pe de altă parte, sînt extremele care au generat situația din româna actuală.

Dacă în perioada totalitară interacțiunea verbală se construia în respectul relațiilor interindividuale ierarhice, situație cu repercusiuni în adecvarea adresativă contextuală, după căderea comunismului și eliberarea limbii de sub canoanele cenzurii, se înregistrează o relaxare tot mai accentuată a discursului în ce privește construcția modalităților de abordare verbală interumană.

Deferența, ca model constitutiv al raporturilor interlocuționare prerevoluționare, este destituită de *familiaritatea*, *destinderea*, *democratizarea strategiilor intercomunicative*. Locul rigorii discursului profesionalizat, de lemn, antedecembrist a fost luat de textul *relaxat* (oral sau scris), eliberat de orice constrîngeri formale, *de-contextualizat* (conceput fără a se mai ține cont de adecvarea la situația de comunicare) și *eterogen* (mixtură de modele autohtone și adoptări de import recent). (Pentru o descriere a mecanismelor și practicilor de comunicare sociale actuale, cf. și Magda, 2004, p. 255–278 și Magda, 2007, p. 62–101). Distanța socială impusă altădată de asimetria rolurilor sociale și de contextele comunicaționale formale

[8] Principalele reguli ale salutului la români sînt: „se cuvine ca bărbații să salute femeile, tinerii pe cei vîrstnici, subalternii pe superiori, noii-veniți pe cei prezenți într-un anumit loc, cel care merge pe cel care stă. Persoanele necunoscute se pot saluta îndeosebi atunci cînd se urmărește stabilirea unui contact social, contact care este posibil între orice fel de persoane, *deci și între necunoscuți*. Politețea cere să salutăm persoanele necunoscute atunci cînd intrăm într-o instituție (întreprindere), într-un birou, într-un compartiment de tren sau în lift, într-un magazin mic etc. Nu se salută însă persoanele necunoscute într-un magazin mare, într-o gară, într-un oficiu poștal, într-un autobuz ori într-un tramvai. Într-un oraș, persoanele necunoscute nu se salută, spre deosebire de oamenii dintr-un sat, care se salută chiar dacă nu se cunosc (bine). Dacă salutul se adresează unui grup, nu este obligatoriu să se dea mîna cu fiecare; dacă totuși se dă mîna, este recomandabil să se înceapă cu persoanele cărora li se cuvine mai mult respect (superiori, persoane în vîrstă, femei etc.). Cînd grupul e foarte numeros, se poate renunța la strîngerea mîinii, efectuîndu-se numai salutul verbal, însoțit sau nu, de ușoara înclinare a capului și a corpului" (Pietreanu, 1984, p. 17–18).

este redusă considerabil sau ștearsă de proximitatea familiară instaurată în urma coborîrii barierelor sociale și, mai ales, morale, mișcare înregistrată odată cu dispariția regimului totalitar. Ne adresăm tot mai apăsat într-o română anglo-americanizată, cultivăm un respect al solidarității de gașcă, al de-convenționalizării convenționalului, al camaraderiei în varianta amiciției balcanice[9]. Termenii de adresare consacrați sînt repudiați cu bună știință în virtutea unei *epidemii verbale* de tutuială[10] greșit gestionată; *ne vorbim de la egal la egal* indiferent de context sau de statut social. Din acest punct de vedere, româna de astăzi a devenit un spațiu al inadecvării[11], al improvizației, în care fiecare simte că are dreptul să-l interpeleze pe celălalt conform legii bunului plac, însă, paradoxal, nimeni nu se înțelege cu nimeni și orice tentativă de dialog social eșuează inevitabil în polemică.

Pe de o parte, media autohtonă, simțindu-se în drept să pună orice cuviință sub semnul îndoielii (chiar și utilitatea respectului reciproc), și, pe de altă parte, importul neadecvat de modele comportamentale verbale străine de spiritul etnic și moral național, izvorîte din graba de a ne înscrie în trendul vest-european și transatlantic, au dus la apariția unui *repertoriu hibrid* de practici și formule verbale. Vorbim, implicit ne salutăm într-o limbă în care uzul face norma, iar uzul merge pînă la a ignora practica bunului-simț de a saluta (vezi lipsa de politețe de care a dat dovadă, în repetate situații formale de comunicare, președintele României, Traian Băsescu, prin refuzul de a da mîna cu anumite persoane publice)[12]:

> *Președintele **Traian Băsescu nu a dat mîna** cu Gabriel Oprea, Radu Stroe și Relu Fenechiu la ceremonia depunerii jurămîntului de la Cotroceni.*

[9] Pentru conotația termenului *balcanic*, vezi Felecan (2013).

[10] Un diagnostic corect, pus societății românești actuale privite din perspectiva pierderii aptitudinii de a dialoga civilizat, se găsește în următoarea descriere: „Tutuiala e la modă. E semnul cordialității de gașcă, al democrației victorioase, al sociabilității «americane». [...] Dovedim astfel că sîntem «branșați», actuali, globalizați. [...] Ne tutuim. Suntem de-o teapă. Prieteni. Ne-am născut ieri. [...] «Dumneavoastră» se spune numai în bășcălie, numai cînd vrei să-ți exprimi antipatia, neîncrederea, disprețul. «Normală» e doar tutuiala. [...] cînd te poți tutui cu oricine, cînd tutuiala devine o deprindere curentă, prestigiul și miracolul tandru sau camaraderesc al lui «tu» se degradează. În mod normal, la «tu» trebuie *să ajungi*; printr-o delicată chimie a afectelor, printr-un răbdător spor de încredere și printr-o reciproc consfințită afinitate. «Tu» este un mod de a reformula—în condiții de intimitate—instituția respectului. Dimpotrivă, inflația tutuielii instituie indiferența, stereotipia, griul. Spațiul dintre oameni devine monoton, ierarhiile se șterg, nuanțele sufletești ale comunicării devin irelevante. [...]

Din cînd în cînd, mi se pare că o mulțime din relele cotidiene sînt rezultatul unei proaste administrări a tutuielii, efectul exceselor ei. Guvernanții îi tutuiesc cu autoritară nonșalanță pe gazetari, gazetarii îi tutuiesc sprințar pe guvernanți, miniștrii tutuiesc instituțiile, instituțiile îi tutuiesc pe cetățeni, cetățenii se tutuiesc între ei și toți laolaltă ne tutuim cu Europa. Diferențele, demnitățile, eticheta, protocolul—sînt demodate. Ne scufundăm în omogenitatea lui «tu», iar «tu» evoluează semantic spre «nimeni». Nu ne-ar strica un pic de știaif. Nu ne-ar prinde rău o scurtă epidemie de politețe" (Pleșu, 2006, p. 77–79).

[11] În performarea actelor expresive, implicit a salutului, limba română manifestă conservatorism în ce privește recunoașterea polului care deține puterea discursivă și respectarea distanței sociale: „[...] în cultura română obligativitatea și prioritatea în inițierea acestui act îi revine, de regulă, vorbitorului cu statut inferior. Mai mult decît atît, acesta alege formulele de salut adaptîndu-le la identitatea destinatarului, pentru a marca în primul rînd diferențele de vîrstă și de statut social (si, uneori, chiar diferențele de gen). Sensibilitatea vorbitorilor români la parametrul puterii discursive și al distanței sociale se reflectă și în comportamentul locutorului cu statut dominant. Acesta poate să încurajeze diminuarea distanțelor în comunicare și să manifeste disponibilitatea de a negocia relația interpersonală în favoarea alocutorului cu statut inferior, alegînd să răspundă printr-o formulă de salut asimetrică, eventual din registrul colocvial" (Necula, 2012, p. 14).

[12] Despre tendința de substituire a salutului gestual cu cel verbal vorbește și Nienhaus (2009): „La trasformazione di alcuni gesti in formule verbali non significa una tendenza generale di riduzione del saluto alla parola. Le fasi iniziali e quelle conclusive dell'atto comunicativo sono, invece, caratterizzate da un impatto della gestualità e della presentazione esterna degli interlocutori ancora più forte rispetto alle sue parti centrali. Quando incontriamo una persona, normalmente la nostra prima impressione riguarda il suo aspetto esteriore: la mimica, il gesto, il portamento e i vestiti. La dominanza della vista nella percezione della realtà determina l'impatto iniziale con un'altra persona. Nei contesti della comunicazione interculturale che sono condizionati dal giudizio sull'efficacia dell'interazione, si tende a ritualizzare e normalizzare questi aspetti. Non è un caso che, di fronte ad una tendenziale riduzione di formalità, nel mondo dall'alta finanza, del commercio e della politica, si presti grande attenzione alla prima impressione che si potrebbe provocare all'inizio di una trattativa ecc. A parte i militari e altri pubblici funzionari simili, oggi sono forse soltanto i «banker» (e parzialmente i politici) ad accettare la «divisa» (vestito scuro, portamento controllato, sorriso obbligatorio ecc.). La riduzione della presentazione individuale segue ovviamente l'intenzione di ridurre il rischio di fare «una brutta figura» a partire dal primo contatto visivo, in compenso si espone a quello dell'appiattimento verso una grigia uniformità".

Președintele Băsescu a dat mîna cu premierul Victor Ponta și cu vicepremierul Liviu Dragnea, după ce aceștia au depus jurămîntul.
Ulterior, vicepremierul Gabriel Oprea a depus jurămîntul. Acesta s-a îndreptat apoi spre președintele Băsescu pentru a-i înmîna jurămîntul semnat, așa cum este protocolul. Oprea i-a dat documentul președintelui, acesta l-a luat, ***nici unul neschițînd gestul de a da mîna****.*
Președintele Băsescu nu a dat mîna *nici cu miniștrii Radu Stroe și Relu Fenechiu* [online].
Liderul PRM a declarat după ceremonia la care europarlamentarii aleși duminică au primit certificatele de reprezentanți ai României în PE, întrebat cum comentează faptul că ***șeful statului a refuzat să dea mîna cu el****, că Băsescu „nu are cultura civilizației"* [online].
Foștii președinți Ion Iliescu și Emil Constantinescu au participat, astăzi, la Cotroceni, la ceremonia de aniversare a zece ani de la invitarea României pentru aderarea la NATO. [...]
Ultima dată cînd cei trei au apărut în aceeași poză împreună a fost în 1 decembrie 2009, dar atunci ***Traian Băsescu a evitat să dea mîna*** *cu Ion Iliescu și Emil Constantinescu* [online].
Ministrul Afacerilor Externe, Andrei Marga, a avut parte de o primire cel puțin ostilă din partea președintelui Traian Băsescu, la Cotroceni. După depunerea jurămîntului, ***Marga s-a îndreptat către șeful statului pentru a-i da mîna, moment în care acesta a ezitat****. I-a aruncat, în schimb, cîteva vorbe dure, după mimica pe care au surprins-o camerele de filmat, apoi i-a strîns mîna fugitiv, de protocol* [online].

4.4.4. Prefață și epilog al oricărui dialog standardizat, salutul transmite informații, pe de o parte, despre statutul psihologic și social al locutorului, iar pe de altă parte, despre contextul comunicațional. Constituit pe modelul comportamentului verbal euristic (vezi GALR, p. 834), salutul are funcție structurală în dialog, perechea de adiacență *salut – răspuns la salut* reprezentînd modul de organizare a discursului: „What the first party says both conditions and creates an expectation for what the second party will say" (Duranti, 1997, p. 245).

Salutul este, în ultimă instanță, actul verbal prin care locutorul face dovada gradului de educație morală, socială și intelectuală de care dispune. Premisele dialogului sînt anunțate de felul în care salutăm sau sîntem salutați. Salutul este un comportament comunicativ condiționat cultural, fiind reglementat de diferențele specifice fiecărei națiuni în parte. Indiferent de parametrii în funcție de care îi sînt delimitate modalitățile de manifestare, nu există cultură în care indivizii să nu-și prefațeze contactul verbal (dialogul propriu-zis) sau să nu-și marcheze verbal sau gestual întîlnirea cu celălalt.

5. Formula de salut

Formula de salut este, potrivit unei abordări tradiționale, „o formulă de politețe, consacrată prin uz, deci o formă convențională de exprimare verbală a adresării reverențioase" (Pietreanu, 1984, p. 83).

Formula de salut, ca expresie a comportamentului comunicativ de tip salut, reprezintă un enunț sau grupuri de enunțuri prin care se exprimă actul de salut și care are / au drept scop transmiterea unor atitudini cu valoare psihosocială. Formulele de salut sînt, alături de alți termeni de adresare, elemente lexicale utilizate pentru exprimarea politicoasă.

Formulele de salut consacrate sînt structuri lingvistice clișeizate, stereotipizate, pietrificate, fixate prin uz repetat, determinate de comportamentul sociocultural al locutorilor în situațiile variate ale comunicării.

Atitudinea lingvistică a vorbitorilor în actul verbal de tip salut este prin excelență *pragmatică*, de vreme ce ei operează o *selecție stilistică* între posibilitățile oferite de sistem: locutorii nu creează neapărat modalități adresative noi[13], ci *de-construiesc* și apoi *re-constituie* sau *re-construiesc* formule de salut pe baza unor fundamente existente în fondul lingvistic: „[...] în actul de salut nu putem vorbi de o creație în sensul de

[13] „Domeniul formulelor de salut e probabil mai dinamic decît se crede de obicei, dar vorbitorii înșiși îi percep mai greu transformările: pentru că elementele de bază se conservă, iar cele care nu mai sînt la modă nu dispar imediat. Ca și în cazul numelor de persoană, moda decide frecvența de uz, dar nu elimină definitiv din limbă nimic" (Zafiu, 2003).

«inovație» lingvistică, ci de o imitație funcțională [...]. Nu este o imitare pasivă a modelelor și formulelor lingvistice, ci o folosire în funcție de intențiile comunicative ale fiecărui vorbitor" (Pietreanu, 1984, p. 44).

Actualizarea formulelor de salut[14] este influențată într-o măsură variabilă de coordonate obiective și subiective, precum:

- momentul temporal în care se desfășoară interacțiunea (dimineață, miezul zilei, seară);
- intervalul de timp în care locutorii nu au comunicat;
- vîrsta și sexul locutorilor;
- numărul participanților la interacțiune;
- statutul socioprofesional al participanților la actul intercomunicativ;
- specificul raporturilor sociale dintre interlocutori;
- gradul de formalitate / semiformalitate / informalitate a interacțiunii;
- nivelul de distanță / familiaritate a relațiilor interpersonale.

5.1. Algoritmul pragmatic al formulelor de salut

Reprezentînd un act de limbaj *puternic ritualizat și stereotip*, *deschis* și *potențial*, salutul verbal urmărește provocarea unei reacții verbale / nonverbale din partea destinatarului. Conceput *constitutiv bimembru*, salutul impune, așadar, ocurența unei perechi de adiacență, redînd intenția de ancorare a eului locutorului în celălalt și presupune confirmarea de primire a ofertei printr-o achitare a datoriei de către interlocutor. Acesta din urmă nu poate rămîne indiferent față de emițător, ci trebuie să-și manifeste gratitudinea prin întoarcerea cu un tip de „cadou verbal" de aceeași factură: „In this way, participants continually display their awareness of how their use of language contributes to the constitution of the social event they are engaged in" (Bublitz, 2009, p. 891–892).

Salutul verbal este *o secvență dirijată*, rostită în momentele multiple și variate ale existenței cotidiene, reprezentînd, probabil, cel mai uzual act verbal expresiv, și presupunînd existența a cel puțin *doi participanți*, ambii fiind *elemente active* ale actului lingvistic comportamental de tip salut.

În funcție de *variabila externă de realizare a salutului* (canalul de comunicare), se pot identifica:

- saluturi specifice comunicării „reale" (conversația face-to-face) vs.
- saluturi specifice comunicării mediate (prin intermediul televizorului / radioului / internetului / telefonului mobil).

În funcție de *factorii lingvistici și extralingvistici specifici procesului de comunicare*, formulele de salut pot fi *convenționale* și *neconvenționale*.

Sursele pe baza cărora s-au format elementele investigate le-au constituit, pe de o parte, *materialul intern* (modificări ale saluturilor mai vechi, convenționale, combinări inedite sau convertire funcțională a unor forme și formule tradiționale), iar pe de altă parte, *reperele externe* (împrumuturi).

Salutul cunoaște o realizare diferită de la o limbă la alta, dar și, în interiorul aceleiași limbi, de la o variantă funcțională la alta. Există, astfel, o serie de *expresii verbale circumstanțiale* de realizare a salutului în română în funcție de protagoniștii actului comunicativ, contextul, statutul / rolul interlocutorilor și specificul relației de comunicare. Se disting, prin urmare, saluturi ocazionate de întîlnire / plecare, zi de naștere / onomastică, nuntă, înmormîntare, sărbători religioase.

Din cauza amalgamului de comportamente comunicative (transgresarea formulelor neconvenționale de salut în contexte rezervate formulelor convenționale, mișcare izvorîtă din renunțarea indivizilor la a mai cultiva relațiile interumane ierarhice, ștergerea distanței sociale, implicit a deferenței și înlocuirea ei cu egalitarismul uniformizator), nu se mai poate vorbi astăzi despre o profesionalizare a formulelor

[14] „[...] utilizarea formulelor de salut este nu numai o chestiune de libertate individuală a vorbitorilor, ci și o chestiune de conformare la normele de conduită existente în comunitatea noastră lingvistică. Regulile «etichetei lingvistice» care guvernează utilizarea formulelor de salut provin atît din limba română *in se*, cît și, mai ales, din acel *a se cuveni*, existent în codul de comportament al civilizației noastre" (Pietreanu, 1984, p. 24).

de salut în funcție de parametrii *diastratici* și *diafazici*[15] (probabil doar de o repartiție diatopică[16] a lor). În schimb, se înregistrează o specializare a formulelor de salut pe medii de comunicare „real" / virtual. Prin urmare, analiza formulelor de salut actuale în funcție de niște variabile care altădată s-au dovedit funcționale și diagnostice pentru comportamentul adresativ românesc pe parametrul investigat nu se mai dovedește operantă. Este motivul pentru care am ales să investigăm faptele descriptiv, iar observațiile să aibă caracter particular, nu generalizator.

Ne vom ocupa, în cele ce urmează, de cîteva *expresii performative specifice salutului neconvențional* din limba română actuală[17] „reală" și „mediată", a căror bogăție și varietate sînt un argument pentru *caracterul dinamic*, ce caracterizează acest sector al lexicului contemporan[18].

Prin urmare, unitățile investigate sînt *formule de salut neconvenționale actuale propriu-zise* sau care au devenit *neconvenționale conjunctural* (prin *combinări*, *modificare lexicală* și / sau *semantică*), avînd la bază forme de salut convenționale.

5.2. Saluturi din comunicarea „reală"

Interacțiunea verbală se desfășoară în conformitate cu anumite ritualuri comunicative ce reglează indicele de coeziune al perechii de adiacență *salut* (activ) – *răspuns la salut* (reactiv)[19]. Locutorii fiecărei comunități lingvistice dezvoltă un comportament verbal simptomatic, în cadrul căruia componentele interacționale (*enunțul–stimul* (salutul) + *enunțul–reacție* (răspunsul la salut) tradiționale s-au desemantizat ca urmare a întrebuințării lor repetate în construcții fixe, funcționînd ca simple mărci ale contactului social interindividual. Prototipic, enunțul de tip salut se prezintă în limba română sub forma unei sintagme fie cu centru de grup nominal (*Bună dimineața* / *ziua* / *seara* etc.), fie cu centru de grup verbal (*Te salut*).

5.2.1. Modalități directe

5.2.1.1. Tipul „avatar" sau „intrarea în ritual"[20] (saluturi convenționale).

Bună ziua, *Bună seara*, *Bună dimineața*, *Noapte bună*, *La revedere* sînt modalitățile consacrate, ritualizate de salut, neutre din punct de vedere stilistic, utilizate de locutor la întîlnire (primele patru) și la despărțire (toate). Aceste formule convenționale cunosc diverse variante (neconvenționale) obținute prin *inversiune*: *Ziua bună*, *Seara bună* sau prin *intercalarea unui modificator* și *schimbarea substantivului*: *La bună vedere*, permutările expresive fiind utilizate cu „intenție stilistică arhaizantă și neaoșistă" (Zafiu, 2003).

[15] Coșeriu (1992–1993, p. 38) vorbește despre trei mari tipuri de varietate lingvistică: „varietatea diatopică (în spațiu), varietatea diastratică (între păturile sociale și culturale ale unei comunități) și varietatea diafazică (între modalitățile de vorbire determinate prin situația însăși a vorbirii și prin elementele situației vorbirii, adică cine vorbește, cu cine, despre ce, în ce circumstanțe)".

[16] „Bucureștenii se salută cu «bună». Doar ardelenii mai spun «servus», dar nu toți. În Cluj, Sibiu, Banat, se folosește «ciau» sau «ceau». Deși de «servus» au auzit toți românii și unii îl folosesc chiar dacă n-au nici în clin nici în mînecă cu Ardealul, doar în zona dintre Brașov și Covasna e folosit frecvent. În ungurime, salutul a suferit o schimbare. Maghiarii spun «servus tok» și răspund «szia»" (participant la grup de discuții online).

[17] Formulele de salut neconvenționale nu caracterizează exclusiv limba română contemporană; de exemplu, există atestări istorice potrivit cărora, în perioada interbelică, locuitorii orașului Ploiești foloseau întrebarea „Ce bei?" cu rol de formulă de salut: „În Ploieștiul interbelic, era o cîrciumă la aproximativ 200 de locuitori. Aici se discutau negoțuri și se așteptau legături feroviare. Istoricii apreciază că de aici i se trage urbei și renumele de orașul lui «Ce bei?». Ploieștenii duc povara mitului cum că sînt cam cheflii și că le place să-și omoare vremea prin cîrciumi încă din perioada dintre cele două războaie mondiale. Scriitorii consemnează numele de orașul lui «Ce bei?» și susțin că acesta se traduce prin faptul că ploieștenii nu s-ar saluta ca în alte părți ale țării, cu formulele obișnuite, ci direct cu întrebarea: «Ce bei?»" [online].

[18] În prezentul studiu nu ne-am propus dezvoltarea unor situații particulare de utilizare a salutului (formule de salut specifice în diferite zone rurale ale țării și în diverse medii socioprofesionale—religios, sportiv, al breslelor etc.). Acestea vor constitui obiectul unor studii extinse asupra modalităților de salut în limba română din perspectivă diacronică și sincronică. Totodată, ne propunem, cu alt prilej, o cercetare comparativă a salutului, respectiv a modalităților prin care acesta se realizează în alte limbi: romanice, germanice, slave etc.

[19] Liddicoat (2007, p. 106) numește cele două elemente ale unei perechi de adiacență *first pair part* și *second pair part*, subliniind că relația dintre ele este determinată de primul membru al perechii: „Therefore, a question must be followed by an answer to be heard as a completed sequence: it cannot be followed by a greeting or a farewell even though these are also possibly SPPs [= second pair parts] in other contexts".

[20] Vezi nota de subsol numărul 3.

Deși codul bunelor maniere verbale recomandă utilizarea salutului *La revedere* la despărțire doar într-un context asimetric în ce privește distribuția rolurilor sociale, în care doar celui cu statut social superior (ca vîrstă / rang) i se cuvine să folosească formula, în practica adresativă actuală se înregistrează situații de încălcare flagrantă—din ignoranță și lipsă de preocupare din partea locutorului pentru adecvarea la situația comunicativă[21]—a cutumei adresative invocate (studentul îi spune *La revedere* profesorului la plecare).

Aceste *saluturi-avatar* vor constitui resursele lexicale și semantice pentru apariția tipurilor ulterioare.

5.2.1.2. Tipul „recondiționat" sau „ieșirea din ritual" (saluturi convenționale „revizuite").
Subtipul salutul propriu-zis (clișeizat) + precizarea alocutorului: vechile formule de salut sînt supuse unui proces de „reîmprospătare" prin alipirea unor mărci referențiale (care desemnează destinatarul).

Salutul ***Bună seara, România, bună seara, București!*** a fost consacrat de Andreea Esca, cea mai longevivă prezentatoare a unei emisiuni tv de știri din România.

Formula de salut ritualizată, neutră din punct de vedere stilistic, *Bună seara*, iese din ritual prin precizarea destinatarului la modul metonimic.

Bună seara, prieteni!—salutul adresat la intrarea în scenă de către solistul vocal al unei trupe de muzică rock, Cristian Minculescu.

Salutare, națiune!—salutul adresat ascultătorilor de către realizatorul unei emisiuni de radio, *13–14 cu Andrei*, Andrei Gheorghe.

Bună ziua / seara dumneavoastră și invitaților / ascultătorilor dumneavoastră!

Considerăm că trebuie semnalată folosirea abuzivă a acestui salut în unele emisiuni de televiziune și de radio, în care invitații prin telefon ai moderatorului își fac intrarea în discurs printr-o precizare superfluă, în succesiune, a destinatarilor: a moderatorului, prezent în platou sau în studio, și a invitaților din platou / studio sau a telespectatorilor / radioascultătorilor presupuși, de acasă: *Bună ziua / seara dumneavoastră și invitaților / ascultătorilor dumneavoastră!*

Prezența beneficiarului nu trebuie precizată lexico-gramatical:

- prin pronumele de politețe desemnîndu-se primul component al sintagmei referențiale, i.e., moderatorul, și
- prin substantivul *invitat* la sg. / pl. desemnîndu-se al doilea component al referinței locutive,

întrucît aceasta este implicitată în salut: salutul nu este un act verbal suspendat, monologic, iar precizarea destinatarului, ca adaos al salutului în cazul emisiunilor de tipul menționat, nu asigură activarea lui, el rămînînd, oricum, în stare de incompletitudine, actualizat doar unidimensional (sau, în cazul în care invitatul / invitații din platou salută și el / ei, se actualizează și răspunsul la salut).

*Subtipul **Bună!***

De la salutul convențional *Bună ziua* este întrebuințată foarte frecvent forma prescurtată *Bună*[22], un soi de echivalent al engl. *Hi*, fără acoperire în română, întrucît adjectivul la feminin *bună* impune obliga-

[21] Iată care este opinia unui participant la un grup de discuții avînd ca temă salutul: „[...] în toate țările civilizate din lume, salutul reprezintă egalitate, imparțialitate și respect. Nu există diferențiere în salut. Doar România, o țară extrem de umilă, își permite să aibă tipuri de saluturi, pentru a face diferența între oameni, pe scara acestora socială, financiară etc. sau rang sau clasă etc." [online].

[22] „Cum ar putea fi tradus acest «Bună» sau cu ce ar putea fi înlocuit? Nu aș ști să vă spun! Am avut aversiune față de el mereu. Este tot o fandoseală juvenilă, transmis și perpetuat prin ignoranța sau chiar cultivarea adulților părinți, fuduli că au copii deștepți și la modă! Cele mai potrivite saluturi mi s-au părut fie inertul lumesc «Bună ziua» al sudiștilor, fie, mai ales, formulele țărănești ardelene: «Doamne ajută» sau «Dea Dumnezeu bine», cu răspunsurile «Să ai pace» și «Să fii binecuvîntat»! Restul, emancipări occidentale într-un loc nepotrivit!" [online]. „Dacă acest «Bună» sau «Servus» se folosește de către tineri cînd salută pe toată lumea, inclusiv oamenii în vîrstă și străinii, e urît rău. De unde a apărut acest curent? Nu cred că este o problemă care să afecteze strict Ardealul, ci care afectează toată națiа românească. Chit că ești ardelean, moldovean, oltean, muntean, politețea nu este normală, ci obligatorie. Probabil acum cei 7 ani de acasă, politețea sînt de modă veche; toți trebuie să fie «cool» și în «trend» cu ce văd ei la TV și în reviste de 2 bani" [online].

toriu un centru de grup nominal (purtător al informației semantice), *ziua / seara*, el singur necomportînd vreo semnificație. Se înregistrează tendința de a-i atribui lui *Bună* un rol polisemantic, care concentrează semnificația tuturor celorlalte saluturi legate de diversele momente ale zilei. Această formă nespecifică și neadaptată este folosită deopotrivă de elevi și studenți pentru a se saluta între ei și, mai grav, pentru a-și saluta profesorul. Faptul că sistemul adresativ românesc este multiplu ierarhizat impune cîteva interdicții de utilizare a acestui tip de salut, al cărui loc este bine determinat de o serie de restricții funcționale în ce privește mărcile verbale ale politeții[23].

*Subtipul **(Să ai / aveți) o zi bună (și ție / tuturor)!***

Intrate în română ca urmare a calchierii unor formule englezești, *Ai grijă de tine* (utilizată de interlocutori la despărțire) este o adaptare a formulei *Take care*, iar *Să ai / aveți o zi bună* sau *O zi bună (și ție / tuturor)*—cu marcarea alocutorului printr-un dativ sau a verbului performativ + / − subiect: *Vă / îți urez și eu o zi bună*, a formulei *Have a nice day*. În ultimul caz, se reiterează conținutul semantic și pragmatic de urare, remotivîndu-se, totodată, salutul, în vreme ce în formula prototipică *Bună ziua*, urarea nu se mai percepe. „Imitarea expresiei străine [n. n. *Have a nice day*] nu reprezintă un calc fidel, pentru că respectă regulile gramaticale şi lexicale româneşti: poziția normală a adjectivului, afinitatea semantică prototipică cu substantivul. Impresia de «corp străin» nu e produsă de veritabile abateri, ci doar de faptul că noua formulă apare ca o rescriere a salutului prin excelență neutru—bună ziua" (Zafiu, 2003).

Formula cunoaște și alte dezvoltări, obținute prin substituții cvasisinonimice: *Să ai / aveți o noapte liniștită / un week-end reușit!*

*Subtipurile **Hai, pa! / Bine, pa!***

Pa![24] este o interjecție-salut convențional, specifică zonei de sud a teritoriului românesc, frecventă, deopotrivă, în limbajul tinerilor și al adulților, pentru a marca finalul unei întîlniri. În uzul standard (descris mai sus), salutul menționat redă specificul unei relații interumane simetrice din punctul de vedere al statutului și rolului social, indicînd ștergerea distanței sociale dintre indivizi și codificînd relația de familiaritate (intimitate).

Precedată de interjecția predicativă *hai*, cu rol de mobilizator verbal înspre o acțiune, forma de salut *Pa!* își intensifică sensul, acela de a suspenda (temporar) întrevederea, accelerînd ruperea legăturii vizuale / auditive dintre interlocutori. *Hai* joacă rolul unui intensificator verbal al acțiunii descrise de semantica salutului propriu-zis și, în același timp, îi alocă un caracter ultimativ.

> *Secretarul de stat din Ministerul Sănătății, Raed Arafat, a declarat miercuri seară, pentru MEDIAFAX, că medicul din Cluj care ar fi insultat un pacient a avut un comportament „ieşit din normalitate", ce poate fi sancționat de Colegiul Medicilor.*
> *Potrivit presei locale, un bolnav în vîrstă de 57 de ani, din Cluj-Napoca, diagnosticat cu cancer, i-ar fi cerut de mai multe ori medicului de familie, Ionel Mircu, bilete de trimitere, iar, la un moment dat, acesta ar fi refuzat. După ce bolnavul a vrut să se mute la alt medic de familie, a primit de la Mircu un sms cu textul: „Consideră toate concediile şi ajutoarele acordate ție și nevestei un cadou. Ai atît de puțin timp să te mai bucuri de viață. PS. **Hai, pa**, nesimțitule"* [online].
> *Anca Cojocaru, această nouă „power girl" a industriei muzicale, ne învață din proprie experiență cum să îi spunem „**Hai, pa**" și să mergem cu încredere mai departe, fără să ne pierdem visurile și speranțele. Astăzi, artista lansează primul său videoclip, cel pentru piesa „**Hai, pa**", în regia și în fața camerei lui Alexandru Popescu, cel care ne-a adus clipuri pentru artiști ca Akcent, Connect-R, Raluka, Adrian Sîna și mulți alții* [online].
> *Tu? Cum ai petrecut? Vreau detalii picante. Te pup.* ***Hai, pa!*** [online].

[23] Pentru o abordare contrastivă a acestui tip de salut în română și în spaniolă, vezi Mihăilescu (2008, p. 427).

[24] Cf. germ. *pa*, magh. *Pá*. Este un salut utilizat la despărțire „de către copii și în vorbirea cu copii sau, familiar, între adulți" (DEX); este sinonim cu *La revedere!*

Un alt tip de salut curent, derivat prin același procedeu al combinării lexemelor din limbă, este *Bine, pa!* De data aceasta, salutul *Pa!* este prefațat de adverbul *bine*, sintagma obținută având o funcție concluzivă. *Bine* exprimă consensul sau lipsa de consens asupra datelor furnizate de locutori pe parcursul întâlnirii, având scopul de a marca sfârșitul contextului interlocuționar printr-un indice verbal suplimentar de confirmare a întreruperii contactului (pe lângă salutul în sine).

Ambele formule noi de salut, prin adjuvanții lexico-pragmatici situați în poziție forte, codifică, în general, finalul tensionat al întâlnirii, intenția de întrerupere cvasidefinitivă a comunicării și, implicit, a relației dintre interactanți.

Formula *Bine, pa!* s-a generalizat în urma propagării ei de către prezentatorul unei emisiuni de televiziune de tip pamflet, *În gura presei*, transmisă la posturile de televiziune Antena 3 și, în reluare, la Antena 1, Mircea Badea, care este, totodată, și cel care a patentat-o. Inițial, el a utilizat-o pentru a-și încheia emisiunea cotidiană, în care își exprimă, într-un stil persiflant, atitudinea față de clasa politică actuală, pe care o descalifică cu orice prilej; odată recunoscut ca marcă specificatoare, termenul-salut și-a extins sfera de valabilitate, Mircea Badea transformându-l într-un mesaj monosemantic, însă plurivalent: acesta a postat pe Facebook două poze cu un avion (v. Figura 1), iar deasupra a scris textul *(Iar) Bine, pa!*, fanii prezentatorului știind să decodifice corect mesajul transmis: autorul său a plecat din țară.

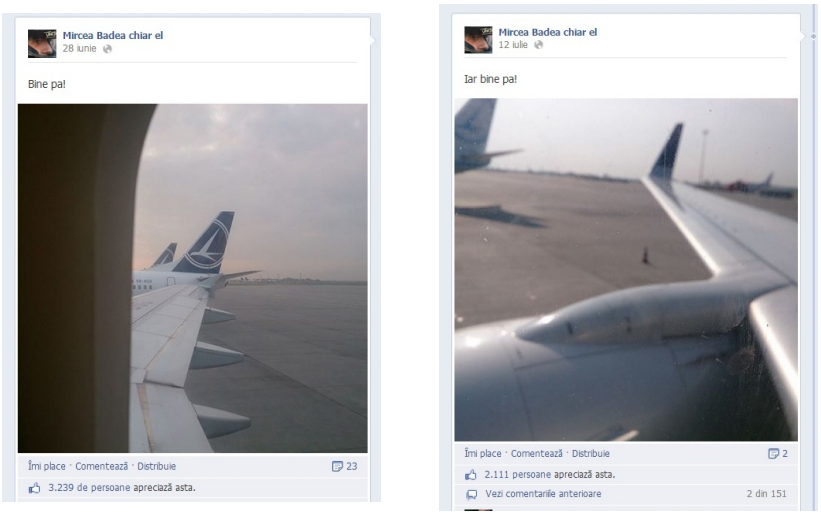

Figura 1: https://ro-ro.facebook.com/pages/Mircea-Badea-chiar-el/339817559450850

5.2.2. Modalități indirecte

Salutul-brand din registrul cutumal monden

Unii actori din media video și audio românească au impus, la nivelul mentalului colectiv, o serie de structuri verbale care, prin repetiție, au devenit *echivalente* cu formulele de salut. Din dorința de a se distinge de alți confrați de emisiuni tv sau radio din peisajul public autohton, dar și din considerente ce țin de rating, personajele în cauză s-au folosit de anumite *structuri polivalente* din limba română pentru a exprima saluturi:

- *formule de tip urare*[25]: verbul, la modul conjunctiv, din aceste saluturi-enunț se referă direct la starea destinatarului:
  Să fiți iubiți!—enunțul prin care Radu Moraru, realizatorul emisiunii de televiziune *Nașul*, difuzată pentru o perioadă la postul B1, își saluta la final telespectatorii.
  O atare formulă de salut a „inventat" însuși președintele României, Traian Băsescu: *Să trăiți bine!*, enunț ale cărui limite semantice depășesc simpla urare și proliferează sensul de *slogan*.

[25] Formulele de acest tip pot fi utilizate atît ca formule de salut, cît și drept formule de urare și de mulțumire (cf. Rădulescu, 2009, p. 401).

- *fraze asertive:*
  Trăim în România şi asta ne ocupă tot timpul!—enunţul prin care acelaşi Mircea Badea îşi încheie întîlnirea, seară de seară, cu telespectatorii (*subtext ironic*: viaţa în România, cu evenimentele pe care le implică, este atît de plină, încît ocupă tot timpul).
  Ţineţi aproape!—enunţul-salut al lui Marius Tucă, fost realizator al emisiunii tv *Marius Tucă Show*. În acest fel îşi lua rămas bun, în fiecare seară, de la telespectatori (*subtext*: implicitarea invitaţiei de a rămîne telespectatori fideli ai emisiunii sale).

Prin larga lor circulaţie care le-a asigurat fixarea în „conştiinţa lingvistică" a locutorilor, aceste structuri noi funcţionează ca *mărci expresive înregistrate* în nomenclatorul saluturilor emblematice româneşti actuale, căpătînd comportamentul (stabilitatea) saluturilor specializate pe bresle: *Fir întins!* (salutul pescarilor), *Vînt din pupa!* (salutul marinarilor), *Cer senin!* (salutul aviatorilor), *Noroc bun!* (salutul minerilor).

5.3. Saluturi din comunicarea mediată de un suport electronic

Accesînd diverse programe din internet, se observă circulaţia unor formule de salut diferite de cele din stilul comunicării orale, comunicarea mediată de computer (e-mail, skype, messenger, Facebook, bloguri) şi cea prin intermediul telefonului mobil (SMS), distanţîndu-se, din acest punct de vedere, de cea obişnuită.

Între caracteristicile modalităţilor de salut întîlnite în conversaţia online se înscriu următoarele:
5.3.1. prezenţa prescurtărilor: *nb* pentru „noapte bună", *bd* („buna dimineaţa"), *Sal* (*salve* „salut" / „salutare"):

Ευθαλία Ευθαλία
fugi
nb (noapte bună)
somn uşor
şi bălăceală plăcută!
Geicu Andrei
îţi dai seama ce varză sunt eu :)) mai varză ca varza ta din frigider
ms somn uşor, ***nb!***

5.3.2. abundenţa formulelor de salut de import: calcuri / împrumuturi din engleză:

marealexandra92: *ok. ne auzim. mulţu înk o dată. pupik*
photo.oana: *npc. te pup. Bye.*
Andrei Gheorghe
heeei :*
Ευθαλία Ευθαλία
Hey :*
Grup de prietene
– ***Hey, girls!*** *Weekend-ul ăsta merg la o nuntă, şi weekend-ul viitor, în funcţie şi de programul vostru, vă scot la o îngheţată de ziua mea, ok? Voi cum puteţi?*
– Girls, am vorbit cu voi cu toate şi a rămas să ne vedem sîmbătă la 4, la mall. ***See you*** *there! :**
[emoticon pentru „sărut"]
– ***hello*** *AJ just curious, se mai ţine tîrgul de adopţii?*
– ***Hello****, ne întîlnim mîine la 17:15 [...].*
– ***hello****, girls are any of you interested in free zumba classes?*
– ***salut!!!!!*** *ce ziceţi să ne întîlnim vineri [...]?*
– ***hello****, ladies, long time no see! Vă invit sîmbătă la ora 4 [...]. Vă aştept cu drag.*
– ***Hello****, everyone! propun o dată pt. Christmas party, ce ziceţi de 27?*
– ***bună****, Aj, în legătură cu ajutorul pentru adăpostul de cîini.*

5.3.3. amestec de formule de salut românești și străine:

Grup public, „Băimăreni”
– *Bună seara, de curînd am deschis un blog care se axează pe fotografie [...].*
– ***Heyy!*** *Ce faceți?*
Mesaje private
– [aceeaşi persoană] ***hey****, cum a fost ziua ta?*
Hey there! >*:D*< [emoticon „îmbrățișare”]
La mulți ani, ***heeei!*** >:D<
– [aceeaşi persoană] ***saluuut****. da, pe site-ul ăsta mă uit*
Salutaaaare*. Ce să fac...*
Saluuut! *Ce mai faci?*
– [aceeaşi persoană] ***hey****, ce faci?*
bună
hello*, ce faci?*
– ***salut****, cum a fost? / **hello**, a fost bine, am scăpat* [schimb de replici]
– *boo / boo back cum mai ești?* [schimb de replici]
– ***Sal!*** *Sunt bine, puțin ocupată.* – ***Heei:****
– ***yello!*** *mă bucur*
– ***hya!!*** *cf?*
– ***howdy.*** *tocmai termin cv work...*
– ***bîz!*** [< Yahoo! Messenger „Buzz”]
– ***ciao****, mihaela, excuse me, s-a stricat telefonul și nu am mai avut de pe ce să intru pe fb*
– ***Salutare****, Ela! Mulțumim.*
– ***Bună****, Mihaela. Noi am ajuns cu bine înapoi în state*
– ***sal!*** *noi suntem bn*
– ***ciao****, ce mai faci?*
– ***Hello****, Ce mai faci?*
– ***hei****. ce faci?*

5.3.4. utilizarea întrebării familiare *Ce faci?* cu rol de salut; maniera de a substitui salutul consacrat prin formule interogative (modalitate de salut curentă în civilizația anglo-americană, vezi *How do you do?* sau *How are you?*) (cf. și Duranti, 1997, p. 6), caracteristică mai ales pentru codul sociocultural românesc

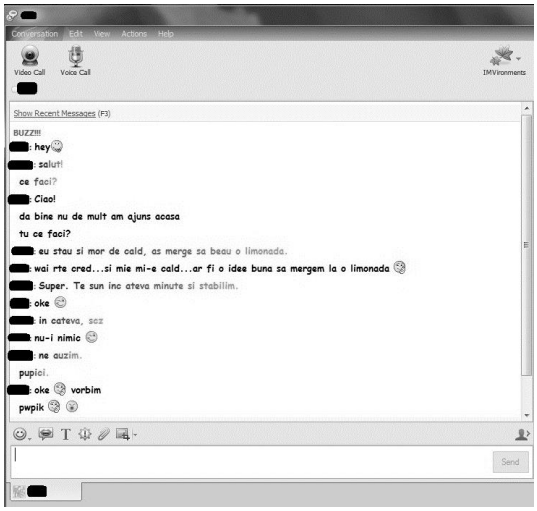

Figura 2: Fereastră messenger

rural[26], este tot mai prezentă în deschiderea dialogului virtual:

> photo.oana: ***da' ce faci,*** *hei?*
> marealexandra92: *apoi numai stau.*

5.3.5. substituirea salutului verbal prin salutul non-verbal (semne iconice: *emoticon*-uri) (vezi Crystal, 2011, p. 23–24), vezi Figura 2;
5.3.6. opțiunea tot mai frecventă a locutorului pentru demararea conversației *ex abrupto*, fără prefațarea acesteia de o formă de salut:

> *Amicul Flavius Obeada îmi răspunde la un comentariu la el pe blog, dar nu oricum: începe prin a saluta. Am observat la el obiceiul, la fel face și pe facebook, și bănuiesc că peste tot.*
> *Păi ce lucru ridicol e ăsta, hă-hă, păi unde se crede moșu', hă-hă, păi noi suntem pe internet aici, ce-i cu expirațiile astea, hă-hă! [...]*
> *Eu, spre deosebire de Flavius, nu simt nevoia să salut pe internet, nici în comentarii, nici în postări și, adesea, nici măcar în e-mailuri. Nu pentru că n-aș percepe și-aș fi orb la conținutul semantic al salutului, ci pentru că mi-e lene, sau, mă rog, pentru că-s prost crescut. [...]* [online]

6. Concluzii

Salutul este un act expresiv obligatoriu pentru garantarea unei comunicări reușite, absența acestuia conducînd fie la inițierea abruptă a interacțiunii, fie la crearea premiselor instaurării tăcerii (non-comunicării).

Definit, cum am văzut, ca expresie verbală a unui comportament afectiv, salutul—prin varietatea formelor sale de manifestare—„valorează prin funcție mai mult decît prin conținut" (Zafiu, 2001, p. 183), codificînd specificul relațiilor interindividuale.

Tendința tot mai accentuată, înregistrată în ultimele două decenii, de remaniere a practicii tradiționale de a saluta adecvat are repercusiuni în *structura* formulelor de salut.

Formele de salut verbal actuale din conversația „reală" și mediată sînt inovații (în curs de a fi adoptate) realizate la nivelul individual (discursiv) al limbajului, care, grație extinderii uzului lor și repetabilității în contextele variate ale comunicării, au șansa să intre în sistemul limbii (istoric), prin recunoaștere și validare de către tot mai mulți vorbitori.

Din inventarul bogat al formulelor de salut din româna actuală am selectat cîteva dintre uzurile individuale inedite, veritabile mostre de inventivitate și expresivitate stilistică. Acestea, grație asumării de către tot mai mulți utilizatori și circulației lor în medii de comunicare diverse („real": oral / scris și virtual) tind să se generalizeze în limbă sub tirania uzului. În exemplele investigate, norma convențională (*congruența universală* și *corectitudinea istorică*) (vezi Coșeriu, 1992–1993, p. 42) se suspendă în favoarea adecvării contextuale.

Se desprind cîteva trăsături—unele specifice, altele universale (emiterea considerațiilor asupra acestora din urmă impunînd, evident, un studiu contrastiv între situația din română și cea din alte limbi în vederea omiterii dificultăților de *echivalare interculturală*; cf. și Mihăilescu, 2008, p. 431)—ale românei actuale în ce privește parametrul investigat, și anume:

- bogăția și dinamismul saluturilor din registrul informal al comunicării (abandonarea treptată a formulelor de salut consacrate și propulsarea celor marcate expresiv / afectiv);
- expresivitatea, datorată spontaneității stilului și factorului afectiv;
- declinul unor saluturi convenționale (desemantizarea formulelor tradiționale), resimțite ca insuficient de expresive și supunerea lor unui proces de ne-convenționalizare (includerea lor în structuri complexe noi);

[26] În comunitățile rurale, localnicii inițiază conversația cu întrebări-salut de tipul: *Ce faci?*, *Ce lucrezi?*, *Acolo stai?*, *Numai amîndouă?*, *Nu vă e rece / cald?*, *Stați de vorbă?*.

- rapiditatea difuzării saluturilor noi, în special a celor provenite din media;
- biruința informalului și a semiformalului (forme de salut „necanonice”) asupra formalului (forme de salut standardizate), consecință a utilizării neadecvate a mărcilor de alocutivitate în româna contemporană (formalizarea raporturilor sociale ierarhic organizate este substituită de *informalizarea* (vezi și Pietrini, 2010, p. 264) (solidaritatea / reciprocitatea) relațiilor interindividuale);
- evoluția spre brevilocvență (reducerea cantitativă a corpului fonetic) a expresiei și spre neutralitate a conținutului;
- tendința de creare, mai ales în forumurile de discuții din mediul online, a saluturilor inedite, compozite, ludice;
- analiza formulelor de salut prilejuiește observații ce țin de evoluția relațiilor interumane și a societății românești actuale, în general.

Inventarul strategiilor verbale de inițiere, întreținere și întrerupere a dialogului din româna actuală se dovedește a fi extrem de *dinamic* și dispus să găzduiască *noi forme adresative*, într-o măsură direct proporțională cu posibilitățile limbii (*combinări ale materialului existent* sau *inovații*).

Bibliografie

A. Studii

Andrei, C. (2005). *Tragerea de șireturi. Atitudini și limbaj*.

Austin, J.L. (2005). *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Editura Paralela 45, Pitești.

Bublitz, W. (2009). *Sacks, Harvey*, în Mey, J.L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, ediția a doua, Elsevier, p. 891–892.

Charaudeau, P. (1992). *Grammaire du sens et de l'expression*, Hachette, Paris.

Charaudeau, P. & Maingueneau, D. (2002). *Dictionnaire d'analyse du discours*, Seuil, Paris VIe.

Cojocari, C. (2008). *Semiotica și pragmatica salutului*, în „Limba română”, nr. 3–4, anul XVIII.

Coșeriu, E. (1992–1993). *Prelegeri și conferințe* (1992–1993), cap. *Competența lingvistică*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, Seria A, Lingvistică, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, p. 27–47.

Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*, Routledge, New York.

Degand, L. (2009). *Speech Acts and Grammar*, în Mey, J.L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, ediția a doua, Elsevier, p. 1009–1015.

DSL = Bidu-Vrănceanu, A., Călăraşu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaş, M., Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a II-a, Editura Nemira, Bucureşti.

Duranti, A. (1997). *Linguistic Anthropology*, Cambridge University Press, New York.

Felecan, D. (2013). *Aspects of "Balkanism" Reflected in the Usage of Anthroponyms in Contemporary Romanian Public Space*, în „Europa”, Magazine about Science and Art during the Transition, Nr. 12 (an VI), Novi Sad, Serbia, p. 50–65.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române, II. Enunțul*, Tiraj nou, revizuit, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Golopenția, S. (1985). *L'histoire conversationnelle*, /enlarged version, brochure/ Working papers and preprints, Centro Internazionale di semiotica e di linguistica, Università di Urbino, Italy.

Hobjilă, A. (2008). *Comunicare și contextualizare – repere pragmatice*, în „Limba română”, nr. 7–8, anul XVIII.

Liddicoat, A.J. (2007). *Introduction to Conversation Analysis*, Continuum, London.

Magda, M. (2004). *Strategii ale discursului public – riscuri și oportunități: considerații introductive referitoare la unele disfuncții specifice discursului public românesc actual (perspectivă pragmalingvistică)*, în Filip, Gh., Simionescu, B.C. (coord.), *Fenomene și procese cu risc major la scară națională*, Editura Academiei Române, București, p. 255–278.

Magda, M. (2007). *Dialogul în comunități plurilingve: aspecte ale comportamentului mediatic alocutiv (exemplul României)*, în Beciu, C., Perpelea, N. (coord.), *Europa și spațiul public. Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional*, Editura Academiei Române, București, p. 62–101.

Manu Magda, M. (2009). *Indici de alocutivitate în limba română actuală. (Clasa alocutivelor interjecționale)*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Dinamica limbii române actuale. Aspecte gramaticale și discursive*, Editura Academiei Române, București, p. 459–490.

Manu Magda, M. (2010). *Adresarea*, mss.

Mihăilescu, A. (2008). *Salutul în română și în spaniolă. Perspectivă interculturală*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării. Actele celui de al 7-lea Colocviu al Catedrei de Limba română (7-8 decembrie 2007)*, Editura Universității din București, București, p. 425–432.

Necula (Zvirid), R.-M. (2012). *Actele verbale expresive în limba română*.

Nienhaus, S. (2009). *Il saluto nella comunicazione interculturale*.

Pietreanu, M. (1984). *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Pietrini, D. (2010). *«Salve! Un saluto veloce e tutti». Riflessioni sul sistema dei saluti nell'italiano contemporaneo*, în *Contributi di filologia dell'Italia Mediana*, direttori: U. Vignuzzi, E. Mattesini, vol. XXIV, Editoriale Umbra, Città di Castello, p. 233–264.
Pleșu, A. (2006). *Comèdii la porțile Orientului*, cap. *Tutuiala*, Editura Humanitas, București.
Proost, K. (2009), *Speech Act Verbs*, în Mey, J.L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, ediția a doua, Elsevier, p. 995–1000.
Rădulescu, A. (2009). *Exprimarea mulțumirilor în română*, în Zafiu, R., Stoica, G., Constantinescu, M.N. (eds.), *Limba română: teme actuale. Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de Limba română (București, 5-6 decembrie 2008)*, Editura Universității din București, București, p. 395–403.
Sabatini, F. & Coletti, V. (eds.) (2005). *Il Sabatini Coletti 2006. Dizionario della lingua italiana*, Rizzoli/Larousse, Milano.
Searle, J.R. (1972). *Les actes de langage*, Hermann, Paris.
Sperber, D. & Wilson, D. (1996). *Relevance: Communication and Cognition*, ediția a doua, Blackwell, Oxford.
Zafiu, R. (2001). *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, București.
Zafiu, R. (2003). *Saluturi noi*, în „România literară".

B. Surse

http://adevarul.ro/locale/ploiesti/foto-ploiesti-orasul-ce-beib-povestea-locului-oamenii-nu-saluta-buna-ziua-1_527d243bc7b855ff56d23b75/index.html
http://audiopub.wordpress.com/2013/06/18
http://cluj-napoca.zilesinopti.ro
http://www.crestinortodox.ro/forum
DEX = http://dexonline.ro
http://www.gandul.info/stiri
http://www.medierenet.ro/2012/11/22
http://nemaipomenit.wordpress.com/2011/01/24/salutul-la-romani
http://www.parinti.com
http://polimedia.us/trilema/2010/formule-de-salut
http://www.realitatea.net
http://stirileprotv.ro

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The development of adjective and adverb grading in Romanian

Ștefan Găitănaru*
Faculty of Letters, University of Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, Romania

Article info

History:
Received April 28, 2014
Accepted June 29, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
grading
intensifier
reverse superlative
analytic
synthetic

Abstract

The comparison of adjectives and adverbs has been described following the directions of evolution in Vulgar Latin, as well as the integrative trends in the context of the Romance languages, but without a detailed analysis. Leaving apart the theoretical goals, the present study is based on an updated understanding of the concepts involved in the category of grading, according to which it describes language constructions in the first three centuries texts. The main goal was giving examples of language constructions for the following types and subtypes of structures and elements: degrees of intensity (positive, intensive and absolute superlative), degrees of comparison (comparative of equality, comparative of superiority, comparative of inferiority and relative superlative); comparative semi-adverbs and means of expressing the comparative adverbial, as well as the extension of this syntactic position at the complex sentence level. After pointing out some regressive experiments, we tried to make a detailed and thorough correlation between the norms in the periods that were studied and the norm of contemporary standard Romanian.

1. Preliminaries

An overall description of the way that the category of grading has been expressed in Old Romanian, during a three century period (the 16th century – the first half of the 18th century), is necessary because the studies in the history of language and the linguistic researches on certain edited texts do not manage to examine the diversity of this issue.

It has to be pointed out that the theoretical aspects involved in this category are not entirely explained in the existent grammar researches. In some previous studies (cf. Găitănaru, 2013), the research has been based on the synchronic study of language; at that moment, some confirmations coming from the Old Romanian were necessary.

The present paper barely approaches the theoretical aspects, but it is focused on the complex means used to express the adjective and adverb gradation, both at the sentence (morphological and syntactic) level and at the complex sentence level.

A delimitation of the described language samples according to the century they belong to, in the context of multiple examples, was possible, but we preferred to quote diversified texts belonging to different periods, as this approach enlightens as to the continuity of the process.

The diachronic structures that have been described are the fundamental ones and they generally range into the coordinates which are established by comparing the norms of the respective period with the contemporary norm.

2. Latin

With adjectives and adverbs, there is a great difference to be noticed between the means of expressing the category of grading in Classical Latin and Romance languages (the situation is similar with Romanian,

*Email address: *stefan_gaitanaru@yahoo.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

which is rather conservative due to the fact that it is situated in a lateral area). This happens because the system of Classical Latin was destabilised from inside, according to a determined structural dynamics, in favor of the analytic means used in colloquial Latin, the variant which represented the main agent in the Romanization process.

The specialists showed the reasons of these qualitative evolutions: "First of all, they can be explained by the general tendency in spoken language of using forms as clear and explicit as possible. Secondly, regarding the degrees of comparison, the affective factor is more powerfully involved (...) compared to the synthetic forms, which are fixed and lack expressivity, the analytic forms allowed a greater variety of means of expression" (Wald, 1965, p. 144).

The phenomenon, which was argued with many examples of language samples excerpted from different authors, was considered to be also a means of stylistic diversification: "New adverbs that bring a certain variation, as well as a more detailed signification are introduced to express the degrees of comparison" (Izverna-Tarabac, 2008, p. 150).

The well-known constraints of the classical system did not prove to be strong enough to resist against these challenges. Firstly, the markers of comparative and superlative, which were suffixes in their essence, did not seem to have had a degree of specificity high enough to allow them to persist as inflections; likewise, the language structures that gradation manifests by did not have an adequate frequency which would counterbalance the reduced degree of specificity. In contrast, "the periphrastic constructions with adverbs occurred in spoken language during the entire Latinity" (Wald, 1965, p. 144). They were preferred in Vulgar Latin, because the adverbial lexemes functioned as semantic intensifiers more powerful than the suffixes could have been, even if they were specialised. This happened due to the fact that gradation, in its nature, is a category with a great semantic importance and a weak grammar fixed pattern.

One of the important semantic aspects consists in the fact that, most of the times, any gradation (in Latin only the comparative and the superlative were considered as such) means relating the quality to two 'arguments', as the equalization or hierarchy involve an extra focalization in the context. It must also be pointed out that the inferiority and the equality were expressed by means of the (semi)adverbs (*minus*, *minime*, *tam*...) in Classical Latin. Likewise, the adjectives with a vocalic theme such as *idoneus*, *strenuus*... were graded analytically: "*Magis* est l'adverbe employé normalement en latin classique pour former les comparatifs périphrastiques, comme *maxime* pour former les superlatifs" (DELL, p. 378). The distinction between the adjectives with a vocalic theme and the others could not be strictly respected in the speaking clichés by the speakers, so the analytic forms extended: "Réservé d'abord a quelques adjectifs, dont le comparatif était inusité (type *strenuus*, *idoneus*), il s'est étendu à tous les autres, se substituant au comparatif en *–ior*, dont la valeur n'était pas nette et allait s'affaiblissant" (*ibidem*).

The grammarians have recorded many destabilizations of the system: "In time, Latin lost the conscience of the idea of comparative expressed by the suffixes **ero* and **tero* and it added the suffixes *–ior* and *–ius*: *inf-er-ior*, *sup-er-ior*, *ex-ter-ior*, *in-ter-ior* (from *inter-us*)" (Bujor & Chiriac, 1971, p. 50).

Sometimes, the phenomenon of synthetic over-grading developed in a continuous series: "Bien que comportant déjà un suffixe de comparatif, *exterus* a été doté d'un comparatif *exterior*, *–ius* (opposé à *interieur*) (...) et d'un superlatif *extremus* (...). Ce superlatif est la forme la plus employé; à basse époque on lui crée un comp *extremior* (Apul.) et un superl. *extremissimus* (Tert.); cf. *postremissimus*" (DELL, p. 204).

Beside the synthetic over-grading, the mobility of the system also presents other aspects recorded by the classical authors' texts and by those belonging to the Christian Latin:

a) Doubling the forms of comparative with adverbs: *magis maior*, *magis suspensior*, *magis melior*, *magis locupletior*, *plus magis*, *magis irritatior*, *magis lenior*, *plus lenior*, *magis aptior*, *magis deterior*, *magis sublimior*... (apud Wald, 1965, p. 146).
b) Doubling the forms of superlative with adverbs: *maxime liberalissima*, *maxime gravissimus*, *maxime pessima*, *maxime humanissimi*, *ingens planissima*, *ingens simillima*, *valde optimus*, *nimis uberrima* (*ibidem*). In Christian Latin there can be found many "pleonasms": *multum carissime*, *pulcherrima nimis*,

valde obscurrissimus, *valde pessime*... (Blaise, 2000, p. 86–87).

c) Using the alternative devices (the synthetic form doubles the analytic one) with the adjectives with a vocalic theme: *strenuior*, *industriior*, *arduius*, *perpetuius*, *assiduior*, *noxiior*, *necessarior*, *exiguior*, *egregissima*, *perpetuissima*, *strenuissimus*, *vacuissimus*, *asiduissimus*... (apud Wald, 1965, p. 143).

d) Using the comparative instead of the superlative: *maior autem harum est caritas*; *omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos sumus homines* (*ibidem*, p. 145); *altior est omnibus illis*; *omnibus altior sit ille medianus* (CR, XII, 25, 26); *sapientior præ omnibus, uniquique patria sua carior est* (Blaise, 2000, p. 85).
This method represented a solution for the future development: "The origin of the Romance form in which the relative superlative is expressed by the comparative + the article probably can be found in such constructions" (Wald, 1965, p. 145).

e) Replacing the synthetic superlative by the analytic one, by using a great number of adverbs, which made their becoming grammatical instruments difficult: *multum*, *bene*, *valde*, *pulchre*, *oppido*, *impense*, *egregie*, *nimis*, *fortiter*, *mirifice*... (apud Wald, 1965, p. 144). Among the adverbs used to express the superlative in colloquial Latin, *multum* seems to have been the most frequent: *multum mirabilis*, *multum tardus*, *beatus multumque felix*, *multumque religiosus*, *multum carrissime*... (Blaise, 2000, p. 86); *multum dilecta* (Stati, 1961, p. 123). It was turned into a basic form in certain Romance languages: *molto* (it.), *muito* (port.), *molt* (old fr.), *muy* (sp.).
The same use can be found in Aromanian: *multu mare*, *multu bun*, *multu gione* (Caciuperi, 1985, p. 33); *multu mintimenu*, *multu mușatî* (Caragiu Marioțeanu & Saramandu, 2005, p.92).
The diversification also occurs in contemporary Romanian, where many constructions with an adverb + preposition *de* + adjective (*extrem de*, *excesiv de*...), are used to express the absolute superlative and they present a nuanced expressivity which proves to be an obstacle against their turning into grammatical instruments (cf. GALR I, p. 162).

With the Latin adverb, the terminations in the positive are less important. They are distributed according to the types of adjectives or nouns they attach to (*avare*, *longe*, *facile*, *merito*, *falso*, *secreto*, *utiliter*, *prudenter*, *breviter*, *humanitus*, *penitus*, *raptim*, *furtim*, *privatim*...). Most of the adverbs that do not involve conversion and that are not usually involved in comparison are included in this diversity: *ferme*, *præsertim*, *omnino*, *aliter*... Other forms can also occur: *frustra*, *ita*, *quoque*, *solum*...

In the comparative, all of them adopt the termination of the comparative of neuter adjectives in the singular: *crebrius*, *doctius*, *fecundius*, *miserius*, *pulchrius*, *sæpius*, *tutius*...

In the superlative, the nominal inflection of the Instrumental *–e* was added after the suffix specific to the adjective synthetic form: *aptissime*, *celerrime*, *doctissime*, *fortissime*, *longissime*, *pulcherrime*, *rarissime*, *sæpissime*, *tutissime*...

In spite of these differences, it was noticed that: "The methods of forming the comparative and the superlative are the same as with adjectives" (Wald, 1965, p. 202). This remark is valid especially for the analytic forms in spoken Latin: "Likewise with the adjectives, with the adverbs the analytic comparison using *magis* and *maxime*, extended very much, especially in the late period, when the synthetic forms lost their value" (*ibidem*, p. 203).

3. Romanian

Romanian, as well as the other Romance languages, inherited the two values of grading in Vulgar Latin which existed also in Classical Latin: the comparative and the superlative.

A few successive changes occurred:

a) The comparative and the superlative movement towards analytic forms made these meet the analytic forms expressing equality and inferiority. In Classical Latin the latter were not considered to be grammatical forms, still they were pretty frequent, and most of the times they were followed by the object of the comparative, introduced by *quam*, like the synthetic forms.

Thus, in expressing the equality, the prototypical adverb was *tam*, which usually correlated with the comparative adverb *quam*: *non tam præclarus est scire Latine, quam turpe nescire*; *nihil est tam volucre quam maledictum* (DLL, p. 1311); *quam malus Homerus, tam bonus Chœrilus poeta est* (DELL, p. 674)...

The adverb expressing inferiority, *minus*, is also often used in correlation with *quam*: *nihil minus quam hostem expectare* (DLF, p. 839); *patria hominibus non minus cara esse debet quam liberi* (DLL, p. 826).

b) Within the overall configuration of the system built this way, the two values (comparative and superlative), in addition to the positive, became correlated with the comparative of equality, reaching the position of values of inequality. Compared to the inferiority, they became values of superiority. This corresponds to the fact that inequality involves a polarization, so that, within each of them, the opposition superiority – inferiority occurred: the analytic forms of inferiority were attached to the new analytic forms of comparative which has turned into comparative of superiority. In Classical Latin, the semantic field of grading was represented by the lexical antonymy, such as *angustior – largior*. As a consequence, the lexical antonymy was replaced by that expressed by means of the instruments (semi-adverbs) of the comparative and the superlative (*magis – minus*): *mai îngust – mai puțin îngust*; *mai larg – mai puțin larg*, *foarte informat – foarte puțin informat*.

c) Romanian has not preserved the classical comparison, realised by supletive forms with certain adjectives, which seemed to have been used also in Vulgar Latin, as it occurs in other Romance languages: *bonus – melior* (fr. *meilleur*, sp. *mejor*, it. *migliore*, port. *melhor*...); *malus – peior* (fr. *pire*, sp. *peor*, port. *pior*, it. *peggiore*...); *parvus – minor / minus* (it. *minore*, fr. *moins*, sp. *menor*, port. *menor*...).

In fact, it is interesting that Romanian took only *magis* from this system, which is not a proper adverb, as certain lexicologists consider, but a comparative form of *magnus*, that functioned alternatively together with *plus* and that was specialised for countable quantities for a while: "*magis* (arh. *mage*), adverb in the comparative form (superlative *maxime*), indicating the qualitative superiority, while *plus* – the quantitative one (DLL, p. 791); "**mag-is*, where *–is* is known to express the comparative and it can not be anything else but the reduced form of **–yos*" (Bujor & Chiriac, 1971, p. 53).

However, as Romanian did not take *minor / minus* it used the indefinite pronoun *puțin*, a variant of Vulgar Latin, which certain lexicographic works consider to have an unknown etymology (DEX, p. 903), but which involves a reconstructed form, **pittinus / putinus* (MDA, p. 107; DER, p. 649; cf. sp. *pequeño*).

This does not represent an explanation of the fact that certain linguists consider the forms of inferiority to be "the attribute of those who use a cultivated variant of Romanian, of those who can speak also Western Romance languages (...). So, the comparative *of inferiority* (and the relative superlative) can be considered to have a cult origin (French – Italian), to be a recent comparative structure" (Niculescu, 1999, p. 184–185). Still, such forms can be found also in southern dialects: *Nîsî easti ma puțînu bunî di nîsu*; *Paplu imnî ma puțînu ayonea di mæa* (Caragiu Marioțeanu & Saramandu, 2005, p. 180). Besides, its occurrences in Old Daco-Romanian precede the alleged Romance influence.

d) A real challenge for all the Romance languages, in general, and especially for Romanian consisted in dissociation of the relative superlative and the absolute superlative.

In Latin, the opposition was realised contextually: *senex omnium sapientissimus* (relative superlative), *femina pulcherrima* (absolute superlative). The superlative forms with prefixes (*vir præclarus*) did not usually occur with the adverbial of the superlative.

Romance languages used the determination and, as the determination was analytical, the method integrated in the new system very well. Romanian, a Romance language where the article is enclitic (synthetic), adopted more solutions.

Istro-Romanian used an over-segmental method, preserving the identity of the forms and moving the stress from the adjective (*mai búr* = comparative), to the semi-adverb (*mái bur* = superlative) (cf. Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 200).

Aromanian turned the determination with a definite article into a grammatical instrument: *Toma*

easti ma marli di noi; *Maria cu Venera sîntu cama bunili feati di Verygia* (*ibidem*, p. 240).

Megleno-Romanian uses the same method as Aromanian (the enclitic article with the adjective in the comparative), but it innovates by adding the formant *ţel, ţea*, to it, so it uses the so-called demonstrative or adjectival article: *tsela mai marli ra-nsurat* (*ibidem*, p. 279). It must be noticed that, in many situations, the two articles were not used simultaneously, as one of them could be deleted in the expressions.

Daco-Romanian excludes the synthetic determination, which involves the definite article, although in the positive degree its redundant use is quite frequent in old texts: *Domnul cel tarele* (PH, 23/10); *Dumnedzăule tarele, ascultă rruga mea* (PH, 83/9). But the formant *cel, cea, cei, cele*, gets specialised and only the first element in the masculine/neuter is used for the relative superlative of the adverbs.

3.1. Degrees of intensity

3.1.1. Positive degree

With the adjective, the positive degree represents the basic form of the adjective and, regarding the grading, it does not present great changes during the evolution of Romanian. It is included in the logic scheme of the category at the same semantic level with the comparative of equality, expressing a quality equal to itself, not being compared to anything else. This is the reason why the comparative of equality can be used without the semi-adverbial expressions of comparison *la fel de*, *tot aşa de*... This aspect was pointed out by the linguists: "...the facultative character and the status of the mark of the comparative of equality: the elements *la fel de*, *tot aşa de*, *tot atât de*... are not compulsory and the occurrence of the comparative adverbial does not depend on them" (Zafiu, 2006, p. 216). In such sentences, there is an elliptic comparative, established by the comparison adverbial and not by a "compared positive" (GALR I, p. 155): the positive degree expresses a mere quality, which is not compared.

In Old Romanian the intensive adjectives (cf. Brăescu, 2012, p. 66) amplify their power insistently by means of enumerations with a great number of elements: *pre eale luminate*, *dulci*, *mirositoare*, *iuşoare*, *supţiri* (...) *sănătoase* (EÎ, 375, 12–13); *şi alese tot oameni buni şi derepţi* (...) *şi am făcut ţară mare şi bună şi dulce* (A, 6^{r}/6 – 6^{v}/2–3); *Într-acealea zăcea mulţi bolnavi, orbi, ologi, uscaţi* (TE, 17^{v}/10); *calul rîios, găseşte copaciul scorţos: iuţi, mîndri, mincinoşi, făţarnici, giurători pentru hiece, amăgitori* (LTMN, 309^{v}/4–6); *ce şi alţi mulţi împăraţi bogaţi, cinstiţi, mari, tari şi vestiţi* (CO, *Div*, 12^{r}/1–2)...

Sometimes, the determiners are in a relation of antonymy: *ce feali de omu e: jidov sau păgîn, cinstit au ruşinat, derept au păcătos, destoinic au ba, bogat au mişel, cum era şi acest sutaş* (TE, 63^{r}/1–3). They also occur in other diversified correlations: *unele era albe, altele roşii, altele mohorîte, verzi sau pestriţe* (A, 10^{v}/6–7)...

The emphatic demonstrative *cel* is used with a similar semantic involvement in three element phrases such as *şearpele cel de demult, Domnul cel răstignit* (EÎ, 177, 5; 178, 10), where the middle element can be deleted: *şearpele de demult*. Considering these reasons, it has been argued that *cel* "loses its pronoun value (it becomes adjective) and it is assigned the syntactic function of emphatic determiner (like the other demonstrative adjectives placed after the head)" (GBLR, p. 140), "being the typical means of realizing the over-determination" (Brăescu, 2012, p. 85). In certain contexts, the definite article has the same function: *scoateţi mişelul şi mesearul şi den mînrule greşitului mîntuiţi-l* (PH, 80, 4); *era următoriu Marelui Petru* (PRED, p. 54).

The movement from the value of demonstrative pronominal adjective to the semi-independent pronoun is sometimes evident, when the determiner of the noun turns into the head of the group: *cei oameni buni, ei sînt lepădaţi, iară cei răi sînt în mare cinste (...) el face celor oameni buni dereptate şi bine, iar celor răi, rău face* (TE, 153^{r}/7–8, 10–11).

In this direction of development, "la grammaticalisation de l'article adjectival roumain" (Iliescu, 2006, p. 163) is excluded.

In Old Romanian, the over-determination occurs especially when the adjective has two "articles": *Domnul cel tarele* (PH, 23, 10); *locul cela strimtul* (CLRV, 1, 1^{r}/10); *dzilele ceale bonile* (CV, 66^{r}/13–14);

soția ta ceaea iubita (CS, 113^{r}/13–14); *chinul cela marele* (CS, 114^{v}/4–5); ... The redundant determination can be considered the same: *Dumnedzăule, tarele, ascultă rruga mea* (PH, 83, 19), *marea Arrtemida efeseiască* (CV, 6^{r}/10–11); *marele patriarhul Ioan Zlataust, învățătorul* (CS, 49^{r}/2–4); *tatăl putearnicul, făcătoriul ceriului* (CS, 102^{r}/7–9)...

As a pronominal adjective, *cel* takes over the marks of gender and number from the noun as a consequence of the agreement. Thus, the marks of masculine singular occur: *cel fecior mai mic cu cel mai mare* (EÎ, 26, 10), *șarpele cel înfricoșat, chitul cel stricătoriu de suflet* (EÎ, 87, 17–18), *legă pre cel tare și birui pre cel viclean* (EÎ, 370, 6–7), *spre Dumnedzăul cel tare și cel viu* (DPS, 41, 2); feminine singular: *lumina cea minunată a preamîndriei cea neajunsă* (EÎ, 334, 14–15), *Și casa ce mare și ce mică era plină de turci* (LTMN, 300^{v}/19–20); masculine plural: *pre cei mîndri și falnici* (LTMU, 21^{v}/16); *Ci nevoie ieste a opri cei puțini pre cei mulți și cei slabi pre cei tari* (LTMU, 116^{v}/14–16); feminine / neuter plural: *gol de toate și de ceale trupești și de ceale sufletești* (EÎ, 16, 16); *vulpile ceale împuțite (...) vîrtoapele ceale văzute* (EÎ, 282/10, 14); *ș-au hulit lucrurele lui ceale bune* (TE, 72^{r}/6–8)...

As the head of a group, but also as an emphatic determiner, *cel* presents case inflections, those of genitive and dative being evident: *a lu Dumnedzău celui den sus* (PH, 11, 6); *deșchisul trupului lui celui preasfânt* (EÎ, 108, 15), *chipul șarpelui celui viu și veninat* (EÎ, 177, 15), *denaintea feței muncitorului celui mort* (EÎ, 395, 3), *de spuse ceii feate preacurate* (CS, 2^{v}/11), *socotitoriu credinței ceii direapte* (VO$_1$, II, 4); *din fîntîna vieții ceii vecinice* (DPS, V, 8); *al tainelor celor negrăite* (EÎ, 334, 14); *înfricoșare puterilor celor drăcești gonitoare* (EÎ, 185, 11).

With the adverb, the positive degree does not present the diversity of the aspects which occur with the adjective, especially when only those which present the category of grading are approached. Some sentences present the conversion from the adjective: *păsări frumoase era și cînta frumos* (A, 10^{v}/5–6). Most of the times, the verbs are determined: *și căuta semeț spre oaste* (A, 1^{v}/9–10), *iar omul răcni tare și zbieră tare* (A, 2^{r}/6), *și să mirară mult* (A, 9^{r}/7); *rău să întristă și cumplit să mîhni* (CO, *Div*, 14^{r}/5–6)...

3.1.2. Intensive degree

It is the middle degree in the configuration of intensity and, although it is often described by the grammarians (cf. Iordan & Robu, 1978, p. 343; Irimia, 2008, p. 101–102), it has not been individualised so it has not been dissociated from the comparative: on the one hand, the markers of the intensive degree are attached to those of the comparative and, on the other hand, there are means of intensification with the comparative, too. The most recent *Academic Grammar* describes the intensive constructions and the progressive constructions indistinctly, within the area of the comparative degree (cf. pp. 157, 158), realised by a) *mult mai*, *și mai*, *încă mai*; b) *tot mai*, *mereu mai*, *din ce în ce mai*. In fact, in these series of formants, the first elements belong to the comparative (the structures can be followed by the adverbial of the comparative: *Lucrează mult mai bine decît tine*); the others belong to the intensive of superiority (= the progressive: *Este din ce în ce mai informat*) and of inferiority (= the regressive: *Este din ce în ce mai puțin informat*). It can be noticed that the last type of sentences can not contain an adverbial of comparison: **Este din ce în ce mai informat decît tine*.

In Old Romanian the intensive constructions of the comparative occur quite frequently, both with the adjective and with the adverb: *Unii voru fi luminați, alții și mai luminați, cum grăiește apostolul* (CS, 45^{v}/2–4); *Cu multu trăgea mai multu de alalte măsuri* (CÎ, 313/23); *dară încă mai rea iaste cînd purcede din lipsa și neștiința cuvintelor trebuitoare* (CO, *Ist*, 35/16–17), *decît dreptul să poate afla altul și mai drept, așe și decît viclianul iaste altul și mai viclian* (CO, *Ist*, 40/19–20); *iară despre partea sufletului cu multul mai mult nesățios și nesăturat iaste* (CO, *Ist*, 54/11–12); *și încă mai mult între alții nu numai arcoasă sprîncenele-și a-și rădica* (CO, *Ist*, 58/12–13); *își strică obrazul și numele și mai rău de la Poartă* (LTMN, 293/11–12); *încă și mai mari mulțămită arătă Iordachi lui Antohi-vodă* (LTMN, 297/6–7)...

However, it must be added that these constructions belong to the comparative degree, as means of intensifying the comparison.

The constructions that belong to the intensive degree are characterised, as it has already been argued,

by the impossibility of attaching the adverbial of the comparative.

The most frequent ones are those of superiority (progressive), both with the adjective and with the adverb: *Și glasul trîmbiteei ce de ce mai mare se înălța* (PO, *Ex*, 19, 19; cf. lat. *et sonitus bucinæ paulatim crescebat*); *tot mai spre rău den zi în zi mergînd* (RG, 129/2); *nu va să ierte păcatul și greșala acești țări tot mai mare și mai rău și mai amar și mai suspin să adaoge* (LTMN, 283, 27–29); *sirinile tot mai de rău făcătoare* (CO, *Div*, 19^{v}/17); *din an în anu tot rău și amar de creștini și pustiire au rămas* (LTMN, 222, 17–18); *dar, ca să admiraţi din ce în ce mai mult exactitatea prea strălucitului traducător* (PRED, p. 105: foreword by Antim Ivireanul, 1704).

Certain expressions involve the progression by repeating the intensifier: *acmu mai mai tot cuvîntul să curma (...) și toată gura mai mai să astupa (...) Și acmu cu toatele mai mai după voia Corbului să lăsa* (CO, *Div*, 35/18–19). The phenomenon is scholarly, with a Latin model: "3 (repeated) *magis magisque (magis et magis, magis atque magis, magis magis) din ce în ce mai mult*" (DLL, p. 792). The iterative adverbial construction did not manage to get to express progression, but it is only an approximating marker (cf. Brăescu, 2012, p. 100) of the action: *era mai mai să reușească*.

3.1.3. Absolute superlative

It is the degree that expresses the greatest intensity of the quality (the absolute superlative) or its least variant ('the negative superlative': Irimia, 2008, p. 101; Dimitriu, 1999, p. 207–208). If the improper name of 'superlative of inferiority' were abandoned, the expression 'inverse absolute superlative' could be used.

During its development, Romanian used ways which existed in Vulgar Latin: the adverbs *multum* and *forte*, as well as the superlative prefix *prea–*. These, "in fact, play the role of some intensifiers" (Gafton, 2001, p. 108).

The adverb *multum*, which has been continued in some Romance languages, as it has already pointed out, a basic form in Aromanian, was quite often used in Old Romanian, too. Firstly, it was used as adjective and adverb: *mumă voastră Cleofila ce fu mult înțeleaptă* (A, 56^{v}/9–10); *multă fu plîngere tuturoru* (CV, 12^{r}/13); *și multă vreame trecu* (CV, 43^{r}/4–5); *cu multu prețu agonisiiu aceasta cetate* (CV, 23^{r}/1–2); *și de stîlpurile lor era spînzurați nărod multu* (CS, 24^{r}/7–10); *oile lor multu se-au ploditu* (PH, 143, 13); *mult îmblă sufletul mieu* (PH, 119, 6); *și mult au hulitu pre slujitorii besericiloru* (CS, 25^{r}/13–14)...

The proper absolute superlative was often expressed by this semi-adverb in Old Romanian: *multu easte milostiv și ieftinu* (CV, 67^{r}/12–13); *Că tu, Doamne, bunru și blîndu ești și multu milostiv tuturor* (PH, 85, 5); *ucide pieptul tău, mult păcătoase suflete; primăvara (...) cea mult roditoare au sosit; iară pre noi, mult milostive Doamne...; sufletul nostru mult roditoriu* (EÎ, 181, 19; 283, 8; 315, 6; 332, 2–3); *Dereptu apostoli, rugăm multu milostiv Domnul* (CS, 109^{v}/6–8); *Doamne, miluiește-mă că sînt mult păcătos* (CPV, 6/3); *Ai miei cei mult mînioș / Ce să scoală însetoș* (CPV, 17/235–236); *numai Dumnedzeu este mult milostiv* (LTMN, 215^{v}/4); *mult dorita și așteptata sară* (CO, *Ist*, 83/4–5)...

Old Romanian tried an antonymic opposition based on the adjective/adverb *puțin* to express the opposition superiority – inferiority (supreme – insignificant) with the absolute superlative.

Thus, the proper absolute superlative was used to build sentences such as: *fu în vreamea acea voroavă nu puțină; da meșterilor lucrare nu puțină; Și aduseră pruncul viu și fu mîngîiare nu puțină; Și varvarii făcea nu puțină noao milostenie; și căzu frigu nu puținu* (CV, 4^{r}/12–14, 4^{v}/4–5, 9^{r}/1–2, 48^{r}/11–12, 44^{v}/6)... The constructions are very frequent and they occur also in later texts which do not represent translations: *nu puțină întristare domnului și neamului au dat; nu puțin vrednic și înțelept; l-au spînzurat unde nu puțin norod era; pre carele nu cu puțină cheltuială l-au ridicat; nu puțin s-au turburat* (RG, 144^{v}/14–15, 17, 168/18, 181/4, 191^{v}/9–10); *nu puține reale și stricăciuni au simțit ținuturile romanilor; însă nu puțină mirare iaste la toț* (ITR, 13^{v}/5–6, 71^{v}/1)...

The fact they are equivalent to the superlative can be noticed both in the Latin text (*Aduxerunt autem puerum viventem et consolati sunt non minime*, NT, *Act*, 20, 12) and in the following translations: *Și aduseră pe fecior viu și să mîngîiară foarte* (NTB, *Fapte*, 20, 12); *Iar pe tînăr l-au adus viu și foarte mult s-au mîngîiat*

(B, p. 1263).

The opposite pole, that of minimal intensity, was expressed by antonymy, deleting the negation: *Și zise lor Iisus: Ce sînteți spăimați voi, o, puțin credincioși; și grăi lui: puțin credincioase, pentru ce te îndoiși?* (NTB, *Mat*, 8, 26; 14, 31); *Ce sînteți fricoși, puțin credincioșilor?* (AI, 164^{v}/12).

As the language samples show, the method is quite well represented, extending from the religious translations to other styles. However, because *puțin* was often used with adjective and adverb value, it could not be maintained.

In Vulgar Latin, the adverb *forte* replaced the classical adverb *fortiter*. It can be interpreted as a conversion of the adjective *fortis, –e*, which has its own degrees of comparison: *fortior ætas*, *fortior numerus*, *fortissima ligna*, *forte et vehemens dicendi genus* (DLF, p. 563).

Like *magis*, in the comparative degree, it occurs alone, as a simple adverb (subsequently it loses this function), involving a superlative intensification more or less (*foarte* = *puternic*): *Și blagoslovi ei și mulțirăse foarte* (PH, 106, 38); *Așa și limba, mitiutelu mădulariu easte și foarrte se laudă* (CV, 62^{r}/7–9); *foarte au mîniat pre Dumnezău; se miră de aceasta foarte; Bucură-te foarte, fata Sionului; și ne foarte așa mirăm de podoaba lor* (EÎ, 11, 12–13; 264, 1; 277, 6; 357, 16); *ceea ce tu cu nușii foarte te dezmierdai* (CS, 113^{r}/15–16); *și sufletul meu să spămîntă foarte; Ferit-au mărturiile tale și îndrăgitu-le-au foarte; foarte am silit de-am pus cuvintele* (DPS, 5^{r}/3, 163^{v}/166, 211^{r}/6).

The adverb *vîrtos* (← lat. **virtuosus*) was often used with a meaning similar to the adverb *foarte*: *întoarce-se-vor și sfii-se-vor vîrtos currundu* (PH, 6, 11); *mai vîrtos de cărturari și farisei*; *mai vîrtos de toți*; *mai vîrtos de năsipul mării* (EÎ, 6, 8; 8, 4; 10, 14–15); *ci mai vîrtos cu multă blîndețe* (RG, 1, 28)...

One of the fundamental features of the adverb value of *foarte* was the mobility of its position, which made its becoming a grammatical instrument, a formant of the absolute superlative very difficult.

It often occurs in ante-position, the normal use: *focului care era foarte mare; păcatul (...) foarte amar* (EÎ, 13, 11; 31, 17–18); *au fost războiu foarte tare și mare* (LTMN, 215^{v}/4); *Om foarte învățat, înțelept bun și ostaș mare era* (ITR, 24^{v}/6–7); *foarte cu greu iaste a lăsa Beligradul*; *foarte peste putința săracilor era*; *dăruind mării sale și un cal foarte frumos* (RG, 170^{v}/13; 175, 27–28; 200^{v}/17–18)...

Still, it is frequently placed after the adjective or adverb: *Mare-i Domnul și lăudat foarte* (PH, 46, 2); *vestit întru ovreai și bogat foarte; piatra prăvăli că era mare foarte* (EÎ, 418, 10; 426, 16); *desfrînată domniia și nedireaptă foarte* (LTMC, 159, 16); *și acolo mult foarte într-însa aur, argint și alte scule* (ITR, 19^{v}/4–5); *moșii mării sale, care fiind mică foarte* (RG, 202^{v}/19–20)...

The most evident obstacle against its becoming a grammatical instrument is the fact that other lexical elements are placed between it and the base-word: *loru le pare că foarte umblă bine în porîncile lu Dumnezeu* (TE, 83^{v}/11); *cum am face lor foarte o slujbă mare* (VO$_1$, 27^{v}/2); *iară foarte au ținut puțină vreame războiul*; *foarte este tare și cu nădejde de izbîndă*; *foarte cu puținte oaste curuți de-a lui rămăsese*; *ce foarte un lucru puțin*; *era foarte cu supărare mare oștenilor* (LTMC, 165, 1–2; LTMN, 212^{v}/10–11, 380^{v}/11–12; 425, 5); *care era foarte om viteaz și meșter la ale războaielor*; *Sever voievod, ostaș foarte și vreadnic, l-au trimis în Siria* (ITR, 13^{r}/11, 163); *l-au făcut de iznoavă, foarte lucru frumos și minunat* (RG, 188^{v}/40).

Similar positions in the sentences occur also with the adverb: *Și se bătură foarte tare* (A, 2^{v}/3); *Aicea vedem Hristos să ceară foarte tare credința cea slabă ce avură jidovii* (TE, 86^{r}/1); *l-au ospătat dumnealui paharnecul foarte frumos* (RG, 200^{v}/17–18)...

The superlative prefixes, especially *pre(a)–*, are frequently used.

However, in this respect, it does not exceed the analytic forms realised with the semi-adverb *foarte* (cf. Frâncu, 2009, p. 272). This prefix was inherited from Latin, where it was very productive, too: "Likewise, Latin used also the compounds with prefixes *per* and *præ*. The method seemed to have been specific to spoken variant (...). In the archaic period the forms with *præ–* occur; they are used in all the periods, up to the late period" (Wald, 1965, p. 143). The Slavic influence consolidated its position. Its availability is so great that it extends to other parts of speech, especially to verbs and nouns: *întru puținelu nu me preapîrrești* (CV, 41^{r}/7–8); *aceaste dzile preavestișî* (CV, 18^{r}/13–14); *Deci o preaîndrăgi și puse ochii hitleni spr-nsa* (MO, 22^{r}/5–6); *lucrul său întru mîndră preamîndrie* (CV, 63^{r}/11–12); *să spurcă cu rele lucrure, cu*

preaiubire și clevetescu (CS, 12^{v}/5–7)...

The prefix is usually attached to the lexeme that is intensified: *Cinre e preamîndru și meșteru întru voi* (CV, 63^{r}/9–11); *slava aceasta iaste tuturor preacuvioșilor lui* (PH, 149, 9); *Spuse ceii feate preacurate că va naște Hristos?* (CS, 2^{v}/11–12); *și luară preacinstita maică lu Hristos* (CS, 22^{v}/7–9); *Aduse oarecine împăratului un măr preamare*; *De-acii prinseră grecii preamulți*; *și huliia pre Maica preacurata; proslăviia și precista Maică* (MO, 59^{r}/3, 75^{v}/4–5, 91^{v}/2–3, 102^{v}/7–8); *nice preacurvariu ca alalți oameni*; *Cel preacurat și prealuminat scaun al lui Dumnezeu*; *și de la prealuminații îngeri a lui Dumnezeu*; *Acel preaînșălătoriu și fur meșter*; *va fi de preaminunată vedeare*; *o, preadulci cuvinte*; *Preaveacinicul Dumnezeu*; *Dumnezeu preaveacinic îndoită naștere are* (EÎ, 4, 7; 10, 17–18; 27, 7; 387, 11; 67, 15; 259, 16; 304, 10; 387, 11); *și cu preacurvariul partea ta o puneai* (DPS, 62^{r}/19); *Deci pre dînsul, preafrumos, prealuminos știindu-l* (CO, *Div*, 6^{r}/15)...

Certain transcriptions in the Cyrillic writing place *prea* detached from the base-word: *Și era prea voinic și frumos Țiminshi* (MO, 125^{v}/7); *și rău eretic se fece că era prea cărtulariu* (MO, 53^{v}/2)...

The superlative with *prea* quite often occurs also with the adverb: *preslăvit grăiră-se de tinre* (PH, 85/3); *de-și scoase țara pre ușor de foamete* (MO, 125^{v}/2); *prea lesne nu va putea cuprinde Ardealul*; *prea lesne cuprinde orașele pre sama sa*; *le-a dat leșilor războiu pre tare și frumos, căce merge pre bine și frumos la războiu* (LTMC, 163, 16–17; 165, 10–11; LTMN, 247^{v}/13–14)...

Even in Latin, the superlative degree could be expressed by means of many adverbs functioning as intensifiers. In Old Romanian, as well as in modern Romanian, the adverbial expressions involved in extreme intensifying are very often used. Like in contemporary Romanian, their functionality is complex: "The common element for this semantically heterogeneous and numerous class is the presence of the grading marks, belonging either to a quantity area or to a quality and appreciative signs area, which places all these determiners in a stylistically marked register, one of affectivity and emotions" (Pană Dindelegan, 1992, p. 92).

There are numerous examples in Old Romanian, either with the adjectives or with the adverbs: *prespre măsură învrăjbiia ei* (CV, 38^{v}/3); *și să munciia fără seamă mulți*; *adul iaste plin de amar fierbinte și durere fără seamă*; *să va grăi glas de urgie fără de măsură*; *va zice tuturor Hristos cu glas mare de urgie fără de măsură* (CS, 31^{r}/8-8, 112^{v}/13-15, 44^{r}/15 – 44^{v}/1-2, 111^{v}/10-12); *să poată vedea acea făr'desăvîrșit și nespusă mare adîncime a facerilor de bine a lui Dumnezeu* (AI, 102, 23–24); *și pre Dumnezeu carele e întrutot ieftin în veaci* (EÎ, 92, 16–17); *cu greutate mare, nesuferită și peste toată putința* (RG, 136, 19–20); *țara cu dările o îngreuia și era om curvariu preste samă* (LTMU, 125^{v}/21–22); *și aceia era iuți tare, cum nimenea nu putea treace* (TE, 66^{r}/6); *ese un feliu de muscă mitiutică (...) și ca roii iase multă fără seamă* (AB, 130^{r}/6–7)...

There are also other means of realizing the superlative, but they are less frequent. Firstly, other superlative prefixes must be mentioned. While *prea* was proved to have been very frequent in Old Romanian (Ocheșeanu, 1959, p. 35), the situation of *stră–* is different, as it occurs either with the adjectives or with noun conversions: *Domnul, strălumînătoriul mieu și mîntuitoriul mieu* (DPS, 29^{r}/1–2); *se apropie de aromi pe strămoașa, de-i arătă poamele frumoase* (MO, 9^{r}/1).

The method consisting in repeating the adjective is considered to belong to the colloquial register and it occurs also in contemporary Romanian: *Acea mare mare și largă, – aciia gadine ce nu li-i numărul, jigănii mici și mari* (TE, p. 202).

The superlative realised by internal repetition, such as *ceriul ceriului* (cf. Arvinte, 2004, p. XXX) has a long history, beginning with the Hebrew pattern and, although it is not very frequent, it was continued in spoken Romanian: *sfințitoriu și spăsitoriu și domnedzeul domnedzeilor*; *Că acolo sînt toate muncile muncilor* (CS, 91^{r}/7–8; 112^{v}/16–17)...

As a result of the scholarly influence, the superlative in the Classical Latin was proposed: *Duca de Saxoniea care era ghenerariusemus, adecă mai mare preste toți gheneralii* (AB, 134^{r}/26-27).

3.2. Degrees of comparison

They are disposed in a three element configuration: the comparative of equality, the comparative of inequality and the relative superlative.

3.2.1. The comparative of equality

At the sentence level, it is realised by means of comparative semi-adverbial expressions *la fel de* (*tot așa de*, *tot atît de*, *deopotrivă de*), and at the adverbial level by *ca și*, *cît*, *cum* (cf. GALR I, p. 156), and it often occurs in texts. But in Old Romanian the semi-adverb is deleted: *să veți fi așa ca și noi* (PO, *Gen*, 34, 15); *au vrut putea da și mișeilor atîta ca și bogatului*; *și-l îndrăgește, nu într-alt chip, ce ca și trupul tău și ca sufletul tău* (TE, 121^{r}/13, 130^{v}/18); *Așea-i iubește ca și lumina ochilor săi* (*Sicriul de aur*, apud Dragoș, 1995, p. 108)...

When it is missing, sometimes together with the adjective, the so-called elliptic comparative is realised, and this persists quite often even in the contemporary standard Romanian: *suspinru loru e ca prahul înraintea feței vîntului, ca lutul den cale*; *și au fost înrima mea ca ceara*; *ca vecenrului, ca frate nostru așea îngăduiiu, ca plîngîndu și mîhnitu așea mă smeriiu* (PH, 17, 43; 21, 15; 34, 14); *iubește aproapele tău ca tinre însuți*; *mînca-va trupul vostru ca focul* (CV, 59^{v}/6–7, 66^{r}/12); *le părea că Hristos este om prost ca și alți oameni*; *ca și Petru în muntele Tavorului, așea și Zacheiu* (VO$_2$, 295^{v}/21, 382^{r}/2); *obrazul lui străluciia ca soarele și veșmintele lui era albe ca zăpada*; *Cine iaste aceasta care să ivește ca zorile, frumoasă ca luna și aleasă ca soarile?* (AI, 9, 5–6)...

As it has already been shown, the absence of the adjective or of the adverb makes the respective structures get closer to the modal constructions. Likewise, sometimes the comparative structures reach the area of the quantitative, in various syntactic positions: *și atîta era de mare, cît mainte* (PO, *Gen*, 9, 24); *să aibă a lua tot finul cît se va afla cosit* (AR, p. 114)...

Maybe accidentally and very rarely, the adverbial of comparison expressed by a nominal element is in the nominative , not in the accusative, as the prepositional restriction of *decît* would impose, when it does not respect the case of the first element: *arată și noauo seamne să fim și noi creștini ca și tu* (CLRV, 92^{v}/6–7).

At the complex sentence level, the comparative of equality clause is very frequent, it is rarely expresses by juxtaposition: *Așa grăiți, așa faceți* (CV, 60^{r}/3). The diversity of the connectors is as great as that in contemporary Romanian.

Thus, in correlative structures *cît*, *precît* occur: *Năpusti trebile țării, că precît îl iubea întîi, pre atît îl urîse apoi*; *Cîte războaie au bătut, atîte mănăstiri cu biserici au făcut*; *Ș-așe au lipsit de n-au luat domnia, cît s-ar rumpe un păr* (LTMU, 111, 1–2; LTMN, 189, 11–12; 285, 12–13); *astăzi acel neam atîta iaste de scăzut, de supus, de hulit și de ocărît și de mojic, cît milă să face tuturor celor ce știind, gîndesc ce au fost și la ce sînt* (ITR, 42^{r}/4–5); *și precît iaste întăritura, adecă ceriul tău de vîrtos și de mare, așe nădejdea mea cătră Dumnedzău să fie tare și vîrtoasă* (CO, *Div*, 33^{v}/11–12); *carea, pre cît iaste de adevărată, atîta iaste și de minunată* (CO, *Ist*, 80/5–6)...

Cum with its variants is also frequent: *Cum vreți să facă voao oamenii, așijderea faceți și voi lor*; *Cum nu ne teamem de somn și de odihnă, ce ne reposăm cîndu ne culcăm, așa nu ne teamem de moarte* (TE, 89^{v}/4–5, 130^{v}/8–9); *Așa am vrut și am svătuit Domniia mea cu călugării noștri (...) cum scrisese la săborul cel dentîiu* (CLRV, 64, p. 187–188); *Cum trufiia iaste întunearec, așa și smereniia lumină iaste și lucrul lui Dumnezău și de la svințiia lui are începătură; cum sînt caprele sireape, batjocuricioase și put rău (...) așa și păcătoșii îmblă fără frică preste prileazurile a toată fărădeleagea* (EÎ, 9/7–8, 69/2–4); *că precum ceare împăratul dăjdii de la supușii lui, așa ceare și Dumnezeu de la creștini* (PRED, p. 108); *nu așa de craiu ascultă, cum de leage care le-au făcut ei*; *după cum le fusese altă boierie, așe șăde și cu bănia la Divan* (LTMU, 44, 17–18, LTMN, 309, 2–3); *precum iaste cămilii greu prin urechile acului a întra, încă mai cu greu bogatului în împărăția ceriului* (CO, *Div*, 44^{r}/16–18)...

The unreal comparative adverbial clause is also very frequent and it is introduced by connectors such as *ca și cum*, *ca și cînd*, or by those variants accepted by the norm of that period *ca cînd*, *ca cum*, ...: *derept aceea Dumnezeu slobozi ca slugile popilor să cură cătră el, cum ca și cînd ară vrea să omoară pre el* (TE, 32^{r}/1–3); *că după noroc bun, iată, veni și rău ca cum ar fi de la Dumnezău însemnat*; *ca cum ar lua ei cîrpa unei fămei*

din cap. Aşe ţine ei că or lua şi or bate puterea împărăţiei turceşti; *Şi aşe căde turcii ca cînd ar căde nişte pere coapte dintr-unu păr* (LTMU, 130^{v}/16–17, LTMN, 355^{v}/10–11, 359^{v}/5–6).

3.2.2. The comparative of inequality

As it has already been asserted, it presents the opposition superiority – inferiority. The semantic structure which it represents involves certain fundamental aspects: the comparison between two objects considering a quality (the homogeneous comparison), between two qualities of an object (the non-homogeneous comparison), the degree number comparison (quantitative).

Normally, the elements involved in comparison are arguments. As a result of certain transformations, the direct relation to certain circumstances can be achieved in comparison (the circumstance comparison).

The comparative of superiority. In Old Romanian, in the homogeneous comparison, the comparative semi-adverb *mai* is generalised. But, it is necessary to mention that its situation is similar to the situation of *foarte* and some old texts preserve its use as a proper adverb, before it became a grammatical instrument: *Mîntuitu-me-au (...) că se mai întăriră decît menre*; *Vestiiu şi grăiiu: mulţiră-se mai decît numărul*; *Număraiu, mai decît arina mulţi-se-vor*; *veri şi mai decît neaua înrălbi-me-voiu*; *mai decît om bătrîru înţeleş* (PH, 17, 18; 39, 6; 138, 18; 50, 9; 117, 100); *mai iubea decît glas de alăute* (MO, 128^{r}/2); (cf. *Mai iubăsc întunearecul decît lumina*, apud Zafiu, 2006, p. 218).

The difference was made according to the way the adverbial of the comparative was realised.

The construction with *de* seems to be the oldest and it is still used in Aromanian nowadays (cf. Caragiu Marioţeanu & Saramandu, 2005, p. 106): *şi era mai lung de toţi oamenii*; *nu e nemica mai scumpu de cărturariul şi mai curat nu e*; *şi să vede copaciu nalt, mai nalt de toţi copacii*; *să află oameni şi mai înţelepţi de tine* (A, 2^{v}/6–7, 7^{v}/5–6, 17^{v}/6–7, 53^{r}/6); *fiind mai mic de apostoli* (EÎ, 14, 3–4); *nu vă teamereţi amu, de multe pasări mai buni seţi voi*; *cu cîtu e mai bun Dumnezeu de noi...* (TE, 129^{r}/12–13, 145^{v}/9–10); *le va da cununi în capul loru, mai luminate de soarele* (CS, 47^{r}/15 – 47^{v}/1–2); *Ci noi, mai vechi de acelea nu căutăm* (ITR, 8^{v}/1).

The adverb also presents this type of construction: *mai vîrtos de toţi vrăjmaşii miei fuiu ponosluire vecinrilor miei* (PH, 30, 12); *şi era înalt, mai sus sta de toţi munţii* (A, 17^{v}/5); *izbîndi direptatea noastră mai vîrtos de cărtulari şi farisei*; *mai vîrtos de toţi oamenii (...) mai vîrtos de năsipul măriei* (EÎ, 6, 7–8; 10, 13–14); *de nu va mai multu de nişte steaguri (...) n-au prinsu* (LTMC, 184^{v}/2–3)...

The method is still preserved in Daco-Romanian, in the quantitative comparison: *Era lung de 500 de coţi şi gros de 400 de coţi* (A, 9^{r}/5); *şi au tăiat atuncea romanii mai mult de 300.000 de ovreai*; *ci mai multe de şapte, opt* (ITR, 25^{v}/5; 62^{r}/2); *ne-au lăsat în citiala istoricilor mai mulţi de doi*; *cu puţine dzile mai mult de 45 de ani însămniadză* (CO, *Hr*, 93, 7; 252, 14).

The quantitative comparison is far from having a fixed form and it uses also the adverb *decît*, but there is no chance to fix it in the dominant norm: *mai mulţi era într-un loc decît 500 de fraţi* (TE, 36^{v}/5–6); *au stătut mai mult decît 200 de ani* (ITR, 60^{v}/1); *mai mult preţul decît tri mii de pungi de bani* (LTMN, 197, 7–8); *mare şi preaslăvită, mai mult decît trei apostoli* (AI, 11, 25–26)...

The most frequent sentences are those where the adverbial of the comparative (of the adjective and of the adverb)follows the dominant use: *şi muiară-se cuventele lor mai vîrtosu decîtu untulu*; *mai ugodnic va fi lui Dumnezeu decîtu viţel ce e giuncu* (PH, 54, 22; 68, 32); *să nu aibi nemică de să-ţi fie mai drag şi mai scump decît Dumnezeu* (EÎ, 132^{v}/7–8); *dorite mai vîrtos decît aurul (...) mai dulce-i decît miiarea şi fagurul*; *mai cinstită decît heruvimii şi mai slăvită nepotrivit decît serafimii* (DPS, 21^{r}/11; 208^{r}/16); *mai multu strica loruşi decîtu celor închişi* (LTMU, 34^{v}/18 – 35/1); *mai cruzi decît fiarăle ceale nedumesticite (...) şi decît aspidele şi vasiliscii* (ITR, 18^{v}/3–4); *mai lesne ar fi cuiva apa curgătoare a popri decît limbilor multe a stăpîni* (CO, *Ist*, 26/2–3); *nimic mai vrednic nu era decît pentru mărirea lui* (AI, 11, 12–13).

Sometimes, the adverb does not attach to the preposition: *să te blagoslovească numele mieu mainte de cîtu voiu muri* (PO, *Gen*, 27/4); *numele mai adevărat, mai tocmit, mai alcătuit de cît toate* (PRED, p. 53); *n-au fost mai josu de cîtu alţii* (LTMU, 50^{v}/7–8).

Within the same sentence both adverbs of comparison may be used: *Mai iubite-s decît aurulu şi piatra*

cea curată multă și mai dulce e de miiarea și fagurul (PH, 18, 11); *face ceva mai mult decît omul și mai sus de înțeleagerea lui* (EÎ, 308, 6)...

The circumstantial comparison usually involves relating to time and space: *n-au fost niciodată mai mare pustietate în țară decît atuncea* (LTMU, 119, 16–17); *mai puțină oaste era la Jolkovschii decît la Schinder-pașea* (LTMC, 180, 6); *și cîndai să nu pață mai rău decît întîiu* (LTMU, 18, 10–11).

The non-homogeneous comparison is quite frequent: *că scriitorii dentîiu (...) mai mult proști decît să știe carte* (LTMU, 3, 2–3); *văzîndu-l ei leșinîndu și mai mult mort decît viu* (LTMU, 109^{v}/20–21); *obicinuită iaste mai mult spre rău și împotriva adevărului, decît spre bine și spre plăcerea adeverinții* (CO, *Div*, 46/18–19); *cărora mai mult oarbă furtună decît buna socoteală le slujiia* (CO, *Ist*, 502/7–8).

In Latin, the non-homogeneous comparison was realised by using both adjectives in the comparative degree: *non acrior quam pertinacior impetus; libentius quam verius* (DLF, p. 1136).

The comparative of inferiority is little represented. *Puțin* was quite often used as an adjective or as an adverb, so it has degrees of comparison: *pren puțin fuse se mute sufletulu mieu în iadu* (PH, 93, 17); *leagea lui Dumnezeu, – de-a firea puținei, că sînt puțini aleși și turmă puțină* (TE, 15^{v}/2); *micșurași-l pre însul cu puțin oarece de îngeri* (DPS, 7^{r}/6); *dară puțin lucru și puțin ajutor și știință avem de la aceastea*; *mai pre urmă, puține greale și reale au ajuns* (ITR, 5^{r}/7; 73^{v}/11); *și nu mai puțini apărători decît împotrivitori să afla* (CO, *Ist*, 105, 20)...

Some forms with suffixes occur, having the tendency to express the comparison this way (cf. GALR I, p. 165): *iar mie puținel nu mi se oborriră picioarele, puținel nu se vărsară urmele meale* (PH, 72, 1–2); *Cu puținel l-ai făcut mai mic pre el de îngeri*; *carele au fost puținel mai mic de îngeri făcut* (NTB, *Pav*, 2, 7–9); *nici puținel nu văd lumina ceriului* (EÎ, 28, 13)...

An important step in its evolution towards a morpheme of inferiority consisted in its use as an adverb determining an adjective, aiming to express the extreme inferiority, as it has already been discussed: *puțin credincioase*; *puțin credincioși* (NTB, *Mt*, 14, 31; 16, 8); *puțin socotitoriule* (CO, *Div*, 5^{r}/11), *puțin rămași* (ITR, 33^{r}/7–8)...

The next stage is the one of the structure of the comparative of inferiority: *cel ce iaste de Dumnăzău cu oarece mai puțin decît îngerii zidit* (BB, XXI).

At the complex sentence level, the comparative adverbial clause (with an adjective or an adverb as the element to be compared) differs from the adverbial clause of the comparative of equality with respect to the connectors. The adverb/preposition by which the comparative adverbial is constructed (*decît*) becomes a conjunction at the complex sentence level: *n-avăm mai mare grije în ceastă lume decît să întrebăm și să ne învățăm de viiața de veac* (TE, 92^{r}/24 – 92^{v}/1); *mai bine să moară machidonenii cu cinste, decît să trăiască cu rușine* (A, 26^{v}/7–8); *că mai bine iaste noauă să murim cu Hristos, decît să gonim noi umbra morței în lume* (EÎ, 354, 4–5); *mai bine multu va a păzi pe un cetățean și pămîntean de ai lui sănătos, decît ar ucide o mie de vrăjmași* (ITR, 56^{v}/11–12); *și să făgăduia să le facă bine mai mult decît vor pofti ei* (LTMU, 91, 13–14).

Other variants of the connector occur, too: *mult mai înnalt și mai slăvit dă cum era mai înnainte* (RG, 251^{v}/2–3).

The very frequent use of the infinitive instead of conjunctive can be noticed, which, according to the present rules, turns the adverbial clause into an adverbial: *mai bine e a nedejdi pre Domnulu decîtu a upovăi pre giudeț* (PH, 116, 9); *Mai lesne iaste cămilei pren lăuntrul urechilor acului a treace, decît bogatul în împărăția ceriului a intra*; *Că mai scump lucru în ceastă lume nu poate fi cu hasnă și cu folos decît a asculta și a învăța și a ținea cuvintele lu Dumnezeu* (TE, 95^{r}/9–13; 111^{v}/15–20). This situation confirms the theory regarding the evolution of infinitive in Romanian, which was often used in old texts, as well as in Romance languages, as its starting point was Vulgar Latin (cf. Frâncu, 2000, p. 127).

The progressive adverbial clause is also very frequent in old texts: *Și cu cît mai multă avuție dobîndește omul, cu atîta și mai mișelu se face*; *cu cîtu e mai bun Dumnezeu de noi, cu atîta iaste mai bună bogăția ceriului decît a ceștii lumi* (TE, 95^{r}/1–2, 145^{v}/8–9); *Cu atîta mai cinstit făcut decît îngerii, cu cît au luat nume mai pe deasupra decît ei*; *Că cu atîta cinste-i mai destoinic acesta de Moisi, cu cît are mai mare cinste cela ce au zidit*

casa decît casa (NTB, *Pav*, 291^{r}/4; 292^{v}/3); *pre cît mai mult cu cît în oală mai mult fierbe aurul, cu atît mai lămurit iasă*; *precît prin mai multă vreme acopere, pre atîta mai tare să descopere* (CO, *Ist*, I, 73, 16–17); *mai multă pedepsindu-mă (...) cu atît mai de frumoasă cunună, podoabă să mă spodobăsc* (CO, *Div*, 31^{r}/4–5, 7–10)...

3.2.3. The relative superlative

It is usually included among the degrees of comparison because, in a semantic perspective, it is a generalised comparative: *carnea noastră este mai dulce de toate cărnile pre lume*; *cai arăpești, mai frumoși de toți caii pre lume* (A, 23^{v}/5–6; 39^{v}/3–4). For this reason, many comparative forms have a superlative value: *dar mai rău și mai spurcat și mai varvar și mai tiran nu era alt om pre aceli vremi* (LTMN, 282^{v}/8–9); *mai tari, mai iuți și mai putincioasă dihanie decît dînșii, alta a fi nu să poate* (CO, *Ist*, 2, 10–11).

The second argument for which it is considered to belong to the comparison is the existence of the adverbial of comparison (in Latin syntax this was an adverbial of the superlative). Still, it quite often occurs in an absolute construction and the adverbial is only inferred: *Ficiorul tău cel mai mic, Dorif (...) vine și caută pre cel sol* (A, 54^{r}/4–5); *dzilele annilor noștri (...) iară cei mai mulți ustenită e și lîngoare* (PH, 89, 10); *Aceasta ce auziiu de la fiiul meu cel mai mic și mă umiliu* (EÎ, 42, 2); *aceasta iaste cea mai mare și mai întîi pricina stricăciunii și a supărării monarhiei romane* (ITR, 62^{v}/4–5)...

The structures of inferiority (the inverse relative superlative) try to become established in Old Romanian: *din doao rele cel mai puțin rău alegînd* (RG, 135^{v}/6); *Căci la cei mai puțin domoliți, neputința prinde obrazul putinții* (CO, *Ist*, I, 13/7) (cf. also Găitănaru, 2013, p. 46).

The adverbial of the comparative (partitive) is expressed, like in Latin, by the genitive, by *între* and *din / dintre*, and in many situations its presence is possible even if *mai* or *cel* are absent (cf. Frâncu, 2009, p. 276): *cum au înviat pre fata celui mai-mare al besearecei* (TE, 74^{r}/24 – 75^{r}/1); *să-i împreune cu cei mai mari ai turcilor* (AB, 122$^{bis\ v}$/11–12); *dintru care tot cea mai puțină parte s-au scris din cîte au făcut el* (RG, 162, 32); *De nu te vei cunoaște pre tine, cea frumoasă întru fămei*; *de la frățior, cea frumoasă în muieri?* (BB, *Cînt*, I, 7; V, 10); *carii era mai credincioși din boierii săi* (LTMU, 69^{v}/12).

As it may be noticed, the process of establishing the markers of the generalised comparison, expressed by the relative superlative, had not been over yet.

4. Concluzii

The description of the ways adjective and adverb grading manifests pointed out the directions of their development, beginning with the first texts, up to those in the first half of the 18th century. Thus, a basis for relating them with the norm of contemporary standard Romanian has been offered.

These directions of evolution began to manifest in Vulgar Latin, which presented important differences from the Classical Latin and these were continued in every Romance language.

The diachronic description showed the difficult process of turning the markers involved in grading into grammatical instruments, as well as the stability degree of some connectors which are specific to the respective syntactic positions, generated at the sentence and at the complex sentence level. Definitely, it is expected to have a diversification of the nuances by new examples.

Bibliography

A. Studies

Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în **Biblia** de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Blaise, A. (2000). *Manual de latină creștină*, Editura Amarcord, Timișoara.
Brăescu, R. (2012). *Adjectivul în română. Sintaxă și semantică*, Editura Universității din București.
Bujor, I. & Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București.
Caciuperi, A. (1985). *Gramatică armânească*, Freiburg.
Caragiu Marioțeanu, M. (1975). *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Caragiu Marioțeanu, M. & Saramandu, N. (2005). *Manual de aromână: Carti trî învițari armâneaști*, Editura Academiei Române, București.
Dimitriu, C. (1999). *Tratat de gramatică a limbii române. I, Morfologia*, Institutul European, Iași.
Dragoș, El. (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Frâncu, C. (2000). *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*. Casa Editorială Demiurg, Iași.
GALR I = *Gramatica limbii române. I, Cuvântul*, vol. coord. de V. Guțu Romalo, Editura Academiei Române, București, 2008.
GALR II = *Gramatica limbii române. II, Enunțul*, vol. coord. de V. Guțu Romalo, Editura Academiei Române, București, 2008.
Gafton, Al. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Găitănaru, Șt. (2013). *Gradația adjectivală: evoluție, sistem, metalimbaj*, în vol. *Limba română. variație sincronică, variație diacronică*, editat de R. Zafiu, A. Ștefănescu și C. Mârzea Vasile, Editura Universității din București, București, p. 45–52.
GBLR = *Gramatica de bază a limbii române*, vol. coord. de G. Pană Dindelegan, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
Iliescu, M. (2006). *L'article adjectival roumain; un exemple de récurrence typologique cyclique*, în „Revue roumaine de linguistique", IV, p. 159–164.
Iordan, I. & Robu, V. (1978). *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Irimia, D. (2008). *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași.
Izverna-Tarabac, I. (2008). *Studii de lingvistică*, Editura Universității Suceava, Suceava.
Niculescu, Al. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 3, Noi contribuții*, Editura Clusium, Cluj-Napoca.
Ocheșeanu, R. (1959). *Prefixele superlative în limba română*, în *SMFC*, I, Editura Academiei Române, București, p. 29–51.
Pană Dindelegan, G. (1992). *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, Tipografia Universității, București.
Stati, S. (1961). *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scytia Minor*, Editura Academiei Române, București.
Wald, L. (1965). *Adjectivul. Gradele de comparație*, în vol. *Istoria limbii române. I*, redactor responsabil: Al. Rosetti, Editura Academiei Române, București, p. 138–147.
Zafiu, R. (2006). *Observații asupra construcției comparative din română*, în vol. *Limba română. Aspecte sincronice și diacronice*, coord. de G. Pană Dindelegan, Editura Universității din București, București, p. 215–225.

B. Dictionaries

DELL = Ernout, A. & Meillet, A. (1994). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, conducătorii lucrării: acad. I. Coteanu, L. Seche și M. Seche, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.
DER = Ciorănescu, Al. (2001). *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București.
DLF = Quicherat, L. & Daveluy, A. (1922). *Dictionnaire latin-français*, Paris, Librairie Hachette.
DLL = Guțu, Gh. (2002). *Dicționar latin-român*, Editura Humanitas, București.
MDA = *Micul dicționar academic, IV*, redactori responsabili: M. Sala și I. Dănăilă, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003.

C. Sources

A = *Alexandria*, studiu introductiv, ediție și glosar de F. Zgraon, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
AB = *Istoria Țării Românești* (*Anonimul Brâncovenesc*), ediție întocmită de C. Grecescu, Editura Științifică, București, 1959.
AI = Antim Ivireanu, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
AR = *Arhiva istorică a României*, vol. 1, *1864–1865*, ediție critică de I. Oprișan, Editura Saeculum I.O. București, 2013.
B = *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune ortodoxă, București, 2008.
BB = *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
CÎ = *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de S. Pușcariu și A. Procopovici, Atelierela Grafice Socec & Co, București, 1914.
CLRV = *Crestomația limbii române vechi*, Volumul I (1521–1639), Editura Academiei Române, București, 1994.
CO = Dimitrie Cantemir, *Opere*, ediție de S. Toma, V. Cîndea, N. Stoicescu, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.
CPV = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, ediție, studiu introductiv, note și glosar de A.-M. Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010.
CR = *Crestomație romanică*, vol, I, întocmită sub conducerea acad. I. Iordan, Editura Academiei Române, București, 1962.
CS = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
CV = *Codicele voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.
DPS = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*, text stabilit și studiu lingvistic de M. Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.

EÎ = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), ediție, studiu introductiv, note și glosar de A.-M. Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.

ITR = *Istoriia Țării Rumânești*, atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino, ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de O. Dragomir, Editura Academiei Române, 2006.

LTMC = Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, Cronica polonă...*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

LTMN = Ion Neculce, *Opere, Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982.

LTMU = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

MO = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, 1989.

NT = *Novum Testamentul Graece et Latine*, ed. K. Aland și B. Aland, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1984.

NTB = *Noul Testament 1648*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1988.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, Editura Academiei Române, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie (1682)*, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte, I. Caproșu și Al. Gafton, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2005.

PRED = *Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de T. Nedelcea, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1994.

RG = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688–1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmite de A. Ilieș, Editura Academiei Române, 1970.

TE = Coresi, *Tâlcul evangheliilor și Molitevnic românesc*, ediție critică de V. Drimba, cu un studiu introductiv de I. Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.

VO_1 = Varlaam, *Opere, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.

VO_2 = Varlaam, *Opere, Carte românească de învățătură, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc...*, alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de M. Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Evoluția gradației adjectivale și adverbiale în limba română

Ștefan Găitănaru*
Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, România

Despre articol

Istoric:
Primit 28 aprilie 2014
Acceptat 29 iunie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
gradație
intensificator
superlativul invers
analitic
sintetic

Rezumat

Gradația adjectivală și adverbială a fost descrisă urmărindu-se direcțiile evolutive din latina populară și, fără o analiză în detaliu, cele integratoare, în contextul de ansamblu al limbilor romanice. Fără să aibă preocupări teoretice, prezentul studiu pleacă de la o înțelegere actuală a noțiunilor presupuse de categoria gradației, în funcție de care descrie faptele de limbă din texte aparținînd primelor trei secole. Obiectivul principal a fost exemplificarea cu fapte de limbă a tipurilor și subtipurilor de structuri și elemente: grade de intensitate (pozitivul, intensivul și superlativul absolut) și de comparație (comparativul de egalitate, de inegalitate și superlativul relativ); semiadverbele comparative și modalitățile de realizare a complementului comparativ și a expansiunii acestei poziții sintactice la nivel frastic. După evidențierea unor experimente regresive, s-a încercat realizarea unei corelări nuanțate și diversificate între normele epocilor investigate și cea a limbii române actuale.

1. Preliminarii

O descriere de ansamblu a felului în care s-a realizat categoria gradației în limba română veche, de-a lungul a trei secole (secolul al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea), este necesară, întrucît lucrările de istoria limbii și studiile lingvistice ale unor texte editate nu reușesc să surprindă diversitatea acestei probleme.

Trebuie semnalat că aspectele teoretice pe care le presupune această categorie nu sînt complet elucidate de cercetarea gramaticală actuală. În unele preocupări anterioare (cf. Găitănaru, 2013), cercetarea s-a bazat mai ales pe investigarea sincronică a faptelor de limbă; s-a simțit atunci nevoia unor confirmări ce țineau de limba română veche.

Prezentul studiu nu abordează decît tangențial aspectele teoretice, în schimb este preocupat de modalitățile complexe de manifestare a gradației adjectivale și adverbiale, atît la nivel propozițional (morfosintactic), cît și frastic.

O delimitare pe secole a faptelor de limbă descrise, în contextul unor exemplificări multiple, era posibilă, însă s-a preferat ca, de fiecare dată, să se facă trimiteri diversificate la texte aparținînd epocilor diferite, evidențiindu-se astfel continuitatea procesului.

Structurile diacronice descrise sînt cele fundamentale și ele se înscriu, în linii mari, în coordonatele pe care le presupune raportarea normelor epocii la norma actuală.

2. Limba latină

La adjectiv și adverb se constată o diferență mare între modalitățile de realizare a categoriei gradației din latina literară și limbile romanice (situația este valabilă și pentru limba română, care, situată într-o arie laterală, este, în general, mai conservatoare). Aceasta se datorește faptului că sistemul din latina literară s-a destabilizat din interior, conform unei dinamici structurale determinate, în favoarea procedeelor analitice din latina vorbită, cea care a contat ca prim vector în romanizare.

*Adresă de corespondență: *stefan_gaitanaru@yahoo.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Specialiștii au subliniat motivațiile acestor devansări calitative: „În primul rînd, ele se explică prin tendința generală a limbii vorbite de a avea forme cît mai clare și mai explicite. În al doilea rînd, în cazul treptelor comparative, factorul afectiv intervine cu mai multă putere (...) În comparație cu formele sintetice, fixe și lipsite de expresivitate, formele analitice permiteau o mare varietate de mijloace" (Wald, 1965, p. 144).

Fenomenul, exemplificat cu multe fapte de limbă, excerptate din diferiți autori, a fost înțeles și ca o modalitate de diversificare stilistică: „În exprimarea gradelor de comparație se introduc adverbe noi, ce aduc atît o anumită variație, cît și o mai bună nuanțare" (Izverna-Tarabac, 2008, p. 150).

Cunoscutele rigori ale sistemului clasic nu s-au dovedit atît de puternice cît să reziste în fața acestor provocări. În primul rînd, marcatorii comparativului și ai superlativului, fiind în esența lor sufixe, n-au avut, se pare, un grad de specificitate suficient de mare, prin care să persiste ca flective; de asemenea, faptele de limbă prin care se manifestă gradația n-au avut o frecvență adecvată care să suplinească gradul redus de specificitate. În schimb, „Construcțiile perifrastice cu adverbe au circulat în limba vorbită în cursul întregii latinități" (Wald, 1965, p. 144). Ele erau preferate în latina populară, deoarece lexemele adverbiale funcționau ca intensificatori semantici mult mai puternici decît puteau fi sufixele, fie ele și specializate. Aceasta în condițiile în care gradația, prin natura ei, este o categorie cu o pondere semantică mare și o cu gramaticalizare slabă.

Unul dintre aspectele semantice importante este acela că orice gradare (în latină erau considerate ca atare doar comparativul și superlativul) presupune, de cele mai multe ori, o raportare a însușirii la doi „actanți", echivalarea sau ierarhizarea implicînd o focalizare suplimentară în context. Trebuie, de asemenea, subliniat că inferioritatea și egalitatea se exprimau în latina literară cu ajutorul (semi)adverbelor (*minus*, *minime*, *tam*...). Tot analitic erau gradate și adjectivele cu temă vocalică de tipul *idoneus*, *strenuus*...: „*Magis* est l'adverbe employé normalement en latin classique pour former les comparatifs périphrastiques, comme *maxime* pour former les superlatifs" (DELL, p. 378). Distincția între adjectivele cu temă vocalică și celelalte nu putea fi menținută de vorbitori cu strictețe în automatismele vorbirii, așa că formele analitice s-au extins: „Réservé d'abord a quelques adjectifs, dont le comparatif était inusité (type *strenuus*, *idoneus*), il s'est étendu à tous les autres, se substituant au comparatif en *–ior*, dont la valeur n'était pas nette et allait s'affaiblissant" (*ibidem*).

Gramaticienii au consemnat multe destabilizări ale sistemului: „Cu vremea, limba latină a pierdut conștiința ideii de comparativ exprimate prin sufixele **ero* și **tero* și a adăugat la ele sufixele *–ior* și *–ius*: *inf-er-ior*, *sup-er-ior*, *ex-ter-ior*, *in-ter-ior* (de la *inter-us*)" (Bujor & Chiriac, 1971, p. 50).

Fenomenul supragradației sintetice s-a desfășurat, uneori, în serie continuă: „Bien que comportant déjà un suffixe de comparatif, *exterus* a été doté d'un comparatif *exterior*, *–ius* (opposé à *interieur*) (...) et d'un superlatif *extremus* (...). Ce superlatif est la forme la plus employé; à basse époque on lui crée un comp *extremior* (Apul.) et un superl. *extremissimus* (Tert.); cf. *postremissimus*" (DELL, p. 204).

Pe lîngă supragradația sintetică, mobilitatea sistemului cunoaște și alte aspecte, consemnate de textele autorilor clasici și de cele aparținînd latinei creștine:

a) Dublarea formelor de comparativ cu adverbe: *magis maior*, *magis suspensior*, *magis melior*, *magis locupletior*, *plus magis*, *magis irritatior*, *magis lenior*, *plus lenior*, *magis aptior*, *magis deterior*, *magis sublimior*... (apud Wald, 1965, p. 146).
b) Dublarea formelor de superlativ cu adverbe: *maxime liberalissima*, *maxime gravissimus*, *maxime pessima*, *maxime humanissimi*, *ingens planissima*, *ingens simillima*, *valde optimus*, *nimis uberrima* (*ibidem*). Din latina creștină se pot enumera multe „pleonasme": *multum carissime*, *pulcherrima nimis*, *valde obscurrissimus*, *valde pessime*... (Blaise, 2000, p. 86–87).
c) Folosirea procedeelor alternative (forma sintetică dublînd-o pe cea analitică) la adjectivele cu temă vocalică: *strenuior*, *industriior*, *arduius*, *perpetuius*, *assiduior*, *noxiior*, *necessarior*, *exiguior*, *egregissima*, *perpetuissima*, *strenuissimus*, *vacuissimus*, *asiduissimus*... (apud Wald, 1965, p. 143).
d) Utilizarea comparativului în locul superlativului: *maior autem harum est caritas*; *omnium rationabilium infirmius et fragilius animal nos sumus homines* (*ibidem*, p. 145); *altior est omnibus illis*; *omnibus*

altior sit ille medianus (CR, XII, 25, 26); *sapientior præ omnibus, uniquique patria sua carior est* (Blaise, 2000, p. 85).

Procedeul a constituit, în perspectivă, o soluție: „În asemenea construcții se află, probabil, originea formei romanice în care superlativul relativ se exprimă prin comparativ + articol" (Wald, 1965, p. 145).

e) Înlocuirea superlativului sintetic cu cel analitic, prin utilizarea unui număr foarte mare de adverbe, ceea ce făcea dificilă gramaticalizarea lor: *multum*, *bene*, *valde*, *pulchre*, *oppido*, *impense*, *egregie*, *nimis*, *fortiter*, *mirifice*... (apud Wald, 1965, p. 144). Dintre adverbele utilizate în exprimarea superlativului, în latina familiară, cel mai frecvent, era, se pare, *multum*: *multum mirabilis*, *multum tardus*, *beatus multumque felix*, *multumque religiosus*, *multum carrissime*... (Blaise, 2000, p. 86); *multum dilecta* (Stati, 1961, p. 123). El a fost preluat ca formă de bază în unele limbi romanice: *molto* (it.), *muito* (port.), *molt* (fr. veche), *muy* (sp.).

Cu același regim se întîlnește și în aromână: *multu mare*, *multu bun*, *multu gione* (Caciuperi, 1985, p. 33); *multu mintimenu*, *multu mușatî* (Caragiu Marioțeanu & Saramandu, 2005, p.92).

Diversificarea se produce și în româna actuală, în care, pentru realizarea superlativului absolut, se utilizează foarte multe construcții de tipul adverb + *de* + adjectiv (*extrem de*, *excesiv de*...), ce se remarcă tot printr-o expresivitate nuanțată, un impediment în calea gramaticalizării (cf. GALR I, p. 162).

La adverb, în latină, interesează mai puțin terminațiile de la pozitiv. Ele se distribuie în funcție de tipurile de adjective sau substantive la care se atașază (*avare*, *longe*, *facile*, *merito*, *falso*, *secreto*, *utiliter*, *prudenter*, *breviter*, *humanitus*, *penitus*, *raptim*, *furtim*, *privatim*...). În această diversitate se încadrează și cele mai multe adverbe care nu presupun conversiunea și care, de regulă, nu sînt angajate în comparație: *ferme*, *præsertim*, *omnino*, *aliter*... Pot fi întîlnite și alte forme: *frustra*, *ita*, *quoque*, *solum*...

La comparativ, toate adoptă terminația de comparativ neutru singular a adjectivelor: *crebrius*, *doctius*, *fecundius*, *miserius*, *pulchrius*, *sæpius*, *tutius*...

La superlativ, după sufixul specific formei sintetice adjectivale, s-a adăugat desinența nominală de instrumental *–e*: *aptissime*, *celerrime*, *doctissime*, *fortissime*, *longissime*, *pulcherrime*, *rarissime*, *sæpissime*, *tutissime*...

În ciuda acestor diferențe, s-a constatat că: „Procedeele de formare a comparativului și superlativului sînt aceleași ca și la adjective" (Wald, 1965, p. 202). Acest lucru este valabil mai cu seamă referitor la formele analitice din latina vorbită: „Ca și la adjective, și la adverb a luat o mare extindere comparația analitică cu *magis* și *maxime*, mai ales în perioada tîrzie, cînd formele sintetice își pierd valoarea lor" (*ibidem*, p. 203).

3. Limba română

Româna, ca și celelalte limbi romanice, a preluat din latina populară cele două valori ale gradației, existente și în latina literară: comparativul și superlativul.

S-au produs cîteva mutații succesive:

a) Trecerea la analitism a comparativului și a superlativului a făcut ca formele acestora să se întîlnească cu formele analitice prin care se exprimau egalitatea și inferioritatea. În latina literară acestea din urmă nu erau considerate forme gramaticalizate, fiind totuși destul de frecvente, urmate, de cele mai multe ori, de complementul comparativului, introdus prin *quam*, ca și formele sintetice.

Astfel, pentru exprimarea egalității, adverbul prototipic era *tam*, aflat, de regulă, în corelație cu adverbul comparativ *quam*: *non tam præclarus est scire Latine, quam turpe nescire*; *nihil est tam volucre quam maledictum* (DLL, p. 1311); *quam malus Homerus, tam bonus Chœrilus poeta est* (DELL, p. 674)...

În corelație cu *quam* se folosește deseori și *minus*, adverbul prin care se exprimă inferioritatea: *nihil minus quam hostem expectare* (DLF, p. 839); *patria hominibus non minus cara esse debet quam liberi* (DLL, p. 826).

b) În configurația de ansamblu a sistemului astfel constituit, cele două valori (comparativul și superlativul), pe lîngă pozitiv, au intrat în corelație cu comparativul de egalitate, poziționîndu-se ca valori ale inegalității. În același timp, față de inferioritate, s-au poziționat ca valori ale superiorității. Aceasta corespunde cu faptul că inegalitatea presupune o polarizare, așa încît s-a creat, în cadrul fiecăreia, opoziția superioritate – inferioritate: formele analitice ale inferiorității s-au atașat la formele noi, analitice, ale comparativului, devenit de superioritate. În latina literară, cîmpul semantic al gradației era reprezentat de antonimia lexicală, de tipul *angustior – largior*. În consecință, s-a trecut de la antonimia lexicală la cea exprimată de instrumentele (semiadverbele) comparativului și ale superlativului (*magis – minus*): *mai îngust – mai puțin îngust*; *mai larg – mai puțin larg*, *foarte informat – foarte puțin informat*.

c) Limba română nu a conservat comparația clasică, realizată la unele adjective prin supletivism, existentă, se pare, și în latina populară, întrucît se întîlnește în celelalte limbi romanice: *bonus – melior* (fr. *meilleur*, sp. *mejor*, it. *migliore*, port. *melhor*...); *malus – peior* (fr. *pire*, sp. *peor*, port. *pior*, it. *peggiore*...); *parvus – minor / minus* (it. *minore*, fr. *moins*, sp. *menor*, port. *menor*...).
În realitate, în mod interesant, limba română l-a preluat din acest sistem numai pe *magis*, care nu este un adverb propriu-zis, cum consideră unii lexicologi, ci un comparativ de la *magnus*, ce a funcționat în alternanță cu *plus*, specializat o vreme pentru cantitățile numărabile: „*magis* (arh. *mage*), adv. la comp. (superl. *maxime*), arătînd superioritatea calitativă, pe cînd *plus* – pe cea cantitativă (DLL, p. 791); „**mag-is*, unde se cunoaște bine că *–is* exprimă comparativul și nu poate fi decît forma redusă a lui **–yos*” (Bujor & Chiriac, 1971, p. 53).
Însă limba română, nepreluînd pe *minor / minus* a utilizat, dintr-o variantă a latinei populare, pronumele nehotărît *puțin*, pe care unele lucrări lexicografice îl consideră cu etimologie necunoscută (DEX, p. 903), dar care presupune o formă reconstruită, **pittinus / putinus* (MDA, p. 107; DER, p. 649; cf. și sp. *pequeño*).
Aceasta nu este o explicație la faptul că unii lingviști semnalează formele inferiorității ca fiind „apanajul celor care vorbesc o limbă îngrijită, cultivată, al celor ce cunosc și limbile romanice, occidentale (...). Se poate deci considera comparativul *de inferioritate* (și superlativul relativ de inferioritate) ca avînd o origine literară (franceză – italiană), deci o structură comparativă recentă” (Niculescu, 1999, p. 184–185). Astfel de forme se găsesc însă și în dialectele sudice: *Nîsî easti ma puțînu bunî di nîsu*; *Paplu imnî ma puțînu ayonea di mæa* (Caragiu Marioțeanu & Saramandu, 2005, p. 180). În plus, cum se va vedea, atestările din dacoromâna veche sînt anterioare influenței presupuse din limbile romanice.

d) O adevărată provocare a constituit-o pentru limbile romanice în general, și pentru limba română în special, disocierea dintre superlativul relativ și cel absolut.
În latină, opoziția se realiza contextual: *senex omnium sapientissimus* (superlativ relativ), *femina pulcherrima* (superlativ absolut). De regulă, superlativul cu prefixe (*vir præclarus*) nu primea complementul superlativului.
Limbile romanice au apelat la articulare și, întrucît articularea era analitică, procedeul s-a integrat foarte bine în noul sistem. Nu același lucru s-a întîmplat cu limba română, în care articularea este enclitică (sintetică). Au fost adoptate mai multe soluții.
Istroromâna a apelat la un procedeu suprasegmental, păstrînd identitatea formelor și deplasînd accentul de pe adjectiv (*mai búr* = comparativ), pe semiadverb (*mái bur* = superlativ) (cf. Caragiu Marioțeanu, 1975, p. 200).
Aromâna a instrumenalizat articularea cu articol hotărît: *Toma easti ma marli di noi*; *Maria cu Venera sîntu cama bunili feati di Verygia* (*ibidem*, p. 240).
Meglenoromâna utilizează același procedeu ca aromâna (articularea enclitică a adjectivului aflat la comparativ), dar inovează adăugîndu-i formantul *țel, țea*, preluînd așa-zisul articol demonstrativ sau adjectival: *tsela mai marli ra-nsurat* (*ibidem*, p. 279). De remarcat că, frecvent, nu se foloseau simultan cele două articole, expresiile putîndu-se dispensa fie de unul, fie de celălalt.
Dacoromâna exclude articularea sintetică, ce presupune articolul hotărît, deși, la pozitiv, utilizarea ei redundantă este, în textele vechi, destul de frecventă: *Domnul cel tarele* (PH, 23/10); *Dumnedzăule*

tarele, ascultă rruga mea (PH, 83/9). Specializează, în schimb, formantul *cel, cea, cei, cele*, cu distribuirea numai a primului element de masculin/neutru pentru superlativul relativ al adverbelor.

3.1. Gradele de intensitate

3.1.1. Pozitivul

La adjectiv, pozitivul reprezintă forma de bază a adjectivului și, sub aspectul gradației, nu are mutații prea mari pe întreg parcursul evolutiv al limbii române. Se află în schema logică a categoriei, la același nivel semantic cu comparativul de egalitate, exprimînd o însușire egală cu ea însăși, necomparată. De aceea, cum se va vedea, comparativul de egalitate se poate folosi fără expresiile semiadverbiale de comparație *la fel de*, *tot așa de*... Acest lucru a fost subliniat de cercetători: „... caracterul facultativ și statutul mărcii comparației de egalitate: elementele *la fel de*, *tot așa de*, *tot atât de*... nu sînt obligatorii și nu de ele depinde apariția complementului comparativ" (Zafiu, 2006, p. 216). În astfel de enunțuri, se poate vorbi de un comparativ eliptic, instituit ca atare de complementul comparației și nu de un „pozitiv comparat" (GALR I, p. 155): pozitivul exprimă o însușire în sine, care nu se compară.

În limba română veche, adjectivele intensive (cf. Brăescu, 2012, p. 66) își amplifică insistent forța prin enumerații cu un număr mare de termeni: *pre eale luminate*, *dulci*, *mirositoare*, *iușoare*, *supțiri* (...) *sănătoase* (EÎ, 375, 12–13); *și alese tot oameni buni și derepți* (...) *și am făcut țară mare și bună și dulce* (A, 6^{r}/6 – 6^{v}/2–3); *Într-acealea zăcea mulți bolnavi, orbi, ologi, uscați* (TE, 17^{v}/10); *calul rîios, găsește copaciul scorțos: iuți, mîndri, mincinoși, fățarnici, giurători pentru hiece, amăgitori* (LTMN, 309^{v}/4–6); *ce și alți mulți împărați bogați, cinstiți, mari, tari și vestiți* (CO, *Div*, 12^{r}/1–2)...

Uneori, determinările sînt puse în relație antonimică: *ce feali de omu e: jidov sau păgîn, cinstit au rușinat, derept au păcătos, destoinic au ba, bogat au mișel, cum era și acest sutaș* (TE, 63^{r}/1–3). Apar și în alte corelații diversificate: *unele era albe, altele roșii, altele mohorîte, verzi sau pestrițe* (A, 10^{v}/6–7)...

Cu o implicare semantică similară, se utilizează și demonstrativul emfatic *cel*, în sintagme din trei termeni, de tipul *șearpele cel de demult, Domnul cel răstignit* (EÎ, 177, 5; 178, 10), în care termenul median poate fi omis: *șearpele de demult*. Din aceste considerente, s-a arătat că *cel* „își pierde calitatea de pronume (devine adjectiv) și îndeplinește (precum celelalte demonstrative adjectivale postpuse) funcția sintactică de determinant emfatic" (GBLR, p. 140), „fiind mijlocul tipic de realizare a supradeterminării" (Brăescu, 2012, p. 85). În anumite contexte, articolul hotărît îndeplinește aceeași funcție: *scoateți mișelul și mesearul și den mînrule greșitului mîntuiți-l* (PH, 80, 4); *era următoriu Marelui Petru* (PRED, p. 54).

Trecerea de la valoarea de adjectiv pronominal demonstrativ la cea de pronume semiindependent (demonstrativ) este uneori evidentă, cînd din determinant al substantivului rămîne singur centru de grup: *cei oameni buni, ei sînt lepădați, iară cei răi sînt în mare cinste (...) el face celor oameni buni dereptate și bine, iar celor răi, rău face* (TE, 153^{r}/7–8, 10–11).

În această direcție evolutivă, nu se mai poate vorbi despre „la grammaticalisation de l'article adjectival roumain" (Iliescu, 2006, p. 163).

Despre supradeterminare se poate vorbi, în limba veche, mai ales în cazurile de dublă „articulare" a adjectivului: *Domnul cel tarele* (PH, 23, 10); *locul cela strimtul* (CLRV, 1, 1^{r}/10); *dzilele ceale bonile* (CV, 66^{r}/13–14); *soția ta ceaea iubita* (CS, 113^{r}/13–14); *chinul cela marele* (CS, 114^{v}/4–5); ... În același fel se poate vorbi și despre articularea redundantă: *Dumnedzăule, tarele, ascultă rruga mea* (PH, 83, 19), *marea Arrtemida efeseiască* (CV, 6^{r}/10–11); *marele patriarhul Ioan Zlataust, învățătorul* (CS, 49^{r}/2–4); *tatăl putearnicul, făcătoriul ceriului* (CS, 102^{r}/7–9)...

Cel, ca adjectiv pronominal, preia prin acord mărcile de gen și număr ale substantivului. Apar astfel, cele de masculin singular: *cel fecior mai mic cu cel mai mare* (EÎ, 26, 10), *șarpele cel înfricoșat, chitul cel stricătoriu de suflet* (EÎ, 87, 17–18), *legă pre cel tare și birui pre cel viclean* (EÎ, 370, 6–7), *spre Dumnedzăul cel tare și cel viu* (DPS, 41, 2); feminin singular: *lumina cea minunată a preamîndriei cea neajunsă* (EÎ, 334, 14–15), *Și casa ce mare și ce mică era plină de turci* (LTMN, 300^{v}/19–20); masculin plural: *pre cei mîndri și falnici* (LTMU, 21^{v}/16); *Ci nevoie ieste a opri cei puțini pre cei mulți și cei slabi pre cei tari* (LTMU, 116^{v}/14–

16); feminin / neutru plural: *gol de toate și de ceale trupești și de ceale sufletești* (EÎ, 16, 16); *vulpile ceale împuțite (...) vîrtoapele ceale văzute* (EÎ, 282/10, 14); *ș-au hulit lucrurele lui ceale bune* (TE, 72^{r}/6–8)...

Ca centru de grup, dar și ca determinant emfatic, *cel* instituie desinențele cazuale, cele de genitiv-dativ fiind evidente: *a lu Dumnedzău celui den sus* (PH, 11, 6); *deșchisul trupului lui celui preasfânt* (EÎ, 108, 15), *chipul șarpelui celui viu și veninat* (EÎ, 177, 15), *denaintea feței muncitorului celui mort* (EÎ, 395, 3), *de spuse ceii feate preacurate* (CS, 2^{v}/11), *socotitoriu credinței ceii direapte* (VO$_1$, II, 4); *din fîntîna vieții ceii vecinice* (DPS, V, 8); *al tainelor celor negrăite* (EÎ, 334, 14); *înfricoșare puterilor celor drăcești gonitoare* (EÎ, 185, 11).

La adverb, pozitivul nu are diversitatea aspectelor întîlnită la adjectiv, cu atît mai mult cu cît sînt abordate doar cele care prezintă categoria gradației. Unele enunțuri redau fenomenul conversiunii din adjective: *păsări frumoase era și cînta frumos* (A, 10^{v}/5–6). De cele mai multe ori sînt determinate verbele: *și căuta semeț spre oaste* (A, 1^{v}/9–10), *iar omul răcni tare și zbieră tare* (A, 2^{r}/6), *și să mirară mult* (A, 9^{r}/7); *rău să întristă și cumplit să mîhni* (CO, *Div*, 14^{r}/5–6)...

3.1.2. Intensivul

Este gradul median în configurația intensității și, deși descris deseori de gramaticieni (cf. Iordan & Robu, 1978, p. 343; Irimia, 2008, p. 101–102), nu a fost individualizat ca atare, nu a fost disociat de comparativ: marcatorii intensivului se atașează la cei ai comparativului, pe de o parte, pe de altă parte există modalități de intensificare și la comparativ. Noua *Gramatică Academică* descrie construcțiile intensive și progresive indistinct, în sfera comparativului (cf. pp. 157, 158), realizate prin a) *mult mai*, *și mai*, *încă mai*; b) *tot mai*, *mereu mai*, *din ce în ce mai*. În realitate, dintre aceste serii de formanți, primele aparțin comparativului (structurile pot fi urmate de complementul comparativului: *Lucrează mult mai bine decît tine*); celelalte aparțin intensivului de superioritate (= progresivului: *Este din ce în ce mai informat*) și de inferioritate (= regresivului: *Este din ce în ce mai puțin informat*). Se observă că ultimele enunțuri nu pot încadra un complement comparativ: **Este din ce în ce mai informat decît tine*.

În limba veche, se întîlnesc, destul de frecvent, construcții intensive ale comparativului, deopotrivă la adjectiv și la adverb: *Unii voru fi luminați, alții și mai luminați, cum grăiește apostolul* (CS, 45^{v}/2–4); *Cu multu trăgea mai multu de alalte măsuri* (CÎ, 313/23); *dară încă mai rea iaste cînd purcede din lipsa și neștiința cuvintelor trebuitoare* (CO, *Ist*, 35/16–17), *decît dreptul să poate afla altul și mai drept, așe și decît viclianul iaste altul și mai viclian* (CO, *Ist*, 40/19–20); *iară despre partea sufletului cu multul mai mult nesățios și nesăturat iaste* (CO, *Ist*, 54/11–12); *și încă mai mult între alții nu numai arcoasă sprîncenele-și a-și rădica* (CO, *Ist*, 58/12–13); *își strică obrazul și numele și mai rău de la Poartă* (LTMN, 293/11–12); *încă și mai mari mulțămită arătă Iordachi lui Antohi-vodă* (LTMN, 297/6–7)...

Trebuie însă precizat că aceste construcții aparțin gradului comparativ, ca modalități de intensificare a comparației.

Construcțiile aparținînd gradului intensiv se caracterizează, așa cum s-a mai arătat, prin imposibilitatea atașării complementului comparativ.

Cele mai frecvente, atît la adjectiv, cît și la adverb, sînt cele ale superiorității (progresivul): *Și glasul trîmbiteei ce de ce mai mare se înălța* (PO, *Ex*, 19, 19; cf. lat. *et sonitus bucinæ paulatim crescebat*); *tot mai spre rău den zi în zi mergînd* (RG, 129/2); *nu va să ierte păcatul și greșala acești țări tot mai mare și mai rău și mai amar și mai suspin să adaoge* (LTMN, 283, 27–29); *sirinile tot mai de rău făcătoare* (CO, *Div*, 19^{v}/17); *din an în anu tot rău și amar de creștini și pustiire au rămas* (LTMN, 222, 17–18); *dar, ca să admirați din ce în ce mai mult exactitatea prea strălucitului traducător* (PRED, p. 105: prefață de Antim Ivireanul, 1704).

Unele expresii presupun progresia prin repetarea intensificatorului: *acmu mai mai tot cuvîntul să curma (...) și toată gura mai mai să astupa (...) Și acmu cu toatele mai mai după voia Corbului să lăsa* (CO, *Div*, 35/18–19). Fenomenul este livresc, preluat din latină: „3 (repetat) *magis magisque (magis et magis, magis atque magis, magis magis) din ce în ce mai mult*" (DLL, p. 792). Construcția iterativă adverbilă n-a reușit să se impună în exprimarea progresiei, ci doar ca aproximator (cf. Brăescu, 2012, p. 100) al acțiunii: *era mai mai să reușească*.

3.1.3. Superlativul absolut

Este gradul ce exprimă intensitatea cea mai mare a însușirii (superlativul absolut) sau varianta infimă a ei ('superlativul negativ': Irimia, 2008, p. 101; Dimitriu, 1999, p. 207–208). Dacă se abandonează denumirea improprie de 'superlativ de inferioritate', s-ar putea recurge la expresia 'superlativ absolut invers'.

În evoluția acestuia, limba română a apelat la procedee existente în latina populară: adverbele *multum* și *forte* precum și prefixul superlativ *prea–*. Aceștia „joacă, de fapt, rolul unor intensificatori" (Gafton, 2001, p. 108).

Adverbul *multum*, preluat, așa cum s-a arătat, de unele limbi romanice, formă de bază în aromână, era destul de des utilizat și în limba română veche. A fost utilizat în primul rînd ca adjectiv și ca adverb: *mumă voastră Cleofila ce fu mult înțeleaptă* (A, 56^{v}/9–10); *multă fu plîngere tuturoru* (CV, 12^{r}/13); *și multă vreame trecu* (CV, 43^{r}/4–5); *cu multu prețu agonisiiu aceasta cetate* (CV, 23^{r}/1–2); *și de stîlpurile lor era spînzurați nărod multu* (CS, 24^{r}/7–10); *oile lor multu se-au ploditu* (PH, 143, 13); *mult îmblă sufletul mieu* (PH, 119, 6); *și mult au hulitu pre slujitorii besericiloru* (CS, 25^{r}/13–14)...

Superlativul absolut propriu-zis a fost construit foarte frecvent în limba veche cu acest semiadverb: *multu easte milostiv și ieftinu* (CV, 67^{r}/12–13); *Că tu, Doamne, bunru și blîndu ești și multu milostiv tuturor* (PH, 85, 5); *ucide pieptul tău, mult păcătoase suflete; primăvara (...) cea mult roditoare au sosit; iară pre noi, mult milostive Doamne...; sufletul nostru mult roditoriu* (EÎ, 181, 19; 283, 8; 315, 6; 332, 2–3); *Dereptu apostoli, rugăm multu milostiv Domnul* (CS, 109^{v}/6–8); *Doamne, miluiește-mă că sînt mult păcătos* (CPV, 6/3); *Ai miei cei mult mînioș / Ce să scoală însetoș* (CPV, 17/235–236); *numai Dumnedzeu este mult milostiv* (LTMN, 215^{v}/4); *mult dorita și așteptata sară* (CO, *Ist*, 83/4–5)...

Pentru a exprima opoziția superioritate – inferioritate (suprem – infim) în cazul superlativului absolut, limba română veche a încercat o opoziția antonimică, avînd la bază adjectivul/adverbul *puțin*.

Astfel, cu superlativul absolut propriu-zis s-au construit enunțuri de tipul: *fu în vreamea acea voroavă nu puțină; da meșterilor lucrare nu puțină; Și aduseră pruncul viu și fu mîngîiare nu puțină; Și varvarii făcea nu puțină noao milostenie; și căzu frigu nu puținu* (CV, 4^{r}/12–14, 4^{v}/4–5, 9^{r}/1–2, 48^{r}/11–12, 44^{v}/6)... Construcțiile sînt foarte frecvente și se întîlnesc și în textele netraduse de mai tîrziu: *nu puțină întristare domnului și neamului au dat; nu puțin vrednic și înțelept; l-au spînzurat unde nu puțin norod era; pre carele nu cu puțină cheltuială l-au ridicat; nu puțin s-au turburat* (RG, 144^{v}/14–15, 17, 168/18, 181/4, 191^{v}/9–10); *nu puține reale și stricăciuni au simțit ținuturile romanilor; însă nu puțină mirare iaste la toț* (ITR, 13^{v}/5–6, 71^{v}/1)...

Că acestea echivalează cu superlativul se poate observa din textul latinesc (*Aduxerunt autem puerum viventem et consolati sunt non minime*, NT, *Act*, 20, 12), dar și din traducerile ulterioare: *Și aduseră pe fecior viu și să mîngîiară foarte* (NTB, *Fapte*, 20, 12); *Iar pe tînăr l-au adus viu și foarte mult s-au mîngîiat* (B, p. 1263).

Polul opus, al intensității minime, s-a exprimat antonimic, prin suprimarea negației: *Și zise lor Iisus: Ce sînteți spăimați voi, o, puțin credincioși; și grăi lui: puțin credincioase, pentru ce te îndoiși?* (NTB, *Mat*, 8, 26; 14, 31); *Ce sînteți fricoși, puțin credincioșilor?* (AI, 164^{v}/12).

Procedeul, așa cum se vede din faptele de limbă, este destul de bine reprezentat, trecînd din traducerile religioase în alte stiluri. Însă, din cauza utilizării frecvente a lui *puțin* cu valoare adjectivală și adverbială nu s-a putut menține.

Adverbul *forte* a preluat în latina populară locul adverbului clasic *fortiter*. Poate fi interpretat ca o conversiune din adjectivul *fortis, –e*, care avea el însuși grade de comparație: *fortior ætas*, *fortior numerus*, *fortissima ligna*, *forte et vehemens dicendi genus* (DLF, p. 563).

Ca și *magis*, de la comparativ, apare și singur, ca simplu adverb (funcționalitate pe care ulterior și-a pierdut-o), implicînd mai mult sau mai puțin o intensificare superlativă (*foarte = puternic*): *Și blagoslovi ei și mulțiră-se foarte* (PH, 106, 38); *Așa și limba, mitiutelu mădulariu easte și foarrte se laudă* (CV, 62^{r}/7–9); *foarte au mîniat pre Dumnezău; se miră de aceasta foarte; Bucură-te foarte, fata Sionului; și ne foarte așa mirăm de podoaba lor* (EÎ, 11, 12–13; 264, 1; 277, 6; 357, 16); *ceea ce tu cu nușii foarte te dezmierdai* (CS,

113ʳ/15–16); *și sufletul meu să spămîntă foarte; Ferit-au mărturiile tale și îndrăgitu-le-au foarte; foarte am silit de-am pus cuvintele* (DPS, 5ʳ/3, 163ᵛ/166, 211ʳ/6).

Cu un sens similar lui *foarte*, ca adverb, s-a întrebuințat frecvent adverbul *vîrtos* (← lat. **virtuosus*): *întoarce-se-vor și sfii-se-vor vîrtos currundu* (PH, 6, 11); *mai vîrtos de cărturari și farisei*; *mai vîrtos de toți*; *mai vîrtos de năsipul mării* (EÎ, 6, 8; 8, 4; 10, 14–15); *ci mai vîrtos cu multă blîndețe* (RG, 1, 28)...

Una dintre trăsăturile fundamentale de adverb ale lui *foarte* a fost mobilitatea topică, ceea ce a îngreunat mult gramaticalizarea lui, ca formant al superlativului absolut.

De multe ori, se întîlnește în utilizare normală, în antepunere: *focului care era foarte mare; păcatul (...) foarte amar* (EÎ, 13, 11; 31, 17–18); *au fost războiu foarte tare și mare* (LTMN, 215ᵛ/4); *Om foarte învățat, înțelept bun și ostaș mare era* (ITR, 24ᵛ/6–7); *foarte cu greu iaste a lăsa Beligradul*; *foarte peste putința săracilor era*; *dăruind mării sale și un cal foarte frumos* (RG, 170ᵛ/13; 175, 27–28; 200ᵛ/17–18)...

Frecvent, este însă postpus: *Mare-i Domnul și lăudat foarte* (PH, 46, 2); *vestit întru ovreai și bogat foarte; piatra prăvăli că era mare foarte* (EÎ, 418, 10; 426, 16); *desfrînată domniia și nedireaptă foarte* (LTMC, 159, 16); *și acolo mult foarte într-însa aur, argint și alte scule* (ITR, 19ᵛ/4–5); *moșii mării sale, care fiind mică foarte* (RG, 202ᵛ/19–20)...

Piedica cea mai evidentă în calea gramaticalizării este intercalarea în fața cuvîntului-bază a altor elemente lexicale: *loru le pare că foarte umblă bine în porîncile lu Dumnezeu* (TE, 83ᵛ/11); *cum am face lor foarte o slujbă mare* (VO$_1$, 27ᵛ/2); *iară foarte au ținut puțină vreame războiul*; *foarte este tare și cu nădejde de izbîndă*; *foarte cu puține oaste curuți de-a lui rămășese*; *ce foarte un lucru puțin*; *era foarte cu supărare mare oștenilor* (LTMC, 165, 1–2; LTMN, 212ᵛ/10–11, 380ᵛ/11–12; 425, 5); *care era foarte om viteaz și meșter la ale războaielor*; *Sever voievod, ostaș foarte și vreadnic, l-au trimis în Siria* (ITR, 13ʳ/11, 163); *l-au făcut de iznoavă, foarte lucru frumos și minunat* (RG, 188ᵛ/40).

Poziționări similare în enunț se întîlnesc și la adverb: *Și se bătură foarte tare* (A, 2ᵛ/3); *Aicea vedem Hristos să ceară foarte tare credința cea slabă ce avură jidovii* (TE, 86ʳ/1); *l-au ospătat dumnealui paharnecul foarte frumos* (RG, 200ᵛ/17–18)...

Prefixarea superlativă, mai ales cea cu *pre(a)–* este foarte frecventă.

Ea nu depășește însă, sub acest aspect, pe cea analitică, realizată cu semiadverbul *foarte* (cf. Frâncu, 2009, p. 272). Acest prefix a fost moștenit din latină, unde era, de asemenea, foarte productiv: „De asemenea, limba latină a folosit și compunerea cu ajutorul prefixelor *per* și *præ*. Procedeul pare să fi aparținut limbii vorbite. (...). Tot în perioada arhaică apar forme cu *præ–*; ele sînt folosite în toate epocile pînă tîrziu” (Wald, 1965, p. 143). Influența slavă i-a consolidat poziția. Disponibilitatea lui este mare, încît se extinde și la alte părți de vorbire, mai ales la verbe și la substantive: *întru puținelu nu me preapîrrești* (CV, 41ʳ/7–8); *aceaste dzile preavestișĭ* (CV, 18ʳ/13–14); *Deci o preaîndrăgi și puse ochii hitleni spr-nsa* (MO, 22ʳ/5–6); *lucrul său întru mîndră preamîndrie* (CV, 63ʳ/11–12); *să spurcă cu rele lucrure, cu preaiubire și clevetescu* (CS, 12ᵛ/5–7)...

De regulă, prefixul este atașat lexemului pe care-l intensifică: *Cinre e preamîndru și meșteru întru voi* (CV, 63ʳ/9–11); *slava aceasta iaste tuturor preacuvioșilor lui* (PH, 149, 9); *Spuse ceii feate preacurate că va naște Hristos?* (CS, 2ᵛ/11–12); *și luară preacinstita maică lu Hristos* (CS, 22ᵛ/7–9); *Aduse oarecine împăratului un măr preamare*; *De-acii prinseră grecii preamulți*; *și huliia pre Maica preacurata; proslăviia și precista Maică* (MO, 59ʳ/3, 75ᵛ/4–5, 91ᵛ/2–3, 102ᵛ/7–8); *nice preacurvariu ca alalți oameni*; *Cel preacurat și prealuminat scaun al lui Dumnezeu*; *și de la prealuminații îngeri a lui Dumnezeu*; *Acel preaînșălătoriu și fur meșter*; *va fi de preaminunată vedeare*; *o, preadulci cuvinte*; *Preaveacinicul Dumnezeu*; *Dumnezeu preaveacinic îndoită naștere are* (EÎ, 4, 7; 10, 17–18; 27, 7; 387, 11; 67, 15; 259, 16; 304, 10; 387, 11); *și cu preacurvariul partea ta o puneai* (DPS, 62ʳ/19); *Deci pre dînsul, preafrumos, prealuminos știindu-l* (CO, *Div*, 6ʳ/15)...

Anumite transcrieri din grafia chirilică îl redau pe *prea* detașat de cuvîntul-bază: *Și era prea voinic și frumos Țiminshi* (MO, 125ᵛ/7); *și rău eretic se fece că era prea cărtulariu* (MO, 53ᵛ/2)...

Destul de frecvent se întîlnește superlativul cu *prea* și la adverb: *preslăvit grăiră-se de tinre* (PH, 85/3); *de-și scoase țara pre ușor de foamete* (MO, 125ᵛ/2); *prea lesne nu va putea cuprinde Ardealul*; *prea lesne*

cuprinde orașele pre sama sa; *le-a dat leșilor războiu pre tare și frumos, căce merge pre bine și frumos la războiu* (LTMC, 163, 16–17; 165, 10–11; LTMN, 247^{v}/13–14)...

Încă din latină, superlativul se putea exprima prin intermediul multor adverbe cu funcție de intensificatori. În limba română, veche și modernă, expresiile adverbiale implicate în intensificarea extremă, sînt foarte des întrebuințate Ca și în limba română actuală, funcționalitatea lor este complexă: „Elementul comun pentru această clasă variată semantic și numeroasă, este prezența semelor graduale, fie dintr-o zonă a cantității, fie a calității și a semelor apreciative, care plasează toți acești determinanți într-un plan marcat stilistic, al afectivității, al emotivității" (Pană Dindelegan, 1992, p. 92).

Exemple, în limba română veche, sînt numeroase, fie la adjective, fie la adverbe: *prespre măsură învrăjbiia ei* (CV, 38^{v}/3); *și să munciia fără seamă mulți*; *adul iaste plin de amar fierbinte și durere fără seamă*; *să va grăi glas de urgie fără de măsură*; *va zice tuturor Hristos cu glas mare de urgie fără de măsură* (CS, 31^{r}/8-8, 112^{v}/13-15, 44^{r}/15 – 44^{v}/1-2, 111^{v}/10-12); *să poată vedea acea făr'desăvîrșit și nespusă mare adîncime a facerilor de bine a lui Dumnezeu* (AI, 102, 23–24); *și pre Dumnezeu carele e întrutot ieftin în veaci* (EÎ, 92, 16–17); *cu greutate mare, nesuferită și peste toată putința* (RG, 136, 19–20); *țara cu dările o îngreuia și era om curvariu preste samă* (LTMU, 125^{v}/21–22); *și aceia era iuți tare, cum nimenea nu putea treace* (TE, 66^{r}/6); *ese un feliu de muscă mitiutică (...) și ca roii iase multă fără seamă* (AB, 130^{r}/6–7)...

Există și alte procedee de realizare a superlativului mai puțin frecvente. Trebuie semnalate în primul rînd alte prefixe superlative. Dacă despre *prea* se arăta că este foarte frecvent în limba română veche (Ocheșeanu, 1959, p. 35), nu același lucru se poate spune despre *stră–*, întîlnit fie la adjective, fie în conversiuni substantivale: *Domnul, strălumînătoriul mieu și mîntuitoriul mieu* (DPS, 29^{r}/1–2); *se apropie de aromi pe strămoașa, de-i arătă poamele frumoase* (MO, 9^{r}/1).

Procedeul realizat prin repetarea adjectivului, considerat de factură populară, este întîlnit și în limba română actuală: *Acea mare mare și largă, – aciia gadine ce nu li-i numărul, jigănii mici și mari* (TE, p. 202).

Superlativul obținut prin repetiție internă, de tipul *ceriul ceriului* (cf. Arvinte, 2004, p. XXX) are o istorie veche, pornind de la modelul ebraic, și, deși nu este foarte frecvent, a fost preluat de româna populară: *sfințitoriu și spășitoriu și domnedzeul domnedzeilor*; *Că acolo sînt toate muncile muncilor* (CS, 91^{r}/7–8; 112^{v}/16–17)...

S-a încercat, sub influență cărturărească, și impunerea superlativului din varianta clasică a latinei: *Duca de Saxoniea care era ghenerariusemus, adecă mai mare preste toți gheneralii* (AB, 134^{r}/26-27).

3.2. Gradele de comparație

Sînt dispuse tot într-o configurație cu trei termeni: comparativul de egalitate, comparativul de inegalitate și superlativul relativ.

3.2.1. Comparativul de egalitate

Realizat la nivelul propoziției cu ajutorul expresiilor semiadverbiale comparative *la fel de* (*tot așa de*, *tot atît de*, *deopotrivă de*), iar la nivelul complementului prin *ca și*, *cît*, *cum* (cf. GALR I, p. 156), este frecvent reprezentat în texte. Numai că, în limba veche, se constată omisiunea semiadverbului: *să veți fi așa ca și noi* (PO, *Gen*, 34, 15); *au vrut putea da și mișeilor atîta ca și bogatului*; *și-l îndrăgește, nu într-alt chip, ce ca și trupul tău și ca sufletul tău* (TE, 121^{r}/13, 130^{v}/18); *Așea-i iubește ca și lumina ochilor săi* (*Sicriul de aur*, apud Dragoș, 1995, p. 108)...

Cînd acesta lipsește, uneori cu adjectiv cu tot, se realizează așa-zisul comparativ eliptic, foarte frecvent, persistînd și în norma literară actuală: *suspinru loru e ca prahul înraintea feței vîntului, ca lutul den cale*; *și au fost înrima mea ca ceara*; *ca vecenrului, ca frate nostru așea îngăduiiu, ca plîngîndu și mîhnitu așea mă smeriiu* (PH, 17, 43; 21, 15; 34, 14); *iubește aproapele tău ca tinre însuți*; *mînca-va trupul vostru ca focul* (CV, 59^{v}/6–7, 66^{r}/12); *le părea că Hristos este om prost ca și alți oameni*; *ca și Petru în muntele Tavorului, așea și Zacheiu* (VO_2, 295^{v}/21, 382^{r}/2); *obrazul lui străluciia ca soarele și veșmintele lui era albe ca zăpada*; *Cine iaste aceasta care să ivește ca zorile, frumoasă ca luna și aleasă ca soarile?* (AI, 9, 5–6)...

Lipsa adjectivului sau adverbului apropie, cum s-a văzut, structurile respective de cele modale. De asemenea, uneori, structurile comparative intră în zona cantitativului, în poziții sintactice diverse: *și atîta era de mare, cît mainte* (PO, *Gen*, 9, 24); *să aibă a lua tot fînul cît se va afla cosit* (AR, p. 114)...

În situații foarte rare, poate chiar accidental, complementul comparației exprimat printr-un nominal, în situația în care nu respectă cazul primului termen, stă la nominativ, nu la acuzativ, așa cum presupune regimul prepozițional al lui *decît*: *arată și noauo seamne să fim și noi creștini ca și tu* (CLRV, 92^{v}/6–7).

La nivel frastic, propoziția comparativă de egalitate este foarte frecventă. Foarte rar, se exprimă prin juxtapunere: *Așa grăiți, așa faceți* (CV, 60^{r}/3). Diversitatea conectorilor este la fel de mare ca cea din limba română actuală.

Se întîlnesc astfel, în structuri corelative, *cît*, *precît*: *Năpusti trebile țării, că precît îl iubea întîi, pre atît îl urîse apoi*; *Cîte războaie au bătut, atîte mănăstiri cu biserici au făcut*; *Ș-așe au lipsit de n-au luat domnia, cît s-ar rumpe un păr* (LTMU, 111, 1–2; LTMN, 189, 11–12; 285, 12–13); *astăzi acel neam atîta iaste de scăzut, de supus, de hulit și de ocărît și de mojic, cît milă să face tuturor celor ce știind, gîndesc ce au fost și la ce sînt* (ITR, 42^{r}/4–5); *și precît iaste întăritura, adecă ceriul tău de vîrtos și de mare, așe nădejdea mea către Dumnedzău să fie tare și vîrtoasă* (CO, *Div*, 33^{v}/11–12); *carea, pre cît iaste de adevărată, atîta iaste și de minunată* (CO, *Ist*, 80/5–6)...

Frecvent este și *cum*, cu variantele sale: *Cum vreți să facă voao oamenii, așijderea faceți și voi lor*; *Cum nu ne teamem de somn și de odihnă, ce ne reposăm cîndu ne culcăm, așa nu ne teamem de moarte* (TE, 89^{v}/4–5, 130^{v}/8–9); *Așa am vrut și am svătuit Domniia mea cu călugării noștri (...) cum scrisese la săborul cel dentîiu* (CLRV, 64, p. 187–188); *Cum trufiia iaste întunearec, așa și smereniia lumină iaste și lucrul lui Dumnezău și de la svinției lui are începătură; cum sînt caprele sireape, batjocuricioase și put rău (...) așa și păcătoșii îmblă fără frică preste prileazurile a toată fărădeleagea* (EÎ, 9/7–8, 69/2–4); *că precum ceare împăratul dăjdii de la supușii lui, așa ceare și Dumnezeu de la creștini* (PRED, p. 108); *nu așa de craiu ascultă, cum de leage care le-au făcut ei*; *după cum le fusese altă boierie, așe șăde și cu bănia la Divan* (LTMU, 44, 17–18, LTMN, 309, 2–3); *precum iaste cămilii greu prin urechile acului a întra, încă mai cu greu bogatului în împărăției ceriului* (CO, *Div*, 44^{r}/16–18)...

Foarte frecventă este și comparativa ireală, introdusă prin conectorii *ca și cum*, *ca și cînd*, sau prin variantele acceptate de norma de atunci *ca cînd*, *ca cum*, ...: *derept aceea Dumnezeu slobozi ca slugile popilor să cură către el, cum ca și cînd ară vrea să omoară pre el* (TE, 32^{r}/1–3); *că după noroc bun, iată, veni și rău ca cum ar fi de la Dumnezău însemnat*; *ca cum ar lua ei cîrpa unei fămei din cap. Așe ține ei că or lua și or bate puterea împărăției turcești*; *Și așe căde turcii ca cînd ar căde niște pere coapte dintr-unu păr* (LTMU, 130^{v}/16–17, LTMN, 355^{v}/10–11, 359^{v}/5–6).

3.2.2. Comparativul de inegalitate

Cunoaște, așa cum s-a arătat, opoziția superioritate – inferioritate. Structura semantică pe care o reprezintă implică unele aspecte fundamentale: compararea a două obiecte din perspectiva unei însușiri (comparația omogenă), a două însușiri ale unui singur obiect (comparația neomogenă), comparația grad număr (cantitativă).

În mod normal, elementele angrenate în comparație sînt actanți. Prin anumite transformări, în comparație se poate face raportarea directă la anumite circumstanțe (comparația circumstanțială).

Comparativul de superioritate. În limba veche, în comparația omogenă, semiadverbul comparativ *mai* este generalizat. Trebuie arătat însă că, așa cum s-a întîmplat și cu *foarte*, unele texte vechi conservă utilizarea lui ca adverb propriu-zis, înainte de instrumentalizare: *Mîntuitu-me-au (...) că se mai întăriră decît menre*; *Vestiiu și grăiiu: mulțiră-se mai decît numărul*; *Număraiu, mai decît arina mulți-se-vor*; *veri și mai decît neaua înrălbi-me-voiu*; *mai decît om bătrîru înțeleș* (PH, 17, 18; 39, 6; 138, 18; 50, 9; 117, 100); *mai iubea decît glas de alăute* (MO, 128^{r}/2); (cf. și *Mai iubăsc întunearecul decît lumina*, apud Zafiu, 2006, p. 218).

Diferențierea se făcea după felul în care se construia complementul comparativului.

Utilizîndu-se și astăzi în aromână (cf. Caragiu Marioțeanu & Saramandu, 2005, p. 106), construcția

cu *de* este, se pare, cea mai veche: *și era mai lung de toți oamenii*; *nu e nemica mai scumpu de cărturariul și mai curat nu e*; *și să vede copaciu nalt, mai nalt de toți copacii*; *să află oameni și mai înțelepți de tine* (A, 2^{v}/6–7, 7^{v}/5–6, 17^{v}/6–7, 53^{r}/6); *fiind mai mic de apostoli* (EÎ, 14, 3–4); *nu vă teamereți amu, de multe pasări mai buni seți voi*; *cu cîtu e mai bun Dumnezeu de noi...* (TE, 129^{r}/12–13, 145^{v}/9–10); *le va da cununi în capul loru, mai luminate de soarele* (CS, 47^{r}/15 – 47^{v}/1–2); *Ci noi, mai vechi de acelea nu căutăm* (ITR, 8^{v}/1).

Și adverbul cunoaște acest tip de construcție: *mai vîrtos de toți vrăjmașii miei fuiu ponosluire vecinrilor miei* (PH, 30, 12); *și era înalt, mai sus sta de toți munții* (A, 17^{v}/5); *izbîndi direptatea noastră mai vîrtos de cărtulari și farisei*; *mai vîrtos de toți oamenii (...) mai vîrtos de năsipul măriei* (EÎ, 6, 7–8; 10, 13–14); *de nu va mai multu de niște steaguri (...) n-au prinsu* (LTMC, 184^{v}/2–3)...

Procedeul s-a păstrat pînă astăzi în dacoromână, în comparația cantitativă: *Era lung de 500 de coți și gros de 400 de coți* (A, 9^{r}/5); *și au tăiat atuncea romanii mai mult de 300.000 de ovreai*; *ci mai multe de șapte, opt* (ITR, 25^{v}/5; 62^{r}/2); *ne-au lăsat în citiala istoricilor mai mulți de doi*; *cu puține dzile mai mult de 45 de ani însămniadză* (CO, *Hr*, 93, 7; 252, 14).

Departe de a se fi fixat, comparația cantitativă folosește, fără șansa de a-l impune în norma dominantă, și adverbul *decît*: *mai mulți era într-un loc decît 500 de frați* (TE, 36^{v}/5–6); *au stătut mai mult decît 200 de ani* (ITR, 60^{v}/1); *mai mult prețul decît tri mii de pungi de bani* (LTMN, 197, 7–8); *mare și preaslăvită, mai mult decît trei apostoli* (AI, 11, 25–26)...

Enunțurile cele mai frecvente sînt cele în care complementul comparativului (al adjectivului și al adverbului) se conformează normei dominante: *și muiară-se cuventele lor mai vîrtosu decîtu untulu*; *mai ugodnic va fi lui Dumnezeu decîtu vițel ce e giuncu* (PH, 54, 22; 68, 32); *să nu aibi nemică de să-ți fie mai drag și mai scump decît Dumnezeu* (EÎ, 132^{v}/7–8); *dorite mai vîrtos decît aurul (...) mai dulce-i decît miiarea și fagurul*; *mai cinstită decît heruvimii și mai slăvită nepotrivit decît serafimii* (DPS, 21^{r}/11; 208^{r}/16); *mai multu strica loruși decîtu celor închiși* (LTMU, 34^{v}/18 – 35/1); *mai cruzi decît fiarăle ceale nedumesticite (...) și decît aspidele și vasiliscii* (ITR, 18^{v}/3–4); *mai lesne ar fi cuiva apa curgătoare a popri decît limbilor multe a stăpîni* (CO, *Ist*, 26/2–3); *nimic mai vrednic nu era decît pentru mărirea lui* (AI, 11, 12–13).

Uneori, atașarea adverbului la prepoziție nu se produce: *să te blagoslovească numele mieu mainte de cîtu voiu muri* (PO, *Gen*, 27/4); *numele mai adevărat, mai tocmit, mai alcătuit de cît toate* (PRED, p. 53); *n-au fost mai josu de cîtu alții* (LTMU, 50^{v}/7–8).

Uneori, în același enunț, se folosesc ambele adverbe de comparație: *Mai iubite-s decît aurulu și piatra cea curată multă și mai dulce e de miiarea și fagurul* (PH, 18, 11); *face ceva mai mult decît omul și mai sus de înțeleagerea lui* (EÎ, 308, 6)...

Comparația circumstanțială presupune, de regulă, raportarea la timp și spațiu: *n-au fost niciodată mai mare pustietate în țară decît atuncea* (LTMU, 119, 16–17); *mai puțină oaste era la Jolkovschii decît la Schinder-pașea* (LTMC, 180, 6); *și cîndai să nu pață mai rău decît întîiu* (LTMU, 18, 10–11).

Comparația neomogenă este destul de frecventă: *că scriitorii dentîiu (...) mai mult proști decît să știe carte* (LTMU, 3, 2–3); *văzîndu-l ei leșinîndu și mai mult mort decît viu* (LTMU, 109^{v}/20–21); *obicinuită iaste mai mult spre rău și împotriva adevărului, decît spre bine și spre plăcerea adeverinții* (CO, *Div*, 46/18–19); *cărora mai mult oarbă furtună decît buna socoteală le slujiia* (CO, *Ist*, 502/7–8).

În limba latină, comparația neomogenă se realiza prin punerea ambelor adjective la comparativ: *non acrior quam pertinacior impetus; libentius quam verius* (DLF, p. 1136).

Comparativul de inferioritate este slab reprezentat. *Puțin* se folosea el însuși, destul de frecvent, ca adjectiv sau ca adverb, avînd grade de comparație: *pren puțin fuse se mute sufletulu mieu în iadu* (PH, 93, 17); *leagea lui Dumnezeu, – de-a firea puținei, că sînt puțini aleși și turmă puțină* (TE, 15^{v}/2); *micșurași-l pre însul cu puțin oarece de îngeri* (DPS, 7^{r}/6); *dară puțin lucru și puțin ajutor și știință avem de la aceastea*; *mai pre urmă, puține greale și reale au ajuns* (ITR, 5^{r}/7; 73^{v}/11); *și nu mai puțini apărători decît împotrivitori să afla* (CO, *Ist*, 105, 20)...

Se întîlnesc forme sufixate, cu tendința de a exprima astfel comparația (cf. și GALR I, p. 165): *iar mie puținel nu mi se oborriră picioarele, puținel nu se vărsară urmele meale* (PH, 72, 1–2); *Cu puținel l-ai făcut*

mai mic pre el de îngeri; *carele au fost puținel mai mic de îngeri făcut* (NTB, *Pav*, 2, 7–9); *nici puținel nu văd lumina ceriului* (EÎ, 28, 13)...

Un pas important în devenirea ca morfem al inferiorității a fost utilizarea lui ca adverb pe lîngă adjective, cum s-a văzut, în tentativa de a explima inferioritatea extremă: *puțin credincioase*; *puțin credincioși* (NTB, *Mt*, 14, 31; 16, 8); *puțin socotitoriule* (CO, *Div*, 5^{r}/11), *puțin rămași* (ITR, 33^{r}/7–8)...

Faza următoare este cea a structurii comparativului de inferioritate: *cel ce iaste de Dumnăzău cu oarece mai puțin decît îngerii zidit* (BB, XXI).

La nivel frastic, propoziția subordonată comparativă (cu termenul de comparat adjectiv sau adverb) diferă de cea a comparativului de egalitate prin conectori. Adverbul/prepoziția prin care se construiește complementul comparativ (*decît*), la nivel frastic, devine conjuncție: *n-avăm mai mare grije în ceastă lume decît să întrebăm și să ne învățăm de viiața de veac* (TE, 92^{r}/24 – 92^{v}/1); *mai bine să moară machidonenii cu cinste, decît să trăiască cu rușine* (A, 26^{v}/7–8); *că mai bine iaste noauă să murim cu Hristos, decît să gonim noi umbra morței în lume* (EÎ, 354, 4–5); *mai bine multu va a păzi pe un cetățean și pămîntean de ai lui sănătos, decît ar ucide o mie de vrăjmași* (ITR, 56^{v}/11–12); *și să făgăduia să le facă bine mai mult decît vor pofti ei* (LTMU, 91, 13–14).

Apar și alte variante ale conectorului: *mult mai înnalt și mai slăvit dă cum era mai înnainte* (RG, 251^{v}/2–3).

Se constată utilizarea foarte frecventă a infinitivului în locul conjunctivului, ceea ce, conform uzanțelor actuale, transformă completiva în complement: *mai bine e a nedejdi pre Domnulu decîtu a upovăi pre giudeț* (PH, 116, 9); *Mai lesne iaste cămilei pren lăuntrul urechilor acului a treace, decît bogatul în împărăția ceriului a intra*; *Că mai scump lucru în ceastă lume nu poate fi cu hasnă și cu folos decît a asculta și a învăța și a ținea cuvintele lu Dumnezeu* (TE, 95^{r}/9–13; 111^{v}/15–20). Acest lucru confirmă teoria evoluției infinitivului în limba română, care, în textele vechi, se folosea frecvent, ca și în limbile romanice, baza de plecare fiind latina populară (cf. Frâncu, 2000, p. 127).

Foarte frecventă este în textele vechi și comparativa progresivă: *Și cu cît mai multă avuție dobîndește omul, cu atîta și mai mișelu se face*; *cu cîtu e mai bun Dumnezeu de noi, cu atîta iaste mai bună bogăția ceriului decît a ceștii lumi* (TE, 95^{r}/1–2, 145^{v}/8–9); *Cu atîta mai cinstit făcut decît îngerii, cu cît au luat nume mai pe deasupra decît ei*; *Că cu atîta cinste-i mai destoinic acesta de Moisi, cu cît are mai mare cinste cela ce au zidit casa decît casa* (NTB, *Pav*, 291^{r}/4; 292^{v}/3); *pre cît mai mult cu cît în oală mai mult fierbe aurul, cu atît mai lămurit iasă*; *precît prin mai multă vreme acopere, pre atîta mai tare să descopere* (CO, *Ist*, I, 73, 16–17); *mai multă pedepsindu-mă (...) cu atît mai de frumoasă cunună, podoabă să mă spodobăsc* (CO, *Div*, 31^{r}/4–5, 7–10)...

3.2.3. Superlativul relativ

Este inclus, de regulă, la gradele de comparație, pentru că, din punct de vedere semantic, este un comparativ generalizat: *carnea noastră este mai dulce de toate cărnile pre lume*; *cai arăpești, mai frumoși de toți caii pre lume* (A, 23^{v}/5–6; 39^{v}/3–4). De aceea, multe forme de comparativ au valoare superlativă: *dar mai rău și mai spurcat și mai varvar și mai tiran nu era alt om pre aceli vremi* (LTMN, 282^{v}/8–9); *mai tari, mai iuți și mai putincioasă dihanie decît dînșii, alta a fi nu să poate* (CO, *Ist*, 2, 10–11).

Al doilea argument, pentru care se consideră că aparține comparației, este existența complementului comparației (în sintaxa latină era complement al superlativului). Foarte frecvent se folosește însă absolut, complementul fiind doar presupus: *Ficiorul tău cel mai mic, Dorif (...) vine și caută pre cel sol* (A, 54^{r}/4–5); *dzilele annilor noștri (...) iară cei mai mulți ustenită e și lîngoare* (PH, 89, 10); *Aceasta ce auziiu de la fiiul meu cel mai mic și mă umiliu* (EÎ, 42, 2); *aceasta iaste cea mai mare și mai întîi pricina stricăciunii și a supărării monarhiei romane* (ITR, 62^{v}/4–5)...

Structurile inferiorității (superlativul relativ invers) încearcă să se fixeze în limba română veche: *din doao rele cel mai puțin rău alegînd* (RG, 135^{v}/6); *Căci la cei mai puțin domoliți, neputința prinde obrazul putinții* (CO, *Ist*, I, 13/7) (cf. și Găitănaru, 2013, p. 46).

Complementul comparativului (partitiv) se construiește, ca în latină, cu genitivul, cu *între* și cu *din* /

dintre, de multe ori, prezența acestuia, funcționînd și în absența lui *mai* sau *cel* (cf. Frâncu, 2009, p. 276): *cum au înviat pre fata celui mai-mare al besearecei* (TE, 74^{r}/24 – 75^{r}/1); *să-i împreune cu cei mai mari ai turcilor* (AB, 122$^{bis\ v}$/11–12); *dintru care tot cea mai puțină parte s-au scris din cîte au făcut el* (RG, 162, 32); *De nu te vei cunoaște pre tine, cea frumoasă întru fămei*; *de la frățior, cea frumoasă în muieri?* (BB, *Cînt*, I, 7; V, 10); *carii era mai credincioși din boierii săi* (LTMU, 69^{v}/12).

După cum se observă, fixarea marcatorilor pentru comparația generalizată, exprimată de superlativul relativ, nu se încheiase încă.

4. Concluzii

Descrierea modalităților de manifestarea a gradației adjectivale și adverbiale a scos în evidență direcțiile de evoluție a acestora, de la primele texte, pînă la cele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. S-a putut oferi astfel baza relaționării cu normele limbii române actuale.

Aceste direcții de evoluție au început din latina populară, ce prezenta față de latina literară deosebiri importante, preluate de toate limbile romanice.

Descrierea diacronică a scos în evidență procesul dificil de gramaticalizare a marcatorilor implicați în gradație, cît și coeficientul de stabilitate a unor conectori specifici pozițiilor sintactice respective, generate la nivel propozițional și frastic. Sigur, ulterior, este de așteptat o diversificare a nuanțelor prin exemplificări noi.

Bibliografie

A. Studii

Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în **Biblia** de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Blaise, A. (2000). *Manual de latină creștină*, Editura Amarcord, Timișoara.

Brăescu, R. (2012). *Adjectivul în română. Sintaxă și semantică*, Editura Universității din București.

Bujor, I. & Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București.

Caciuperi, A. (1985). *Gramatică armânească*, Freiburg.

Caragiu Marioțeanu, M. (1975). *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Caragiu Marioțeanu, M. & Saramandu, N. (2005). *Manual de aromână: Carti trî învițari armâneaști*, Editura Academiei Române, București.

Dimitriu, C. (1999). *Tratat de gramatică a limbii române. I, Morfologia*, Institutul European, Iași.

Dragoș, El. (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Frâncu, C. (2000). *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*. Casa Editorială Demiurg, Iași.

GALR I = *Gramatica limbii române. I, Cuvântul*, vol. coord. de V. Guțu Romalo, Editura Academiei Române, București, 2008.

GALR II = *Gramatica limbii române. II, Enunțul*, vol. coord. de V. Guțu Romalo, Editura Academiei Române, București, 2008.

Gafton, Al. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Găitănaru, Șt. (2013). *Gradația adjectivală: evoluție, sistem, metalimbaj*, în vol. *Limba română. variație sincronică, variație diacronică*, editat de R. Zafiu, A. Ștefănescu și C. Mârzea Vasile, Editura Universității din București, București, p. 45–52.

GBLR = *Gramatica de bază a limbii române*, vol. coord. de G. Pană Dindelegan, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

Iliescu, M. (2006). *L'article adjectival roumain; un exemple de récurrence typologique cyclique*, în „Revue roumaine de linguistique", IV, p. 159–164.

Iordan, I. & Robu, V. (1978). *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Irimia, D. (2008). *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași.

Izverna-Tarabac, I. (2008). *Studii de lingvistică*, Editura Universității Suceava, Suceava.

Niculescu, Al. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 3, Noi contribuții*, Editura Clusium, Cluj-Napoca.

Ocheșeanu, R. (1959). *Prefixele superlative în limba română*, în *SMFC*, I, Editura Academiei Române, București, p. 29–51.

Pană Dindelegan, G. (1992). *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, Tipografia Universității, București.

Stati, S. (1961). *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scytia Minor*, Editura Academiei Române, București.

Wald, L. (1965). *Adjectivul. Gradele de comparație*, în vol. *Istoria limbii române. I*, redactor responsabil: Al. Rosetti, Editura Academiei Române, București, p. 138–147.
Zafiu, R. (2006). *Observații asupra construcției comparative din română*, în vol. *Limba română. Aspecte sincronice și diacronice*, coord. de G. Pană Dindelegan, Editura Universității din București, București, p. 215–225.

B. Dicționare

DELL = Ernout, A. & Meillet, A. (1994). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, conducătorii lucrării: acad. I. Coteanu, L. Seche și M. Seche, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.
DER = Ciorănescu, Al. (2001). *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București.
DLF = Quicherat, L. & Daveluy, A. (1922). *Dictionnaire latin-français*, Paris, Librairie Hachette.
DLL = Guțu, Gh. (2002). *Dicționar latin-român*, Editura Humanitas, București.
MDA = *Micul dicționar academic, IV*, redactori responsabili: M. Sala și I. Dănăilă, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003.

C. Surse

A = *Alexandria*, studiu introductiv, ediție și glosar de F. Zgraon, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
AB = *Istoria Țării Românești* (*Anonimul Brâncovenesc*), ediție întocmită de C. Grecescu, Editura Științifică, București, 1959.
AI = Antim Ivireanu, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
AR = *Arhiva istorică a României*, vol. 1, *1864–1865*, ediție critică de I. Oprișan, Editura Saeculum I.O. București, 2013.
B = *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune ortodoxă, București, 2008.
BB = *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
CÎ = *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de S. Pușcariu și A. Procopovici, Atelierela Grafice Socec & Co, București, 1914.
CLRV = *Crestomația limbii române vechi*, Volumul I (1521–1639), Editura Academiei Române, București, 1994.
CO = Dimitrie Cantemir, *Opere*, ediție de S. Toma, V. Cîndea, N. Stoicescu, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.
CPV = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, ediție, studiu introductiv, note și glosar de A.-M. Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010.
CR = *Crestomație romanică*, vol, I, întocmită sub conducerea acad. I. Iordan, Editura Academiei Române, București, 1962.
CS = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
CV = *Codicele voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.
DPS = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*, text stabilit și studiu lingvistic de M. Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
EÎ = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), ediție, studiu introductiv, note și glosar de A.-M. Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.
ITR = *Istoriia Țărîi Rumânești*, atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino, ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de O. Dragomir, Editura Academiei Române, 2006.
LTMC = Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, Cronica polonă...*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
LTMN = Ion Neculce, *Opere, Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982.
LTMU = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
MO = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, 1989.
NT = *Novum Testamentul Græce et Latine*, ed. K. Aland și B. Aland, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1984.
NTB = *Noul Testament 1648*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1988.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, Editura Academiei Române, 2005.
PO = *Palia de la Orăștie (1682)*, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte, I. Caproșu și Al. Gafton, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2005.
PRED = *Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de T. Nedelcea, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1994.
RG = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688–1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmite de A. Ilieș, Editura Academiei Române, 1970.
TE = Coresi, *Tâlcul evangheliilor și Molitevnic rumânesc*, ediție critică de V. Drimba, cu un studiu introductiv de I. Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.
VO$_1$ = Varlaam, *Opere, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.

VO$_2$ = Varlaam, *Opere, Carte românească de învățătură, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc...*, alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de M. Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diachronia.ro

Parallel corpora. A real-time approach to the study of language change in progress

Christian Mair*

English Department, "Albert Ludwig" University of Freiburg, Rempartstr. 15, DE–79098 Freiburg, Germany

Article info

History:
Received June 3, 2014
Accepted June 12, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
corpus linguistics
language change
contemporary English
parallel corpora
informality

Abstract

The paper draws data from four matching one-million word corpora, namely Brown (US, 1961), LOB (GB, 1961), Frown (US, 1992) and FLOB (GB, 1991), in order to provide an integrated description of synchronic (regional and stylistic) variation and short-term diachronic change in written Standard English. The analysis of a fairly large number of morphosyntactic variables shows that instances of direct structural change are rather rare in the period under review. Nevertheless there are numerous statistically significant diachronic developments which, taken together, provide evidence for a coherent discourse-pragmatic trend, the 'colloquialisation' of the norms of written English. This linguistic development is argued to be driven by a more general sociocultural trend, the shift of public taste towards greater informality.

1. Introduction

The degree of public interest in (and the amount of writing on) linguistic change taking place in present-day English is in inverse proportion to the reliability of the methods chiefly used to study the phenomenon, namely anecdotal commentary by observers, travellers or returning expatriates. This is in stark contrast to research on Old and Middle English, which is inevitably based on the more or less systematic analysis of some part of the extant corpus of written texts. The present paper reports on an attempt to adapt the corpus-based methods used widely in the study of earlier stages of English to research on current changes. In this undertaking, I share the qualified optimism of Janet Holmes, who has argued that:

> "The prospect of using corpus data to infer language change over time is an exciting one. It is clearly possible to make suggestive and interesting comparisons between the frequencies of items in corpora of similar size and composition which have been constructed at different points in time. (Holmes, 1994, p. 37).

The 'classic' case of the type of investigation envisaged is the linguistic comparison of corresponding sections of text in subsequent translations of the Bible. The Biblical corpus has remained constant in size and composition, so that the presence of new forms or shifts in the distribution of variant forms are either due to chance or a direct reflection of linguistic change and innovation. Jespersen offers one of many examples of the procedure in question:

> The extent to which the language has changed in this respect may be gauged by the comparison which I once asked one of my pupils to make between the Gospel of St. Mark in the AV and in the Twentieth Century Version: while 28 cases of expanded tenses were common to both, the latter had 78 expanded tenses, where the AV had simple tenses, while there was only one case in which the AV had an expanded and the new version a simple tense. (Jespersen, 1909–1949, IV, p. 177).

*Email address: *christian.mair@anglistik.uni-freiburg.de*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Translations of the same text produced at various times are a rare and fortunate case of matching corpora. Projects such as ARCHER (a representative corpus of historical English registers, see Biber et al., 1994) and the Helsinki–Corpus show that results are possible even if the match is defined more loosely—for example the presence of a comparable mass of text instantiating the same or similar text types.

Corpus-linguistic research on modem English was crucially promoted in the early nineteen-sixties by the Brown and LOB corpora – two matching samples of the American and British written standards. These databases have now aged considerably. To preserve their continuing usefulness it was decided to compile replicas—provisionally known as Frown and FLOB[1]—matching the originals closely in size and composition, but with textual material published in 1992 and 1991 respectively, and not in 1961, as in the originals.

The set of four matching corpora thus available was expected to make it possible to:

i. test at least some current hypotheses on linguistic change in present-day English;
ii. detect changes not previously noticed in the literature through the systematic comparison of lexical frequencies, particularly of closed-class items;
iii. tackle systematically one of the major methodological issues in the study of ongoing change, namely the inter-dependence of synchronic regional (in our case British vs. American) and stylistic variation on the one hand, and genuine diachronic developments on the other.

A word is probably in order here on what the corpora cannot be used for. They will not serve the user to home in on the origin of an innovation. Most phonetic and morphosyntactic changes probably originate in speech and then spread into writing, and even when dealing with writing-driven innovation, nothing really follows from the fact that an early written attestation of 'something new' happens to be included in Frown or FLOB. What Lass (1980, p. 95) writes following Bloomfield (1933, p. 347ff) of the situation in general:

> The irreducible fact seems to be that we can never observe the 'exact moment' when a change begins (except by accident – and even then we would still have no way of knowing what we were actually observing).

is *a fortiori* true of the present approach, which relies on written data exclusively.

So the central focus is not on the event of creation but on the spread of an innovative element, which is chiefly registered as a shift in the proportion of variant forms over time.

It goes without saying that written corpora are useless for the study of sound change; corpora the size of FLOB and Frown are also too small to systematically investigate neologisms and most word-formation processes. Thus, grammatical change, especially in the domain of high-frequency phenomena, will be the most promising area to look for results.

2. Previous research on grammatical change in present-day English

Received wisdom on the subject is largely laid down in three monographs two of which (Barber, 1964 and Potter, 1969) present the results of informed personal observation, whereas Bauer (1994) is the first to try a corpus-based approach on a very small scale. In view of the fact that texts from one genre (Times editorials written between 1900 and 1985) making up a total of no more than 200,000 words are meant to document 18 successive stages of the language between 1900 and 1985, the results remain inconclusive.

The following grammatical changes are suspected to be going on in standard English at present:

a) analogical regularisation of irregular plurals of nouns, past-tense and past-participle forms of verbs;
b) blurring of case distinctions in pronouns (e.g. *he/him*) and loss of *whom*;
c) increase in the frequency of the s-genitive with inanimate nouns;

[1] Frown for "Freiburg version of the Brown corpus"; FLOB for "Freiburg version of the LOB corpus". The reader is asked to forgive the puns.

d) decrease in the frequency of inflectional comparison with disyllabic and to some extent even monosyllabic adjectives;
e) increase in the frequency of the progressive and the *going-to*-future; new uses of the progressive with 'stative' verb phrases;
f) past-tense forms encroaching on the past perfect and the present perfect;
g) a number of developments in the modal and auxiliary verb systems (e.g. disappearance of *shall* in the future tense, marginalisation of *ought to*, regularisation of *have*, *need*, *dare* and *used to* in questions and negations, grammaticalisation of *wanna* and *gotta*, *may* replacing *might* in certain uses);
h) increase in the number and frequency of use of phrasal verbs;
i) a number of partly conflicting developments in the field of noun-verb concord (growing acceptance of 'singular' *they* and reduced tolerance for plural verbs with collective nouns – cf. the type *the government are*...);
j) revival of the subjunctive in formal styles.

In addition to these trends there is a number of lexico-grammatical developments which usually affect individual lexical items only and are normally due to changes in meaning which will of course affect the syntactic frames they become available for (e.g. *that's a nonsense*, commented on in Greenbaum, 1986, p. 6–7), reanalysis (*due to*), conversion (*like* used as a conjunction) or gradual grammaticalisation (quasi-prepositional uses of the participle *following*, cf. Olofsson, 1990). Such phenomena tend to go unnoticed unless they incur the wrath of prescriptivists, in which case their significance is blown out of all proportion, as in the holy war on *hopefully* (cf. Greenbaum, 1988, p. 11).

I will continue now with a brief section on some results obtained so far with 'hard' statistical approaches (Section 3). However, the most fruitful area of research seems to lie where relatively modest statistics is used to test specific hypotheses advanced in the theoretical literature, for example in publications on grammaticalisation theory. The benefits to be derived from this co-operation between corpus-linguists and more theoretically minded colleagues are obvious. Corpus-linguists sometimes go about their business with a degree of naiveness, happily adding a further set of statistics to existing counts, and not worrying too much about any broader significance of such findings. Grammaticalisation theory, on the other hand, works with a limited number of time-honoured study examples (such as the grammaticalisation of go and related verbs as future markers in many languages), but has a serious evidence problem once attention shifts to the study of more recent phenomena. It seems that to bring the two together would be a good idea because they support each other in precisely those areas where they are weakest. This is an idea which will be explored and illustrated in Section 4 below.

Section 5 will argue that some of the most drastic changes to be observed in the use of grammatical forms are not directly due to grammatical innovation. Rather, they reflect a colloquialisation of written English, that is a change in stylistic conventions which is due to a current of informalisation and (pseudo-)democratisation affecting advanced industrial societies (cf. Hobsbawm, 1994; Featherstone, 1991; Elias, 1989).

3. Changing English grammar: some statistically significant developments

Mair & Hundt (1995) have shown that there are practically no[2] statistically significant differences in the use of the progressive in the press sections of Brown and LOB. In other words, the corpora do not show evidence for a regional contrast in the use of the progressive between American and British English. There are, however, 'very significant' and 'significant' contrasts between LOB and FLOB, and between Brown and Frown. This proves that the use of the progressive has changed over the past thirty years. The most interesting figures are the following:

[2]The one exception is the future progressive, which is more frequent in the British material at significance level "c" (= "significant", as against "b – very significant" and "a – highly significant", cf. Mair & Hundt, 1995, p. 120–121).

	Brown A–C	*Frown A–C*	*LOB A–C*	*FLOB A–C*
present progressives	349	408	340	408
total progressives	593	663	606	715

Table 1: Progressive forms in four corpora.

The contrasts between Brown and Frown are 'significant', those between LOB and FLOB are 'very significant'. In a detailed qualitative analysis of the material no immediate grammatical causes were identified for the increase that was observed. Alleged new uses such as the progressive with stative verbs or structures of the type 'expletive *it* + *is being*' (e.g. *it was being the afternoon of a lifetime*) were either already present in the old material or not even attested in the new. In any event, such uses are so rare that they would not have influenced the statistics, at all. Thus, the only explanation for the increase is that the progressive is used more often today in those cases in which there has been a choice between simple and progressive forms for a long time. As in such cases the progressive is usually considered the informal stylistic option, the issue will be taken up again in Section 5.

The same study also showed that the going-to-future had become more frequent (Mair & Hundt, 1995, p. 114):

	Brown A–C	*Frown A–C*	*LOB A–C*	*FLOB A–C*
going-to-futures in direct speech	7	51	9	19
***going-to*-futures (total)**	**30**	**67**	**30**	**46**

Table 2: Going-to-futures in four corpora.

The greater frequency of the form in the new material is not due to the presence of new uses. Again, the most likely explanation of the increase is that an existing informal stylistic option is used more often in writing than was the case thirty years ago.

In two of the most laborious studies undertaken on the material so far, Siemund (1993) and Raab–Fischer (1995) have established that the frequency of the inflectional genitive has increased in roughly the same measure that genitival *of*-phrases have become rarer. From their findings, I have compiled the following table, giving the '*s*/*of*-ratios for seven noun classes:

	LOB A–C	*FLOB A–C*
personal names	443: 178	692: 170
personal nouns	259: 483	245: 360
collective nouns	175: 528	311: 381
higher animals	5: 8	9: 9
geographical/locative nouns	159: 478	286: 331
temporal nouns	80: 149	120: 144
other nouns	38: 2059	79: 1984
all nouns	**1159: 3883**	**1742: 3379**

Table 3: *S*-genitives vs. *of*-genitives in seven noun classes.

Again, we are faced with the by now familiar situation: an alleged 'new' use, the *s*-genitive with 'other' nouns, has increased considerably, but the greater part of the fluctuation is accounted for by changing preferences in areas where there has been variation for a long time already. Stylistic factors seem to be involved, but they are less clearly related to the spoken/written dimension than was the case with the progressive and the *going-to*-future.

A final example, in which the influence of spoken English on writing is obvious immediately, is the

growing tolerance of contractions in writing. From the many results in Krug (1994), the following figures on *it's* are particularly striking:

	LOB A–C	*FLOB A–C*	*Brown A–C*	*Frown A–C*
in quotations	15	44	13	90
in 'Headlines'	1	8	4	11
in normal text	7	48	30	112
total	**23 (479)**	**100 (345)**	**47 (267)**	**213 (160)**

Table 4: Use of *it's* in four corpora.

The figures in brackets give the numbers for uncontracted forms. The results show that the contraction rates of spoken English have not been reached yet, but that a giant stride towards this has been taken in the past thirty years, particularly in written American English, where the contracted form *it's* is already the statistical norm.

4. Changing English grammar: incipient grammaticalisation

In contrast to the high-frequency phenomena discussed in the preceding section, the figures reported here are suggestive but not conclusive. However, I think it is well to remind ourselves that the relationship between statistical and linguistic significance is a complex one: there are statistically significant patterns in corpora which cannot be interpreted linguistically, and some linguistically significant facts from corpora are not statistical.

Grammaticalisation theory, that is the study of how grammatical morphemes are produced from the lexicon, is one of the fastest growing areas of modern linguistic theory (see Mair, 1994 for references). What made me think of bringing corpus-linguistics and grammaticalisation theory together were frequent assertions on the part of grammaticalisation theorists that their method—so successful in the study of remote linguistic history—failed in the analysis of ongoing changes. Compare, for example, the following statement:

> Die früheste Phase der Grammatikalisierung—also die Entstehung von Formeln und einfachen 'pattern'—aktuell zu verfolgen, ist phänomenologisch unmöglich. Ungeheure Massen an Diskursen mit einem potentiell grammatikalisierenden Kandidaten müßten aufgezeichnet und, vor allem ausgewertet, werden, doch nach welchen Kriterien? Und welche sind die Kandidaten? (Compes et al., 1993, p. 20)
>
> [To document the earliest stage of grammaticalisation, that is the emergence of formulæ and simple patterns, is phenomenologically impossible. Huge masses of discourse containing a potential candidate for grammaticalisation would have to be sifted and—what is more—evaluated. But according to what criteria? And which are the candidates?]
>
> The study of grammatical change on the basis of data on synchronic (or, at best, brachychronic) variation in the contemporary stage of a language is subject to a serious problem of verification. Given presently available methodological means, it is next to impossible to know which of the changes that speech habits currently exhibit are synchronic manifestations of ongoing genuine language change, and which of them are but ephemeral fashions. (Lehmann, 1991, p. 532)

I find such scepticism unwarranted in the age of corpus-linguistics. Do we not have the masses of discourse that Compes et al. (1993) call for readily available in the form of an ever increasing number of newspapers on CD-ROM piling up annually? And aren't the LOB/FLOB and Brown/Frown corpora a

'presently available methodological means' for disentagling synchronic variation and genuine change in 'brachychronic' dimensions?[3]

Mair (1994) has identified some uses of see which could with some justification be regarded as candidates for early grammaticalisation. In Mair (1995) it is argued that the use of the verb help has changed rapidly in British English over the past thirty years. Not only has the bare infinitive now become the norm also in Britain, but in both British and American English the overall frequency of *help* + infinitive has increased steeply. Here is the updated version of the table in Mair (1995, p. 264):

	LOB A–C	*FLOB A–C*	*Brown A–C*	*Frown A–C*
1. *help* + bare inf.	4	21	9	36
2. *help* + object + bare inf.	1	8	10	21
3. *help* + *to*-inf.	14	6	5	7
4. *help* + object + *to*-inf.	3	7	4	2
bare inf.: *to*-inf.	17	29:13	19:9	57:9
total	**22**	**42**	**28**	**66**

Table 5: Use of *help* + infinitive in four corpora.

With the new figures from Frown the original hypothesis can be defended even more strongly: certain semi-idiomatic uses of *help*, in which the verb is used with prepositional force (e.g. *more money to help pay the bill*, which is roughly equivalent to *more money for paying the bill*) are grammaticalising, with the presumable end-point of the development being the addition of another complex deverbal preposition to the inventory of existing ones. Provisional spot checks on the not yet completed remaining portions of the corpora show that the development is not peculiar to the language of the press – a possibility which was mentioned in a cautionary remark in the original study (Mair, 1995, p. 270).

It is expected that the combination of statistical and qualitative textlinguistic methods in the study of this and similar phenomena will be one of the most productive uses the completed corpora will eventually be put to.

5. The 'colloquialisation' of the norms of written English

It seems that a project originally designed to document ongoing grammatical changes in present-day English has in fact produced a record of a sociolinguistic or discourse-historical phenomenon – the 'colloquialisation' of the norms of written English which has taken place over the past thirty years or so. The increasing frequency of the progressive and the *going-to* future, writers' growing willingness to use contracted forms, and to some extent also the shifts noted in the choice between inflectional and periphrastic genitives are not due to the fact that the grammar of the language itself has changed. Rather, these developments show that informal options which have been available for a long time are chosen more frequently today than would have been the case thirty years ago. Pending the completion of FLOB and Frown, this can be demonstrated for the English of newspapers only, but it seems plausible to generalise the observation to written English as a whole.

The colloquialisation of the norms of written usage reflected in our parallel corpora is the linguistic correlate of a general societal trend, namely an informalisation of manners and codes of conduct that several historians and sociologists have considered as typical of the advanced industrialised societies that arose in the West after World War II (see Hobsbawm, 1994, p. 331 and passim, Elias, 1989, p. 31–158, on 'Zivilisation und Informalisierung', Featherstone, 1991, p. 45, 59–60). The late nineteen-sixties and early seventies, with their student rebellions, are regarded as the watershed in the transition from societies marked by formal and explicitly hierarchical institutional structures and rigid codes of decorum

[3] It is true that for the study of the very early stages of grammaticalisation similar quantities of spoken material would be necessary, and this is indeed a limitation.

to societies which were more democratic—the optimistic interpretation—or veiled existing hierarchical structures through the promotion of an egalitarian and informal public atmosphere (thus the pessimist's interpretation). It so happens that LOB and Brown were sampled shortly before the '1968' cultural revolt, and our corpora about two decades later, so that its linguistic repercussions are fortuitously captured in our material.

Sociologists and historians who are interested in the process of informalisation concern themselves mostly with the socio-psychological aspects of the phenomenon. Elias (1989), for example, has argued that—contrary to what one would think—the more easygoing manners of today should not be interpreted as a weakening of emotional controls in the individual but as a strengthening, because only the highly controlled individual can cope with the many choices available in a social climate as informal and unstructured as the present one. Rigidly enforced external norms compensate for individual weaknesses, but a strong sense of self is required to survive in an atmosphere of public *anomie*. But as the present paper is certainly not the place to explore this philosophical argument any further, let us turn to the possible consequences the move toward informalisation may have had for recent language history. Elias himself notes that changes in the communicative conventions of a society are clear clues to what may be going on under the surface. His *Studien über die Deutschen* has insightful comments on different modes of address among university students and students and staff in the Weimar Republic and the early years of the Federal Republic on the one hand, and present-day Germany on the other (p. 329–360). Similarly, Hobsbawm (1994) characterises the nineteen-sixties as marked by a 'demotic turn in the tastes of the middle- and upper-class young in the Western world' (p. 331), a formulation which easily accommodates the linguistic developments that emerge from a comparison of our parallel corpora. Hobsbawm also insists that this demotic turn is a double-edged phenomenon. On the one hand, it may be emancipatory – a sign of genuine interest in and respect for the way of life of the lower classes. On the other hand, it could be exploitative – using elements borrowed from the culture of the underdog out of context, in order to shock the elite without eroding its position of power.

In interpreting the findings from the corpora, is there anything more to say than that the development of stylistic conventions parallels the development of society as a whole – a point which should be fairly uncontentious? Can we perhaps more systematically describe the way in which the two trends interact? Here the work of Norman Fairclough and the school of Critical Discourse Analysis it has inspired is helpful even for those who do not share the movement's left-wing political activism.

Fairclough (1992) investigates 'discourse and social change in contemporary society' (thus the title of a chapter in his p. 200–224)[4]. He identifies three major recent shifts in the field of communicative norms, namely the democratisation, the commodification, and the technologisation of discourse. The two last-named tendencies need not concern us here, but 'informality,' a narrowing of the gap between the norms of speech and writing, is seen as a constituent part of the democratisation of discourse. Fairclough sees it as proceeding alongside changes in:

> relations between languages and social dialects, access to prestigious discourse types, elimination of overt power markers in institutional discourse types with unequal power relations [...] and changes in gender-related practices in language. (Fairclough, 1992, p. 201)

In a somewhat extravagant metaphor, conversational discourse is said to 'colonise' the media and many other domains originally considered the preserve of formal/written styles:

> One dimension of this manifestation of informality is a shift in the relationship between spoken and written discourse. We had examples of this from newspapers [...] one finds the shift towards conversation not only throughout the printed media and advertising, but also in new designs for official forms, such as claim forms for social welfare payments [...]. The shifts of speech

[4] Although he is based at Lancaster, one of the hotbeds of corpus-linguistics, it is interesting to note that it does not occur to him to do so on the basis of corpora, but this is beside the point here.

> towards writing may have had their heyday; contemporary cultural values place a high valuation on informality, and the predominant shift is towards speech-like forms in writing. (Fairclough, 1992, p. 204)

Being the ever-vigilant social activist, Fairclough concludes with a warning: 'there is a question about the extent to which informality is simulated for strategic reasons; I return to this below' (p. 205).

One interesting issue which is certainly open to systematic investigation by corpus-linguists is the relationship between colloquial writing and real speech. It is true that more and more spoken features make it into written English, but this is only part of the story. In addition, there is a range of linguistic features that are rare or absent in speech but are also used to lend an informal flavour to a written text, for example noun-phrase name appositions of the type *Labour Leader Tony Blair* (for *Tony Blair, the Labour Leader*) or *aging revolutionary leader Fidel Castro* (for *Fidel Castro, the aging revolutionary leader*) investigated in Jucker (1992). The colloquialisation of the norms of written English is thus a phenomenon which comprises two distinct but interlocking components: genuine informality, that is the more or less unconscious carrying over of spoken/conversational features into writing, and anti-formality, which could be defined as the conscious deployment of selected stylistic markers in order to reduce the degree of formality of a text[5]. The analysis of colloquialisation is certainly not made easier by the fact that quite often one and the same linguistic marker may be a signal either of informality or of anti-formality – depending on whether it is used unconsciously or as a consciously deployed rhetorical device.

In charting the spread of spoken/conversational features through writing, it would be interesting to see whether it proceeds across the board, or whether there are privileged points of entry, for example quotations or passages at the beginning or the end of articles in which it is particularly important to establish direct rapport with one's readership. In his study of contractions Krug has pointed out the frequent use of what he calls 'farewell contractions,' showing that the latter is probably the case. A second look at the material also makes it obvious that the steep rise in the use of the *going-to*-future is almost entirely due to its use in direct quotations: a full 51 of the 67 instances in Frown occur in passages of direct speech, and the lesser increase in FLOB can be accounted for in the same way.

6. Conclusion

The paper has presented some results obtained so far in the comparison of the 1961 LOB and Brown and the 1991/1992 FLOB and Frown corpora. Very few genuine instances of grammatical change were noted. Most changes observed could be interpreted as a result of the colloquialisation of the norms of written English which has taken place over the past thirty years. This colloquialisation is the linguistic correlate of a general social trend towards greater informality. Within corpus linguistics, the present study can be seen as a continuation of the very few previous attempts to use ICAME corpora as resources for cultural studies (cf., e.g. Hofland & Johansson, 1982, Leech & Fallon, 1992[6], and most recently Stubbs, 1996); in a broader linguistic context, I hope that it has pointed out one way in which corpus linguistics could contribute to an important new interdisciplinary field of study, the historical evolution of discourse conventions.

References

Allsopp, R. (1996). *Dictionary of Caribbean English usage*, Oxford University Press, Oxford.

[5] The distinction between informal and anti-formal styles follows ideas laid own in Allsopp (1996).

[6] This study reports on the results of a comparative lexical-content analysis of Brown and LOB, the daring summary of which deserves quotation: "Wrapping up the whole analysis [...] in one wild generalization, we may propose a picture of US culture in 1961—masculine to the point of machismo, militaristic, dynamic and actuated by high ideals, driven by technology, activity and enterprise—contrasting with one of British culture as more given to temporizing and talking, to benefitting from wealth rather than creating it, and to family and emotional life, less actuated by matters of substance than by considerations of outward status." (p. 44–45).

Barber, Ch. (1964). *Linguistic change in present-day English*, Oliver and Boyd, London and Edinburgh.
Bauer, L. (1994). *Watching English change: An introduction to the study of linguistic change in standard Englishes in the 20th century*, Longman, London.
Biber, D., Finegan, E. & Atkinson, D. (1994). *ARCHER and its challenges: Compiling and exploring a representative corpus of historical English registers*, in U. Fries, G. Tottie & P. Schneider (eds), *Creating and using English language corpora: Papers from the Fourteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora, Zürich, 1993*, Rodopi, Amsterdam, p. 1–14.
Bloomfield, L. (1933). *Language*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
Compes, I., Kutscher, S. & Rudorf, C. (1993). *Pfade der Grammatikalisierung: Ein systematisierter Überblick*, Arbeitspapier 17, Institut für Sprachwissenschaft der Universität, Köln.
Elias, N. (1989). *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*, edited by M. Schröter, Suhrkamp, Frankfurt.
Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*, Polity Press, Cambridge.
Featherstone, M. (1991). *Consumer culture and postmodernism*, Sage, London.
Gloderer, G. (1993). *Morphological regularisation of irregular verbs: A comparison of British and American English*, unpublished M.A. Thesis, Freiburg.
Graf, D. (1996). *Relative clauses in their discourse context: A corpus-based study*, unpublished M.A. Thesis, Freiburg.
Greenbaum, S. (1986). *The Grammar of Contemporary English and The Comprehensive Grammar of the English Language*, in G. Leitner (ed.), *The English Reference Grammar*, Niemeyer, Tübingen, p. 6–14.
Greenbaum, S. (1988). *Good English and the grammarian*, Longman, London.
Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes: The short twentieth century 1914–1991*, Michael Joseph, London.
Hofland, K. & Johansson, S. (1982). *Word frequencies in British and American English*, Norwegian Computing Center for the Humanities, Bergen.
Holmes, J. (1994). *Inferring language change from computer corpora: Some methodological problems*, in "ICAME", 18, p. 27–40.
Hundt, M. (1996). *New Zealand English and its relation to British and American English: A corpus-based study in morphosyntactic variation*, Ph.D. Thesis, Freiburg.
Jespersen, O. (1909–1949). *A modern English grammar on historical principles*, 7 vols., Munksgaard, Copenhagen.
Jucker, A. (1992). *Social stylistics: Syntactic variation in British newspapers*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.
Krug, M. (1994). *Contractions in spoken and written English: A corpus-based study of short-term developments since 1960*, unpublished M.A. Thesis, Exeter.
Lass, R. (1980). *On explaining language change*, Cambridge University Press, Cambridge.
Leech, G. & Fallon, R. (1992). *Computer corpora: What do they tell us about culture?*, in "ICAME", 16, p. 29–50.
Lehmann, C. (1991). *Grammaticalization and related changes in contemporary German*, in E. Closs Traugott & B. Heine (eds), *Approaches to grammaticalisation*, vol. II, Benjamins, Amsterdam, p. 493–535.
Lovejoy, J. (1995). *Prepositions in British and American English: A computer-aided corpus study*, in "AAA", 20, p. 55–74.
Mair, C. (1994). *Is **see** becoming a conjunction? The study of grammaticalisation as a meeting ground for corpus linguistics and grammatical theory*, in U. Fries, G. Tottie & P. Schneider (eds), *Creating and using English language corpora: Papers from the Fourteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora, Zürich, 1993*, Rodopi, Amsterdam, p. 127–137.
Mair, C. (1995). *Changing patterns of complementation, and concomitant grammaticalisation, of the verb **help** in present-day British English*, in B. Aarts & Ch. F. Meyer (eds), *The verb in contemporary English: theory and description*, Oxford University Press, Oxford, p. 258–272.
Mair, C. & Hundt, M. (1995). *Why is the progressive becoming more frequent in English? – A corpus-based investigation of language change in progress*, in "Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", 43, p. 111–122.
Olofsson, A. (1990). *A participle caught in the act: On the prepositional use of following*, in "Studia Neophilologica", 62, p. 23–35, 129–149.
Potter, S. (1969), 2nd ed. 1975. *Changing English*, André Deutsch, London.
Raab–Fischer, R. (1995). *Löst der Genitiv die **Of**-Phrase ab? Eine korpusgestützte Studie zum Sprachwandel im heutigen English*, in "Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", 43, p. 123–132.
Sand, A. & Siemund, R. (1992). *LOB—30 years on ...*, in "ICAME", 16, p. 119–122.
Sand, A. (1996). *Linguistic variation in Jamaica: A corpus-based analysis of radio and newspaper language*, Ph.D. Thesis, Freiburg.
Siemund, R. (1993). *Aspects of language change in progress: A corpus-based study of British newspaper English in 1961 and 1991*, unpublished M.A. Thesis, Freiburg.
Siemund, R. (1995). *For who the bell tolls: Why corpus linguistics should carry the bell in the study of language change in present-day English*, in "AAA", 20, p. 351–377.
Skandera, P. (1995). *Computergestützte Korpuslinguistik und Sprachwandelforschung: Grammatische Neuerungen in der amerikanischen Pressesprache seit 1961*, unpublished M.A. Thesis, Freiburg.
Stubbs, M. (1996). *Text and corpus analysis*, Blackwell, Oxford.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Corpusurile paralele. O modalitate de cercetare în timp real a schimbării lingvistice în curs de realizare

Christian Mair*

Departamentul de Anglistică, Universitatea „Albert Ludwig" din Freiburg, Rempartstr. 15, DE–79098 Freiburg, Germania

Despre articol

Istoric:
Primit 3 iunie 2014
Acceptat 12 iunie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
lingvistica corpusului
schimbare lingvistică
limba engleză contemporană
corpusuri paralele
informalitate

Rezumat

Lucrarea valorifică date din patru corpusuri corespondente de cîte un milion de cuvinte, Brown (Engleză americană, 1961), LOB (Engleză britanică, 1961), Frown (Engleză americană, 1992) și FLOB (Engleză britanică, 1991) pentru a oferi o descriere integrată a variației sincronice (regionale și stilistice) și a schimbărilor diacronice pe termen scurt din engleza literară scrisă. Analiza unui număr relativ mare de variabile morfosintactice arată că schimbările structurale directe sînt mai degrabă rare în perioada avută în vedere. Cu toate acestea, există numeroase evoluții diacronice semnificative sub aspect statistic care, considerate împreună, oferă dovezi ce atestă o tendință discursiv-pragmatică unitară, și anume, „colocvializarea" normelor limbii engleze scrise. Se consideră că această evoluție lingvistică este motivată de un curent socio-cultural mai larg, deplasarea gustului public către o exprimare informală din ce în ce mai pregnantă.

1. Introducere

Gradul de interes public (și numărul de studii) privind schimbarea lingvistică în limba engleză contemporană se află în raport de inversă proporționalitate cu fiabilitatea principalelor metode întrebuințate în cercetarea fenomenului, mai precis observațiile de conjunctură ale observatorilor, călătorilor și expatriaților. Această stare de fapt contrastează pregnant cu studiile asupra limbii engleze vechi și medievale, invariabil axate pe cercetarea mai mult sau mai puțin sistematică a unor segmente ale corpusului existent de texte scrise. Lucrarea de față este o încercare de a adapta, în studiul schimbărilor actuale, metodele folosite pe scară largă în analiza pe bază de corpus a stadiilor anterioare de limbă engleză. În acest demers, împărtășesc optimismul lui Janet Holmes, care afirmă că:

> „Perspectiva de a folosi informațiile de ordin cantitativ pentru a evalua manifestarea în timp a schimbării lingvistice este captivantă. În mod cert este posibilă realizarea de comparații sugestive și interesante între frecvențele elementelor din corpusuri de mărimi și alcătuiri similare, realizate în momente diferite." (Holmes, 1994, p. 37).

Tipul „clasic" de analiză avut în vedere constă în compararea corespondențelor lingvistice între traducerile succesive ale Bibliei. Deoarece corpusul biblic este constant ca mărime și compoziție, prezența unor forme noi sau a unor mutații în distribuția variantelor fie se datorează hazardului, fie este o reflectare nemijlocită a inovației și evoluției lingvistice. Jespersen ne oferă una din numeroasele ilustrări ale metodei în cauză:

> „Măsura în care limba se schimbă sub acest aspect poate fi reliefată de comparația pe care i-am sugerat-o unuia dintre elevii mei, și anume de a verifica corespondențele între Evanghelia Sf. Marcu din Versiunea Autorizată[a] și versiunea din secolul al XX-lea: în 28 de cazuri, în ambele

*Adresă de corespondență: *christian.mair@anglistik.uni-freiburg.de*.

[a]Biblia Regelui Iacob I (King James Bible, 1611) (n.tr.)

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

> versiuni au fost identificate timpuri dezvoltate[b], însă, în 78 de cazuri, în versiunea nouă figurau timpuri dezvoltate, în vreme ce în Versiunea Autorizată erau timpuri simple, și doar într-un singur caz în Versiunea Autorizată exista un timp dezvoltat, iar în versiunea nouă, un timp simplu." (Jespersen, 1909–1949, IV, p. 177).

Traducerile aceluiași text, dar din perioade diferite, constituie cazuri rare și fericite de corpusuri corespondente. Proiecte precum ARCHER (corpus istoric reprezentativ de registre ale limbii engleze, vezi Biber et al., 1994) și Corpusul Helsinki demonstrează că este posibilă obținerea de rezultate, deși corespondența este delimitată mai cuprinzător, cum ar fi, de pildă, prezența unui volum comparabil de material lingvistic din texte de același fel sau de tip asemănător.

Cercetarea limbii engleze moderne cu mijloacele lingvisticii corpusului s-a dezvoltat mai cu seamă la începutul anilor 1960, prin compilarea corpusurilor Brown și LOB[c], acestea fiind eșantioane de corespondențe privind limba literară scrisă în Statele Unite ale Americii și în Marea Britanie. Aceste baze de date au în prezent o vîrstă apreciabilă. Pentru a le menține utilitatea, a fost necesară alcătuirea unor replici—temporar cunoscute sub denumiri ca Frown și FLOB[1]—cu aceleași dimensiuni și alcătuiri, dar cu material textual din anii 1991 și 1992, nu din 1961, ca în corpusurile originale.

Ansamblul celor patru corpusuri corespondente aflate la dispoziția cercetătorilor a permis:

i) testarea unora din ipotezele actuale privind schimbarea lingvistică în limba engleză contemporană;
ii) identificarea unor schimbări nediscutate în literatura de specialitate, prin compararea sistematică a frecvențelor lexicale, în special pe cele ale elementelor din clase închise;
iii) abordarea sistematică a unuia dintre aspectele metodologice majore în cercetarea schimbării în curs de realizare, și anume inter-dependența variației regionale (în cazul de față britanică vs. americană) și stilistice sincronice, pe de o parte, și evoluțiile diacronice, pe de altă parte.

În acest cadru, este oportun un comentariu asupra utilității corpusurilor. Aceste instrumente nu îl pot călăuzi pe utilizator către identificarea originii unei inovații. Cele mai multe schimbări fonetice și morfosintactice își au izvorul probabil în vorbire, după care se răspîndesc în scris, și nu rezultă nimic din faptul că o atestare anterioară a 'ceva nou' este, din întîmplare, prezentă și în Frown sau FLOB, chiar dacă avem de-a face cu inovații de factură scrisă. Acest aspect este subliniat de Lass (1980, p. 95) în concordanță cu Bloomfield (1933, p. 347 ș.u.):

> „În ultimă instanță, nu poate fi surprins cu exactitate momentul în care o schimbare începe să se realizeze (poate din pură întîmplare, și nici atunci nu am putea ști cu siguranță ce anume observăm)",

iar acest aspect este *a fortiori* adevărat pentru demersul de față, întemeiat în mod exclusiv pe fapte de limbă scrisă.

Așadar, interesul principal al lucrării nu este legat de momentul de apariție, ci de răspîndirea unui element novator, înregistrat ca mutație în raport cu diacronia ipostazelor formale.

E de la sine înțeles că datele cuprinse în corpusurile de limbă scrisă nu sînt de folos în cercetarea schimbărilor sonore. Mai mult decît atît, corpusuri precum FLOB și Frown sînt prea mici pentru a permite

[b] În concepția lui Jespersen, un timp dezvoltat este o structură verbală complexă, de tip sintetic sau analitic, formată pe baza unei forme verbale simple. Astfel, în limba engleză, un timp simplu precum prezentul indicativului: *You write*, intră în opoziție cu timpuri dezvoltate precum aspectul continuu al aceluiași timp: *You are writing*, ori cu forme analitice cum ar fi trecutul emfatic: *He did sing* sau viitorul anterior: *He shall have been singing* (n.tr.).

[c] Corpusul LOB [Lancaster–Oslo/Bergen] este o bază de date lingvistice de aproximativ un milion de cuvinte, compilată prin colaborarea specialiștilor de la universitățile din Lancaster (Marea Britanie), Oslo și Bergen (Norvergia), ca reacție față de apariția corpusului BROWN [Brown University Standard Corpus of Present-Day American English], alcătuit de Henry Kucera și W. Nelson Francis. Proporționale ca mărime și ca diversitate textuală, cele două corpusuri pun față în față eșantioane de text scris din engleza americană (BROWN) și britanică (LOB) (n.tr.).

[1] Frown, de la „Freiburg version of Brown Corpus" [Varianta de la Freiburg a corpusului Brown]; FLOB, de la „Freiburg version of the LOB corpus" [Varianta de la Freiburg a corpusului LOB] (indicațiile între paranteze pătrate aparțin traducătorului). Cititorul este rugat să ierte jocurile de cuvinte involuntare.

investigarea neologismelor și a majorității procedeelor lexical-formative. De aceea, schimbările gramaticale, mai ales cele din categoria fenomenelor cu frecvență ridicată de uz, constituie aria de cercetare cea mai promițătoare.

2. Cercetări anterioare asupra schimbării gramaticale în engleza contemporană

Studiile notabile dedicate problemei sînt trei monografii, din care două (Barber, 1964 și Potter, 1969) prezintă rezultate documentate ale unor observații individuale, în timp ce Bauer (1994) oferă prima investigație în care se adoptă o perspectivă întemeiată pe analiza la scară foarte mică a datelor dintr-un corpus. Dacă se ia în considerare că baza de date folosită este alcătuită din texte dintr-un singur gen (editoriale publicate în cotidianul Times între 1900 și 1985) și nu depășește 200.000 de cuvinte care evidențiază optsprezece stadii succesive de limbă dintre 1900 și 1985, rezultatele sînt neconcludente.

În limba engleză literară actuală par a se produce următoarele schimbări de tip gramatical:

a) regularizarea analogică a formelor neregulate de plural ale substantivelor și a formelor verbale de trecut și de participiu trecut,
b) suspendarea opozițiilor de caz ale pronumelor [de exemplu, *he* (*el*)/ *him* (*lui*)] și pierderea lui *whom* (*cui*),
c) creșterea frecvenței substantivelor inanimate cu forme de genitiv sintetic (engl. *s-genitive* – n.tr.),
d) descreșterea frecvenței comparativului cu flectiv în cazul adjectivelor disilabice și, într-o anumită măsură, chiar a celor monosilabice,
e) creșterea frecvenței viitorului continuu și a celui de tip *going-to*; noi întrebuințări ale viitorului continuu în structuri verbale ce exprimă starea,
f) formele de trecut simplu care le uzurpă pe cele de mai mult ca perfect și de prezent perfect,
g) schimbările din sistemele de verbe modale și auxiliare (de pildă, dispariția lui *shall* din forma de viitor, marginalizarea lui *ought to*, regularizarea verbelor *have*, *need*, *dare* și *used to* în interogații și negații, gramaticalizarea formelor *wanna* și *gotta*, înlocuirea lui *might* cu *may* în anumite contexte),
h) creșterea numărului și frecvenței de uz ale verbelor frazale,
i) seria de schimbări parțial conflictuale ale acordului dintre verb și substantiv (precum toleranța crescută față de folosirea pronumelui de plural *they* ca „singular" și toleranța redusă față de întrebuințarea formelor verbale de plural acordate cu substantive colective—cf. *the government are*...),
j) revitalizarea subjonctivului în exprimarea formală.

Față de aceste tendințe, mai există o serie de schimbări lexico-gramaticale care afectează de obicei doar elemente lexicale individuale și care, în mod normal, se produc datorită schimbărilor de sens, acestea afectînd cadrele sintactice de ocurență ale cuvintelor respective (de ex. *that's a nonsense*, discutat de Greenbaum, 1986, p. 6–7), reanalizei[d] (*due to*), conversiunii (folosirea lui *like* drept conjuncție) sau gramaticalizării progresive (întrebuințările cvasi-prepoziționale ale participiului *following*, cf. Olofsson, 1990). Astfel de fenomene tind să treacă neobservate dacă nu cumva trezesc mînia prescriptiviștilor, caz în care importanța lor este mult exagerată, așa cum s-a întîmplat în cruciada iscată de *hopefully* (cf. Greenbaum, 1988, p. 11).

În cele ce urmează, voi prezenta succint cîteva din rezultatele deja obținute prin demersuri cantitative solide (Secțiunea 3). Cu toate acestea, cea mai fructuoasă arie de cercetare rămîne aceea în care testarea anumitor ipoteze formulate în literatura de specialitate se sprijină pe statistici relativ modeste, așa cum se întîmplă, de exemplu, în studiile teoretice privind gramaticalizarea. Beneficiile cooperării între lingviștii interesați de corpusuri și cei preocupați de teorie sînt evidente. Lingviștii interesați de corpusuri își văd liniștiți de ale lor, cu o oarecare doză de ingenuitate, adăugînd cu entuziasm noi seturi de date cantitative la cele deja existente și fără a se preocupa prea mult de însemnătatea în plan mai cuprinzător a descoperirilor

[d]Engl. *reanalysis*. În lucrarea *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, ediția a șasea, 2008, Blackwell, p. 403, David Crystal definește termenul drept „schimbare care afectează structura sau funcția unei forme lingvistice. De exemplu, cînd două cuvinte se contopesc sau se compun, identitatea fiecărui constituent este reanalizată ca întreg (*hair*, substantiv + *cut*, verb = *haircut*, substantiv)" (n.tr.).

pe care le fac. Pe de altă parte, studiul teoretic al gramaticalizării operează cu un număr limitat de exemple consacrate (cum ar fi gramaticalizarea verbului go și a verbelor ce funcționează ca mărci ale viitorului în diverse alte limbi), dar întîmpină dificultăți serioase de ilustrare de îndată ce atenția se axează asupra unor fenomene mai recente. De aceea este indicat ca cele două perspective să fie corelate pentru ca fiecare să-și întărească exact părțile mai slabe. Acest aspect va fi explorat și discutat în Secțiunea 4.

În Secțiunea 5 va fi argumentat că schimbările cele mai pronunțate în uzul formelor gramaticale nu sînt direct legate de inovația de tip gramatical. Mai degrabă, ele reflectă o colocvializare a limbii engleze scrise, adică o schimbare a convențiilor stilistice provocată de curentul informalității și (pseudo-)democratizării care afectează societățile capitaliste dezvoltate (cf. Hobsbawm, 1994; Featherstone, 1991; Elias, 1989).

3. Schimbări gramaticale în limba engleză: cîteva evoluții semnificative din punct de vedere statistic

Mair & Hundt (1995) au demonstrat că nu există[2] deosebiri statistice semnificative în privința formelor de aspect continuu din textele secțiunilor de publicistică din corpusurile Brown și LOB. Cu alte cuvinte, corpusurile nu prezintă evidențe care să reflecte diferențe regionale în întrebuințarea aspectului continuu în engleza americană și britanică. Există, totuși, deosebiri „foarte semnificative" și „semnificative" între LOB și FLOB și între Brown și Frown. Acest fapt dovedește că uzul aspectului continuu s-a schimbat în ultimii treizeci de ani. Cele mai interesante date sînt următoarele:

	Brown A–C	*Frown A–C*	*LOB A–C*	*FLOB A–C*
prezent continuu	349	408	340	408
aspect continuu (total)	593	663	606	715

Tabela 1: Formele de aspect continuu în patru corpusuri.

Deosebirile între Brown și Frown sînt „semnificative", iar cele dintre Lob și FLOB sînt „foarte semnificative". În analiza calitativă detaliată a materialului nu au fost identificate cauze gramaticale pentru creșterea observată. Întrebuințări pretins noi precum verbe de stare sau structuri cu aspect continuu, de tipul „*it* + *is being* expletiv" (de exemplu, *it was being the afternoon of a lifetime*[c]) fie erau deja prezente în materialul vechi, fie nu au fost atestate în cel nou. În orice caz, astfel de întrebuințări sînt atît de rare încît nu influențează deloc statistica. Astfel, singura motivație a creșterii este că, în prezent, aspectul continuu este mai des folosit în situațiile în care alegerea între formele aspectuale simple și continue există de mai multă vreme. Întrucît în asemenea cazuri aspectul continuu este în mod obișnuit considerat o opțiune stilistică de tip informal, problema va fi dezbătută în secțiunea a cincea.

Același studiu a relevat că viitorul de tip *going-to* a devenit mai frecvent (Mair & Hundt, 1995, p. 114):

	Brown A–C	*Frown A–C*	*LOB A–C*	*FLOB A–C*
viitorul de tip *going-to* în vorbirea directă	7	51	9	19
viitorul de tip *going-to* (total)	**30**	**67**	**30**	**46**

Tabela 2: Formele de viitor *going-to* în patru corpusuri.

Frecvența mai mare a formelor în materialul nou nu se datorează prezenței de întrebuințări noi. Din nou, cea mai plauzibilă explicație a creșterii este că respectiva opțiune stilistică informală se folosește mai frecvent în scris decît în urmă cu treizeci de ani.

[2] Ca singură excepție este viitorul continuu, mai frecvent în materialul lingvistic britanic, cu indicele de semnificație „c" (= „semnificativ", spre deosebire de „b – foarte semnificativ" și „a – cel mai semnificativ", cf. Mair & Hundt, 1995, p. 120–121).

[c] A fost după-amiaza vieții (n.tr.).

În două dintre cele mai laborioase studii întreprinse pînă acum asupra materialului, Siemund (1993) și Raab–Fischer (1995) au stabilit că frecvența genitivului flexionar a crescut în aproximativ aceeași măsură în care structurile genitivale cu *of* au devenit mai rare. Am sintetizat tabelul de mai jos pe baza studiilor menționate, furnizînd raportul *'s/of* pentru șapte categorii de substantive:

	LOB A–C	*FLOB A–C*
nume de persoană	443: 178	692: 170
substantive personale	259: 483	245: 360
substantive colective	175: 528	311: 381
animale superioare	5: 8	9: 9
substantive locative/geografice	159: 478	286: 331
substantive temporale	80: 149	120: 144
alte substantive	38: 2059	79: 1984
substantive (total)	**1159: 3883**	**1742: 3379**

Tabela 3: Formele genitivale sintetice (cu *'s*) vs. analitice (cu *of*) în șapte categorii de substantive.

Ne aflăm iarăși în fața unei situații familiare: a crescut considerabil un presupus „uz" nou, genitivul sintetic (cu *'s*) al categoriei 'alte substantive', dar cea mai mare parte a fluctuației reflectă o schimbare de preferințe în zone în care variația exista deja de mult timp. Par a fi implicați factori stilistici, însă ei sînt mai puțin clar legați de dimensiunea vorbit/scris decît în cazul viitorului de tip *going-to*.

Un ultim exemplu care ilustrează influența evidentă a limbii engleze vorbite asupra celei scrise este toleranța crescută în scris față de contrageri. Dintre datele multiple oferite de Krug (1994), cele mai semnificative sînt ocurențele structurii *it's*:

	LOB A–C	*FLOB A–C*	*Brown A–C*	*Frown A–C*
în citate	15	44	13	90
în titluri	1	8	4	11
în textul normal	7	48	30	112
total	**23 (479)**	**100 (345)**	**47 (267)**	**213 (160)**

Tabela 4: Uzul construcției *it's* în patru corpusuri.

Numerele între paranteze rotunde oglindesc formele necontrase. Rezultatele arată că nu au fost încă atinși coeficienții de contragere din engleza vorbită, deși în ultimii treizeci de ani s-a făcut un salt uriaș în această direcție, mai ales în engleza americană, în care forma contrasă *it's* constituie deja norma, statistic vorbind.

4. Schimbări gramaticale în limba engleză: gramaticalizarea incipientă

Spre deosebire de fenomenele de mare frecvență discutate în secțiunea anterioară, datele prezentate în această secțiune sînt sugestive, dar nu concludente. Totuși, e bine să ne amintim că relația dintre semnificația statistică și cea lingvistică este complexă: în corpusuri există parametri relevanți sub aspect statistic, dar care nu pot fi interpretați din perspectivă lingvistică, după cum anumite fapte semnificative sub aspect lingvistic nu au impact statistic.

Teoria gramaticalizării, adică studiul manierei în care morfemele gramaticale se constituie din lexic, este unul din domeniile cu cea mai mare dezvoltare în teoria lingvistică modernă (vezi Mair, 1994 pentru referințe bibliografice). Ceea ce mi-a permis să unesc studiul lingvistic al corpusurilor cu teoria gramaticalizării ține de afirmațiile frecvent formulate de teoreticienii gramaticalizării, conform cărora metodele specifice cu randament bun în cercetarea istoriei lingvistice îndepărtate nu au dat roade în analiza schimbărilor în curs de realizare. Iată, spre exemplu, o asemenea afirmație:

> „Die früheste Phase der Grammatikalisierung—also die Entstehung von Formeln und einfachen 'pattern'—aktuell zu verfolgen, ist phänomenologisch unmöglich. Ungeheure Massen an Diskursen mit einem potentiell grammatikalisierenden Kandidaten müßten aufgezeichnet und, vor allem ausgewertet, werden, doch nach welchen Kriterien? Und welche sind die Kandidaten?" (Compes et al., 1993, p. 20)
>
> [Cercetarea primei faze de gramaticalizare, adică apariția formulelor și tiparelor simple este o imposibilitate fenomenologică. O masă discursivă imensă în care să existe potențiale elemente de gramaticalizare ar trebui parcusă și, mai cu seamă, evaluată. Dar în acord cu ce criterii? Și care sînt elementele?]
>
> „Studiul schimbării de natură gramaticală pe baza datelor evidențiate de variația sincronică (sau, cel mai bine, brahicronică) din stadiul actual al unei limbi rămîne o problemă serioasă de analizat. Date fiind mijloacele metodologice aflate în prezent la dispoziția cercetătorilor, este aproape imposibil de știut care dintre schimbările prezente în vorbire sînt manifestări sincronice ale unei autentice schimbări de limbă în curs de realizare și care sînt mode efemere." (Lehmann, 1991, p. 532)

Acest scepticism este nefondat în era lingvisticii cantitative. Nu există deja volumul de material discursiv solicitat de Compes et al. (1993) sub formă de ziare în format digital, acumulate masiv de la an de an? Nu sînt corpusurile LOB/FLOB și Brown/Frown „mijloacele metodologice aflate în prezent la dispoziție" pentru a clarifica cum se manifestă variația sincronică și schimbarea autentică ce ține de dimensiunea „brahicronică"?[3]

Mair (1994) a identificat cîteva întrebuințări ale verbului *see* 'a vedea' care ar putea, cu motivația de rigoare, fi considerate drept ipostaze de gramaticalizare timpurie. În Mair (1995) se argumentează că folosirea verbului *help* 'a ajuta' s-a schimbat rapid în engleza britanică din ultimii treizeci de ani. Nu e numai faptul că infinitivul zero s-a constituit în normă în Marea Britanie, ci și că frecvența generală a structurii *help* + infinitiv a crescut simțitor. Iată o versiune actualizată a tabelului din Mair (1995, p. 264):

	LOB A–C	*FLOB A–C*	*Brown A–C*	*Frown A–C*
1. *help* + infinitiv zero	4	21	9	36
2. *help* + complement + infinitiv zero	1	8	10	21
3. *help* + infinitiv simplu	14	6	5	7
4. *help* + complement + infinitiv simplu	3	7	4	2
infinitiv zero: infinitiv simplu	17	29:13	19:9	57:9
total	**22**	**42**	**28**	**66**

Tabela 5: Uzul construcției *help* + infinitiv în patru corpusuri.

Cu ajutorul noilor date din corpusul Frown, ipoteza de plecare poate fi susținută cu mai multă fermitate: anumite întrebuințări semi-idiomatice ale verbului *help* cu rol prepozițional (de ex., enunțul *more money to help pay the bill*[f], echivalent, în linii mari, cu *more money for paying the bill*[g]) se gramaticalizează, punctul final al acestei evoluții fiind adăugarea unei prepoziții deverbale complexe în inventarul celor deja existente. Verificări de control în porțiunile de corpus rămase incomplete dezvăluie că schimbarea nu este specifică limbajului presei, posibilitatea fiind menționată cu precauție în studiul inițial (Mair, 1995, p. 270).

Este de așteptat ca, prin combinarea metodelor statistice cu cele de analiză textuală calitativă, cercetarea acestui fenomen și a altora de același fel constituie una din cele mai productive întrebuințări ale unor întregi corpusuri.

[3] Este adevărat că pentru studiul etapelor timpurii de gramaticalizare ar fi nevoie de cantități similare de material de limbă vorbită, iar acesta este, cu siguranță, un neajuns.

[f] Mai mulți bani pentru a ajuta la plata facturii (n.tr.).

[g] Mai mulți bani pentru plata facturii (n.tr.).

5. „Colocvializarea" normelor în limba engleză scrisă

Se pare că planul inițial de a studia schimbările în curs de realizare în limba engleză actuală a dezvăluit un ansamblu de fenomene sociolingvistice și discursiv-istorice, și anume „colocvializarea" în ultimii trezeci de ani a normelor limbii engleze scrise. Frecvența mărită a formelor de viitor continuu și de tip *going-to*, dispoziția crescîndă a celor ce scriu de a utiliza forme contrase precum și mutațiile observate în alegerea structurilor genitivale inflexionale și perifrastice nu se datorează faptului că s-a schimbat gramatica limbii ca atare. Aceste tendințe sînt mai degrabă opțiuni informale care se află de multă vreme la dispoziția vorbitorilor și care sînt mai frecvent utilizate în prezent decît în urmă cu treizeci de ani.

Colocvializarea normelor uzului scris oglindită de corpusurile noastre paralele este corespondentul lingvistic al unei tendințe sociale generale, mai precis relaxarea manierelor și codurilor de conduită, fenomen pe care unii istorici și sociologici îl consideră tipic pentru societățile capitaliste dezvoltate, apărute după Cel de-al Doilea Război Mondial (vezi Hobsbawm, 1994, p. 331 și passim; Elias, 1989, p. 31–158, despre „Civilizație și informalitate"; Featherstone, 1991, p. 45, 59–60). Protestele studențești de la sfîrșitul anilor 1960 și începutul anilor '70 sînt considerate momentele hotărîtoare în tranziția dinspre societățile caracterizate de structuri instituționale formale, cu organizare ierarhică explicită și coduri rigide de etichetă spre societăți mai democratice - conform interpretărilor optimiste - sau spre camuflarea structurilor ierarhice existente prin promovarea egalitarismului și a unui cadru public informal (conform interpretărilor pesimiste). Din întîmplare, corpusurile LOB și Brown au fost compilate cu puțin înainte de revoluția culturală din 1968, iar după două decade au fost urmate de corpusurile noastre, astfel încît consecințele lingvistice ale perioadei sînt în mod fortuit suprinse în materialul cules.

Sociologii și istoricii interesați de procesul de informalitate sînt preocupați în special de aspectele socio-psihologice ale fenomenului. De pildă, Elias (1989) afirmă că, în ciuda așteptărilor cuiva, manierele mai relaxate de astăzi nu ar trebui interpretate ca o slăbire a controlului emoțional al indivizilor, ci ca o întărire, din moment ce numai un individ cu un control foarte bun poate face față opțiunilor multiple dintr-un climat social informal și destins ca cel din prezent. Normele exterioare impuse cu strictețe compensează slăbăciunile individuale, dar o puternică conștiință de sine este necesară pentru a supraviețui într-un mediu de *anomie* publică. Deoarece scopul lucrării de față nu este de a analiza asemenea incursiuni filosofice, revenim la consecințele pe care orientarea spre informalitate le are în istoria recentă a limbii. Elias însuși notează că schimbările din planul convențiilor comunicative ale unei societăți sînt indicii clare a ceea ce se petrece în adîncime. În *Studien über die Deutschen* [*Studii asupra germanilor*], el formulează multe comentarii relevante referitoare la diferitele maniere de adresare folosite de studenți și între studenți și profesori în perioada Republicii de la Weimar și în primii ani ai Republicii Federale, pe de o parte, și în Germania contemporană, pe de altă parte (p. 329–360). În chip asemănător, Hobsbawm (1994) consideră că perioada anilor 1960 este marcată de „o turnură democratică în preferințele tinerilor occidentali de condiție superioară și medie" (p. 331), iar această afirmație corespunde tendințelor lingvistice observabile prin compararea corpusurilor paralele. Totodată, Hobsbawm subliniază și faptul că turnura democratică este un fenomen cu dublu tăiș. Pe de o parte, apare efectul de emancipare, iar acesta este un semn de interes și de respect autentic față de modul de viață al claselor de mai jos. Pe de altă parte, fenomenul poate fi opresiv, în sensul recursului la elemente împrumutate din cultura marginală și scoase din context, pentru a șoca elita fără a-i eroda poziția de putere.

În privința datelor descoperite în corpusuri ce ar putea fi spus mai mult decît că dezvoltarea de convenții stilistice este pe potriva dezvoltării societății în ansamblu și că asupra acestui aspect se poate cădea cu ușurință de acord? Este oare posibil să descriem în mod mai sistematic interacțiunea dintre cele două tendințe? În acest cadru, contribuțiile lui Norman Fairclough și ale școlii de Analiză Critică a Discursului sînt de folos chiar și celor ce nu împărtășesc activismul politic de stînga al cercului.

Fairclough (1992) analizează „discursul și schimbarea socială în societatea contemporană" (acesta este

titlul unui capitol din lucrarea sa, p. 200–224)[4]. Autorul identifică trei mutații recente majore în cîmpul normelor comunicative, și anume democratizarea, comodificarea și tehnologizarea discursului. Ultimele două tendințe nu fac obiectul preocupărilor din acest studiu, însă „informalitatea", micșorarea distanței dintre normele vorbirii și cele ale scrierii, este considerată ca aspect al democratizării discursului. În termenii lui Fairclough, există manifestări corelate ale schimbărilor:

> „în relațiile dintre limbi și dialectele sociale, în accesul la tipurile de discurs cu prestigiu, în eliminarea mărcilor explicite de putere din discursurile instituționale bazate pe raporturi inegale de putere (...) și schimbări în practicile lingvistice ce țin de relațiile de gen." (Fairclough, 1992, p. 201)

Prin recurs la o metaforă întrucîtva extravagantă, se consideră că discursul conversațional a „colonizat" atît domeniul mediatic cît și alte domenii în care era conservat specificul stilistic formal al scrisului:

> „O dimensiune a manifestării informalității este răsturnarea raportului dintre discursul vorbit și cel scris. Am observat acest aspect în ziare (...), iar tendința către oralitate nu se manifestă doar în presa tipărită și în publicitate, ci și în specii discursive oficiale precum cererile de plată a drepturilor de asistență socială (...). Influenței scrisului asupra vorbirii pare să îi fi trecut vremea; valorile culturale contemporane pun mare preț pe informalitate, iar schimbarea predominantă este prezența oralității în scriere." (Fairclough, 1992, p. 204)

În calitate de activist social mereu atent, Fairclough încheie cu un avertisment: „rămîne de văzut în ce măsură informalitatea este simulată din rațiuni tactice; voi reveni asupra acestui aspect" (p. 205).

O problemă interesantă, în mod cert deschisă unei cercetări sistematice cu mijloacele lingvisticii corpusului, este relația dintre colocvialitatea scrisului și vorbire. Este adevărat că din ce în ce mai multe trăsături ale oralității pătrund în engleza scrisă, dar acesta este numai un aspect al problemei. Există o serie de trăsături lingvistice rare sau absente în vorbire, dar care sînt întrebuințate pentru a conferi informalitate textului scris, așa cum observă, de pildă, în apoziții ale grupului nominal avînd ca centru un nume de persoană, *Labour Leader Tony Blair* (în loc de *Tony Blair, the Labour Leader*) sau *aging revolutionary leader Fidel Castro* (în loc de *Fidel Castro, the aging revolutionary leader*[h]), discutate de Jucker (1992). Colocvializarea normelor limbii engleze scrise este un fenomen care include două componente distincte, dar corelate: informalitatea autentică, adică transferul mai mult sau puțin conștient de elemente orale/conversaționale în scris, și anti-formalitatea, proces care poate fi definit drept recursul conștient la anumite mărci stilistice pentru a reduce gradul de formalitate al unui text[5]. În mod sigur, analiza colocvializării nu este ușurată de faptul că destul de adesea una și aceeași marcă lingvistică indică fie informalitatea, fie anti-formalitatea, în funcție de uzul ei involuntar sau ca figură retorică valorificată conștient.

În cartografierea aspectelor orale/conversaționale din limba scrisă ar fi interesant de observat dacă influența se produce în general sau dacă există puncte selective de pătrundere, precum citatele sau secvențele introductive și finale ale articolelor, elemente care au rolul foarte important de a stabili relația cu cititorul. În studiul său asupra contragerilor, Krug a pus în evidență recursul frecvent la ceea ce el a numit „contrageri de rămas-bun", arătînd, prin denumire, care este funcția lor. O privire mai atentă asupra materialului lingvistic din corpusuri permite și observarea faptului că înregistrarea unei creșteri accentuate

[4] Deși autorul își desfășoară activitatea în Lancaster, unul din punctele nodale ale lingvisticii corpusului, este interesant de observat că cercetările sale nu valorifică datele din corpusuri, însă aceasta este o constatare fără prea mare importanță în cadrul discuției noastre.

[h] Prin actul de traducere, aceste construcții marcate informal au fost naturalizate și în limba presei românești: „După zece ani în fruntea guvernului britanic, liderul laburist Tony Blair își anunță săptămîna aceasta calendarul retragerii din funcțiile deținute" („Arena: Tony Blair își pregătește retragerea", autor: Vlad Georgescu, 7 mai 2007, pagina în limba română a trustului BBC [online]); „Liderul revoluționar Fidel Castro a scris pe site-ul CubaDebate că «lumea se îndreaptă spre abis»" („Fidel Castro critică afirmațiile SUA pe tema scutului", articol nesemnat, 7 ianuarie 2012, pagina ziarului Telegraf [online]) (n.tr.).

[5] Distincția stilistică între informal și anti-formal are ca fundament considerațiile lui Allsopp (1996).

de uz a viitorului de tip *going-to* se datorează aproape în întregime prezenței în citări ale vorbirii directe: 51 din cele 67 de ocurențe din corpusul Frown sînt apariții în pasaje de vorbire directă, iar creșterea mai puțin semnificativă din FLOB poate fi interpretată în același fel.

6. Concluzii

Articolul prezintă cîteva din rezultatele deja obținute prin compararea corpusurilor LOB și Brown din 1961 cu FLOB și Frown, alcătuite în 1991/1992. Au fost observate foarte puține schimbări gramaticale reale. Majoritatea schimbărilor constatate poate fi interpretată ca urmare a colocvializării normelor limbii engleze scrise din ultimii treizeci de ani. Acest proces de colocvializare este corespondentul lingvistic al unei tendințe sociale generale de recurs insistent la elemente informale. În domeniul lingvisticii corpusului, lucrarea de față poate fi plasată în continuitatea foarte puținelor încercări de a valorifica corpusurile ICAME ca resurse pentru studiile culturale (cf. de ex. Hofland & Johansson, 1982, Leech & Fallon, 1992[6], și, mai recent, Stubbs, 1996), iar dintr-o perspectivă lingvistică mai largă, sper că a fost pusă în lumină calea prin care studiile de lingvistică a corpusului pot contribui la dezvoltarea unui nou și important domeniu de cercetare interdisciplinară, și anume evoluția istorică a convențiilor discursive.

Bibliografie

Allsopp, R. (1996). *Dictionary of Caribbean English usage*, Oxford University Press.

Barber, Ch. (1964). *Linguistic change in present-day English*, Oliver and Boyd, London and Edinburgh.

Bauer, L. (1994). *Watching English change: An introduction to the study of linguistic change in standard Englishes in the 20th century*, Longman, London.

Biber, D., Finegan, E. & Atkinson, D. (1994). *ARCHER and its challenges: Compiling and exploring a representative corpus of historical English registers*, în U. Fries, G. Tottie & P. Schneider (eds), *Creating and using English language corpora: Papers from the Fourteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora, Zürich 1993*, Rodopi, Amsterdam, p. 1–14.

Bloomfield, L. (1933). *Language*, Holt, Rinehart și Winston, New York.

Compes, I., Kutscher, S. & Rudorf, C. (1993). *Pfade der Grammatikalisierung: Ein systematisierter Überblick*, Arbeitspapier 17, Institut für Sprachwissenschaft der Universität, Köln.

Elias, N. (1989). *Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*, editat de M. Schröter, Suhrkamp, Frankfurt.

Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*, Polity Press, Cambridge.

Featherstone, M. (1991). *Consumer culture and postmodernism*, Sage, London.

Gloderer, G. (1993). *Morphological regularisation of irregular verbs: A comparison of British and American English*, disertație masterală nepublicată, Freiburg.

Graf, D. (1996). *Relative clauses in their discourse context: A corpus-based study*, disertație masterală nepublicată, Freiburg.

Greenbaum, S. (1986). *The Grammar of Contemporary English and The Comprehensive Grammar of the English Language*, în G. Leitner (ed.), *The English Reference Grammar*, Niemeyer, Tübingen, p. 6–14.

Greenbaum, S. (1988). *Good English and the grammarian*, Longman, London.

Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes: The short twentieth century 1914–1991*, Michael Joseph, London.

Hofland, K. & Johansson, S. (1982). *Word frequencies in British and American English*, Norwegian Computing Center for the Humanities, Bergen.

Holmes, J. (1994). *Inferring language change from computer corpora: Some methodological problems*, în „ICAME", 18, p. 27–40.

Hundt, M. (1996). *New Zealand English and its relation to British and American English: A corpus-based study in morphosyntactic variation*, teză de doctorat, Freiburg.

Jespersen, O. (1909–1949). *A modern English grammar on historical principles*, 7 vol., Munksgaard, Copenhagen.

Jucker, A. (1992). *Social stylistics: Syntactic variation in British newspapers*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.

[6]Studiul consemnează rezultatele unei analize comparative de conținut lexical din corpusurile Brown și LOB, sinteza de fond meritînd să fie amintită: „Însumînd constatările (...) într-o singură generalizare care ar putea părea exagerată, propunem un tablou al culturii Statelor Unite din 1961—masculină pînă la învecinarea cu machismul, militaristă, dinamică și animată de idealuri înalte, dirijată de tehnologie, implicare activă și liberă inițiativă—în contrast cu peisajul culturii britanice, mai predispusă la temporizare și dialog, beneficiară și nu creatoare de acumulări, mai aplecată spre viața de familie și cea emoțională, mai puțin interesată de chestiuni substanțiale și mai mult preocupată de reflectarea în plan exterior a propriului statut" (p. 44–45).

Krug, M. (1994). *Contractions in spoken and written English: A corpus-based study of short-term developments since 1960*, disertație masterală nepublicată, Exeter.

Lass, R. (1980). *On explaining language change*, Cambridge University Press.

Leech, G. & Fallon, R. (1992). *Computer corpora: What do they tell us about culture?*, în „ICAME", 16, p. 29–50.

Lehmann, C. (1991). *Grammaticalization and related changes in contemporary German*, în E. Closs Traugott & B. Heine (eds), *Approaches to grammaticalisation*, vol. II, John Benjamins, Amsterdam, p. 493–535.

Lovejoy, J. (1995). *Prepositions in British and American English: A computer-aided corpus study*, în „Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik", 20, p. 55–74.

Mair, C. (1994). *Is **see** becoming a conjunction? The study of grammaticalisation as a meeting ground for corpus linguistics and grammatical theory*, în U. Fries, G. Tottie & P. Schneider (eds), *Creating and using English language corpora: Papers from the Fourteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora, Zürich, 1993*, Rodopi, Amsterdam, p. 127–137.

Mair, C. (1995). *Changing patterns of complementation, and concomitant grammaticalisation, of the verb **help** in present-day British English*, în B. Aarts & Ch. F. Meyer (eds), *The verb in contemporary English: theory and description*, Oxford University Press, p. 258–272.

Mair, C. & Hundt, M. (1995). *Why is the progressive becoming more frequent in English? – A corpus-based investigation of language change in progress*, în „Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", 43, p. 111–122.

Olofsson, A. (1990). *A participle caught in the act: On the prepositional use of following*, în „Studia Neophilologica", 62, p. 23–35, 129–149.

Potter, S. (1969), ediția a doua: 1975. *Changing English*, André Deutsch, London.

Raab–Fischer, R. (1995). *Löst der Genitiv die **Of**-Phrase ab? Eine korpusgestützte Studie zum Sprachwandel im heutigen English*, în „Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", 43, p. 123–132.

Sand, A. & Siemund, R. (1992). *LOB—30 years on ...*, în „ICAME", 16, p. 119–122.

Sand, A. (1996). *Linguistic variation in Jamaica: A corpus-based analysis of radio and newspaper language*, teză de doctorat, Freiburg.

Siemund, R. (1993). *Aspects of language change in progress: A corpus-based study of British newspaper English in 1961 and 1991*, disertație masterală nepublicată, Freiburg.

Siemund, R. (1995). *For who the bell tolls: Why corpus linguistics should carry the bell in the study of language change in present-day English*, în „Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik", 20, p. 351–377.

Skandera, P. (1995). *Computergestützte Korpuslinguistik und Sprachwandelforschung: Grammatische Neuerungen in der amerikanischen Pressesprache seit 1961*, disertație masterală nepublicată, Freiburg.

Stubbs, M. (1996). *Text and corpus analysis*, Blackwell, Oxford.

[Traducere de Ioan Milică]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Functions of style in St. Augustine's Christian rhetoric

Ioan Milică*
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received December 16, 2014
Accepted January 4, 2015
Published January 13, 2015

Key words:
eloquence
sermon
Christian rhetoric

Abstract

The spread of Christianity determined major cultural changes all over Europe as well as in the entire world. Without further dwelling on the relationships between the new religion and the classical culture, we will show that, in the art of eloquence, the perspective of the fathers of the Christian Church favoured, on the one hand, the survival of some of the Ancient rhetorical works and led to the introduction of a religious rhetoric that gradually departed from the influence of the old models, on the other. This paper aims at synthetically and systematically describing St. Augustine's view on the importance and functions of elocution, in order to reveal the innovations brought by this scholar to the classical rhetorical canon.

1. Introduction

The Christian spirituality imposes a new rhetorical genre[1], *ars prædicandi* (Copeland & Ziolkowski, 2006, p. 494), and, against the background of the participatory rhetorical tradition that it inherited and preserved, it establishes the distinction between *rhetorica humana* and *rhetorica divina* (Knape, 2008, p. 62). Moreover, the two discursive practices, the lay and the sacred, are, according to St. Ambrose (Murphy, 2001, p. 52), instantiations of distinct categories of wisdom, the human (*sapientia sæculi*) and the divine (*sapientia spiritualis*). The tension between the two cultural paradigms, the pre-Christian and the Christian, engages all the great Christian scholars and believers during the first centuries of the 1st millennium and expands beyond the scope of the rhetorical art. In a letter to St. Eustochium Julia[2], St. Jerome, one of the four fathers of the Western Church and a great translator of the Bible, artfully highlights the growing gap between the Ancient cultural values and the Christian spiritual universe: "What communion hath light with darkness? What concord hath Christ with Belial? What has Horace to do with Psalter, Vergil with the Gospels and Cicero with the Apostle [Paul]? ... we ought not to drink the cup of Christ and the cup of devils at the same time." (Murphy, 2001, p. 53).

In spite of the departure from the ancient models, it is not without relevance to state that the Jewish and the Greek-Latin traditions contributed differently yet consistently to the consolidation, development and refinement of discursive patterns founded on prayer and on Bible reading and exegesis. The act of oral transmission of the sacred teachings through apostolate is, in relation to the Greek–Latin rhetorical tradition, an innovation: according to James Murphy (2001, p. 273), Christ "introduced a rhetorical element which had never before operated in human history—a direct command to his followers to spread his ideas through speech." In the light of the distinction between 'to preach' and 'to teach', respected and practiced in Jesus' times, the Christian rhetorical models (the catechetical and the homiletical in particular), founded on the authority of the Bible and reinforced by the authority of the word of Christ, presumed, from the very beginning, a blend between hermeneutics and exhortation, which is well-proven

*Email address: *ioanister@gmail.com*.

[1] A new rhetorical canon with three genres takes shape during the Middle Ages (Murphy, 2001)): the art of preaching (*ars prædicandi*), the rhetoric of poetry (*ars poetriæ*) and the art of letter-writing (*ars dictaminis*).

[2] Born in a Christian family of Roman nobility, St. Eustochium Julia (368–419 AD) lived an ascetic life and helped St. Jerome in his missionary and scholarly activity. The Catholic Church celebrates her feast on September 28.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

by the sermons of Christ (Murphy, 2001, p. 278). Such a link between what appeals to the mind and what appeals to the heart led to the creation, observation and conservation of powerful discursive frames.

For the preacher, the Scripture, seen as a revealed text, becomes a unique landmark of truth, authority and ideal of eloquence. Leaning on the letter and the spirit of the sacred text and nourished on the teachings of the founders of the Church, the Christian orator is interested in voicing only the truth of faith, so, the *persuasive function* of his speech is doubled by a *performative function*. The word is embodied in and through action, just as the action must be an embodiment of the word, and so, we may say that the Christian religious rhetoric is founded on the alliance between what is said (Gr. *legomena*) and what is done (Gr. *drōmena*) (Dowden, 2007, p. 320–333).

The communicative aim that brings to life the energies of the sermon is to interact with the members of the Christian community, in order to shape their mentality and to develop new horizons of understanding and behaviour. This change of perspective upon the act of speaking, from I towards YOU, would later become, through the apostolic missions and the cultural and religious activity of the great spirits of Christianity, the defining characteristic of the communication that ensured the diffusion of the Bible. In other words, unlike the Ancient (pagan) orator, skilled craftsman in exploring the persuasive and stylistic potential of the facts of language, regardless of their truth value, the Medieval (Christian) orator, imbeds in his speech his qualities of authorized interpreter of the biblical text and defender of faith (Clarke, 1996, p. 153). Inspired by the revealed truth of the sacred text, the preacher no longer values the verbal ornaments of his speech but the understanding of and efficient commentary on the teachings of faith, and so, the persuasive and expressive identity of the sermon is shaped by the triad *Scripture – preacher – believers* (Kneidel, 2006, p. 362).

According to various researchers, the first medieval treaty on Christian rhetoric is St. Augustine's work, *De doctrina christiana*, written in two stages, three decades apart (396–426). The volume "foregrounds the problem of Christian eloquence—its legitimacy, functions and principles—and convincingly presents, with examples and arguments, the literary and pedagogical virtues of the sacred text" (Wald, in Augustin, 2002, p. 9). Organized in four books, the work stemmed from the author's experience as a teacher of rhetoric as well as on his prodigious preaching activity. Regarding the rhetoric repertoire, St. Augustine capitalized on the works of Cicero. In fact, for the founders of the Christian rhetoric up to the thirteenth century, when the Western scholars discover and translate Aristotle's works, "Cicero is the unquestioned *magister eloquentiæ*" (Murphy, 2001, p. 106–107). This classical model is adapted and accommodated to a task of utmost complexity, the revelation of the Christian doctrine, by highlighting the eloquence patterns from the sacred text and from the founding apologetics. The vast process of converting the classical culture[3] implied not only the critical evaluation of the principles, rules and current techniques of the classical oratory, but also the constitution of new tenets, consistent with the task of preaching God's word.

In the age of St. Augustine's *De doctrina christiana*, "there was a need for a new rhetoric, as there was the danger that the sacred eloquence be impregnated by the sophistic atmosphere and excess of erudition" (Wald, in Augustin, 2002, p. 17); consequently, the distinguished and enlightened scholar must have felt the need to counteract this slide towards technicality by drafting a textbook of good practices in the art of preaching, and this scholarly achievement proved very fruitful and influential[4]. Therefore, beginning with the fourth century, a declared preference for clarity, simplicity and accessibility is noticed with the great Christian rhetoricians, despite their solid training in the classical culture. The term *homily*, from the Church Lat. *homilia*—in its turn derived from the Gr. *homilia*, 'communion, conversation'—must be understood as 'sermo familiaris in Evangelium' and emphasizes the qualities of this efficient style of

[3] A very good example of conversion is Augustine's text itself where the biblical quote is in the neighbourhood of fragments from the great Ancient authors: Plato, Hesiod, Vergil, Cicero, Varro, etc.

[4] "*De doctrina christiana* was included in the curriculum of the monastic schools, and became a model and a guide, both didactically as well as homiletically, as it was equally influential and authoritative, especially during the Western Middle Ages, but also in the centuries to follow." (Wald, in Augustin, 2002, p. 25).

preaching, through which the priests interpret the meanings of the biblical fragments read during the liturgy so that the believers could understand them.

We will focus on three important aspects from the multitude of observations, comments and examples that St. Augustine brings to support his views on Christian rhetoric: a) the personality of the Christian orator and his relationship with the audience, b) the aims of preaching and c) the types of elocution that he can employ so that his speech might be vivid.

2. The discursive personality of the Christian orator

The Greek and Roman rhetoricians recommended that the orator should have a thorough education, achieved through learning and exercise, but for St. Augustine, the preacher's eloquence is a testimony of faith developed through observation, imitation and practice rather than through a formal process of accumulation of knowledge. The Christian orator acquires the art of preaching more effectively[5] if he is close to a master and nourishes his spirit on the masters' writings and words, than if he lets himself seized by a mechanism of assimilation of information, deprived of the living substance of the human ministering to the divine. Just as the infants learn how to speak following and imitating the adults, in a similar manner a person can become a good orator "not through the traditional teaching" of eloquence (Augustine, 1995, p. 279), but by reading, imitating and listening to the speeches of eloquent and gifted preachers. This perspective on the formation of the preacher is, undoubtedly, in accordance with the doctrine of the word revealed by God to man, as it appears in the Gospels (*Mk*, 13, 11; *Mt*, 10, 19–20[6]) and specifies that, for the Christian orator, the rules of rhetoric are intuitive and not prescriptive.

Eloquence and wisdom are united in the preacher's personality, with the primacy given to the latter. A wise speaker lacking in eloquence may still be useful to his listeners, while a speaker who "is awash with the kind of eloquence that is not wise is particularly dangerous" (Augustine, 1995, p. 283). In St. Augustine's view, true wisdom stems from God, and the preacher's sermon must symbolise the God-given inspiration. The discursive ideal that guides the Christian rhetorician is the biblical text in which one can find "all the qualities and figures of eloquence" (Augustine, 1995, p. 287). The idea that the naturalness and spontaneity of speech do not submit to predetermined, rigid rules, but govern them is consistent with the innovation to consider that the substance of the discourse is more important that its form. What is said is more relevant than the manner in which it is said. The prevalence of the content foregrounds a typical feature of the sermon which is the concern for the listener. He is the one who must be guided towards understanding the truth of the revealed text[7] and following it in his daily life. According to the first Christian rhetoricians, the orator is no longer a conqueror of the listeners' minds and hearts, but a teacher cultivating the good, caring for the well-being of the believers and placing himself in the service of the community.

Through his manner of being and speaking, the preacher must be a worthy example to follow and this mentality echoes with the precepts of the Greek and Latin rhetoric according to which the orator's authority and prestige naturally stem from his nobility of character. Only the righteous man can become an orator, concludes Quintilian (1968, IV, p. 355), arguing that "if the powers of eloquence serve only to lend arms to crime, there can be nothing more pernicious than eloquence to public and private welfare alike" (*idem*). Following the words of the apostle Paul (1*Tim*, 4, 12), St. Augustine does not allude only to the preacher's moral authority, but to all aspects of his life: "Be an example to believers in speech, in conduct, in love, in faith, and in purity" (Augustine, 1995, p. 279). Therefore, it can be concluded that

[5] "[...] given a sharp and eager mind, eloquence is picked up more readily by those who read and listen to the words of the eloquent than by those who follow the rules of eloquence." (Augustine, 1995, p. 279).

[6] "Do not worry about what to say or how to say it; for you will be given words to speak when the time comes. For it is not you who speak, but the spirit of your father who speaks within you." (Augustine, 1995, p. 237; cf. KJV, *Mt*, 10, 19–20).

[7] "What is the use of correct speech if it does not meet with the listener's understanding?", rhetorically wonders Augustine (1995, p. 225).

the Christian rhetoric grew on the belief that the greatest force of conviction comes not from the words but from the examples of human conduct moulded on Christ's model.

3. The aims of preaching

With respect to the classical triad of the oratorical purposes (*docere*, *delectare*, *movere*), St. Augustine asserts that no preacher should neglect these three rhetorical targets, but he reinterprets them so that they concur with the doctrinary and discursive requirements of Christianity. The preacher's sermon must be heard with *understanding*, *pleasure*, and *obedience*[8] (Augustine, 1995, p. 235). These three goals reflect the degrees of intensity in persuasion. For those who listen to the sermon, understanding implies acceptance, approval and consent which, in turn, favour convictions in mentality and conduct.

The author of *De doctrina christiana* dedicates memorable pages to these three expressive and persuasive aims and imposes a number of important changes to be discussed below.

A first initiative is to simplify the architecture of discourse, by restraining the rhetorical canon to *invention* (what is said) and *elocution* (how it is said). In the Ancient rhetoric, these were the most important stages, and, in order to validate the thesis of the inspired orator (see also Gafton, 1995, p. 30), St. Augustine considers them as the basic pillars in the elaboration of the sermon[9]. The invention is designated to prepare the adequate transmission of an authorized interpretation of the biblical text whereas the elocution must highlight the revealed truth.

In Christian eloquence, the act of understanding is invested with a double orientation, from the authority of the sacred text to the preacher and then, from the text and the Christian orator to the believers he addresses. On the one hand, the preacher, as authorized interpreter, meditates to the significance of the sacred text and, in this context, it is important to note that, during the Middle Ages, the biblical exegesis created a four-fold canon of meaning (cf. Nate, 2006, p. 24): a) *literal* or *historical* (sensus literalis), b) *allegorical* (sensus allegoricus), c) *moral* or *tropological* (sensus moralis/tropologicus) and d) *anagogic* or *mystical/eschatological* (sensus anagogicus)[10]. On the other hand, the preacher has the duty to reveal to the believers the meaning of the scriptural verses read during the religious service, so that they adhere, in conduct, to the teachings of faith. The listeners' pleasure and impulse to act is rooted in understanding and, through understanding, in the their willingness to embrace and share the biblical truth.

As a result, the second change is to separate the capital role given to *understanding* from the derived roles of *pleasure* and *obedience*. *Understanding* is seen as the necessity to instruct the followers in the light of the biblical truth, in determining them to be attentive to what is said, while the *pleasure* and the *obedience* are goals to be reached only if the understanding is efficiently ensured.

The repertoire of strategies employed to delight and move the listeners is carefully elaborated and exemplified. Each time the preacher "wishes to delight the person he is speaking to, or to move him, he

[8] A more appropriate term to describe the behaviour that must be induced to the public is that of *submission*. For the Christian, the *submission* is the pledge as well as the practice to unabatedly follow the path towards redemption, to follow Christ.

[9] "From the thirteenth century onward, we have vastly more evidence for the range of preaching practices. Sermons can be divided roughly into three types: a straightforward, simple exposition of scripture; the methods of exposition and division associated with the learned style of university sermons; and popular (especially vernacular) preaching by means of anecdote, fable, saint's legend, miracle story and moralized *exempla* [...]

The form of sermons outlined most typically by *artes prædicandi* consists of six parts: 1. theme: a quotation from scripture (from the day's liturgical readings), followed by a prayer; 2. protheme, which is the exordium of the theme (this could consist of a quotation from another part of scripture that had corresponding relevance to the first quotation); 3. antetheme: the introduction of the theme, a restatement that sets forth the purpose of the sermon; 4. division of the theme, into three or further multiples of three, with authorities cited to "prove" each division; this was both a part of the sermon and the key exegetical and inventional activity upon which the sermon depended; 5. subdivision of the theme; 6. amplification or dilation (or "distinction") of each of the divisions and subdivisions." (Copeland & Ziolkowski, 2006, p. 494–495).

[10] For example, according to St. John Cassian, the name "Jerusalem" is invested in the sacred text with the following values: historical ("city"), allegorical ("Church of Christ"), moral ("the human soul") and anagogic ("The Jerusalem of the above, heavenly city, mother of us all", cf. *Gal*, 4, 26).

will not achieve this by speaking anyhow; it makes a difference what style he uses for this purpose. A hearer must be delighted, so that he can be gripped and made to listen, and moved so that he can be impelled to action. Your hearer is delighted if you speak agreeably, and moved if he values what you promise, fears what you threaten, hates what you condemn, embraces what you commend, and rues the thing which you insist that he must regret; and if he rejoices at what you set forth in your preaching as something joyful, pities those whom by your words you present to his mind's eye as miserable, and shuns those whom with terrifying language you urge him to avoid. There are other things too in this grand style of eloquence which can be done to move the minds of listeners, the purpose being not to make known to them what they must do, but to make them do what they already know must be done." (Augustine, 1995, p. 229, 231).

If it is accepted that, in St. Augustine's view, the informative function of the speech expands into a formative function, one can consider that the instructive role is objective, namely, it refers to what is said, while the roles derived, that is pleasure and obedience, are (inter)subjective, namely, they highlight the personalities of the protagonists of the act of communication (the orator and the listener) and the relationships between them. This distinction is pertinent and extremely useful in underlining that the charm and power of eloquence spring from the capacity of the human language to express what the human being perceives as essential and truthful.

A third important shift promoted in *De doctrina christiana* is to associate the energies of persuasion which are the *logos*, the *ethos* and the *pathos*, with the triad of aims targeted by the preacher, the *understanding*, the *pleasure* and the *obedience*, and this revision of the classical patterns is visible mainly in the rearrangement within the three-styles system.

4. Types of elocution

In Ancient rhetoric, speech composition and delivery are governed by the rules of the adopted rhetorical genre and matched to the circumstances, both real and discursively represented. From case to case, the orator may appeal to distinct types of elocution. The simple style is used informatively, the middle style resides in harmony, elegance and balance, while the grand style is richly adorned.

St. Augustine adapts the traditional model to the new world of Christian discursive realities. In his vision, the preacher adopts the simple style when he instructs, the middle style when he makes comments and the grand style when the audience must be urged to live in accordance with the letter and the spirit of the sacred text, to pass from understanding to conduct, to convert words into action. In Christian oratory, the essence of the simple style lies in the depth of reasoning[11], its dominant trait being the *logos*, the middle style is characterized by argumentative balance[12], its dominant trait being the *ethos*, and the main feature of the grand style is vitality[13], its dominant trait being the *pathos*. In other words, the simple style acts "on the mind or reason, not on feelings or the will, it aims at changing the line of thoughts," the middle style "may, by its virtue of appraisal or blame, influence the audience and make them change their way of life, but not directly or necessarily," and the grand style "touches the soul and may ultimately cause a change in the way of life." (Wald, in Augustin, 2002, p. 441).

By reference to the Ancient precepts, the enlightened scholar lays down two principles that are meant to guide the persuasive and expressive efficiency of the act of preaching. The first one is the principle of

[11] "So it is part of the teacher's task not just to reveal what is hidden and solve knotty problems but also, while doing this, to anticipate other questions which may arise, in case they undermine or refute what we are saying." (Augustine, 1995, p. 247)

[12] In the ecclesiastical oratory, "we should use the embellishment of the middle style thoughtfully, and not ostentatiously." (Augustine, 1995, p. 273)

[13] "What especially differentiates the grand style from the mixed style is that it is not so much embellished with verbal ornament as inflamed by heartfelt emotion. It has room for almost all those ornaments, but if they are not there they are not missed. It is borne along by its own momentum, and derives its beauty of expression, if indeed this emerges, from the power of its subject-matter, and not the pursuit of elegance. It is sufficiently equipped for its purpose if appropriate words follow not from a search for elaborate vocabulary but from the promptings of a passionate heart." (Augustine, 1995, p. 251, 253)

stylistic adequacy. To reach maximum efficiency, the preacher is free to use, in the same sermon, all three types of elocution[14]. The diverse and harmonious use of the resources pertaining to the three styles is thoroughly discussed from Aristotle to Quintilian. The latter asserts that the equilibrium of the elocution types ensures the success of the speech: "Thus the works of the orator will be great not extravagant, sublime not bombastic, bold not rash, severe but not gloomy, grave but not slow, rich but not luxuriant, pleasing but not effeminate, grand but not grandiose. It is the same with other qualities: the mean is safest, for the worst of all faults is to fly to extremes." (Quintilian, 1968, IV, p. 495).

St. Augustine refines this theoretical frame showing that the three discursive goals: *to understand*, *to please* and *to obey* are tightly interlocked in the discourse. According to this principle that could be named *the principle of the persuasive unity*, to understand, to please and to obey support one another: "Who does not realize that a person who is not understood cannot be listened to either with pleasure or with obedience?" rhetorically wonders Augustine (1995, p. 275), before claiming that the aims targeted by the preacher are organized, according to the circumstance, around a dominant one, the other two being submitted to this persuasive centre. Even if the simple style mainly aims at the clarity of reasoning (understanding), the pleasure and the obedience are not excluded as secondary goals. In the middle style, the primacy is given to pleasure, but the understanding and the obedience may likewise become manifest. Finally, moving a heart of stone which is the goal of the grand style is not possible unless the speaker "is also listened to with understanding and pleasure as well." (Augustine, 1995, p. 277).

The theoretical aspects are not the only ones that demonstrate St. Augustine's crucial contribution to the foundation of the Christian rhetoric, equally important are also the text analyses that the author provides in order to demonstrate that the Scripture is a prototype of eloquence. If we take into account the multitude of examples, it is not far-fetched to consider *De doctrina christiana* a highly valuable guide in biblical hermeneutics and Christian rhetoric. St. Augustine is the first great Christian scholar who "expatiates on the usefulness of rhetoric for the Christian mission of interpretation and promulgation of the word of God" (Habinek, 2005, p. 89). Unlike the pre-Christian thinkers and rhetoricians, whose rhetorical conceptions relied in the communicative craft of convincingly interpreting a specific reality, for the Christian orators, and St. Augustine insists on this, *ars bene dicendi* is servient to the communication of the truth revealed by the sacred text. In his mind, "discovery or invention is no longer the creation of arguments or the identification of the best means of persuasion in the matter at hand, but the discovery of the truth of scripture. And the rest of rhetoric (in his case, style, memory, and performance) considers the means through which that truth might be conveyed to a given audience. In effect, then, it is the Christian writers, much more than their pagan counterparts, who disseminate the view that style is an elective means of communicating a substance that is always already there." (*idem*).

5. Conclusions

The Christian rhetorical patrimony enriches the Ancient rhetorical legacy, by opening a new perspective whose importance cannot be neglected in the field of rhetorical and stylistic research:

a) through the adoption and adaptation of the Ancient rhetorical tenets, the founders of the Christian hermeneutics and rhetoric develop a normative tradition that gives a fresh impetus to oratorical art and analysis (Murphy, 2001, p. 61);
b) according to the founders of Christian rhetoric, the supreme goal of the art of preaching is not to move the minds and hearts of the audiences, as the ancient scholars recommended, but to guide the human being towards the truth of the sacred text;

[14] "Nobody should think that it is against the rules of the art to combine these styles. On the contrary, our discourse should be varied by using all three, as far as is possible without impropriety. When a speech carries on in a single style, it is less absorbing for the listener, but when there is transition from one style to another it has a smoother flow, even if it is rather long." (Augustine, 1995, p. 267)

c) for the Christian apologists, the ideal of eloquence must be found in the letter and spirit of the biblical text;
d) the Christian orator must be a living example, who convinces more through his conduct than through the craft in composing beautifully adorned and well-argumented speeches;
e) the preacher's discursive efficiency is founded on the act of matching the linguistic resources to the expressive and persuasive requirements of the communicative circumstances and of the hierarchically ordered unity of the goals targeted by the orator.

Bibliography

Augustin 2002 = Sf. Augustin, *De doctrina christiana: introducere în exegeza biblică*, traducere de Marius Ciucă, introducere, note și bibliografie de Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 2002.

Augustine 1995 = St. Augustine, *De Doctrina Christiana*, edited and translated by R. P. H. Green, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Clarke, M. L. (1996). *Rhetoric at Rome: a Historical Survey*, third edition, revised and with a new introduction by D. H. Berry, Routledge, London, New York.

Copeland, R. & Ziolkowski, J. (2006). *Medieval rhetoric*, in Sloane, Thomas O., (coord.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 487–497.

Dowden, K. (2007). *Rhetoric and Religion*, îin Worthington, Ian (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Blackwell Publishing, p. 320–333.

Gafton, Al. (1995). *O ipoteză interpretativă asupra sintagmei paulinice „a vorbi în limbi"*, in "Echidistanțe", nr. 7–8, p. 29–31.

Habinek, Th. (2005). *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing.

Knape, J. (2008). *Rhetorik und Stilistik des Mittelalters*, in Fix, U., Gardt, A. & Knape, J. (Hrsg.), *Rhetorik und Stilistik. Ein Internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung/ Rhetoric and Stylistics. An International Handbook of Historical and Systematic Research*, vol. I, Walter de Gruyter, Berlin, New York, p. 55–72.

Kneidel, G. (2006). *Homiletics*, in Sloane, Thomas O., (coord.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 362–366.

Murphy, J. J. (2001). *Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Rennaissance*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies.

Nate, R. (2006). *Allegory*, in Sloane, Thomas O., (coord.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 23–26.

Quintilian (1968). *Institutio oratoria*, with an English translation by H.E. Butler, sixth edition, 4 vols., Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, William Heinemann Ltd., London.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Funcțiile stilului în retorica creștină a Sf. Augustin

Ioan Milică*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 16 decembrie 2014
Acceptat 4 ianuarie 2015
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
elocuție
predică
retorică creștină

Rezumat

Răspîndirea creștinismului a determinat schimbări culturale majore în Europa și în întreaga lume. Fără a insista asupra relațiilor dintre noua religie și cultura clasică, este suficient să arătăm că, în planul artei de a vorbi convingător, perspectiva asumată de părinții Bisericii creștine a favorizat, pe de o parte, supraviețuirea unora dintre lucrările de elocință ale Antichității, și, pe de altă parte, a condus la instaurarea unei retorici religioase care s-a desprins treptat de sub tutela vechilor modele. Lucrarea de față are ca obiectiv de bază prezentarea sintetică și sistematică a concepției Sf. Augustin asupra importanței și funcțiilor elocuției, pentru a reliefa inovațiile pe care acest gînditor le aduce canonului retoric clasic.

1. Introducere

Spiritualitatea creștină impune un gen retoric nou[1], *ars prædicandi* (Copeland & Ziolkowski, 2006, p. 494), și, pe fondul tradiției retorice participative pe care a moștenit-o și a întreținut-o, fixează opoziția între *rhetorica humana* și *rhetorica divina* (Knape, 2008, p. 62). Mai mult decît atît, cele două practici discursive, laică și sacră, sînt, în viziunea Sf. Ambrozie (Murphy, 2001, p. 52), manifestări ale unor categorii distincte de înțelepciune, umană (*sapientia sæculi*) și divină (*sapientia spiritualis*). Tensiunea dintre cele două paradigme culturale, precreștină și creștină, îi preocupă pe toți marii gînditori și trăitori creștini din primele secole ale mileniului I și se extinde dincolo de sfera artei de a comunica bine, frumos și convingător. Într-o epistolă către Iulia Eustochium[2], Sf. Ieronim, unul din cei patru părinți ai Bisericii Apusene și mare traducător al Bibliei, pune foarte plastic în evidență falia crescîndă dintre valorile culturale ale Antichității și universul spiritual al creștinismului: „Ce are în comun lumina cu întunericul? Ce armonie poate fi între Hristos și Belial? Ce au a face Horațiu cu Psaltirea, Vergiliu cu Evangheliile și Cicero cu Apostolul (Pavel)? ... să nu bem din pocalul lui Hristos și din cupa diavolului în același timp." (Murphy, 2001, p. 53).

În ciuda distanțării de modelele antice, nu este lipsit de importanță să constatăm că tradiția iudaică și cea greco-latină au contribuit în chip diferit, dar consistent la închegarea, dezvoltarea și rafinarea unor tipare discursive întemeiate pe rugăciune și pe citirea și comentarea Scripturii. Actul de a transmite învățătura sacră prin apostolat este, în raport cu tradiția retorică greco-latină, o inovație: „Hristos", observă James Murphy (2001, p. 273), „a introdus un element retoric inexistent pînă atunci în istoria umanității, anume dispoziția ca discipolii să-i răspîndească ideile prin viu grai". Pe fondul distincției între 'a predica' și 'a învăța', distincție respectată și practicată în vremea lui Iisus, modelele retorice creștine (catehetic și omiletic, mai ales) fondate pe autoritatea Bibliei și întărite de autoritatea cuvîntului lui Hristos au presupus de la început, și predicile hristice o dovedesc fără tăgadă, o împletire între hermeneutică și exortație (Murphy, 2001, p. 278), iar o astfel de legătură între ceea ce se adresează minții și ceea ce se adresează inimii a determinat crearea, respectarea și conservarea unor cadre discursive potente.

Pentru predicator, Scriptura, considerată ca text revelat, devine reper unic de adevăr, autoritate și ideal de elocvență. Susținut de litera și spiritului textului sacru și hrănit cu învățăturile fondatorilor Bisericii,

*Adresă de corespondență: *ioanister@gmail.com*.

[1] În Evul Mediu se cristalizează (cf. Murphy, 2001) un canon retoric cu trei genuri: arta de a predica (*ars prædicandi*), retorica versificației (*ars poetriæ*) și genul epistolar (*ars dictaminis*).

[2] Fiică a unor aristocrați romani creștini, Iulia Eustochium (368–419 d.Hr.) s-a dedicat ascezei și l-a ajutat pe Sf. Ieronim în activitatea sa misionară și cărturărească. În Biserica Catolică, este celebrată ca sfîntă în ziua de 28 septembrie.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

oratorul creștin va căuta ca în cuvîntările sale să exprime doar adevărul de credință, iar *funcția persuasivă* a discursului este dublată de o *funcție performativă*. Cuvîntul este menit a se edifica în și prin faptă, după cum fapta trebuie să aibă proprietatea de a fi o punere în practică a cuvîntului, iar această observație ne permite să afirmăm că retorica religioasă creștină este o retorică întemeiată pe conlucrarea între ceea ce se spune (gr. *legomena*) și ceea ce se face (gr. *drōmena*) (Dowden, 2007, p. 320–333).

Intenția de comunicare care animă și hrănește energiile predicii este aceea de a interacționa cu membrii comunității creștine, spre a le induce o mentalitate și spre a le dezvolta orizonturi noi de înțelegere și de comportament. Această schimbare de perspectivă asupra actului de a cuvînta, dinspre EU spre TU/VOI, va deveni, mai apoi, prin misiunile apostolice și prin activitatea cultural-religioasă a marilor spirite ale creștinătății, trăsătura definitorie a procesului de comunicare prin care s-a asigurat răspîndirea Scripturii. Altfel spus, spre deosebire de oratorul antic (păgîn), artizan pregătit și priceput în a explora potențialul persuasiv și expresiv al faptelor de limbaj, indiferent de valoarea de adevăr a acestora, oratorul medieval (creștin) angajează în discurs calitățile sale de interpret autorizat al textului biblic și de apărător al credinței (Clarke, 1996, p. 153). Pătruns de adevărul revelat de textul sacru, predicatorul nu va mai pune atît de mult preț pe ornarea verbală a discursului cît pe înțelegerea și comentarea eficientă a învățăturilor de credință, iar ceea ce profilează identitatea persuasivă și expresivă a predicii este triada *Scriptură – predicator – credincioși* (Kneidel, 2006, p. 362).

În opinia multor cercetători, primul tratat medieval de retorică creștină este lucrarea Sf. Augustin, *De doctrina christiana*, elaborată în două etape, despărțite de un interval de trei decenii (396–426). Volumul „pune în prim plan problema elocinței creștine—legitimitatea, funcțiile și principiile ei—și prezintă, în mod convingător, cu exemple și argumente, valențele literare și totodată pedagogice ale textului sacru" (Wald, în Augustin, 2002, p. 9). Alcătuită din patru părți, numite cărți, lucrarea are la bază atît experiența de profesor de retorică a autorului cît și bogata sa activitate de predicator. În privința reperului retoric valorificat, se știe că Sf. Augustin s-a raportat la lucrările lui Cicero. De altfel, pentru întemeietorii retoricii creștine de pînă în secolul al XIII-lea, perioadă în care învățații din Occident descoperă și traduc lucrările lui Aristotel, retorica ciceroniană este modelul *par excellence* (Murphy, 2001, p. 106–107). Acest model clasic este prelucrat și acomodat unei sarcini de mare complexitate, relevarea doctrinei creștine, prin reliefarea modelelor de elocință din textul sacru și din apologetica fondatoare. Ampla operație de convertire a culturii clasice[3] a presupus nu numai cercetarea critică a principiilor, regulilor și tehnicilor de uz curent în oratoria clasică, ci și instituirea de precepte noi și adecvate predicării cuvîntului lui Dumnezeu.

În epoca în care Sf. Augustin a definitivat *De doctrina christiana*, „se simțea necesitatea unei noi retorici, existînd pericolul ca elocința sacră să fie impregnată de atmosfera sofistică și de un exces de erudiție" (Wald, în Augustin, 2002, p. 17), așa că ilustrul și luminatul învățat va fi simțit, probabil, nevoia să contracareze această alunecare către tehnicism prin alcătuirea unui manual de bune practici în arta de a predica, iar această întreprindere cărturărească s-a dovedit foarte rodnică și influentă[4]. De aceea, începînd cu secolul al patrulea, în ciuda cunoștințelor solide de cultură clasică, se observă la marii retori creștini o preferință declarată pentru claritate, simplitate și accesibilitate. Termenul *omilie*, avînd ca etimon lat. bis. *homilia*—provenit, la rîndu-i, din gr. *homilia*, 'tovărășie, conversație'—trebuie înțeles ca 'sermo familiaris in Evangelium' și pune în valoare tocmai virtuțile acestui stil eficient de a cuvînta, prin care preoții interpretează pe înțelesul credincioșilor semnificațiile fragmentelor biblice citite în timpul slujbei religioase.

Din multitudinea de observații, comentarii și exemple pe care Sf. Augustin le aduce în sprijinul concepției sale reținem doar trei aspecte importante pentru cercetările de stilistică: a) personalitatea retorului creștin și legăturile acestuia cu auditoriul, b) finalitățile urmărite de predicator și c) tipurile de elocuție de

[3] O foarte bună exemplu de convertire este chiar în textul lui Augustin, în care citatul biblic se învecinează cu fragmente din marii autori ai Antichității: Platon, Hesiod, Vergiliu, Cicero, Varro ș.a.

[4] „*De doctrina christiana* a fost inclusă în programul de studii al școlilor mînăstirești, a devenit un model și un ghid, atît sub aspect didactic, cît mai ales omiletic, lucrarea avînd un mare ecou și fiind o autoritate, în special în cursul Evului Mediu occidental, dar și în secolele care i-au urmat." (Wald, în Augustin, 2002, p. 25).

care el se poate servi pentru ca discursul să fie de impact.

2. Personalitatea discursivă a oratorului creștin

Dacă retorii greci și romani recomandau ca oratorul să aibă o pregătire temeinică, deprinsă prin învățare și exercițiu, în viziunea Sf. Augustin elocința predicatorului este o mărturie de credință care se dezvoltă, mai degrabă, prin observație, imitare și punere în practică decît prin angrenare într-un proces formal de însușire de cunoștințe. Oratorul creștin deprinde mult mai eficient[5] arta de a predica dacă stă în preajma unui maestru sau își hrănește spiritul cu scrierile și spusele maeștrilor decît dacă se lasă antrenat într-un mecanism de asimilare de informații lipsite de resorturile vii ale omenescului aflat în slujba divinității. Așa cum copiii învață să vorbească urmărindu-i și imitîndu-i pe adulți, tot astfel cineva poate ajunge un bun orator, „fără să fi luat lecții de elocință" (Augustin, 2002, p. 279), doar dacă ascultă, citește și imită expunerile unor predicatori elocvenți și cu har. Această perspectivă asupra formării predicatorului este, fără îndoială, concordantă cu doctrina cuvîntului revelat de Dumnezeu, așa cum este ea formulată în textele evanghelice (*Mc*, 13, 11; *Mt*, 10, 19–20[6]) și semnalează că, pentru oratorul creștin, regulile retorice au caracter intuitiv, nu prescriptiv.

În personalitatea predicatorului, elocința și înțelepciunea se împletesc, primatul fiind acordat înțelepciunii. Grație înțelepciunii, un vorbitor lipsit de elocință se face util ascultătorilor săi, însă un vorbitor „care varsă șuvoaie de elocință nechibzuită este de evitat" (Augustin, 2002, p. 283). În viziunea Sf. Augustin, adevărata înțelepciune provine de la Dumnezeu, iar cuvîntarea predicatorului trebuie să fie expresia inspirației pe care vorbitorul o primește de la divinitate. Idealul discursiv de care retorul creștin trebuie să se lase călăuzit este textul biblic, în care există „toate calitățile și toate podoabele elocinței" (Augustin, 2002, p. 287). Ideea că naturalețea și spontaneitea expresiei nu se supun unor norme rigide predeterminate, ci le guvernează, este solidară cu inovația de a considera că substanța discursului este mai importantă decît forma acestuia. Ceea ce se spune este mai relevant decît felul în care se spune. Privilegierea conținutului comunicat aduce în prim plan o constantă a predicii, și anume grija față de ascultător. Acesta trebuie îndrumat să înțeleagă adevărul textului revelat[7] și să îl urmeze în viața de zi de cu zi. În viziunea primilor retori creștini, oratorul nu mai este un cuceritor al minților și inimilor ascultătorilor, ci un învățător care cultivă binele, se îngrijește de formarea credincioșilor și se află în slujba comunității.

Prin felul său de a fi și de a vorbi predicatorul trebuie să fie un exemplu demn de urmat și această mentalitate rezonează, de asemenea, cu preceptele retoricii greco-latine potrivit cărora autoritatea și prestigiul oratorului decurg în mod firesc din noblețea de caracter a acestuia. Nu poate ajunge orator decît omul corect, concluzionează Quintilian (1974, III, p. 333), argumentînd că „dacă frumosul talent al oratoriei ar ajunge la dispoziția răutății, nimic nu ar fi mai primejdios pentru interesele publice și private decît elocința" (*idem*). Sprijinindu-se pe cuvintele apostolului Pavel (1*Tim*, 4, 12), Sf. Augustin nu vizează doar autoritatea morală a vorbitorului, ci toate aspectele vieții sale: „fă-te credincioșilor pildă în cuvînt, în purtare, în iubire, în duh, în credință, în curăție" (Anania, 2009, p. 1704). Se poate, deci, constata, că retorica creștină s-a edificat pe credința că nu atît cuvintele, cît exemplele de trăire umană care urmează modelul hristic au cea mai mare forță de convingere.

3. Finalitățile urmărite de predicator

Prin raportare la tripticul clasic al scopurilor urmărite de orator (*docere*, *delectare*, *movere*), Sf. Augustin afirmă că nici un predicator nu ar trebui să neglijeze cele trei țeluri retorice, însă reformulează finalitățile

[5] „[...] dacă este abordată de un spirit pătrunzător și doritor să învețe, elocința se prinde mai ușor de cei care îi citesc și îi ascultă pe vorbitorii de frunte decît de aceia care urmează preceptele acestei arte." (Augustin, 2002, p. 279).

[6] „Iar cînd vă vor da în mîna lor, nu vă îngrijorați de cum sau ce veți vorbi, că în ceasul acela vi se va da vouă ce să vorbiți;/ fiindcă nu voi sînteți cei ce vorbiți, ci Duhul Tatălui vostru este Cel ce grăiește întru voi." (Anania, 2009, p. 1471).

[7] „[...] cui îi folosește o exprimare corectă pe care intelectul ascultătorului nu o poate înțelege?", se întreabă retoric Augustin (2002, p. 309).

astfel încît să fie adecvate specificului doctrinar și discursiv al creștinimului. Cuvîntarea predicatorului se cuvine urmărită cu *înțelegere*, cu *încîntare* și cu *înduplecare*[8] (Augustin, 2002, p. 313). Cele trei țeluri reflectă gradele de intensitate ale procesului persuasiv. Pentru cei ce ascultă predica, înțelegerea determină acceptare, aprobare, consimțămînt și, mai apoi, favorizează convingeri în plan mentalitar și comportamental.

Autorul lucrării *De doctrina christiana* dedică pagini memorabile celor trei scopuri expresiv-persuasive și impune cîteva schimbări importante.

O primă inițiativă este de a simplifica arhitectura discursului, prin restrîngerea etapelor de elaborare la *invenție* (ce se spune) și *elocuție* (cum se spune). În retorica antică aceste operații erau considerate cele mai importante (Augustin, 2002, p. 426, nota 1), și pentru a valida teza oratorului inspirat (v. și Gafton, 1995, p. 30), Sf. Augustin le statornicește ca etape de bază în realizarea unei predici[9]. Invenției îi este rezervat rolul de a pregăti transmiterea adecvată a unei interpretări autorizate a textului biblic, iar elocuția trebuie să pună în valoare adevărul revelat.

Actul de a înțelege are, în elocința creștină, o dublă orientare, dinspre autoritatea textului sacru către predicator și, mai apoi, dinspre text și oratorul creștin către credincioșii cărora el li se adresează. Pe de o parte, predicatorul, ca interpret autorizat, meditează la semnificațiile textului sacru și, în acest context, e important să semnalăm că, în Evul Mediu, exegeza biblică a instituit un canon hermeneutic cu patru nivele (cf. Nate, 2006, p. 24): a) *literal* sau *istoric* (sensus literalis), b) *alegoric* (sensus allegoricus), c) *moral* sau *tropologic* (sensus moralis/tropologicus) și d) *anagogic* sau *mistic/eshatologic* (sensus anagogicus)[10]. Pe de altă parte, predicatorul are datoria de a le dezvălui credincioșilor semnificațiile secvențelor din Scriptură citite în timpul serviciului religios, astfel încît ascultătorii să adere, prin conduita lor, la învățăturile de credință. Încîntarea și determinarea la acțiune a ascultătorilor își au izvorul în actul de a înțelege și, prin înțelegere, în propensiunea ascultătorilor de a îmbrățișa și împărtăși adevărul biblic.

Prin urmare, o a doua schimbare este de a separa rolul capital rezervat *înțelegerii* de rolurile, derivate, ale *încîntării* și *înduplecării*. *Înțelegerea* este înfățișată ca necesitatea de a-i instrui pe credincioși în lumina adevărului biblic, de a-i determina să ia aminte la ceea ce se spune, în timp ce *încîntarea* și *înduplecarea* sînt finalități ce pot fi atinse doar dacă înțelegerea este asigurată cu eficiență.

Repertoriul de strategii ale delectării și mișcării ascultătorilor este alcătuit și exemplificat cu atenție. Ori de cîte ori predicatorul „vrea să îl și încînte pe acela căruia îi vorbește sau să îl înduplece, nu o va face vorbind cum îi vine, ci este important cum vorbește ca să o facă. Or, după cum este necesar ca auditoriul să fie încîntat, ca să fie ținut atent, tot așa, este necesar să fie înduplecat, ca să fie determinat spre acțiune. Și după cum este încîntat dacă vorbești plăcut, tot așa este înduplecat dacă este atras de ce îi promiți, dacă se teme de amenințarea pe care i-o pui în față, dacă urăște ce critici, dacă ce susții aprobă, iar ce insiști că trebuie deplîns deplînge și el; cînd se bucură de bucuria pe care i-o predici; cînd se îndură de aceia pe care îi pui înainte ochilor spunîndu-i că sînt vrednici de milă; cînd îi evită pe aceia pe care îi prezinți speriindu-l că trebuie să fugă de ei; și orice altceva se poate face cu elocință înaltă pentru a impresiona

[8] Un termen mai potrivit pentru a descrie comportamentul ce trebuie indus auditoriului este cel de *ascultare*. În sens creștin, *ascultarea* este făgăduința și totodată practica de a urma în chip neabătut calea către mîntuire, de a-l urma pe Hristos.

[9] „Începînd cu secolul al XIII-lea, se acumulează evidențele referitoare la diversitatea activităților de a predica. În mare, există trei feluri de predici: prezentarea simplă și limpede a învățăturii biblice, recursul la tehnici de expunere și de divizare proprii stilului erudit de tip universitar și predica populară, cu exemple moralizatoare din pilde, snoave, legende ale sfinților și istorisiri de întîmplări miraculoase. [...]

Predica tipică are șase părți: 1. tema: un citat biblic (din liturghia zilei), urmat de o rugăciune; 2. protema, o secvență introductivă a temei (aceasta constă într-un citat dintr-un alt fragment biblic, pus în legătură cu primul); 3. antetema: introducerea propriu-zisă în temă, prin reafirmarea scopului predicii, 4. divizarea temei, în trei părți sau în multipli de cîte trei, cu citate de autoritate care să susțină fiecare diviziune – aceasta este etapa-cheie de dezvoltare exegetică și comentativă; 5. subdivizarea temei și 6. amplificarea sau extinderea fiecărei diviziuni sau subdiviziuni." (Copeland & Ziolkowski, 2006, p. 494–495).

[10] De exemplu, în viziunea Sf. Ioan Casian, numele „Ierusalim" poartă, în textul sacru, următoarele valori: istorică („oraș"), alegorică („Biserică a lui Hristos"), morală („suflet al omului") și anagogică („Ierusalimul-cel-de-sus, mamă a tuturor", cf. *Gal*, 4, 26).

sufletul auditoriului, nu ca să știe ce este de făcut, ci ca să facă ceea ce știu deja că este necesar să facă." (Augustin, 2002, p. 313, 315).

Dacă admitem că, în concepția Sf. Augustin, funcția informativă a discursului potențează o funcție de tip formativ, putem considera că rolul de a instrui este de ordin obiectiv, adică referitor la ceea ce se spune, iar rolurile derivate, încîntarea și înduplecarea, sînt de ordin (inter)subiectiv, adică reliefează personalitățile protagoniștilor comunicării (orator și ascultători) și relațiile dintre ei. Distincția este pertinentă și foarte utilă în a sublinia că farmecul și puterea de convingere a elocinței decurg din capacitatea limbajului uman de a exprima ceea ce ființa umană percepe ca fiind esențial și adevărat.

O a treia modificare promovată în *De doctrina christiana* este de a asocia energiile care animă procesul de persuasiune, respectiv *logosul*, *ethosul* și *pathosul*, cu triada scopurilor urmărite de predicator, *înțelegerea*, *încîntarea* și *înduplecarea*, iar această împrospătare a tiparelor clasice se observă mai ales în reconfigurarea sistemului celor trei stiluri.

4. Tipurile de elocuție

În descrierea retorică antică, compunerea și rostirea discursului sînt guvernate de regulile genului retoric adoptat și potrivite cu situația de comunicare, atît cea reală cît și cea reprezentată discursiv. De la caz la caz, oratorul poate recurge la tipuri distincte de elocuție (stil). Stilul simplu se folosește cu rol informativ, dezideratele recursului la stilul temperat sînt armonia, eleganța și măsura, iar stilul înalt are o bogată împodobire expresivă.

Sf. Augustin adaptează modelele tradiționale la lumea nouă a realităților discursive ale creștinismului. În viziunea sa, predicatorul adoptă stilul simplu atunci cînd oferă învățături, pe cel temperat cînd face aprecieri și stilul înalt, cînd auditoriul trebuie îndemnat cu insistență să trăiască în acord cu litera și spiritul textului sacru, să treacă de la înțelegere la acțiune, să sublimeze cuvîntul de învățătură în comportament. În oratoria creștină, esența stilului simplu constă în profunzimea raționamentelor[11], dominanta sa fiind *logosul*, stilul temperat este caracterizat de echilibrul reliefării[12], dominanta sa fiind *ethosul*, iar principala proprietate a stilul înalt este vitalitatea[13], dominanta sa fiind *pathosul*. Altfel spus, stilul simplu acționează „asupra minții sau a rațiunii, nu a sentimentelor sau a voinței, el vizează o modificare a raționamentului", stilul temperat „poate, prin aptitudinea sa de laudă sau blam, să influențeze pe auditor și să-l determine să-și schimbe modul de viață, dar nu direct și nici în mod obligatoriu", iar stilul înalt „atinge sufletul și poate provoca, în ultimă instanță, chiar o schimbare a modului de viață" (Wald, în Augustin, 2002, p. 441).

Prin raportare la canoanele antice, luminatul învățat formulează două principii care dirijează eficacitatea persuasivă și expresivă a actului de a predica. Primul dintre acestea este principiul *adecvării stilistice*. Pentru a dobîndi eficiență maximă, predicatorul este liber să fructifice în același discurs toate cele trei tipuri de elocuție[14]. Utilizarea variată și armonioasă a valențelor celor trei stiluri este consemnată de la Aristotel la Quintilian. Acesta din urmă afirmă că echilibrul conjuncției între tipurile de elocuție asigură succesul deplin al cuvîntării: „Deci totul în discurs să fie mare, nu exagerat; sublim, nu abrupt; curajos, nu temerar; sever, dar nu trist; grav, dar nu greoi; vesel, nu luxuriant; plăcut, nu neînfrînat; grandios, nu emfatic. La

[11] „Ține deci de obligația învățătorului nu doar să deschidă ceea ce este închis și să desfacă nodurile întrebărilor, ci și, în timp ce se face acest lucru să preîntîmpine alte întrebări care pot apărea" (Augustin, 2002, p. 335).

[12] În oratoria ecleziastică, ornamentele stilului temperat trebuie exploatate „nu cu emfază, ci cu măsură" (Augustin, 2002, p. 365).

[13] Stilul înalt „se deosebește de stilul temperat, mai ales prin aceea că nu este atît împodobit cu ornamente verbale, cît impetuos prin trăirile interioare; căci de primit primește, desigur, acele ornamente, aproape toate, dar, dacă nu le are, nu le caută. De fapt, este purtat de propriul elan, iar frumusețea enunțului, dacă apare, o ia din forța subiectului, nu din grija pentru ornament; îi este deajuns, desigur ca, în vederea acestui scop, cuvintele potrivite să fie nu alese prin truda buzelor, ci să urmeze înflăcărarea inimii" (Augustin, 2002, p. 339).

[14] „Și să nu se creadă că amestecul acestor trei stiluri ar fi contrar teoriei; dimpotrivă, trebuie ca, pe cît se pretează mai bine subiectul, enunțul să fie variat prin utilizarea tuturor celor trei stiluri, deoarece întrebuințarea excesivă a unuia singur face să scadă atenția auditoriului. Cînd se trece însă de la un stil la altul, discursul progresează mai armonios, chiar dacă devine mai lung" (Augustin, 2002, p. 357)

fel, pentru tot restul. Și, în general, calea cea mai sigură este calea de mijloc, fiindcă în extreme constă greșeala" (Quintilian, 1974, III, p. 408).

Sf. Augustin rafinează acest construct teoretic arătînd că cele trei finalități discursive: *a înțelege*, *a încînta* și *a îndupleca* se manifestă unitar în discurs. Conform acestui principiu pe care l-am putea numi al *unității persuasive*, a înțelege, a plăcea și a se supune se potențează reciproc: „cine nu știe că, dacă nu este înțeles, oratorul nu poate fi ascultat nici cu plăcere, nici cu supunere?", se întreabă, retoric, Augustin (2002, p. 365), înainte de a avansa ideea că scopurile urmărite de predicator se organizează, de la un caz la altul, în jurul unei finalități dominante, celelalte două fiind subsumate centrului persuasiv. Astfel, deși stilul simplu are ca finalitate principală limpezimea raționamentelor (înțelegerea), încîntarea și supunerea nu sînt excluse ca finalități de grad secund. În stilul temperat, întîietatea o deține încîntarea, însă înțelegerea și supunerea se pot și ele actualiza. În sfîrșit, în stilul înalt, înduplecarea unei inimi de piatră nu este posibilă dacă ceea ce se spune „nu este ascultat și cu înțelegere și cu încîntare" (Augustin, 2002, p. 367).

Nu doar aspectele teoretice demonstrează că Sf. Augustin a avut o contribuție crucială la fondarea retoricii creștine, ci și analizele pe care autorul le propune pentru a dovedi că Scriptura este prototip de elocvență. Dacă ținem cont de abundența de ilustrări, nu este greșit să considerăm că *De doctrina christiana* este un ghid foarte valoros de hermeneutică biblică și de retorică creștină. Sf. Augustin este întîiul mare gînditor creștin „care discută pe larg despre utilitatea retoricii în misiunea creștină de interpretare și răspîndire a cuvîntului lui Dumnezeu" (Habinek, 2005, p. 89). Spre deosebire de gînditorii și retorii precreștini, în ale căror concepții retorica era meșteșugul comunicativ de a interpreta în mod convingător o anumită realitate, pentru predicatorii creștini, și Sf. Augustin insistă asupra acestui fapt, *ars bene dicendi* este aservită comunicării adevărului revelat prin textul sacru. În concepția sa, „descoperirea sau invenția nu mai constă în căutarea celor mai bune argumente sau mijloace persuasive, ci în dezvăluirea adevărului biblic. Celelalte etape retorice (stilul, memoria, pronunțarea) sînt și ele considerate mijloace prin care respectivul adevăr este comunicat unui anumit auditoriu. De fapt, autorii creștini sînt, mai mult decît predecesorii lor păgîni, cei ce impun viziunea conform căreia stilul este modalitatea electivă de a transmite un conținut prealabil, aflat mereu la dispoziție" (*idem*).

5. Concluzii

Patrimoniul retoric al creștinismului îmbogățește moștenirea retorică a Antichității, prin impunerea unei perspective noi, a cărei importanță nu poate fi neglijată pe terenul cercetărilor de retorică și stilistică:

a) prin adoptarea și adaptarea preceptelor retorice antice, fondatorii hermeneuticii și retoricii creștine dezvoltă o tradiție normativă care a conferit artei oratorice și analizei textuale imbolduri noi (Murphy, 2001, p. 61);
b) în viziunea fondatorilor retoricii creștine, țelul suprem al artei de a predica nu este cel de a mișca mințile și inimile auditoriului, așa cum recomandau învățații antici, ci de a călăuzi ființa umană către adevărul revelat de textul sacru;
c) pentru apologeții creștini, idealul de elocință trebuie căutat în litera și spiritul textului biblic;
d) oratorul creștin trebuie să fie un exemplu viu, care convinge mai mult prin felul său de a fi în lume și mai puțin prin meșteșugul de a compune cuvîntări frumos ornate și bine argumentate;
e) eficacitatea discursivă a predicatorului se întemeiază pe adecvarea resurselor de limbaj la solicitările expresive și persuasive ale situației de comunicare și pe unitatea ierarhic actualizată a scopurilor urmărite de orator.

Bibliografie

Anania 2009 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului, Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009.

Augustin 2002 = Sfîntul Augustin, *De doctrina christiana: introducere în exegeza biblică*, traducere de Marius Ciucă, introducere, note și bibliografie de Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 2002.

Clarke, M. L. (1996). *Rhetoric at Rome: a Historical Survey*, third edition, revised and with a new introduction by D. H. Berry, Routledge, London, New York.

Copeland, R. & Ziolkowski, J. (2006). *Medieval rhetoric*, în Sloane, Thomas O., (coord.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 487–497.

Dowden, K. (2007). *Rhetoric and Religion*, în Worthington, Ian (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Blackwell Publishing, p. 320–333.

Gafton, Al. (1995). *O ipoteză interpretativă asupra sintagmei paulinice „a vorbi în limbi"*, în „Echidistanțe", nr. 7–8, p. 29–31.

Habinek, Th. (2005). *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing.

Knape, J. (2008). *Rhetorik und Stilistik des Mittelalters*, în Fix, U., Gardt, A. & Knape, J. (Hrsg.), *Rhetorik und Stilistik. Ein Internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung/ Rhetoric and Stylistics. An International Handbook of Historical and Systematic Research*, vol. I, Walter de Gruyter, Berlin, New York, p. 55–72.

Kneidel, G. (2006). *Homiletics*, în Sloane, Thomas O., (coord.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 362–366.

Murphy, J. J. (2001). *Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Rennaissance*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies.

Nate, R. (2006). *Allegory*, în Sloane, Thomas O., (coord.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 23–26.

Quintilian (1974). *Arta oratorică*, ediție în limba română de Maria Hetco, 3 vol., Editura Minerva, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The signified as a reflex of language contacts

Enikő Pál*

Faculty of Economic and Human Sciences, Sapientia University, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, Romania

Article info

Istoric:
Received May 30, 2014
Accepted June 29, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
language contact
lexical borrowing
Old Romanian literary language

Abstract

The present study joins the series of works aiming to bring up to date, within Romanian linguistics, the theories concerning (Romanian–Hungarian) linguistic interferences manifested in bilingual communities and the research of lexical properties which have entered the Romanian written language either by the influence of the Hungarian dialects, spoken in different regions of the country, or by the translation of Hungarian texts into Romanian. The study will focus on Hungarian loanwords in old Romanian language which are discussed in terms of their changes in meaning. The inventory of the Hungarian loanwords' meanings listed here was made based on a corpus of old Romanian texts, taking into account the material provided by various dictionaries with etymological concerns. As the few examples analysed in this study show, lexical meaning is impregnated with both intellect and emotional sensibility. The emotional universe, however, is rarely taken over along with the loanword. The emotional content is most often adapted, in its turn, to the sensitivity and spirituality of the speakers who borrowed the word.

Motto: *"If you look closely at a grain of wheat you shall find the face of Jesus in it"*, as an old saying goes (*Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, nr. 30, Giula, 2009, p. 22). Just as spiritual life and death are encapsulated in the simplicity of a wheat grain, one single word may spread out a whole universe of thoughts and feelings.

1. Psychology and historical linguistics. Preliminaries

The idea that language, psyche and national spirit represent inextricably merged entities has been present in language sciences for a long time, being explicitly formulated by W. von Humboldt. Thus, "language acquires its final determination only in the individual" (Humboldt, 1836/2008, p. 99), on the one hand, and "each language embodies a certain particular world view", in other words, "each language contains the whole conceptual fabric and mode of representation of a portion of mankind" (*ibidem*, p. 95), on the other hand. If language reflects what a nation thinks and feels, then the variety of languages is, essentially, a reflex of spiritual diversity. These ideas, quite innovative in the days of the German linguist, nowadays close to commonplaces, have triggered an avalanche of psycholinguistic research, especially since the second half of the nineteenth century.

This paradigm shift in language sciences is relatively concurrent with the establishment of a new discipline within the field of psychology. Its premiss was the observation that the spirit of a community (with repercussions on language) should be regarded as being different from the individual spirit and, therefore, beside individual psychology, the existence of an ethnopsychology (Völkerpsychologie) should also be acknowledged. The new discipline have proposed to study those psychological principles and processes which underlie and govern social relations and the development of social and human life, on the one hand, and the emergence and evolution of the common spiritual products of a community resulted from social interaction, on the other hand. Among these products there figures language itself. But unlike the

*Email address: *enikopaldr@gmail.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

historical approach to a certain linguistic form, such as a loanword, which would interest the researcher for it preserves the memory of a past relationship between two human communities, the ethnopsychological perspective interests the scientist only if the given form shows general human principles of language evolution.

The first attempts to provide psychological explanations for facts related to the development of language were made by Steinthal (1855, 1865). His work may be regarded as a programme of the new direction in which, for the first time, psychology replaces the philosophy of language. In the same direction enters Paul (1886), his succesor, according to whom linguistic phenomena should be explained by the spiritual interaction between man and his environment. In developing his system, the author uses the results provided by psychology for linguistic purposes. A somewhat different perspective is to be found in the work of Wundt (1904). Thus, he is less interested in linguistic facts itself, being concerned about how psychological processes and principles result from them. In other words, for him historical linguistics represents a substantial material which can be used to explain various psychological phenomena.

Whether we explain linguistic phenomena by psychological mechanisms or we pursue the opposite approach, the interdependence between language – thought – society remains indisputable. Language undoubtedly reflects the universe of representations and mental associations characteristic for a community and, thus, the substantiality of the vocabulary of a given language relatively corresponds to the amount of the mental representations of the community who speaks that very language. In the same manner, word formation and the morphosyntactic relations between words in a language allow us to see the principles and forms of mental associations which are allowed and practised within the community. In this sense, in the semantic changes of words it is manifested, in fact, the principle of representation shift.

Language being the supreme instrument of a community's consciousness, the historical and the psychological approaches to language, although pursue different purposes, can not be regarded as two entirely separate entities but as two perspectives which support and complete each other. Therefore, notwithstanding that diachronic linguistics is interested in language mainly as a historical phenomenon rather than as a psychological one, the psycholinguistic study of language may be extremely fruitful for researches in the history of language (see also Gombocz, 1898).

2. The psychological side of the word

From a psychological perspective, every word is a combination of different mental representations, a "complication" of them, i.e. a simultaneous connection between disparate representations (cf. Wundt, 1893, p. 209; Gombocz, 1997, p. 134). Hence, the sound pattern (signifier) involves the combination of two types of representations: an acoustic image (= the sensory representation of the sound, i.e. the perception of sounds: we hear what we and others say) and a dynamic image (= the representation of a motion sensation, i.e. the articulation of sounds: we feel how our vocal tract, muscles, etc. function). The other constituent of a word's "complication" is the conceptual image (signified), that substance of the representation which the speaker and the listener associate with the name. In case of the literates, these two types of representations are supplemented by graphic representations of the word which combines the representations of the letters that make up the sound pattern and the representations of writing movements. In other words, each word involves two sensory images (auditory and visual) and two motor images (oral and manual) (cf. Vendryes, 1921, p. 79).

There is a tight associative relationship between the image of the sound pattern and its conceptual image. This explains the evocative power of the signifier. Within a community, the speaker associates the same or almost the same notional content with an articulated sound pattern as the listener does. The understanding between the speaker and the listener may have various degrees, depending on whether this content is identical or only similar for the two interlocutors.

A word, however, does not only have an evocative power, but it may also have a disposition and mood inducing force. In other words, the meaning associated with a phonetic pattern is not only made up

of notional representations, but it also has emotional elements within it (for the phenomena of *emotional elements in words* see Zolnai, 1920: *szóhangulat*; Simonyi, 1916: *érzelmi velejáró*; Wundt, 1904: *Gefühlston, Gefühlswert der Worte*; Bally, 1926: *valeur affective*). An affective value may have both the notional content of the representation and the sound pattern, which, in its turn, is the result of a historical development just like the signified or the signifier. Influenced by its content or independent of it, the articulated speech sounds may induce a certain state of mind, like musical sounds do. This aesthetic effect is usually achieved by the word's sonority, i.e. by the alternation, distribution and sequence of voiced and voiceless sounds. Beside the quality of sounds[1], a pleasant or unpleasant sensation may also be produced by stress, intonation and rhythm of speech, by which different words are perceived as being pleasant or unpleasant, beautiful or ugly. For instance, Hung. *szellő* 'breeze' is perceived, in accoustic terms, as being pleasant, beautiful and harmonious, whereas Hung. *kecsegtet* 'deceives, promises' is unpleasant to hearing and perceived as being ugly. Another interesting situation is when each lexeme in a synonymous pair of words is associated with different affective values. For instance, in Hungarian, the words *apa* 'father, (male) parent' and *atya* '(male) parent, father', although designate the same notional content, functioning, from a logical perspective, as synonyms, have different affective values, arousing unalike emotions (cf. Gombocz, 1997, p. 102, 139). This difference has been signaled in the dictionary of Czuczor & Fogarasi, where the following observation is made: "regarding their usage, the distinction between *apa* and *atya* seems to be that *apa* is employed rather colloquially, it enjoys greater popularity and suggests familiarity, while *atya* sounds more mannered, it suggests respect, being used to designate persons mainly of a (high) position or rank" (s.v. *atya*). The nature of the emotional content associated with each one of these words determines their contexts of usage. Thus, *apa* is employed when seeking the intimate, confidential and affectionate nature of a relationship (cf. *édesapám* 'my sweet father', *Kossuth apánk* 'our father Kossuth'), when designating the father – child relationship without any emotional tone (cf. *az apjára ütött* 'he/she resembles his/her father') or in harsh and insulting expressions, in imprecations of folk common language (cf. *az apád istenit!* 'for God's sake!'). In contrast, *atya* is employed when the dominant sentiment is that of respect, in contexts of solemnity (cf. *uram atyám* 'Lord God, my Father', *Miatyánk* 'Our Father (the prayer)', *lelki atya* 'spiritual father (confessor)', *a haza atyja* 'father of the nation').

Loanwords obviously represent quite a particular situation. On the one hand, these carry the conceptual and emotional associations characteristic for the community which provided them, since these associations are reflected in the source language, i.e. in the etymon. On the other hand, these words live a distinct life in the target language, being adapted to the conceptual and emotional universe of the community which borrowed them. Thus, it is understandable that not only the notional representations (i.e. the meaning of the loanwords) may change, but also the attitudes manifested towards the physical world which these words reflect, irrespective of whether they had been previously known in the target community or not. At the same time, the phonetic pattern itself may be charged with new emotional and expressive values, on the one hand, because the sounds of the target language have other phonetic peculiarities (other articulatory features, other distribution, etc.) than the (quasi-)correspondent sounds of the etymon and, on the other hand, because the loanword often appears in the target language as an unanalysable lexeme which no longer allows the componential analysis which was possible in the case of the etymon[2].

[1] The quality of a sound may carry not only an expressive value but also a notional content. In Finno-Ugric languages, also conditioned by vowel harmony, the vowels in the palatal – velar pair are associated with different conceptual contents or, in any case, with different nuances. Thus, for instance, in the case of the demonstrative pronoun, the velar variant is associated with the mental representation or the concept 'long(er) distance', while the palatal variant implies the meaning 'short(er) distance' (see Hung. ***e**z* 'this' – ***a**z* 'that', ***i**tt* 'here' – ***o**tt* 'there', ***i**de* 'hither' – ***o**da* 'thither', ***i**lyen* 'this kind (of)' – ***o**lyan* 'that kind (of)', ***í**gy* 'like this, for this reason' – ***ú**gy* 'like that, for that reason', etc.). Similarly, in the case of verbs or nouns, the synonymous pairs are differentiated in that the palatal and velar variants are associated with different representations of intensity (see Hung. ***e**ver* 'to mix' – ***a**var* 'to mix, spread, sweep', ***e**ged* 'to grow' – ***a**gad* 'to grow, increase, swell', ***ö**röm* 'nail' – ***o**rom* 'claw', etc.) (cf. Gombocz, 1997, p. 136).

[2] For instance, in Rom. *răvaș* 'letter, note, document' one could hardly find, if at all, the Hungarian derivative *róvás* 'notch,

3. The psychological side of semantic changes

Semantic changes are essentially psychological processes. When explaining the changes of the signified one must inevitably take into account several extralinguistic factors, such as the actual or perceived as being actual attributes of the designated object, its function within the culture which designated it, its role played within the socio-interpretative system, as well as other cognitive, emotional, etc. factors which determin the interpretation of those who employ the linguistic sign, and sometimes even the arbitrary despotism of different individuals, as Bréal (1897) observed.

The explanations of semantic changes often invoked the "historical accident", considering that meaning shifts occur inevitably and sometimes unfounded. This kind of approach to the phenomenon of semantic change was refuted by Wundt (1904). According to the German psychologist, the changes which occur in the signified are not random, but they comply with strict principles, only the processes involved may not always be explained. Thus the author distinguishes two types of semantic changes: regular and singular (sporadic). The former represent the actual semantic changes, in the strict sense of the word, which appear as a result of a slow and steady process, whose causes should be sought in the attributes of the concept subjected to change, being produced, therefore, as a consequence of the changes occurred within the mental associations which work in each and every member of the community, just like instinctive acts. Singular changes, on the other hand, constitute spontaneous transfer situations which occur without interim phases, starting usually from certain individuals of the community and which are brought about by arbitrary acts. In other words, the former ones reflect the history of a concept, whereas the latter ones represent first of all the history of a word and secondly the history of the concept designated by the word. A drawback of this theory is that the meaning (signified) is looked upon as an equivalent of the concept designated by the signifier and, therefore, the semantic change reflects, according to W. Wundt, the change of the concept. The meaning of a word, however, seems to be rather a functional concept and semantic changes should be regarded, thus, as changes of the signified, produced that is to say in the denotation (= current lexical meaning) and not in the notion per se, or at least not absolutely necessarily (cf. Gombocz, 1997, p. 166). Nevertheless, it is to the credit of W. Wundt that a new approach has been introduced to the discussion on semantic change, which proved to be extremely fruitful for subsequent researches.

Most classifications of semantic changes are limited to the identification of the departure point, i.e. the primary meaning, and of the arrival point, i.e. the meaning derived from the former one, but none of these were able to explain neither the causes of these shifts from one meaning to another, nor the processes involved in this endeavour, so that the classifications thus obtained are often purey formal. Neither Paul (1886) could be free from such a formalisation of the description. The types of semantic changes dissociated by him take into account the logical relationship between the primary and the derived meanings, differentiating, thus, situations of superordination (broadening of meaning), subordination (narrowing of meaning) and coordination (metonymic transfer). Despite the utility of these concepts, the issues raised by semantic progression are not solved by them, all the more so because these criteria do not explain the causes which trigger the changes or, in any case, not in all their complexity. For instance, it is known that a semantic extension has its starting point in the existence of at least one common semanteme, but the direction in which the different semantemes develop is not longer under the control of any regularity. In other words, there is nothing in the semanteme itself which would impose on a semantic nucleus to follow a given direction and to develop a particular nuance rather than another. In the case of meaning narrowing, the signified loses one or more of its constituent semantemes, which in most cases leads to the specialisation of the lexeme in a particular semantem. Neither in this case, however, the choice of a particular semanteme exploited over another is not governed by linguistic reasons (only), which makes

writing' from which it derives (< *ró–* 'to write' + noun suffix *–(v)ás*), and it is not even a derivative word in Romanian language. Similarly, Rom. *răzăș* (*răzeș*) 'free peasant (in the Middle Ages, in Moldavia)' resulted from the adaptation of the Hungarian derivative *részes* 'the one who has a part/share in something' (< *rész–* 'part, share' + noun/adj. suffix *–es*), in Romanian, however, it is not a derivative (cf. *sămăraș*, *sechiraș*, etc.).

the change unpredictable. Another noteworthy contribution to the research of diachronic semantics was made by Meillet (1905–1906, 1948), who introduces the socio-historical criteria into the explanation of semantic changes. Thus, the author takes into account the complexity of the changes and developments occured in the social and cultural life of men, in the social structure of the linguistic community, in the class and group based stratification of language, analysing their effects on each other. As a matter of fact, this interpretation, in its turn, has certain drawbacks since the changes of the cultural and social conditions constitute only one of the possible causes, by no means necessary, of the changes occured in the mental representations and associations, and their impact on the processes of the meaning shift is only indirect.

4. Semantic changes of Hungarian loanwords in Romanian language

To put it simply, the semantic change of a given word may be described by the following formula: Ax > Axy > Ay (cf. Gombocz, 1997, p. 104), where A represents the phonetic pattern with which a notional representation x is associated. Depending on various factors, with A may be associated another notional content too, represented by y, but if and only if there is an associative relationship between x and y. Eventually, A is employed with y meaning, whether replacing Ax which has been overused and eliminated, or coexisting with it, i.e. both Ax and Ay are maintained. When a changing in the dominant representation, i.e. the constant notional content of a word, occurs, the awareness of the etymological ties of the word also fades, that is to say, it loses its connections with other words to which it had been semantically and/or formally related[3].

The semantic changes of Hungarian loanwords in Romanian language have, once again, a set of peculiarities quite its own. Hungarian loanwords are the product of contacts between the two linguistic communities, and as such they are the materialisation, at least at the beginning of their existence in the Romanian language, of two more or less different universes of representations and of mental and emotional associations. The lexical element borrowed from Hugarian language naturally keeps at first its etymological meaning in Romanian as well[4], after which it may undergo various semantic shifts, developing meanings different from those in Hungarian, and sometimes even eliminating partially or completely its primary meanings, or at least some of its nuances.

It is not absolutely necessary, however, for a certain loanword to develop new meanings within the language it enters. A Hungarian loanword may as well carry on with its network of semantic relations existent in Hungarian language. Likewise, the causes and the means by which a particular nuance of the signified achieves positive or negative connotations are extremely varied, and its explanation is not limited to linguistic factors only. The psychological and subjective perceptions of the speakers largely determin the assignment of connotated meanings.

In any event, the mechanisms by which Hungarian loanwords generate new meanings of its own are

[3]For instance, in the case of Hung. *lábos* '(sauce)pan', although the awareness of its etymological ties is not completely lost, a componential analysis being still possible (< *láb* 'foot' + noun suffix *–as*), its past notional representation, in which the cookware was literally standing on feet and thus leaning over the open fire, has obviously changed (cf. MeSz, s.v.). The Hung. *szélhámos*, which initially designated 'the horse without harness which is tied to the edge of a cart to run alongside the horses which actually pull the cart' (cf. MeSz, s.v.), and whose current meaning is 'impostor', seems to have lost both its etymological ties (since no one would recognise in it its components: *szél* 'edge' + *hám* 'harness' + adj. suffix *–os*), and its primary notional representation (cf. Gombocz, 1997, p. 110). The latter one could have faded among those individuals or communities who did not have close enough contacts with the material world involved (i.e. carts and horses). The shift to its current meaning '(person) who deceives, deludes' may be explained by the projection of the nuance 'appearance' on to other material realities with an outward misleading appearance, since the horse thus tied to the cart only apparently pulls it, confusing, deceiving the eyes/people.

[4]Undoubtedly, all loanwords acquire or develop its own meanings dependening on the conceptual domain of its etymons. In some of the cases, this dependence is decisive and final, the loanword making use exclusively or almost exclusively of the semantic values offered by the etymon, without employing its own productivity. In some other cases, the loanword is freed from the notional constraints imposed by the semantic sphere circumscribed by its etymon and it develops with a spectacular (auto-)generating power its own meanings.

similar to those employed in the case of any other words of the Romanian language (inherited or of other origins). The speakers who borrow the lexeme exhaust all its meanings and contexts, the more so if they are in vivid contacts with those whom they borrowed it from. Both the former and the latter ones exploit all the valencies of a term, although the final point reached in one or in the other of the two languages may be different.

The capacity to develop new meanings, often unrelated to its etymological meaning, characterises both bilinguals and monolinguals, but the former ones have the opportunity to use to a greater extent the potential valencies included in the etymon. At the same time, they retain much more of the nuances included in a semantic nucleus and preserve the etymological meanings for longer. At those who do not maintain direct and permanent contacts with Hungarian speakers, the changes operated on the lexical items are more pronouncedly present, and the loanwords are used in limited contexts, with restricted meanings required obviously by their communicative needs. Therefore, it is only natural that, in case of major semantic changes, the etymological meanings are preserved in the regions influenced, nowadays and/or in the past, by the Hungarians, and the most distant meanings from those included in the etymon are spread within the areas less or not at all affected by Hungarian influence. As might be expected, the latter ones have been adopted in most cases by the Romanian literary language.

4.1. The direction in which a certain conceptual domain of a loanword is pushed within the target language may be totally different from that in which it started off and to which the etymon adheres in the source language. Such an interesting case is that of the Romanian term *adămană* (< Hung. *adomány* 'donatio, donum', MnySz, cf. EWUR, the *–ă* ending deriving from a morphological variant of the Hungarian word, probably from that with the genitive suffix *–(j)a*). The Romanian loanword of Hungarian origin has developed quite a different meaning from that of the etymon, by which it has been placed in another connotative field. In Hungarian language, *adomány* signifies 'donation', 'what is given to someone as a gift or as a reward', implying, thus, a beneficiary thematic relation, i.e. a positive connotation. The thematic relations are somewhat different in Rom. *adămană* which in old Romanian texts is employed with the meaning 'usury, interest': "Argintul său nu va da într-***adămană*** și plată nu va loa de la nevinovați" ['He that putteth not out his money to usury, nor taketh reward against the innocent'] (PH, 9^{v}/5). In this case, the meaning of the loanword assumes the existence of a debtor, implying, thus, a negative connotation. The meaning 'usury, interest' is preserved in the following centuries as well, being found in Transylvania, Maramureș (SD, s.v.) and Oaș (CADE, s.v.). The term has developed, perhaps later, the nuance of 'bribery temptation' (noted in CADE, SD, DLRLV, where see also the variant *ademană*), meaning out of which it could develop the current meaning of its verbal derivative *a ademeni* 'to deceive', 'to tempt, to lure' and even 'to seduce' (SD, DA, DER, TRDW, s.v.). Unlike the meanings developed within Romanian language by exploiting a secondary meaning contained in the Hungarian etymon, which are perfectly explicable from each other, explaining the transition from the primary, etymological, meaning, to the Romanian derived meaning encounters some difficulties. What may be noticed is that the Hungarian noun *adomány* fructifies the valencies of the verb from which it derives: *ad* 'to give' + noun suffix *–(o)mány* (cf. also *ír* 'to write' + *–(o)mány*). Such a componential analysis of the word may have been applied, although not absolutely necessarily, by the bilinguals who borrowed it, who could have been familiar with this method of forming words in Hungarian and who had countless opportunities to relate to and adjust (control) the foreign element right in its own source. In the absence of direct contacts with Hungarians or simply due to the fact that time went by, however, the Romanian term *adămană* became lexically unanalysable since its components do not have the same meaning in Romanian as they had in the etymon. Thus, it did not only lose track of its etymological ties, but it also lost its dominant mental representation included in the etymon. Be that as it may, it is quite difficult to determine what the precise cause was, due to which the meaning was pushed toward a completely different direction from that of the etymon.

4.2. Another situation is that of Rom. *a adăvăsi* (Rom. derivative < Hung. *odavesz-ni* 'pereo; zu grundé gehen', MnySz – 'to disappear', 'to lose sight', 'to (be) consume(d)' + verbal suffix *–i*; cf. N. Drăganu, DR, IV, 1924–1926, part 2, p. 752–753; cf. EWUR, p. 55–56). The primary meaning of the verb

was most likely 'to scatter, to disperse' with which it was used in the sixteenth century. Thus, the meaning 'to scatter/destroy people' of the term is noted in PO: "Împărți-voiu pre ei în Iacov și ***voiu adăvăsi*** în Izdrail" ['I will divide them in Jacob, and scatter them in Israel'] (*Gen*, 49, 7). From this general meaning 'to waste', the adjective *adăvăsit* derived its meaning 'scattered, spent, exhausted', with which it appears in a note in GB (271^{v}/1), where it corresponds to Slav. *dospěti* 'tired, weary' (see also Pamfil, 1958, p. 234). With a similar meaning, designating 'to (be) overwork(ed), to consume, to (be) exhaust(ed)', it can be found in the next century with a distribution in northern Transylvania and in Moldavia (cf. DLRLV, s.v., where see also the variant *adevăsi*). From the semantic nucleus 'to waste (one's wealth)' it could be developed the meaning 'to spend, to perish', attested in Moldavia (cf. DA, s.v.). With this latter meaning, the term is employed nowadays in some regions of Transylvania and in Oltenia (Pamfil, 1958, p. 234). The more or less distinct meanings[5], with which the term is registered in Transylvania, have a common denotation 'to cease, permanently or temporarily, to exist in the original form, whether it refers to living things—'to (be) scattered (about people), to (be) destroy(ed), to disappear'—or to material goods—'to dispel, to consume, to spend, to waste', etc. In all these cases, the change of a state of facts leads to a deficient situation, which results in a loss, a disadvantage. In contrast with these nuances found in Hungarian too, Romanian language developed an opposite meaning to the initial one, namely 'to gather, to collect', noted in Iași (*Lex. reg.*, I, 63); and also *adevesesc* 'to bargain', found in Vaslui (cf. Gheție & Mareș, 1974, p. 263).

4.3. As mentioned before, lexical meaning is probably the most charged with thought (Gafton, 2010, p. 84) and, in the same time, with affectivity. Lexical items reflect the way in which the world is conceptualised, the way in which people relate to it and, at the same time, they are imbued with sensitivity, with the emotional experiences which characterise a linguistic community and which are assumed by the speakers of the language, either willingly or unconsciously by the fact that they belong to a particular ethnic group and language. In other words, lexemes function as vehicles for storing emotional, volitional predispositions characteristic for a community, as linguistic "exponents" of its spiritual universe. It should also be noted that the lexical meaning and the phonetic pattern, due to its sonority, often converge, bearing the same emotional and spiritual content. This fact explains, to a certain extent, those semantic changes occurred within the target language which appear to be unmotivated or, in any event, less justified linguistically. In these cases, the semantic changes are the most spectacular and interesting since the emotional universe is rarely taken over along with the loanword. Under these circumstances, it is only natural to adapt the emotional content of the word to the sensitivity and spirituality of the speakers who borrowed it.

An eloquent example of those stated above is the situation of Rom. *bănat* (< Hung. *bánat* 'sorrow, lamentation, pain, regret'; cf. Mândrescu, 1892, p. 134–135; cf. EWUR, p. 99–100; cf. DER, s.v.). In the sixteenth century, this term is attested with the meanings 'grief, sorrow, pain, disgust', 'sadness, misery, regret, trouble', recorded in PH, with numerous occurrences: "***Bănat*** și lî<n>goare aflaiu" ['I found trouble and sorrow'] (100^{r}/3), "***Bănat*** și nevoi aflară-me" ['Trouble and anguish have taken hold on me'] (108^{r}/143), "***bănatulu*** e aproape, că nu e cinre se-mi agiute" ['trouble is near; for there is none to help'] (17^{r}/12), "Multe ***bănaturi*** derepților și de toate-i va izbăvi ei Domnulu" ['Many are the afflictions of the righteous: but the Lord deliverеth him out of them all'] (28^{r}/20), in phrases like: *întru bănatu* (2^{v}/2), *de tot bănatul* (20^{v}/22), *de la toate bănaturile* (27^{v}/5), *în vremea bănatului* (32^{v}/39), *în mijloc de bănat* (117^{r}/7).

It is interesting how the term has broadened its semantic sphere from the nucleus meaning 'regret, melancholy', also found in Hungarian, to the nuances 'longing, anger, grief', 'grudge, reprimand', attested in Romanian language. The explanation must be sought, we believe, in the different spirituality of Romanians and Hungarians. Thus, for instance, it may be noticed that Hungarian people are characterised by

[5]With the meaning 'to scatter, to destroy' in Alba; 'to disappear' in Bistrița-Năsăud, where see also the variant *adevesi* 'to lose' (*Lex. reg.*, II, 75); *a dăvăsi* 'to lose (or be lost)' in Maramureș; *a devăsi* 'to (be) scatter(ed), to lose, to deteriorate' in j. Sibiu (*Lex. reg.*, II, 59); *a devesi* 'to go to waste, to lavish' in j. Brașov; *a tăvăsi* 'to perish' in the Apuseni Mountains (cf. Gheție & Mareș, 1974, p. 263).

a predisposition to lament, melancholy, by a world view which is often painted in serious, gloomy tones. This sensibility is reflected par excellence in the Hungarian word *bánat* (< vb. *bán-ni* 'to regret (mainly one's own actions)' + noun suffix *–at*) which, by its lexical meaning of 'sorrow, grief, regret', circumscribes a meditative universe perfused with sobriety. The phonetic pattern, in its turn, sustains the serious tone, by alternating the [*a*] – [*á*], vowel pair imposed by vowel harmony. This latter aspect is not fructified in the Romanian loanword, since Romanian language lacks vowel harmony which governs the distinction between *back* vs. *front* vowels.

The conceptual domain of the Hungarian noun seems to circumscribe a state of mind characterised by helplessness, partly found in the meanings of the Romanian term too. Beside this nuance, the meaning of the Hungarian term also includes an ethical-moral and religious dimension, *bánat* denoting 'sorrow, regret, guiltiness felt by a believer because of his sins, repentance' (Czuczor & Fogarasi, s.v.). This nuance refers to self-examination which assumes the internalisation of the experiences. This meaning is not entirely unfamiliar to the Romanian loanword either, being found especially in bilingual's speech in regions strongly influenced by Hungarians. Thus, *bănat* has been registered, ever since the sixteenth century, with the meanings 'sorrow, grief, regret', with a distribution in Banat-Hunedoara. These meanings are preserved in the next century as well in Moldavia, in Crișana, in southwest and northern Transylvania (cf. DLRLV, s.v.). Nevertheless, the nuance 'repentance' seems to be placed on a peripheral position compared to the other meanings developed independently of the etymon. This might be sustained by the fact that Rom. *bănat* is often used with meanings which point to an externalised emotion, to the projection of the idea of 'guilt' on to the outside world. Such a direction seem to circumscribe meanings like 'rancour, envy', 'suspicion' (DER); 'anger, grudge', 'suspicion, distrust' (SD, s.v.); 'grief, anger', 'wrath, trouble, vexation', 'blame, reproach, reprimand, scolding', 'hunch, suspicion' (cf. DLRLV, s.v.), registered in different Romanian dictionaries. Whatever the case, the coexistence of the nuances 'reflection on the self' and 'projection on to the other', present in the Romanian word[6], seems rather curious.

4.4. Derived from the same root as the previous term, in the same category might be analysed the Romanian word *a bănui* (Romanian derivative < Hung. *bán-ni* 'to regret' + *–ui*; cf. Mândrescu, 1892, p. 136–137; cf. EWUR, p. 100–101). The loanword shows a spectacular semantic development within Romanian language, widening its semantic sphere with meanings which are not found in the Hungarian etymon. Thus, the Romanian verb is used in old Romanian psalms with the etymological meaning 'to repent, to regret', 'to mourn, to be distressed', recorded, for instance, in PH: "Cătră Domnul cîndu ***bănuiiu*** chemaiu și me audzi" ['In my distress I cried unto the Lord, and he heard me'] (109^{v}/1), "Nu întoarce fața ta de la fătul tău, / că ***bănuiescu***; curru<n>du a<u>dzi me" ['And hide not thy face from thy servant; for I am in trouble: hear me speedily'] (58^{v}/18), "așteptaiu cinre e ***se bănuiască*** și nu fu" ['and I looked (...) for comforters, but I found none'] (58^{v}/21), "În porîncitele tale ***bănuiiu*** și înțeleșu caile tale" ['I will meditate in thy precepts, and have respect unto thy ways'] (102^{v}/15). The primary meaning 'to sorrow, to repent, to regret' is preserved in the seventeenth century too, its distribution including Moldavia, Banat, Crișana and southwest Transylvania (cf. DLRLV, s.v.) and it is still in use in certain Transylvanian regions (cf. ILR I, p. 242). The semantic nucleus 'regret' covers a range of different nuances, including 'to worry, to sorrow, to pain' (PH, 58^{v}/18, 21), 'to be painstaking, to show special care to do something' (PH, 102^{v}/15), also found in Hungarian. Within Romanian language, however, its semantic sphere has been widened, embracing the nuance 'to lament', expressing the idea of 'discontent' which could led to the development of new meanings. Thus, in the seventeenth century, the term is recorded with the meaning 'to take (something) amiss, to anger, to displease, to outrage', in Moldavia and in Muntenia, whereas in southwest Transylvania and in Muntenia the meaning 'to suspect' is (also) attested. The term is recorded, in this century, with the figurative meanings 'to murmur (against)' (in Moldavia) and 'to envy, to begrudge' (in Muntenia) (cf. DLRLV, s.v.). Nowadays Rom. *a bănui* registers, beside its regional usage 'to regret' (CADE, s.v.), other

[6] Among the synonyms of *bănat*, dictionaries register the following: *amărăciune*, *întristare*, *tristețe*, *necaz*; *mîhnire*, *supărare*, dar și *admonestare*, *ceartă*, *certare*, *dojană*, *dojenire*, *mustrare*; *ciudă*, *gelozie*, *invidie*; *neîncredere*, *bănuială*, *suspiciune*; *învinuire*, *imputare*; *pică*, *pizmă*, *pornire*, *ranchiună*, *reproș*; *vină*.

meanings as well, like 'to submit claims', and 'to (be) offend(ed), to (be) insult(ed)' (DER, s.v.). Used as a transitive verb, it developed the meaning 'to nurture bad feelings/opinion; to reproach, to scold', which explains its current meaning 'to think unfavourably of someone'. Therefore, despite the fact that between the etymological meaning 'to regret' and its derived meanings 'to suspect, to question', 'to assume a person or action as guilty or reproachable' there is quite a distance, these meanings are not completly unrelated[7].

4.5. Another term within the word family of the Hungarian verb *bán-ni* 'to be troubled, to regret' is its factitive form, *bánt-(a)ni* 'to cause pain, to hurt, to harm someone' (cf. MeSz, s.v.), from which the Romanian verb *a bîntui* derives (cf. Mândrescu, 1892, p. 136; cf. EWUR, p. 126; cf. DER, s.v.). The Romanian word either has been explained by multiple etymology, being also found in the Slavonic languages (see *bantovati*), or it has been introduced in the series of verbs with *–ui* ending and explained by Slavonic mediation. Romanians in contact with both languages, however, may have borrowed this word either from one or the other, or even from both of these languages, depending on the different regions of the country or even repeatedly, at different times (cf. Arvinte & Gafton, 2007, p. 97). In areas of direct contact with the Hungarian population, it would not be wrong to assume that Romanians have borrowed the word from the Hungarians. As for its phonetic treatment, Hung. [*á*] first changed into Rom. [*ă*], according to the articulatory practice of Romanian language and then it became [*î*] "since before [*n*] + consonant it has been more familiar" this latter one (Király, 1990, p. 118)[8]. Finally, the suffix *–ui* has been added to it within Romanian language (cf. *a făgădui*, *a tăgădui*, etc.).

The more or less distinct nuances included within the conceptual domain of the verb *a bîntui* revolve around the central idea 'to hurt, to harm' evoking, thus, undesirable effects, damages. As a matter of fact, this is the semantic nucleus of the Hungarian etymon *bánt-a-ni*, which contains the correlated nuances 'to hurt, to offend, to annoy, to disrupt (someone or something)', '(referring to natural phenomena) to cause damages' or '(about diseases) to torment' (cf. Czuczor & Fogarasi, s.v.). The term is attested in the sixteenth century with its etymological meaning 'to harm, to hurt', recorded in documents from all three Romanian principalities: "nime ***să*** nu-l ***bîntuiască*** preste cartea mea" ['no one shall harm him above my deeds'] (DÎ, XLI, 5, *Trans.), "ne-***au băntuit*** în slujba noastră" ['they hurt us in our service'] (DÎ, XLIV, 237^{v}/8, *Mold.), "nime să n-aibă ***a***-i ***bîntui*** preste dzisa noastră" ['no one shall harm them above our word'] (DÎ, CX, 8), where see also der. *bîntuială* 'harm, mischief': "și de nimea ***bîntuială*** să nu aib[ă] niciodată" ['never shall have any harm by anyone'] (DÎ, XXXIX, 1^{r}/15). This meaning is recorded in the following centuries as well.

Although sporadically, old Romanian language records meanings closest to the current usage too, for instance, the meaning 'to throw oneself upon something' (CC$_1$, 172) (cf. ILR II, p. 269). The current Romanian usages seem to insist on the intensity of the damages done, the word acquiring the meaning '(about forces of nature) to hit insistently and violently', '(about diseases, wars, invasions) to ravage, to devastate, to wreak havoc', '(about living things) to oppress, to subjugate'. Regionally, the word appears in imprecations too: *Să (mă) bîntuie (Dumnezeu)* 'to punish, to strike (me) (God)' (cf. DEX, '98, s.v.). As it can be noticed, unlike the more delicate connotations in Hungarian, where the verb expresses, in most contexts, merely 'trouble, annoyance' (cf. *sérelem*, *szomorúság*, Czuczor & Fogarasi, s.v.), the Romanian language has developed its more intense nuance 'devastation', by exacerbating the virtual valencies contained in the etymon. The meanings '(about spirits) to roam', 'to torment, to haunt' and 'to tempt' have also developed within Romanian (cf. CADE, s.v.).

4.6. Another case taken into account is that of Rom. *gînd* (< Hung. *gond* 1. 'cura', 'sorge', 2. 'cogitatio', MnySz; cf. EWUR, p. 386; cf. DER, s.v.), quite widely employed in old Romanian[9]. Although rarely,

[7] The negative nuance 'to despise' may already be noticed in PH (58^{v}/18) (cf. Rosetti, 1931, p. 147).

[8] The same transition from [*ă*] to [*î*] takes place in Rom. *întîlni* 'to meet' < *(în)tălni* < Hung. *találni* 'to find, to meet', as well as in the case of the transformation of the unstressed [*e*] in nasal position (cf. Hung. *menteni* > Rom. *măntui* > *mîntui* 'to save, to redeem'), which is present, in fact, in the case of all the inherited words in Romanian.

[9] In old Romanian texts which contain translations of the *Old Testament*, there is no "unitary individual lexical norm", common for all translators, for the notion 'conscience'. In each text we may notice, however, a tendency towards establishing

in literature, it has been proposed for Hung. *gond* > Rom. *gînd* the hypothesis of Slavonic mediation (see Pușcariu, 1940, p. 299). In this case, such a mediation, though possible, is not necessary since the Romanian form could perfectly be explained by the Hungarian etymon, if we take into account the principles of the Hungarian loanwords' phonetic adaptation. Thus, for the transition of [*o*] to [*î*], in this word, Slavonic mediation is not the only possible solution since in Romanian [*o*] + [*n*, m l. r] + an other consonant > [*ă*] > [*î*] also occurs in other words in which Slavonic languages did not play any role.

Concerning the semantic changes of this term, it may be noticed that between the meaning of its etymon *gond* and the old and new meanings of the loanword *gînd* there is quite a large distance (cf. also ILR I, p. 242)[10]. In Hungarian, the noun denotes 'a *troubled* conscience', 'a conscience characterised by *uneasiness*', associating, thus, the intellect with emotions (cf. *bizonyos nyugtalansággal és kedvetlen érzéssel, aggálylyal párosúl*, Czuczor & Fogarasi, s.v.). All the other meanings of *gond*—see 'carefulness' or 'precision, exigency' (cf. MeSz, s.v.)—bear, in fact, an emotional connotation. In contrast to this state of affairs, *gînd* entered Romanian language carrying a neutral affective value denoting 'thought, mind, conscience'. Thus, in CV it is recorded the meaning 'conscience, thought'[11]: "Bărrbați frați, eu cu totu ***gîndul*** cela bunrul viu" ['Men and brethren, I have come in all good conscience'] (23^{v}/2–4), "nevinovatu ***gîndu*** aibîndu" ['having pure conscience'] (31^{r}/6–7), "cu ***gîndurele*** cealea bunrele" ['with all good conscience'] (78^{v}/12–13); with the meaning 'thought' it appears in CB: "curatului gîndu" ['pure thought'] (*2P*, 3, 1); and in documents: "acel svat și acel gîndu" ['that counsel and thought'] (DÎ, XCIII, 1^{r}/6), where see also the var. *ghendul* (DÎ, C, 82^{r}/11). This meaning, although found in the word *gond* (cf. MnySz, s.v.), renders rather the semantic nucleus of the Hungarian derivative *gondolat*. Romanian language developed then other meanings too, such as: 'wisdom', recorded in PH: "ciudele tale, și cu ***gîndurile*** tale nu e cinre se va asăm<ă>na ție" ['thy acts and thy wisdom there is no one to resemble thou'] (34^{r}/6); 'foresight, wisdom' in CV: "Multă lume nemereaște cu tinre și isprăvire easte limbiei aceștiia cu ale tale ***gîndure***" (29^{r}/7–11)[12]); 'intention' in PH: "tu înțeleseși ***gîndul*** mieu de departe" ['thou understand my intent'] (117^{v}/3), cf. also in phrases like: *a umbla cu gîndul*: "în casa Dzeului îmblăm cu ***<gî>ndul***" ['we walk with intent in the house of God'] (46^{r}/15), in CS: "ceia ce poartă ***gîndu*** bunu" ['those who nurture good intent'] (V, 51^{v}/17), as well as in documents, especially from Transylvania and Moldavia: "***gîndul*** și voia gărdinarului" ['the intent and will of the gardener'] (DÎ, XXXVI, 249^{v}/10, Trans.), "i-au fost ***gîndul*** cum mă va piiarde" ['he intended to make me perish'] (DÎ, XLIV, 237^{r}/12, Mold.); 'ostentation, pomp', 'imagination', 'deception' in CV: "Venre Agripa și Vernichie cu multu ***gîndu***" (36^{r}/4)[13]. The Romanian term also denotes the meaning 'carefulness, worry, suspicion, intent' (cf. Niculescu, 2005, p. 120). Its current usages have widened the semantic sphere of the word, *gînd* designating 'idea', 'meditation, reflection', 'opinion, belief', 'spirit, intelligence' (cf. DER, s.v.).

4.7. The intensification of a semantic nuance virtually included in the etymon appears quite in a particular manner in the case of Rom. *a făgădui* (Rom. der. < Hung. *fogad-ni* 'to receive, to accept, to host', and 'to promise, to entrust', especially with the verbal preffix *meg-fogad*, + *–ui*; cf. Mândrescu, 1892, p. 151–153; cf. EWUR, p. 319; cf. DER, s.v.), which occupies a significant position among the old Hungarian loanwords, in terms of its frequency, semantic diversity, variety of inflected forms and derivatives.

The Hungarian verb *fogad-ni* includes many nuances within its conceptual domain which revolve around two semantic nuclei: 1. 'to receive (someone as guest)', also implying a certain 'kindness, hospitality' (cf. *bizonyos kedvvel, kedélylyel lát*, Czuczor & Fogarasi, s.v.), and 2. 'to promise, to engage oneself in

such a norm. Thus, in Coresi's texts, for instance, just like in CV, whenever the notion 'conscience' appears in the Slavonic source text, it is generally translated with the word *gînd* (Munteanu, 2008, p. 370).

[10]The author notices the semantic difference between *gond* 'concern' and *gînd* 'thought, idea' and he remarks that the Hungarian word also has the meaning 'thought', recorded in Hungarian dictionaries (especially in the form *gondolat*).

[11]Corresponding to *sfeat(uri)* in Coresi's text.

[12]Cf. *cugetat* in Coresi's text.

[13]In Coresi's text, see *amegire*. In other passages of the text, the words *cugetat* (29^{r}/7–11) or *sfeat* (23^{v}/2–4) are used.

the fulfillment of a promise'. In Romanian, the loanword *a făgădui* does not preserve all the meanings of its etymon, which is not at all unusual. What is interesting, however, is that, although both semantic centres are preserved in Romanian too, their rank is reversed in the target language. Thus, in the contemporary Romanian language, the *customary* (normative) meaning of the verb, with which it is employed almost exclusively, belongs to the semantic sphere 'to promise' whereas 'to host (someone as guest)' became an *occasional*[14] meaning, employed especially regionally.

The term is recorded in old Romanian texts particularly nuanced. Thus, the etymological meaning 'to receive (someone as guest)' is registered in CV: "Și deca fumu noi întru Ierusalim, cu iuboste ***făgăduiră*** noi frații" ['Being in Jerusalem our brethren received us with kindness'] (14^{v}/14–15^{r}/1–2); other etymological meanings are: 'to host, to accommodate' in CS: "de ***se*** nu-l ***făgăduimu*** elu" ['so we do not host him'] (XV, 122^{r}/6), and 'to receive, to accept' in PS: "Audi Doamne dereptate me, ***făgăduiaște*** rugăciure me" ['Hear, my Lord, my righteousness and receive my prayer'] (16, 1). The specific nuances of 'benevolence, cordiality' associated with the etymological meaning facilitated the development of other nuances, such as 'obedience', from which it could derive the meaning 'to listen to someone, to take the advice', recorded in PO: "Și frații lui luară și ***făgăduiră*** lui cuvîntul" ['And his brethren listened and took his advice'] (*Gen*, 37, 27). As a matter of fact, the Hungarian verb, in its turn, includes among its meanings the distinctive nuance 'successfully and fruitfully receive/accept' (cf. *valamit sikeresen, gyümölcsözőleg vesz magába*, Czuczor & Fogarasi, s.v.). In Romanian, however, the applicability of this *fruitful* acquiescence extends only to internalizing 'the word of someone', unlike Hungarian usages in which, beside 'obedience (to what others say)' (cf. the Hung. phrase *szót fogadni*), it also includes the idea of 'fertility', in other words, 'to (fruitfully) receive a fetus within the womb' (cf. *gyermeket méhbe fogadni*, Czuczor & Fogarasi, s.v.). It is interesting that this nuance, although frequently employed in the Hungarian version of PO (see *fogada és szüle* '(she) conceived and bare'), is not preserved in Romanian. This nuance is repeatedly expressed by another loanword, likewise of Hungarian origin: *fu tăroasă* (*Gen*, 4, 1). In the same semantic sphere could be included the derived meaning 'to take as husband/wife' in CB: "***se făgăduiască*** soț pre soțu" (*FA*, 19, 38).

Taking into account the other semantic nucleus of 'commitment', it has, in its turn, different degrees of intensity in old Romanian texts. The verb denotes 'to promise' in FRAG.TOD.: "***făgăduit-ai*** noauă că ne vei slobodzi" ['thou promised to free us'] (4^{r}/27), as well as in PO: "cum Domnul lu Avraam să dea cea ***au făgăduit*** lui" ['that the Lord may bring upon Abraham that which he hath spoken of him'] (*Gen*, 18, 19)[15]; with the meaning 'to promise, to swear' it appears in PH: "Că se giură / Domnului <și> ***făgădui-se*** lu Dumnedzeu" ['promised and sweareth to God'] (113^{v}/2), in CB: "și ***făgădui*** să dea lui" ['promised to give him'] (*FA*, 7, 5)[16], etc. In other passages, the term designates commitment made to divinity, as in CS, where the reflexive form[17] is employed with the meaning 'to pray, to swear allegiance': "Acesta sîntu cei ce s-au botedzat și ***se-au făgăduitu*** cruciei" ['these are the baptised and who swore allegiance to the cross'] (IV, 31^{r}/12).

The loanword shows an extraordinary vitality, developing numerous derivatives, such as: noun *făgăduit* in PS.C.: "pus'ai lacrîmele mele între tine, că în ***făgîduitulŭ*** tău" ['put my tears in thou and thy promise'] (55/15); adj. *făgăduit* 'promised' in CC$_2$: "pămîntului ***făgăduit***" ['promised land'] (7/5–6); noun *făgăduită* 'promise' in PH: "pus-ai lacrămile meale între tinre ca în ***făgăduita*** ta" (47^{r}/9); *făgăduită*

[14] As a matter of fact, it has been proposed the possibility that the two meanings could belong to a homonymous pair of words: 1. *a făgădui* 'to receive (as a guest)', and 2. *a făgădui* 'to promise' (cf. Graur, 1954, p. 127). Although the relation between the two meanings is perhaps more difficult to establish, the distance between them is not insurmountable. Therefore, we believe that the two semantic nuclei should not be regarded as belonging to two different words, but rather as nuances of the same term, since both may be found in the sixteenth century.

[15] In the Hungarian version we encounter the corresponding words *igirte*, *igiret* 'promise'.

[16] Its presence with the given meaning shows a deliberate choice of the author for this term since in Romanian language there existed other synonyms too which appear in other versions of the same passage, see *a giurui* (CV), *a jura* (CP).

[17] The initially transitive verb became reflexive in Romanian language by analogy with other verbs (cf. *a se apuca*, *a se angaja*) with the meaning 'to promise' (Mândrescu, 1892, p. 151–152).

'promise, pledge' in CB: "să nu împarță-se, ce ca așteapte ***făgăduita*** Tatălui" ['to wait there for what the Father had promised'] (*FA*, 1, 4)[18], where see also the var. *făgădoita* (*Fap*, 2, 33); noun *făgăduitură* 'promise, vow' in CAT.C.: "că toate ***făgăduiturile*** lui Dumnezeu cu credință numai să le putem cuprinde la noi" ['we shall embrace with faith all of Lord's promises'] (10^{r}/1–5) and in CS (XII, 105^{r}/16–105^{v}/4); *făgăduire(a)* in CB: "ceia ce părinților-ne ***făgăduirea*** ce fost-au" ['the promise made to our ancestors'] (*FA*, 13, 32); noun der. *făgăduială*: "porunca împăratului și ***făgăduiala*** ce ne-au fost trimese" ['the command of the emperor and the promise sent to us'] (DÎ, XXXI, 253^{r}/10). The term forms compounds too, such as: *bun(r)ă-făgăduită* in CV: "a rădica cumîndare Duhului ***bunră-făgăduită*** Dzeului Isus Hristos" (73^{r}/9–11) and in CB: "***bună-făgăduitele*** lu Dumnezeu" (*1P*, 2, 5). For other derivatives see CADE, SD.

As shown above, in the sixteenth century, the term has a wide usage, its distribution including especially north- and south-western Transylvania. In the following century, its meaning 'to receive, to take into consideration' has a diffusion in south-western Transylvania; noun der. *făgăduială* 'promise' in Muntenia and the noun der. *făgadă* 'reception, acceptance' and 'promise' in Moldavia (cf. DLRLV, s.v.). Thus, the loanword of Hungarian origin most likely complied with the common linguistic norm of the sixteenth century. It has also been preserved in the contemporary literary language (especially with the meaning 'to promise'), which may be partially due to the fact that it had been recorded in biblical texts, carrying, thus, some sort of sacredness and a tradition which could not be replaced, although the term has been competed with its neological synonyms (see Rom. *a promite* < French).

4.8. The diversification of the meanings acquired within Romanian language appears to be quite noteworthy in the case of Rom. *a (se) tămădui* (Rom. der. < Hung. *támad-ni* 'oborior, exsurgo'; 'entspringen, aufstehen', MNYSZ, + *–ui*; cf. Mândrescu, 1892, p. 185; cf. EWUR, p. 769–770; cf. DER, s.v.), which has developed a conceptual domain different from that of its etymon. Notwithstanding that the transition from one meaning to the other may seem rather difficult to explain, the breach between the meanings of the Hungarian verb and those of the Romanian loanword is, in fact, only apparent.

The primary meaning of Hung. *támad-ni* is 'to elevate, to rise' from which it could have derived its current meaning 'to rise against (someone), to revolt'. In old Romanian language, the loanword is recorded with the meaning 'to (be) heal(ed), to (be) cure(d), to recover', also found in its noun derivative *tămăduire*: "Se fie iarba la ***tămăduire***, aceaea ainte de covrag și secă" (PH, 112^{v}/6), adj. *tămăduit*: "<Și> oameri ***tămăduiți*** lăuda-vor Domnulu" (PH, 84^{r}/19), which could be a continuation of its etymological meaning, by adding the nuance 'to rise *from a disease*'[19]. It is somewhat more difficult to explain the meaning 'to create' with which it is recorded in PH: "Înrimă curată ***tă/măduiaște*** întru menre" ['Create in me a clean heart'] (43^{v}/12), "Trimite-veri aburul lor și ***se vor tămădui***" ['Thou sendest forth thy spirit, they are created'] (87^{v}/30)[20]. This seems to reproduce the etymological meaning 'to arise, to be born' (cf. *ered, keltezik*, Czuczor & Fogarasi, s.v.), with which it could have been spread in certain regions, though we have no attestation of this usage. In the sixteenth century, the term is also recorded with the meaning 'to build'[21] in PH: "Și ***se tămăduiască-se*** păreții" ['build thou the walls'] (43^{v}/20), and in CP: "Rugă ei cum ***să se tămăduiască*** și să lăcuiască în pridădirea credințeei" (*Sp.* la *Iuda*)[22], which may continue the broadened semantic sphere of the Hungarian word 'to assist (in rising)' (cf. *felemelkedve megtámogat, alátámaszt jelentéskör*, MESZ, s.v.).

In the contemporary Romanian language, the contexts in which the loanword is used include the idea 'disease'. Thus, in its transitive and reflexive usages, the customary meaning 'to (be) heal(ed), to (be)

[18] The noun *făgăduită* 'pledge' also appears in CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 154).

[19] Among the numerous meanings of Hung. *támadni*, the one which is closest to that of Rom. *tămădui* is 'to rise', from which the Romanian meaning '*to rise* from a disease, to recover' could have derived (Mândrescu, 1892, p. 185). In a similar manner, O. Densusianu (in ILR I, p. 242) notices that "Hung. *támadni* 'to appear, to rise' = Rom. *tămăduire* 'to be convalescent, to heal, to recover'".

[20] See *creabantur* in *Vulgata*, cf. ILR II, p. 307.

[21] Cf. also *Studiu lingvistic* to PH, p. 66.

[22] Corresponding to *nevoiască-se* recorded in CB.

cure(d)' (cf. DER, s.v.) has several nuances, such as: 'to straighten up, to return to the normal state (after an illness)', '(about an injury) to disappear after treatment', '(about oppressive moods) to cease to manifest' (cf. NODEX, s.v.). The last two meanings ('to disappear', 'to cease') even contradict the etymological meaning which, on the contrary, implies a 'starting point'. Related to the idea 'to disappear' we may also discuss the meanings recorded in different dictionaries: 'to steal' (cf. SD, s.v.) and 'to escape' (cf. CADE, s.v.), explicable by extension. Its noun derivatives *tămăduială, tămăduire* preserve the old semantic nuance 'healing, cure', while the noun *tămăduitor* 'healer' is registered in religious texts with the figurative meaning 'the Saviour (Jesus)'[23] too. This latter meaning may be explained within the context of the Easter festival, since the Hungarian term *(fel)-támad-(ás)* also means 'resurrection, rising (of Christ)', developing hence the primary meaning 'to rise' (from the dead).

5. Conclusions

Hungarian lexical borrowings appear as a natural product of the cohabitation of the two lingustic communities. These had quite a remarcable impact on Romanian vocabulary, determining its structure even beyond the period of direct contacts. The more tight and varied the interethnic relations were, especially in certain regions of the country, the more intensely entagled became the two linguistic systems and, implicitly, the two universes of thought, each of them responding to this contact situation in a different way. The reactions manifested by the target language to this linguistic and cultural "conflict" situation produced by contacts between the two nations may be analysed, in quite a particular manner, through the semantic changes of loanwords. These are quite edifying for the study of linguistic contacts since, as shown above, the changes occured in the signified bring to light not only the mechanisms characteristic for the operations of the target language, but also those involved in the interaction between the two languages. Thus, beside the phonetic and morpho-syntactic levels, perhaps the most profound consequences of linguistic contacts may be found on the level of signification. This should be analysed in its evolution, diachronic approach being the most efficient, if not the only way to describe the consequences of interethnic and linguistic contacts consistent with linguistic reality, since the mere description of a certain phenomenon in a given stage of the (Romanian) language does not solve much about the issue, its deep understanding coming from the diachronic apprehension of the emergence, development and evolution of all the things that subsequently led to the existence of that very phenomenon.

Bibliography

A. Text editions

CC$_1$ = Coresi, *Cazania I*, cca 1567; ed. Vl. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.

CC$_2$ = Coresi, *Cazania a II-a*, Brașov, 1581; ed. S. Pușcariu și A. Procopovici, București, 1914.

CAT.C. = Coresi, *Catehismul*, text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de A. Roman-Moraru, în TEXTE ROM., p. 19–128.

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2003.

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, 1930.

CS = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993.

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș și A. Roman-Moraru, cu o Introducere de Al. Mareș, București, 1979.

FRAG.TOD. = *Fragmentul Todorescu*, text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de I. Gheție, în TEXTE ROM., p. 259–364.

GB = *Glosele Bogdan*, text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de M. Georgescu, în TEXTE ROM., p. 365–463.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, II. Indice de cuvinte de Rovena Șenchi, București, 2005.

[23] "Căci el este ***tămăduitorul*** sufletelor rănite" ["For he is ***the healer*** of our souls"] (Mândrescu, 1892, p. 185).

PO = *Palia de la Orăștie (1582), I. Textul*, Text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte, I. Caproșu și Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.
PS = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, edițiune critică de I.-A. Candrea, București, 1916.
PS.C. = *Psaltirea* publicată românesce la 1577 de diaconulu Coresi, reprodusă cu unu studiu bibliograficu și unu glosaru comparativu de B. Petriceicu Hasdeu, ediținea Academiei Române, tomulu I, textulu, Bucuresci, 1881.
TEXTE ROM. = *Texte românești din secolul al XVI-lea. I. Catehismul lui Coresi. II. Pravila lui Coresi. III. Fragmentul Todorescu. IV. Glosele Bogdan. V. Prefețe și epiloguri*, de Gheție, I. (coord.), Editura Academiei, București, 1982.

B. Dictionaries

CADE = Candrea, I.-A. & Adamescu, Gh., *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească," București, 1931.
Czuczor G. & Fogarasi J. (1862–1874). *A magyar nyelv szótára*, I-VI, Pest.
DA = *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1949.
DER = Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de T. Șandru Mehedinți și M. Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București, 2002.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*.
DLRLV = Costinescu M., Georgescu M. & Zgraon F., *Dicționarul limbii române literare vechi* (1640–1780). *Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
EWUR = Lajos, T., *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*, Budapest, 1966.
INDICE XVI = F. Dimitrescu et al., *Indice lexical paralel. Secolul al XVI-lea*, în Dimitrescu, F., *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973, p. 122–245.
Lex. reg. = *Lexic regional*, coord. Gh. Bulgăr, vol. I, București, Editura Academiei, 1960, vol. II, [București], 1967.
MESZ = Tótfalusi, I., *Magyar etimológiai nagyszótár*.
MNYSZ = Szarvas, G. & Simonyi, Zs., *Magyar nyelvtörténeti szótár*, I–III, Budapest, 1890, 1891, 1893.
NODEX = *Noul dicționar explicative al limbii române*.
SD = Scriban, A., *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
TRDW = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte), 1985.

C. Scientific journals

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj.
DR = „Dacoromania", Buletinul Muzeului limbii române, Cluj.
MNY = „Magyar Nyelv", ed. Szily Kálmán, Melich János, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1920.
MNYR = „Magyar Nyelvőr", ed. Simonyi Zsigmond, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1898.

D. References

Arvinte, V. & Gafton, Al. (2007). *Palia de la Orăștie (1582). II. Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iași.
Bally, Ch. (1926). *Le langage et la vie*, Payot, Paris.
Bréal, M. (1897). *Essai de sémantique (science des significations)*, Hachette, Paris.
Humboldt, W. v. (1836/2008). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin / *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de E. Munteanu, București, Humanitas.
ILR I = Densusianu, O., *Istoria limbii române*, ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. I, *Originile*, Editura Științifică, București, 1961.
ILR II = Densusianu, O., *Istoria limbii române*, ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Editura Științifică, București, 1961.
Gafton, Al. (2010). *Consecințele profunde ale contactelor lingvistice*, în „Studii de limbă română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș", Editura Universității din București, p. 77–100.
Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
Gombocz, Z. (1898). *A jelenkori nyelvészet alapelvei*, în MNYR, XXVII, p. 6–13, 53–61, 97–103, 193–201, 339–43, 433–8, 481–6.
Gombocz, Z. (1997). *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
Graur, Al. (1954). *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Editura Academiei, București.
Király, F. (1990). *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Editura Facla, Timișoara.
Mândrescu, S.C. (1892). *Elemente ungurești în limba română*, București.
Meillet, A. (1905–1906). *Comment les mots changent de sens*, în „L'Année sociologique", Felix Alcan, Paris, p. 1–38.
Meillet, A. (1948). *Linguistique historique et linguistique générale*, E. Champion, Paris.
Munteanu, E. (2008). *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București.

Niculescu, Al. (2005). *Romania hungarica – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare*, în „L'altra latinita. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente", Verona, Edizioni Fiorini, 2007; apărut și ca articol în „Studia Universitatis Petru Maior," Series Philologia, nr. 4, 2005, p. 112–137.
Pamfil, V. (1958). *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăștie"*, în CL, III, p. 227-248.
Paul, H. (1886). *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ediția a doua, Max Niemeyer, Halle.
Pușcariu, S. (1940). *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București.
Rosetti, Al. (1931). *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura „Cartea românească," București.
Simonyi, Zs. (1916). *Jelentéstani szempontok*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, în „Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből", XXIII (1914-1921), nr. 3, p. 1–42.
Steinthal, H. (1855). *Grammatik, Logik, und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander*, Ferd. Dümmler, Berlin.
Steinthal, H. (1865). *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, Ferd. Dümmler, Berlin.
Vendryes, J. (1921). *Le langage: introduction linguistique à l'histoire*, Renaissance du livre, Paris.
Wundt, W. (1893). *Logik*, ediția a treia (1908), Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart.
Wundt, W. (1904). *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. Erster Band. Die Sprache*, ediția a doua revizuită, Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig.
Zolnai, B. (1920). *Esztétikai szempontok a nyelvtudományban*, în MNY, XVI (editat și în *Nyelv és stílus*, Gondolat, Budapest, 1957).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Semnificația ca reflex al contactelor lingvistice

Enikő Pál*

Facultatea de Științe Economice și Umaniste, Universitatea Sapientia, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, România

Despre articol

Istoric:
Primit 30 mai 2014
Acceptat 29 iunie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
contact lingvistic
împrumut lexical
vechea română literară

Rezumat

Studiul de față se înscrie pe direcția actualizării în lingvistica românească a teoriilor privitoare la interferențele lingvistice (româno-maghiare) manifestate în unele comunități bilingve și a cercetării particularităților lexicale pătrunse în limba română scrisă prin influența graiurilor maghiare vorbite în diferite zone ale țării sau chiar prin traducerea în română a unor texte maghiare. Preocuparea de bază o constituie împrumuturile maghiare lexicale vechi din limba română care sînt discutate din perspectiva schimbărilor petrecute în planul semnificației. Inventarierea sensurilor împrumuturilor maghiare s-a efectuat pe baza unui corpus de texte românești vechi, ținîndu-se cont și de materialul oferit de diverse dicționare cu preocupări (și) etimologice. Așa cum reiese din cele cîteva exemple analizate în cadrul prezentului studiu, sensul lexical este impregnat atît de intelect, cît și de afectivitate. Însă universul emoțional este rareori preluat o dată cu termenul împrumutat. Cel mai des, conținutul afectiv este, la rîndul lui, adaptat conform sensibilității și spiritualității proprii vorbitorilor care împrumută.

Motto: *„Dacă te uiți atent la bobul de grîu vezi în el chipul lui Iisus”*, spune o vorbă din bătrîni (*Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, nr. 30, Giula, 2009, p. 22). La fel cum moartea și viața spirituală se găsesc încapsulate în simplitatea unui bob de grîu, într-un singur cuvînt se așterne un univers întreg de gîndiri și de simțiri.

1. Psihologia și istoria limbii. Preliminarii

Ideea conform căreia limba, psihicul uman și spiritul național reprezintă entități indisolubil contopite, are o vechime considerabilă în științele limbajului, fiind formulată, în mod explicit, de către W. von Humboldt. Astfel, „doar în individ, limba își dobîndește determinarea ultimă” (Humboldt, 1836/2008, p. 99), pe de o parte, și „în orice limbă este implicată o viziune specifică asupra lumii”, cu alte cuvinte, „orice limbă conține întreaga țesătură de concepte și modul de reprezentare ale unei părți a umanității” (*ibidem*, p. 95), pe de altă parte. Iar, dacă în limbă se răsfrînge ceea ce gîndește și simte un popor, atunci varietatea limbilor reflectă, în esență, o diversitate spirituală. Aceste idei, inovatoare în contextul epocii lingvistului german, astăzi devenite aproape locuri comune, au pornit o adevărată avalanșă a cercetărilor psiholingvistice, îndeosebi începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Această schimbare de paradigmă în științele limbajului se petrece relativ concomitent cu fondarea unei ramuri noi în domeniul psihologiei. Premisa acesteia consta în observația că spiritul unei colectivități (cu repercusiuni și asupra limbajului) trebuie socotit ca fiind diferit de spiritul individual, prin urmare, trebuie să se admită și existența unei etnopsihologii (Völkerpsychologie), alături de psihologia individuală. Noua disciplină și-a propus studiul acelor principii și procese psihologice care stau la baza și care guvernează relațiile sociale, respectiv evoluția vieții socioumane, pe de o parte, și nașterea și evoluția produselor spirituale comune ale unei colectivități, rezultate în urma interacțiunii sociale, pe de altă parte. Printre acestea din urmă se numără și limba. Însă, spre deosebire de perspectiva istorică, din care o anumită formă lingvistică, spre exemplu un împrumut, poate interesa cercetătorul prin faptul că aceasta păstrează amintirea relației de

*Adresă de corespondență: *enikopaldr@gmail.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

altădată dintre două comunități umane, din perspectivă etnopsihologică, aceasta interesează doar atunci cînd în forma respectivă se manifestă principii general umane ale evoluției limbii.

Primele încercări de a oferi explicații psihologice pentru fapte de istorie a limbii se găsesc la Steinthal (1855, 1865). Opera acestuia poate fi privită ca programul unei direcții noi, în care psihologia ia locul filosofiei limbajului pentru prima dată. În aceeași direcție se înscrie și Paul (1886), continuatorul acestuia, în opinia căruia explicațiile fenomenelor lingvistice trebuie căutate în interacțiunea spirituală a omului cu mediul înconjurător. În elaborarea sistemului său, autorul întrebuințează rezultatele oferite de psihologie pentru scopuri lingvistice. O perspectivă oarecum diferită se găsește la Wundt (1904). Astfel, pe el nu atît faptele lingvistice îl interesează, cît procesele și principiile psihologice care rezultă din ele. Cu alte cuvinte, pentru el istoria limbii reprezintă un material bogat care poate fi valorificat în explicarea diverselor fenomene psihologice.

Fie că se pornește de la mecanisme psihologice pentru explicarea fenomenelor lingvistice, fie că se urmărește un demers invers, interdependența limbă – gîndire – societate rămîne indiscutabilă. În mod evident, limba reflectă universul reprezentărilor, al asocierilor mentale caracteristice unei colectivități, astfel încît bogăția vocabularului unei limbi corespunde, în linii mari, bogăției lumii reprezentărilor mentale de care dispune colectivitatea care o vorbește. Tot așa, formarea cuvintelor și relațiile morfosintactice ale acestora într-o limbă lasă să se întrevadă principiile și formele asocierilor mentale posibile și exersate în cadrul comunității. În acest sens, în schimbările semantice ale cuvintelor se manifestă, în fapt, principiul schimbării reprezentărilor.

Privind limba ca supremul instrument al conștiinței unei colectivități, abordarea istorică, respectiv cea psihologică a limbii, cu toate că urmăresc finalități deosebite, nu pot fi privite ca două entități net separabile, ci ca două perspective care se sprijină una pe cealalta și care se completează. Astfel, cu toate că lingvistica diacronică este interesată de limbă, în primul rînd, ca de un fenomen istoric, și mai puțin ca de o problemă psihologică, studiul psiholingvistic al limbii poate fi extrem de fructuos pentru cercetările de istorie a limbii (cf. și Gombocz, 1898).

2. Latura psihologică a cuvîntului

Din punct de vedere psihologic, cuvîntul reprezintă o îmbinare a unor reprezentări mentale diferite, o „complicație” a acestora, adică conexiunea simultană a unor reprezentări disparate (cf. Wundt, 1893, p. 209; Gombocz, 1997, p. 134). Astfel, complexul sonor (semnificantul) presupune o îmbinare a două tipuri de reprezentări: a imaginii acustice (= reprezentarea senzorială a sunetului, adică receptarea acestuia: auzim ce se spune și ce spunem noi) și a unei imagini dinamice (= reprezentarea senzației de mișcare, adică articularea sunetului: simțim funcționarea organelor noastre fonatoare, a mușchilor etc.). Cealaltă componentă a „complicației” cuvîntului o constituie imaginea conceptuală (semnificatul), acel conținut al reprezentării pe care vorbitorul și ascultătorul îl asociază cu numele. În cazul oamenilor alfabetizați, la acestea se mai adaugă și imaginea grafică a cuvîntului care îmbină reprezentările literelor care compun lanțul sonor și reprezentările mișcărilor de scriere. Altfel spus, un cuvînt implică două imagini senzoriale (auditive și vizuale) și două imagini motrice (orale și manuale) (cf. Vendryes, 1921, p. 79).

Între imaginea lanțului sonor și cea conceptuală există o strînsă legătură asociativă. Lucrul acesta explică puterea evocatoare a semnificantului. În cadrul unei comunități, unui cuvînt rostit i se asociază același sau aproape același conținut noțional la vorbitor, ca și la ascultător. Înțelegerea între vorbitor și ascultător cunoaște grade diferite, în funcție de măsura în care acest conținut este identic sau apropiat la cei doi interlocutori.

Însă un cuvînt dispune nu doar de o putere evocatoare, ci și de o forță inductoare de dispoziții, de stări sufletești. Atfel spus, sensul asociat unui complex fonetic nu se compune doar din reprezentări noționale, ci și din elemente emoționale (cf. *szóhangulat* la Zolnai, 1920; *érzelmi velejáró* la Simonyi, 1916; *Gefühlston, Gefühlswert der Worte* la Wundt, 1904; *valeur affective* la Bally, 1926; *emotional elements in words*). Valoare afectivă poate avea atît conținutul reprezentării, cît și lanțul sonor, iar aceasta, la rîndul

ei, este rezultatul unei evoluții istorice, ca și semnificatul sau semnificantul. Influențat de conținut sau independent de acesta, complexul sunetelor articulate poate produce o anumită stare de spirit, asemenea sunetelor muzicale. Acest efect estetic se realizează, de regulă, prin sonoritatea cuvîntului, adică prin alternanța, distribuția și ordinea sunetelor sonore și surde. Alături de calitatea sunetelor[1], o senzație plăcută sau neplăcută poate produce și accentul, intonația sau ritmul vorbirii, în funcție de care diferite cuvinte sînt percepute ca fiind plăcute sau neplăcute, frumoase sau urîte. Spre exemplu, mgh. *szellő* 'adiere, briză' este perceput ca fiind plăcut, frumos, armonios, din punct de vedere acustic, pe cînd mgh. *kecsegtet* 'amăgește, promite' este neplăcut auzului, urît. O altă situație interesantă o reprezintă asocierea unor valori afective diferite fiecărui lexem dintr-o pereche sinonimică. De pildă, în maghiară cuvintele *apa* 'tată, părinte' și *atya* 'părinte, tată', deși desemnează același conținut, funcționînd, din punct de vedere logic, ca sinonime, au valori afective diferite, trezind emoții deosebite (cf. Gombocz, 1997, p. 102, 139). Această diferență este semnalată și în dicționarul elaborat de Czuczor & Fogarasi, unde se face următoarea observație: „în ceea ce privește uzul, distincția între *apa* și *atya* pare a consta în faptul că *apa* se întrebuințează în limbajul cotidian, se bucură de o mai mare popularitate și sugerează familiaritate, pe cînd *atya* este mai manierat, sugerînd respect, cu acesta fiind desemnate, în special, persoane de un anumit rang sau de o anumită funcție (înaltă, s.n.)" (s.v. *atya*). Natura conținutului emoțional asociat fiecăruia în parte determină și contextele lor de întrebuințare. Astfel, *apa* se întrebuințează cînd se urmărește indicarea naturii intime, confidențiale și afectuoase a unei relații (cf. *édesapám* 'dulce tată', *Kossuth apánk* 'tatăl nostru Kossuth'), cînd se desemnează relația tată – copil, fără nici o tonalitate afectivă (cf. *az apjára ütött* 'seamănă cu tată-său') sau în expresii mai dure și jignitoare, în imprecațiile din limba comună populară (cf. *az apád istenit!*). Spre deosebire de acesta, *atya* se întrebuințează atunci cînd sentimentul dominant este de respect, în contexte de solemnitate (cf. *uram atyám* 'Doamne, Dumnezeule', *Miatyánk* 'Tatăl nostru (rugăciune)', *lelki atya* 'părinte spiritual (duhovnic)', *a haza atyja* 'părintele patriei').

În mod evident, situația împrumuturilor se prezintă cu totul specială. Acestea poartă în sine asocierile conceptuale și emoționale caracteristice comunității donatoare care se reflectă în limba-sursă, adică în etimon, însă continuă o viață particulară în limba-țintă, fiind adaptate la universul conceptual și afectiv al comunității primitoare. Astfel, este de înțeles că nu numai reprezentările noționale (sensul împrumuturilor) suferă schimbări, ci și atitudinile manifestate față de lumea obiectuală pe care o reflectă, fie că erau cunoscute anterior în comunitatea-țintă, fie că nu, și, în același timp, lanțul fonetic însuși capătă valențe emoțional-expresive noi, pe de o parte, deoarece sunetele limbii-țintă cunosc alte particularități fonetice (alte trăsături articulatorii, altă distribuție etc.) față de sunetele cvasi-corespunzătoare ale etimonului și, pe de altă parte, deoarece, adesea, împrumutul se prezintă în limba de ieșire ca un lexem neanalizabil, nemaipermițînd segmentarea componențială, care era posibilă în cazul etimonului[2].

3. Psihologia schimbărilor semantice

Schimbarea sensului unui cuvînt este, în esență, un proces psihologic. Atunci cînd se explică modificările petrecute în planul semnificației unui cuvînt, în mod inevitabil, trebuie să luăm în considerare și factori extralingvistici, precum: atributele, reale sau percepute ca fiind reale, ale obiectului desemnat, funcția pe

[1] Natura sunetelor poate fi purtătoare nu numai de expresivitate, ci și de conținut noțional. În limbile finougrice, condiționat și de armonia vocalică, perechii vocalice palatal – velar i se asociază și un conținut conceptual diferit sau, în orice caz, de nuanță deosebită. Astfel, de pildă, în cazul pronumelui demonstrativ, variantei velare i se asociază reprezentarea mentală, noțiunea 'distanță mai mare', pe cînd celei palatale înțelesul 'distanță mai mică' (vezi mgh. ***e**z* 'acesta' – ***a**z* 'acela', ***i**tt* 'aici' – ***o**tt* 'acolo', ***i**de* 'încoace' – ***o**da* 'într-acolo', ***i**lyen* 'astfel de' – ***o**lyan* 'așa fel de', ***ú**gy* 'în felul acesta (așa)' – ***ú**gy* 'în felul acela' etc.). Tot așa, în cadrul verbelor sau al numelor, variantele palatale și velare din perechile de cuvinte sinonimice se disociază prin acela că li se asociază reprezentarea unor intensități deosebite (vezi mgh. ***kever*** 'amestecă' – ***kavar*** 'amestecă, împrăștie, spulberă', ***deged*** 'crește' – ***dagad*** 'crește, se umflă', ***körö**m* 'unghie' – ***karo**m* 'gheară' etc.) (cf. Gombocz, 1997, p. 136).

[2] Spre exemplu, în rom. *răvaș* 'scrisoare, act, bilet' greu se mai recunoaște, dacă nu deloc, derivatul unguresc *róvás* 'răboj' din care provine (< *ró–* 'a scrie' + suf. subst. *–(v)ás*), iar termenul nici nu este un derivat în română. Tot așa, rom. *răzăș* (*răzeș*) 'țăran liber, moșnean (în Evul Mediu, în Moldova)' a rezultat din adaptarea derivatului unguresc *részes* 'cel care are parte de/din ceva' (< *rész–* 'parte' + suf. subst. *–es*), în română însă nu constituie un derivat (cf. și *sămăraș*, *sechiraș* etc.).

care acesta o îndeplinește în cultura desemnatoare, locul pe care îl ocupă în sistemul socio-interpretativ, factorii cognitivi, afectivi etc. care determină interpretarea celui care întrebuințează semnul lingvistic, și, uneori, inclusiv samavolnicia arbitrară a diferiților indivizi, cum observă Bréal (1897).

În explicarea schimbărilor semantice, deseori se invoca „accidentul istoric", considerîndu-se că evoluțiile de sens se produc în mod fatal și, uneori, lipsit de temei. Această modalitate de a se raporta la fenomenul schimbării semantice este combătută de Wundt (1904). În opinia psihologului german, schimbările petrecute în planul semnificatului nu sînt întîmplătoare, ci se conformează unor principii stricte, doar că nu întotdeauna se pot urmări procesele implicate. Astfel, autorul diferențiază două tipuri de schimbări semantice: regulate și sporadice. Primele reprezintă schimbări, în sensul strict al cuvîntului, fiind rezultatul unui proces statornic și lent, cauzele lor trebuind căutate în atributele conceptului supus schimbării, producîndu-se, deci, ca efect al unor modificări petrecute în asocierile mentale care funcționează la toți membrii unei comunități, asemenea unor acte instinctive. Schimbările sporadice, pe de altă parte, constituie situații de transfer care se produc spontan și fără etape de tranziție, pornindu-se, de regulă, de la anumiți indivizi ai colectivității și sînt rezultatul unor acte arbitrare. Cu alte cuvinte, cele dintîi reflectă istoria unui concept, pe cînd cele din urmă reprezintă, în primul rînd, istoria unui cuvînt și, pe urmă, istoria conceptului desemnat prin cuvînt. Neajunsul care i se poate reproșa acestei concepții constă în faptul că sensul (semnificatul) este privit de către autor ca fiind echivalent cu conceptul desemnat prin semnificant și, prin urmare, schimbarea semantică reflectă, așa cum afirmă W. Wundt, schimbarea conceptului. Or, sensul unui cuvînt se prezintă, mai degrabă, ca un concept funcțional și, ca atare, schimbările semantice trebuie văzute ca fiind schimbări ale semnificatului, produse adică în denotație (= semnificația lexicală curentă), iar nu în noțiune, cel puțin nu în mod absolut necesar (cf. Gombocz, 1997, p. 166). Cu toate acestea, W. Wundt are meritul de a fi introdus în discuția asupra schimbărilor semantice o modalitate de abordare nouă, care s-a dovedit extrem de utilă pentru cercetările ulterioare.

Cele mai multe clasificări ale schimbărilor semantice s-au rezumat la stabilirea punctului de plecare, adică al sensului de bază, și al punctului de sosire, adică al sensului derivat de la primul, nefiind însă în măsură să explice nici cauzele care au dus la trecerea de la un punct la celălalt, nici procesele implicate în acest demers, clasificările astfel obținute fiind, adesea, pur formale. Nici Paul (1886) nu se eliberează de o atare formalizare a descrierii. Tipurile de schimbări semantice pe care le disociază au în vedere raportul logic care există între sensul primar și cel derivat, diferențiind situații de supraordonare (extindere), subordonare (restrîngere) și coordonare (transfer metonimic). În ciuda utilității acestor concepte, problemele ridicate de evoluțiile semantice nu se epuizează prin acestea, cu atît mai mult cu cît aceste criterii nu explică și cauzele care declanșează schimbările sau, în orice caz, nu în toată complexitatea lor. Spre exemplu, se știe că o lărgire de sens își are punctul de plecare în existența, cel puțin, a unui sem comun, direcția în care diferitele sememe se dezvoltă nemaiaflîndu-se însă sub controlul unei regularități. Altfel zis, nimic nu impune prin sine ca un nucleu semantic să urmeze calea de dezvoltare a unei anumite nuanțe și nu a alteia. În cazul restrîngerii de sens, semnificatul își pierde unul sau mai mulți dintre sememii componenți, ceea ce, în majoritatea cazurilor, duce la specializarea lexemului la un anumit sem(em). Nici aici nu există însă motive de ordin lingvistic pentru alegerea unui anumit sem exploatat, ceea ce face ca schimbarea să fie impredictibilă. O altă contribuție valoroasă la cercetările de semantică diacronică o aduce Meillet (1905–1906, 1948), prin introducerea criteriilor socio-istorice în explicarea schimbărilor de sens. Astfel, autorul are în vedere complexitatea schimbărilor și dezvoltărilor culturii socioumane, a structurii sociale a comunității lingvistice, a stratificării limbilor în funcție de clase și grupuri, urmărindu-se și efectele unora asupra altora. În realitate însă, și această interpretare cunoaște anumite limite, întrucît schimbările condițiilor culturale și sociale constituie doar una dintre cauzele posibile ale schimbării reprezentărilor și asocierilor mentale, fără a fi și necesare, iar raportul acestora cu procesele schimbării semnificatului este doar mijlocit.

4. Dezvoltările semantice ale unor împrumuturi maghiare în limba română

La modul cel mai simplu, schimbarea semantică a unui cuvînt se poate descrie prin următoarea formulă: Ax > Axy > Ay (cf. Gombocz, 1997, p. 104), unde A reprezintă complexul fonetic căruia i se asociază o reprezentare mentală noțională x. În funcție de diverși factori, lui A i se poate asocia și un alt conținut, semnalat prin y, lucru posibil doar în virtutea existenței unei relații asociative între x și y. În sfîrșit, A se notează și cu înțelesul y, fie că Ax s-a uzat și s-a eliminat, fie că se păstrează atît Ax, cît și Ay. Atunci cînd se schimbă reprezentarea dominantă, adică conținutul noțional constant al unui cuvînt, se estompează și conștiința legăturii etimologice a cuvîntului, altfel spus, acesta își pierde legăturile cu ceilalți termeni cu care era înrudit semantic și/sau formal[3].

Situația schimbărilor semantice observabile în cazul împrumuturilor maghiare din limba română se prezintă, și în acest caz, oarecum mai specială. Împrumuturile maghiare constituie produsul contactelor dintre cele două comunități lingvistice, astfel încît în ele se materializează, în fapt, cel puțin în momentul intrării lor în limba română, două universuri mai mult sau mai puțin diferite de reprezentări și asocieri mentale și emoționale.

În mod firesc, elementul preluat din limba maghiară își păstrează la început sensul etimologic și în română[4], după care poate trece prin evoluții semantice proprii, îmbogățindu-se cu sensuri diferite de cele din maghiară, uneori chiar eliminînd, parțial sau complet, sensurile originare sau, cel puțin, unele nuanțe ale acestora.

Nu este obligatoriu însă ca împrumutul să-și dezvolte sensuri proprii în limba în care pătrunde, acesta putînd continua, la fel de bine, rețeaua de relații semantice din maghiară. Tot astfel, cauzele și căile prin care o anumită nuanță a unui semnificat-centru ajunge să aibă conotații pozitive sau depreciative sînt extrem de variate, iar explicația nu se limitează la condiții strict lingvistice. Modul de percepere psiho-subiectivă a vorbitorilor determină, în mare măsură, atribuirea unei valențe conotate.

În tot cazul, mecanismele de generare a unor sensuri noi împrumuturilor maghiare sînt asemănătoare cu cele angajate în cazul oricăror altor cuvinte proprii limbii române (moștenite sau de alte origini). Vorbitorii împrumutători epuizează sensurile și contextele pe care un termen le oferă, cu atît mai mult dacă aceștia se află în contacte vii cu donatorii. Atît primii, cît și cei din urmă valorifică toate valențele unui termen, deși punctul final la care se ajunge într-una sau într-alta dintre limbi poate fi diferit. Capacitatea de producere a unor sensuri noi, uneori chiar deloc relaționate cu sensul etimologic de bază, caracterizează atît bilingvii, cît și monolingvii, însă cei dintîi au posibilitatea de a valorifica într-o mai mare măsură valențele potențiale cuprinse în etimon. În același timp, ei rețin mai multe dintre nuanțele unui nucleu semantic și păstrează sensurile etimologice mai mult timp. La cei care nu se află în contacte directe și permanente cu vorbitorii maghiari, modificările operate se prezintă mai accentuat, iar termenul preluat se întrebuințează în accepțiuni și contexte mai limitate, cerute, evident, de propriile nevoi comu-nicative. De aceea, este cît se poate de firesc că, în cazul schimbărilor semantice majore, sensurile etimologice să se păstreze azi tocmai

[3] Spre exemplu, în cazul cuvîntului mgh. *lábos* 'cratiță', deși conștiința legăturii etimologice nu s-a pierdut cu totul (< *láb* 'picior' + suf. subst. *–as*), în mod evident s-a schimbat reprezentarea noțională de altădată, cînd vasul de bucătărie se sprijinea, la propriu, pe picioare deasupra vetrei deschise (cf. MeSz, s.v.). Cuvîntul mgh. *szélhámos*, la origine folosit adjectival, referitor la 'calul prins de marginea hamului și care alerga alături de caii care trăgeau căruța' (cf. MeSz, s.v.), astăzi 'impostor', pare să-și fi pierdut atît legătura etimologică (*szél* 'margine' + *hám* 'ham' + suf. adj. *–os*), cît și reprezentarea noțională de bază (cf. și Gombocz, 1997, p. 110). Cea din urmă se putea estompa în rîndul acelor indivizi sau comunități care nu au avut relații îndeajuns de strînse cu lumea obiectuală implicată (căruțe și cai). Trecerea la sensul actual '(om) care înșală, amăgește' se poate explica prin proiectarea nuanței de 'aparență' asupra altor realități obiectuale care au o înfățișare exterioară înșelătoare, întrucît calul astfel prins doar aparent trage căruța, derutînd, amăgind ochii/omul.

[4] Indiscutabil, toate împrumuturile își capătă sau își dezvoltă sensurile în mod dependent de sfera semantică a etimoanelor. În cazul unora, această dependență este decisivă și definitivă, împrumutul valorificînd exclusiv sau aproape exclusiv valorile semantice oferite în etimon, fără a-și pune la contribuție productivitatea proprie. În alte cazuri, împrumutul se eliberează de constrîngerile noționale ce derivă din cîmpul semantic pe care-l circumscrie etimonul și-și sporește, cu o forță (auto)generatoare spectaculoasă, sensurile proprii.

în regiunile influențate, acum sau/și în trecut, de către maghiarime, iar sensurile mai îndepărtate de cele cuprinse în etimon să se răspîndească în celelalte părți, puțin sau deloc afectate de influența maghiară. Firește, în majoritatea cazurilor, acestea din urmă au fost adoptate și de către limba română literară.

4.1. Direcția către care se împinge sfera semantică a unui împrumut pe terenul limbii primitoare poate fi cu totul diferită de cea de la care se pornește și pe care se raliază etimonul din limba donatoare. Un asemenea caz interesant îl constituie situația termenului rom. *adămană* (< mgh. *adomány* 'donatio, donum', MnySz, cf. EWUR, p. 54; forma cu *–ă* decurgînd dintr-o variantă morfologică, probabil, din cea cu sufixul posesiv *–(j)a*). Împrumutul românesc de origine maghiară și-a dezvoltat un sens cu totul deosebit de cel al etimonului, plasîndu-se, astfel, într-o altă sferă conotativă. În limba maghiară, *adomány* are semnificația 'donație', 'tot ce i se acordă cuiva în dar sau drept recompensă', ceea ce implică rolul unui beneficiar, altfel spus, o notă pozitivă. Rolurile tematice se schimbă oarecum în rom. *adămană* care, în textele românești vechi, se întrebuințează cu înțelesul 'camătă, dobîndă': „Argintul său nu va da într-***adămană*** și plată nu va loa de la nevinovați" (PH, 9^{v}/5). Astfel, sensul împrumutului presupune existența unui debitor, implicînd, deci, o notă negativă. Sensul 'camătă, dobîndă' se păstrează și în secolele următoare, în Transilvania, în Maramureș (SD, s.v.) și Oaș (CADE, s.v.). Termenul a evoluat, probabil ulterior, și către o nuanță de 'mită, tentație' (semnalată în CADE, SD, DLRLV, unde vezi și var. *ademană*), semnificație din care s-a putut dezvolta și sensul actual al derivatului verbal *a ademeni* 'a înșela', 'a ispiti, a tenta' și chiar 'a seduce' (SD, DA, DER, TRDW, s.v.). Spre deosebire de situația sensurilor dezvoltate pe terenul limbii române de la sensul derivat al semnificației cuprinse în etimonul maghiar, care sînt perfect explicabile unele din altele, explicarea trecerii de la sensul primar, etimologic, la cel derivat întîmpină unele dificultăți. Ce se poate observa este că, în maghiară, substantivul *adomány* își valorifică valențele verbului de atribuire de la care s-a derivat: *ad* 'a da' + suf. subst. *–(o)mány* (cf. și *ír* 'a scrie' + *–(o)mány*). O asemenea segmentare componențială putea fi operată încă, deși nu în mod absolut necesar, de bilingvii împrumutători care puteau fi familiarizați cu acest procedeu de formare a cuvintelor în limba maghiară, respectiv care aveau nenumărate oportunități de raportare și de ajustare (control) a elementului străin chiar în sursa proprie a acestuia. Însă, în lipsa unor contacte directe cu maghiarii sau, pur și simplu, supus factorului timpului, termenul rom. *adămană* se prezenta ca fiind neanalizabil din punct de vedere lexical, întrucît, în română, componentele sale nu au semnificația pe care o aveau în etimon. Astfel, nu numai că s-a rupt legătura etimologică, dar s-a pierdut și reprezentarea mentală dominantă, cuprinsă în etimon. Este însă greu de stabilit care este cauza precisă care a împins semnificația într-o cu totul altă direcție decît cea a etimonului.

4.2. O altă situație ne apare în cazul rom. *a adăvăsi* (der. rom. < mgh. *odavesz-ni* 'pereo; zu grundé gehen', MnySz – 'a dispărea', 'a se pierde din vedere', 'a (se) mistui' + suf. verbal *–i*; cf. N. Drăganu, DR, IV, 1924–1926, partea 2, p. 752–753; cf. EWUR, p. 55–56). Sensul primitiv al verbului a fost, cel mai probabil, 'a risipi, a împrăștia', cu care se întrebuințează în secolul al XVI-lea. Astfel, cu sensul 'a prăpădi un popor', termenul este notat în PO: „Împărți-voiu pre ei în Iacov și ***voiu adăvăsi*** în Izdrail" (*Gen*, 49, 7). De la acest sens general 'a irosi', adjectivul *adăvăsit* a căpătat înțelesul 'împrăștiat, cheltuit, epuizat', cu care apare într-o notă din GB (271^{v}/1), în care corespunde sl. *dospěti* 'obosit, ostenit' (cf. și Pamfil, 1958, p. 234). Cu un sens apropiat, însemnînd 'a (se) extenua, a consuma, a (se) istovi' el se regăsește și în secolul următor, cunoscînd o repartiție în Transilvania de nord și în Moldova (cf. DLRLV, s.v., unde vezi și var. *adevăsi*). De la nucleul 'a risipi (averea)' s-a putut ajunge la sensul 'a cheltui, a prăpădi', atestat în Moldova (cf. DA, s.v.). Cu acest din urmă înțeles, termenul se întrebuințează și azi în unele regiuni din Transilvania și Oltenia (Pamfil, 1958, p. 234). Accepțiile, mai mult sau mai puțin distincte[5], cu care termenul se atestă în Transilvania au toate semnificația comună 'a înceta, definitiv sau momentan, să existe sub forma inițială', fie că se referă la ființe—'a (se) pierde, a (se) nimici, a prăpădi, a dispărea'—fie la bunuri materiale—'a risipi, a consuma, a cheltui, a irosi' etc. În toate aceste cazuri, schimbarea unei stări de fapte duce la o situație

[5]Cu sensul 'a prăpădi, a risipi' în Alba; 'a dispărea' în Bistrița-Năsăud, unde vezi și var. *adevesi* 'a pierde' (*Lex. reg.*, II, 75); *a dăvăsi* 'a se pierde' în Maramureș; *a devăsi* 'a se risipi, a se pierde, a se strica' în j. Sibiu (*Lex. reg.*, II, 59); *a devesi* 'a face risipă de ceva, a irosi' în j. Brașov; *a tăvăsi* 'a prăpădi' în Munții Apuseni (cf. Gheție & Mareș, 1974, p. 263).

deficitară, care înregistrează o pierdere, un minus. Spre deosebire de aceste nuanțe, regăsite și în maghiară, limba română notează și un sens opus celui inițial, și anume 'a aduna, a strînge', în Iași (*Lex. reg.*, I, 63); iar *adevesesc* 'tocmesc', probabil, în Vaslui (cf. Gheție & Mareș, 1974, p. 263).

4.3. Așa cum s-a menționat, sensul lexical este, probabil, cel mai încărcat de gîndire (Gafton, 2010, p. 84) și, în același timp, de afectivitate. Elementele lexicale sînt purtătoare a modului de conceptualizare a lumii, a modului de raportare la aceasta și, în același timp, sînt impregnate de sensibilitatea, de trăirile emoționale care caracterizează o comunitate lingvistică și pe care vorbitorii unei limbi și-o asumă, voit sau involuntar, prin apartenența la un grup etnic și lingvistic. Altfel spus, lexemele funcționează ca niște vehicule în care se depozitează (și) predispozițiile emoționale, volitive proprii unei colectivități, ca niște „exponente" lingvistice ale universului de spiritualitate al acesteia. De asemenea, trebuie observat că sensul lexical și complexul fonetic, prin sonoritatea acestuia, adesea converg, purtînd același conținut emoțional-spiritual. Această stare de fapte explică, într-o oarecare măsură, acele schimbări semantice petrecute pe terenul limbii-țintă care ne apar nemotivate sau, în orice caz, mai puțin justificate din punct de vedere lingvistic. În aceste cazuri, schimbările semantice sînt dintre cele mai spectaculoase și mai interesante, întrucît universul emoțional este rareori preluat o dată cu termenul împrumutat. În aceste condiții, o soluție firească este acea de a adapta conținutul afectiv conform sensibilității și spiritualității proprii vorbitorilor care împrumută.

Pentru cele expuse, elocventă este situația rom. *bănat* (< mgh. *bánat* 'tristețe, jale, durere, regret'; cf. Mândrescu, 1892, p. 134–135; cf. EWUR, p. 99–100; cf. DER, s.v.). În secolul al XVI-lea, termenul este atestat cu sensurile 'supărare, mîhnire, necaz, durere, scîrbă', 'tristețe, jale, părere de rău', consemnat în PH, cu numeroase ocurențe: „***Bănat*** și lî<n>goare aflaiu" (100^{r}/3), „***Bănat*** și nevoi aflară-me" (108^{r}/143), „***bănatulu*** e aproape, că nu e cinre se-mi agiute" (17^{r}/12), „Multe ***bănaturi*** derepților și de toate-i va izbăvi ei Domnulu" (28^{r}/20), intrînd și în sintagme ca: *întru bănatu* (2^{v}/2), *de tot bănatul* (20^{v}/22), *de la toate bănaturile* (27^{v}/5), *în vremea bănatului* (32^{v}/39), *în mijloc de bănat* (117^{r}/7). Interesant se prezintă felul cum termenul și-a lărgit sfera semantică, de la nucleul 'regret, melancolie', regăsit în maghiară, la nuanțele 'dor, supărare, mîhnire', 'pică, mustrare', cu care se notează în limba română. Explicația trebuie căutată, credem, în spiritualitatea diferită a popoarelor român și maghiar.

Astfel, de pildă, se poate observa că poporul maghiar se caracterizează printr-o predispoziție către lamentație, melancolie, printr-o viziune a lumii pictată adesea în tonuri grave, sumbre. Această sensibilitate este reflectată, prin excelență, în cuvîntul mgh. *bánat* (< vb. *bán-ni* 'a regreta (în special, acțiunile proprii)' + suf. subst. *–at*) care, prin sensul său lexical de 'tristețe, jale, părere de rău', circumscrie un univers meditativ, pătruns de sobrietate. Complexul sonor, la rîndul lui, asigură, în plan fonetic, tonalitatea gravă, prin alternarea perechii vocalice [*a*] – [*á*], impusă de armonia vocalică. Acest din urmă aspect nu se valorifică în împrumutul românesc, în limba română neexistînd diferențierea vocale joase vs. vocale înalte, care reglementează armonia vocalică.

Sfera semantică a substantivului unguresc pare să circumscrie o stare de spirit caracterizată prin neputință, regăsită, parțial, și în sensurile termenului românesc. Alături de această notă, sensul termenului maghiar cuprinde și o dimensiune etico-morală și religioasă, cuvîntul *bánat* denotînd și 'tristețea, regretul, sentimentul de culpabilitate resimțit de un credincios pentru păcatele sale, căință' (Czuczor & Fogarasi, s.v.). Această notă trimite la autoexaminare, ceea ce presupune o interiorizare a trăirii. Această semnificație nu este cu totul străină nici împrumutului românesc, ea fiind regăsită, în special, în uzul din medii bilingve, puternic influențate de maghiarime. Astfel, *bănat* se notează, încă din secolul al XVI-lea, cu sensurile 'tristețe, jale, regret', cunoscînd o repartiție în Banat-Hunedoara. Aceste sensuri sînt reținute și în secolul următor în Moldova, în Crișana, în Transilvania de sud-vest și în Transilvania de nord (cf. DLRLV, s.v.). Cu toate acestea, nota 'căință' pare să se plaseze pe o poziție periferică față de celelalte sensuri dezvoltate independent de etimon. Lucrul acesta s-ar putea susține prin faptul că deseori rom. *bănat* este semnalat cu sensuri care trimit către o exteriorizare a emoției, către proiectarea ideii de 'vină' asupra lumii exterioare. O asemenea direcție par a circumscrie sensurile, precum: 'ciudă, pizmă', 'bănuială' (DER); 'mînie, supărare', 'bănuială, prepus' (SD, s.v.); 'mîhnire, supărare', 'mînie, necaz, ciudă', 'învinovățire, imputare, mustrare,

certare', 'bănuială, suspiciune' (cf. DLRLV, s.v.), înregistrate în diferite dicționare românești. Oricum ar sta lucrurile, coexistența notelor de 'reflecție asupra sinelui' și de 'proiectare asupra celuilalt', pe care le prezintă termenul românesc[6], ni se pare destul de curioasă.

4.4. Fiind derivat de la aceeași rădăcină ca și termenul precedent, în aceeași categorie ar putea fi discutat și cazul rom. *a bănui* (der. rom. < mgh. *bán-ni* 'a regreta' + *–ui*; cf. Mândrescu, 1892, p. 136–137; cf. EWUR, p. 100–101). Împrumutul prezintă o bogată dezvoltare semantică pe terenul limbii române, îmbogățindu-se cu sensuri neîntîlnite în etimonul unguresc. Astfel, verbul românesc este întrebuințat în psaltirile românești vechi cu înțelesul etimologic 'a se căi, a regreta', 'a-i fi jale, a fi necăjit', notat, de pildă în PH: „Cătră Domnul cîndu ***bănuiiu*** chemaiu și me audzi" (109^{v}/1), „Nu întoarce fața ta de la fătul tău, / că ***bănuiescu***; curru<n>du a<u>dzi me" (58^{v}/18), „așteptaiu cinre e ***se bănuiască*** și nu fu" (58^{v}/21), „În porîncitele tale ***bănuiiu*** și înțeleșu caile tale" (102^{v}/15). Semnificația originară de 'a (se) întrista, a-i părea rău, a se căi, a regreta' este reținută și în secolul al XVII-lea, repartizarea acesteia cuprinzînd Moldova, Banatul, Crișana și Trans. sud-vest (cf. DLRLV, s.v.), și este păstrată și azi în unele regiuni ardelenești (cf. ILR I, p. 242). Nucleul semantic 'regret' cuprinde o serie de nuanțe, printre care: 'a fi pradă grijilor, durerii, a se simți trist' (PH, 58^{v}/18, 21), 'a-și da osteneala, a arăta o grijă deosebită pentru îndeplinirea unui lucru' (PH, 102^{v}/15), regăsite și în maghiară. Pe terenul limbii române, sfera semantică a acestuia s-a lărgit însă, îmbrățișînd și nota 'a (se) lamenta', exprimînd o nemulțumire, care a dus la dezvoltarea unor sensuri noi. Astfel, în secolul al XVII-lea, termenul se consemnează cu înțelesurile 'a-i lua (cuiva ceva) în nume de rău, a se mînia, a se supăra, a se indigna' în Moldova și Țara Românească, iar în Țara Românească și în Transilvania sud-vest se înregistrează și înțelesul 'a suspecta'. Termenul este atestat în acest secol și cu sensurile figurate 'a cîrti' (Moldova) și 'a pizmui, a invidia' (Țara Românească) (cf. DLRLV, s.v.). Astăzi rom. *a bănui* înregistrează, alături de întrebuințările regionale 'a fi cuprins de regret' (CADE, s.v.), și sensurile 'a înainta pretenții cuiva', și 'a se simți jignit, a se ofensa' (DER, s.v.). În utilizarea tranzitivă, verbul a ajuns să însemne 'a avea o părere proastă; a reproșa, a face mustrări', de la care s-a putut dezvolta sensul actual uzual 'a presupune, a presimți, a-și închipui despre cineva un lucru nefavorabil'. Prin urmare, deși sensul primitiv se plasează la o oarecare distanță de sensurile derivate 'a suspecta, a pune la îndoială', 'a presupune drept vinovat sau condamnabilă o persoană sau o acțiune', acestea nu rămîn fără putință de a le (re)lega[7].

4.5. Un alt termen care intră în familia lexicală a verbului mgh. *bán-ni* 'a fi necăjit, a regreta' este forma factitivă a acestuia, *bánt-(a)ni* 'a-i produce cuiva necaz, a vătăma, a răni, a-i face rău' (cf. MeSz, s.v.), care a dat în română *a bîntui* (cf. Mândrescu, 1892, p. 136; cf. EWUR, p. 126; cf. DER, s.v.). Termenul românesc a fost fie explicat prin etimologie multiplă, acesta fiind regăsit și în limbile slave (vezi *bantovati*), fie introdus în seria verbelor în *–ui* și explicat prin filieră slavă. Limba română în contact cu ambele limbi putea însă împrumuta acest cuvînt fie din una, fie din alta, fie chiar din ambele, în funcție de diferite regiuni sau în mod repetat, în perioade diferite (cf. Arvinte & Gafton, 2007, p. 97). În zonele de contacte permanente cu populația maghiară, nu ar fi greșit să se presupună că românii au împrumutat acest cuvînt de la unguri. Cît privește tratamentul fonetic, ung. [*á*] a dat mai întîi [*ă*] românesc, potrivit obișnuințelor articulatorii ale limbii române, iar ulterior a trecut la [*î*] „pentru că înainte de [*n*] + consoană a fost mai obișnuit" acesta din urmă (Király, 1990, p. 118)[8]. În sfîrșit, sufixul *–ui* i-a fost adăugat pe teren românesc (cf. *a făgădui*, *a tăgădui* etc.).

Diferitele note, mai mult sau mai puțin distincte, cuprinse în sfera semantică a verbului *a bîntui* se acumulează în jurul ideii centrale 'a răni, a vătăma', producînd, așadar, efecte nedorite, pagube. Acesta constituie, de altminteri, și nucleul semantic al etimonului maghiar *bánt-a-ni* care înregistrează nuanțele asociate 'a răni, jigni, a supăra, a enerva, a perturba', '(cu referire la fenomene ale naturii) a păgubi' sau

[6] Printre sinonimele cuvîntului *bănat*, dicționarele amintesc: *amărăciune*, *întristare*, *tristețe*, *necaz*; *mîhnire*, *supărare*, dar și *admonestare*, *ceartă*, *certare*, *dojană*, *dojenire*, *mustrare*; *ciudă*, *gelozie*, *invidie*; *neîncredere*, *bănuială*, *suspiciune*; *învinuire*, *imputare*; *pică*, *pizmă*, *pornire*, *ranchiună*, *reproș*; *vină*.

[7] Nota negativă 'a disprețui' poate fi surprinsă deja în PH (58^{v}/18) (cf. Rosetti, 1931, p. 147).

[8] Aceeași prefacere a lui [*ă*] în [*î*] are loc și în rom. *întîlni* < *(în)tălni* < ung. *találni*, dar și a lui [*e*] neaccentuat în poziție nazală (cf. mgh. *menteni* > rom. *măntui* > *mîntui*), ca, de altfel, și în cazul cuvintelor moștenite.

'(despre boli) a chinui' (cf. Czuczor & Fogarasi, s.v.). Termenul este atestat în secolul al XVI-lea cu sensul etimologic 'a răni, a-i face rău', consemnat în documente din toate cele trei principate românești: „nime ***să*** nu-l ***bîntuiască*** preste cartea mea" (DÎ, XLI, 5, *Trans.), „ne-***au bănтuit*** în slujba noastră" (DÎ, XLIV, 237^{v}/8, *Mold.), „nime să n-aibă ***a***-i ***bîntui*** preste dzisa noastră" (DÎ, CX, 8), unde vezi și der. *bîntuială* 'a vătămare': „și de nimea ***bîntuială*** să nu aib[ă] niciodată" (DÎ, XXXIX, 1^{r}/15). Această semnificație este notată și în veacurile următoare.

Deși sporadic, limba română veche înregistrează și sensuri mai apropiate de întrebuințarea actuală, consemnînd, de pildă, sensul 'a se arunca asupra ceva' (CC$_1$, 172) (cf. ILR II, p. 269). Uzurile românești de azi par să insiste asupra intensității pagubelor produse, cuvîntul ajungînd să însemne '(despre forțele naturii) a lovi insistent și cu violență', '(despre boli, războaie, năvăliri) a pustii, a devasta, a face ravagii', '(despre ființe) a împila, a asupri'. Regional, cuvîntul apare și în imprecații: *Să (mă) bîntuie (Dumnezeu)* 'a pedepsi, a bate' (cf. DEX, '98, s.v.). După cum se vede, spre deosebire de conotațiile mai delicate din maghiară, unde verbul exprimă, în majoritatea contextelor, 'deranj, neplăcere' (cf. *sérelem*, *szomorúság*, Czuczor & Fogarasi, s.v.), limba română a dezvoltat nuanța mai intensă 'devastare', prin exacerbarea valențelor virtual cuprinse în etimon. Tot pe terenul limbii române s-au dezvoltat și sensurile '(despre spirite) a cutreiera', 'a chinui, a munci de duhuri necurate', respectiv 'a ispiti' (cf. CADE, s.v.).

4.6. Un alt caz pe care îl avem în vedere este cel al rom. *gînd* (< mgh. *gond* 1. 'cura', 'sorge', 2. 'cogitatio', MNYSZ; cf. EWUR, p. 386; cf. DER, s.v.), destul de larg întrebuințat în limba română veche[9]. Cu toate că mai rar, în literatura de specialitate, s-a propus pentru mgh. *gond* > rom. *gînd* ipoteza filierii slave (vezi Pușcariu, 1940, p. 299). O intermediere slavă, deși posibilă, nu este însă necesară, forma românească fiind perfect explicabilă din etimonul unguresc, dacă se au în vedere principiile adaptării fonetice a împrumuturilor maghiare. Astfel, pentru trecerea lui [*o*] la [*î*], în cazul acestui cuvînt, filiera slavă nu este unica soluție posibilă, căci în română [*o*] + [*n*, m l. r] + o altă consoană > [*ă*] > [*î*] și în alte cuvinte în care slava n-a jucat nici un rol.

În ceea ce privește evoluția semantică a acestui termen, se poate observa că între sensul etimonului *gond* și înțelesurile, vechi și noi, ale împrumutului *gînd* se plasează o distanță considerabilă (cf. și ILR I, p. 242)[10]. În maghiară, substantivul denotă 'o conștiință tulburată', 'cuget pătruns de neliniște', asociind, deci, intelectul cu emoții (cf. *bizonyos nyugtalansággal és kedvetlen érzéssel, aggálylyal párosúl*, Czuczor & Fogarasi, s.v.). Și celelalte sensuri ale lui *gond*—vezi 'grijă' sau 'precizie, exigență' (cf. MESZ, s.v.)—sînt, de fapt, conotate afectiv. Spre deosebire de această stare de fapte, în română, *gînd* a pătruns cu o valoare emotivă neutră, desemnînd 'cuget, minte, conștiință'. Astfel, în CV se consemnează 'conștiință, cuget'[11]: „Bărrbați frați, eu cu totu ***gîndul*** cela bunrul viu" (23^{v}/2–4), „nevinovatu ***gîndu*** aibîndu" (31^{r}/6–7), „cu ***gîndurele*** cealea bunrele" (78^{v}/12–13); cu înțelesul 'cuget' apare și în CB: „curatului gîndu" (*2P*, 3, 1); și în documente: „acel svat și acel gîndu" (DÎ, XCIII, 1^{r}/6), unde vezi și var. *ghendul* (DÎ, C, 82^{r}/11). Acest înțeles, deși prezent în *gond* (cf. MNYSZ, s.v.), redă, mai degrabă, nucleul semantic al derivatului unguresc *gondolat*. Limba română a dezvoltat apoi și alte sensuri, precum: 'înțelepciune', notat în PH: „ciudele tale, și cu ***gîndurile*** tale nu e cinre se va asăm<ă>na ție" (34^{r}/6); 'prevedere, înțelepciune' în CV: „Multă lume nemerească cu tinre și isprăvire easte limbiei aceștiia cu ale tale ***gîndure***" (29^{r}/7–11)[12]); 'intenție' în PH: „tu înțeleseși ***gîndul*** mieu de departe" (117^{v}/3), cf. și în loc. vb. *a umbla cu gîndul*: „în casa Dzeului îmblăm cu ***<gî>ndul***" (46^{r}/15), în CS: „ceia ce poartă ***gîndu*** bunu" (V, 51^{v}/17), precum și în documente, în special, ardelenești și moldovenești: „***gîndul*** și voia gărdinarului" (DÎ, XXXVI, 249^{v}/10,

[9] În textele românești vechi care cuprind traduceri din *Vechiul Testament*, nu există o „normă lexicală individuală unică" și colectivă pentru conceptul 'conștiință'. La nivelul fiecărui text se poate observa însă tendința către edificarea unei asemenea norme. Astfel, la Coresi, spre exemplu, asemenea CV, acolo unde în textul–sursă slavon apare termenul care redă ideea 'conștiință', acesta este tradus, generic, prin *gînd* (Munteanu, 2008, p. 370).

[10] Autorul sesizează deosebirea semantică între *gond* 'îngrijorare' și *gînd* 'cuget, idee', deși observă că termenul maghiar înseamnă și 'cuget', notat în dicționare maghiare (mai ales sub forma *gondolat*).

[11] Corespondent al lui *sfeat(uri)* la Coresi.

[12] Cf. *cugetat* la Coresi.

Trans.), „i-au fost ***gîndul*** cum mă va piiarde” (DÎ, XLIV, 237r/12, Mold.); ‘ostentație, pompă’, ‘imaginație’, ‘înșelătorie’ în CV: „Venre Agripa și Vernichie cu multu ***gîndu***” (36r/4)[13]. Termenul românesc notează și ‘grijă, îngrijorare, bănuială, intenție’ (cf. Niculescu, 2005, p. 120). Uzurile actuale au lărgit sfera semantică a cuvîntului, desemnînd prin *gînd* ‘idee’, ‘meditație, reflecție’, ‘opinie, părere’, ‘spirit, inteligență’ (cf. DER, s.v.).

4.7. Intensificarea unei nuanțe semantice virtual cuprinse în etimon se prezintă cu totul aparte în cazul rom. *a făgădui* (der. rom. < mgh. *fogad-ni* ‘a primi, a găzdui’, și ‘a promite, a încredința’, mai ales cu prefixul verbal *meg-fogad*, + *–ui*; cf. Mândrescu, 1892, p. 151–153; cf. EWUR, p. 319; cf. DER, s.v.) care ocupă o poziție însemnată printre împrumuturile maghiare vechi, ca frecvență, diversitate semantică, bogăție a formelor flexionare și a derivatelor.

Verbul unguresc *fogad-ni* cuprinde în sfera sa semantică numeroase nuanțe concentrate în jurul a două nuclee semantice: 1. ‘a primi (în casă pe cineva)’, implicînd și o oarecare ‘bunăvoință, ospitalitate’ (cf. *bizonyos kedvvel, kedélylyel lát*, Czuczor & Fogarasi, s.v.) și 2. ‘a promite, a se angaja la îndeplinirea unei promisiuni’. Împrumutul *a făgădui*, în limba română, nu continuă toate înțelesurile, ceea ce nu este deloc neobișnuit. Curios este însă faptul că, deși ambele centre semantice sînt prezervate și în română, se inversează rangul acordat acestora în cadrul limbii împrumutătoare față de cea donatoare. Astfel, în limba română actuală, sensul *uzual* al verbului, cu care acesta se întrebuințează aproape în mod exclusiv, aparține sferei semantice ‘promisiune’, iar ‘a primi (în gazdă)’ a devenit un sens *ocazional*[14], în special regional.

Termenul este înregistrat în textele românești vechi deosebit de nuanțat. Astfel, sensul etimologic ‘a primi (în casă)’ este notat în CV: „Și deca fumu noi întru Ierusalim, cu iuboste ***făgăduiră*** noi fraţii” (14v/14–15r/1–2); tot etimologic este și sensul ‘a găzdui, a da sălaș’ în CS: „de ***se*** nu-l ***făgăduimu*** elu” (XV, 122r/6), respectiv ‘a primi, a accepta’ în PS: „Audi Doamne dereptate me, ***făgăduiaște*** rugăciure me” (16, 1). Notele particulare de ‘benevolență, cordialitate’ asociate acestuia au înlesnit dezvoltarea nuanței ‘supunere’, ducînd la înțelesul ‘a asculta pe cineva, a urma sfatul’, consemnat în PO: „Și fraţii lui luară și ***făgăduiră*** lui cuvîntul” (*Gen*, 37, 27). De altfel, verbul unguresc cuprinde și el printre valorile sale nota distinctivă ‘a accepta cu succes, dînd roade’ (cf. *valamit sikeresen, gyümölcsözőleg vesz magába*, Czuczor & Fogarasi, s.v.). În română, aplicabilitatea acestei consimțiri *roditoare* se extinde însă numai asupra interiorizării ‘cuvîntului’, spre deosebire de maghiară, unde, pe lîngă ‘obedienţă’ (cf. expresia *szót fogadni*), se regăsește și ideea ‘fertilitate’, altfel zis, ‘a primi în pîntece un făt’ (cf. *gyermeket méhbe fogadni*, Czuczor & Fogarasi, s.v.). În mod interesant, această nuanță, regăsită cu o frecvență deosebită în versiunea maghiară a PO (vezi *fogada és szüle* ‘concepu și născu’), nu se păstrează în română, fiind redată printr-un alt împrumut, însă tot de origine maghiară *fu tăroasă* (*Gen*, 4, 1). În aceeași sferă semantică ar putea fi inclus și sensul dezvoltat ‘a lua de soț’ în CB: „***se făgăduiască*** soţ pre soţu” (*Fap*, 19, 38).

Pornind de la celălalt nucleu semantic ‘angajament’, acesta cunoaște, la rîndul lui, diverse grade de intensitate în textele românești vechi. Verbul notează ‘a promite’ în FRAG.TOD.: „***făgăduit-ai*** noauă că ne vei slobodzi” (4r/27), ca și în PO: „cum Domnul lu Avraam să dea cea ***au făgăduit*** lui” (*Gen*, 18, 19)[15]; cu sensul ‘a promite, a jura’ apare în PH: „Că se giură / Domnului <și> ***făgădui-se*** lu Dumnedzeu” (113v/2), în CB: „și ***făgădui*** să dea lui” (*FA*, 7, 5)[16] etc. În alt loc, termenul desemnează luarea de angajament față de divinitate, precum în CS unde forma reflexivă[17] este întrebuințată cu înțelesul ‘a se ruga, a jura credință’: „Acesta sîntu cei ce s-au botedzat și ***se-au făgăduitu*** cruciei” (IV, 31r/12).

[13] La Coresi, *amegire*. *Apostolul* coresian întrebuințează, în alt loc, *cugetat* (29r/7–11), *sfeat* (23v/2–4).

[14] De altminteri, s-a propus și posibilitatea de a considera cele două sensuri drept actualizări semantice a doi termeni omonimi: *a făgădui* ‘a primi în casă (ca oaspete)’ și *a făgădui* ‘a promite’ (cf. Graur, 1954, p. 127). Cu toate că veriga de legătură între sensuri este, poate, mai greu de refăcut, distanța între acestea nu este însă de netrecut. Prin urmare, nu credem că ar trebui să se separe cele două nuclee semantice, ambele fiind regăsite în secolul al XVI-lea.

[15] Aici redă perifraze ung. cu *igirte*, *igiret* ‘promisiune’.

[16] Prezența lui cu acest sens arată o opțiune deliberată a autorului pentru acest termen deoarece în limbă existau și alte sinonime, cum reiese din alte versiuni ale fragmentului, vezi *a giurui* (CV), *a jura* (CP).

[17] Verbul, la origine activ tranzitiv, a devenit reflexiv în limba română prin acomodarea la alte verbe (cf. *a se apuca*, *a se angaja*) cu sensul ‘a promite’ (Mândrescu, 1892, p. 151–152).

De asemenea, împrumutul dă dovadă de o vitalitate extraordinară, dezvoltîndu-și numeroase derivate, precum: subst. *făgăduit* în PS.C.: „pus'ai lacrîmele mele între tine, că în ***făgîduitulŭ*** tău" (55/15); adj. *făgăduit* 'promis' în CC_2: „pămîntului ***făgăduit***" (7/5–6); subst. *făgăduită* 'făgăduială' în PH: „pus-ai lacrămile meale între tinre ca în ***făgăduita*** ta" (47ʳ/9); *făgăduită* 'jurămînt' în CB: „să nu împarță-se, ce ca așteapte ***făgăduita*** Tatălui" (*Fap*, 1, 4)[18], unde vezi și var. *făgădoita* (*Fap*, 2, 33); subst. *făgăduitură* 'făgăduință, promisiune' în CAT.C.: „că toate ***făgăduiturile*** lui Dumnezeu cu credință numai să le putem cuprinde la noi" (10ʳ/1–5) și în CS (XII, 105ʳ/16–105ᵛ/4); inf. lung *făgăduire(a)* în CB: „ceia ce părinților lorune ***făgăduirea*** ce fost-au" (*Fap*, 13, 32); der. subst. *făgăduială*: „porunca împăratului și ***făgăduiala*** ce ne-au fost trimese" (DÎ, XXXI, 253ʳ/10). Termenul intră și în compuse, precum: *bun(r)ă-făgăduită* în CV: „a rădica cumîndare Duhului ***bunră-făgăduită*** Dzeului Isus Hristos" (73ʳ/9–11) și în CB: „***bună-făgăduitele*** lu Dumnezeu" (*1P*, 2, 5). Alte derivate vezi în CADE, SD.

După cum s-a arătat, în secolul al XVI-lea, termenul cunoaște o largă întrebuințare, cu repartizare, în special, în nord- și sud-vestul Transilvaniei. În secolul următor, verbul, cu sensul 'a primi, a lua în considerație', cunoaște o repartiție în Trans. sud-vest; der. subst. *făgăduială* 'promisiune' în Țara Românească, iar der. subst. *făgadă* 'primire, acceptare' și 'promisiune' în Moldova (cf. DLRLV, s.v.). Astfel, maghiarismul se conforma, cel mai probabil, normei lingvistice comune din secolul al XVI-lea. Acesta s-a păstrat și în limba literară contemporană (în special, cu sensul 'a promite'), ceea ce se poate datora (și) faptului că, fiind cunoscut încă din texte biblice, acesta poartă în sine o stare de spirit învăluită de sacralitate și o tradiție care, deși concurate de rivali neologici (în special, francezi—vezi *a promite*), nu au putut fi înlăturate.

4.8. Diversificarea sensurilor dobîndite pe terenul limbii române se prezintă interesantă și în cazul împrumutului *a (se) tămădui* (der. rom. < mgh. *támad-ni* 'oborior, exsurgo'; 'entspringen, aufstehen', MNYSZ, + *–ui*; cf. Mândrescu, 1892, p. 185; cf. EWUR, p. 769–770; cf. DER, s.v.), care a dezvoltat o sferă semantică deosebită de cea a etimonului său. Deși explicarea trecerii de la un sens la altul se împiedică de unele obstacole, prăpastia care desparte înțelesurile verbului unguresc de cele ale cuvîntului românesc este doar aparentă.

Sensul primitiv din limba maghiară a lui *támad-ni* este 'a se ridica, a răsări', de unde putea fi derivat înțelesul uzual de azi 'a se ridica împotriva cuiva, a se răscula'. În limba română veche, cuvîntul este însemnat cu înțelesul 'a (se) vindeca, a (se) lecui', regăsit și în der. subst. *tămăduire*: „Se fie iarba la ***tămăduire***, aceaea ainte de covrag și secă" (PH, 112ᵛ/6), adj. *tămăduit*: „<Și> oameri ***tămăduiți*** lăuda-vor Domnulu" (PH, 84ʳ/19), care poate reprezenta o continuare a sensului etimologic, cu completarea 'a se ridica *dintr-o boală*'[19]. Explicarea sensului 'a crea' cu care se găsește notat în PH: „Înrimă curată ***tă/măduiaște*** întru menre" (43ᵛ/12), „Trimite-veri aburul lor și ***se vor tămădui***" (87ᵛ/30)[20] oferă mai puțină certitudine. Acesta pare a reproduce sensul etimonului 'a se ivi, a lua naștere' (cf. *ered, keltezik*, Czuczor & Fogarasi, s.v.), cu care termenul putea fi circulat regional, cu toate că alte atestări ale acestui sens nu avem. Termenul se mai găsește consemnat în secolul al XVI-lea și cu sensul 'a zidi'[21] în PH: „Și ***se tămăduiască-se*** părețîi" (43ᵛ/20), și în CP: „Rugă ei cum ***să se tămăduiască*** și să lăcuiască în pridădirea credinței" (*Sp.* la *Iuda*)[22], care poate duce mai departe sfera semantică dezvoltată în maghiară de 'a sprijini (în ridicare)' (cf. *felemelkedve megtámogat, alátámaszt jelentéskör*, MESZ, s.v.).

În limba română actuală, contextele semnalate în care apare verbul includ ideea 'boală'. Astfel, în întrebuințările lui tranzitive și reflexive, sensurile uzuale 'a (se) vindeca, a (se) lecui' (cf. DER, s.v.) cunosc nuanțele 'a se îndrepta, a reveni la starea normală (după o boală)', '(despre răni) a dispărea în urma unui tratament', '(despre stări sufletești apăsătoare) a înceta de a se mai manifesta' (cf. NODEX, s.v.). Ultimele

[18] Subst. *făgăduită* 'legămînt' apare și în CC_2 (cf. INDICE XVI, p. 154).

[19] Din variatele semnificații pe care le are mgh. *támadni*, cea care se apropie cel mai mult de rom. *tămădui* este 'a se ridica' de unde în rom. 'a se *ridica* dintr-o boală, a se vindeca' (Mândrescu, 1892, p. 185). În aceeași ordine de idei, O. Densusianu (în ILR I, p. 242) observă că „ung. *támadni* 'a apărea, a se ridica' = rom. *tămăduire* 'a fi în convalescență, a se recupera, a se vindeca'".

[20] Față de *creabantur* în *Vulgata*, cf. ILR II, p. 307.

[21] Cf. și *Studiu lingvistic* la PH, p. 66.

[22] Redat în CB prin *nevoiască-se*.

două ('a dispărea', 'a înceta') se află chiar în contradicție cu sensul etimologic care presupune, dimpotrivă, un 'moment inițial'. Legate de ideea 'a dispărea' pot fi discutate și sensurile înregistrate de dicționare: 'a fura' (cf. SD, s.v.) și 'a scăpa' (cf. CADE, s.v.), explicabile prin extensiune. Derivatele substantivale *tămăduială, tămăduire* păstrează nota semantică veche 'vindecare', iar subst. *tămăduitor* 'lecuitor' este notat în cărțile bisericești și cu sensul figurat 'Mîntuitor (Isus)'[23]. Acest din urmă sens este explicabil în contextul sărbătorii Paștilor, termenul mgh. *(fel)-támad-(ás)* avînd semnificația 'învierea', 'înălțarea' Domnului, continuînd, așadar, sensul primitiv 'ridicare' (din morți).

5. Concluzii

Împrumuturile maghiare lexicale reprezintă rezultatul firesc al conviețuirii celor două comunități lingvistice. Acestea au avut puterea de a determina structura vocabularului românesc chiar și dincolo de perioada contactului propriu-zis. Cu cît mai strînse și mai variate au fost raporturile interetnice, în special în anumite zone, cu atît mai intens s-au întrepătruns și cele două sisteme lingvistice și, implicit, de gîndire, fiecare reacționînd însă în chip diferit. Răspunsurile date de către limba-țintă la situația de „conflict" lingvistic și cultural ce se produce în urma contactelor pot fi urmărite, într-un mod cu totul aparte, în cazul schimbărilor semantice ale împrumuturilor. Acestea se prezintă edificatoare pentru studiul contactelor lingvistice, întrucît, așa cum s-a arătat, modificările petrecute în planul semnificatului pun în evidență nu numai mecanismele proprii ale funcționării limbii-țintă, dar și pe cele implicate în interacțiunea dintre limbi. Astfel, mai mult decît la nivelul fonetic sau morfo-sintactic, consecințele, probabil, cele mai profunde ale contactelor lingvistice pot fi surprinse în planul semnificației. Aceasta trebuie urmărită în evoluție, abordarea diacronică fiind cea mai eficientă, dacă nu cumva singura cale de a descrie consecințele contactelor interetnice și lingvistice conform cu realitatea lingvistică, întrucît simpla descriere a unui fenomen într-un anumit stadiu al limbii (române) nu rezolvă prea multe, înțelegerea profundă a acestuia venind din cunoașterea diacronică a apariției, dezvoltării și evoluției a tot ceea ce, apoi, a condus la existența fenomenului.

Bibliografie

A. Surse

CC$_1$ = Coresi, *Cazania I*, cca 1567; ed. Vl. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.

CC$_2$ = Coresi, *Cazania a II-a*, Brașov, 1581; ed. S. Pușcariu și A. Procopovici, București, 1914.

CAT.C. = Coresi, *Catehismul*, text stabilit, studiu filologic, studio lingvistic și indice de A. Roman-Moraru, în TEXTE ROM., p. 19–128.

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2003.

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, 1930.

CS = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993.

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș și A. Roman-Moraru, cu o Introducere de Al. Mareș, București, 1979.

FRAG.TOD. = *Fragmentul Todorescu*, text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de I. Gheție, în TEXTE ROM., p. 259–364.

GB = *Glosele Bogdan*, text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de M. Georgescu, în TEXTE ROM., p. 365–463.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, II. Indice de cuvinte de Rovena Șenchi, București, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie (1582), I. Textul*, Text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte, I. Caproșu și Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.

PS = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediție critică de I.-A. Candrea, București, 1916.

PS.C. = *Psaltirea* publicată românesce la 1577 de diaconulu Coresi, reprodusă cu unu studiu bibliograficu și unu glosaru comparativu de B. Petriceicu Hasdeu, ediție a Academiei Române, tomulu I, textulu, Bucuresci, 1881.

[23] „Căci el este ***tămăduitorul*** sufletelor rănite" (Mândrescu, 1892, p. 185).

TEXTE ROM. = *Texte românești din secolul al XVI-lea. I. Catehismul lui Coresi. II. Pravila lui Coresi. III. Fragmentul Todorescu. IV. Glosele Bogdan. V. Prefețe și epiloguri*, de Gheție, I. (coord.), Editura Academiei, București, 1982.

B. Dicționare

CADE = Candrea, I.-A. & Adamescu, Gh., *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească," București, 1931.
Czuczor G. & Fogarasi J. (1862–1874). *A magyar nyelv szótára*, I-VI, Pest.
DA = *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1949.
DER = Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de T. Șandru Mehedinți și M. Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București, 2002.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*.
DLRLV = Costinescu M., Georgescu M. & Zgraon F., *Dicționarul limbii române literare vechi* (1640–1780). *Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
EWUR = Lajos, T., *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*, Budapest, 1966.
INDICE XVI = F. Dimitrescu et al., *Indice lexical paralel. Secolul al XVI-lea*, în Dimitrescu, F., *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973, p. 122–245.
Lex. reg. = *Lexic regional*, coord. Gh. Bulgăr, vol. I, București, Editura Academiei, 1960, vol. II, [București], 1967.
MESZ = Tótfalusi, I., *Magyar etimológiai nagyszótár*.
MNYSZ = Szarvas, G. & Simonyi, Zs., *Magyar nyelvtörténeti szótár*, I–III, Budapest, 1890, 1891, 1893.
NODEX = *Noul dicționar explicative al limbii române*.
SD = Scriban, A., *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
TRDW = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte), 1985.

C. Reviste de specialitate

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj.
DR = „Dacoromania", Buletinul Muzeului limbii române, Cluj.
MNY = „Magyar Nyelv", ed. Szily Kálmán, Melich János, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1920.
MNYR = „Magyar Nyelvőr", ed. Simonyi Zsigmond, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1898.

D. Lucrări de referință

Arvinte, V. & Gafton, Al. (2007). *Palia de la Orăștie (1582). II. Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iași.
Bally, Ch. (1926). *Le langage et la vie*, Payot, Paris.
Bréal, M. (1897). *Essai de sémantique (science des significations)*, Hachette, Paris.
Humboldt, W. v. (1836/2008). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin / *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de E. Munteanu, București, Humanitas.
ILR I = Densusianu, O., *Istoria limbii române*, ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. I, *Originile*, Editura Științifică, București, 1961.
ILR II = Densusianu, O., *Istoria limbii române*, ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Editura Științifică, București, 1961.
Gafton, Al. (2010). *Consecințele profunde ale contactelor lingvistice*, în „Studii de limbă română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș", Editura Universității din București, p. 77–100.
Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
Gombocz, Z. (1898). *A jelenkori nyelvészet alapelvei*, în MNYR, XXVII, p. 6–13, 53–61, 97–103, 193–201, 339–43, 433–8, 481–6.
Gombocz, Z. (1997). *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
Graur, Al. (1954). *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Editura Academiei, București.
Király, F. (1990). *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Editura Facla, Timișoara.
Mândrescu, S.C. (1892). *Elemente ungurești în limba română*, București.
Meillet, A. (1905–1906). *Comment les mots changent de sens*, în „L'Année sociologique", Felix Alcan, Paris, p. 1–38.
Meillet, A. (1948). *Linguistique historique et linguistique générale*, E. Champion, Paris.
Munteanu, E. (2008). *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București.
Niculescu, Al. (2005). *Romania hungarica – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare*, în „L'altra latinita. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente", Verona, Edizioni Fiorini, 2007; apărut și ca articol în „Studia Universitatis Petru Maior," Series Philologia, nr. 4, 2005, p. 112–137.
Pamfil, V. (1958). *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăștie"*, în CL, III, p. 227-248.
Paul, H. (1886). *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ediția a doua, Max Niemeyer, Halle.
Pușcariu, S. (1940). *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București.

Rosetti, Al. (1931). *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura „Cartea românească," București.
Simonyi, Zs. (1916). *Jelentéstani szempontok*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, în „Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből", XXIII (1914-1921), nr. 3, p. 1–42.
Steinthal, H. (1855). *Grammatik, Logik, und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander*, Ferd. Dümmler, Berlin.
Steinthal, H. (1865). *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, Ferd. Dümmler, Berlin.
Vendryes, J. (1921). *Le langage: introduction linguistique à l'histoire*, Renaissance du livre, Paris.
Wundt, W. (1893). *Logik*, ediția a treia (1908), Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart.
Wundt, W. (1904). *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. Erster Band. Die Sprache*, ediția a doua revizuită, Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig.
Zolnai, B. (1920). *Esztétikai szempontok a nyelvtudományban*, în MNy, XVI (editat și în *Nyelv és stílus*, Gondolat, Budapest, 1957).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor (1816). Notes on glosses

Liliana Soare*

Faculty of Letters, University of Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, Romania

Article info

History:
Received April 11, 2014
Accepted May 26, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
glosses
lexical borrowings integration
modernization of Romanian literary language

Abstract

The aim of the present paper is the minute analysis of glosses excerpted from *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, a text translated by Petru Maior and printed in Buda, in 1816. The Enlightenment principle followed by the Transylvanian scholar, i.e. the principle of adapting the Western culture to the Romanian one, of facilitating the access of popular masses to science is materialised in the high frequency of glosses. For P. Maior, the gloss represents an excellent mechanism of inserting neologisms in his text, neologisms which are explained by old, popular terms, collocations or periphrases. The highest weight is held by terminological glosses of the *lexical borrowing – old term* type. The fact is relevant for the conception that guides the author in his activity of translating the text: the glosses are intentionally oriented towards the creating of a neologic lexical corpus, in accordance with that of other European languages of culture. A detailed analysis of the various types of glosses offers useful information as regards the phenomenon of integrating neologisms and reveals interesting aspects of the process of lexical renewal of the Romanian literary language.

1. Introduction

1.1. Petru Maior conducts an impressive activity of writing, translating and adapting numerous texts in various fields; his editorial activity displays a work organised on almost all fields of the Romanian Enlightenment, work which stakes the most important areas of the written culture of the period. As a censor of the Buda printing house, he receives, among other duties required by his position, the task of translating several texts of science popularization which he does not sign as a translator. Based on convincing linguistic arguments, Ursu (1961) concludes that this text of veterinary medicine, entitled *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor* (130 pages), published in Buda in 1816, is a translation belonging to Petru Maior[1].

1.2. Most of the science popularization texts which appear in Transylvania at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century are translations and adaptations of Latin, German or Hungarian texts, utilitarian papers belonging to the state, official literature, with a broad circulation in the entire cultural space of the empire. Their translation was a task of the Buda printing house to be carried with the help of the censors of Romanian books. Like the Romanian printing house in Wien or Lwow, the printing house in Buda was obliged, due to the coordinates of the cultural policy of the Austrian Empire, to print textbooks and texts of science popularization for the Romanians in Transylvania. Their goals are varied, a fact which pinpoints the intention of mass culturalization, by passing from an erudite literature to one oriented towards the stringent needs of the community. Many of them are "învățături" (instructions), which show their destination from their titles: *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, *Învățătură pentru prăsirea pomilor*, *Învățătură despre cultura și creșterea frăgarilor*, *Învățătură de a face sirup și zăhar*,

*Email address: *lilianasoare2006@yahoo.com*.

[1] For other translations of the Transylvanian scholar, see Ursu (2012).

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Învățătură firească spre surparea superștiției norodului etc., others "povățuiri" (exhortations): *Povățuire către economia de cîmp*, *Povățuirea cu praxis către sporirea stupilor* etc., texts with an obvious pedagogical orientation.

The massive assimilation of foreign texts "dezvăluie, incontestabil, un proces de înnoire a unei scheme culturale și o mai bună înțelegere a acestuia presupune, în primul rînd, integrarea activității de traducere în ansamblul dezvoltării culturii scrise și, în al doilea rînd, investigarea literaturii ca formă de expresie a *structurilor mentale* din societatea română" (Duțu, 1970, p. 155). The activity of translating and adapting foreign works implies not only the synchronization of Romanian culture and literature with the Western one, but also the assimilation of a new mentality towards man, which is materialised in an accessibile literature. The translations of the period are based on a profound change of mentality structures and on a mutation among scholars, who are much open to a utilitarian mass literature which was to be introduced in a much broader circuit.

As it was observed (Prodan, 1964, p. 5), in this period translation does not represent a facile transposition of familiar notions in an already constituted scientific language. Translation is creation in itself, raising more difficult problems than the original writing in a language familiar to the writer. In the period when the Transylvanian scholars run their activity, individuality and originality did not represent pertinent features in defining a scientific work. They change, recreate, edit the texts they translate; they introduce annotations, eliminate information, replace the examples with other which are familiar to the Romanian reader, connect fragments from various sources, write prefaces etc.

Thus, in the case of official books, elaborated for all the peoples of the empire, the translators do not adapt the text but, as a rule, they closely follow the original. The accuracy of the language of translation is important, but equally important is the authors' endeavour to respect the *nature* of the Romanian language. Maior (1813), for example, condemns the artificial accuracy of the language in which the translation is being made, saying that: "Grecii așa vreu, ca cărțile cele besericești [...], cînd se întorc pre altă limbă, așa să se întoarcă, cît nu numai înțălesul cel cuprins în cărțile acele să se țină, ci și țesetura cea din lontru a limbei grecești" (p. 182). Consequently, the scholar pleads both for conserving the accuracy of ideas and the meanings of words and the maintaining the specificity of the Romanian language: "Românii [...] cărțile cele besericești le-au întors pre românie după firea limbei românești, numai de aceea grijindu-se ca înțălesul să rămînă întreg" (p. 183). Having in mind that the theory of translation was not constituted yet, we can say that his conceptions are rather modern.

1.3. It seems that the text is translated after a Hungarian original, yet unidentified, a fact which makes the confrontation of the two texts impossible. The idea of the Hungarian original is sustained by the fact that, in two cases, there appear the expressions "iubita noastră patrie Ungaria" ("our beloved country, Hungary") and "patria noastră Ungaria" ("our country, Hungary"): "Întră toate lîngorile sau boalele cornutelor adecă vitelor celor cu coarne, foarte adeseori, cu nenorocita și prea contăgioasa boala de vite sau pușt la cornutelor, iubita noastră patrie Ungaria se devastă adecă se pustiaște, cît însuși cei mai puternici moștenitori ale largilor moșii nevindecate pagube pentru pierderea vitelor sale sînt strimtorați a simți, iară țăreanii ce sînt supuși dărei nu arareori la cea de pre urmă lipsă ajung" (22–23); "Iară cum că boala de vite în patria noastră Ungaria adeseori se escază (și se escază pentru locurile țărei pe ici, pe colo apuse, așezate, pentru unele locuri băltoase, pentru desele vărsări de ape, pentru răsfugările pămîntului cele cu putrăgiune, pentru notrețul cel stricat, pentru aerul cel nesănătos, pentru apele cele tăioase), care toate, afară de contagiu, cum că singure de sine pot să nască această pierzătoare boală, netăgăduit lucru iaste" (25). In another place, Moldavia and Wallachia are referred to as "țări streine" ("foreign countries"): "Întru adevăr, de prisosit iaste acum adeverit, cum că boala cea de vite și în țeara noastră mai adeseori se urzește: totuș, cum că acest stricătoriu rău mai vîrtos din țări streine, precum Moldova, Țeara Românească, Rusia se lățește la noi, dovedit iaste" (28–29)[2].

[2]These fragments are supplementary proof that Petru Maior closely follows the original: the Hungarian author writes about "patria noastră Ungaria", and the remarks to the other two Romanian provinces as foreign countries are made from outside.

1.4. As Ursu (1962, p. 61) observed, this is our first medical text in which we can find a much richer speciality terminology with an obvious neologic character. However, what strikes us, besides the high weight of lexical borrowings[3], is the high frequency of glosses (the title itself contains such an explanatory terminological structure: *boale sporadice adecă pe ici pe colo îmblătoare*). The neologic terms are explained every time they are used, the cases in which they appear, subsequently to their first glossing without being included in the same or other explanatory structure are rare. An ordinary page of the book looks like in the following examples: "Aftele sau răniturile limbei trăbuie să se socotească numai ca simptome adecă schimbări fără cumpăt sau depunerea, descărcarea materiei ceii morboasă adecă a morbului sau a boalei la zisele părți; pentru aceea periclu sau rișchiu adecă primejdia boalei depende (atîrnă) de la forța adecă puterea ziselor friguri" (74); "Grumăzarea sau angina sau brînca porcilor iaste epidemică adecă se încinge și e foarte fatală sau stricătoare boală" (81).

Faced with new (scientific) concepts, the scholar is forced to appeal to explanation mechanisms in order to facilitate their understanding and assimilation. Scientific vulgarization, which has as a main objective the adaptation of the scientific text in order to be understood by the ordinary readers is combined with lexical vulgarization, which takes into account the cultural profile of the readers; the information is therefore formulated in the reader's linguistic systems of representation. Consequently, at the end of the book, perfectly aware of the fact that, in order to be understood, the new knowledge should be translated into the reader's idiolect, P. Maior warns and guides him in his journey to the edification of the book meaning: "Cinstite cetitoriule! *Vei afla unele cuvinte în cărticica aceasta, care, poate cu văzuta dintîiu, nu le vei pricepe*; ci să nu te scăndălizești! [...] Deci să binevoiești *a ceti și a prociti* toată cărticica, *că toate acele cuvinte, care ți se părea streine, au într-un loc, au într-altul, au încă mai de multe ori le vei afla cu cuvinte de ale patriei tale tălmăcite și la dezvălită înțelegere aduse*" (127, emphasis added).

Though impressive, this obsession of accessibility burdens the text and bears on the cursivity of the sentence: "Semne de moarte sînt pulsu sau mișcarea, baterea sîngelui mai nepriceput, cu atîta celeritate (pripire, iuțeală) zbucnește, cît aproape la o sută, ci cu oscuritate, adecă întunecat, se numără, respirația sau răsuflarea e scurtă, sufocativă, adecă sugrumătoare, apetita prostrată sau depusă, pierdută, aversația, adecă urîrea apei; unde ocură (vin, se ivesc, se văd) aceste semne, nu va trăi animantul o jumătate de zi, iară acele adeverit amuș vor subsi, a cărora urechile și astremitatele acum le sînt răci, cărora, de li băga degetele în urechi, nici capu nu-și mișcă" (63–64).

1.5. As a linguistic means which consists in establishing an equivalence relation between two terms (lexemes or collocations) or in explaining, through periphrases, certain terms, the lexical glossing can be traced back to our first literary texts elaborated in the 16th century. The glossing phenomenon manifests itself with an extraordinary force and with a well-determined aim at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, when modern literary Romanian was constituted and when the problem of creating the scientific terminology and disseminating it among the masses was stringently raised. The gloss provides the accuracy and the denotative function of the scientific terminology. At the same time, this linguistic device is relevant for the intention of making the new terms more accessible as well as for the relation between the cult, erudite terminology and the old one, being relevant for the lexical and semantic adaptation of neologisms. Thus, the glosses represent an important factor in the process of penetration and circulation of neologisms, preparing the semantic and styllistic field for the renewing of the literary language.

The speciality literature records many studies on glosses in the old Romanian texts[4]. Unlike other

[3]We intend to dedicate a special study to the lexical borrowings used in the text; after a quick consulting of our main lexicographical works, we observed that many of the neologisms which, probably, have their first attestation in this book are subsequently attested or are not recorded at all.

[4]Among these, we mention only some: *Gh. Șincai. Opere*, vol. 1, București, 1967, edition (in four volumes) realised by F. Fugariu, who, in the introductory study, excerpts and analyses a rich material of glosses (p. CLXXIX–CLXXXVII); G. Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970 (p. 13–51); Al. Niculescu, *Premesse sul problema dei rapporti cultural-linguistici italo-romeni*, in "Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică", II, 1971,

researchers who tackled with the problem, Al. Gafton regards the device as an organic component of the translation activity, as an issue creator of literary norm; therefore, the author examines the glosses from our old (religious) texts from the perspective of the needs that have generated them and the functions they fulfil. Gafton (2012) also proposes a basic typology of glosses, writing about explanatory, completive and orientative glosses. Many of them, the author shows, can sum up the features of all types of glosses, therefore a more rigurous classification is almost impossible (p. 323–358).

2. The inventory of glosses

Most of the glosses found in the examined text, *Învățăturii pentru ferirea și doftoria boalelor*, can be explained through the pauperity of the Romanian of the period, which did not have the necessary terms in order to denominate the new realities. The most numerous ones are those which explain the new terms, unknown or little known to the reader, with the help of old, popular terms.

2.1. From a graphic point of view, the glosses are included in the text. However, there are 13 cases in which the glosses are placed *as a foot note, with a reference mark*. This type of gloss is relevant for the beginning of development of the critical apparatus, for the scientific elaboration of texts following specific norms:

- *Despre ferirea boalei vitelor*, g. „Vită iaste orice are sîmțire și răsuflare. Deci cu acest nume numim preste tot boii, caii, oile, caprele, porcii ș.c. Și la latini au trăbuit mai demult aceste să se cheame vite; și de acolo au rămas la latini cuvîntul *veterinaria* (v e t e r i n a r i a), adecă măiestria de a doftori vitele. Vita se zice românește și *viețuitoriu*, ba și *animant* și *animal*, care nume se cuvine și omului, numai că omul iaste animal cuvîntătoriu, iară vita e animal necuvîntătoriu." (3);
- *notreț*, g. „*Notreț* iaste fînul, paiele, ovesul și orice cu care se hrănesc vitele. Cuvîntul acest iaste născut de la vorba latinească *nutrio* (n u t r i o), care va să zică „hrănesc". De acolo zicem *nutremînt*, carea aceea înseamnă ce și cuvîntul, *notreț*: *nutresc*, carea una e cu *hrănesc*." (3);
- *poieților sau staurile*, g. „Sălașelor, unde se ține închise și se hrănesc vitele, pre alocurea după feliurile vitelor desclinite nume s-au obicinuit a se da, așa: sălașul unde se țin vitele cele cu coarne, adecă boii, vacile, îl cheamă *poiată*, unde caii, *grajd*, unde oile, *staur*, unde porcii, *coteț* sau *cocină* ș.c. Noi a tuturor vitelor, ori de ce plasă să fie, sălașul îl chemăm în cartea acesta *staur*, că și latinii toate acestea le numesc *stabula*, de unde vine și cuvîntul românesc, *staur*." (4);
- *comunitatelor*, g. „*Comunitate* se zic toți oamenii laolaltă socotiți, cîți sînt în sat sau la oraș. Uneori comunitatea cea mare se împarte în mai multe parțiale sau mai mici comunități. Așa, în Pesta iaste comunitatea românilor, comunitatea grecilor, comunitatea sîrbilor ș.c." (5);
- *copia*, g. „Vitele toate laolaltă ce sînt supt căștiga, adecă grija păstoriului, unii după plasa vitelor le dau desclinite numiri; așa, zic *turmă de oi*, iară *turmă de boi* nu zic. Noi toate le chemăm *copia*, după datina românilor celor preste Dunăre, care cuvînt în sine înseamnă *mulțime*." (6)[5];
- *contagiu*, g. „*Contagiu* se zice acel feliu de boală de carea, numai de se va atinge cel cu această boală de cel sănătos, cel sănătos încă se împle sau boala carea cu atingerea se leagă de altul, cum e vărsatu, rîia ș.c. Deci boale contăgioase se zic acele care cu atingerea se leagă de alții." (11–12);
- *lîngori*, g. „*Lîngoare*, pre alocurea, se numește numai un feliu de boală rea, de carea doarme omul dus și, ieșindu-și din fire, vorbește într-aiurea. Ci, fiindcă acest cuvînt în sine înseamnă orice plasă de boală

p. 893–904; Niculescu (1978, p. 148–158); E. Toma, *Limbajul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII–XIX)*, București, 2003 (p. 172–183); L. Soare, *Școala Ardeleană. Lexicul scrierilor de popularizare a științei*, Pitești, 2012 (p. 168–177).

[5] According to his conception that the literary Romanian should be enriched with borrowings from Aromanian — in the postface of the translation, Maior says: "...întru prefacerea aceștei cărticică m-am întrebuințat cu mai multe dialecte ale limbei românești, din carele unele nu sînt astăzi cunoscute în patria ta..." (127) —, P. Maior uses several words from this dialect: *căștiga* "grijă" (6), *copie* "mulțime, turmă" (6), *demînda* "porunci" (29), *puștlă* "ciumă, pestă" (22). The influence of the Aromanian dialect is to be seen in the forms with a protetic *a*, as in: *acășună*, *acrescută*, *adoi*, *adoită*, *amișcată*, *arîde*, *aroade*, *asparge*, *atoarnă* etc., which are to be found in many of his translations.

la românii cei preste Dunăre, și noi în cărticica aceasta întru acel înțăles îl luăm, adecă pentru orice beteșug; totoș, uneori însămnăm cu el anume boala cea rea." (12);

- *epizootice*, g. „Epizootică boală iaste carea se întinde și se încinge mai preste mult loc întră vite fără de a se împlea una de alta. Însă sînt unele boale, care, afară de aceea că sînt epizootice, au și contagiul împreunat." (13);
- *călbeaza*, g. „Călbeaza latinește se cheamă *Fasciola hepatica*, adecă „față de ficat"; *Carbasus* asemenea la latini e o pînză de in foarte subțire, *carbasus*, dară nu e departe cu înțălesul de „față", deoarăce și carbasul slujește la înfășare. Pentru aceea mi se pare că cuvîntul nostru *călbează* e născut din latinescul *carbasus*, mutînd *r* în *l*, de nu vei vrea mai bucuros a-l trage de la *collabasco*, fiindcă vitele care au călbează sînt de căzut, de perit; sau de la *calvesco*, carea înseamnă „mă pleșugesc", pentru că turma în care încape călbeaza foarte se pleșugește, adecă se rărește, cît de multe ori nici o oaie nu rămîne în viață din turma aceea." (15–16);
- *boala de vite*, g. „Precum cuvîntul *lîngoare* pre alocurea înseamnă numai un feliu de boală rea ce vine pe oameni, așa cuvîntul *boală de vite* înseamnă acea boală rea ce vine pe vitele cele cu coarne, carea la latini se numește *Lues Omasi*, adecă boala mațului celui cărnos, și iaste ca o puștlă, adecă ciumă întră cornute. Întru acest înțeles luăm și noi aci cuvîntul acela." (22);
- *dosă*, g. „*Dosa*, latinește *dosis*, e cuvînt doftoresc, carele înseamnă acea măsură de lucruri cîtă se dă deodată ori la om, ori la vită." (47);
- *gangrenă*, g. „Gangrena e carne moartă carea se naște din rană sau din înflămație (aprindere, obrintitură), căria, de nu-i vei sta în coantră cu timpurie vindecare, se tîrîie mai încolo și tot merge înainte rozînd carnea." (57);
- *boala cea mucoasă sau suporința*, g. „Suporința se zice de la cuvîntul latinesc *suppurație* (s u p p u r a t i o), pentru că materia carea iase în boala aceasta din nările calului iaste în chipul puroiului." (85).

The excepted examples show the complex structures of these explanatory devices, the author often resorting to the means of "gloss within a gloss". This type of glosses offers ample explanations of words as well as etymologic information in order to facilitate the understanding of the new terms. Some of them indicate Maior's linguistic preoccupations, as the lexical field established in the case of glossing *poiată*, or the situation of *călbează*, which capitalises, by author's direct implication: *pentru aceea mi se pare că*, on very detailed linguistic explanation made with the goal of guiding the reader and broadening his knowledge horizon. The starting point of these footnote glosses is represented by "un segment de text, pretext pentru ca receptorului să i se furnizeze informații noi, care-i lărgesc orizontul sapiențial și de gîndire" (Gafton, 2012, p. 356). Beyond the "rolul lămuritor și îmbogățitor", these glosses have the role of "de a atrage cititorul spre text, de a-l instrui și forma în sensul și pe baza textului [...]" (*ibidem*).

2.2. The glosses which are included in the text are most numerous. They reveal various glossing techniques, by using the parantheses, juxtaposition, the conjunction *sau* or the explanatory apozeme *adecă*.

2.2.1. A first type of gloss, the most frequent one, inserts **synonyms** (lexemes or collocations) from the common lexicon in various structures:

a) **binary**: *se va **acerăla*** (sic!) *adecă pripi* „accelera" (125), ***acrimonia** sau ascuțimea* (100), ***acurata** (cu de ajuns)* (48), *cu **afte** adecă cu bășicuțe* (72), ***aftele** sau răniturile limbei* (74), *vor **alăbora** adecă vor lucra* (44), ***amputația** adecă tăierea* (111), ***angina** sau grumăzarea porcilor* (82), ***animal** (viețuitoriu)* (62), ***antifloghistice** adecă asupra fierbințelii* (51), ***ample** (largi)* (65), ***apetita** adecă voia de a mînca* (55), ***apetita** adecă voia de mîncare* (69), *de **argilă** adecă de lut* (80), ***aversația**, adecă urîrea* (63), ***aversă** adecă urește* (101), *boala cea mucoasă sau **suporința*** (85), ***cadabru** adecă trupul cel mort* (45), *a **cadabrului** adecă a trupului celui mort* (37), putoarea cea ***cadăbroasă** sau de mortăciune* (71), ***calce** (var nestins)* (114), ***castrația** adecă jugănirea* (111), ***causa** sau pricina* (73), ***cautele** adecă feriri* (33), ***cauterisația** adecă arsura* (111), ***cauteriu** adecă fier ars* (51), ***cauție** sau ferire* (89), ***cădabru** adecă mortul al ei trup* (32), *(lipsit de) **cerc** (roșu), adecă de împrejurare (roșie)* (56), ***cicatrice** adecă urmă de rană* (121), ***circulația** adecă îmblarea sîngelui* (124), ***circumciderea** adecă tăierea împrejur* (111), *a **clăudica** adecă a schiopăta* „claudica" (92), ***coloră** adecă față* (56), ***comerciul** adecă împărtășirea cu vite* (35), *să se **comită** adecă să se*

încredințeze (116), *boală* ***complicată*** *adecă îndoită* (82), ***comuna*** *(de obște) păşune* (31), *(sub pedeapsa)* ***confiscației*** *(contraband)* (43), ***contaminate*** *adecă spurcate* (91), *de a se* ***contăgi*** *adecă de a se împlea (de la alte oi de această boală)* (58), ***continue*** *adecă necurmate* (81), *să se* ***continue*** *adecă să nu se curme* (84), *să o* ***continue*** *adecă să nu o curme* (122), ***contrarii*** *adecă împrotivitoare rînduieli* (22), ***cornute*** *adecă vite cu coarne* (18), *notrețul* ***corupt*** *adecă stricat* (94), ***coruptul*** *adecă stricatul* (62), ***cremotartariu*** *adecă piatră de vin* (67), ***cristalin*** *adecă ca cristalul* (57), ***cruderă*** *adecă nemilostivă* (125), ***cruderitate*** *adecă tirănie* (125), ***custode*** *(păzitoriu)* (39), ***custodie*** *(pază)* (39), ***damne*** *adecă pagube* (110), ***decoct*** *adecă zeamă fiartă* (51, 61, 123), ***decoctu*** *(zeamă fiartă)* (76), *să se* ***defalce****, adecă să se cosască* (9), *a se* ***dedura*** *(gilui)*[6] (91), ***deliriul*** *adecă nebunia* (84), ***denudata*** *adecă despoiata piele* (99), ***depende*** *(atîrnă)* (74), *plămînile* ***depravate*** *adecă stricate* (82), ***depunerea****, descărcarea materiei ceii morboasă* (74), ***destinatul*** *adecă rînduitul loc* (45), *să se* ***deținâ*** *adecă să se oprească acasă* (66), *se* ***devastă*** *adecă se pustiaște* (23), ***devăgînd****, adecă îmblînd* ***ermii*** *sau pustii pre* ***platei*** *(uliție)* (107), *se* ***devide*** *sau se împarte* (73, 77), *a* ***devora*** *adecă a mînca* (108), ***diarea*** *adecă cufurirea* (26), ***diarea*** *adecă cufureala* (51), ***diferență*** *(desclinire)* (113), *se* ***diferesc*** *(se deosebesc)* (55), *să nu se* ***dimită*** *(sloboadă) la păşune* (66), *regulele cele* ***diretive*** *adecă îndreptătoare* (21), ***dirigență*** *(sîrguință)* (108), ***dispositii*** *adecă rînduieli* (114), ***dispositii*** *sau rînduieli* (104), ***dispositiile*** *(rînduielile)* (38), ***distanță*** *(depărtare)* (34), ***diversă*** *sau deosebită (natură)* (55), ***diverse*** *adecă deosebite* (19), ***doftor*** *sau hirurg* (119), ***emeticu*** *tare (leac de borît)* (84), ***epidemică*** *adecă se încinge* (81), ***esculente*** *adecă bucate putrăde* „excremente?" (108), ***esempruri*** *adecă pilde* (111), ***faciritate*** *adecă cu lesnire* (87), ***falsă*** *adecă neadevărată* (95), ***fatală*** *sau stricătoare boală* (81), ***fatalul*** *adecă pierzătoriul* (34), ***fenomene*** *(arătări)* (83), ***fluid*** *adecă curătoriu* (117), *cu* ***foarcepă*** *adecă cu cleşte* (115), ***forța*** *adecă puterea* (74), *cu* ***forța*** *(sila)* (39), *cu* ***fosă*** *adecă cu groapă încungiurate* (41), *apă* ***frigidă*** *adecă rece* (84), ***frigidă*** *(rece)* (108), ***funestul*** *adecă perzătoriul rău* (105), ***furfură*** *adecă tărîțe (cu apă stropite)* (60), *de* ***furfură*** *adecă de tărîțe (fierte)* (61), ***găngrenos*** *adecă rănit* (27), ***generale*** *(pe de asupra)* (21), *spre* ***generație*** *adecă spre prăsire* (95), ***genuin*** *(adevărat)* (96), *în* ***gradu*** *adecă în treapta* (86), ***hronice*** *adecă lung vecuitoare* (86), ***infusu*** *sau fiertură* (122), ***înferma*** *adecă bolnava vită* (80), ***înflamația*** *sau aprinderea* (77), *rane* ***înflămate*** *sau aprinse* (72), ***înflămația*** *sau aprinderea* (61), ***înfus*** *adecă zamă fiartă* (69), *să se* ***înhume*** *adecă să se îngroape* (114, 115), *se va* ***înstila*** *adecă picura* (54), *să se* ***întărzică*** *(oprească)* (44), ***lienita*** *sau boala de splină* (62), *(cu)* ***lienitidă*** *adecă cu boală de splină* (57), ***litarghiriu*** *adecă de oțet de spumă de argint* (79), ***masă*** *adecă aluat* (69), ***membrana*** *sau peliția* (88), ***moment*** *(cirtă)* (125), ***morbul*** *adecă boala* (68), ***morbu*** *sau boala* (81), ***mordac*** *adecă muşcătoriu* (110), ***moturi*** *(mişcări)* (123), ***munde*** *adecă curate* (64), ***munde*** *adecă curățite* (85), ***murii*** *adecă părețiii cei de pietră* (53), ***murii*** *sau părețiii cei de pietră* (91), ***necesarie*** *(de trăbuință)* (116), ***necesitatea*** *adecă lipsa* (49), ***necesitați*** *sau strimtorați* (108), ***necorupt*** *adecă nestricat* (108), ***nocib*** *sau vătămători* (109), ***nocibe*** *adecă vătămătoare* (107), ***nocivă*** *adecă vătămătoare* (71), *partea cea* ***nudă*** *adecă goală* (93), ***nude*** *adecă goale* (71, 115), ***nutremînt*** *(notreț)* (50), *de* ***nutremînt*** *adecă de hrană* (108), ***nutri*** *adecă hrăni* (90), ***ocasia*** *(prilejul)* (111), ***ocasionale*** *adecă prilegiuitoare* (105), ***oculația*** *adecă altuirea vărsatului* (59), ***operații*** *(lucrări)* (110), *o* ***oră*** *adecă un ceas* (34), *cu* ***oscuritate****, adecă întunecat* (63), *a se* ***osărba*** *(a se ținea)* (107), *se* ***oserbă*** *adecă să ia aminte* (101), ***ostipația*** *adecă încuiarea pîntecelui* (66), ***ostrucție*** *adecă încuiere* (67), ***palatul*** *adecă ceriul gurei* (72), ***pastă*** *adecă aluat* (80), ***penuria*** *adecă lipsa* (62), ***peregrinatori*** *(nemernici)* (39), *în* ***periodul*** *adecă în cursul* (87), *de* ***precauție*** *adecă de încungiurare regule* (107), ***predespun*** *adecă gătesc spre această boală* (89), ***preserba*** *adecă scuti* (112), ***preservativ*** *sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală* (48), *mijlociri* ***preservative*** *și* ***curative*** *adecă apărătoare și doftoritoare* (21), ***preservativă*** *sau apărare* (48), ***preservative*** *sau apărări* (111), ***prescriptul*** *sau rînduitul modru* (32), ***prescripții*** *(rînduieli)* (53), ***producturile*** *(rodurile)* (39), ***produturi*** *sau lucruri* (19), ***profondă*** *adecă adîncă* (63), ***promove*** *(mişcă)* (65), *împedecarea* ***propagației*** *adecă a lățirei* (105), ***proporționate*** *(potrivite)* (65), ***propria*** *(a sa)* (42), ***proprietari*** *adecă stăpîn* (31), *să se* ***proveadă*** *adecă să se grijească* (38), ***prudent*** *(cu înțelepție)* (95), ***pruringine*** *adecă mîncătură scărpinătoare* (92), ***prurit*** *adecă mîncătură scărpinătoare* (92), ***prurit*** *adecă mîncare cu*

[6] [...] "celelalte ale staurului vase de lemn cu muc contaminate adecă spurcate bine se cade a se dedura (gilui), cu dorabla a se netezi" [...] ("a gelui", "a rindela").

scărpinare (121), ***pulsu** sau baterea sîngelui* (68), ***răsfugările**[7] sau răsuflările (pămîntului)* (6), *să se **răpurge** adecă să se curățâ* (53, 109), *îi **răsistă** adecă îi stă în coantră* (65), ***remediu** (leac)* (112), ***remediuri** (lecuri)* (67), *loc **remotu** adecă depărtat* (32, 46), ***repurgația** adecă curățirea* (52), ***respirația** adecă răsuflarea* (63), ***roborîtoare** adecă întăritoare de stomah (de rînză)* „roborant, medicament cu acțiune tonică" (69), *mai **robuste** adecă mai tari* (62), ***sapidă** (plăcută)* (95), ***săturat** adecă bine fiert* „saturat" (84, 85), ***scabia** adecă rîia* (94), causa ***scabiei** adecă a rîiei* (94), *să se **scarifacă** adecă lin să se străpungă* (120), *rane **scăbioase** adecă rîioase* (93), ***schiroasa** adecă vîrtoasa îmflătură* (86), ***segregată** adecă despărțită de cealelalte* (33), ***segură** adecă fără primejdie* (112), ***separată** adecă despărțită* (31), *loc **separat** sau despărțit* (32), ***servitorii** (slujitorii)* (44), ***siguranța** (neprimejduirea)* (41), ***simplă** (nu lucrată)* (60), ***simptome** adecă schimbări fără cumpăt* (74), ***simptomele** sau schimbările cele fără cumpăt ale morbului adecă a boalei* (68), ***simptomele** sau schimbările cele necumpătate ale boalei* (101), ***spera** (nădăjdui)* (88), *a se **spera** adecă a se nădăjdui* (74), ***speranță** adecă nădejde* (83), ***sperare** adecă nădejde* (125), ***speriință** sau ispita* „experiență" (24, 82), ***spese** sau cheltuiele* (89), *grija **speselor** adecă a cheltuielelor* (32), ***spise** adecă groase* (73), *boale **sporadice**, adecă pe ici pe colo îmblătoare (f.t.), cu **strie** adecă trăsuri sîngerate înveregată* (86), ***subsește** adecă moare* (45), ***subsire** adecă moarte* (50), ***sudorifere** adecă ce fac sudoare* (90), ***sufocativă** adecă sugrumătoare* (63), ***supurație** adecă puroire* (78), *la **supurație** adecă la puroire* (120), *în **supurație** adecă în puroire* (121), apă ***tepidă** adecă călduță* (69), ***terebentină** (terpentin)* (68), ***teritoriu** (ținut)* (114), *se **termină** adecă se sfîrșește* (81), ***titilație** (gîdilitură)* „titilomanie" (92), ***transpirația** sau răsuflarea vitei contăgioase* (21), ***trucidarea** sau uciderea* (41), ***trucidatei** adecă ucisei vită* (41), *să se **trucidă** adecă să se junghie* (80), *să se **trucide** sau să se împuște* (91), *să-l **trucizi** adecă să-l omori* (112), ***trupul** cel subsit adecă mort* (27), ***urina** adecă udul* (63), ***us** adecă întrebuințare* (46), pășunea ***vaporoasă** sau aburoasă* (94), *mai **vegetă** sau mai vioaie* (68), ***veterinari** adecă doftorii cei de vite* (11), ***veterinari** sau doftori de vite* (23), ***veterinaria** adecă măiestria de a doftori vitele* (3), măiestria ***veterinariei** adecă a doftoriei de vite* (48), *(în statul) **violenției** adecă silniciei* (110), *să se poată **voluta** (tăvăli)* (82), ***vomitu** adecă borîtu* (84).

b) **ternary**: ***acrimonia** sau tăria, asprirea înrăotățită* (95), ***angina** sau brînca sau grumăzarea porcilor* (15), ***antifloghistice** adecă asupra focului sau a aprinderei* (84), ***atmosfera** adecă ținutul sau cuprinsul aerului celui din stauri* (53), ***cadabrul** adecă corpul sau trupul cel mort* (87), ***celeritate** (pripire, iuțeală)* (63), *apă **comună** (de obște, firească)* (61), ***congestii** adecă adunături, strinsuri în cap* (81), ***crustă** adecă scoarță sau piele de lard* (93), *regulele **dietetice**, adecă ale traiului sau a mîncărei și a beuturei* (123), ***disenteria** adecă inima rea, cea putredă* (27), ***disenteria** adecă cacăsînge, inima cea rea* (51), ***dispoziție** (gătire, întocmire) spre turbare* „predispoziție" (66), ***dispoziție** sau întocmire, gătire* (100), ***grumăzarea** sau angina sau brînca porcilor* (81), *să **încrustezi** adecă să ungi sau să alipești îmflatele picioare ale vitei* (80), ***înflămație** (aprindere, obrintitură)* (57), *se vor **îngurgita** (ghiftui, împlea)* (107), ***îmflătură** pendentă adecă atîrnată, spînzurată* (82), *depunere **metastatică** adecă amișcată sau petrecută* (77), *materia **morboasă** adecă a morbului sau a boalei* (74), ***periclu** sau rișchiu adecă primejdia* (74), ***periferia** (împrejurul, partea)* (37), *cu **peripneumenia** adecă cu răsuflare grea sau aprinderea plămînilor* (57), *spre **preservativă** sau apărare, scutire de vărsat* (57), ***preservativă** adecă apărare, scutire adeverită* (28), ***primorilor** (celor de frunte sau întîi)* (29), *apetita **prostrată** sau depusă, pierdută* (63), ***pulsu** sau mișcarea, baterea sîngelui* (63), *să-i **rămoavă** adecă să-i lipsească de la sine, să-i lapede* „a îndepărta" (106), *să se **repețească** adecă să se adoiască, să se poftorească (sărăturile cele slobozitoare)* (68), ***repețita** (adoita, poftorita)* (60), ***resoluția** adecă desfacerea, descuiarea **ostrucțiilor** adecă a încuierei* (67), ***separată** adecă desfăcută sau despărțită* (80), ***stimulante** adecă întăritoare, aromatice (nutremînturi)* (108), ***terminul** adecă capetul sau sfîrșitul boalei* (88).

c) **quaternary**: ***cautelele** adecă luările aminte, apărările, scutirile contagiului* (13), ***indiferent** (lasă-mă-să-te-las, nici bun, nici rău, fără ceva mărginire au alegere)* (102), ***melanhonie** adecă mîhnire, întristăciune, osteneală a trupului* (101), ***ocură*** „apar" *(vin, se ivesc, se văd)* (64), *(chip) **preservativ** adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire* (46), *o **produce** sau o naște, o pricinuiaște, o acășună* (62), ***remit** adecă îngăduie, se*

[7] "Emanație, evaporare, transpirație". Cuciureanu (1959, p. 56) explains it by Ital. *sfogare* (from examples like *sfogare la passione*), which means "a-și descărca, revărsa patima".

îmblînzesc, alină (68).

d) **quintuple**: ***astremitatelor*** *adecă a marginilor sau a capetelor sau a sfîrșiturilor sau a lăturilor* „extremitate" (63), ***nutritoare*** *adecă hrănitoare, întremătoare, întăritoare, amărătoare lături de fărină* (50), *să se* ***sugrume*** *(să se împedece, să se oprească, să se curme, să se răteze)* (106).

This category also reveals the complexity of the explanatory structures: *depunerea, descărcarea materiei ceii morboasă adecă a morbului sau a boalei*; *devăgînd, adecă îmblînd ermii sau pustii pre platei (ulițe)*; *resoluția adecă desfacerea, descuiarea ostrețiilor adecă a încuierei*; *roborîtoare adecă întăritoare de stomah (de rînză)* etc.

This type of glosses represents a privileged instrument of introducing new terms; with the help of *sau* or *adecă*, the reader is invited to dissociate between the components of these structures and to construe the next term as an explanation of the first one, the borrowing. The new terms (including the Italienisms and Latinisms representing *hapax legomena*, such as: *cautele*, *moturi*, *munde*, *murii*, *ocură*, *rămoavă*, *răsfugări*, *remotu*, *spise*, *subsire*, *voluta* etc.) are adapted to the phonetic and morphologic system of Romanian and equated with synonyms or collocations familiar to the reader; thus, the phenomenon of glossing has an obvious terminological purpose; these glosses aim at "the terminological transfer" (Niculescu, 1978, p. 150), the relating of erudite terminology to one the reader is familiar with. The goal of the Transylvanian scholar is "extinderea sferei compartimentului lexical românesc, îmbogățirea inventarului lexical, propunînd limbii și vorbitorului neologisme" (Gafton, 2012, p. 334).

2.2.2. Another type of gloss the scholar resorts to is that in which he explains the new terms (much rarely the old one) through a periphrasis; such structures are introduced by *adecă*, by expressions such as *ce/cum se zice/numește/cheamă*, *(cum) se zice românește*, *care va să zică* or parantheses: ***dosă*** *adecă deodată cîte o lingură* (69), *mațul* ***duoden*** *adecă cel de doaosprezece degete de lung* (27), ***epidemică*** *adecă carea se încinge mai preste mult loc întră vitele cele cornute* (61), *cu* ***epidimie*** *(cu încingere mai preste mult loc)* (54), ***Idiopatică*** *se cheamă dacă aprinderea în unghii fără de a fi fost alta mai nainte boală începe;* ***simptomatică*** *se zice dacă boala de la aprinderea gurei prin depunere metastatică adecă amișcată sau petrecută se naște* (77), ***idrofobia*** *adecă boală carea face a să îngrozi de apă* (109), ***infus*** *adecă băutură ce s-au fiert cu jalie, cu valeriana și cu camfor* (52), *prin* ***peregrinatori*** *sau nemearnici, adecă prin cei ce îmblă prin țări cu diverse lucruri, negoațe, vestminte de lînă, sau pănură și prin mii alte modruri* (21), *să se* ***scarifacă*** *adecă cu puțină împunsătură să se pleguiască sau rănească au cu cuțitul să se desfacă* (70), (urechile) ***văcelindu-se*** *adecă într-o parte și într-alta dîndu-se* (103), *dinții* ***văciliți*** *adecă se mișcă sau, cum se zice, joacă ca mărgeaua* „vacilant, mobil" (73), ***vărsatul cățălat*** *(adecă cînd sgăbunțele sînt boțite, legate laolaltă)* (56).

Such glosses have mainly an explanatory and informative role; being interpretative transpositions, they only aim at explaining the terms; the translator is not preoccupied with offering an equivalent terminologic lexeme.

2.2.3. The glosses which insert terms from other languages are rarely used; Latin: *aprinderea mațului ce se zice „omas"* (23), *dosa, latinește „dosis"* (47), *Lues Omasi, adecă boala mațului celui cărnos* (22), *acid salis (năcreală de sare)* (50), *înfuse (infusa)* (67), *linsătură de gumi de Arabia (mucilago)* (69), *mațul cel gros ce se zice „omas"* (27), *mațul ce se zice „abomas"* (27), *sarea de piatră (sal petræ)* (65), Italian: *arcanu duplicatu (arcano duplicato)* (67) or German: *lăzăret (Roth-Stall)* (29).

The presence of the foreign terms can offer precious clues in establishing the etymological source of the Romanian term.

2.2.4. Another category of glosses is represented by the ones which resort to old, popular or regional terms, diachronic, diatopic and diastratic synonyms (Gafton, 2012, p. 351) and in which the author appeals to the linguistic competence of the reader: *aborul sau răsuflarea gurei* (19), *acrescută sau închegată* (85), *să se adaugă adecă să se mai mărească dosa* (99), *a amîna adecă a zăbovi* (35), *amînare adecă zăbavă* (36), *amînat (tîrziu)* (73), *amonim (dojenim)* (111), *amoniți (dojeniți)* (39), *arișchioasă adecă primejdioasă* (101), *boldul sau patima (de cățălit)* (110), *rane cancroase adecă lupariță* (87), *case de oaspeți adecă cricime*

(19), *căștiga adecă grija* (30), *cîrviță adecă pleșugirea* (92), *se comîndă*[8] *adecă se întrebuințează* (46), *copia adecă turma* (6), *lîna crispă adecă creață* (92), *se demînde (poroncească)* (29), *se dezvînă adecă se slăbește* (62), *a se dimica (a se bate, a se mînca cu alți cîni)* (107), *doftorie sau vindecare* (98), *în foabă adecă în groapă* (114), *cu friguri putrăde adecă cu lîngoare* (57), *gînfarea sau îmflarea ugerului* (63), *halec (hering)* (120), *(picioarele calului) se întumesc adecă se gînfă* (87), *larmă sau strigare* (115), *aer liber (slobod)* (45, 65), *libre adecă ponți* (76), *pișatul mistreț adecă puțin* (63), *mortariu (mojar)* (99), *mulii sau mușcoii* (88), *noioase adecă grețoase, scîrbelnice* (95), *op adecă lipsă* (10, 106), *osedite adecă cuprinse* (88), *osicrat adecă oțet* (74), *la ospătărie adecă la cricimă* (35), *la ospătării sau case de oaspeți adecă cricime* (91), *pleagă (rană)* (69), *se pleșugește adecă se rărește* (16), *pricura adecă primejdia* (115), *în pricură adecă în primejdie* (112), *mai cu pricură (mai cu primejdie)* (64), *să se pricure adecă să se primejduiască* (113), *pricuroasă (primejdioasă)* (117), *pușlă, adecă ciumă* (22), *pușlele adecă beșicuțe* (55), *pușlele sau beșicuțe* (92), *rană sau sgrăbunță* (65), *rane puturoase, crunte sau, cum se zice, carne vie* (78), *rișchiu adecă primejdie* (104), *săponele sau spălături* (108), *scade adecă se desumflă* (78), *scăldătoare sau spălarea picioarelor* (122), *smucide adecă lutoase sau pămînjite* (90), *stîmpărată adecă călduță* (60), *stercu (balega)* (108), *teama sau frica* (80), *ud sau pișat* (19), *veglerea adecă privegherea* (44), *lucrarea vintricelului sau a rînzei* (26), *păhar de vitru adecă de glajă* (54).

Such glosses, based on the resources of the internal lexicon of the Romanian language, can show the terminological scantiness of the text or language or, on the contrary, as Gafton (2012, p. 350–351) shows, they can reveal the fact that the translator achieved the skill to use this device in a far more complex manner: he addresses all Romanians, facilitating them the access to a text written in a certain area of the Daco-Romanian territory and going beyond the regional hall-mark of the lexical material.

2.2.5. In other cases, the author mentions the Latin, Hungarian or German correspondents of the old terms used: *Lîngoarea, carea se cheamă „boală de vite". Latinește, „Lues Omasi"; ungurește, „Marha Dög" sau „Marha Pestis"; nemțește, „Löser Dürre, Magen-Seuche, Pest-Seuche"* (13); *Vărsatu de oi. Latinește, „Variolæ Ovium", ungurește, „A'Iuhoknak Himlöje", nemțește, „Die Blattern bez den Schaafen"* (13–14); *Boala de gură. Latinește, „Lues Oris", ungurește „Száj-Fájás, Szájgyuladás", nemțește „Maulsenche: Maul-Entzündung"* (14); *Boala de limbă. Latinește, „Aphtæ Linguæ", ungurește, „Nyelvenek fenefekélye", nemțește „Zungen Krebs, Zurgen-Schwemme"* (14); *Boala de picioare sau de unghii. Latinește, „Lues pedum seu ungularum", ungurește, „Köröm fájás, sántitás", nemțește, „Klauen-Seuche"* (14); *Boala de plămîni. Latinește, „Lues pulmonis", ungurește, „Tüdögyuladás", nemțește, „Lungen-Entzündung"* (14) etc.

In such glosses, the neologic term does not appear; its absence might be explained by the scholar's cautious atttidude as regards its introduction in the linguistic usage.

2.2.6. A special category of glosses is given by the seven prescriptions elaborated in Latin (containing medicine formulas, quantity of ingredients etc.), which, with the help of *adecă*, are translated into Romanian: "[...] să se ungă aftele cu următoriul leac: Rc. Pulv. Absynthii rutæ, scordii aa unc. jj. Spiritus salis acidi drach. jj. Mellis com. q.s. Adecă: cu pulbere de pelin, de rută și de scordiu, din toate cîte doao uncii; din lamura sarei acră, drahme – doao și din miare comună cît e de lipsă sau de ajuns, ca să faci dintru aceste pulberi unsoare. De sînt aftele limbei găngrenoase, această unsoare să întrebuințezi: Rc. Pulv. Cascarillæ, salicis gentianæ, aa unc. jj. Camphor, drach. j. Ungventi ægyptiaci, mel rosarum aa q.s. F. Linimentum, adecă: să iai din pulbere de cascarila și de salce gențiana, dintr-amîndoao cîte doao uncii; de camfor, o drahmă, adecă un cheting; de unsoare de Eghipet, precum și de miare de ruje, dintr-amîndoao atîta cît e de lipsă, spre aceea ca, din toate aceste, să faci unsoare și cu aceea să se ungă găngrenoasele afte" (75–76) etc.

3. Characteristics of glossing the new terms

Several ways of explaining the new terms by glosses can be identified:

[8]Word known in the Transylvanian idioms, with the meaning of "a face comîndul" (pomană, praznic, bunuri adunate pentru înmormîntare).

3.1. The glosses render lexical units which cannot be decomposed: *apetita, adecă voia de a mînca* (lat. *appetitus*, germ. *Appetit*), *boale hronice, adecă lung vecuitoare* (lat. *cronicus, –a, –um*), *prurit, adecă mîncărime cu scărpinare* (lat. *pruritus*, it. *prurito*) etc. These translations maintain a semantic relation with the respective borrowings, even though it is not always accurate.

3.2. Glosses render lexical units that can be decomposed in the component parts: *(beuturi) antifloghistice, adecă asupra fierbinţelei*, *circumciderea adecă tăierea împrejur*, *cu epidimie (cu încingere mai preste mult loc)*, *idrofobia adecă boală carea face a să îngrozi de apă*, *maţul duoden adecă cel de doaosprezece degete de lung*, *sudorifere adecă ce fac sudoare* etc.

3.3. In many cases, the glosses are inaccurate, clumsy, the author using inadequately certain terms (because of the fact that the lexical borrowings did not have coverage in the internal lexicon); it is manifested, to a greater or a smaller degree, the losing of the semantic relation, by the various explanation, more or less approximately, of the meaning of the new terms[9]: *acrimonia sau ascuţimea, acurata (cu de ajuns)*; *aftele sau răniturile limbei*; *să se comită adecă să se încredinţeze*; (sub pedeapsa) *confiscaţiei (contraband)*; *să se defalce adecă să se cosască*; *disenteria adecă inima rea*; *spre generaţie adecă spre prăsire*; *necesitatea adecă lipsa*; *necesitaţi sau strimtoraţi*; *proporţia (potrivirea)* etc. In these situations, the new terms are semantically explained by the author in order to make them more accessible, without creating an accurate semantic equivalence. Therefore, the equivalences established through glosses are not always precise, there appearing differences in the meanings of the lexical borrowing and the old term: suppressed or substituted semantic marks or semantic amplification. Many glosses of the same term are built through semantic completion, meaning restriction or extension, that shows that, many times, the glossing provides only the contextual meaning: *acrimonia sau ascuţimea – acrimonia sau tăria, asprirea înrăotăţită*; *cu afte adecă cu beşicuţe – aftele sau răniturile limbei*; *antifloghistice adecă asupra focului sau a aprinderei – antifloghistice adecă asupra fierbinţelii*; *cautele adecă feriri – cautelele adecă luările aminte, apărările, scutirile contagiului*; *disenteria adecă inima rea, cea putredă – disenteria adecă cacăsînge, inima cea rea*; *înflamaţia sau aprinderea – înflămaţie (aprindere, obrintitură)*; *periclu sau rişchiu adecă primejdia – rişchiu adecă primejdie*; *preservativ sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală – preservativ adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire*; *preservativă sau apărare – spre preservativă sau apărare, scutire de vărsat – preservativă adecă apărare, scutire adeverită*; *prurit adecă mîncătură scărpinătoare – prurit adecă mîncare cu scărpinare*; *să se scarifacă adecă cu puţină împunsătură să se pleguiască sau rănească au cu cuţitul să se desfacă – să se scarifacă adecă lin să se străpungă*; *simptome adecă schimbări fără cumpăt – simptomele sau schimbările cele fără cumpăt ale morbului adecă a boalei – simptomele sau schimbările cele necumpătate ale boalei*; *să se trucidă adecă să se junghie – să se trucide sau să se împuşte – să-l trucizi adecă să-l omori etc.*

3.4. There are, in the examined corpus, numerous glosses within which the lexical borrowings are equated with words belonging to the common lexicon, total or partial synonyms; these synonymic equivalences prove the rigorous scientific position of the Transylvanian scholar: *amputaţia adecă tăierea*; *astremitatele adecă marginile, capetele, sfîrşiturile, lăturile*; *aversaţia adecă urîrea*; *cadabru adecă trupul cel mort*; *castraţia adecă jugănirea*; *causa sau pricina*; *cornute adecă vite cu coarne*; *custodie (pază)*; *damne adecă pagube*; *distanţă (depărtare)*; *diverse adecă deosebite*; *se devide sau se împarte*; *falsă adecă neadevărată*; *fluid adecă curătoriu*; *genuin (adevărat)*; *nude adecă goale*; *ocasia (prilejul)*; *palatul adecă ceriul gurei*; *remediu (leac)*; *respiraţia adecă răsuflarea*; *sapidă (plăcută)*; *scabia adecă rîia*; *us adecă întrebuinţare*; *veterinari sau doftori de vite* etc.

4. Conclusions

With an obvious didactic character, the text examined highlights the explanatory and interpretative effort of the author who, in the process of forming the scientific language, had to face the lack of abstract concepts and terms; he was confronted with numerous and important problems of terminology, raised by the phase in which the Romanian of the period found itself: a language that was an imperfect and laborious work

[9] See, for this, Niculescu (1978, p. 154–155).

instrument. Directly preoccupied with a more accessible reformulation of knowledge, P. Maior proves capable of realizing a compromise between the scientific accuracy and the readers' practical interests, between the neologic and the old, popular language. The gloss represents for him a device of inserting lexical borrowings, which are equated by synonyms or structures known by the reader. The overwhelming proportion of explanatory structures makes obvious the need of terminological clarification, the author assuring that the meaning of the new terms is understood by the reader. The high number of lexical terminological glosses, of the *lexical borrowing – old term* type shows that the scholar's main goal is the enrichment of the Romanian literary language and the creating of an erudite scientific terminology, an authentic profession he reaffirms in the postface of the writing: "Aceasta urmînd, nu numai limpede vei pricepe zisele cuvinte, ci și noao cunoștință de multe cuvinte românești agonisindu-ți, înțelepțește vei îndemna, aprins de dragostea neamului tău, a îmbogăți dialecta patriei tale, precum toate neamurile Evropei astăzi se nevoiesc nu numai a-și curăți limba sa, a o netezi și a o polii, ci și la acea culme de deplinire a o înălța, cît să o facă de ajuns avută spre împărtășirea tuturor științelor iubitorilor de învățătură oamenilor săi; voind, dorind și suspinînd mama tuturor, *natura*, ca toți fiii săi, dintră carii pre români mai cu ales talant i-au avuțit și i-au înfrumsățat, cu toată vîrtutea să-și deplinească priceperea și voința spre mărirea lui Dumnezeu, făcătoriului său" (127–128). Therefore, the using of glosses aims at a well-established ideal: the formation of a cult, erudite literary lexicon in a period in which the formation of the scientific terminology in Romanian was stringent. In the case of glosses that render the concept through a periphrasis, which are clearly inferior, as number, to the terminological ones, the author's intent is that of informing and explaining (a tipical action of culturalization, enlightening) and not that of creating a terminological equivalent in Romanian.

Bibliography

Cuciureanu, Șt. (1959). *Italienisme la Petru Maior*, in "Studii și cercetări științifice", Iași, X, fasc. 1–2, p. 53–67.

Duțu, Al. (1970). *Traducere și remodelare în cultura română din perioada Luminilor*, in Al. Dima (ed.), *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, Editura Academiei Romîne, București.

Gafton, Al. (2012). *De la traducere la norma literară*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Maior, P. (1813). *Istoria besericei românilor*, Buda.

Niculescu, Al. (1978). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socio-culturale*, București.

Prodan, D. (1964). *Preface* to *Gh. Șincai, Învățătură firească spre surparea superștiției norodului*, critical edition and introductory study by D. Ghițe and P. Teodor, preface by D. Prodan, Editura Științifică, București.

Ursu, N. A. (1961). *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, in "Limba română", X, no. 2, p. 135–143.

Ursu, N. A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București.

Ursu, N. A. (2012). *Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, in "Limba română", LXI, no. 3, p. 413–416.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor (1816). Considerații asupra gloselor

Liliana Soare*

Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, România

Despre articol

Istoric:
Primit 11 aprilie 2014
Acceptat 26 mai 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
glose
integrarea împrumuturilor
modernizarea limbii literare

Rezumat

Scopul prezentei lucrări îl reprezintă analiza gloselor excerptate din *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, text tradus de Petru Maior și tipărit la Buda, în 1816. Principiul iluminist după care se ghidează învățatul ardelean, de adaptare a culturii occidentale la cultura română, de facilitare a accesului maselor populare la știință se concretizează în frecvența ridicată a gloselor. Pentru cărturarul ardelean, glosa reprezintă un excelent mecanism de inserție în text a neologismelor, care sînt explicate prin cuvinte vechi, populare, sintagme ori perifraze. Ponderea cea mai însemnată o ocupă glosele terminologice, de tipul *împrumut lexical – cuvînt vechi*. Acest fapt este relevant pentru concepția care îl călăuzește pe autor în activitatea de traducere a textului: glosele sînt orientate intenționalnal spre crearea unui fond lexical neologic, în deplin acord cu cel al limbilor europene de cultură. O examinare detaliată a variatelor tipuri de glose oferă informații utile în ceea ce privește fenomenul de integrare a neologismelor și revelează aspecte interesante ale procesului de înnoire lexicală a limbii române literare.

1. Preliminarii

1.1. Petru Maior desfășoară o impresionantă activitate de traducere, adaptare și elaborare a numeroase texte din varii domenii; activitatea sa editorială ne revelează o operă organizată pe aproape toate fronturile iluminismului românesc, operă care jalonează cele mai importante domenii ale culturii scrise din epocă. Ca cenzor al tipografiei budane, lui Petru Maior îi revine, printre alte obligații de serviciu, și sarcina de a traduce cîteva texte de popularizare a științei pe care nu le semnează ca traducător. Ursu (1961) conchide, întemeindu-se pe convingătoare argumente lingvistice, că și acest text de medicină veterinară, cu titlul complet *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor* (130 de pagini), apărut la Buda, în 1816, este o traducere aparținînd lui P. Maior[1].

1.2. Cele mai multe texte de popularizare a științei care apar în această perioadă în Transilvania sînt traduceri și adaptări după originale latine, germane sau maghiare, scrieri utilitare circumscrise literaturii de stat, oficiale, cu circulație în toate spațiile culturale ale imperiului. Traducerea acestora era o sarcină a tipografiei budane, care avea să fie dusă la îndeplinire cu ajutorul revizorilor cărților românești. Ca și tipografia românească din Viena sau Liov, tipografia din Buda era obligată, date fiind coordonatele politicii culturale a imperiului austriac, să tipărească manuale școlare și texte de popularizare pentru românii ardeleni. Finalitatea acestora este variată, ceea ce subliniază intenția de culturalizare a maselor, prin trecerea de la o literatură „savantă" la una orientată spre nevoile stringente ale comunității. Multe sînt „învățături", care își arată încă din titlu destinația: *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*, *Învățătură pentru prăsirea pomilor*, *Învățătură despre cultura și creșterea frăgarilor*, *Învățătură de a face sirup și zăhar*,

*Adresă de corespondență: *lilianasoare2006@yahoo.com*.

[1] Pentru alte traduceri inedite ale cărturarului ardelean, v. Ursu (2012).

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Învățătură firească spre surparea superștiției norodului etc., altele „povățuiri": *Povățuire către economia de cîmp*, *Povățuirea cu praxis către sporirea stupilor* etc., scrieri cu o certă orientare pedagogică.

Asimilarea masivă a textelor străine „dezvăluie, incontestabil, un proces de înnoire a unei scheme culturale și o mai bună înțelegere a acestuia presupune, în primul rînd, integrarea activității de traducere în ansamblul dezvoltării culturii scrise și, în al doilea rînd, investigarea literaturii ca formă de expresie a *structurilor mentale* din societatea română" (Duțu, 1970, p. 155). Activitatea de traducere și adaptare a operelor străine nu înseamnă doar sincronizarea literaturii și a culturii române cu cea occidentală, ci reprezintă și asimilarea unei noi mentalități despre om, ce se concretizează într-o literatură de interes general, accesibilă. Preluările din această perioadă au la bază o schimbare profundă a structurilor mentalitare și o mutație în rîndul cărturarilor, mult mai deschiși către o literatură utilitară, de masă, care să fie introdusă într-un circuit mult mai larg.

După cum s-a observat (Prodan, 1964, p. 5), traducerea în această perioadă nu reprezintă o transpunere comodă, dintr-o limbă în alta, de noțiuni cunoscute într-un limbaj științific deja constituit. Traducerea este ea însăși o creație, punînd traducătorului probleme mai dificile decît scrisul original într-un limbaj care-i este familiar. În perioada în care-și desfășoară activitatea cărturarii ardeleni, individualitatea și originalitatea nu reprezintă trăsături pertinente în definirea operei. Învățații transilvăneni modifică, recreează, stilizează textul pe care-l traduc; introduc comentarii, elimină informații, înlocuiesc exemplele cu altele familiare cititorului român, conectează fragmente din surse diferite, prefațează lucrările.

Însă, în cazul textelor oficiale, elaborate pentru toate popoarele Imperiului, traducătorii nu adaptează textul, ci, de regulă, îl redau cu fidelitate. Fidelitatea limbii traducerilor primează, însă la fel de importantă este și strădania autorilor de a respecta *firea* limbii române. Maior (1813), de exemplu, condamnă acurateța artificială, forțată a limbii în care se traduce, arătînd că: „Grecii așa vreu, ca cărțile cele besericești [...], cînd se întorc pre altă limbă, așa să se întoarcă, cît nu numai înțălesul cel cuprins în cărțile acele să se țină, ci și țesetura cea din lontru a limbei grecești" (p. 182). Prin urmare, cărturarul pledează atît pentru păstrarea exactității ideilor și a sensurilor cuvintelor, cît și pentru menținerea specificului limbii: „Românii [...] cărțile cele besericești le-au întors pre românie după firea limbei românești, numai de aceea grijindu-se ca înțălesul să rămînă întreg" (p. 183). Avînd în vedere că teoria traducerii nu se constituise încă, concepția este de o frapantă modernitate.

1.3. Se pare că textul este tradus după un original maghiar, rămas, deocamdată, neidentificat, fapt care face imposibilă confruntarea celor două texte. Ideea originalului maghiar este susținută de faptul că, în două cazuri, apar expresiile „iubita noastră patrie Ungaria" și „patria noastră Ungaria": „Întră toate lîngorile sau boalele cornutelor adecă vitelor celor cu coarne, foarte adeseori, cu nenorocita și prea contăgioasa boala de vite sau puștla cornutelor, iubita noastră patrie Ungaria se devastă adecă se pustiaște, cît însuși cei mai puternici moștenitori ale largilor moșii nevindecate pagube pentru pierderea vitelor sale sînt strimtorați a simți, iară țăreanii ce sînt supuși dărei nu arareori la cea de pre urmă lipsă ajung" (22–23); „Iară cum că boala de vite în patria noastră Ungaria adeseori se escază (și se escază pentru locurile țărei pe ici, pe colo apuse, așezate, pentru unele locuri băltoase, pentru desele vărsări de ape, pentru răsfugările pămîntului cele cu putrăgiune, pentru notrețul cel stricat, pentru aerul cel nesănătos, pentru apele cele tăioase), care toate, afară de contagiu, cum că singure de sine pot să nască această pierzătoare boală, netăgăduit lucru iaste" (25). Într-un alt loc, Moldova și Țara Românească sînt considerate „țări streine": „Întru adevăr, de prisosit iaste acum adeverit, cum că boala cea de vite și în țeara noastră mai adeseori se urzește: totuș, cum că acest stricătoriu rău mai vîrtos din țări streine, precum Moldova, Țeara Românească, Rusia se lățește la noi, dovedit iaste" (28–29)[2].

1.4. După cum observa Ursu (1962, p. 61), aceasta este prima scriere medicală în care întîlnim o terminologie de specialitate mai bogată, cu un pregnant caracter neologic. Ceea ce frapează însă, pe lîngă numărul mare de împrumuturi[3], este frecvența extrem de ridicată a gloselor (de altfel, titlul însuși conține

[2]Aceste fragmente sînt o dovadă în plus că Maior urmărește îndeaproape originalul: autorul maghiar vorbește despre „patria noastră Ungaria", iar referirile la celelalte două provincii românești ca țări străine sînt făcute din exterior.

[3]Vom dedica împumuturilor lexicale un studiu special; la o consultare rapidă a principalelor noastre lucrări lexicografice,

o astfel de structură explicativă: *boale sporadice adecă pe ici pe colo îmblătoare*). Termenii neologici sînt glosați la fiecare utilizare, rare fiind cazurile în care aceștia apar, ulterior primei lor glosări, neîncadrați în aceleași sau noi structuri explicative. O pagină obișnuită a cărții se prezintă, în general, ca în următoarele exemple: „Aftele sau răniturile limbei trăbuie să se socotească numai ca simptome adecă schimbări fără cumpăt sau depunerea, descărcarea materiei ceii morboasă adecă a morbului sau a boalei la zisele părți; pentru aceea periclu sau rișchiu adecă primejdia boalei depende (atîrnă) de la forța adecă puterea ziselor friguri" (74); „Grumăzarea sau angina sau brînca porcilor iaste epidemică adecă se încinge și e foarte fatală sau stricătoare boală" (81).

Aflîndu-se în fața unor concepte (științifice) noi, cărturarul ardelean este constrîns să apeleze la asemenea procedee de explicare, pentru a facilita înțelegerea și însușirea lor. Vulgarizarea științifică, care are ca obiectiv adaptarea textului științific pentru a putea fi receptat de publicul obișnuit, se combină cu vulgarizarea lexicală, care ține cont de nivelul cultural al publicului căruia i se adresează, informațiile fiind formulate, prin urmare, în sistemele lingvistice de reprezentare ale destinatarului. De altfel, în postfața lucrării, P. Maior, perfect conștient de faptul că noile cunoștințe, pentru a fi înțelese, trebuie traduse în idiolectul destinatarului, îl avertizează și îl îndrumă pe acesta în călătoria spre edificarea sensului cărții: „Cinstite cetitoriule! *Vei afla unele cuvinte în cărticica aceasta, care, poate cu văzuta dintîiu, nu le vei pricepe*; ci să nu te scăndălizești! [...] Deci să binevoiești *a ceti și a prociti* toată cărticica, *că toate acele cuvinte, care ți se părea streine, au într-un loc, au într-altul, au încă mai de multe ori le vei afla cu cuvinte de ale patriei tale tălmăcite și la dezvălită înțelegere aduse*" (127, subl. n.).

Deși impresionantă, această obsesie a accesibilității încarcă uneori textul și afectează cursivitatea frazei: „Semne de moarte sînt pulsu sau mișcarea, baterea sîngelui mai nepriceput, cu atîta celeritate (pripire, iuțeală) zbucnește, cît aproape la o sută, ci cu oscuritate, adecă întunecat, se numără, respirația sau răsuflarea e scurtă, sufocativă, adecă sugrumătoare, apetita prostrată sau depusă, pierdută, aversația, adecă urîrea apei; unde ocură (vin, se ivesc, se văd) aceste semne, nu va trăi animantul o jumătate de zi, iară acele adeverit amuș vor subsi, a cărora urechile și astremitatele acum le sînt răci, cărora, de li băga degetele în urechi, nici capu nu-și mișcă" (63–64).

1.5. Ca procedeu lingvistic ce constă în stabilirea unei relații de echivalență între doi termeni (lexematici sau sintagmatici) sau în explicarea, prin intermediul perifrazelor, a unor cuvinte, glosarea lexicală se întîlnește încă din primele noastre texte elaborate în secolul al XVI-lea. Fenomenul glosării se manifestă cu o forță extraordinară și cu un scop bine determinat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd se formează româna literară modernă și cînd se ridică problema creării terminologiei științifice și a difuzării ei în rîndul maselor. Glosarea asigură precizia și funcția denotativă a limbajului științific. Totodată, acest mecanism lingvistic este relevant pentru intenția de accesibilizare a noilor termeni, dar și pentru raportul dintre terminologia savantă și cea de tip tradițional, surprinzînd integrarea lexicală și semantică a neologismelor. Glosele constituie, așadar, un factor important de pătrundere și punere în circulație a neologismelor, pregătind terenul semantico-stilistic pentru înnoirea limbii literare.

Literatura de specialitate înregistrează mai multe studii asupra gloselor din vechile texte românești[4]. Spre deosebire de ceilalți cercetători care s-au aplecat asupra problemei, Al. Gafton privește procedeul ca pe o componentă organică a activității de traducere, ca factor creator de normă literară; prin urmare, cercetătorul ieșean examinează glosele din vechile noastre texte (religioase) din perspectiva nevoilor care le-au generat și a funcțiilor pe care le îndeplinesc. Gafton (2012) propune și o tipologie de bază a gloselor,

---

am remarcat faptul că multe dintre neologismele care-și găsesc în acest text probabil prima lor atestare în limba română sînt datate ulterior ori nu sînt consemnate.

[4]Dintre acestea, amintim doar cîteva: *Gh. Șincai. Opere*, vol. 1, București, 1967, ediție (în patru volume) realizată de F. Fugariu, care, în studiul introductiv, excerptează și interpretează un material foarte bogat de glose (p. CLXXIX–CLXXXVII); G. Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970 (p. 13–51); Al. Niculescu, *Premesse sul problema dei rapporti cultural-linguistici italo-romeni*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică", II, 1971, p. 893–904; Niculescu (1978, p. 148–158); E. Toma, *Limbajul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII–XIX)*, București, 2003 (p. 172–183); L. Soare, *Școala Ardeleană. Lexicul scrierilor de popularizare a științei*, Pitești, 2012 (p. 168–177).

vorbind despre glosele explicative, glosele completive și glosele orientative. Multe dintre acestea, arată autorul, pot întruni caracteristicile tuturor tipurilor de glose, de aceea o tipologizare prea riguros concepută este aproape imposibilă (p. 323–358).

2. Inventarul gloselor

Majoritatea gloselor întîlnite în textul *Învățăturii pentru ferirea și doftoria boalelor* sînt explicabile prin indigența limbii române a perioadei, care nu deținea termenii necesari pentru a denumi noile realități. Cele mai numeroase sînt cele care explică termenii noi, necunoscuți sau puțin cunoscuți cititorului, în termeni de limbă populară.

2.1. Din punct de vedere grafic, acestea apar integrate în text. Se întîlnesc însă și 13 situații în care glosele sînt plasate *în subsolul paginii*. Acest tip de glosare este relevant pentru momentul de început al dezvoltării aparatului critic, al elaborării științifice a textelor după norme specifice:

- *Despre ferirea boalei vitelor*, g. „Vită iaste orice are sîmțire și răsuflare. Deci cu acest nume numim preste tot boii, caii, oile, caprele, porcii ș.c. Și la latini au trăbuit mai demult aceste să se cheame vite; și de acolo au rămas la latini cuvîntul *veterinaria* (v e t e r i n a r i a), adecă măiestria de a doftori vitele. Vita se zice românește și *viețuitoriu*, ba și *animant* și *animal*, care nume se cuvine și omului, numai că omul iaste animal cuvîntătoriu, iară vita e animal necuvîntătoriu." (3);
- *notreț*, g. „*Notreț* iaste fînul, paiele, ovesul și orice cu care se hrănesc vitele. Cuvîntul acest iaste născut de la vorba latinească *nutrio* (n u t r i o), care va să zică „hrănesc". De acolo zicem *nutremînt*, carea aceea înseamnă ce și cuvîntul, *notreț*: *nutresc*, carea una e cu *hrănesc*." (3);
- *poieților sau staurile*, g. „Sălașelor, unde se ține închise și se hrănesc vitele, pre alocurea după feliurile vitelor desclinite nume s-au obicinuit a se da, așa: sălașul unde se țin vitele cele cu coarne, adecă boii, vacile, îl cheamă *poiată*, unde caii, *grajd*, unde oile, *staur*, unde porcii, *coteț* sau *cocină* ș.c. Noi a tuturor vitelor, ori de ce plasă să fie, sălașul îl chemăm în cartea acesta *staur*, că și latinii toate acestea le numesc *stabula*, de unde vine și cuvîntul românesc, *staur*." (4);
- *comunitatelor*, g. „*Comunitate* se zic toți oamenii laolaltă socotiți, cîți sînt în sat sau la oraș. Uneori comunitatea cea mare se împarte în mai multe parțiale sau mai mici comunități. Așa, în Pești iaste comunitatea românilor, comunitatea grecilor, comunitatea sîrbilor ș.c." (5);
- *copia*, g. „Vitele toate laolaltă ce sînt supt căștiga, adecă grija păstoriului, unii după plasa vitelor le dau desclinite numiri; așa, zic *turmă de oi*, iară *turmă de boi* nu zic. Noi toate le chemăm *copia*, după datina românilor celor preste Dunăre, care cuvînt în sine înseamnă *mulțime*." (6)[5];
- *contagiu*, g. „*Contagiu* se zice acel feliu de boală de carea, numai de se va atinge cel cu această boală de cel sănătos, cel sănătos încă se împle sau boala carea cu atingerea se leagă de altul, cum e vărsatu, rîia ș.c. Deci boale contăgioase se zic acele care cu atingerea se leagă de alții." (11–12);
- *lîngori*, g. „*Lîngoare*, pre alocurea, se numește numai un feliu de boală rea, de carea doarme omul dus și, ieșindu-și din fire, vorbește într-aiurea. Ci, fiindcă acest cuvînt în sine înseamnă orice plasă de boală la românii cei preste Dunăre, și noi în cărticica aceasta întru acel înțăles îl luăm, adecă pentru orice beteșug; totoș, uneori însămnăm cu el anume boala cea rea." (12);
- *epizootice*, g. „Epizootică boală iaste carea se întinde și se încinge mai preste mult loc întră vite fără de a se împlea una de alta. Însă sînt unele boale, care, afară de aceea că sînt epizootice, au și contagiul împreunat." (13);
- *călbeaza*, g. „Călbeaza latinește se cheamă *Fasciola hepatica*, adecă „față de ficat"; *Carbasus* asemenea la latini e o pînză de in foarte subțire, *carbasus*, dară nu e departe cu înțălesul de „față", deoarăce și carbasul

[5] Potrivit concepției sale că limba română literară trebuie îmbogățită și cu împrumuturi din aromână — în postfața traducerii, Maior afirmă: „...întru prefacerea acestei cărticică m-am întrebuințat cu mai multe dialecte ale limbei românești, din carele unele nu sînt astăzi cunoscute în patria ta..." (127) —, P. Maior folosește și cîteva cuvinte din acest dialect: *căștiga* „grijă" (6), *copie* „mulțime, turmă" (6), *demînda* „porunci" (29), *puștlă* „ciumă, pestă" (22). Tot pe seama influenței dialectului macedoromân poate fi pusă și prezența formelor cu *a* protetic, precum: *acășună*, *acrescută*, *adoi*, *adoită*, *amișcată*, *arîde*, *aroade*, *asparge*, *atoarnă* etc., care se întîlnesc în multe dintre traducerile sale.

slujește la înfășare. Pentru aceea mi se pare că cuvîntul nostru *călbează* e născut din latinescul *carbasus*, mutînd *r* în *l*, de nu vei vrea mai bucuros a-l trage de la *collabasco*, fiindcă vitele care au călbează sînt de căzut, de perit; sau de la *calvesco*, carea înseamnă „mă pleșugesc", pentru că turma în care începe călbeaza foarte se pleșugește, adecă se rărește, cît de multe ori nici o oaie nu rămîne în viață din turma aceea." (15–16);

- *boala de vite*, g. „Precum cuvîntul *lîngoare* pre alocurea înseamnă numai un feliu de boală rea ce vine pe oameni, așa cuvîntul *boală de vite* înseamnă acea boală rea ce vine pe vitele cele cu coarne, carea la latini se numește *Lues Omasi*, adecă boala mațului celui cărnos, și iaste ca o pușlă, adecă ciumă între cornute. Întru acest înțeles luăm și noi aci cuvîntul acela." (22);
- *dosă*, g. „*Dosa*, latinește *dosis*, e cuvînt doftoresc, carele înseamnă acea măsură de lucruri cîtă se dă deodată ori la om, ori la vită." (47);
- *gangrenă*, g. „Gangrena e carne moartă carea se naște din rană sau din înflămație (aprindere, obrintitură), căria, de nu-i vei sta în coantră cu timpurie vindecare, se tîrîie mai încolo și tot merge înainte rozînd carnea." (57);
- *boala cea mucoasă sau suporința*, g. „Suporința se zice de la cuvîntul latinesc *suppurație* (s u p p u r a t i o), pentru că materia carea iase în boala aceasta din nările calului iaste în chipul puroiului." (85).

Exemplele excerptate învederează caracterul complex al acestor structuri explicative, nu de puține ori autorul folosindu-se de procedeul „glosei în glosă". Acest tip de glose oferă ample explicații ale cuvintelor, dar și indicații etimologice cu scopul de a facilita înțelegerea noilor cuvinte. Cîteva dintre acestea „trădează" preocupările lingvistice ale lui P. Maior, cum ar fi cîmpul lexical stabilit în cazul glosării lui *poiată* sau situația cuvîntului *călbează*, care beneficiază, prin implicarea directă a traducătorului: *pentru aceea mi se pare că*, de explicații lingvistice foarte detaliate făcute cu scopul orientării cititorului și al lărgirii orizontului de cunoaștere al acestuia. Punctul de plecare al acestor glose de subsol îl constituie „un segment de text, pretext pentru ca receptorului să i se furnizeze informații noi, care-i lărgesc orizontul sapiențial și de gîndire" (Gafton, 2012, p. 356). Dincolo de „rolul lămuritor și îmbogățitor", aceste glose au rolul „de a atrage cititorul spre text, de a-l instrui și forma în sensul și pe baza textului [...]" (*ibidem*).

2.2. Glosele care apar încadrate în text sînt cele mai frecvente. Acestea învederează diverse tehnici de glosare, prin folosirea parantezelor, a juxtapunerii, a conjuncției *sau* ori a apozemului explicativ *adecă*.

2.2.1. Un prim tip de glose, cele mai frecvente, încorporează **sinonime** (lexeme sau sintagme) din lexicul comun în structuri:

a) **binare**: *se va* ***acerăla*** (sic!) *adecă pripi* „accelera" (125), ***acrimonia*** *sau ascuțimea* (100), ***acurata*** *(cu de ajuns)* (48), *cu* ***afte*** *adecă cu beșicuțe* (72), ***aftele*** *sau răniturile limbei* (74), *vor* ***alăbora*** *adecă vor lucra* (44), ***amputația*** *adecă tăierea* (111), ***angina*** *sau grumăzarea porcilor* (82), ***animal*** *(viețuitoriu)* (62), ***antifloghistice*** *adecă asupra fierbințelii* (51), ***ample*** *(largi)* (65), ***apetita*** *adecă voia de a mînca* (55), ***apetita*** *adecă voia de mîncare* (69), *de* ***argilă*** *adecă de lut* (80), ***aversația***, *adecă urîrea* (63), ***aversă*** *adecă urește* (101), *boala cea mucoasă sau* ***suporința*** (85), ***cadabru*** *adecă trupul cel mort* (45), *a* ***cadabrului*** *adecă a trupului celui mort* (37), putoarea cea ***cadăbroasă*** *sau de mortăciune* (71), ***calce*** *(var nestins)* (114), ***castrația*** *adecă jugănirea* (111), ***causa*** *sau pricina* (73), ***cautele*** *adecă feriri* (33), ***cauterisația*** *adecă arsura* (111), ***cauteriu*** *adecă fier ars* (51), ***cauție*** *sau ferire* (89), ***cădabru*** *adecă mortul al ei trup* (32), *(lipsit de)* ***cerc*** *(roșu), adecă de împrejurare (roșie)* (56), ***cicatrice*** *adecă urmă de rană* (121), ***circulația*** *adecă îmblarea sîngelui* (124), ***circumciderea*** *adecă tăierea împrejur* (111), *a* ***clăudica*** *adecă a schiopăta* „claudica" (92), ***coloră*** *adecă față* (56), ***comerciul*** *adecă împărtășirea cu vite* (35), *să se* ***comită*** *adecă să se încredințeze* (116), *boală* ***complicată*** *adecă îndoită* (82), ***comuna*** *(de obște) pășune* (31), *(sub pedeapsa)* ***confiscației*** *(contraband)* (43), ***contaminate*** *adecă spurcate* (91), *de a se* ***contăgi*** *adecă de a se împlea (de la alte oi de această boală)* (58), ***continue*** *adecă necurmate* (81), *să se* ***continue*** *adecă să nu se curme* (84), *să o* ***continue*** *adecă să nu o curme* (122), ***contrarii*** *adecă împrotivitoare rînduieli* (22), ***cornute*** *adecă vite cu coarne* (18), *notrețul* ***corupt*** *adecă stricat* (94), ***coruptul*** *adecă stricatul* (62), ***cremotartariu*** *adecă piatră de vin* (67), ***cristalin*** *adecă ca cristalul* (57), ***cruderă*** *adecă nemilostivă* (125), ***cruderitate*** *adecă tirănie* (125), ***custode*** *(păzitoriu)* (39), ***custodie*** *(pază)* (39), ***damne*** *adecă pagube* (110), ***decoct*** *adecă zeamă fiartă* (51,

61, 123), ***decoctu*** *(zeamă fiartă)* (76), *să se* ***defalce,*** *adecă să se cosască* (9), *a se* ***dedura*** *(gilui)*[6] (91), ***deliriul*** *adecă nebunia* (84), ***denudata*** *adecă despoiata piele* (99), ***depende*** *(atîrnă)* (74), *plămînile* ***depravate*** *adecă stricate* (82), ***depunerea,*** *descărcarea materiei ceii morboasă* (74), ***destinatul*** *adecă rînduitul loc* (45), *să se* ***deținâ*** *adecă să se oprească acasă* (66), *se* ***devastă*** *adecă se pustiaște* (23), ***devăgînd,*** *adecă îmblînd* ***ermii*** *sau pustii pre* ***platei*** *(uliție)* (107), *se* ***devide*** *sau se împarte* (73, 77), *a* ***devora*** *adecă a mînca* (108), ***diarea*** *adecă cufurirea* (26), ***diarea*** *adecă cufureala* (51), ***diferență*** *(desclinire)* (113), *se* ***diferesc*** *(se deosebesc)* (55), *să nu se* ***dimită*** *(sloboadă) la pășune* (66), *regulele cele* ***diretive*** *adecă îndreptătoare* (21), ***dirigență*** *(sîrguință)* (108), ***dispoșiții*** *adecă rînduieli* (114), ***dispoșiții*** *sau rînduieli* (104), ***dispoșiiile*** *(rînduielile)* (38), ***distanță*** *(depărtare)* (34), ***diversă*** *sau deosebită (natură)* (55), ***diverse*** *adecă deosebite* (19), ***doftor*** *sau hirurg* (119), ***emeticu*** *tare (leac de borît)* (84), ***epidemică*** *adecă se încinge* (81), ***esculente*** *adecă bucate putrăde* „excremente?" (108), ***esempruri*** *adecă pilde* (111), ***faciritate*** *adecă cu lesnire* (87), ***falsă*** *adecă neadevărată* (95), ***fatală*** *sau stricătoare boală* (81), ***fatalul*** *adecă pierzătoriul* (34), ***fenomene*** *(arătări)* (83), ***fluid*** *adecă curătoriu* (117), *cu* ***foarcepă*** *adecă cu clește* (115), ***forța*** *adecă puterea* (74), *cu* ***forța*** *(sila)* (39), *cu* ***fosă*** *adecă cu groapă încungiurate* (41), *apă* ***frigidă*** *adecă rece* (84), ***frigidă*** *(rece)* (108), ***funestul*** *adecă perzătoriul rău* (105), ***furfură*** *adecă tărîțe (cu apă stropite)* (60), *de* ***furfură*** *adecă de tărîțe (fierte)* (61), ***găngrenos*** *adecă rănit* (27), ***generale*** *(pe de asupra)* (21), *spre* ***generație*** *adecă spre prăsire* (95), ***genuin*** *(adevărat)* (96), *în* ***gradu*** *adecă în treapta* (86), ***hronice*** *adecă lung vecuitoare* (86), ***infusu*** *sau fiertură* (122), ***înferma*** *adecă bolnava vită* (80), ***înflamația*** *sau aprinderea* (77), *rane* ***înflămate*** *sau aprinse* (72), ***înflămația*** *sau aprinderea* (61), ***înfus*** *adecă zamă fiartă* (69), *să se* ***înhume*** *adecă să se îngroape* (114, 115), *se va* ***înstila*** *adecă picura* (54), *să se* ***întărzică*** *(oprească)* (44), ***lienita*** *sau boala de splină* (62), *(cu)* ***lienitidă*** *adecă cu boală de splină* (57), ***litarghiriu*** *adecă de oțet de spumă de argint* (79), ***masă*** *adecă aluat* (69), ***membrana*** *sau pelița* (88), ***moment*** *(cirtă)* (125), ***morbul*** *adecă boala* (68), ***morbu*** *sau boala* (81), ***mordac*** *adecă mușcătoriu* (110), ***moturi*** *(mișcări)* (123), ***munde*** *adecă curate* (64), ***munde*** *adecă curățite* (85), ***murii*** *adecă părețiii cei de pietră* (53), ***murii*** *sau părețiii cei de pietră* (91), ***necesarie*** *(de trăbuință)* (116), ***necesitatea*** *adecă lipsa* (49), ***necesitați*** *sau strimtorați* (108), ***necorupt*** *adecă nestricat* (108), ***nocib*** *sau vătămători* (109), ***nocibe*** *adecă vătămătoare* (107), ***nocivă*** *adecă vătămătoare* (71), *partea cea* ***nudă*** *adecă goală* (93), ***nude*** *adecă goale* (71, 115), ***nutremînt*** *(notreț)* (50), *de* ***nutremînt*** *adecă de hrană* (108), ***nutri*** *adecă hrăni* (90), ***ocasia*** *(prilejul)* (111), ***ocasionale*** *adecă prilegiuitoare* (105), ***oculația*** *adecă altuirea vărsatului* (59), ***operații*** *(lucrări)* (110), *o* ***oră*** *adecă un ceas* (34), *cu* ***oscuritate,*** *adecă întunecat* (63), *a se* ***osărba*** *(a se ținea)* (107), *se* ***oserbă*** *adecă să ia aminte* (101), ***ostipația*** *adecă încuiarea pîntecelui* (66), ***ostrucție*** *adecă încuiere* (67), ***palatul*** *adecă ceriul gurei* (72), ***pastă*** *adecă aluat* (80), ***penuria*** *adecă lipsa* (62), ***peregrinatori*** *(nemernici)* (39), *în* ***periodul*** *adecă în cursul* (87), *de* ***precauție*** *adecă de încungiurare regule* (107), ***predespun*** *adecă gătesc spre această boală* (89), ***preserba*** *adecă scuti* (112), ***preservativ*** *sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală* (48), *mijlociri* ***preservative*** *și* ***curative*** *adecă apărătoare și doftoritoare* (21), ***preservativă*** *sau apărare* (48), ***preservative*** *sau apărări* (111), ***prescriptul*** *sau rînduitul modru* (32), ***prescripții*** *(rînduieli)* (53), ***producturile*** *(rodurile)* (39), ***produturi*** *sau lucruri* (19), ***profondă*** *adecă adîncă* (63), ***promove*** *(mișcă)* (65), *împedecarea* ***propagației*** *adecă a lățirei* (105), ***proporționate*** *(potrivite)* (65), ***propria*** *(a sa)* (42), ***proprietari*** *adecă stăpîn* (31), *să se* ***proveadă*** *adecă să se grijească* (38), ***prudent*** *(cu înțelepție)* (95), ***pruringine*** *adecă mîncătură scărpinătoare* (92), ***prurit*** *adecă mîncătură scărpinătoare* (92), ***prurit*** *adecă mîncare cu scărpinare* (121), ***pulsu*** *sau baterea sîngelui* (68), ***răsfugările***[7] *sau răsuflările (pămîntului)* (6), *să se* ***răpurge*** *adecă să se curățâ* (53, 109), *îi* ***răsistă*** *adecă îi stă în coantră* (65), ***remediu*** *(leac)* (112), ***remediuri*** *(lecuri)* (67), *loc* ***remotu*** *adecă depărtat* (32, 46), ***repurgația*** *adecă curățirea* (52), ***respirația*** *adecă răsuflarea* (63), ***roborîtoare*** *adecă întăritoare de stomah (de rînză)* „roborant, medicament cu acțiune tonică" (69), *mai* ***robuste*** *adecă mai tari* (62), ***sapidă*** *(plăcută)* (95), ***săturat*** *adecă bine fiert* „saturat" (84, 85), ***scabia*** *adecă rîia* (94), causa ***scabiei*** *adecă a rîiei* (94), *să se* ***scarifacă*** *adecă lin să se străpungă* (120), *rane* ***scăbioase***

[6] [...] „celelalte ale staurului vase de lemn cu muc contaminate adecă spurcate bine se cade a se dedura (gilui), cu dorabla a se netezi" [...] („a gelui", „a rindela").

[7] „Emanație, evaporare, transpirație". Cuciureanu (1959, p. 56) îl explică prin it. *sfogare* (din exemple precum *sfogare la passione*), care înseamnă „a-și descărca, revărsa patima".

adecă rîioase (93), ***schiroasa*** *adecă vîrtoasa îmflătură* (86), ***segregată*** *adecă despărțită de cealelalte* (33), ***segură*** *adecă fără primejdie* (112), ***separată*** *adecă despărțită* (31), *loc* ***separat*** *sau despărțit* (32), ***servitorii*** *(slujitorii)* (44), ***siguranța*** *(neprimejduirea)* (41), ***simplă*** *(nu lucrată)* (60), ***simptome*** *adecă schimbări fără cumpăt* (74), ***simptomele*** *sau schimbările cele fără cumpăt ale morbului adecă a boalei* (68), ***simptomele*** *sau schimbările cele necumpătate ale boalei* (101), ***spera*** *(nădăjdui)* (88), *a se* ***spera*** *adecă a se nădăjdui* (74), ***speranță*** *adecă nădejde* (83), ***sperare*** *adecă nădejde* (125), ***speriință*** *sau ispita* „experiență" (24, 82), ***spese*** *sau cheltuiele* (89), *grija* ***speselor*** *adecă a cheltuielelor* (32), ***spise*** *adecă groase* (73), *boale* ***sporadice,*** *adecă pe ici pe colo îmblătoare (f.t.), cu* ***strie*** *adecă trăsuri sîngerate înveregată* (86), ***subsește*** *adecă moare* (45), ***subsire*** *adecă moarte* (50), ***sudorifere*** *adecă ce fac sudoare* (90), ***sufocativă*** *adecă sugrumătoare* (63), ***supurație*** *adecă puroire* (78), *la* ***supurație*** *adecă la puroire* (120), *în* ***supurație*** *adecă în puroire* (121), apă ***tepidă*** *adecă călduță* (69), ***terebentină*** *(terpentin)* (68), ***teritoriu*** *(ținut)* (114), *se* ***termină*** *adecă se sfîrșește* (81), ***titilație*** *(gîdilitură)* „titilomanie" (92), ***transpirația*** *sau răsuflarea vitei contăgioase* (21), ***trucidarea*** *sau uciderea* (41), ***trucidatei*** *adecă ucisei vită* (41), *să se* ***trucidă*** *adecă să se junghie* (80), *să se* ***trucide*** *sau să se împuște* (91), *să-l* ***trucizi*** *adecă să-l omori* (112), ***trupul*** *cel subsit adecă mort* (27), ***urina*** *adecă udul* (63), ***us*** *adecă întrebuințare* (46), pășunea ***vaporoasă*** *sau aburoasă* (94), *mai* ***vegetă*** *sau mai vioaie* (68), ***veterinari*** *adecă doftorii cei de vite* (11), ***veterinari*** *sau doftori de vite* (23), ***veterinaria*** *adecă măiestria de a doftori vitele* (3), măiestria ***veterinariei*** *adecă a doftoriei de vite* (48), *(în statul)* ***violenției*** *adecă silniciei* (110), *să se poată* ***voluta*** *(tăvăli)* (82), ***vomitu*** *adecă borîtu* (84).

b) **ternare**: ***acrimonia*** *sau tăria, asprirea înrăotățită* (95), ***angina*** *sau brînca sau grumăzarea porcilor* (15), ***antifloghistice*** *adecă asupra focului sau a aprinderei* (84), ***atmosfera*** *adecă ținutul sau cuprinsul aerului celui din stauri* (53), ***cadabrul*** *adecă corpul sau trupul cel mort* (87), ***celeritate*** *(pripire, iuțeală)* (63), *apă* ***comună*** *(de obște, firească)* (61), ***congestii*** *adecă adunături, strinsuri în cap* (81), ***crustă*** *adecă scoarță sau piele de lard* (93), *regulele* ***dietetice,*** *adecă ale traiului sau a mîncărei și a beuturei* (123), ***disenteria*** *adecă inima rea, cea putredă* (27), ***disenteria*** *adecă cacăsînge, inima cea rea* (51), ***dispoziție*** *(gătire, întocmire) spre turbare* „predispoziție" (66), ***dispoziție*** *sau întocmire, gătire* (100), ***grumăzarea*** *sau angina sau brînca porcilor* (81), *să* ***încrustezi*** *adecă să ungi sau să alipești îmflatele picioare ale vitei* (80), ***înflămație*** *(aprindere, obrintitură)* (57), *se vor* ***îngurgita*** *(ghiftui, împlea)* (107), ***îmflătură*** *pendentă adecă atîrnată, spînzurată* (82), *depunere* ***metastatică*** *adecă amișcată sau petrecută* (77), *materia* ***morboasă*** *adecă a morbului sau a boalei* (74), ***periclu*** *sau rișchiu adecă primejdia* (74), ***periferia*** *(împrejurul, partea)* (37), *cu* ***peripneumenia*** *adecă cu răsuflare grea sau aprinderea plămînilor* (57), *spre* ***preservativă*** *sau apărare, scutire de vărsat* (57), ***preservativă*** *adecă apărare, scutire adeverită* (28), ***primorilor*** *(celor de frunte sau întîi)* (29), *apetita* ***prostrată*** *sau depusă, pierdută* (63), ***pulsu*** *sau mișcarea, baterea sîngelui* (63), *să-i* ***rămoavă*** *adecă să-i lipsească de la sine, să-i lapede* „a îndepărta" (106), *să se* ***repețească*** *adecă să se adoiască, să se poftorească (sărăturile cele slobozitoare)* (68), ***repețita*** *(adoita, poftorita)* (60), ***resoluția*** *adecă desfacerea, descuiarea* ***ostrițiilor*** *adecă a încuierei* (67), ***separată*** *adecă desfăcută sau despărțită* (80), ***stimulante*** *adecă întăritoare, aromatice (nutremînturi)* (108), ***terminul*** *adecă capetul sau sfîrșitul boalei* (88).

c) **cuaternare**: ***cautelele*** *adecă luările aminte, apărările, scutirile contagiului* (13), ***indiferent*** *(lasă-mă-să-te-las, nici bun, nici rău, fără ceva mărginire au alegere)* (102), ***melanhonie*** *adecă mîhnire, întristăciune, ostenală a trupului* (101), ***ocură*** „apar" *(vin, se ivesc, se văd)* (64), *(chip)* ***preservativ*** *adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire* (46), *o* ***produce*** *sau o naște, o pricinuiaște, o acășună* (62), ***remit*** *adecă îngăduie, se îmblînzesc, alină* (68).

d) **cvintuple**: ***astremitatelor*** *adecă a marginilor sau a capetelor sau a sfîrșiturilor sau a lăturilor* „extremitate" (63), ***nutritoare*** *adecă hrănitoare, întremătoare, întăritoare, amărătoare lături de fărină* (50), *să se* ***sugrume*** *(să se împedece, să se oprească, să se curme, să se răteze)* (106).

Și în cadrul acestora se observă complexitatea structurilor explicative: *depunerea, descărcarea materiei ceii morboasă adecă a morbului sau a boalei*; *devăgînd, adecă îmblînd ermii sau pustii pre platei (ulițe)*; *resoluția adecă desfacerea, descuiarea ostrițiilor adecă a încuierei*; *roborîtoare adecă întăritoare de stomah (de rînză)* etc.

Acest tip de glose reprezintă un instrument privilegiat de introducere a noilor termeni; prin interme-

diul lui *sau* și *adecă*, cititorul este invitat să disocieze între componentele acestor structuri și să interpreteze următorul termen ca pe o explicație a primului termen, împrumutul. Noile cuvinte (inclusiv italienismele și latinismele cu statut de *hapax legomena*, precum: *cautele*, *moturi*, *munde*, *murii*, *ocură*, *rămoavă*, *răsfugări*, *remotu*, *spise*, *subsire*, *voluta* etc.) sînt adaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române și sînt echivalate prin sinonime ori sintagme cunoscute cititorului, glosarea avînd, așadar, un scop terminologic; aceste glose urmăresc „transferul terminologic" (Niculescu, 1978, p. 150), raportarea terminologiei culte la una cunoscută lectorului. Intenția cărturarului ardelean este orientată spre „extinderea sferei compartimentului lexical românesc, îmbogățirea inventarului lexical, propunînd limbii și vorbitorului neologisme" (Gafton, 2012, p. 334).

2.2.2. Un alt tip de glosă la care apelează cărturarul ardelean este cea care explică termenul nou (mult mai rar pe cel vechi) printr-o perifrază; asemenea structuri sînt introduse prin *adecă*, prin expresii de tipul *ce/cum se zice/numește/cheamă*, *(cum) se zice românește*, *care va să zică* ori paranteze: ***dosă*** *adecă deodată cîte o lingură* (69), *mațul* ***duoden*** *adecă cel de doaosprezece degete de lung* (27), ***epidemică*** *adecă carea se încinge mai preste mult loc întră vitele cele cornute* (61), *cu* ***epidimie*** *(cu încingere mai preste mult loc)* (54), ***Idiopatică*** *se cheamă dacă aprinderea în unghii fără de a fi fost alta mai nainte boală începe;* ***simptomatică*** *se zice dacă boala de la aprinderea gurei prin depunere metastatică adecă amișcată sau petrecută se naște* (77), ***idrofobia*** *adecă boală carea face a să îngrozi de apă* (109), ***infus*** *adecă băutură ce s-au fiert cu jalie, cu valeriana și cu camfor* (52), *prin* ***peregrinatori*** *sau nemearnici, adecă prin cei ce îmblă prin țări cu diverse lucruri, negoațe, vestminte de lînă, sau pănură și prin mii alte modruri* (21), *să se* ***scarifacă*** *adecă cu puțină împunsătură să se pleguiască sau răneasscă au cu cuțitul să se desfacă* (70), (urechile) ***văcelindu-se*** *adecă într-o parte și într-alta dîndu-se* (103), *dinții* ***văciliți*** *adecă se mișcă sau, cum se zice, joacă ca mărgeaua* „vacilant, mobil" (73), ***vărsatul cățălat*** *(adecă cînd sgăbunțele sînt boțite, legate laolaltă)* (56).

Astfel de glose au eminamente un scop explicativ și informativ; fiind transpuneri interpretative, acestea urmăresc, în spirit iluminist, doar explicarea termenilor, fără să existe, din partea traducătorului, preocuparea de a oferi un lexem terminologic echivalent.

2.2.3. Mai slab reprezentate sînt și glosele care cuprind termeni din alte limbi, latină: *aprinderea mațului ce se zice „omas"* (23), *dosa, latinește „dosis"* (47), *Lues Omasi, adecă boala mațului celui cărnos* (22), *acid salis (năcreală de sare)* (50), *înfuse (infusa)* (67), *linsătură de gumi de Arabia (mucilago)* (69), *mațul cel gros ce se zice „omas"* (27), *mațul ce se zice „abomas"* (27), *sarea de piatră (sal petræ)* (65), italiană: *arcanu duplicatu (arcano duplicato)* (67) sau germană: *lăzăret (Roth-Stall)* (29).

Prezența termenului străin poate reprezenta un indiciu prețios în stabilirea sursei etimologice a cuvîntului românesc.

2.2.4. O altă categorie de glose este reprezentată de cele care includ termeni populari local-regionali, ce se constituie în sinonime diacronice, diatopice sau diastratice (Gafton, 2012, p. 351) și în care autorul face apel la competența lingvistică a cititorului: *aborul sau răsuflarea gurei* (19), *acrescută sau închegată* (85), *să se adaugă adecă să se mai mărească dosa* (99), *a amîna adecă a zăbovi* (35), *amînare adecă zăbavă* (36), *amînat (tîrziu)* (73), *amonim (dojenim)* (111), *amoniți (dojeniți)* (39), *arișchioasă adecă primejdioasă* (101), *boldul sau patima (de cățălit)* (110), *rane cancroase adecă lupariță* (87), *case de oaspeți adecă cricime* (19), *căștiga adecă grija* (30), *cîrviță adecă pleșugirea* (92), *se comîndă*[8] *adecă se întrebuințează* (46), *copia adecă turma* (6), *lîna crispă adecă creață* (92), *se demînde (poroncească)* (29), *se dezvînă adecă se slăbește* (62), *a se dimica (a se bate, a se mînca cu alți cîni)* (107), *doftorie sau vindecare* (98), *în foabă adecă în groapă* (114), *cu friguri putrăde adecă cu lîngoare* (57), *gînfarea sau îmflarea ugerului* (63), *halec (hering)* (120), *(picioarele calului) se întumesc adecă se gînfă* (87), *larmă sau strigare* (115), *aer liber (slobod)* (45, 65), *libre adecă ponți* (76), *pișatul mistreț adecă puțin* (63), *mortariu (mojar)* (99), *mulii sau mușcoii* (88), *noioase adecă grețoase, scîrbelnice* (95), *op adecă lipsă* (10, 106), *osedite adecă cuprinse* (88), *osicrat adecă oțet* (74), *la ospătărie adecă la cricimă* (35), *la ospătării sau case de oaspeți adecă cricime* (91), *pleagă (rană)* (69), *se pleșugește adecă se*

[8] Cuvînt cunoscut în graiurile transilvănene, cu sensul de „a face comîndul" (pomană, praznic, bunuri adunate pentru înmormîntare).

rărește (16), *pricura adecă primejdia* (115), *în pricură adecă în primejdie* (112), *mai cu pricură (mai cu primejdie)* (64), *să se pricure adecă să se primejduiască* (113), *pricuroasă (primejdioasă)* (117), *puștlă, adecă ciumă* (22), *puștlele adecă beșicuțe* (55), *puștele sau beșicuțe* (92), *rană sau sgrăbunță* (65), *rane puturoase, crunte sau, cum se zice, carne vie* (78), *rișchiu adecă primejdie* (104), *săponele sau spălături* (108), *scade adecă se desumflă* (78), *scăldătoare sau spălarea picioarelor* (122), *smucide adecă lutoase sau pămînjite* (90), *stîmpărată adecă călduță* (60), *stercu (balega)* (108), *teama sau frica* (80), *ud sau pișat* (19), *veglerea adecă privegherea* (44), *lucrarea vintricelului sau a rînzei* (26), *păhar de vitru adecă de glajă* (54).

Astfel de glose, bazate pe resursele lexicului intern al limbii române, pot releva insuficiențe terminologice ale textului sau ale limbii, ori, dimpotrivă, după cum arată Gafton (2012, p. 350–351), pot arăta faptul că traducătorul dobîndise deprinderea de a mînui acest procedeu în modalități mai complexe: acesta se adresează tuturor românilor, facilitîndu-le accesul la un text scris într-o anumită zonă a teritoriului dacoromân și depășind amprenta regională a materialului lexical.

2.2.5. În alte cazuri, se specifică corespondentele din latină, germană și maghiară ale termenilor populari folosiți: *Lîngoarea, carea se cheamă „boală de vite". Latinește, „Lues Omasi"; ungurește, „Marha Dög" sau „Marha Pestis"; nemțește, „Löser Dürre, Magen-Seuche, Pest-Seuche"* (13); *Vărsatu de oi. Latinește, „Variolæ Ovium", ungurește, „A'Iuhoknak Himlöje", nemțește, „Die Blattern bez den Schaafen"* (13–14); *Boala de gură. Latinește, „Lues Oris", ungurește „Száj-Fájás, Szájgyuladás", nemțește „Maulsenche: Maul-Entzündung"* (14); *Boala de limbă. Latinește, „Aphtæ Linguæ", ungurește, „Nyelvenek fenefekélye", nemțește „Zungen Krebs, Zurgen-Schwemme"* (14); *Boala de picioare sau de unghii. Latinește, „Lues pedum seu ungularum", ungurește, „Köröm fájás, sántitás", nemțește, „Klauen-Seuche"* (14); *Boala de plămîni. Latinește, „Lues pulmonis", ungurește, „Tüdögyuladás", nemțește, „Lungen-Entzündung"* (14) etc.

În astfel de glose, termenul neologic nu apare, absența acestuia putînd fi pusă (și) pe seama prudenței cărturarului ardelean de a-l introduce în uzul lingvistic.

2.2.6. O categorie specială de glose este reprezentată de cele șapte rețete redactate în latină (ce conțin formule ale medicamentelor, cantități ale ingredientelor) care, prin intermediul lui *adecă*, sînt traduse: „[...] să se ungă aftele cu următoriul leac: Rc. Pulv. Absynthii rutæ, scordii aa unc. jj. Spiritus salis acidi drach. jj. Mellis com. q.s. Adecă: cu pulbere de pelin, de rută și de scordiu, din toate cîte doao uncii; din lamura sarei acră, drahme – doao și din miare comună cît e de lipsă sau de ajuns, ca să faci dintru aceste pulberi unsoare. De sînt aftele limbei găngrenoase, această unsoare să întrebuințezi: Rc. Pulv. Cascarillæ, salicis gentianæ, aa unc. jj. Camphor, drach. j. Ungventi ægyptiaci, mel rosarum aa q.s. F. Linimentum, adecă: să iai din pulbere de cascarila și de salce gențiana, dintr-amîndoao cîte doao uncii; de camfor, o drahmă, adecă un cheting; de unsoare de Eghipet, precum și de miare de ruje, dintr-amîndoao atîta cît e de lipsă, spre aceea ca, din toate aceste, să faci unsoare și cu aceea să se ungă găngrenoasele afte" (75–76) etc.

3. Particularități ale glosării noilor termeni

Se pot identifica cîteva modalități de explicare, prin glosare, a noilor termeni:

3.1. Glosele traduc unități lexicale care nu se pot descompune: *apetita, adecă voia de a mînca* (lat. *appetitus*, germ. *Appetit*), *boale hronice, adecă lung vecuitoare* (lat. *cronicus, –a, –um*), *prurit, adecă mîncărime cu scărpinare* (lat. *pruritus*, it. *prurito*) etc. Aceste traduceri mențin o legătură semantică cu împrumuturile respective, chiar dacă aceasta nu este întotdeauna exactă.

3.2. Glosele traduc unități lexicale ce pot fi descompuse în părțile componente: *(beuturi) antifloghistice, adecă asupra fierbințelei*, *circumciderea adecă tăierea împrejur*, *cu epidimie (cu încingere mai preste mult loc)*, *idrofobia adecă boală carea face a să îngrozi de apă*, *matul duoden adecă cel de doaosprezece degete de lung*, *sudorifere adecă ce fac sudoare* etc.

3.3. În multe cazuri, glosele sînt inexacte, stîngace, folosindu-se impropriu anumiți termeni (din cauza faptului că împrumuturile nu aveau acoperire în lexicul intern); se manifestă, într-un grad mai mare sau mai mic, fenomenul de pierdere a legăturii semantice prin explicarea, în mod diferit, mai mult sau

mai puțin aproximativ, a sensului termenilor noi[9]: *acrimonia sau ascuțimea, acurata (cu de ajuns)*; *aftele sau răniturile limbei*; *să se comită adecă să se încredințeze*; (sub pedeapsa) *confiscației (contraband)*; *să se defalce adecă să se cosască*; *disenteria adecă inima rea*; *spre generație adecă spre prăsire*; *necesitatea adecă lipsa*; *necesitați sau strimtorați*; *proporția (potrivirea)* etc. În aceste situații, se explică semantic termenii noi, în vederea accesibilizării lor, fără a se crea însă o echivalență semantică precisă. Așadar, echivalențele stabilite prin intermediul gloselor nu sînt întotdeauna exacte, între împrumut și cuvîntul românesc apărînd diferențe de sens: mărci semantice suprimate sau substituite, precum și adaosuri semantice. Multe glose ale aceluiași termen se construiesc prin completări semantice, restrîngeri sau extensiuni de sens, ceea ce arată că, de multe ori, glosarea asigură sensul contextual: *acrimonia sau ascuțimea – acrimonia sau tăria, asprirea înrăotățită*; *cu afte adecă cu bășicuțe – aftele sau răniturile limbei*; *antifloghistice adecă asupra focului sau a aprinderei – antifloghistice adecă asupra fierbințelii*; *cautele adecă feriri – cautelele adecă luările aminte, apărările, scutirile contagiului*; *disenteria adecă inima rea, cea putredă – disenteria adecă cacăsînge, inima cea rea*; *înflamația sau aprinderea – înflămație (aprindere, obrintitură)*; *periclu sau rișchiu adecă primejdia – rișchiu adecă primejdie*; *preservativ sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală – preservativ adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire*; *preservativă sau apărare – spre preservativă sau apărare, scutire de vărsat – preservativă adecă apărare, scutire adeverită*; *prurit adecă mîncătură scărpinătoare – prurit adecă mîncare cu scărpinare*; *să se scarifacă adecă cu puțină împunsătură să se pleguiască sau rănească au cu cuțitul să se desfacă – să se scarifacă adecă lin să se străpungă*; *simptome adecă schimbări fără cumpăt – simptomele sau schimbările cele fără cumpăt ale morbului adecă a boalei – simptomele sau schimbările cele necumpătate ale boalei*; *să se trucidă adecă să se junghie – să se trucide sau să se împuște – să-l trucizi adecă să-l omori etc*.

3.4. Există, în materialul cercetat, numeroase glose în cadrul cărora împrumuturile sînt echivalate prin cuvinte aparținînd limbii comune, cu care se află în raport de sinonimie totală sau parțială; aceste echivalențe sinonimice demonstrează poziția științifică riguroasă pe care se afla cărturarul ardelean: *amputația adecă tăierea*; *astremitatele adecă marginile, capetele, sfîrșiturile, lăturile*; *aversația adecă urîrea*; *cadabru adecă trupul cel mort*; *castrația adecă jugănirea*; *causa sau pricina*; *cornute adecă vite cu coarne*; *custodie (pază)*; *damne adecă pagube*; *distanță (depărtare)*; *diverse adecă deosebite*; *se devide sau se împarte*; *falsă adecă neadevărată*; *fluid adecă curătoriu*; *genuin (adevărat)*; *nude adecă goale*; *ocasia (prilejul)*; *palatul adecă ceriul gurei*; *remediu (leac)*; *respirația adecă răsuflarea*; *sapidă (plăcută)*; *scabia adecă rîia*; *us adecă întrebuințare*; *veterinari sau doftori de vite* etc.

4. Concluzii

Cu un cert caracter didactic, textul evidențiază travaliul explicativ și interpretativ al autorului, care, în procesul de modelare a unui limbaj științific, avea de luptat cu un număr redus de concepte și termeni abstracți; acesta se afla în fața a numeroase și importante probleme de terminologie, ridicate de stadiul în care se afla limba română a perioadei, ce se constituia într-un instrument de lucru imperfect și greoi. Direct preocupat de reformularea mai accesibilă a cunoștințelor, de popularizarea științei, P. Maior reușește totuși să facă un compromis între acuratețea științifică și interesul practic al cititorilor, între limbajul neologic și cel vechi, popular. Glosa reprezintă pentru acesta un mecanism de inserție în text a împrumuturilor, care sînt echivalate prin sinonime sau structuri cunoscute cititorului. Ponderea însemnată a structurilor explicative evidențiază nevoia de clarificare terminologică, autorul asigurîndu-se că sensul noilor termeni este înțeles de cititor. În cadrul acestora, preponderența covîrșitoare a gloselor lexicale terminologice, de tipul *împrumut lexical – cuvînt vechi*, arată că scopul principal al învățatului ardelean este îmbogățirea lexicului literar românesc și crearea unei terminologii științifice culte, o autentică profesiune de credință pe care și-o reafirmă și în postfața lucrării: „Aceasta urmînd, nu numai limpede vei pricepe zisele cuvinte, ci și noao cunoștință de multe cuvinte românești agonisindu-ți, înțelepțește vei îndemna, aprins de dragostea neamului tău, a îmbogăți dialecta patriei tale, precum toate neamurile Evropei astăzi se nevoiesc nu numai a-și curăți limba sa, a o netezi și a o polii, ci și la acea culme de deplinire a o înălța, cît să o facă de ajuns avută

[9] V., în acest sens, și Niculescu (1978, p. 154–155).

spre împărtășirea tuturor științelor iubitorilor de învățătură oamenilor săi; voind, dorind și suspinînd mama tuturor, *natura*, ca toți fiii săi, dintră carii pre români mai cu ales talant i-au avuțit și i-au înfrumsățat, cu toată vîrtutea să-și deplinească priceperea și voința spre mărirea lui Dumnezeu, făcătoriului său" (127–128). Așadar, utilizarea gloselor urmărește un scop bine precizat: constituirea unui vocabular literar cult, într-o epocă în care se punea stringent problema formării terminologiei științifice în limba română. În cazul gloselor care transpun conceptul printr-o perifrază, net inferioare, ca pondere, celor terminologice, intenția autorului este aceea de a informa, de a explica (acțiune tipică de culturalizare), și nu de a crea un echivalent terminologic în limba română.

Bibliografie

Cuciureanu, Șt. (1959). *Italienisme la Petru Maior*, în „Studii și cercetări științifice", Iași, X, fasc. 1–2, p. 53–67.

Duțu, Al. (1970). *Traducere și remodelare în cultura română din perioada Luminilor*, în vol. *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, redactor responsabil: Al. Dima, București, Editura Academiei Romîne.

Gafton, Al. (2012). *De la traducere la norma literară*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Maior, P. (1813). *Istoria besericei românilor*, Buda.

Niculescu, Al. (1978). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socio-culturale*, București.

Prodan, D. (1964). *Prefața* la *Gh. Șincai, Învățătură firească spre surparea superștiției norodului*, ediție critică și studiu introductiv de D. Ghișe și P. Teodor, prefață de D. Prodan, București, Editura Științifică.

Ursu, N.A. (1961). *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română", X, nr. 2, p. 135–143.

Ursu, N.A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

Ursu, N. A. (2012). *Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, în „Limba română", LXI, nr. 3, p. 413–416.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

For a comparative history of Alsace and Transylvania[†]

Valentin Trifescu[*]
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info

History:
Received May 6, 2014
Accepted June 3, 2014
Published January 13, 2015

Key words:
Alsace
Transylvania
comparative analysis

Abstract

Alsace and Transylvania are two historical border provinces which have been intensely debated throughout history and which have always been interrelated with each other in discourses of politicians as well as of intellectuals and of historians. By our study we would like to set forth a plea for a comparative history of Alsace and Transylvania (as two border provinces) and to yield a first set of arguments in favour of such a scientific endeavour. Once established the advantages and the methods upon which an inquiry of comparative history rests, we could better understand the particular identity and the ways in which these two sideline provinces have related to their centres of power. Thus the monolithic and exclusive national history may be replaced by a fragmentary and/or peripheral standpoint which would bring to light different aspects concerning local or regional history, regionalism or the relationship between the centre and its periphery.

To Jean-Noël Grandhomme

1. Mitteleuropa from the Vosges to the Carpathians

Countless arguments could be called forth in favour of a history in which Alsace and Transylvania should be compared to each other. One might equally find counterarguments to it, among which the strongest one could be the contestable question which would significantly diminish the importance of the chosen subject: why should Alsace be compared to Transylvania and not to Sicily or to any region on planet Mars?[1]

The research methodology, on the other hand, has a set of serious problems quite its own for it is very hard to determine precisely, as Veyne (1999, p. 162) puts it, "where history begins at all [and] where comparative history begins"; since every historian is actually, like any researcher, a comparatist.

Nevertheless the reasons for which a comparative history of Alsace and Transylvania should be carried out are even more. A mirror approach to them would allow us to observe how these two border provinces par excellence related to their centres of power throughout history. Then again, we could analyse how centralization and assimilation policies were applied in the two border regions, intensely disputed by France and Germany, on the one hand, and by Romania and Hungary, on the other hand. Last but not least, we could better understand the inner mechanisms that led to the formation of a sideline/border regional identity in the context of the nineteenth and twentieth centuries' nationalism.

[†]This work was supported by the strategic grant POSDRU/159/1.5/S/140863, Project ID 140863 (2014), co-financed by the European Social Fund within the Sectorial Operational Program Human Resources Development 2007–2013.

[*]Email address: *valentintrifescu@yahoo.fr*.

[1]As far as we know, a collective volume has been published up to now in which Alsace, Lorraine, Trento, and Trieste were analysed as *border regions* (see Ara & Kolb, 1995, *passim*).

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

We have no intention to exceed the cultural and geographical notion of Mitteleuropa, but we believe that Transylvania and Alsace are two historical regions located on the East-West axis of Central Europe[2], each placed on its extremities, where several nations and cultures coexisted, and where German has been the *lingua franca* (especially for the elite) until the middle of the twentieth century (Le Rider, 2001, p. 121).

In favour of such a *Mitteleuropa from the Vosges to the Carpathians* there could also be invoked less scientific arguments, in the classical sense of the word, but which would not leave any Transylvanian historian who had contact with Alsace indifferent. More precisely, the history of nutrition might be of help. Both in Alsace and in Transylvania white wine[3] varieties are the most frequently cultivated ones—which is typical of German and of Central European space—whereas in the other regions of France and of Romania red wine types are most commonly cultivated. In addition, a host of Alsatian traditional culinary specialities remind us of the taste of Transylvanian dishes.

Furthermore, other aspects of the past could also be appealed to, not as solid evidence but as convincing reasoning which would emphasize the common historical destiny of the inhabitants of Alsace and Transylvania, and which would place them within *Mitteleuropa* as in a closed circle. A part of the colonized medieval Transylvanian Saxons, who brought along a real civilizing infusion into the Carpathian Arc, came from the Rhine and Moselle valleys.

All our concerns with respect to the choice and especially to the justification of a comparative study of Alsace and Transylvania (Trifescu, 2013, *passim*) vanished the moment we noticed that Hungarian scientist are also interested in such a subject matter and in its methodological approach[4]. For instance, Máté Rigó is currently working on a doctoral thesis whose main aim is to highlight the economic and social problems of the two border regions which have been integrated, until the end of World War I, into the administrative framework of the Central Powers (Germany and Austria-Hungary). Thus we benefit from a wider gnoseological perspective which most fortunately completes our intention to understand the cultural and identity characteristics of Alsace and of Transylvania as border provinces (Trifescu, 2010, p. 73–78; Trifescu, 2014, p. 59–70).

After all these introductory notes, we should mention a reference work published in 1928 by Marc Bloch (1886–1944), where the author displays the benefits which comparative history could bring to scientific research. Regarding the methodology, the prominent historian of the University of Strasbourg, beside giving a number of significant details, claims that the purpose of comparative history is not only to find similarities but also to show the differences between the societies and spaces analysed. Thus,

> "Qu'est-ce, tout d'abord, dans notre domaine, que comparer? Incontestablement ceci : faire choix, dans un ou plusieurs milieux sociaux différents, de deux ou plusieurs phénomènes qui paraissent, au premier coup d'œil, présenter entre eux certaines analogies, décrire les courbes de leurs évolutions, constater les ressemblances et les différences et, dans la mesure du possible, expliquer les uns et les autres. Donc deux conditions sont nécessaires pour qu'il y ait, historiquement parlant, une certaine similitude entre les faits observé—cela va de soi—et une certaine dissemblance entre les milieux où ils se sont produits [...]" (Bloch, 2006, p. 350)[5].

[2] Our opinion is also sustained by the reflections of Jacques Le Rider, who suggests the same thing, namely that, since the modern age, Mitteleuropa has been made up of the German Empire and of the Habsburg Empire (see Le Rider, 2001, p. 109). In other words, in the first two decades of the twentieth century, geographers like Joseph Partsch and Erwin Hanslik have set Mitteleuropa by the following coordinates: Galați–Sofia–Sarajevo–Trieste and Danzig–Trieste–Odesa (see Droz, 1960, p. 17–18). For different geographical, cultural, historical, and political definitions of Mitteleuropa, see Sinnhuber (1953, p. 15–39) and Droz (1960, *passim*).

[3] About the history of wine in Alsace and its bearings on the cultural and identity peculiarities of the region, see Muller (2010, *passim*).

[4] Máté Rigó, *Money, Reconstruction, Borderlands: social and economic restructuring in Alsace-Lorraine and Transylvania following World War I*, (ongoing doctoral thesis), Cornell University, Ithaca, Department of History.

[5] "First of all, what does it mean, in our field, to compare? Undoubtedly this: to choose, among one or several different

The purpose of a comparative approach is ultimately to regain and better understand the local and regional history, providing that a *third discourse* (a regional/regionalist discourse) would be brought to light which could obtain in certain cases the value of viable solutions for dialogue, as opposed to the national/nationalist *strong discourses* which are caricatural and incompatible by definition. From this perspective, Marc Bloch stated that:

> "[...] L'histoire comparée, rendue plus aisée à connaître et à servir, animera de son esprit les études locales, sans lesquelles elle ne peut rien mais qui sans elle n'aboutiraient à rien. En un mot, cessons, si vous le voulez bien, de causer éternellement, d'histoire nationale à histoire nationale, sans nous comprendre. Un dialogue entre des sourds, dont chacun répond tout de travers aux questions de l'autre, c'est un vieil artifice de comédie, bien fait pour soulever les rires d'un public prompt à la joie ; mais ce n'est pas un exercice intellectuel bien recommandable" (Bloch, 2006, p. 380)[6].

2. Parallelism between the "Alsatian case" and the "Transylvanian case"

Our readers are well acquainted with the fact that Romania (initially the Romanian principalities) had a privileged relationship with France in the nineteenth and twentieth centuries, and it is also known that French culture and civilization had a dominant and decisive impact on the formation of the young Carpathian–Danubian–Pontic state.

Romanian intellectuals related to Alsace especially in order to solve the national and regional situation of Transylvania. After the Franco-Prussian War (1870–1871), the "Alsatian case" became a paradigmatic case for entire Europe. More precisely it was Alsace-Lorraine, the new administrative province of the German Empire, which symbolized par excellence a territory dominated by profound convulsions of identity and minority issues, representing at the same time the apple of discord between the two nations on the offensive.

After 1919, Alsatian example was so obviously imitated by the Romanian authorities that Transylvanian Romanian higher education system was established following the "Strasbourg model", also applied by Czechoslovaks at Bratislava (Sălăgean, 2012, p. 128, 132). As a consequence of the proposal made by several Romanian intellectuals, among which Nicolae Drăescu, Nicolae Drăganu, and Onisifor Ghibu, the Ruling Council nationalized the old Hungarian university of Cluj, settling it on Romanian basis. Right from the beginning this new institution was meant to be free from animated regionalist and particularist spirit, "*upholding, on the contrary, the need to integrate it as soon as possible into the Romanian university system*" (Sălăgean, 2012, p. 128). By implementing these ideas, it actually took place the nationalization of Transylvanian higher education system, in which the new regional elite was moulded in the Romanian spirit promoted by the central government of Bucharest. Several other proposals were also made concerning the reorganization of Transylvanian higher education system which, however, did not win their case.

During the Romanian royal couple's visit in Paris, in April 1924, it was once again pointed out that France and Romania had common interests regarding the integration of the new provinces into the national administrative state, on the one hand, and regarding the solutions to the problem of German and

social environments, two or more phenomena which at first sight seem to have some kind of analogy between them, to describe their curves of development, to determine the similarities and the differences between them and, if possible, to explain them. Thus two conditions are required to exist, historically speaking, a particular similarity between the observed facts—naturally—and a certain difference between the environments in which they occur [...]".

[6] "[...] Comparative history, which became better known and easier to use, will inspire local studies, without which it can do nothing, but which, without them, would not lead to anything. In short, let's stop, if you wish, gossiping about one national history or another without understanding each other. A dialogue of the deaf, in which everyone answers awry to each other's questions, is an old comedy trick, perfect for making a public eager for joy to laugh, but it is not a highly recommended intellectual exercise".

Hungarian revisionism[7], on the other hand. As Jean-Noël Grandhomme fairly stated, "*Pour **L'Indépendance roumaine** cette visite imprévue revêt **une grosse importance politique**. Les traités de 1919–1920, qui ont rendu l'Alsace et la Lorraine à la France, ont apporté l'unité nationale à la Romanie. L'intérêt des deux pays de s'opposer à leur révision, réclamée par l'Allemagne et la Hongrie, afin de maintenir la paix en Europe* [...]" (Grandhomme, 2000, p. 146)[8]. The two monarchs particularly insisted that, during their visit in Paris, they should stop first at Strasbourg, where they were most welcomed by the local authorities and townspeople and with all the splendour proper to high-ranking dignitaries. As part of the welcome ceremony, Queen Marie (1875–1938), as a writer, was appointed *doctor honoris causa* of the University of Strasbourg (Grandhomme, 2000, p. 149; Grandhomme, 2011, p. 800). This high academic distinction awarded to the queen of Romania should be interpreted rather as a political act—consistent with the official policy of the State—intended by the French academics of Strasbourg. It is also significant, however, that in 1919, soon after the French nationalized the University of Strasbourg, the historian Nicolae Iorga (1871–1940)—known for his nationalist perspective on Romanians' history, especially of those from Transylvania—was appointed *doctor honoris causa* (Grandhomme, 2000, p. 145). Thus we can better understand the impact of the French model implemented in Alsace on Transylvanian Romanian authorities.

Not only Romanians were inspired by the Alsatian model (Lorraine has always played a secondary role in all this discussion, just like Banat, which has always been placed on "the trailer" of Transylvania) and by the means by which France has recovered the territory between the Vosges and the Rhine. It was a mutual association. In the discourses of the French and Romanian intellectuals, *Alsace(-Lorraine) became the "French Transylvania" and Transylvania became the "Romanian Alsace(-Lorraine)"*.

In the nineteenth century, very few of the French scholars were concerned with the national fate of Romanians in the Austro-Hungarian Empire. At that time, Romanians' Transylvania did not represent a topic of major interest for French culture and politics, chiefly given the fact that, in the time of King Carol I, Romania was enclosed within the political and military system of the Central Powers. Until World War I, we could mention the name of the historian and professor Ernest Denis (1849–1921), who paid particular attention to Romanians in the Dual Monarchy (Grandhomme, 1997, p. 223). As a matter of fact, as Jean-Noël Grandhomme observed:

> "La Guerre allait faire connaître la Transylvanie au public français, en la présentant, de façon très parlant, comme l'Alsace-Lorraine de la Roumanie. À partir de la signature de l'accord du 17 août 1916—qui consacre solennellement l'alliance entre la Roumanie et l'Entente—la France soutint officiellement le droit à la Roumanie d'annexer la Transylvanie" (Grandhomme, 1997, p. 223)[9].

Beside the Great War, general Henri-Mathias Berthelot (1861–1931) played an important role in solving the "issue of Alsace" from the perspective offered by the case of Romanian Transylvania. It is certainly

[7] During 1917-1918, after Romania entered the war in order to gain Transylvania, several prisoner camps were established in Alsace-Lorraine where Romanian soldiers were taken to and where they received particularly harsh treatment, mainly because Romania had switched to the side of Entente. On the occasion of the opening of the Romanian military cemetery in Soultzmatt, inaugurated by King Ferdinand and Queen Marie on April 9, 1924, the group of Colmar and the surroundings of the "Union des pères et de mères dont les fils sont tombés" wrote a letter in which it was outlined that France and Romania had ties and common interests in territorial unity: "*Ils reposent, morts pour leurs Patrie, en terre amie, vénérés de tous, un soulagement pour leurs familles et leurs peuples. Ils méritent doublement notre reconnaissance, ayant aussi aidé dans cette grande tourmente à la délivrance de notre petite Patrie, l'Alsace-Lorraine! / El les Roumain enterrés dans notre pays ont droit qu'à leur cercueil la foule vienne et prie!*" (see Nouzille, 1997, p. 64, cover 4).

[8] "For *Romania's Independence* this unexpected visit bears *a great political significance*. The treaties of 1919-1920, which gave back Alsace-Lorraine to France, brought Romania its national unity. The interest of both countries to oppose to their revision, requested by Germany and Hungary, to maintain peace in Europe [...]".

[9] "The war was supposed to make Transylvania known to the French public, presenting it, in a very oral way, as being the Alsace-Lorraine of Romania. After the agreement signed on August 17, 1916—which solemnly consecrated the alliance between Romania and the Entente—France sustained Romania's right to annex Transylvania".

not a mere coincidence that, after his mission in Romania was over, general Berthelot was appointed military governor of Metz, in October 1919, and thereafter military governor of Strasbourg, in spring 1923 (Grandhomme, 2011, p. 737, 771). Whether the Parisian authorities wanted to specifically emphasize the Alsace-Transylvania analogy or not, by granting Berthelot a leader position over the territories recovered from the Germans, the French government attempted to fructify to the fullest extent the experience accumulated by the career soldier within a historical province intensely disputed and claimed by many, which raised the same severe issues of identity and which implied, at the same time, a laborious administrative integration into the new national structures. In this respect,

> "*Berthelot découvre une ville et une région* [Strasbourg and Alsace n. n.] *profondément modifiées à tous points de vues par l'empreinte germanique, et qui s'efforcent de retrouver petit à petit leur caractère français. L'expérience du douloureux passage de la Transylvanie de la loi hongroise à la loi roumaine, dont il a été le témoin sur place, promet de lui être bien utile* [...]" (Grandhomme, 2011, p. 738)[10].

Both in Romanian cultural and political-diplomatic circles the Alsatian model was constantly invoked during the twentieth century. Even after the events occured in 1989, Romanian authorities—including the president Ion Iliescu—proposed to reach a historic compromise between Romania and Hungary based on the "Franco-German model" (Pomogáts, 2002, p. 200). The real intention of the Romanian party was actually to obtain an irreversible Hungarian agreement to definitively integrate Transylvania into the Romanian state, as it happened in the French Alsace's case.

As the literary historian and critic, Béla Pomogáts, noted especially from a Hungarian perspective, one can not make a credible analogy between Alsace and Transylvania as two border provinces claimed by their neighbour states. According to Pomogáts:

> "The history of Hungarian-Romanian controversies can not be compared to the history of Franco-German conflicts, first of all because between the two countries there has never been a rivalry for regional supremacy. Hungary was once part of a large European power, the Habsburg Monarchy, and compared to this authority, Romania was merely an insignificant country which would never have opposed openly to the monarchy (on the contrary, until the First World War, it was its military and political ally), and after 1918, between the two countries there could not have been a rivalry, because none of them was a regional «central power». [...]" (Pomogáts, 2002, p. 201–202).

The motivations upon which the Hungarian literary historian's argumentation rests are mostly historical. One of the major causes of the Franco-German conflict has been the issue of Alsace-Lorraine's ownership, since this territory belonged either to the French, or to the Germans. This, however, was not the case of Transylvania—including here Banat and Partium—which until 1918 has been under Hungarian reign only (except for the Austrian period) (Pomogáts, 2002, p. 200–201). As a much more valid alternative, Béla Pomogáts recommended for Hungarian–Romanian reconciliation in Transylvania the Austro-Italian case of South Tyrol (or Trentino – Alto Adige), where the Germanophile population of the region reached a self-determination benefiting from the external support provided by the Austrian authorities (Pomogáts, 2002, p. 202).

3. Premier comparisons between Alsace and Transylvania

Although the World War I consecrated in Romanian culture the "Alsatian issue" for the case of Transylvania—and as shown above, the "Transylvanian issue" for the case of Alsace—, dating back to 1909, there was

[10] "Berthelot discovers a city and a region deeply transformed, in all respects, by German influence and which were struggling to regain, little by little, their French character. The painful experience of Transylvania's transition form Hungarian law to Romanian law, which he witnessed, announced to be very helpful to him [...]"

already written a unique and extremely important study concerning our research subject, in which Alsace-Lorraine was compared to Transylvania. This study we owe to Onisifor Ghibu (1883–1972), who in the academic year 1907–1908 came for a semester to the Faculty of Letters and Philosophy at the University of Strasbourg obtaining a scholarship offered by the "Transylvania" Society (Sigmirean, 2000, p. 718)[11].

From the very beginning of the study, expanded along 59 pages, the author has proposed to speak to Romanian readers about "*one of the most interesting patches of land in Europe*", which up until that moment has been less known to Romanians, and which by the first decade of the twentieth century had become, "*the new arena of struggle between two peoples extremely cultivated and hostile to each other*" (Ghibu, 1909, p. 3).

Due to his pedagogical preoccupations, Onisifor Ghibu paid more attention to aspects of school life in Alsace-Lorraine—especially in areas with a majority francophone population—which ultimately served as analogical model for Transylvanian Romanian education system.

Describing his trip to Alsace-Lorraine, the Romanian intellectual pointed out various important details about the situation of the national and regional identities in Alsace and Lorraine and about their linguistic, political, administrative, religious, and cultural problems.

Onisifor Ghibu described Alsace-Lorraine as a territory which makes foreigners have "*the most contradictory impressions*". Anyone who comes into contact for the first time with these regions would be disrupted at first by the great number of different, more or less official discourses and opinions, which develop the French and German views on the status of the two historical provinces. "*If you undoubtedly believed the German data, you'd think that everything here has been Germanized and that the few French remains do not represent anything at all, and if you let yourself be led by the French data, sometimes overwroughtly optimistic, you'd think that, at least to a very large extent, everything here is French down to its foundation*" (Ghibu, 1909, p. 4–5). The author of the study, however, does not let himself be seduced by either of these national theories, choosing instead the "*middle path* [which] *seems to be the true one*", in which one might identify both the notable progress of Germanization and the resistance of old French traditions to the different elements coming from the East Rhine (Ghibu, 1909, p. 5).

The strongest impression, upon which Alsace and Lorraine were described as *regions of extreme contrasts*, was determined by the demographic reality itself. According to the Transylvanian intellectual, the unique peculiarity of these regions was due to the cohabitation of two completely different nations, which, moreover, have been enemies, a situation that reminds us of Transylvania where Onisifor Ghibu came from.

> "[...] For all over the place you will find two peoples fundamentally opposite to each other by their nature, by their occupations, by the way they go out into the world and by the aims they want to achieve all in different ways. The tenacious German, who has a strong sense of patriotism breathing everywhere and in the most various forms, sometimes very offensive to others, who is proud of nowadays' great German name and ready to sacrifice everything in order to exalt this name, characterized by an associationist spirit which would show the world everything it has, is completely different from the sentimental French who lives his life more and more for himself, who respects his country rather out of ambition, who loves his language because others love it and because it is beautiful rather than because it is his own, and who would not seek wherever he goes, like Germans do, the power in union, but rather in trust and in truth, and finally the French who even in his home would cross your path as a «magister elegantiarum» of the material life rather than as a persistent fighter for an idea which only with great difficulty could be achieved—these two enemies who will never reconcile, here in Alsace-Lorraine appear in circumstances that would seduce even the most well informed" (Ghibu, 1909, p. 4).

As we have seen, all the qualities and defects of the two nations have been listed above, which ultimately gave birth to stereotypes and prejudices.

[11] In the same academic year Onisifor Ghibu studied one semester at the University of Tübingen (Sigmirean, 2000, p. 719).

The reading grid by which Onisifor Ghibu analysed Alsace-Lorraine was that of a Transylvanian Romanian from the Austro-Hungarian Monarchy. It was quite strange for him how Alsatians and the inhabitants of Lorraine accepted German government without much resistance, content with a situation of compromise by which they obtained the recognition of only a few cultural and administrative rights. In the Romanian intellectual's view, the two historical provinces were made up of French and Germans, the existence of regional identities being perceived as unusual and incomprehensible. Nevertheless, Ghibu identified quite fairly the Alsatian (and Lotharingian) regionalist movement which was based on and determined by the old local traditions and customs: "*With all their ancient civilization, and perhaps precisely because of this—and with all their commercial and cultural ties with France, the so-called national consciousness is a completely different thing for them, they speak of «Alsatian blood», of «Alsatian nation» and of «Lorraine's nation»—which for us is something almost incomprehensible because the state of affairs encountered here can not be found in any other place* [...]" (Ghibu, 1909, p. 8).

Alsatian particularism was expressed and developed within the framework of an autonomist policy which, in the Romanian intellectual's view, was different from that of the Transylvanian Romanians. This type of particularism did not raise a radical issue for the territorial and political separation from Germany. According to Onisifor Ghibu, the denationalization process was much more wide-ranging in Alsace-Lorraine than in Transylvania. Unlike Transylvanian Romanians, Alsatians and the inhabitants of Lorraine, the "[national] *apostles do not have at home*"; they also "*do not have a literature, literates or a national media*" in French language, the newspapers they read "*are not written in a national spirit as they are in Transylvania; they have a liberal or Catholic policy and the subject matters they treat are viewed only from this standpoint*" (Ghibu, 1909, p. 9, 11)[12].

Onisifor Ghibu found more differences than similarities between Alsace-Lorraine and Transylvania at the beginning of the twentieth century. In the first case we can notice the manifestation of regional awareness, while in the latter situation expressing the national character was of priority importance for Transylvanian Romanians. As a matter of fact, the specific problems of the Alsatians within Germany have been pointed out and analysed from the particular perspective of the Transylvanian Romanians within Hungary. It was hard for the Romanian intellectual to understand how could Alsatians and the inhabitants of Lorraine be more animated by a regional solidarity rather than by a national spirit. The ethnic composition of the two provinces was perceived only from French or German national standpoint, the midway between the two of them represented by regional identity being perceived as a serious and anachronic matter.

> "Apart from all this, there is, however, something tragic, deeply tragic about the lives of these Frenchmen who do not call themselves French but «German on French territory» or «Alsatians» and «Lotharingians». They do not have a national policy, in the modern sense of the word, as Poles, Irish, Finns, Danes, and Romanians of Hungary have, who demand recognition of their nationality and equal rights, in all respects, to those of the ruling nations, they make common cause with the Alsatian and Lotharingian Germans with whom they share the same local traditions and, at least in part, the same French-German dialect and together with whom they ask for nothing but the recognition of Alsace-Lorraine as a German federal state (Bundesstaat) in which they could then attend to their business as required by the interests of the entire country" (Ghibu, 1909, p. 8).

Onisifor Ghibu was ultimately forced to admit the existence of a strong regional identity spirit, which animated the inhabitants of Alsace and Lorraine in the early twentieth century. This extremely well-defined regional identity no longer depended, in its inner composition, on national criteria, so dear to Ghibu, it no longer had the same relevance for Transylvania where, according to the intellectual from

[12] Statements which are not entirely correspondent to reality itself. In the period between 1899–1914, it did run a bilingual and Francophile magazine entitled *Revue alsacienne illustrée / Illustrirte elsässische Rundschau*.

Cluj, Romanians and Hungarians had completely different, irreconcilable, and centrifugal interests[13]. In the statement below, Ghibu found a synthetic formula for regionalism in general, according to which a particular region belongs to those who live there, regardless of their ethnicity.

> "I have already mentioned, in another place, that the inhabitants of the country do not regard their country as a French land, but only as a land which belongs to those who inhabit it: French and German gathered in a heap under the name of Alsatians and Lotharingians, hence their battle motto: «L'Alsace-Lorraine aus Alsaciens-Lorrains» ("Alsace-Lorraine of the Alsatians-Lotharingians"). They no longer struggle for a reunion with France—their mind is focused on ensuring their country's independence, on gaining the constitution, like any other German state of the Empire" (Ghibu, 1909, p. 11–12)[14].

4. Conclusions

After all the facts stated above, one thing is certain: for Romanian cultural and political elites Alsace represented, in the first half of the twentieth century, a permanent reference model in the dispute regarding the national and regional/regionalist issues which Romanians of the Dual Monarchy and the young Romanian State faced during the inter-war period. Transylvania has often been associated with Alsace since the two provinces went through relatively similar stages regarding the integration of the border territories into the centralized national states, a process which often carried symbolic and national bearings. Although the comparison between Alsace and Transylvania was quite explicit on the Romanian side, on the French side things were not as transparent as in the former case. Throughout the study, however, we have seen that France has also been sensitive to the issue of Transylvania, the specific Alsatian(-Lotharingian) case being quite similar to it.

The particular situation of Alsace—in the history of France and Germany—and of Transylvania—in the history of Romania and Hungary—has been best synthesized by two historians from Strasbourg who have studied with the same passion both the province between the Vosges and the Rhine and the intra-Carpathian province. These two are Jean Nouzille (1926–1997) and Jean-Noël Grandhomme. The former historian captured very well, right from the very subtitle of his book dedicated to Transylvania, the particular status and characteristics of this province, mainly determined by its geographic location, being placed between two great nations, which triggered both numerous contacts and conflicts (Nouzille, 1993, *passim*). The same extremely synthetic formula ("*Terre de contacts et de conflits*") matches Alsace as well, which has become during history a real hinterland, a buffer area between two countries on national offensive.

Jean-Noël Grandhomme pointed out the identity problems of especially those who inhabit the two border provinces, who were influenced by a strong sense of either essentially national or essentially regional identity affiliation. The series of conferences inaugurated by the historian from Strasbourg, in 2012, yielded yet another interpretive perspective which is extremely important to our subject matter[15]. The formula "*les soldats d'entre-deux*", besides its synthetising power by which he defined the complex identity situation of all border territories where the problem of both national and regional identities arose during the Great War, comes to define once again the particular status of Alsace and of Transylvania.

[13] Opinion which contradicts reality. There existed Transylvanian intellectuals with Transylvanist beliefs who sustained the coexistence of the three ethnic groups of Transylvania and who supported the idea of a common historical past which united Romanians, Hungarians, and Saxons within the Carpathian Arc. Among them the best known is Károly Kós (1883–1977).

[14] Here is the note of this paragraph: "*The strongest evidence which shows that no one protests against annexation—claimed on February 5, 1908 at the Strasbourg Parliament meeting deputy Gilliot, who in 1870 valiantly fought against the Germans—is that the entire population of Alsace-Lorraine requests our state to be a Confederate state, like any other state, in other words, to be an integral part of the German Empire. We ask not to be treated as second hand Germans any more!*".

[15] *Soldats d'entre-deux. Les Nationalismes minoritaires dans les témoignages des combattants. Europe et Canada (1914–1918)*, series of conferences inaugurated on November 7, 2012, at the University of Strasbourg (see also Grandhomme, 2010, p. 259–273).

Bibliography

Ara, A. & Kolb E. (a cura di). (1995). *Regioni di frontiera nell'epoca dei nazionalismi. Alsazia e Lorena / Trento e Trieste, 1870–1914*, Il Mulino, Bologna.

Bloch, M. (2006). *Pour une histoire comparée des sociétés européennes*, in A. Becker and É. Bloch (eds.), *L'Histoire, la Guerre, la Résistance*, Éditions Gallimard, Paris.

Droz, J. (1960). *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de «Mitteleuropa»*, Éditions Payot, Paris.

Ghibu, O. (1909). *O călătorie prin Alsacia–Lorena. Țara și școlile ei*, in "Revista Generală a Învățământului", IV, 4–6, Bucharest.

Grandhomme, J.-N. (1997). *Le soutien de la France à la cause transylvaine jusqu'à l'Union d'Alba Iulia (août 1916–décembre 1918)*, in "Revue Roumaine d'Histoire", XXXVI, 3–4, Bucharest.

Grandhomme, J.-N. (2000). *Les riches heures de la Roumanie à Strasbourg (1923–1926). Le Général Berthelot, Gouverneur militaire*, in "Annuaire de la Société Amis du Vieux Strasbourg", XXVII, Strasbourg.

Grandhomme, J.-N. (2010). *1914–1919: Les combattants alsaciens-lorrains entre deux fidélités? Choix individuels et comportements collectifs*, in É. Clementz (ed.), *Autorité, liberté, contrainte en Alsace. Regards sur l'histoire d'Alsace (XIe–XXIe siècles)*, Éditions Place Stanislas, Nancy.

Grandhomme, J.-N. (2011). *Henri-Mathias Berthelot (1861–1931). Du culte de l'offensive à la stratégie globale*, Éditions ECPA-D, Ivry-sur-Seine.

Muller, C. (2010). *Alsace. Une civilisation de la vigne. Du VIIIe siècle à nos jours*, Éditions Place Stanislas, Nancy.

Nouzille, J. (1993). *La Transylvanie. Terre de contacts et de conflits*, Revue d'Europe Centrale, Strasbourg.

Nouzille, J. (1997). *Le calvaire des prisonniers de guerre Roumains en Alsace-Lorraine (1917–1918)*, 2nd edition, revised and augmented, with a preface by D. Preda, Éditions Semne '94, Bucharest.

Pomogáts B. (2002). *Reconstruirea podurilor (maghiarii și românii) – studii și articole*, transl. A. Pop, Editura Pontfix – Pont Kiadó, Sfîntu-Gheorghe – Budapesta.

Le Rider, J. (2001). *Europa centrală sau paradoxul fragilității*, vol. coord. by D. Chetrinescu and C. Vălcan, pref. C. Vălcan, postface by I. Ilian, Editura Polirom, Iași.

Sălăgean, M. (2012). (collab. A.-M. Stan, E. Cismaș, Sz. Tóth), *Universitatea din Cluj între 1919 și 1944*, in Ov. Ghitta (coord.), *Istoria Universității «Babeș-Bolyai»*, Editura Mega, Cluj-Napoca.

Sigmirean, C. (2000). *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, pref. N. Bocșan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Sinnhuber, K. A. (1953). *Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale. An Analysis of Geographical Term*, in "Transactions and Papers", 20, London.

Trifescu, V. (2010). *Introducere în **campanilismul** alsacian și transilvănean. Hans Haug, Kós Károly și Coriolan Petranu*, in "Transilvania", serie nouă, XXXIX (CXV), 10, Sibiu.

Trifescu, V. (2013). *Regionalismul în istoriografia de artă. Valorizarea patrimoniului artistic din Alsacia și Transilvania în prima jumătate a secolului al XX-lea*, PhD thesis, m.s., "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca and University of Strasbourg.

Trifescu, V. (2014). *Aspecte ale identității de frontieră. Regionalism și geografii identitare în Alsacia interbelică*, in P. Pușcaș, V. Trifescu, S. Molnar, V. Ilyes (coord.), *Geografii identitare – identități culturale*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Veyne, P. (1999). *Cum se scrie istoria*, transl. M. Carpov, Editura Meridiane, Bucharest.

[Translated by Enikő Pál]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Pentru o istorie comparată a Alsaciei și a Transilvaniei[†]

Valentin Trifescu[*]

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 6 mai 2014
Acceptat 3 iunie 2014
Publicat 13 ianuarie 2015

Cuvinte-cheie:
Alsacia
Transilvania
analiză comparată

Rezumat

Alsacia și Transilvania reprezintă două provincii istorice de frontieră, intens disputate de-a lungul istoriei, care au fost mereu puse în legătură, atît în discursul politicienilor, cît și în cel al intelectualilor sau al istoricilor. Prin articolul nostru dorim să facem o pledoarie pentru o istorie comparată între Alsacia și Transilvania (ca două provincii de frontieră) și să aducem un prim set de argumente pentru această întreprindere științifică. Pornind de la avantajele și metodele de investigație ale istorie comparate, vom putea înțelege mai bine specificul identitar și modul în care aceste două provincii de margine s-au raportat la centrele lor de putere. În acest fel, istoria națională monolitică și exclusivă va fi înlocuită de o perspectivă fragmentară și/sau periferică, prin care vor ieși la lumină diferitele aspecte referitoare la: istoria locală sau regională, la regionalism sau la relația centru–periferie.

Pentru Jean-Noël Grandhomme

1. Mitteleuropa de la Vosgi la Carpați

Nenumărate sînt argumentele care pot fi invocate pentru realizarea unei istorii în care să fie comparate Alsacia și Transilvania. La fel de bine se pot găsi și contraargumente, dintre acestea cel mai puternic fiind întrebarea contestatară, care ar diminua semnificativ importanța subiectului ales: de ce Alsacia și Transilvania și nu Alsacia și Sicilia sau Alsacia și o regiune de pe planeta Marte?[1]

Metodologia de cercetare ridică probleme la fel de serioase, deoarece este foarte greu de a stabili în mod precis, după cum spunea Veyne (1999, p. 162), „unde începe istoria pur și simplu [și] unde începe istoria comparată"; orice istoric fiind de fapt, la fel ca orice cercetător, un comparatist.

Cu toate acestea, mai multe sînt motivele care pledează pentru realizarea unei istorii în care să fie comparate Alsacia și Transilvania. O abordare în oglindă ne-ar permite observarea modului în care două provincii prin excelență de frontieră s-au raportat de-a lungul istoriei la centrele lor de putere. Pe de altă parte, vom putea analiza maniera în care politicile centralizatoare și de asimilare au fost aplicate în cazul celor două regiuni de graniță intens disputate de Franța și de Germania, respectiv de România și de Ungaria. Nu în ultimul rînd, vom putea înțelege mai bine mecanizmele interioare care au determinat constituirea unei identități regionale de margine/frontieră, în contextul naționalismului din secolele al XIX-lea și al XX-lea.

Fără a avea sentimentul că forțăm noțiunea cultural-geografică de *Mitteleuropa*, considerăm că Transilvania și Alsacia sînt două regiuni istorice amplasate, pe axa Est-Vest, la o extremitate și la cealaltă a Europei

[†]Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

[*]Adresă de corespondență: *valentintrifescu@yahoo.fr*.

[1]Pînă în prezent, după știința noastră, a apărut un volum colectiv în care au fost analizate Alsacia, Lorena, Trento și Trieste, în calitatea lor de *regiuni de frontieră* (vezi Ara & Kolb, 1995, passim).

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Centrale[2], în care au coexistat mai multe națiuni și culturi, și în care *lingua franca* a fost (mai ales pentru elite), pînă la mijlocul secolului al XX-lea, limba germană (Le Rider, 2001, p. 121).

Pentru această *Mitteleuropa de la Vosgi la Carpați* pot fi invocate și argumente mai puțin științifice în sens clasic, dar care nu lasă indiferent un istoric ardelean care a luat contact cu Alsacia. Mai precis, istoria alimentației ne vine în sprijin. Atît în Alsacia, cît și în Transilvania se cultivă prin excelență soiuri de vin alb[3]—specifice spațiului german și central european—, în timp ce în restul Franței și al României se cultivă mai ales soiuri de vin roșu. La fel de bine, o serie din specialitățile culinare tradiționale alsaciene ne amintesc de gustul mîncărurilor ardelenești.

Totodată, fără a avea pretenția unui argument cu greutate, dar care poate fi convingător, putem să găsim în trecut și alte elemente, care ar sublinia destinul istoric comun al locuitorilor din Alsacia și din Transilvania, care le-ar așeza, ca într-un cerc închis, în *Mitteleuropa*. O parte dintre sașii colonizați în Transilvania evului mediu, care au realizat o adevărată infuzie civilizațională în interiorul arcului carpatic, au provenit de pe valea Rinului și a Moselei.

Toate temerile în legătură cu alegerea și mai ales cu justificarea subiectului unei cercetării comparate între Alsacia și Transilvania (Trifescu, 2013, passim) s-au spulberat în momentul în care am constatat că și cercetătorii maghiari sînt interesați de o asemenea temă și abordare metodologică[4]. Domnul Máté Rigó lucrează în momentul de față la o teză de doctorat în care și-a propus să pună cu prioritate accentul asupra problemelor economice și sociale din cele două regiuni de frontieră integrate pînă la sfîrșitul Primului Război Mondial în cadrul administrativ al Puterilor Centrale (Germania și Austro-Ungaria). În acest fel, se va completa în modul cel mai fericit, oferindu-se o perspectivă gnoseologică mai largă, intenția noastră de a înțelege specificul cultural și identitar al Alsaciei și al Transilvaniei, în calitatea lor de provincii de frontieră (Trifescu, 2010, p. 73–78; Trifescu, 2014, p. 59–70).

După toate aceste note introductive, trebuie amintit studiul de referință publicat de Marc Bloch (1886–1944), în 1928, unde au fost etalate beneficiile pe care le poate aduce istoria comparată cercetării științifice. În ceea ce privește metodologia, reputatul istoric de la Universitatea din Strasbourg aprecia, pe lîngă o serie întreagă de detalii semnificative, și faptul că scopul istoriei comparate nu este doar găsirea asemănărilor, ci și identificarea deosebirilor dintre societățile și spațiile luate în anchetă. Astfel,

> „Qu'est-ce, tout d'abord, dans notre domaine, que comparer? Incontestablement ceci : faire choix, dans un ou plusieurs milieux sociaux différents, de deux ou plusieurs phénomènes qui paraissent, au premier coup d'œil, présenter entre eux certaines analogies, décrire les courbes de leurs évolutions, constater les ressemblances et les différences et, dans la mesure du possible, expliquer les uns et les autres. Donc deux conditions sont nécessaires pour qu'il y ait, historiquement parlant, une certaine similitude entre les faits observé—cela va de soi—et une certaine dissemblance entre les milieux où ils se sont produits [...]" (Bloch, 2006, p. 350)[5].

Finalitatea întreprinderii comparatiste va fi, în cele din urmă, o mai bună recuperare și înțelegere a

[2] În sprijinul opiniei noastre vine considerația lui Jacques le Rider, care lasă să se înțeleagă același lucru, considerînd că Imperiul german și Imperiul habsburgic formează, începînd din epoca modernă, Mitteleuropa (vezi Le Rider, 2001, p. 109). În altă ordine de idei, geografi ca Joseph Partsch și Erwin Hanslik au fixat Mitteleuropa, în primele două decenii ale secolului al XX-lea, între coordonatele: Galați–Sofia–Sarajevo–Trieste și respectiv Danzig–Trieste–Odesa (vezi Droz, 1960, p. 17–18). Pentru diferitele definiții geografice, culturale, istorice și politice date Mitteleuropei, vezi Sinnhuber (1953, p. 15–39) și Droz (1960, passim).

[3] Despre istoria vinului în Alsacia și despre modul cum acesta a imprimat un specific cultural și identitar regiunii, vezi Muller (2010, passim).

[4] Máté Rigó, *Money, Reconstruction, Borderlands: social and economic restructuring in Alsace-Lorraine and Transylvania following World War I*, (teză de doctorat în curs), Cornell University, Ithaca, Department of History.

[5] „Ce înseamnă, înainte de toate, în domeniul nostru, a compara? Incontestabil aceasta: a alege, din cadrul unuia sau mai multe medii sociale diferite, două sau mai multe fenomene care par, la prima vedere, să aibă unele analogii între ele, a descrie curbele evoluției lor, a constata asemănările și deosebirile și, atît cît este posibil, a le explica. Sînt, așadar, necesare două condiții ca să existe, istoric vorbind, o anumită similitudine între faptele observate—în mod firesc—și o anumită deosebire între mediile în care acestea au loc [...]".

istoriei locale și regionale, în contextul în care se va aduce la lumină un *al treilea discurs* (discursul regional/regionalist), care va căpăta în anumite cazuri valoarea unei soluții viabile de dialog, opuse *discursurilor tari* naționale/naționaliste, caricaturale și incompatibile prin definiție. În continuarea acestor idei, Marc Bloch a apreciat că:

> „[...] L'histoire comparée, rendue plus aisée à connaître et à servir, animera de son esprit les études locales, sans lesquelles elle ne peut rien mais qui sans elle n'aboutiraient à rien. En un mot, cessons, si vous le voulez bien, de causer éternellement, d'histoire nationale à histoire nationale, sans nous comprendre. Un dialogue entre des sourds, dont chacun répond tout de travers aux questions de l'autre, c'est un vieil artifice de comédie, bien fait pour soulever les rires d'un public prompt à la joie ; mais ce n'est pas un exercice intellectuel bien recommandable" (Bloch, 2006, p. 380)[6].

2. Paralelisme între „cazul alsacian" și „cazul transilvănean"

Este binecunoscută cititorului nostru relația privilegiată pe care a avut-o România (inițial Principatele Române) cu Franța, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, și impactul dominant și determinant pe care l-au avut cultura și civilizația franceză în formarea tînărului stat carpato-dunăreano-pontic.

Raportarea intelectualilor români la Alsacia s-a făcut mai ales pentru rezolvarea situației naționale și regionale a Transilvaniei. „Cazul alsacian" a devenit, după terminarea războiului franco-prusac (1870–1871), unul paradigmatic pentru toată Europa. Mai precis, a fost vorba de Alsacia-Lorena, ca nouă provincie administrativă a Imperiului german, care simboliza prin excelență un teritoriu de profunde convulsii identitare și minoritare, reprezentînd în același timp și mărul de discordie dintre două națiuni în ofensivă.

Preluarea exemplului alsacian de către autoritățile române de după 1919 a fost atît de evidentă încît întemeierea sistemului de învățămînt superior românesc din Transilvania a fost realizată după „modelul Strasbourg", aplicat de altfel și de cehoslovaci la Bratislava (Sălăgean, 2012, p. 128, 132). În urma propunerilor mai multor intelectuali români, dintre care s-au remarcat Nicolae Drăescu, Nicolae Drăganu și Onisifor Ghibu, Consiliul Dirigent a naționalizat vechea universitate maghiară din Cluj, așezînd-o pe baze românești. În același timp, încă de la început, s-a dorit ca noua instituție să nu fie animată de un spirit regionalist și particularist, *„susținîndu-se, dimpotrivă, necesitatea integrării ei cît mai curînd posibil în sistemul universitar românesc"* (Sălăgean, 2012, p. 128). Cu ocazia punerii în practică a acestor intenții, s-a realizat de fapt naționalizarea sistemului de învățămînt superior din Transilvania, gestionîndu-se în acest fel formarea viitoarelor elite regionale în spiritul românist promovat de autoritățile centrale de la București. Cu toate acestea, au existat și alte propuneri în legătură cu modul în care să fie reorganizat învățămîntul superior din Transilvania, care nu au avut cîștig de cauză.

Cu ocazia vizitei cuplului regal al României la Paris, în aprilie 1924, s-au subliniat încă o dată interesele comune ale Franței și ale României în ceea ce privește integrarea noilor provincii în cadrul administrativ al statului național, precum și în ceea ce privește rezolvarea problemei revizionismului german și maghiar[7].

[6] „[...] Istoria comparată, devenită mai ușor de cunoscut și de folosit, va însufleți studiile locale, fără de care ea nu poate nimic, dar care, fără ea, nu ar conduce la nimic. Într-un cuvînt, să încetăm, dacă doriți, să pălăvrăgim, de la o istorie națională la alta, fără să ne înțelegem. Un dialog între surzi, în care fiecare răspunde de-a curmezișul la întrebările celuilalt, e un vechi artificiu de comedie, perfect pentru a face să rîdă un public dornic de veselie, dar nu este un exercițiu intelectual foarte recomandabil".

[7] În anii 1917–1918, după intrarea României în război pentru a cîștiga Transilvania, în Alsacia-Lorena au funcționat mai multe lagăre de prizonieri unde au fost aduși soldați din Armata Română, care au beneficiat de un tratament deosebit de sever, mai ales pentru faptul că România trecuse de partea Antantei. Cu ocazia inaugurării cimitirului soldaților români de la Soultzmatt de către regele Ferdinand și regina Maria, la 9 aprilie 1924, grupul din Colmar și împrejurimi al „Union des pères et de mères dont les fils sont tombés" a adresat o scrisoare în care au fost subliniate legăturile și interesele comune pentru unitatea teritorială ale Franței și României: *„Ils reposent, morts pour leurs Patrie, en terre amie, vénérés de tous, un soulagement pour leurs familles et leurs peuples. Ils méritent doublement notre reconnaissance, ayant aussi aidé dans cette grande tourmente à la délivrance de notre petite Patrie, l'Alsace-Lorraine ! / El les Roumain enterrés dans notre pays ont droit qu'à leur cercueil la foule vienne et prie!"* (vezi Nouzille, 1997, p. 64, coperta 4).

După cum bine observa Jean-Noël Grandhomme, „*Pour L'Indépendance roumaine cette visite imprévue revête une grosse importance politique. Les traités de 1919–1920, qui ont rendu l'Alsace et la Lorraine à la France, ont apporté l'unité nationale à la Romanie. L'intérêt des deux pays de s'opposer à leur révision, réclamée par l'Allemagne et la Hongrie, afin de maintenir la paix en Europe* [...]" (Grandhomme, 2000, p. 146)[8]. Cei doi monarhi au ținut în mod special ca, în drumul lor către Paris, să facă o primă oprire la Strasbourg, unde au fost întîmpinați de către autoritățile locale și de către locuitorii orașului cu tot fastul cuvenit unor înalți demnitari. Cu ocazia ceremoniilor de primire, regina Maria (1875–1938) a fost făcută, în calitatea ei de scriitoare, *doctor honoris causa* al Universității din Strasbourg (Grandhomme, 2000, p. 149; Grandhomme, 2011, p. 800). Înalta distincție academică acordată reginei României trebuie interpretată mai ales ca un act politic—care venea în acord cu politica oficială de Stat—făcut de universitarii francezi din Strasbourg. Semnificativ este însă și faptul că încă din 1919, imediat după ce francezii au naționalizat Universitatea din Strasbourg, istoricul Nicolae Iorga (1871–1940) a fost numit *doctor honoris causa* (Grandhomme, 2000, p. 145), cunoscută fiind perspectiva sa naționalistă asupra istoriei românilor—mai ales a celor din Transilvania. În acest fel, înțelegem cu mult mai bine impactul pe care l-a avut modelul francez implementat în Alsacia pentru autoritățile române din Transilvania.

Nu doar românii au fost cei care s-au inspirat din modelul alsacian (Lorena a jucat întotdeauna un rol secundar în toată această discuție, la fel cum a fost cazul Banatului, care mereu a fost pus „la remorca" Transilvaniei) și din modul cum Franța a recuperat teritoriul dintre Vosgi și Rin. Raportarea a fost reciprocă. Într-o bună măsură, în discursul intelectualilor francezi și români, *Alsacia(-Lorena) a devenit „Transilvania francezilor", iar Transilvania a devenit „Alsacia(-Lorena) românilor"*.

Puțini au fost oamenii de cultură francezi care s-au preocupat, în secolul al XIX-lea, de soarta națională a românilor din cadrul Monarhiei austro-ungare. Transilvania românilor la acea epocă nu reprezenta un subiect de interes major pentru cultura și politica din Franța, situație datorată în bună măsură faptului că România regelui Carol I era încadrată sistemului politic și militar al Puterilor Centrale. Pînă la Primul Război Mondial, putem cita numele istoricului și profesorului Ernest Denis (1849–1921), care a acordat o atenție particulară românilor din Dubla Monarhie (Grandhomme, 1997, p. 223). De fapt, după cum observa Jean-Noël Grandhomme:

> „La Guerre allait faire connaître la Transylvanie au public français, en la présentant, de façon très parlant, comme l'Alsace-Lorraine de la Roumanie. À partir de la signature de l'accord du 17 août 1916—qui consacre solennellement l'alliance entre la Roumanie et l'Entente—la France soutint officiellement le droit à la Roumanie d'annexer la Transylvanie" (Grandhomme, 1997, p. 223)[9].

Pe lîngă Marele Război, și generalul Henri-Mathias Berthelot (1861–1931) a jucat un rol deosebit de important în rezolvarea „chestiunii alsaciene" din perspectiva oferită de cazul Transilvaniei românești. Cu siguranță, nu întîmplător, după terminarea misiunii sale din România, generalul Berthelot a fost numit guvernator militar la Metz, din octombrie 1919, și apoi guvernator militar la Strasbourg, din primăvara anului 1923 (Grandhomme, 2011, p. 737, 771). Dacă nu s-a dorit în mod concret sublinierea analogiei Alsacia-Transilvania de către autoritățile pariziene, cu siguranță, prin aducerea lui Berthelot la conducerea teritoriilor recuperate de la germani, administrația franceză a încercat să fructifice la maximum experiența acumulată de militarul de carieră într-o provincie istorică intens disputată și revendicată, care ridica aceleași probleme identitare acute și presupunea, în același timp, o integrare administrativă anevoioasă în noile structuri naționale. În acest sens,

> „*Berthelot découvre une ville et une région* [Strasbourg și Alsacia n. n.] *profondément modifiées*

[8] „Pentru *Independența României*, această vizită neprevăzută acoperă o *mare importanță politică*. Tratatele din 1919–1920, care i-au înapoiat Franței Alsacia și Lorena, i-au adus unitatea națională României. Interesul celor două țări în a se opune revizuirii acestora, revizuire cerută de Germania și de Ungaria, pentru a menține pacea în Europa [...]".

[9] „Războiul urma să facă Transilvania cunoscută publicului francez, prezentînd-o, într-o manieră foarte orală, ca fiind Alsacia-Lorena României. Începînd cu semnarea acordului din 17 august 1916—care consacră solemn alianța dintre România și Antanta—Franța a susținut dreptul României de a anexa Transilvania".

> *à tous points de vues par l'empreinte germanique, et qui s'efforcent de retrouver petit à petit leur caractère français. L'expérience du douloureux passage de la Transylvanie de la loi hongroise à la loi roumaine, dont il a été le témoin sur place, promet de lui être bien utile* [...]" (Grandhomme, 2011, p. 738)[10].

Atît în cercurile culturale, cît și în cercurile politico-diplomatice românești, modelul alsacian a fost mereu invocat pe parcursul secolului al XX-lea. Inclusiv după evenimentele din decembrie 1989, autoritățile românești—inclusiv președintele țării Ion Iliescu—au propus încheierea unui compromis istoric între România și Ungaria după „modelul franco-german" (Pomogáts, 2002, p. 200). Intenția părții românești a fost de fapt obținerea unui acord maghiar ireversibil pentru o Transilvanie integrată definitiv în componența Statului român, la fel cum s-a întîmplat cu Alsacia pentru cazul francez.

După cum observa istoricul și criticul literar Béla Pomogáts, mai ales din punctul de vedere maghiar, nu se poate face o analogie credibilă între Alsacia și Transilvania, ca două provincii de frontieră revendicate de către două state vecine. Potrivit lui Pomogáts:

> „Istoria contradicțiilor maghiaro-române nu poate fi comparată cu istoria conflictelor franco-germane, pentru că, în primul rînd, între cele două țări nu a existat niciodată o rivalitate pentru supremația regională. Odinioară, Ungaria era o parte a unei mari puteri europene, a Monarhiei habsburgice, iar în comparație cu această putere, România era o țară neînsemnată, care niciodată nu s-ar fi opus fățis monarhiei (ba mai mult pînă la primul război mondial a fost aliatul politic și militar al acesteia), iar după 1918, între cele două țări nici nu putea să existe o rivalitate, pentru că nici una dintre ele nu era o «putere centrală» regională. [...]" (Pomogáts, 2002, p. 201–202).

Motivațiile pe care se construiește argumentația istoricului literar maghiar sînt mai ales de natură istorică. Una dintre cauzele majore ale conflictului franco-german a fost reprezentată de problema rezolvării dreptului de proprietate asupra regiunii Alsacia-Lorena, teritoriu care a fost deținut pe rînd, cînd de francezi, cînd de germani. În schimb, situația nu este asemănătoare și pentru Transilvania—incluzînd aici Banatul și Partium-ul—, care pînă la 1918 a fost doar sub stăpînire maghiară (excluzînd etapa austriacă) (Pomogáts, 2002, p. 200–201). Ca o alternativă cu mult mai credibilă, Béla Pomogáts a recomandat, pentru reconcilierea româno-maghiară din Transilvania, cazul austro-italian din Tirolul de Sud (sau Trentino – Alto Adige), unde s-a realizat o autodeterminare a populației germanofone din regiune, în condițiile unui sprijin extern oferit de autoritățile din Austria (Pomogáts, 2002, p. 202).

3. Prime comparații între Alsacia și Transilvania

Cu toate că Primul Război Mondial a consacrat în cultura românească „chestiunea alsaciană" pentru cazul Transilvaniei—după cum am văzut mai sus, și „chestiunea transilvană" pentru cazul Alsaciei—, chiar din anul 1909 avem un studiu inedit și deosebit de important pentru subiectul cercetării noastre, în care a fost comparată Alsacia-Lorena cu Transilvania. Studiul îl datorăm lui Onisifor Ghibu (1883–1972), care în anul universitar 1907–1908 a venit un semestru la Facultatea de Litere și Filozofie din cadrul Universității din Strasbourg cu o bursă oferită de Societatea „Transilvania" (Sigmirean, 2000, p. 718)[11].

Încă de la începutul articolului, care a fost dezvoltat de-a lungul a 59 de pagini, autorul și-a propus să vorbească cititorilor români despre „*unul dintre cele mai interesante petece de pămînt din Europa*", care a fost pînă la acel moment puțin cunoscut românilor, și care a devenit totodată, în primul deceniu al secolului al XX-lea, „*din nou arena unor lupte interesante între două popoare dintre cele mai culte și mai înduşmănite*" (Ghibu, 1909, p. 3).

[10] „Berthelot descoperă un oraș și o regiune modificată pînă în profunzime din toate punctele de vedere de către amprenta germanică și care se străduiesc să-și regăsească, puțin cîte puțin, caracterul francez. Experiența trecerii dureroase a Transilvaniei de la legea ungară la legea română, al cărei martor ocular a fost, se anunță a-i fi foarte utilă [...]"

[11] Tot în același an universitar, Onisifor Ghibu a studiat un semestru și la Universitatea din Tübingen (Sigmirean, 2000, p. 719).

Datorită preocupărilor sale pedagogice, Onisifor Ghibu a acordat o atenție prioritară aspectelor legate de viața școlară din Alsacia-Lorena—mai ales din zonele cu o populație francofonă majoritară—, care i-au servit, în cele din urmă, drept model de comparație pentru situația învățămîntului românesc din Transilvania.

Prin descrierea călătoriei sale în Alsacia-Lorena, intelectualul român a făcut și o serie de precizări importante în legătură cu situația identităților naționale și regionale din Alsacia și Lorena, precum și în legătură cu problemele lingvistice, politice, administrative, confesionale și culturale.

Onisifor Ghibu a prezentat Alsacia-Lorena în ipostaza unui teritoriu care lasă unui străin „*cele mai contradictorii impresii*". Cel care ia contact pentru prima dată cu aceste regiuni istorice este bulversat mai întîi de nenumăratele discursuri și păreri, mai mult sau mai puțin oficiale, care dezvoltă punctul de vedere francez și punctul de vedere german asupra statutului celor două provincii istorice. „*Dacă ai da crezămînt nețărmurit informațiilor germane, ai crede că aici totul s'a germanizat și că puținele resturi franceze nu reprezintă supt nici un raport ceva, iar dacă te-ai lua după informațiile franceze, uneori, evident, meșteșugit-optimiste, ai crede că, cel puțin în o mare măsură, aici totul e francez din fundament*" (Ghibu, 1909, p. 4–5). În cele din urmă, autorul studiului nu se lasă sedus de nici una dintre teoriile naționale, optînd pentru „*calea de mijloc* [care] *pare cea adevărată*", în care se pot identifica atît progresele notabile ale germanizării cît și rezistențele vechilor tradiții franțuzești în fața elementelor de natură diferită venite de la Est de Rin (Ghibu, 1909, p. 5).

Cea mai puternică impresie, în urma căreia Alsacia și Lorena au fost descrise în calitatea lor de *teritorii ale contrastelor*, a fost determinată de realitatea demografică propriu-zisă. Pentru intelectualul ardelean, specificul aparte al acestor regiuni a fost dat de conviețuirea a două națiuni complet diferite, care, în plus, se dușmănesc de moarte, situație care ne trimite cu gîndul la Transilvania din care venea Onisifor Ghibu.

> „[...] Căci aici pretutindeni ai a face cu două popoare fundamental opuse unul altuia prin firea lor, prin îndeletnicirile lor, prin felul de a ieși în lume și prin scopurile pe care le vor servi totdeauna în feluri diferite. Germanul stăruitor, cu un puternic simț patriotic care răsuflă pretutindeni și în cele mai variate forme, uneori foarte jignitoare pentru alții, mîndru de marele nume german de azi, gata a-și sacrifica totul pentru înălțarea acestui nume, spirit asociaționist care arată lumei tot ce are, e cu totul diferit de Francezul sentimental, care-și trăiește din ce în ce mai mult viața pentru sine, care respectă patria mai mult din ambiție, care-și iubește limba mai mult fiindcă i-o iubesc și alții și pentrucă e frumoasă, decît pentrucă e a sa, și care oriunde ar fi, nu caută, ca Germanul, puterea în unire, ci în încredere și adevăr, în sfîrșit Francezul care și la el acasă îți iese în cale mai mult ca un «magister elegantiarum» în ale vieții materiale, decît ca un stăruitor luptător pentru o idee care se realizează cu anevoie – acești doi dușmani care nu se vor împăca niciodată, aici în Alsacia-Lorena ți se prezintă între împrejurări care și pe cunoscători mai buni îi pot seduce" (Ghibu, 1909, p. 4).

După cum am văzut, au fost enumerate toate calitățile și defectele celor două națiuni, care au îmbrăcat în definitiv aspectul unor stereotipuri și prejudecăți.

Grila de lectură din care Onisifor Ghibu a analizat Alsacia-Lorena a fost cea a unui român ardelean din cadrul Monarhiei austro-ungare. Pentru el, a fost ciudat cum alsacienii și lorenii au acceptat administrația germană, fără mari rezistențe, mulțumindu-se cu o situație de compromis, prin care au obținut recunoașterea cîtorva drepturi culturale și administrative. Cele două provincii istorice au fost alcătuite, în viziunea intelectualului român, din francezi și germani, existența identităților regionale fiind percepută ca ceva neobișnuit și de neînțeles. Cu toate acestea, Ghibu a identificat foarte bine mișcarea regionalistă alsaciană (și lorenă), care a avut la bază și a fost determinată de vechile tradiții și obiceiuri locale: „*Cu toată civilizația lor veche, și poate tocmai pentru aceasta—și cu toate legăturile lor comerciale și culturale cu Franța, aceea ce se chiamă conștiință națională, la ei e ceva cu totul aparte, la ei se vorbește de «sînge Alsacian», de «națiune alsaciană» și «lorenă»—ceeace pentru noi e ceva aproape neînțeles pentrucă implică stări de lucruri ce nu se mai întîlnesc într'alte locuri* [...]" (Ghibu, 1909, p. 8).

Particularismul alsacian s-a exprimat și s-a dezvoltat în cadrul unei politici autonomiste, care, din punctul de vedere al intelectualului român, a diferit de cea a românilor din Transilvania. Acest tip de particularism nu a ridicat problema radicală a desprinderii teritoriale și politice de Germania. În opinia lui Onisifor Ghibu, procesul de deznaționalizare a fost mult mai amplu în Alsacia-Lorena decît în Transilvania. Spre deosebire de cazul românilor ardeleni, alsacienii și lorenii „*apostoli* [naționali] *n'au la ei acasă*"; de asemenea, „*n'au o literatură, n'au literați, n'au presă națională*" în limba franceză, ziarele pe care le citesc ei „*nu sînt redactate într'un spirit național, ca d. ex. foile românești din Ardeal; ele fac politică liberală sau catolică și numai supt acest unghi de vedere sînt privite chestiunile pe care le tratează*" (Ghibu, 1909, p. 9, 11)[12].

Onisifor Ghibu a găsit mai multe diferențe decît asemănări între Alsacia-Lorena și Transilvania de la începutul secolului al XX-lea. Dacă în primul caz se poate discuta de manifestarea unei conștiințe regionale, pentru situația românilor ardeleni a fost prioritară exprimarea specificului național. În fapt, problemele specifice alsacienilor din cadrul Germaniei au fost reperate și analizate din perspectiva specifică românilor ardeleni din cadrul Ungariei. Intelectualului român i-a fost greu să înțeleagă cum alsacienii și lorenii au fost mai degrabă animați de o solidaritate regională, și nu de una națională. Alcătuirea etnică a celor două provincii a fost percepută doar din punctul de vedere național francez sau german, calea de mijloc a identității regionale fiind percepută ca ceva grav, anacronic.

> „Totuși pe lîngă toate acestea, e ceva tragic, deosebit de tragic în viața acestor Francezi, cari nu se numesc Francezi ci «Germani din teritoriul francez» sau «Alsacieni» și «Lotaringieni». Ei n'au o politică națională, în înțelesul modern al cuvîntului, cum au Polonii, Irlandezii, Finlandezii, Danezii sau Românii din Ungaria cari cer recunoașterea naționalității lor și egala îndreptățire, sub toate raporturile, cu națiunile conducătoare, ei fac cauză comună cu Germanii alsacieni și lotaringieni cu cari au aceleași tradiții locale cu cari vorbesc, cel puțin în parte, acelaș dialect germano-francez și cu care, împreună, cer nu altceva decît recunoașterea Alsaciei-Lorenei ca stat federativ german (Bundesstaat) în cadrele căruia să-și întocmească apoi treburile așa cum cer interesele țerii întregi" (Ghibu, 1909, p. 8).

În cele din urmă, Onisifor Ghibu s-a văzut nevoit să recunoască existența unui puternic sentiment al identității regionale, care a animat locuitorii Alsaciei și Lorenei de la începutul secolului al XX-lea. Această identitate regională deosebit de bine conturată, care nu mai ținea în alcătuirea ei interioară de criteriile naționale, atît de dragi lui Ghibu, nu a mai avut aceeași relevanță pentru cazul Transilvaniei, unde românii și maghiarii au avut, potrivit intelectualului clujean, interese complet divergente, ireconciliabile și centrifuge[13]. Ghibu a surprins în rîndurile de mai jos formula sintetică a regionalismului în general, potrivit căreia un teritoriu este al acelor oameni care îl locuiesc, indiferent de etnia lor.

> „Am zis într'alt loc că locuitorii țării nu privesc țara lor ca un pămînt francez, ci numai ca un pămînt care e al celor ce-l locuiesc: Francezi și Germani, cuprinși deavalma supt numele de Alsacieni și Lotaringieni, de unde și deviza lor, cu care au intrat în luptă: „L'Alsace-Lorraine aus Alsaciens-Lorrains" („Alsacia-Lorena a Alsacienilor-Lorenilor"). Ei nu se mai sbat pentru o realipire către Franța, – gîndul lor se concentrează asupra asigurării neatîrnării țării lor, asupra dobîndirii constituției, ca toate celelalte state germane cari alcătuiesc Imperiul" (Ghibu, 1909, p. 11–12)[14].

[12] Afirmații care nu reprezintă în întregime realitatea propriu-zisă. În perioada 1899–1914 a funcționat revista bilingvă și francofilă *Revue alsacienne illustrée / Illustrirte elsässische Rundschau*.

[13] Opinie care este contrazisă de realitatea propriu-zisă. Au existat intelectuali ardeleni cu o convingere transilvanistă, care au militat pentru conviețuirea celor trei etnii în Transilvania și au susținut ideea unui trecut istoric comun care a unit românii, maghiarii și sașii din interiorul arcului carpatic. Dintre aceștia, cel mai cunoscut este Károly Kós (1883–1977).

[14] Nota acestui paragraf este: „*Cea mai puternică dovadă că nimeni nu mai protestează împotriva anexării—a zis în ședința dela 5 Februarie 1908 a Parlamentului din Strasbourg deputatul Gilliot, care a luptat la 1870, vitejește împotriva Germanilor—este faptul că întreaga populație a Alsaciei-Lorenei cere ca statul nostru să fie un stat confederat ca toate celelalte, să fie deci cu un cuvînt, o parte integrată a Imperiului german. Cerem ca să nu mai fim tratați și mai departe ca Germani de a doua mînă!*".

4. Concluzii

După toate cele exprimate pînă aici, un lucru este sigur: Alsacia a reprezentat pentru elitele culturale și politice românești din prima jumătate a secolului al XX-lea un model și un reper permanent în disputa privitoare la problemele naționale și regionale/regionaliste cu care s-au confruntat românii din Dubla Monarhie, precum și tînărul Stat român în perioada interbelică. De cele mai multe ori, Transilvania a fost pusă în legătură cu Alsacia, deoarece cele două provincii au traversat etape relativ asemănătoare în ceea ce privește procesul de integrare a teritoriilor de frontieră, cu o încărcătură simbolică și națională mare, în cadrul statelor naționale centralizate. Deși compararea Transilvaniei cu Alsacia a fost explicită din partea românească, din partea franceză lucrurile nu au avut același grad de transparență. Cu toate acestea, am putut constata pe parcursul acestui studiu că și Franța s-a dovedit sensibilă la chestiunea Transilvaniei, cazul propriu alsacian(-loren) fiind destul de asemănător.

Poate cel mai bine au sintetizat situația specială pe care au avut-o Alsacia—în cadrul istoriei Franței și Germaniei—și Transilvania—în cadrul istoriei României și Ungariei—, doi istorici strasbourghezi, care au studiat cu aceeași pasiune atît provincia dintre Vosgi și Rin, cît și provincia intracarpatică. Este vorba de Jean Nouzille (1926–1997) și de Jean-Noël Grandhomme. Primul istoric a surprins foarte bine, încă din subtitlul cărții sale dedicate Transilvaniei, specificul și statutul particular al acestei provincii, determinate mai ales de problema amplasării geografice, între două mari națiuni, care a declanșat deopotrivă nenumărate contacte și conflicte (Nouzille, 1993, passim). Aceeași formulare deosebit de sintetică („*Terre de contacts et de conflits*") se potrivește la fel de bine și Alsaciei, care a devenit de-a lungul istoriei un adevărat hinterland, un teritoriu tampon între două state în ofensivă națională.

Jean-Noël Grandhomme a surprins mai ales problema identitară a celor care locuiesc cele două provincii de frontieră, care au stat nu doar sub semnul unui sentiment de apartenență identitară eminamente național sau eminamente regional. Ciclul de conferințe inaugurat de istoricul strasbourghez, în anul 2012, a adus încă o perspectivă interpretativă deosebit de importantă pentru subiectul nostru[15]. Formula „*les soldats d'entre-deux*", pe lîngă puterea ei de sinteză prin care s-a definit complexa situație identitară a tuturor teritoriilor de frontieră unde s-a ridicat deopotrivă problema identităților naționale și regionale din timpul Marelui Război, vine să definească încă o dată statutul special pe care l-au avut Alsacia și Transilvania.

Bibliografie

Ara, A. & Kolb E. (a cura di). (1995). *Regioni di frontiera nell'epoca dei nazionalismi. Alsazia e Lorena / Trento e Trieste, 1870–1914*, Il Mulino Bologna.

Bloch, M. (2006). *Pour une histoire comparée des sociétés européennes*, în vol. „L'Histoire, la Guerre, la Résistance", édition établie par A. Becker et É. Bloch, Éditions Gallimard, Paris.

Droz, J. (1960). *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de «Mitteleuropa»*, Éditions Payot, Paris.

Ghibu, O. (1909). *O călătorie prin Alsacia–Lorena. Țara și școlile ei*, extras din „Revista Generală a Învățămîntului", IV, 4–6, București.

Grandhomme, J.-N. (1997). *Le soutien de la France à la cause transylvaine jusqu'à l'Union d'Alba Iulia (août 1916–décembre 1918)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVI, 3–4, București.

Grandhomme, J.-N. (2000). *Les riches heures de la Roumanie à Strasbourg (1923–1926). Le Général Berthelot, Gouverneur militaire*, în „Annuaire de la Société Amis du Vieux Strasbourg", XXVII, Strasbourg.

Grandhomme, J.-N. (2010). *1914–1919: les combattants alsaciens-lorrains entre deux fidélités? Choix individuels et comportements collectifs*, în „Autorité, liberté, contrainte en Alsace. Regards sur l'histoire d'Alsace (XIe–XXIe siècles)", textes réunis par É. Clementz, Éditions Place Stanislas, Nancy.

Grandhomme, J.-N. (2011). *Henri-Mathias Berthelot (1861–1931). Du culte de l'offensive à la stratégie globale*, Éditions ECPAD, Ivry-sur-Seine.

Muller, C. (2010). *Alsace. Une civilisation de la vigne. Du VIIIe siècle à nos jours*, Éditions Place Stanislas, Nancy.

Nouzille, J. (1993). *La Transylvanie. Terre de contacts et de conflits*, Revue d'Europe Centrale, Strasbourg.

[15] *Soldats d'entre-deux. Les Nationalismes minoritaires dans les témoignages des combattants. Europe et Canada (1914–1918)*, ciclu de conferințe inaugurat la 7 noiembrie 2012, la Universitatea din Strasbourg (vezi și Grandhomme, 2010, p. 259–273).

Nouzille, J. (1997). *Le calvaire des prisonniers de guerre Roumains en Alsace-Lorraine (1917–1918)*, 2e édition revue et augmentée avec une préface de D. Preda, Éditions Semne '94, Bucarest.

Pomogáts B. (2002). *Reconstruirea podurilor (maghiarii și românii) – studii și articole*, trad. de A. Pop, Editura Pontfix – Pont Kiadó, Sfîntu-Gheorghe – Budapesta.

Le Rider, J. (2001). *Europa centrală sau paradoxul fragilității*, vol. coord. de D. Chetrinescu și C. Vălcan, pref. de C. Vălcan, postfață de I. Ilian, Editura Polirom, Iași.

Sălăgean, M. (2012). (în colaborare cu A.-M. Stan, E. Cismaș, Sz. Tóth), *Universitatea din Cluj între 1919 și 1944*, în „Istoria Universității «Babeș-Bolyai»", coord. Ov. Ghitta, Editura Mega, Cluj-Napoca.

Sigmirean, C. (2000). *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, pref. de N. Bocșan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Sinnhuber, K. A. (1953). *Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale. An Analysis of Geographical Term*, în „Transactions and Papers", 20, London.

Trifescu, V. (2010). *Introducere în* ***campanilismul*** *alsacian și transilvănean. Hans Haug, Kós Károly și Coriolan Petranu*, în „Transilvania", serie nouă, XXXIX (CXV), 10, Sibiu.

Trifescu, V. (2013). *Regionalismul în istoriografia de artă. Valorizarea patrimoniului artistic din Alsacia și Transilvania în prima jumătate a secolului al XX-lea*, teză de doctorat, m.s., Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca și Université de Strasbourg.

Trifescu, V. (2014). *Aspecte ale identității de frontieră. Regionalism și geografii identitare în Alsacia interbelică*, în vol. „Geografii identitare – identități culturale", coord. P. Pușcaș, V. Trifescu, S. Molnar, V. Ilyes, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Veyne, P. (1999). *Cum se scrie istoria*, trad. de M. Carpov, Editura Meridiane, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Adrian Chircu–Buftea, *Précis de morphologie romane*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2011, 184 p.

Anda Bratu*

Faculty of Letters, "Babeș–Bolyai" University, Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, Romania

Written in the French language, this volume brings an important contribution to the study of Romance languages, which lately have not aroused so much the interest of Romanian linguists. In the foreword, the author confesses that: "le manque d'ouvrages de morphologie romane, surtout en Roumanie, nous a déterminé à concevoir un livre synthétique facile à consulter et source de nombreux enseignements linguistiques" (p. 5).

This work has an illustrative character and offers to those interested information about the evolution of the morphological system, from the Latin language, towards Romance languages. It consists of ten synthetic chapters which describe the so-called "parties du discours": noun, adjective, article, pronoun, numeral, verb, adverb, preposition, conjunction and interjection. The length of these chapters varies depending on the distinctions that occur when approaching a part of discourse. For example, the ones dedicated to the pronoun or the verb are the most extensive ones (and this is due to the variety of types of pronoun: personal, reflexive, indefinite, etc. or due to different aspects concerning verbs: conjugations, moods and tenses, voices, etc.). In contrast with these ones, the chapters about interjections and conjunctions are less extensive. In the volume's structure, there is also included a very rich bibliography which shows an up to date reading of the literature and an index of authors.

Being specialized in Romance languages but also in Romanian language, the author analyses seven of these: Romanian, French, Italian, Spanish, Portuguese, Catalan, Provençal, and sometimes also refers to Sardinian, Dalmatian and Rhetoroman. There must be also stated that sometimes he uses examples not just from the modern aspect of these Romance languages but also from the ancient one (e.g., the article in Spanish "anc. esp. masc. (sing.) *el (elo, lo)* / pl. *los (elos)* vs. esp. mod. masc. (sing.) *el (lo)* / pl. *los*") (p. 39). The declared aim of the ten chapters is to illustrate the main changes that had taken place in the approached discourse categories in all the seven Romance languages and, additionally, the specificity of each of them.

The approach of this book is based on a great variety of examples taken from all the analysed Romance languages, examples about which the author claims that are generally constructed. Some of them are presented within a context "port. *Não manifestou nenhuma surpresa*. [Il ne manifeste aucune surprise.]" (p. 78), the others are presented independently "it. *pochino* 'un tout petit peu'" (p. 134), but, for the both, a translation in French is provided.

Structurally, each chapter contains a definition of the approached part of discourse and an analysis of its particular grammatical categories, in evolving from Latin, towards Romance languages. These categories are illustrated using different and well picked examples, the aim of which is, as mentioned above, highlighting the specificity or, sometimes, the resemblance between the discussed languages.

The first of the ten synthetic chapters, called "Le nom", discusses about the noun and its particular grammatical categories: gender, number, case. In what concerns the gender, Romanian language is the only one, from the family of Romance languages, which still has the neuter gender, inherited from Latin (p. 10). The second grammatical category, the number, is conveyed in Romance languages through plural inflections of vowel type (the case of Romanian and Italian) or consonantal type for the other Romance languages (p. 15). Regarding the case, the author underlines that in Latin there were six cases: Nominative, Accusative, Genitive, Dative, Ablative and Vocative but, in the evolution towards Romance languages, these had reduced first to five and then

*Email address: *andabratu@yahoo.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

to three (in Vulgar Latin) and in the Romance languages it arrived to two cases: "cas sujet et cas régime" (p. 17–18). Romanian language represents the exception because it kept from Latin three case forms.

In the second part of the book, dedicated to adjectives, it is insisted upon the grammatical category of comparison, since it is through it "l'adjectiv se différencie des autres parties de discourse variables" (p. 24), in spite of the fact that in Romance languages there are few adjectives that do not posses grades of comparison "it. *eterno*, rom. *perfect*" (p. 34). The comparison has three grades: positive, comparative, and superlative. The author considers that the positive should not be counted as a grade of comparison, since it does not express any idea of comparison, but represents "une catégorie comparative neutre" (p. 24). In Classical Latin, the comparative was expressed synthetically with the help of some suffixes (*–ior*, *–ius*) (p. 26), but in Vulgar Latin analytical forms started to be used and Romance languages preserved the last ones "fr. – infériorité: *Michel est moins grand que Georges*" or "cat. superiorité: És més car que l'e-mail" (p. 27–28). The preference of Romance languages for analytical forms instead of synthetic ones (specific for Classical Latin) can be encountered also in the case of superlative "port. – superlatif relatif de supériorité: *Este aluno é o mais estudioso do Colégio*" (p. 32).

The chapter "L'article" discusses about three types of articles: definite, indefinite and partitive. Latin language did not posses an article (p. 36), this began to appear in Vulgar Latin, and the forms from the Romance languages of today are descendents of the Latin demonstratives *ipse*, but, especially, *ille* (p. 37). The great majority of Romance languages prefers the analytical definite articulation, only in Romanian it is synthetic (p. 38). Generally, the indefinite articles from Romance languages come from the Latin numerals: *unus, una, unum*, but also from other parts of discourse (p. 41). From all the Romance languages, French uses most frequently partitive articles "fr. *du, de la, des*" (p. 42). In addition to the three types, the linguist brings into question two more, specific to Romanian "l'article possessif ou génitif" and "l'article démonstratif ou adjectif" (p. 43).

"Le pronom", one of the two larger chapters, deals with 9 types of pronoun: personal, of politeness, reflexive, demonstrative, indefinite, of reinforcement, possessive, negative and all together, relative, interrogative, and "exclamatif". From all of these, the forms of the pronoun of politeness from Romanian have their source in the Latin nouns "*dŏmĭnus* et *dŏmĭna*" (p. 49), whereas the other Romance languages express politeness through forms that belong to different types of pronouns or even different parts of discourse (p. 50). The pronoun of reinforcement is specific to Romanian and comes from the demonstrative *ĭpse* to which the reflexive pronoun is added (p. 60). From all the types of pronoun, the possessive one proves to be the most conservative in relation to Latin (p. 61). The relative, interrogative and "exclamatifs" pronouns are treated together due to the formal resemblances between them (p. 67), and the last two are specific to spoken language (p. 72). The most frequently used relative pronoun in the oriental part of the Roman Empire was *qualem* and its descendants can be found today in Romance languages. Among the interrogative pronouns the most spread was *quis* (p. 72).

The fifth chapter, the numeral, describes in detail the two major types of numerals: cardinal and ordinal which characterize all Romance languages but also their source, Latin (p. 79). Regarding the cardinal ones, the authors again observes several new aspects specific to Romanian, among which we bring into discussion only one referring to the numerals from 11 to 19. These are formed from elements of Latin origin but they represent structural calques after a Slavic model (p. 83). All the subtypes of cardinal numerals (collective, fractional, multiplicative, distributive and adverbial) are illustrated through a great variety of examples from all Romance languages (p. 86-87). The ordinal numerals are not insisted upon since are formed from the cardinal ones but, again, the Romanian is individualized through the analytical structure of it (rom. *al doilea*, *a doua* vs. it. *secondo*, cat. *segon*, port. *segundo*) (p. 85–86).

Almost as vast as the one dedicated to the pronoun, the chapter about the verb contains the analysis of: conjugations, number and person, personal and impersonal moods, and voices. The Latin verbs were separated into 4 conjugations but over time several crossings from one conjugation to another have taken place (p. 91–92), and in the end it came to 3 conjugations in the majority of Romance languages and 4 conjugations in Romanian (p. 93). In the bulk of Romance languages, the distinction sin-

gular/plural is pertinent; the exception is French which has homonymic forms (p. 94). In the discussion regarding the verbal moods and tenses, we insist only upon: the inexistence of conditional in Latin (p. 103); the "prezumtiv" mood specific to Romanian (p. 95); the existence of imperfect and past perfect subjunctive in the other Romance languages and their absence from Romanian (p. 107); the existence of two terms for imperative (in Romanian and Spanish), in comparison to the other Romance languages which have up to five terms (p. 110); the existence of supine mood only in Romanian (p. 113). In the Romance languages there are generally three voices (active, passive and reflexive), but French is an exception since it owns a fourth type, "factitive" (p. 119).

In the chapter dealing with the adverb, the linguist highlights the fact that, in Romance languages, there is a tendency of replacing the synthetical forms with the analytical ones formed "à l'aide des prépositions ou de particules qui entrent généralement en relation avec un adverbe pour le «*soutenir*», autant de points de vue phonétique que sémantique" (p. 124). In the majority of Romance languages the affix *–mente* (originating from a noun) helps the formation of adverbs, but Romanian prefers the adverbial suffix *–eşte* (p. 125–126). The author concludes that, in spite of the heterogeneity of this part of discourse (resulted from the diversity of forms), comparing Romance languages proves the contrary, meaning a certain unity (p. 134).

The last three chapters are not so vast and the first one of them is dedicated to prepositions which originate from Latin. The linguist makes an inventory of these prepositions both for Latin and Romance languages, and for the ones from Romanian and Latin, he also mentions the case regime (p. 138–142). The same descriptive character may be observed also in the chapter about conjunctions which contains a list of them for each Romance language, to which Latin is added. Regarding the interjections, there is a classification of them not dependent on the language they belong to, but dependent on their semantics (expressing pain, calling, joy, outrage, admiration, etc.) (p. 152–154).

Even though it has a synthetic character and, consequently, does not exhaustively treat all the aspects (as the author himself admits in the foreword), the book approaches the most representative ones and these are sufficient for shaping the complete portrait of the Romance morphological system.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Adrian Chircu–Buftea, *Précis de morphologie romane*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2011, 184 p.

Anda Bratu*
Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș–Bolyai”, Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, România

Redactat în limba franceză, volumul de față aduce o contribuție importantă pentru studiul limbilor romanice, care, în ultima vreme, au suscitat destul de puțin interesul lingviștilor români. În prefața cărții, autorul mărturisește că: „le manque d'ouvrages de morphologie romane, surtout en Roumanie, nous a déterminé à concevoir un livre synthétique facile à consulter et source de nombreux enseignements linguistiques” (p. 5).

Avînd un caracter ilustrativ, lucrarea oferă celor interesați informații despre evoluția sistemului morfologic, de la limba latină, spre limbile romanice și conține 10 capitole sintetice care descriu așanumitele „parties du discours” (p. 5): substantivul, adjectivul, articolul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția și interjecția. Dimensiunea acestor capitole variază în funcție de eventualele distincții ce pot fi operate în cadrul unei părți de discurs, de exemplu, cele dedicate pronumelui și verbului au cea mai mare întindere (fapt explicabil prin varietatea tipurilor de pronume: personal, reflexiv, nehotărît etc. sau a aspectelor legate de verb: conjugări, moduri și timpuri, diateze etc.), pe cînd capitolele despre interjecție ori conjuncție sînt mult mai reduse ca dimensiuni. În structura volumului, sînt incluse și o bibliografie foarte bogată din care se observă o lectură la zi a studiilor de specialitate, precum și un index de autori.

Experiența de romanist, dar și de românist îi permite autorului să supună analizei șapte limbi romanice: româna, franceza, italiana, spaniola, portugheza, catalana, provensala, iar, uneori, face referire și la sardă, dalmată și retoromană. Mai trebuie precizat că, uneori, autorul utilizează exemple nu doar din varianta modernă a acestor limbi romanice, ci și din cea veche (de exemplu, articolul în spaniolă „anc. esp. masc. (sing.) *el (elo, lo)* / pl. *los (elos)* vs. esp. mod. masc. (sing.) *el (lo)* / pl. *los*”) (p. 39). Scopul declarat al celor 10 capitole este de a ilustra principalele modificări petrecute în cadrul categoriilor de discurs abordate, în cele șapte limbi romanice și, de asemenea, specificul fiecăreia dintre aceste limbi.

Demersul este structurat pe o multitudine de exemple ilustrative din toate limbile romanice analizate, despre care autorul afirmă că sînt, în mare parte, construite, unele fiind prezentate într-un context de utilizare, „port. *Não manifestou nenhuma surpresa*. [Il ne manifeste aucune surprise.]” (p. 78), altele independent, „it. *pochino* ‘un tout petit peu’” (p. 134), însă, pentru ambele modalități, se oferă traducerea în limba franceză.

Ca structură generală, fiecare capitol conține o definiție a părții de discurs abordate și o analiză a categoriilor gramaticale specifice acesteia, în trecerea de la latină, la limbile romanice, categorii ilustrate prin exemple diverse și bine alese, miza fiind, după cum am afirmat anterior, evidențierea specificului sau, uneori, a asemănărilor, dintre aceste limbi.

Primul dintre cele 10 capitole sintetice, intitulat „Le nom”, abordează substantivul și categoriile gramaticale caracteristice: gen, număr și caz. În ceea ce privește genul, limba română este singura dintre limbile romanice care mai deține genul neutru, moștenit din latină (p. 10). Cea de-a doua categorie gramaticală, numărul, este redat în limbile romanice prin desinențe de plural de tip vocalic (cum este cazul limbii române și a celei italiene) sau de tip consonantic pentru celelalte limbi romanice (p. 15). În privința cazului, autorul atrage atenția că, în latină, existau 6 cazuri: nominativ, acuzativ, genitiv, dativ, ablativ și vocativ, însă, în evoluția spre limbile romanice, acestea s-au redus mai întîi la 5, apoi la 3 (în latina vulgară), iar, în limbile romanice, s-a ajuns doar la două: „cas sujet et cas régime” (p. 17–18), limba română constituie excepția, deoarece a păstrat din latină trei forme cazuale.

* Adresă de corespondență: *andabratu@yahoo.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

În a doua parte a lucrării, dedicată adjectivului, se insistă pe categoria gramaticală a comparației, deoarece, prin intermediul acesteia, „l'adjectiv se différencie des autres parties de discours variables" (p. 24), deși, în limbile romanice, există și adjective care nu au grade de comparație „it. *eterno*, rom. *perfect*" (p. 34). Comparația are trei grade: pozitiv, comparativ și superlativ. Autorul consideră că pozitivul nu ar trebui să figureze printre gradele de comparație, în măsura în care nu exprimă nicio idee de comparație, ci reprezintă „une catégorie comparative neutre" (p. 24). În latina clasică, comparativul era redat sintetic cu ajutorul unor sufixe (*–ior*, *–ius*) (p. 26), însă, în latina vulgară, au început să se utilizeze forme analitice, iar limbile romanice le-au păstrat pe acestea din urmă „fr. – infériorité: *Michel est moins grand que Georges*" sau „cat. superioritè: És més car que l'e-mail" (p. 27–28). Preferința limbilor romanice pentru formele analitice în detrimentul celor sintetice (specifice latinei clasice) se manifestă și în cazul superlativului „port. – superlatif relatif de supériorité: *Este aluno é o mais estudioso do Colégio*" (p. 32).

Capitolul „L'article" discută despre trei tipuri de articole: definit, nedefinit și partitiv. Limba latină nu avea articol (p. 36), acesta a început să apară în latina vulgară, iar formele din limbile romanice de azi sînt descendenți ai demonstrativelor latinești *ille*, dar și *ipse* (p. 37). Majoritatea limbilor romanice preferă articularea definită analitică, însă în limba română aceasta este de natură sintetică (p. 38). Articolele nedefinite din limbile romanice provin, în general, din numerale latinești: *unus, una, unum*, dar și din alte părți de discurs (p. 41). Dintre toate limbile romanice, franceza uzează cel mai frecvent de articole partitive „fr. *du, de la, des*". (p. 42). Pe lîngă cele trei tipuri, autorul mai aduce în discuție două specifice limbii române: „l'article possessif ou génitif" și „l'article démonstratif ou adjectif" (p. 43).

„Le pronom", capitol mai întins ca dimensiuni, abordează 9 tipuri de pronume: personal, de politețe, reflexiv, demonstrativ, nehotărît, de întărire, posesiv, negativ și, la un loc, relativ, interogativ și „exclamatif". Dintre acestea, formele pronumelui de politețe din română au la origine substantivele latinești „*dŏmĭnus* et *dŏmĭna*" (p. 49), pe cînd celelalte limbi romanice exprimă politețea prin forme care aparțin altor tipuri de pronume sau altor părți de discurs (p. 50). Pronumele de întărire este specific limbii române și descinde din demonstrativul *ĭpse* la care se adaugă pronumele reflexiv (p. 60). Dintre toate tipurile de pronume, cel posesiv se dovedește a fi cel mai conservator în raport cu latina (p. 61). Pronumele relative, interogative și „exclamatifs" sînt tratate împreună din cauza asemănărilor formale dintre ele (p. 67), iar ultimele două sînt specifice limbii vorbite (p. 72). Pronumele relativ folosit cel mai des în partea orientală a Imperiului Roman a fost *qualem* ai cărui descendenți pot fi găsiți în limbile romanice, iar, dintre pronumele interogative, cel mai răspîndit era *quis* (p. 72).

Al cincilea capitol, numeralul, detaliază cele două tipuri majore de numerale: cardinale și ordinale ce caracterizează toate limbile romanice, dar și sursa lor, latina (p. 79). În privința numeralelor cardinale, autorul remarcă, din nou, mai multe elemente specifice limbii române, dintre care amintim doar unul, cel referitor la numeralele de la 11 la 19. Acestea sînt formate din elemente de origine latină, însă sînt niște calcuri structurale după model slav (p. 83). Sînt ilustrate printr-o multitudine de exemple, din toate limbile romanice, și subtipurile de numerale cardinale: colective, fracționare, multiplicative, distributive sau adverbiale (p. 86–87). Nu se insistă prea mult asupra numeralelor ordinale, întrucît se formează de la cele cardinale, însă și aici româna se individualizează prin structura analitică a acestora (rom. *al doilea*, *a doua* vs. it. *secondo*, cat. *segon*, port. *segundo*) (p. 85–86).

Aproape la fel de amplu ca cel dedicat pronumelui, capitolul despre verb conține analiza: conjugărilor, a numărului și persoanei, a modurilor personale și nepersonale și, nu în ultimul rînd, a diatezei. Verbele latinești erau împărțite în 4 conjugări, însă, de-a lungul timpului, au avut loc numeroase treceri de la o conjugare la alta (p. 91–92), pentru ca, în final, să se ajungă la trei conjugări în majoritatea limbilor romanice și la patru, în limba română (p. 93). În majoritatea limbilor romanice, distincția singular/plural este una pertinentă, cu excepția limbii franceze care deține forme omonime (p. 94). În discuția referitoare la modurile și timpurile verbale, subliniem doar: inexistența condiționalului în limba latină (p. 103); prezența modului prezumtiv, specific limbii române (p. 95); existența conjunctivului imperfect și mai mult ca perfect în celelalte limbi romanice și absența lui din limba română (p. 107); existența a doi termeni pentru imperativ (în română și spaniolă), față de celelalte limbi romanice care dețin pînă la cinci termeni (p. 110); existența supinului numai în limba română

(p. 113). În limbile romanice, există, în general, trei diateze (activă, pasivă și reflexivă), însă franceza constituie o excepție, deoarece deține un al patrulea tip, „factitive" (p. 119).

În capitolul ce se ocupă de adverb, lingvistul subliniază că, în limbile romanice, există o tendință de înlocuire a formelor sintetice cu cele analitice formate „à l'aide des prépositions ou de particules qui entrent généralement en relation avec un adverbe pour le «*soutenir*», autant de points de vue phonétique que sémantique" (p. 124). În majoritatea limbilor romanice, afixul *–mente* (provenit dintr-un substantiv) ajută la formarea de adverbe, însă româna preferă sufixul adverbial *–este* (p. 125–126). Autorul conchide că, în ciuda eterogenității acestei părți de discurs (rezultată din diversitatea formelor), compararea limbilor romanice demonstrează contrariul, adică o anumită unitate (p. 134).

Ultimele trei capitole sînt mult mai restrînse ca lungime, iar primul dintre ele este dedicat prepozițiilor care provin din latină. Lingvistul face un inventar al acestora, atît pentru latină, cît și pentru limbile romanice, iar, pentru cele din română și din latină, menționează și regimul cazual (p. 138–142). Același caracter ilustrativ poate fi observat și în capitolul despre conjuncții, în care se face o listă a acestora pentru fiecare limbă romanică în parte, la care se adaugă latina. Referitor la interjecții, se observă o clasificare a acestora nu în funcție de limba căreia aparțin, ci în funcție de semantica lor (care exprimă durere, chemare, veselie, indignare, admirație etc.) (p. 152–154).

Deși are un caracter sintetic și, în consecință, nu tratează exhaustiv toate aspectele (după cum însuși autorul recunoaște în prefață), cartea le abordează pe cele mai reprezentative, iar acestea sînt suficiente pentru a construi tabloul complet al sistemului morfologic romanic.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ionel Apostolatu, *Analogia – factor de organizare lexico-gramaticală. Cu privire la limba română*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013, 389 p.

Adrian Chircu*

Faculty of Letters, "Babeș–Bolyai" University, Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, Romania

The book published by Ionel Apostolatu in one of the most representative publishing houses in Cluj-Napoca has long been awaited by the Romanian linguists, as they generally used to interpret analogical language facts following not so recent theoretical works published abroad, which had not laid too much emphasis on the Romanian language and its peculiarities.

Undoubtedly, we must admit, from the very beginning, that the topic discussed (the book represents a revised version of Ionel Apostolatu's PhD thesis, which was publicly defended at the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, under the supervision of PhD Professor Stelian Dumistrăcel) was not so easy to deal with, especially because the interest of the Romanian specialists in clarifying some aspects concerning analogy had not always been constant, sufficient and efficient.

Therefore, by enhancing the value of the ideas presented in theoretical linguistic studies, Ionel Apostolatu succeeds in rendering a complex and well-defined study, reflecting a good sense of the Romanian language realities. In this respect, Ionel Apostolatu warns us in the *Foreword* about his intentions to approach analogy from a double perspective: *"on the one hand, from a theoretical one, aiming at clarifying and systemizing the concept and term of «analogy», taking into consideration the various significances given in the specialist literature along the time, despite all the controversies related to the different interpretations of this phenomenon, and, on the other hand, from a demonstrative-analytical one, which is meant to emphasize the effective way in which analogy functions in language as a process, applicative to the Romanian language material"* (p. 9).

The *Foreword* (p. 9–16) plays the role of clarifying some concerns about analogy, anticipating the guiding lines of the study and offering us multiple investigating perspectives as well as bibliographical ones. The research conducted can be included within the synthetic studies domain, which deals with various intricate language facts, involving not only the diachronic and synchronic perspectives, but also the author's ability to select representative language facts.

From the very first pages of the first chapter (17–141), it can be easily noticed that Ionel Apostolatu is very knowledgeable about the subject matter he deals with, and his frequent in-goings into the history of linguistic ideas help him throw light on some aspects related to the theoretical framework. We have also noticed the vast knowledge of general linguistics and philosophy of language, which proves very helpful to deeply understand the chosen topic. In the author's view, the basic concepts of analogy should be traced back to the Ancient Times (Plato, Heraclitus, Varro, etc.) and the eras and cultural trends to come, among which the most representative ones are The Enlightenment (Rousseau, Diderot, Du Marsais, Smith, etc.) and (Post-)romanticism (Grimm, Bopp, Curtius, Osthoff, Brugman).

Apart from these primary sources, the modern ones from the 20th century are also present (Vendryes, Martinet, Coșeriu, etc.). In his approach, Ionel Apostolatu does not only simply present the theories of his forerunners, but he also attempts to criticize or assimilate them, with the clear-cut purpose to build a system of his own meant to help him relevantly analyze Romanian language facts, especially those which had been (or still are) commonly placed by many specialists within the analogy framework.

All these preliminary bibliographical insights allowed the author to thoroughly define the domain of analogy and pay special attention at the end of the chapter to the Romanian contributions to theorizing or explaining some language facts by means

*Email address: *adrianchircu@yahoo.fr*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

of analogy (*3.2. A short survey on the reception of the concept of «analogy» in Romanian linguistics and the importance given to the phenomenon in the specialist literature*), whereby he attempts to reflect the way in which the 19th century Romanian scholars understand, explain and apply analogy in linguistics. Although the first occurrences of the term *analogy* in the Romanian context are not registered in the works of linguistics (but only in mathematics, philosophy, logics, pedagogy), the author still succeeds in grasping its technical uses.

The close examination of the Romanian grammar works from the middle of the 19th century (the so-called *Forty-Eight Era*) allows the Galati linguist to state that "the first occurrence of the term *analogy* bearing the linguistic technical meaning in the Romanian specialist literature is found in August Treboniu Laurian's *Tentamen Criticum*, the most subjective Romanian grammar, contaminated by etymologism, in which there is an attempt to make an ideal reconstruction of the Romanian language, in a form considered pure by the author" (p. 118).

Treboniu Laurian will be followed by a series of other Romanian linguists and philologists (Timotei Cipariu, Aron Pumnul, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Lambrior, Lazăr Șăineanu, Philippide, Sextil Pușcariu, Al. Graur), which made use of analogy to explain a certain form or regularization in the system of language. All these authors, along with their fundamental contributions, are mentioned by Ionel Apostolatu, who concludes the first chapter by stating that: "Romanian linguists proved to be quite interested in the analogy issue, avoiding any extremist attitudes, which occurred in the European linguistics during the 19th century (and even later), towards the effects of this phenomenon, many of them appreciating it in its proper value and attributing it an important role in the language creation and systematization process, as well as within the entire creative manifestations of the speaking individuals" (p. 141).

The second chapter (*The mechanism of analogy and its manifestations at different levels of Romanian language*) brings light to the way in which analogy (*„an analogical form represents, therefore, a form (re)built after the model of one or more forms, according to some determined rules"*) works within the Romanian language system, mainly insisting upon the effects of analogy as it works at different language levels: the phonetic one (the form *mîne* with an analogical *i* for the plural *mîine*); the morphological one (*soră – surori*, generating the plural *sore* "nurse" by means of analogy); the lexical one (nouns like *crîșmăriță* "innkeeper woman", *morăriță* "miller woman" functioned as models for other nouns such as *bancheriță* "banker woman", *barmaniță* „barmaid", etc.).

This chapter also includes some normative considerations, carefully discussed based on DOOM 2 (the second edition of *The Orthographic, Orthoepic and Morphological Dictionary* of Romanian language), which are intended to highlight the relationship established between the standard language norm and analogy, the latter also being responsible for "the establishment of some rules on the basis which the principles of the contemporary Romanian orthography function" (p. 170).

The third part of the study (*Analogy – the force mechanism of lexical creativity*) is entirely dedicated to the Romanian vocabulary, the most dynamic language section, wide open to multiple innovations caused by analogy. Perhaps, vocabulary is the only domain in contemporary Romanian where analogy controls and rules almost exclusively and where deviations and innovative creations alternate (see subchapter *2. Lexical analogy – between deviation and linguistic creativity*). To support his hypothesis, Ionel Apostolatu brings into discussion a series of current language facts (especially different derivative patterns, out of which we can mention the spread and function of the Romanian suffix *-(i)adă*: *baroniadă*, *dosariadă*, *mizeriadă*, etc.), which sustains the author's option for the theories taken into discussion in this chapter.

In the fourth chapter (*Analogy – a regularization factor in grammar*), Ionel Apostolatu makes both a diachronic and synchronic analysis of the way in which analogy functioned in the Romanian language along the time (from Latin to Old Romanian and also in modern times) and what consequences it had in stabilizing the grammatical system (be it nominal or verbal).

The "resettlement" of nominal and verbal inflections was caused by "the action of three categories of factors: phonetic changes, analogy and the tendency to change the synthetic forms with analytical ones" (p. 228). Although most of the aspects investigated (for example, the reduction of the number of noun declensions in Romanian—p. 235–242; innovations

or simplification of the verbal system—p. 256–288) had been interpreted before, from a different perspective, in specialist literature, the author has the merit of putting them in a different light, which helps him examine the phenomenon of analogy and adequately build up the chosen linguistic theory.

The fifth and last chapter (*Unsystematic manifestations of analogy*) focuses on the analysis of a series of linguistics phenomena closely related to the mechanism of analogy as functioning within the language system, along with contamination, hypercorrection and folk etymology, each of them being initially a sort of deviation from the language system, but with a strong presence in different periods or in different situations, a major role being undoubtedly played by the individual speaker, who, for various reasons, makes use (consciously or not) of mentioned phenomena. This final chapter offers us again a moderate theorizing and an objective selection of examples, which provide a pleasant reading and a rapid assimilation of information.

The concise *Conclusions* summarize the issues discussed by the author and points out the study's strength, which, in our opinion, will certainly become a true landmark for the description of language facts from past to present. We may say that we had in front of us a book full of linguistic lessons, with clear examples, easy to read and keep in mind. The details offered by the author were illustrative and the reasoning, sober and well-informed. We constantly noticed the author's desire to cover all aspects and get the most out of the ideas widespread in the specialist bibliography.

We believe that the Galati linguist's study will not remain without an echo in interpreting the Romanian language facts and that we are actually dealing with a mature philologist who knows how to filter the assimilated information and, when necessary, to critically analyse it. His book is undoubtedly a valuable one and will open up new paths of research in both theoretical and applied linguistics.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ionel Apostolatu, *Analogia – factor de organizare lexico-gramaticală. Cu privire la limba română*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013, 389 p.

Adrian Chircu*

Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș–Bolyai", Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, România

Cartea pe care Ionel Apostolatu a publicat-o la una dintre editurile clujene reprezentative era de mult timp aşteptată de către lingviştii români, deoarece aceştia se ghidau, în general, în interpretarea faptelor de limbă analogice, după lucrări teoretice mai vechi, apărute în străinătate, care nu dădeau prea mult seamă de limba română şi de specificul acesteia.

Fără îndoială, trebuie să recunoaştem, dintru început, că subiectul ales (lucrarea reprezintă o variantă prelucrată a tezei de doctorat, susținută la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, sub îndrumarea Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel) nu a fost uşor de gestionat, mai ales că implicarea specialiştilor români în lămurirea unor aspecte legate de analogie nu a fost întotdeauna constantă, suficientă şi eficientă.

Valorificînd, prin urmare, ideile vehiculate în studii de lingvistică teoretică, Ionel Apostolatu reuşeşte să ne ofere un studiu amplu, închegat şi bine ancorat în realitățile limbii române. De altfel, acesta ne avertizează, chiar în *Cuvîntul-înainte*, că îşi propune să abordeze analogia, într-o dublă perspectivă: *„pe de o parte, una teoretică, de clarificare şi de sistematizare a conceptului şi a termenului de analogie, luînd în discuție diferitele accepții care i s-au dat de-a lungul timpului în literatura de specialitate, cu toate controversele care au însoțit diversele interpretări ale acestui fenomen, iar, pe de altă parte, una demonstrativ-analitică, de evidențiere a modului de funcționare efectivă a analogiei în limba privită ca proces, cu aplicație asupra materialului limbii române"* (p. 9).

Cuvîntul-înainte (p. 9–16) are rolul de a limpezi unele temeri privitoare la analogie, anticipînd liniile directoare ale studiului şi oferindu-ne multiple repere investigative, inclusiv bibliografice. Cercetarea întreprinsă se înscrie pe direcția studiilor sintetice, care dau seamă de numeroase fapte de limbă mai greu de înțeles, în care sînt antrenate nu numai perspectivele diacronică şi sincronică, ci şi ştiința autorului de a selecta fapte de limbă elocvente.

Încă din primele pagini ale celui dintîi capitol (17–141), Ionel Apostolatu dovedeşte că stăpîneşte în profunzime subiectul tratat, iar incursiunile în istoria ideilor lingvistice îl ajută să-şi lămurească anumite aspecte referitoare la cadrul teoretic. Am remarcat, de altfel, şi numărul mare de cunoştințe de lingvistică generală şi de filozofia limbajului, care ajută la înțelegerea temei abordate. În viziunea autorului, fundamentele analogiei ar trebui căutate în Antichitate (Platon, Heraclit, Varro etc.) şi în epocile ori curentele culturale ce vor urma, dintre care se detaşează iluminismul (Rousseau, Diderot, Du Marsais, Smith etc.) şi (post)romantismul (Grimm, Bopp, Curtius, Osthoff, Brugman).

La aceste prime surse, se adaugă cele moderne din secolul al XX-lea (Vendryes, Martinet, Coşeriu etc.). În demersul său, Ionel Apostolatu nu se mulțumeşte doar să prezinte teoriile predecesorilor, ci încearcă să le critice ori să le asimileze, cu scopul vădit de a-şi construi un sistem care să-l ajute să analizeze pertinent fapte de limbă româneşti, care, după cum s-a precizat de nenumărate ori, s-au situat ori se situează sub semnul analogiei.

Toate aceste incursiuni bibliografice preliminare i-au permis să circumscrie cît mai bine fenomenul investigat şi să se oprească, la finele capitolului, asupra contribuțiilor româneşti la teoretizarea ori la explicarea unor fapte de limbă, pe baza analogiei (*3.2. Scurtă privire asupra receptării conceptului de «analogie» în lingvistica românească şi importanța acordată fenomenului în literatura de specialitate*), prin care încearcă să surprindă modul în care învățații din veacul al XIX-lea înțeleg, explică şi aplică analogia în lingvistică. Chiar dacă primele ocurențe ale termenului analogie, la noi, nu sînt atestate în lucrări cu caracter lingvistic (matematică, filozofie, logică, pedagogie), autorul întrevede totuşi care sînt accepțiunile aces-

* Adresă de corespondență: *adrianchircu@yahoo.fr*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

tuia.

Parcurgerea lucrărilor româneşti de gramatică din veacul paşoptist îi permit lingvistului gălăţean să afirme că, *„cu sensul tehnic din lingvistică, termenul analogie se întîlneşte pentru prima oară în literatura românească de specialitate la August Treboniu Laurian, în al său Tentamen Criticum, cea mai subiectivă gramatică a limbii române, contaminată de etimologism, în care se încearcă o reconstrucţie ideală a limbii române, în forma considerată pură de către autor..."* (p. 118).

Lui Treboniu Laurian îi vor urma şi alţi lingvişti şi filologi (Timotei Cipariu, Aron Pumnul, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Lambrior, Lazăr Şăineanu, Philippide, Sextil Puşcariu, Al. Graur), care au făcut apel la analogie, pentru a justifica o anumită formă ori regularizare în sistem, toţi amintiţi cu temeinicele lor contribuţii de către Ionel Apostolatu, care încheie primul capitol prin a afirma că *„lingviştii români s-au dovedit destul de ataşaţi de problema analogiei şi, fără a cădea în vreuna din atitudinile extremiste care s-au manifestat în lingvistica europeană din secolul al XIX-lea şi chiar de mai tîrziu, cu privire la efectele acestui fenomen, mulţi dintre ei au apreciat-o la justa ei valoare, rezervîndu-i un loc important în procesul de formare şi sistematizare a limbii, ca şi în ansamblul manifestărilor lingvistice creatoare ale indivizilor vorbitori"* (p. 141).

În cel de-al doilea capitol (*Mecanismul analogiei şi manifestările ei în diversele compartimente ale limbii române*), este atent observat modul în care analogia (*„o formă analogică reprezintă, aşadar, o formă (re)făcută după modelul uneia sau mai multor forme, conform unei reguli determinate"*) funcţionează în cadrul sistemului limbii române, insistîndu-se, în special, asupra efectelor acesteia, în diferitele compartimente ale limbii: fonetic (forma *mîne* cu *i* analogic, de la plural, *mîine*); morfologic (*soră – surori*, prin analogie pluralul *sore* 'infirmiere'); lexical (după substantive de tipul *crîşmăriţă*, *morăriţă* s-au format *bancheriţă*, *barmaniţă* etc.).

Tot în acest capitol, sînt avute în vedere şi aspecte de ordin normativ, atent discutate, pe baza DOOM 2, care au rolul de a evidenţia relaţia care se stabileşte între norma lingvistică şi analogie, cea care intervine *„în formularea unor reguli în baza cărora funcţionează principiile ortografiei limbii române actuale"* (p. 170).

A treia parte a studiului (*Analogia – mecanismul de forţă al creativităţii lexicale*) este dedicată exclusiv vocabularului limbii române, compartimentul cel mai dinamic al limbii, unde apar inovaţii multiple, pe baza analogiei. Probabil că, în româna contemporană, acesta este singurul compartiment în care analogia guvernează aproape exclusiv şi în care abaterile şi creaţiile alternează unele cu celelalte (vezi subcapitolul *2. Analogia lexicală – între abatere şi creaţie lingvistică*). În sprijinul ipotezei sale, sînt aduse în discuţie fapte de limbă actuale (în special, diferitele tipuri derivative, dintre care menţionăm răspîndirea şi funcţionarea sufixului *–(i)adă*: *baroniadă*, *dosariadă*, *mizeriadă* etc.), care justifică opţiunea autorului pentru discuţiile abordate în acest capitol.

În cel de-al IV-lea capitol (*Analogia – factor de regularizare gramaticală*), Ionel Apostolatu urmăreşte, diacronic şi sincronic, modul în care a funcţionat, în limba română, analogia de-a lungul vremii (de la latină la română, în limba română veche şi în epoca modernă) şi ce repercusiuni a avut aceasta în stabilizarea sistemului gramatical (nominal ori verbal).

Cauzele „reaşezării" flexiunilor nominale şi verbale au fost determinate de *„acţiunea a trei categorii de factori: transformările fonetice, analogia şi tendinţa trecerii de la formele sintetice la cele analitice"* (p. 228). Chiar dacă majoritatea aspectelor investigate (de pildă, reducerea declinărilor—p. 235–242; simplificarea ori inovaţiile din sistemul verbal—p. 256–288) au mai fost interpretate din diferite perspective, în paginile lucrărilor de specialitate, autorul are meritul de a le fi pus într-o altă lumină, care să-l ajute să observe fenomenul analogiei şi să-şi construiască adecvat teoria lingvistică aleasă.

Ultimul capitol, al V-lea (*Manifestări nesistematice ale analogiei*), este dedicat analizei unor fenomene strîns legate de funcţionarea analogiei în cadrul sistemului, precum contaminaţia, hipercorectitudinea şi etimologia populară, toate reprezentînd, iniţial, devieri de la sistemul limbii, însă care se manifestă pregnant în epoci diferite sau în situaţii diferite, un rol important avîndu-l, fără îndoială, vorbitorul, cel care, din diferite raţiuni, face apel (conştient sau nu) la fenomenele amintite. Şi în acest ultim capitol, am observat o teoretizare cumpătată şi o selectare obiectivă a exemplelor, ceea ce asigură o lectură plăcută şi o asimilare rapidă a informaţiei.

În succintele *Concluzii*, autorul sintetizează aspectele discutate şi relevă punctele forte ale lucrării, care vor reprezenta, cu certitudine, repere în descrierea faptelor de limbă de ieri şi de astăzi. Am avut

în fața noastră o carte plină de învățăminte lingvistice, ușor de citit, cu exemple clare, care se reține cu ușurință. Detalierile autorului au fost lămuritoare, iar argumentarea, sobră și doctă. Am remarcat, în permanență, dorința autorului de a acoperi toate aspectele și de a profita din plin de ideile răspîndite în bibliografia de specialitate.

Sîntem convinși că studiul lingvistului gălățean nu va rămîne fără ecou în interpretarea faptelor de limbă și că avem de-a face cu un filolog matur, care știe să filtreze informația asimilată și, atunci cînd e necesar, să o analizeze cu un ochi critic. Cartea este, fără îndoială, una valoroasă și va deschide noi căi de cercetare în domeniul lingvisticii teoretice ori în cel al lingvisticii aplicate.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Mircea Ciubotaru, *Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie*, Editura Demiurg Plus, Iași, 2013, 430 p.

Dinu Moscal*
"Alexandru Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. T. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

The present volume, signed by an author with a vocation to research, is a selective anthology of studies on toponymy and anthroponymy. It also includes a few papers on lexicography to which, at the end, three reviews are added out of which the first two ones represent a "prophylactic" action oriented against certain authors and the publication of volumes which do not even reach the level of mediocrity.

The reader may observe that a substantial part of the studies gathered here are based on a detailed research of the upper side of Bîrlad basin (cf. p. 8 and 283), carried out through both quite a professional fieldwork and a meticulous historical documentation, many historical arguments for establishing etymologies coming from the direct research of documents from archives. This is not random at all, but it illustrates how one may detect the etymology of a toponym, in some cases even of its corresponding lexeme. Thus, the author points out the fact that toponymy is a science which, beside linguistic data, requires knowledge in geography and history of the object under investigation. We shall exemplify this fact by the assessment made regarding the interpretation of a great linguist, namely Iorgu Iordan, with respect to the toponym *Valea Haosului*: "The passage contains various errors of interpretation, surprising for a linguist with a remarkable sense of language, but expected from a toponymist with no experience of direct investigation and little historical documentary research" (p. 276). The discussion of certain toponyms and their records in writing, occasionally, may seem too long, especially in controversial cases, but this choice is meant to illustrate the research method suitable for the historical and geographical setting of a toponym. As a matter of fact, the actual etymology of a toponym should not be limited to its linguistic etymology but, as far as possible, it should reveal the relation between the object designated by the anthroponymic etymon or the meaning of the lexical etymon and the object designated by the toponym. But this is possible only by means of historical documentation and enquiry. This is precisely the topic of the last study (since they follow a chronological order), "Ancheta directă și documentarea istorică – temelii ale cercetării toponimice" (p. 383–390), in which the author emphasizes the importance of these aspects. Another study of epistemological nature is "Toponimie și zoonimie. Observații metodologice și distincții etimologice" (p. 297–306), in which the author largely debates the possible ways of interpreting the toponymic series *La Ursoi / Ursoiul / Ursoaia*. Other observations made with respect to the research methodology of toponyms and anthroponyms, which appear in different case studies, refer to the interpretation of sources coming from related sciences. Among these we could mention notes on reading and transcribing names from Slavo-Romanian documents (p. 88–89), lexicographic methodology issues (p. 98, 279, 409–429), the acquisition of historical, geographical and archæological data in different cases (*Vlașca*, *Buda*, *Promoroacele*, *Movila lui Burcel*, *Tîrgul de Floci*).

*

As mentioned before, the studies do not follow a thematic order, but, in order to provide coherence to their presentation, they could be grouped—based on the main topic of the studies—into three general sections. The largest section would be that which is dedicated to toponymy, also including certain studies on vocabulary. Another section could be made up of studies on lexicography and etymology (notes on lexicographic and etymological issues are found in the previous section too). Finally, another section would be reserved strictly for anthroponymy (personal toponymy implies issues of anthroponymy).

The largest study on toponymy (p. 17–86) is a

*Email address: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

detailed historical account of oikonyms from the hydrographic basin of Rebricea stream (the upper side of Bîrlad basin). It is a comprehensive research of the history of these villages related to its owners (until the agrarian reform in 1864) which led to the establishment of almost all its names' etymology including their changes and of the etymology of several minor toponyms to which we could add the description of villages established by appropriation and of hamlets. The changes in the names of these villages and of their boundaries are summarized in a sketch and on the two maps annexed to the end of the study

The other studies on toponymy, including those with vocabulary concerns, mainly focus on etymology. It is noteworthy to mention the studies on *Buda*, *Promoroacele*, *Vlașca* and *Vlăsia*, *Tîrgul de Floci*, and the two studies on *Fălciu* which are remarkable for the difficulty of the problems raised by their etymology.

The toponym *Buda* and its etymon, the appellative *budă*, are discussed in two studies (p. 93–118, 119–124), in which the author establishes the meaning and etymology of the appellative, deriving it from the toponym, based on a careful documentation about places bearing this name. The author begins his endeavour by summarizing the previously formulated hypotheses regarding the appellative *budă* (p. 93–99), in which he detects certain methodology and interpretation errors found in important dictionaries, which register the incorrect meaning 'barrack', retained by geographers, toponymists and historians too, although the latter ones edited texts in which the toponyms *Buda*, appear. Thus the author reanalyses the documents on these exploit places or in which the toponym *Buda* appears and reaches the correct solution for the etymology of the appellative, giving the meaning 'place of potassium or nitre exploit' and implicitly the correct etymology of those *Buda* toponyms which have no anthroponymic root. The second part of the first study presents the history of these exploit places, especially of those on Moldavian territory, and then the toponyms *Buda* which have this etymon. There is also given a list of the toponyms which are believed to have no relation to the exploit of potassium or nitre (p. 112–113). In addition, the author takes into account the synonyms of *budă* (*cenușărie*, *hută*), which also led to certain correspondent toponyms. The second study dedicated to this subject matter, "Arheologie și toponimie. Despre numele de locuri *Buda* și *Cenușa / Cenușăria*" discusses issues of archæological interpretation of places bearing this name. In another article the author resumes the debate on the *budă* appellative, discussing the presumed derivative *budiște* and its correspondent anthroponyms *Buda*, *Budișteanu*, which includes the study in the third section mentioned above.

In the study "*Promoroacele*, o metaforă lexicală necunoscută în funcție toponimică" (p. 253–257), the author identifies the metaphorical meaning of the etymon by interpreting a text which explains how saltpetre has been extracted: the water resulted from washing the land rich in sodium nitrate was boiled in boilers, then sticks were introduced on which the saltpetre deposited. This process of "nitre crystal deposition on a stick during the manufacture of saltpetre" (p. 257) represents the figurative meaning of *promoroacă*. Although the text is not explicit in this respect, the given interpretation is sustained by the saltpetre exploit traces in the designated places (*La*) *Promoroace*.

A few studies are concerned with the etymology of the toponyms *Humulești*, *Movila Răbîiei*, *Movila lui Burcel*, *Podullung* and of two disappeared hermitages in Bîrlad Valley. In the study "*Humuleștii* – un model derivativ popular" (p. 269–273), the author examines the previously proposed etymologies after which, based on the documents which attest the presence of various families named *Humă* (certified soon after the founding of the village at the beginning of the eighteenth century), he identifies a derivative root *Humul*, unrecorded but sustained by several other oikonyms resulted from an old folk derivative model, in which the derivatives keep the article of the anthroponymic root as an interfix. In the study "Mobila Răbîiei. Cîteva precizări" (p. 333–337) the author contradicts the foregoing etymologies, some of them quite remote from reality, and he argues in favour of a Romanian toponym designating "a mound on the land ruled by a Răbîia". Another article of the same kind is "De la Vilnești la Movila lui Burcel. Observații onomastice și istorice" (p. 87–92), in which the author rectifies the incorrect reading of the name of Ivașco Vilna (not Venea), thus relating it to the village Vilnești on Telajna and establishing the etymology of the toponym *Movila lui Burcel* on the estate of Chircești, whose owners are descendents of Sima Purcel, who, in his turn, was a great-grandson

of Ivașco Vilna. Therefore the correct reading would be *Movila lui Purcel*, which does not confirm the folk etymology in the chronicle of Neculce. The annex at the end of the study depicts the genealogy of the Purcelești family, beginning with their ancestor, Ivașcu Vilna, up to the middle of the seventeenth century. In the study entited "*Podullung*. Un toponim din harta Moldovei a lui D. Cantemir" (p. 13–16) based on historical documents, the author claims the anthropological origin of the toponym which in 1746 is certified as *Podul Lungului*. Another study, "Două schituri dispărute de pe Valea Bîrladului" (p. 319–324) discusses the localization of Mera hermitage and the relation between Mănăstirea Buhăiescului hermitage and Poiana Olarului situated next to the former one. Thus, the localization of the hermitage was made taking into account this clearing, fact which contributes to the correct interpretation of the denotation *Larwe* / *Larve* found on German maps at the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth centuries, as a distortion of the name *Olaru*.

In the study "Lexic și toponimie din Moldova. Toponimie și zoonimie" (p. 289–295) the author gives etymological explanations for the toponyms *Podul Roș*, *Podul Verde*, *Tîrgul Cucului* and for the aboriginal *vlaștină*, whereas in "Reflexele ucr. *veža* în toponimia românească" (p. 205–212) the toponyms *Veja*, *Vejul* / *Văzul* and *Soveja* are discussed.

In four other studies the author treats certain difficult etymologies which are largely debated in discussions of linguists and of historians. In two cases the author manages to give a definitive solution, namely for *Vlașca* and *Vlăsia*, in one of the studies, and for *Tîrgul de Floci*, in the other one. The toponym *Fălciu*, which is the object of another study, presents serious difficulties regarding its etymological approach but this leads to an analysis based on complex linguistic arguments.

Given the historical significance of the name of the former county near the Danube, *Vlașca*, and the geographical interpretations of Vlăsie woods, the study "Revizuiri toponimice: *Vlașca* și *Vlăsia*" (p. 141–188) begins with an overview of the whole series of explanations and opinions formulated by historians, linguists and geographers regarding these two names. Up to the present day there exists a false etymology, proposed by historians and geographers, which is based on the homonymy with the *vlah* ethnonym (pl. *vlahi* / *vlași*). Thus, these toponyms are considered to be very old and it is believed that they represent evidence in favour of Romanians' continuous presence within the Romanian Plain. The whole history of these toponyms, sustained by a voluminous documentation, covers two-thirds of the study (p. 141–173). In this way the reader interested in this topic has at hand all the existing interpretations and arguments which oriented the author in his etymological approach. His findings are unquestionable: in none of these two cases, just like in case of no other territory populated by Romanians, the toponyms are derivatives of the ethnonym, but they have either an anthroponymic root, *Vlasie*, or an appellative root of Slavonic origin *vlașcă* 'wet, muddy place'.

Among these series of toponymic reviews there figures the study "Revizuiri toponimice: *Tîrgul (Orașul) de Floci*" (p. 189–203), in which the author gives an explanation of the etymology based on homonymy, with no other argument. As a matter of fact, the author sustains his demonstration by what we might call "reductio ad absurdum". Verifying all the arguments given in favour of the presumed etymon *floc* (*de lînă*), which cannot be sustained by scientific evidence, and based on analogy with other toponyms formed by direct plural, the author reaches the undoubtedly pertinent conclusion that the toponym derives from the anthroponym *Floc(e)a*, probably a nickname used with toponymic function.

The third study which may be included in this series is called "Revizuiri toponimice: *Fălciul*" (p. 213–230), though in this case we encounter quite a different issue. Just like in all the other cases, the author begins his demonstration by presenting the history of the existing etymologies (p. 213–222), which is a necessary step in any etymological endeavour. The anthroponymic origin of the toponym is sustained by historical documents. However, the historical documentation does not offer evidence of Romanian forms or contexts which would explain the phonetical changes from the *Falcin* anthroponym, attested in the same region, to the form *Fălcíi* / art. *Fălcíii*. The author discusses the hypothesis of a direct plural *Falcini*, which could have given the form *Fălcíi* by changing the voiced *n* into the palatal *ń* and afterwards into *i* within Romanian language. Lack of phonetic evidence, however, make the author consider it to derive from a suspended genitive of the anthroponym *Fălcea*, namely from *Fălcii* (< *Tîrgul*

Fălcii), which, due to a stress shift, became *Fălcíi*.

The author resumes this etymology in another study, "Fălciul – o controversă etimologică" (p. 307–318), which is actually a response to the observations and etymology proposed by Dragoș Moldovanu (a derivative of Old Ukrainian) who does not support the suspended genitive solution. The counter-arguments provided by Mircea Ciubotaru to these observations cannot be neglected, even though he occasionally inserts certain personal opinions into this highly scientific riposte. The lack of palatalization in case of other toponyms within the same series (*Bohotin*, *Miletin*, *Strahotin*, *Zeletin*) is considered to be an important argument which would object to the possibility of the derivation *Fălcinĭ* > *Fălcii*, However, it should be noted that their regime is different since all of them are primarily hydronyms, although some of them present oikonymic polarization too. It also should be pointed out that the suspended genitive solution is amended by its advocate himself; the explanation by means of stress shift makes it to be included in the category of hypotheses.

*

Several studies deal with vocabulary issues, in case of which the author establishes correct etymologies based on historical documentation. Here we could mention the appellatives *budă* (p. 135–140), *cămin*, *cămil* and *cămană* (p. 125–134), *șargă* (p. 278–280), *voz*, *vozarcă*, (*a*) *vozi*, *vozie* (p. 325–331) and the indigenous names for 'wet, muddy place' (alongside the toponymic correspondences) (p. 231–251). The semantic and etymological issues dealt with often lead the reader into a lost world revived by the author through historical documents, following the words' diffusion within the Balkans. It is remarkable, in this regard, the study "Note etimologice și semantice: *voz*, *vozarcă*, (*a*) *vozi*, *vozie*" (p. 325–331).

Onomastic issues often occur in studies which deal with personal toponyms, but they more frequently appear in two articles including lexical observations too: "Noi observații asupra apelativului *budă* și a numelor *Buda*, *Budișteși Budișteanu* (p. 135–140) and "Lexic și onomastică în centrul Moldovei" (p. 275–287), in which the author discusses toponyms deriving from anthroponyms by means of homonymy or paronymy with an appellative, which could lead to incorrect etymologies. We might observe that, in cases like the aboriginal name *sudol* (p. 286), it is hard to accept the argument of its absence, in earlier times, within areas in which it is not to be found in the present day. The same problem arises in the case of the appellative *șiștar* (p. 298) and the same observation can be made in case of the territorial diffusion of the aboriginal name *osoi* (p. 302, 304).

The study "Antroponimie, etnologie și istorie. Contribuții ale lui Petru Caraman" (p. 339–382) poate fi considerat prezentarea unei receptări critice a editării lucrării lui Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal*. The work is assessed in the light of the editor's (Ion H. Ciubotaru) introduction in which the merits of Petru Caraman are rather exaggerated. In order to offer a correct view on the contribution of Peter Caraman, Mircea Ciubotaru places his work in the European scientific context of antroponymic research of his time and relates it to the existing studies on this topic within Romanian territory. At the end of the study, the author makes a few remarks on how the work has been published.

*

The volume ends with three reviews. The first two ones are more like warnings for readers and a reprehensible act addressed to authors (Costea Marinoiu and Constantin Parascan). The author's rating as "scrap in all respects" (p. 391), fully justified in the first case, may be applied in the second case as well, merely qualified as a "failed research" (p. 409). The etymological explanations are not even fanciful, and the lack of knowledge of history and geography "scares the mind", says the chronicler. The reader's patience is challenged even by reading these reviews.

In the third review the author discusses several terminological and etymological issues and proposes solutions to a number of terms (49) found in the remarkable work of the Bessarabian linguist, Anatol Eremia, called *Dicționarul explicativ și etimologic de termeni geografici*, which are quite fruitful for the users of this dictionary.

*

The volume *Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie* gathers studies on onomastics, but the argumentation and investigations in such a field lead the author through several related domains (history, geography, Slavonic studies, archæology, genealogy, anthropology) whose historical and methodological meanders are skilfully crossed by means of excellent documentation which enable the author to give new and quite often conclusive interpretations.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Mircea Ciubotaru, *Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie*, Editura Demiurg Plus, Iași, 2013, 430 p.

Dinu Moscal*
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Str. T. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Volumul este o antologie selectivă de studii de toponimie și antroponimie, dar și cîteva de lexicografie, ale unui autor cu vocația cercetării, la care se adaugă, în final, trei recenzii, dintre care primele două reprezintă o acțiune „profilactică" îndreptată împotriva autorilor și a publicării de volume care nu ating nici măcar nivelul submediocrității.

Cititorul va observa că o mare parte din articolele adunate aici au la bază cercetarea în amănunt a bazinului superior al Bîrladului (cf. p. 8 și 283), atît printr-o anchetă de teren făcută cu profesionalism, cît și printr-o documentare istorică minuțioasă, multe dintre argumentele de ordin istoric pentru stabilirea etimologiilor venind din cercetarea directă a documentelor din arhive. Acest lucru nu este deloc întîmplător, ci ilustrează modul în care se poate detecta etimologia unui toponim, în anumite cazuri și a lexemului corespondent, autorul insistînd adesea asupra faptului că toponamastica este o știință în care, pe lîngă cunoștințele de ordin lingvistic, este absolut necesară cunoașterea geografică și istorică a obiectului supus cercetării. Exemplificăm acest fapt și prin aprecierea adusă unei interpretări a unui mare lingvist, și anume Iorgu Iordan, cu privire la toponimul *Valea Haosului*: „Pasajul conține numeroase erori de interpretare, surprinzătoare la un lingvist cu un simț al limbii remarcabil, dar de așteptat la un toponimist fără experiența anchetei directe și cu infime cercetări istorice documentare" (p. 276). Prezentarea atestărilor sau a discuțiilor existente în cazul unui toponim poate părea uneori prea lungă, îndeosebi în situațiile controversate, însă această alegere este menită ilustrării metodei de lucru adecvate pentru încadrarea istorică și geografică a unui toponim. De altfel, etimologia propriu-zisă a unui toponim nu se rezumă la etimologia lingvistică, ci ar trebui, atît cît este posibil, să arate legătura dintre desemnatul etimonului antroponimic sau semnificația etimonului lexical și desemnatul toponimului, iar acest lucru este posibil numai prin documentarea istorică și prin anchetă. Importanța acestor două aspecte face obiectul articolului final (deoarece ordinea lor este cea cronologică), „Ancheta directă și documentarea istorică – temelii ale cercetării toponimice" (p. 383–390). Un alt articol cu valoare epistemologică este „Toponimie și zoonimie. Observații metodologice și distincții etimologice" (p. 297–306), în care sînt prezentate în detaliu posibilitățile de interpretare ale seriei toponimice *La Ursoi* / *Ursoiul* / *Ursoaia*. Alte observații legate de metodologia cercetării toponimice și antroponimice, care apar în diversele studii de caz, se referă la interpretarea surselor provenite din științele conexe, dintre care amintim: lectura și transcrierea numelor din documentele slavo-române (p. 88–89), probleme de metodologie lexicografică (p. 98, 279, 409–429), preluarea informațiilor istorice, geografice și arheologice în diverse cazuri (*Vlașca*, *Buda*, *Promoroacele*, *Movila lui Burcel*, *Tîrgul de Floci*).

*

Așa cum s-a menționat deja, articolele nu urmează o ordine tematică, însă, pentru un plus de coerență a prezentării acestora, ele ar putea fi încadrate—pornind de la tema de bază a articolelor—în trei secțiuni generale, dintre care cea mai mare ar fi rezervată toponimiei, unde pot fi incluse și cele ce includ și probleme de lexic, urmată de articolele de lexicografie și etimologie (observații lexicografice și etimologice se regăsesc și în prima secțiune) și o secțiune de antroponimie strictă (toponima personală implică probleme de antroponimie).

Studiul de toponimie de cele mai mari dimensiuni (p. 17–86) este o prezentare detaliată din perspectivă istorică a oiconimelor din bazinul hidrografic al pîrîului Rebricea (bazinul superior al Bîrladului). Este vorba despre o cercetare exhaustivă a istoricului acestor sate în raport cu proprietarii lor (pînă

*Adresă de corespondență: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

la reforma agrară din 1864), ceea ce are ca rezultat stabilirea clară a etimologiei pentru aproape toate numele acestora și a schimbării lor, precum și a etimologiei multor toponime minore, la care se adaugă și prezentarea satelor înființate prin împroprietăriri și a cătunelor. Schimbările la nivelul numelui satelor și a hotarelor lor sînt prezentate în schița și în cele două hărți din anexele de la finalul acestui studiu.

Celelalte studii de toponimie, inclusiv cele ce includ probleme de lexic, au în vedere în primul rînd etimologia. Dintre acestea se remarcă, în ceea ce privește drumul către o etimologie dificil de găsit, articolele despre *Buda*, *Promoroacele*, *Vlașca* și *Vlăsia*, *Tîrgul de Floci*, iar în ceea ce privește gradul ridicat de dificultate, cele două articole despre *Fălciu*.

Toponimul *Buda* și etimonul său, apelativul *budă*, sînt tratate în două articole (p. 93–118, 119–124), prin care se ajunge le sensul și etimologia apelativului de la originea toponimului, pornindu-se de la o documentare atentă asupra locurilor ce poartă acest nume. După o prezentare a tuturor ipotezelor înaintate anterior în privința apelativului *budă* (p. 93–99), în care sînt detectate erorile de metodologie și interpretare din dicționarele de bază, ceea ce a condus la sensul impropriu de 'baracă', regăsit la geografi, la toponimiști și chiar la istorici, măcar că aceștia din urmă s-au ocupat de editarea textelor în care apar toponimele *Buda*, autorul reia analiza documentelor referitoare la aceste bude sau în care apare toponimul *Buda* și ajunge la soluția corectă a etimologiei apelativului, adică 'loc de exploatare a potasei sau a silitrei' și implicit a toponimelor *Buda*, care nu au o bază antroponimică. Partea a doua a primului articol prezintă istoricul acestor bude, în special de pe teritoriul Moldovei, și, în final, toponimele *Buda* cu acest etimon, după ce, în prealabil, este redată o listă cu toponimele care au fost identificate ca fiind lipsite de vreo legătură cu exploatarea de potasă sau silitră (p. 112–113). De asemenea sînt avute în vedere sinonimele pentru *budă* (*cenușărie*, *hută*), care au condus și la toponimele corespondente. Al doilea articol dedicat acestei problematici, intitulat „Arheologie și toponimie. Despre numele de locuri *Buda* și *Cenușa* / *Cenușăria*" discută problemele de interpretare ale arheologilor cu privire la locurile cu acest nume. Într-un alt articol autorul reia problema apelativului *budă*, adică a presupusului derivat *budiște* și a antroponimelor corespondente *Buda*, *Budișteanu*, ceea ce ar încadra acest articol în cea de-a treia secțiune propusă mai sus.

Articolul „*Promoroacele*, o metaforă lexicală necunoscută în funcție toponimică" (p. 253–257) identifică sensul metaforic al etimonului, prin interpretarea unui text care explică modul în care se extrăgea silitra: apa rezultată din spălarea pămîntului bogat în azotați de sodiu era fiartă în niște cazane, în care se introduceau apoi niște bețe, pe care se depunea silitra. Această „depunere de cristale de silitră pe un băț, în procesul de fabricare al salpetrului" (p. 257) este un sens figurat al cuvîntului *promoroacă*. Chiar dacă textul nu este explicit în acest sens, interpretarea este susținută de urmele exploatărilor de silitră din locurile numite (*La*) *Promoroace*.

Cîteva articole au în vedere etimologia toponimelor *Humulești*, *Movila Răbîiei*, *Movila lui Burcel*, *Podullung* și a două schituri dispărute de pe Valea Bîrladului. În „*Humuleștii* – un model derivativ popular" (p. 269–273) sînt examinate critic etimologiile propuse anterior, după care, pe baza documentelor care atestă prezența mai multor familii ce se numesc *Humă* (atestate la scurt timp după întemeierea satului la începutul secolului al XVIII-lea), se identifică o bază de derivare *Humul*, neatestată, dar care se confirmă prin existența unei serii de alte oiconime rezultate printr-un vechi model derivativ popular, în care derivatele păstrează ca interfix articolul bazei antroponimice. În „Mobila Răbîiei. Cîteva precizări" (p. 333–337) se infirmă etimologiile anterioare, unele chiar fanteziste, și se dau argumente edificatoare în favoarea unui toponim românesc, desemnînd „o movilă de pe pămîntul stăpînit de un Răbîia". Un alt articol de aceeași factură este și „De la Vilnești la Movila lui Burcel. Observații onomastice și istorice" (p. 87–92), în care este corectată lectura greșită a numelui lui Ivașco Vilna (nu Venea), astfel făcîndu-se și legătura cu satul Vilnești, de pe Telajna, precum și etimologia toponimului *Movila lui Burcel* din hotarul moșiei Chircești, ai cărei proprietari sînt urmași ai lui Sima Purcel, la rîndul său, strănepot al lui Ivașco Vilna. Prin urmare este vorba despre *Movila lui Purcel*, ceea ce nu confirmă etimologia populară din cronica lui Neculce. Anexa de la finalul articolului redă arborele genealogic al neamului Purceleștilor, începînd cu strămoșul lor, Ivașcu Vilna, pînă spre jumătatea secolului al XVII-lea. În „*Podullung*. Un toponim din harta Moldovei a lui D. Cantemir" (p. 13–16) este argumentată prin documete istorice origina sa antroponimică, atestat la 1746 ca *Podul*

Lungului. În articolul „Două schituri dispărute de pe Valea Bîrladului" (p. 319–324) se discută localizarea Schitului Mera și relația dintre schitul Mănăstirii Buhăiescului și Poiana Olarului, aflată lîngă schit, care a condus la o localizare a schitului în funcție de această poiană, fapt care ajută la interpretarea corectă a notației *Larwe* / *Larve* din hărțile germane de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ca deformare a numelui *Olaru*.

În „Lexic și toponimie din Moldova. Toponimie și zoonimie" (p. 289–295) sînt date explicațiile etimologice pentru toponimele *Podul Roș*, *Podul Verde*, *Tîrgul Cucului* și pentru entopicul *vlaștină*, iar în „Reflexele ucr. *veža* în toponimia românească" (p. 205–212) sînt discutate toponimele *Veja*, *Vejul* / *Văzul* și *Soveja*.

Patru studii abordează etimologii dificile, cu un trecut bogat în discuțiile lingviștilor și ale istoricilor. În două cazuri, autorul reușește să dea o rezolvare definitivă: pentru *Vlașca* și *Vlăsia*, în unul dintre studii, și, într-un alt studiu, pentru *Tîrgul de Floci*. Toponimul *Fălciu*, la care autorul revine și într-un al doilea articol, prezintă dificultăți majore în demersul etimologic, însă tocmai acest lucru are ca rezultat o analiză bazată pe argumente lingvistice complexe.

Avînd în vedere importanța dată de istorici numelui fostului județ de lîngă Dunăre, *Vlașca*, și interpretarea dată de geografi pădurii Vlăsiei, studiul „Revizuiri toponimice: *Vlașca* și *Vlăsia*" (p. 141–188) nu putea să înceapă altfel decît cu o prezentare a întregului șir de explicații și păreri ale istoricilor, ale lingviștilor și ale geografilor cu privire la aceste două nume. Pînă astăzi circulă o falsă etimologie, pusă în circulație de istorici și de geografi, bazată pe omonimia cu etnonimul *vlah* (pl. *vlahi* / *vlași*), și anume că ar fi vorba despre toponime foarte vechi, ce devin astfel probe ale prezenței continue a românilor în Cîmpia Română. Întregul storic al acestor toponime, cu o bogată documentare, se întinde pe două treimi din paginile articolului (p. 141–173), astfel încît cititorul interesat are în față toate interpretările și argumentele puse în circulație atunci cînd autorul își începe demersul în vederea stabilirii etimologiei corecte, care conduce la un rezultat indubitabil: în ambele cazuri, precum și în toate celelalte de pe teritoriile locuite de români, nu poate fi vorba despre un derivat etnonimic, ci au fie o bază antroponimică (*Vlasie*), fie apelativul de origine slavă *vlașcă* 'loc umed, mlăștinos'.

Din această serie a revizuirilor toponimice face parte și studiul „Revizuiri toponimice: *Tîrgul (Orașul) de Floci*" (p. 189–203), de asemenea cu o explicație a etimologiei bazată pe o omonimie, fără nici un alt argument, fapt probat de autor printr-o demonstrație pe care am putea-o numi „prin reducere la absurd". Prin verificarea tuturor argumentelor pentru un presupus etimon *floc* (*de lînă*), care nu pot fi nicidecum susținute prin argumente științifice, și pe baza analogiei cu alte toponime formate prin plural direct, se ajunge la concluzia absolut pertinentă că este vorba despre un antroponim *Floc(e)a*, probabil o poreclă, în funcție toponimică.

Al treilea studiu din acestă serie este „Revizuiri toponimice: *Fălciul*" (p. 213–230), însă aici problematica este de o cu totul altă natură. Ca și în toate celelalte cazuri, întîi este prezentat istoricul etimologiilor propuse (p. 213–222), o etapă necesară în orice discuție etimologică. Originea antroponimică a toponimului este argumentată prin documentele istorice. Documentarea istorică nu aduce însă forme românești sau contexte care să favorizeze explicațiile de ordin fonetic pentru trecerea de la un antroponim cu atestare în aceeași zonă, *Falcin*, la forma *Fălcíi* / art. *Fălcíii*. Este discutată ipoteza unui plural direct *Falcini*, care să ajungă la forma *Fălcíi* prin evoluția sonantei *n* la palatala *ń* și apoi la *i* pe terenul limbii române, însă lipsa argumentelor de ordin fonetic îl fac pe autor să recurgă la evoluția la un genitiv suspendat a antroponimului *Fălcea*, și anume *Fălcii* (< *Tîrgul Fălcii*), care să ajungă prin schimbare de accent la *Fălcíi*.

Autorul revine la această etimologie într-un nou articol, „Fălciul – o controversă etimologică" (p. 307–318), care este de fapt un răspuns la observațiile și la etimologia propusă de Dragoș Moldovanu (de la un derivat vechi ucrainean), care nu acceptă soluția genitivului suspendat. Contraargumentele aduse de Mircea Ciubotaru acestor observații nu pot fi neglijate, chiar dacă uneori par să apară și unele accente personale în acest răspuns de înaltă ținută științifică. Lipsa palatalizării în cazul celorlalte toponime din aceeași serie (*Bohotin*, *Miletin*, *Strahotin*, *Zeletin*) este considerată un argument important care ar infirma posibilitatea evoluției *Fălcinĭ* > *Fălciĭ*, însă trebuie remarcat că regimul lor este diferit, toate fiind în primul rînd hidronime, chiar dacă unele au și polarizări oiconimice. Trebuie reținut faptul că soluția genitivului suspendat este amendată de însuși susți-

nătorul ei, schimbarea de accent obligînd la trecerea ei în categoria ipotezelor.

*

Cîteva articole abordează probleme de lexic, unde autorul ajunge la etimologii sigure, cu o argumentație bazată întotdeauna pe documentarea istorică. Este vorba despre apelativele *budă* (p. 135–140), *cămin*, *cămil* și *cămană* (p. 125–134), *șargă* (p. 278–280), *voz*, *vozarcă*, (*a*) *vozi*, *vozie* (p. 325–331) și entopicele pentru 'loc umed, mlăștinos' (alături de reflexele din toponimie) (p. 231–251). Problemele de semantică și de etimologie conduc adesea cititorul într-o lume dispărută, pe care autorul o readuce la viață prin documentele istorice și urmărind circulația cuvintelor în spațiul balcanic. În acest sens se remarcă articolul „Note etimologice și semantice: *voz*, *vozarcă*, (*a*) *vozi*, *vozie*" (p. 325–331).

Problemele de onomastică apar adesea și în studiile în care sînt tratate toponime personale, însă apar mai pregnant în două articole în care apar și observații lexicale: „Noi observații asupra apelativului *budă* și a numelor *Buda*, *Budișe* și *Budișteanu* (p. 135–140) și „Lexic și onomastică în centrul Moldovei" (p. 275–287), unde sînt discutate toponime cu originea într-un antroponim omonim sau paronim cu un apelativ, ceea ce ar putea conduce la etimologii incorecte. Se poate face observația că, în cazuri precum cel al entopicului *sudol* (p. 286), este greu de acceptat argumentul absenței sale în trecut într-o arie în care lipsește astăzi. Aceeași problemă apare și în cazul apelativului *șiștar* (p. 298). Aceeași observație este valabilă și în cazul ariei de răspîndire a entopicului *osoi* (p. 302, 304).

„Antroponimie, etnologie și istorie. Contribuții ale lui Petru Caraman" (p. 339–382) poate fi considerat prezentarea unei receptări critice a editării lucrării lui Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal*. Lucrarea este abordată mai degrabă prin prisma introducerii editorului (Ion H. Ciubotaru), în care meritele lui Petru Caraman sînt supradimensionate. Pentru o viziune corectă asupra contribuției lui Petru Caraman, Mircea Ciubotaru încadrează opera sa în contextul științific european al domeniului antroponimiei din momentul respectiv și o raportează la studiile existente în spațiul românesc. La final sînt făcute și cîteva observații referitoare la modul în care este editată lucrarea.

*

În finalul volumului sînt adăugate trei recenzii. Primele două sînt mai degrabă niște avertizări pentru cititori și un act reprobator pentru autori (Costea Marinoiu și Constantin Parascan). Calificativul de „rebut din toate punctele de vedere" (p. 391) pe deplin îndreptățit în primul caz, dar ar putea fi aplicat cu ușurință și în al doilea caz, calificat doar ca o „cercetare ratată" (p. 409). Explicațiile etimologice nu sînt nici măcar fanteziste, iar la lipsa cunoștințelor de istorie și geografie „se sparie gîndul", cum spune cronicarul. Răbdarea cititorului este pusă la încercare și numai la parcurgerea acestor recenzii.

În cea de-a treia recenzie sînt abordate cîteva probleme terminologice și etimologice și sînt propuse soluții pentru o serie de termeni (49) din valoroasa lucrare a lingvistului basarabean Anatol Eremia, *Dicționarul explicativ și etimologic de termeni geografici*, binevenite pentru utilizatorii acestui dicționar.

*

Cercetări de onomastică. Metodă și etimologie adună articole de onomastică, însă argumentația și investigațiile într-un astfel de domeniu îl conduc pe autorul lor prin multele domenii conexe (istorie, geografie, slavistică, arheologie, genealogie, antropologie), ale căror meandre în plan istoric și metodologic le străbate cu măiestrie, sprijinindu-se întotdeauna pe o excelentă documentare, ajungînd la interpretări noi și foarte adesea definitive.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Nicolae Saramandu & Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, Editura Universitară, București, 2013, 232 p.

Dinu Moscal*
"Alexandru Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. T. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

The authors, dialectologists with solid researches in South-Danubian Romanity, in the present volume offer a general outline of the history of Romanian dialectology and of Romanian dialects. The book's actual contribution consists in the description of the Romanian dialects spoken south of the Danube and, as indicated in the title, it resumes certain previously published individual studies.

In the first part of the volume (p. 17–99), unmarked as such in the book, the authors give a general account of the domain of dialectology, specifying the subject matter, methods and research directions of Romance and Romanian dialectology, also describing the atlases of Romanian dialects, which give a notable propaedeutic value to this section of the work. As the science of language variation, dialectology is presented beside its related linguistic sciences, also pointing out the essential characteristics of its subject matter (the territorial linguistic units), especially with reference to the folk variety, and the methods of delineation of those regions which conform with this quality compared to the transition areas between them. The authors describe the methods of dialectal linguistic data's collection, presentation and interpretation.

They also present the linguistic geography researches carried out within Romanian territory, beginning with the anticipatory activity of Hasdeu and continuing with Gustav Weigand, who made the first linguistic atlas of Romanian language, and with the description of the two subsequent series: *Atlasul lingvistic român*, elaborated by the Romanian Language Museum of Cluj, under the leadership of Sextil Pușcariu, and *Noul atlas lingvistic român*, series led by Emil Petrovici. It is also summarized (p. 49) the special case of *Atlasului lingvistic moldovenesc* (1968–1972).

South-Danubian dialectology is presented separately (p. 49–65), despite the fact that the first results appear in the last two series presented above, with the specification that the results for the latter series were only partially made use of by the coordinator (Nicolae Saramandu). Unlike the commentary on Daco-Romanian dialect, in the case of the dialects spoken south of the Danube we encounter a critical analysis sustained by examples, which is naturally due to the fact that the authors are specialized in this field. Thus, comparisons are drawn between different dialects, subdialectal regions or contact areas with the neighbouring languages are identified and observations are made regarding the dialectal data's method of interpretation and record (cf. the interpretation of the form *káțauă* in the Megleno-Romanian dialect as "aromunische Tendenz", p. 58). The critical assessments made with respect to some aspects from papers on South-Danubian dialectology is corroborated by one of the authors' (Nicolae Saramandru) work which is currently in preparation but whose presentation (p. 61–65) induces high expectations for any reader interested in this domain.

The last two chapters of this first part (p. 66–99) are dedicated to spatial linguistics illustrated in case of Romanian language by presenting the results obtained for 'godmother' ("woman who baptizes the child") and for 'clover' in Romance territory which are based on one of the authors' (Manuela Nevaci) earlier research. Some abbreviations are missing from the afferent section of the work's beginning. Discussing the issue of motivational maps and of the common mentality, the authors seek to clarify the linguistic sign's motivation. Although a distinction is made between internal motivation (i.e. between the signifier and the signified) and the motivation of the referent (p. 84–86), the discussion does not clarify the relation between the two entities of the linguistic sign and the referent between which there is another

*Email address: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

type of motivation. In addition, the redesignation in several Romance languages and in English of the grain's ear by terms with the meaning 'head' instead of the initial Indo-European terms with the meaning 'sharp' (p. 86, see also p. 98, where "transparent" and "motivated" are associated) is considered to be a "remotivation". Naturally, such oscillations do not decrease the least the value of the anthropological-cultural explanations and information regarding the motivational analysis of examples from Romanian, Romance or Indo-European areas.

The second part of the volume (p. 100–213) is dedicated to Romanian dialects. It begins with a brief history of Romanian language and of its dialects (p. 100–107), followed by a synoptic description of Daco-Romanian dialect (p. 108–129) and by a more detailed presentation of the dialects spoken south of the Danube (p. 130–188) and it ends with placing Romanian dialects in the context of the Balkans (p. 189–213).

The researches in Daco-Romanian dialects are chronologically presented, pointing out the two main directions regarding its subunits' delimitation: the first direction, initiated by H. Tiktin, later adopted by M. Gaster and G. Weigand and ultimately concluded by E. Petrovici, also sustained by some additional contribution made by R. Todoran, which led to the now classical delimitation of five subdialects and the second direction, intuited by M. Gaster and first demonstrated by A. Philippide, also sustained by S. Pușcariu and then by I. Gheție, based on the analysis of typical and atypical characteristics, and recommended by Em. Vasiliu, which distinguishes only two subdialectal areas (the "Banato-Transcarpathian" and the "Muntenian" subdivision respectively, as Philippide denotes them, or the southeastern and northwestern areas, as Gheție proposed). In their synthesis of Daco-Romanian dialect the authors adhere to this latter division (p. 116–129).

The most substantial part of the volume is dedicated to South-Danubian dialects. The authors notice that, although a global research of these dialects is yet to be made, there exists a unity of research method and that the following step to be made in this field would be the study of these idioms (subdialects) and their comparative study thereof. In case of each subdialect the authors clearly identify the areas where it is spoken and the number of its speakers, also distinguishing its main peculiarities, especially in the case of the Aromanian dialect. A map of this account would have been fruitful though. The authors claim that South-Danubian dialects serve as a link to western Romanity (p. 135). It also should be noted that, according to historical tradition, *Vlașca*, the name of a former county, is still considered to be a derivative of the *vlah* patronym, although things have never been really clarified. Regarding this issue we might take into account the study of Mircea Ciubotaru, entitled *Revizuiri toponimice: Vlașca și Vlăsia*, published in 2000.

All South-Danubian dialects are discussed on each linguistic level, pointing out the similarities and differences between them or, in some cases, between these and Daco-Romanian dialects. A real contribution is made with respect to Slavonic influence, especially Macedonian and Bulgarian, on Megleno-Romanian in term of the verbal aspect borrowing, a feature discussed so far only in case of Istro-Romanian dialect (p. 149–153). On the lexical level the authors pay attention to Latin terminology which is not found in Daco-Romanian (p. 153–154) and to the Megleno-Romanian vocabulary which is more extensively analyzed (p. 155–165). In another chapter the authors discuss the Aromanian dialect spoken by immigrants in Dobrogea (p. 166–188). The last chapter (p. 189–213) is dedicated to the relations between Romanian dialects and Albanian language and to the controversial issue of the Balkans' linguistic unity.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Nicolae Saramandu & Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, Editura Universitară, București, 2013, 232 p.

Dinu Moscal*

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Str. T. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Autorii, dialectologi cu cercetări temeinice în domeniul românității sud-dunărene, oferă în acest volum o prezentare sintetică a istoriei dialectologiei românești și a dialectelor limbii române, contribuția propriu-zisă constînd în prezentarea dialectelor sud-dunărene, care, așa cum o indică autorii prin titlu, reprezintă o reluare a unor studii publicate individual anterior.

În prima parte a lucrării (p. 17–99), neidentificată ca atare în volum, este prezentat domeniul dialectologiei în general, adică obiectul de studiu, metodele și direcțiile de cercetare în dialectologia românească și romanică, precum și atlasele dialectelor limbii române, ceea ce-i conferă și o valoare pronunțat propedeutică. În calitate de știință a variației lingvistice, dialectologia este prezentată în raport cu științele lingvistice conexe, relevînd, totodată, particularitățile esențiale ale obiectului său de studiu (unitățile lingvistice teritoriale), îndeosebi prin raportarea la limba populară, și metodele de delimitare a zonelor ce îndeplinesc această calitate față de zonele de tranziție dintre acestea. Sînt prezentate metodele de culegere, de prezentare și de interpretare a materialului dialectal.

Sînt prezentate cercetările de geografie lingvistică din spațiul românesc, începînd cu activitatea anticipatoare a lui Hasdeu, continuînd cu Gustav Weigand, care a dat primul atlas lingvistic al limbii române, și cu prezentarea pe volume a următoarelor două serii: *Atlasul lingvistic român*, elaborat în cadrul Muzeului limbii române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu, și *Noul atlas lingvistic român*, serie condusă de Emil Petrovici. De asemenea, este prezentat pe scurt (p. 49) cazul special al *Atlasului lingvistic moldovenesc* (1968–1972).

Dialectologia sud-dunăreană este prezentată separat (p. 49–65), chiar dacă primele rezultate apar în cadrul ultimelor două serii prezentate mai sus, cu specificarea că rezultatele pentru ultima serie au fost valorificate doar parțial de către coordonator (Nicolae Saramandu). Spre deosebire de prezentarea dialectului daco-român, în cazul dialectelor sud-dunărene avem parte de aprecieri critice, sprijinite prin exemple, fapt datorat, desigur, specializării autorilor în acest domeniu. Astfel, sînt făcute comparații între dialecte, se identifică zone subdialectale sau de contact cu limbile învecinate, precum și observații asupra metodei de interpretare și de notare a materialului dialectal (cf. interpretarea ca „aromunische Tendenz" a formei *kâțauă* din dialectul meglen, p. 58). Un suport al criticilor aduse unor aspecte din lucrările de dialectologie sud-dunăreană este lucrarea în curs de redactare a unuia dintre autori (Nicolae Saramandu), a cărei prezentare (p. 61–65) induce așteptări de înalt nivel pentru orice cititor interesat în domeniu.

Ultimele două capitole ale acestei prime părți (p. 66–99) sînt dedicate lingvisticii spațiale, ilustrată în cazul limbii române prin prezentarea rezultatelor pentru 'cumătră' („femeia care botează copilul"), și a rezultatelor pentru 'trifoi' pentru spațiul romanic, pe baza unor cercetări mai vechi ale unuia dintre autori (Manuela Nevaci). Cîteva abrevieri lipsesc din secțiunea aferentă de la începutul volumului. Discutînd problema hărților motivaționale și a mentalului comun, autorii încearcă să clarifice aspectul motivării semnului lingvistic. Deși se face o distincție între motivarea internă (între semnificant și semnificat) și cea legată de referent (p. 84–86), discuția nu clarifică acest al doilea raport, adică între care dintre cele două entități ale semnului lingvistic și referent se stabilește această a altă motivare. În plus, se consideră a fi o „remotivare" redenumirea în cîteva limbi romanice și în engleză a spicului cerealelor prin termeni cu sensul de 'cap, căpușor' în locul termenilor inițiali din indo-europeană cu sensul de 'ascuțit' (p. 86, cf.

*Adresă de corespondență: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

și p. 98, unde există o asociere între „transparent" și „motivat"). Desigur, astfel de oscilații nu scade cu nimic valoarea explicațiilor și a informațiilor din zona antropologic-culturală în analiza motivațională a exemplelor din spațiul românesc, romanic sau indo-european.

Partea a doua a volumului (p. 100–213) este dedicată prezentării dialectelor limbii române, începînd cu un scurt istoric al limbii române și al dialectelor sale (p. 100–107), continuînd cu o descriere sintetică a dialectului dacoromân (p. 108–129) și cu o descriere mai detaliată a dialectelor sud-dunărene (p. 130–188) și încheind cu o raportare a dialectelor române la contextul balcanic (p. 189–213).

Cercetările dialectului dacoromân sînt expuse cronologic, evidențiindu-se cele două direcții de delimitare a subunităților sale: prima direcție, dată de H. Tiktin, continuată de M. Gaster și G. Weigand și definitivată de E. Petrovici și susținută prin contribuțiile suplimentare ale lui R. Todoran, care conduce la împărțirea în cinci subdialecte, devenită clasică, și a doua direcție, intuită de M. Gaster, demonstrată întîi de A. Philippide, susținută de S. Pușcariu și apoi de I. Gheție pe baza analizei trăsăturilor tipice și a celor atipice și reconfirmată de Em. Vasiliu, prin care se disting doar două arii subdialectale („ramura banato-transcarpatină" și „ramura muntenească", la Philippide, sau aria sud-estică și aria nord-vestică la Gheție). Autorii aderă la această din urmă împărțire în prezentarea sintetică a dialectului dacoromân (p. 116–129).

Partea cea mai consistentă a lucrării este dedicată dialectelor sud-dunărene. Autorii constată că, deși nu există încă o cercetare globală a acestora, există o unitate de metodă, și că următorul pas în această zonă ar fi trecerea la studiul graiurilor (subdialectelor) și la studiul comparativ al acestora. Sînt identificate în mod clar zonele și numărul de vorbitori pentru fiecare subdialect precum și principalele diferențe la nivelul acestora, în special la nivelul dialectului aromân. O hartă ar fi adus un plus acestei prezentări. Opinia autorilor este că dialectele sud-dunărene ar reprezenta o verigă de legătură cu romanitatea occidentală (p. 135). Trebuie remarcat încă un fapt, și anume că *Vlașca*, numele unui fost județ, încă este considerat, conform unei tradiții date de istorici, un derivat de la patrionimul *vlah*, deși lucrurile nu au fost niciodată foarte clare. În acest sens, se poate avea în vedere articolul lui Mircea Ciubotaru, „Revizuiri toponimice: Vlașca și Vlăsia", apărut în anul 2000.

Prezentarea propriu-zisă a dialectelor sud-dunărene este făcută la fiecare nivel lingvistic pentru fiecare dialect, relevîndu-se asemănări și deosebiri între acestea sau, în unele cazuri, cu subdialecte dacoromâne. O contribuție nouă o reprezintă analiza influenței slave, în special macedoneana și bulgara, prin împrumutul aspectului verbal în meglenoromână, trăsătură discutată pînă acum numai cu privire la dialectul istroromân (p. 149–153). La nivelul lexical se pune accent pe prezența termanilor latinești care nu apar în dacoromână (p. 153–154) și pe o prezentare mai detaliată a lexicului meglenoromân (p. 155–165). Într-un alt capitol este prezentat dialectul aromân vorbit de aromânii imigrați în Dobrogea (p. 166–188). În ultimul capitol (p. 189–213) sînt discutate raporturile dialectelor române cu albaneza și problematica controversatei uniuni lingvistice balcanice.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Perspective asupra textului și discursului religios, volum îngrijit de Ioan Milică, Emanuel Gafton și Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2013, 346 p.

Enikő Pál*

Faculty of Economic and Human Sciences, Sapientia University, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, Romania

Issuing the volume *Perspective asupra textului și discursului religios*, published in 2013 by Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" of Iași, meant a significant event for the scientific community reunited under the auspices of the National Conference "Text și discurs religios". Ever since its initiation, this scientific event has enticed (and it still attracts) scientists from various university and cultural centres of the country, establishing a space of debate open to those "concerned with religious text and discourse analysis, carried out synchronically and diachronically, from linguistic, rhetoric, literary, theological, philosophical, historical perspective". Held yearly, the Conference has gained more and more vigour and it established a real tradition passed on till present day.

The present volume edited by Ioan Milică, Emanuel Gafton and Sorin Guia is part of the collection "Text și discurs religios", an annually issued publication. The edition of this volume was stimulated by an anniversary occasion—the celebration of the previous five editions of the Conference (2008–2012) and of the five conference volumes (2009–2013). Thus, the volume *Perspective...* is meant to pay tribute to participants of the Conference and to the whole scientific community concerned with the issues debated on during these conferences, say the editors in the Preface (*Cuvînt înainte*, p. 8).

The anniversary volume gathers studies published in the previous five volumes of the Conference in which religious text and discourse are discussed from various perspectives. The 25 articles included in this volume are written by renowned scientists and / or expert researchers soon to be acknowledged. The selection criteria taken into account when proceeding the volume are presented in the Preface (*Cuvînt înainte*). Thus, "the selection of studies belongs to the editors and it was made so as to cover most of the issues discussed with interest during the Conference, also taking into account how participants related to the discussion of these issues" (p. 8).

The papers selected for re-edition cover a wide range of scientific fields including Bible studies, translation, rhetoric, pragmatics, stylistics, also coming into contact with areas like history, philosophy or art. As a matter of fact, the studies of the volume may be grouped into five unequal sections: *Greeting Speeches*; *The history of the word*; *Translation of the sacred text*; *Rhetoric of religious discourse* and *Literature and sacredness*[1]. The first section contains opening and welcome speeches held in various foregoing editions of the Conference. The second section was once an independent session of the Conference's first edition which subsequently was disbanded and incorporated in other thematic fields. Finally, the last three sections represent constant sessions of the Conference which basically cover its thematic concerns[2].

The anniversary volume resumes three *Greeting Speeches* published in the preceding editions of the publication "Text și discurs religios": *Ethos, Pathos și Logos în textul predicii*, communication held by Rodica Zafiu (no. 2/2010), in which the linguist discusses the means of persuasion in contemporary sermons; *Text și imagine în vechea civilizație a românilor*, by Răzvan Theodorescu (din nr. 3/2011), in which the author insists on the fundamental cultural

*Email address: *enikopaldr@gmail.com*.

[1]The mentioned grouping of the studies follows the structure of the volumes 2008–2012 (see the titles in Romanian: *Cuvinte de întîmpinare*; *Istoria cuvîntului*; *Traducerea textului sacru*; *Retorica discursului religios* and *Literatura și sacrul*). Unlike the previous editions, in the anniversary volume the studies succeed one another, without any particular segmentation.

[2]At the end of each study there are indicated the volume number, year of publication and pages from where it was reproduced. Some of the studies proposed for a second edition were published, at first, in other languages than Romanian (in French—see the papers of A. Chirilă & G. B. Țâra, of S. Ispas, of Gh. Chivu—or in English—those written by Al. Mihăilă and by I. Milică).

© 2015 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

parallelism between writing and perception and on the epochs, in old Romanian civilization, of relating visuality to text; and *Scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi românești*, by Gheorghe Chivu (din nr. 4/2012), in which the author argues that religious writing has become a parallel variety of literary writing, an example of continuity and stability, a remarkable source of inspiration and of stylistic means, a rhetoric model often appreciated by refined writers.

From the section *History of the word*, included in the first volume of the Conference, the editors carefully selected and reproduced four studies: *Adevărul, între cuvîntul biblic și cuvîntul poetic*, signed by the late Dumitru Irimia; *Discursul religios, model și normă de exprimare îngrijită în epoca veche*, by Vasile D. Țâra; *Eshatologie și secularizare în straie postmoderne*, by Gheorghe Manolache and *Discursul profetic între voința lui Dumnezeu și voia poporului*, by Lucian Farcaș. These papers are of great value due to the fact that they provide relevant information related to the domains of lexicology, semiotics and philosophy of language, of history of language and stylistics.

Nine studies could be included in the section *Translation of the sacred text*. These are the following: *Finalitatea textelor slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc*, written by Dragoș Moldovanu; *Biblia de la 1688. Aspecte ale traducerii*, by Alexandru Gafton; *Două ipostaze ale libertății traducătorului biblic: sinonimizare și pia interpretatio. Studiu de caz: vechile traduceri românești ale cărților 1 și 2 Regi (Ms. 45 și Biblia de la 1688)*, by Adrian Muraru; *Opțiuni și constrîngeri lexico-semantice în traducerile textului biblic*, by Adina Chirilă and George Bogdan Țâra; *Lecțiuni controversate în Sfînta Scriptură*, by Dionisie Constantin Pîrvuloiu; *Aspecte ale traducerii la Dosoftei*, by Mădălina Andronic-Ungureanu; *Elemente biblice în inscripțiile funerare în limba latină din țările române (1300–1800)*, by Doina Filimon Doroftei; *Retorica judecății divine în Scriptura ebraică*, by Cătălin Vatamanu and *„Străinul... va fi pentru voi ca și băștinașul" (Lev. 19:34). Includere și excludere din comunitatea religioasă în Iehud* by Alexandru Mihăilă. Beyond the fact that, in these papers, the authors discuss important aspects of translation theory, it is also significant the fact that they provide an extremely rich and fruitful linguistic material regarding Bible translation. The authors' examples, selected with great care and competence, point out certain meanings and nuances of the Holy Scripture, thus facilitating its understanding and, at the same time, offering models of its interpretation.

The section *Rhetoric of religious discourse* from the previous volumes is also represented by a considerable number of studies, in the present volume being reproduced seven papers on this field of interest: *Despre pregătirea în vederea lecturii unei pagini de teologie*, signed by Ștefan Afloroaei; *Retorica elogiului în „Didahiile" lui Antim Ivireanul*, by Maria Cătănescu; *Retorica blamului în predica lui Antim Ivireanul*, by Laura Bădescu; *Coerența discursului religios în „Didahiile" lui Antim Ivireanul*, by Constantin Frâncu; *Arta dialogului în Prefețele Mitropolitului Veniamin Costachi*, by Sorin Guia; *Modele retorice ale invocației în contextul religiozității populare*, by Ioana Repciuc and *Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante*, by Ioan Milică. The studies grouped here explore a wide range of textual material regarded from a great variety of rhetorical means employed.

The least represented in the volume is the topic *Literature and sacredness*. Here may be included two of the re-edited studies: *Ipostaze ale vegetalului în spiritualitatea românească*, written by Sabina Ispas and *Reprezentarea sacrului în folclorul religios românesc: influența discutabilă a dualismului oriental*, by Lucia Afloroaei. Nevertheless, these papers are remarkable for their quality, for the pertinency and fineness of the observations made.

Overall, the merits of the present volume are manifold. In this edition, there are re-published some of the most distinguished philological, linguistic, theological etc. writings. The selection operated by the editors, very fruitful and well-thought-out, requiring quite a laborious research, allow us to unfold a universe intertwined with sacred and profane, which is perhaps less known to contemporary readers.

Imbued with a deep spirituality, the reading of religious text and discourse may raise certain difficulties for modern readers. Thus, the volume *Perspective...* facilitates the access to these texts and, at the same time, it is meant to draw the attention of both the specialists and of the wider public to the significance of old religious literature and of the contemporary ecclesiastical language. The selective bibliographies which accompany each study serve the purpose of encouraging and guiding the reader to further reading.

Last but not least, the publication of this volume

also emphasizes the importance of the covered topics in contemporary exegesis. In other words, this elegant edition reaffirms the need for scientific gatherings and (annual) publications with concerns like those proposed by the National Conference "Text și discurs religios".

The studies included in the volume *Perspective...* are accessible both by the present edition and on the Conference website, www.cntdr.ro.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Perspective asupra textului și discursului religios, volum îngrijit de Ioan Milică, Emanuel Gafton și Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2013, 346 p.

Enikő Pál*

Facultatea de Științe Economice și Umaniste, Universitatea Sapientia, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, România

Apariția volumului *Perspective asupra textului și discursului religios*, publicat în 2013, la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, a constituit un eveniment însemnat pentru comunitatea științifică reunită sub egida Conferinței Naționale „Text și discurs religios". Încă de la momentul inițierii, această manifestare științifică a antrenat (și antrenează în continuare) oameni de știință de la diverse centre universitare și de cultură ale țării, constituind un spațiu al dezbaterilor deschis tuturor celor „preocupați cu studierea problemelor legate de textul și de discursul religios, privite în sincronie și în diacronie, din perspectivă lingvistică, retorică, literară, teologică, filosofică, istorică". Organizată din an în an, Conferința a căpătat din ce în ce mai mare vigoare și s-a consolidat, instituind o adevărată tradiție menținută pînă în prezent.

Volumul de față, îngrijit de Ioan Milică, Emanuel Gafton și Sorin Guia, se înscrie în cadrul colecției „Text și discurs religios", considerată publicație periodică anuală. Întocmirea acestuia a fost stimulat de un moment aniversar—celebrarea desfășurării reușite a cinci ediții ale Conferinței (2008–2012) și a editării celor cinci volume dedicate acesteia (2009–2013). În acest fel, volumul *Perspective...* este menit să ofere un omagiu participanților Conferinței și întregii comunități științifice preocupate de chestiunile dezbătute la aceasta, așa cum mărturisesc editorii în *Cuvînt înainte* (p. 8).

Volumul aniversar reunește studiile publicate în cele cinci volume anterioare ale Conferinței care abordează textul și discursul religios din diverse perspective. Cele 25 de articole incluse în prezentul volum sînt semnate de oameni de știință consacrați și/sau de cercetători avizați, în curs de afirmare. Felul în care au procedat editorii la întocmirea volumului, cum au selectat lucrările, după ce criterii, este indicat în *Cuvînt înainte*. Astfel, „selecția aparține editorilor și a avut în vedere cuprinderea majorității chestiunilor dezbătute cu interes în cadrul Conferinței, precum și felul în care, în general, participanții s-au raportat la diferitele modalități de prezentare a respectivelor chestiuni" (p. 8).

Comunicările selectate spre (re)editare se înscriu în sfera biblisticii, a traductologiei, a retoricii, a pragmaticii sau a stilisticii, dar ating și domenii precum istoria, filosofia sau arta. De altminteri, studiile volumului ar putea fi grupate în cinci secțiuni inegale: *Cuvinte de întîmpinare*; *Istoria cuvîntului*; *Traducerea textului sacru*; *Retorica discursului religios* și *Literatura și sacrul*[1]. Prima secțiune cuprinde comunicări de întîmpinare rostite la diferite ediții premergătoare ale Conferinței. Cea de-a doua a constituit o secțiune de sine stătătoare a primei ediții a Conferinței la care, ulterior, s-a renunțat, ea fiind înglobată în alte sfere tematice. În sfîrșit, ultimele trei secțiuni reprezintă secțiuni constante ale Conferinței, ele circumscriind, în esență, filoanele tematice ale acesteia[2].

Volumul omagial reia trei *Cuvinte de întîmpinare* din edițiile anterioare ale publicației „Text și discurs religios": *Ethos, Pathos și Logos în textul predicii*, comunicare semnată de Rodica Zafiu (din nr. 2/2010), în care se trec în revistă mijloacele de realizare a componentelor persuasiunii din predicile contemporane; *Text și imagine în vechea civilizație a românilor*, de Răzvan Theodorescu (din nr. 3/2011), în care se insistă asupra paralelismului cultural fundamental ce există între a scrie și a vedea, respectiv a etapelor, în

*Adresă de corespondență: *enikopaldr@gmail.com*.

[1]Această structurare urmează modelul de organizare a studiilor din volumele 2008–2012. Spre deosebire de acestea, în volumul aniversar, studiile urmează unele după altele, fără alte segmentări.

[2]La sfîrșitul fiecărui articol se indică locul de unde acesta a fost reprodus, menționîndu-se numărul volumului, anul apariției și paginile. Unele dintre articolele incluse în acest volum, inițial, au apărut în limbi străine (în franceză—vezi studiile semnate de A. Chirilă & G. B. Țâra, de S. Ispas, de Gh. Chivu—sau în engleză—cele scrise de Al. Mihăilă și de I. Milică).

© 2015 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

vechea civilizație a românilor, de raportare a vizualității la text; și *Scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi românești*, de Gheorghe Chivu (din nr. 4/2012), în care autorul arată felul în care scrisul religios s-a constituit într-o variantă paralelă a scrisului literar, un exemplu de continuitate și de stabilitate, un remarcabil izvor de inspirație, un rezervor de mijloace stilistice și un model retoric apreciat adesea de scriitorii cultivați.

Din secțiunea *Istoria cuvîntului* din primul volum al Conferinței au fost alese cu grijă de către editori și reproduse patru studii: *Adevărul, între cuvîntul biblic și cuvîntul poetic*, semnat de regretatul Dumitru Irimia; *Discursul religios, model și normă de exprimare îngrijită în epoca veche*, de Vasile D. Țâra; *Eshatologie și secularizare în straie postmoderne*, de Gheorghe Manolache și *Discursul profetic între voința lui Dumnezeu și voia poporului*, de Lucian Farcaș. Aceste scrieri sînt de o deosebită valoare, ele oferind informații competente care țin de domeniile lexicologiei, semioticii și filosofiei limbajului, al istoriei limbii și stilisticii.

În secțiunea *Traducerea textului sacru* se pot încadra cele mai multe studii selectate spre republicare, nouă la număr, după cum urmează: *Finalitatea textelor slavo-române intercalate din Evul Mediu românesc*, semnat de Dragoș Moldovanu; *Biblia de la 1688. Aspecte ale traducerii*, de Alexandru Gafton; *Două ipostaze ale libertății traducătorului biblic: sinonimizare și pia interpretatio. Studiu de caz: vechile traduceri românești ale cărților 1 și 2 Regi (Ms. 45 și Biblia de la 1688)*, de Adrian Muraru; *Opțiuni și constrîngeri lexico-semantice în traducerile textului biblic*, de Adina Chirilă și George Bogdan Țâra; *Lecțiuni controversate în Sfînta Scriptură*, de Dionisie Constantin Pîrvuloiu; *Aspecte ale traducerii la Dosoftei*, de Mădălina Andronic-Ungureanu; *Elemente biblice în inscripțiile funerare în limba latină din țările române (1300–1800)*, de Doina Filimon Doroftei; *Retorica judecății divine în Scriptura ebraică*, de Cătălin Vatamanu și *„Străinul... va fi pentru voi ca și băștinașul" (Lev. 19:34). Includere și excludere din comunitatea religioasă în Iehud* de Alexandru Mihăilă. Dincolo de faptul că, în aceste lucrări, se dezbat aspecte teoretice de traductologie, semnificativ este și faptul că ele oferă un material lingvistic extrem de bogat și de util cu privire la traducerea textului biblic. Exemplificările autorilor, alese cu mare grijă și pricepere, evidențiază unele înțelesuri mai nuanțate ale Sfintei Scripturi, înlesnind înțelegerea acesteia și, în același timp, oferind (și) modele de interpretare a ei.

Secțiunea *Retorica discursului religios* din volumele anterioare este și ea prezentă cu o pondere deosebită, în volumul de față fiind reproduse șapte studii aparținînd acestei sfere de preocupări: *Despre pregătirea în vederea lecturii unei pagini de teologie*, semnat de Ștefan Afloroaei; *Retorica elogiului în „Didahiile" lui Antim Ivireanul*, de Maria Cătănescu; *Retorica blamului în predica lui Antim Ivireanul*, de Laura Bădescu; *Coerența discursului religios în „Didahiile" lui Antim Ivireanul*, de Constantin Frâncu; *Arta dialogului în Prefețele Mitropolitului Veniamin Costachi*, de Sorin Guia; *Modele retorice ale invocației în contextul religiozității populare*, de Ioana Repciuc și *Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante*, de Ioan Milică. Comunicările grupate aici valorifică o gamă largă de material textual privit prin prisma unei mari varietăți a mijloacelor retorice întrebuințate.

Cel mai puțin reprezentată în volum este tematica *Literatura și sacrul*, din această secțiune fiind alese spre reeditare numai două articole: *Ipostaze ale vegetalului în spiritualitatea românească*, semnat de Sabina Ispas și *Reprezentarea sacrului în folclorul religios românesc: influența discutabilă a dualismului oriental*, de Lucia Afloroaei. Acestea se remarcă însă prin calitatea lor desăvîrșită, prin pertinența și finețea observațiilor.

Luat în ansamblu, meritele acestui volum sînt multiple. În această ediție sînt republicate, laolaltă, unele dintre cele mai valoroase scrieri filologice, lingvistice, de teologie etc. Prin selecția operată de către editori, foarte utilă și bine întocmită și care a presupus o cercetare laborioasă, ni se dezvăluie un univers întrețesut de sacru și de profan, o lume, poate, mai puțin cunoscută de către contemporaneitate.

Fiind pătrunși de o spiritualitate profundă, textul și discursul religios constituie o lectură dificilă care ridică numeroase probleme în fața cititorului modern. Astfel, volumul *Perspective...* înlesnește căile de acces la aceste texte și, în același timp, el este menit a atrage atenția atît specialiștilor, cît și unei sfere mai largi de cititori, asupra importanței literaturii religioase vechi, dar și asupra limbajului bisericesc actual. La acest lucru servesc și bibliografiile selective care însoțesc fiecare articol în parte și care încurajează și orientează cititorul către lecturi suplimentare.

Astfel, prin publicarea acestui volum se sublini-

ază totodată și însemnătatea pe care tematica parcursă o are în planul exegezei contemporane. Cu alte cuvinte, eleganta ediție reafirmă necesitatea unor reuniuni și publicații științifice (anuale) avînd o astfel de preocupare precum cea propusă de Conferința Națională „Text și discurs religios".

Lucrările cuprinse în volumul *Perspective...* sînt accesibile atît prin intermediul acestui volum, cît și on-line, pe site-ul www.cntdr.ro.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

LOST & FOUND

Journal of diachronic linguistics
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Are acquired variations inherited?[†]

Henry Fairfield Osborn

Are acquired characteristics inherited? We admit that individuals inherit a certain constitution, and that definite variations from this constitution are acquired during life-time, according to well-known laws. The question is: Are these definite acquired variations in any degree transmitted, or are the congenital variations in the constitution of the offspring independent of those which have been acquired by the parents?

PRESENT STATE OF QUESTION

Before opening this discussion let us draw up a balance sheet in biological philosophy for 1890, and determine exactly where we stand in point of knowledge of natural causation. Fortunately Professor Huxley balanced the Evolution account in 1871[1] in his usual accurate and candid manner, enabling us to institute a comparison:

"If I affirm that 'species have been evolved by variation[2] (a natural process, the laws of which are for the most part unknown), aided by the subordinate action of natural selection,' it seems to me that I enunciate a proposition which constitutes the very pith and marrow of the first edition of the 'Origin of Species.' And what the evolutionist stands in need of just now is not an iteration of the fundamental principles of Darwinism, but some light upon the questions, What are the limits of variation? and, If a variety has arisen, can that variety be perpetuated, or even intensified, when selective conditions are indifferent, or perhaps unfavorable, to its existence?"[3]

Thus, twenty years ago, Huxley declared Evolution well established, with the Law of Natural Selection as one of its well determined factors, while he found that we were merely upon the threshold of knowledge of the laws of Variation. Some sanguine biologists of to-day believe we have crossed this threshold in the patient researches of the two intervening decades; but others are represented by Professor Lankester, who has now taken the rank of leading English critic, and has recently summed up our knowledge in an article,[4] presumably written with the greatest care and deliberation, as follows:

"Their causes (i.e., the causes of variations) are extremely difficult to trace in detail, but it appears that they are largely due to a "shaking up" of the living matter which constitutes the fertilized germ or embryo-cell, by the process of mixture in it of the substance of two cells—the germ-cell and the sperm-cell—derived from two different individuals. Other mechanical disturbances may assist in this production of congenital variation. Whatever its causes, Darwin showed that it is all-important . . . .

Hence there is no *necessity* for an assumption of the perpetuation of direct adaptations.[5] The selection of the fortuitously (fortuitously, that is to say, so far as the conditions of survival are concerned) produced varieties is sufficient, since it is ascertained that they will tend to transmit those characters with which they themselves were born, although it is *not* ascertained that they could transmit characters *acquired* on the way through life."

The emphasis here is upon the contrast between our knowledge of the *fact* of variation (op. cit. p. 373) and our indefinite knowledge of the *causes* of variation.[6] In other words, we have been accumulating facts, and our present induction from them is

[†]Opening of a Discussion upon the Lamarckian Principle in Evolution; American Society of Naturalists, Boston, December 31st, 1891. Published in "The American Naturalist," vol. XXV, March, 1891, 291, p. 191–216.

[1]"Critiques and Addresses", p. 299. *Contemporary Review*, 1871. This passage is practically a résumé of the article entitled "Mr. Darwin's Critics," in which it occurs.

[2]Including under this head hereditary transmission.

[3]He then observes that Mr. Darwin formerly inclined to answer these questions in the negative, but latterly in the affirmative.

[4]"The History and Scope of Zoology." Enc. Brit. Vol. XXIV. Also "Advancement of Science," pp. 372-373.

[5]i.e., of acquired characters.

[6]I am very desirous to give a perfectly fair representation of the views of all authors here quoted, and am aware that a single passage is often misleading. On the present subject compare other recent essays and reviews of Prof. Lankester, principally those in *Nature*.

© 2015. Publishing rights belong to the Journal.

that the variations which have formed the main basis of evolution are fortuitous; there may be, indeed, definite causes, but the effects are largely indefinite. Now if all, or even the great majority, of naturalists were in agreement with Lankester, we might claim to have made a distinct advance since 1870, even in having reached such a negative conclusion—that is, on the principle that we progress when we recognize that no further progress is possible.

But fortunately, or otherwise, this is not the case, for in opposition to those who share Lankester's opinions are an equally large number who would balance the account differently, and claim that the distinctive feature of the past twenty years of study is that we have reached some of the fundamental principles of variation which Huxley presented as the goal of research.

But this difference in the accounts does not stop here. We biologists are obliged to frankly confess to our fellow-scientists in chemistry and physics, and to the world generally, that after studying Evolution for a century we are in a perfect chaos of opinion as to its factors. There is actually no consensus as to the powers of the natural selection principle, none as to the laws of inheritance, none as to the influences of environment! In the very heart of this disturbance is the problem we have come together to discuss. It is the medium which refracts our judgment upon every one of the factors of evolution. We may continue to accumulate facts, but no actual advance can be made in the study of natural causation until this problem is absolutely settled one way or the other. This being the case, Weismann has done a monumental service in forcing this question to an issue. It is true a very large number of naturalists consider the question no longer *sub judice*; but as half this number hold one opinion, and the other half an opinion directly opposed, we are forced to the criticism that neither side can at present offer such a clear and full demonstration of how evolution works upon their basis as to be conclusive; nor will either side admit the value of the evidence furnished by the other. Contrast two of our most vigorous writers on this point:[7]

"This is all the more necessary, in that this author (Weismann) and his followers repudiate the evidence upon which the claim is made that acquired characters, taken in the widest Lamarckian sense, can be transmitted. During a period extending over fifteen years, the present writer has devoted himself to a study of the genesis of adaptations, and with the lapse of time the conviction has grown only the clearer that these authors are laboring under a delusion. The way in which they have placed themselves upon record shows that they have not reckoned with the consequences of their reckless speculations."

A few months later Lankester, echoing Weismann,[8] writes to Nature:[9]

"Naturalists are at present interested in the attempt to decide whether Lamarck was justified in his statement that acquired characters are transmitted from the parents so changed to their offspring. Many of us hold that he was not; since, however plausible his laws above quoted may appear, it has not been possible to bring forward a single case in which the acquisition of a character as described by Lamarck and its subsequent transmission to offspring have been conclusively observed. We consider that, until such cases can be adduced, it is not legitimate to assume the truth of Lamarck's second law."

Nature of the Discussion.—Before taking up the question of evidence as to this factor in evolution, let us clearly understand what we are *not* discussing at the present time. First, the law of natural selection is well established and no longer under discussion; it furnishes by far the best, in fact the only, explanation which can be offered for many adaptations,—the question before us is only as to the extent of its action. Second, we need not discuss the inheritance of mutilations, for mutilations are not part of the regular order of nature, and while they might have strong positive, they have little negative, value; the elaborate arguments which have been recently directed against them, remind us, therefore, of Don Quixote's excursions against the windmills, as if Lamarckism mainly depended upon such evidence. Nor is it in dispute whether the effects of general atrophy or hypertrophy of the body are transmitted, for it is self-evident that an ill-fed organism will not bear as perfect offspring as a well-fed organism. As to pathological atrophy or hypertrophy, it is, I believe, admitted on both sides

[7] Ryder. "A Physiological Hypothesis of Heredity and Variation." Am. Naturalist, Jan., 1890, p. 85.

[8] "There are no observations which prove the transmission of functional atrophy or hypertrophy, and it is hardly to be expected that we shall obtain such proofs in the future." Biol. Memoirs, 1889, p. 429.

[9] March 6th, 1890, p. 415.

that in cases where it arises from certain bacilli it is possible that it may be transmitted with the bacilli. What we *are* discussing is whether the special and local variations in function and structure induced by environment and habit in the life of the parent tend in any degree to reappear in the offspring.

This is the modern or modified form of Lamarck's law. His followers admit that he overestimated the rate of inheritance of the effects of use and disuse in stating that *all* that is acquired is transmitted.[10] The element of rate or time is a secondary one, as it is with the law of Selection; the main point is whether such effects are transmitted at all. Of course there are Lamarckians of all degrees of fervor. The following statement probably reflects the average opinion:

1. In the life of the individual, adaptation is increased by local and general metatrophic changes, of necessity correlated, which take place most rapidly in the regions of least perfect adaptation, since here the reactions are greatest. 2. The main trend of variation is determined not by the transmission of the full adaptive modifications themselves, as Lamarck supposed, but of the disposition to adaptive atrophy or hypertrophy at certain points.[11]

At all events, this involves the Lamarckian principle, with all its necessary bearings upon our opinions as to Environment, Variation, Selection, and Inheritance. If we adopt it, we must accept its full consequences. Taking Spencer's definition of Life as the continuous adjustment of internal relations to external relations, we must regard the race as in part the summation of these individual adjustments, in part as the summation, by Selection, of favorable fortuitous variations. Environment must act directly in producing variations in the organism as a whole; directly also it must produce special variations wherever it induces changes of function. As these variations are in a degree transmitted, we will discover some of the laws of variation in the study of individual adaptation; variations of this kind will be found in definite lines; indefinite variations will also arise from the fortuitous combination of individual characters; the proximate causes of variation must be changing environment as well as the combination of diverse individual characters. Selection, so far as it is here involved, will be found to act mainly upon the *ensemble* of characters which have their origin in individual variation by the extinction of unadapted individuals, and races, but its action upon fortuitous variations will be concomitant. Inheritance must bear the burden not only of ancestral and race characters, but must accumulate the modifications of these characters which occur in individuals.

Let us associate the opposite principle, that special individual variations are not transmitted, with the name of Weismann, for at a time when Lamarck's principle was rising in favor[12] he boldly opposed it *in toto*. His doctrine of the continuity of the germ-plasma, and especially of the isolation of the germ-cells from influences which are exerted upon the body-cells, is a perfect and necessary complement of the doctrine that Evolution has advanced by pure Natural Selection; he carries these twin doctrines out to their legitimate conclusions. Recalling Spencer's definition and applying Weismann's principle, we must regard the race not as the summation of individual adjustments, but as the summation of the best adjusted germ-plasmata. Environment may act directly in causing the organism to vary as a whole, but none of the special individual variations which it also produces indirectly and directly can be inherited; its influences upon the germ-plasma are gradual and indefinite. The lines of variation are definite so far as they are limited by the specific nature of the organism; within these limits variations must be indefinite and numerous;[13] the proximate cause of variation is the combination of the diverse individual characters of the parents. Selection must accumulate minute existing variations in the required direc-

[10] "Quatrième loi: Tout ce qui a été acquis, tracé ou changé, dans reorganization des individus, pendent le cours de leur vie, est conservé par la génération et transmis aux nouveux individus qui proviennent de ceux qui ont éprouvé ces changements."

[11] Osborn. "The Palæontological Evidence for the Transmission of Acquired Characters." Brit. Assoc. Reports; Proc. Am. Assoc. Adv. Science; 1889.

Dr. W. H. Dall has given a very full and carefully considered statement in his paper on "Dynamic Influences in Evolution," May 8th, 1890.

[12] In 1883, when Weismann published his first essay on Heredity, the only English or American naturalist of note who was not subscribing to some form of the Lamarckian principle was Alfred Wallace.

[13] Biological Memoirs, p. 288. "It is the specific nature of an organism which causes it to respond to external influences along certain definite lines, although these may be very numerous."

tion, and thus create new characters;[14] it must act upon minute variations in single characters, as well as upon the *ensemble* of characters. Inheritance is the unbroken transmission of race and ancestral characters by subdivision of the germ-plasma; only changes which affect the body as a whole can be added to the characteristics of the germ-plasma.

This is a mere abstract of the diverse positions upon every problem to which these principles of Lamarck and Weismann lead us. No half-way ground is tenable; the result of this inquiry will be a complete rout to one side or the other. By the former we diminish the powers of Natural Selection, and increase the powers of Environment; at the same time we greatly simplify the problem of Variation, and render far more complex the problem of Inheritance. By the latter we throw the entire burden of Evolution upon Natural Selection, and eliminate the direct action of Environment; we admit definite laws or causes of general Variability, but no definite laws governing the variations of single characters; we greatly simplify the problem of Inheritance. In short, the vulnerable point with the Lamarckians is in solving the problem of Heredity, while their opponents are weakest in solving the problem of variation. From the purely theoretical standpoint both sides can offer a good working explanation of the process of Evolution, provided we grant all their premises; our duty as professed scientific men should be, therefore, to dispassionately examine how far these premises accord with *all* the phenomena which we can actually observe in Nature, and then espouse the side which is most favored by probabilities. Now I have no hesitation in saying that neither side is showing the disposition to test their premises by all the observed phenomena, and this is one of the most hopeless features of the present situation.

Variation, Repetition, Regression.—All the factors of Evolution interact. Variation and Repetition[15] in inheritance are in constant relation with every other factor. Thus we can accumulate facts as to variations *per se*, but if our observation and induction enable us to formulate certain laws, these will always involve at least two factors,—i.e., Variation as related to Environment, Variation as related to the life-history of individual organisms, Variation as related to Inheritance, Variation as related to Natural Selection.

Variability is, of course, exhibited in organisms as a whole, and in groups of characters as well as in single characters. All would be diversely affected by the two diverse principles of inheritance under discussion, but we are to examine the variable tendency as exhibited in single characters. Repetition is the conservative or static condition wherein a character in the new individual most closely resembles the average development presented by the fraternity,[16] co-fraternity, race, variety, and species to which it belongs; let us adopt Galton's term "mediocrity" for this state of average development. Variation is the unstable or fluctuating condition in which a character deviates to either side of mediocrity, either in the plus or minus direction,—i.e., to greater or less development. Regression is the tendency[17] to revert to "mediocrity"; and according to Galton's statistics we can imagine this law of regression as acting like gravitation upon the pendulum of variation: when the pendulum swings in one direction it may represent a plus-variation, in the other direction a minus-variation; mediocrity is the state of rest or balance. When we examine any species in course of evolution in time and space we find, however, that a mediocre character is a shifting quantity. An organ, for example, which is rapidly degenerating presents a certain "mediocrity" at one time and locality, and another "mediocrity" at a later time or another locality. There is, therefore, a clear distinction between the above terms and the more general terms "degeneration," "balance," and "development," which apply to characters which are either continuously static or in a downward or upward direction, not only in individuals but in whole species and larger divisions. Of course where regression ceases to exert its full gravitating force upon plus- or minus-variations, through a series of generations, development or degeneration respectively set in.

[14] Biological Memoirs, p. 275.

[15] Weismann, or his translators, uses the terms Variability and Heredity, as tendencies equivalent to these. But it seems to me clearer to use Heredity in the larger sense, so as to include Variation = the act of Varying, and Repetition = the act of repeating, ancestral characters. Variability = the tendency to vary.

[16] Galton. "Natural Inheritance," p. 94. All the offspring of the same mid-parent (= male and female) form a fraternity. All the off-spring of a fraternity of mid-parents form a co-fraternity.

[17] Op. cit., p. 95.

Another source of confusion, which is inevitable in observation but not in theory, is the difficulty of distinguishing between "congenital" and "individual variations." Weismann has marked the distinction by the useful terms "blastogenic" and "somatogenic."[18] Theoretically these congenital and acquired variations are quite distinct; but as some blastogenic variations do not manifest themselves until advanced life, it is extremely difficult in many cases to decide how far certain variations are really blastogenic and how far somatogenic in origin; in other words, how far they are due to inherited predispositions and how far due to life habits.[19]

A war of words has recently been waging as to the meaning to be attached to such adjectives as "fortuitous," "chance," "kaleidoscopic," or "indefinite." My understanding of these terms is that when we see characters fluctuating from mediocrity, in either the plus or minus direction, according to the ordinary laws of chance, we may describe them as in a state of indefinite variability; whereas, when they exhibit a tendency to fluctuate principally in one direction, we describe them as in a state of definite variability. This is the only sense in which the terms "definite variations" and "indefinite variations" can be fairly used in this discussion.

In two of his most recent essays Weismann says:[20]

"My theory might be disproved in two ways,—either by actually proving that acquired characters are transmitted, or by showing that certain classes of phenomena admit of absolutely no explanation unless such characters can be transmitted. Only if it could be shown that we cannot now or ever dispense with the Lamarckian principle would we be justified in accepting it."[21]

We may gather evidence from the data of Embryogeny, or of Ontogeny and Phylogeny. It is neither possible nor desirable to separate these data; but as previous writers have dealt extensively upon the evidence of embryogeny, I will emphasize the ontological and palæontological evidence, with which I am, in fact, much more familiar. I shall endeavor principally to concentrate attention upon the phenomena to which future observation must be especially directed. We already have a number of valuable essays and criticisms in this line,[22] but none, so far as I have seen, examine the question in view of all the difficulties which the adoption of either principle involves us.

I believe we are far from understanding all the phenomena of variation, and put the question, therefore, in the following form: Does our present knowledge of variation in living and fossil forms lend greater support to Lamarck's or to Weismann's principle?

1. *What is the Origin of Variability?*—According to Weismann, the *ultimate* or primordial origin of variability is somatogenic,[23]—that is, we must trace variability back to the unicellular organisms in which the environment acts directly upon the whole organism; in the multicellular organisms the source of variability becomes restricted to the germ-cells, and the proximate or secondary origin of variations is in the union of the diverse characteristics contained in the germ-plasms of the two sexes. This view as to the primordial origin of variations does not seem to me to enter directly into the problem we are discussing, although it is one of the legitimate conclusions from his premises. But I would like to call attention to one important point, viz., that it involves the operation of Lamarck's principle of the transmission of adaptive reactions to environment[24] in the unicellular, and therefore to some degree in the lower multicellular, organisms. I think it can be shown that Lamarck's principle would be highly advantageous to every organism by transmitting direct adapt-

[18] i.e., as arising from the germ-plasma and body respectively.

[19] In his review of Wallace's "Darwinism" Lankester has pointed out this defect in some of Wallace's observations. *Nature*, 1889, p. 567.

[20] Biol. Mem., p. 388.

[21] *Nature*, Feb. 6th, 1890, p. 322.

[22] Especially those of Ryder, Cope, Eimer, and Cunningham. A very valuable review of the whole subject is found in C. V. Riley's paper, "On the Causes of Variation in Organic Forms." Proc. Am. Assoc. Adv. Sci., 1888.

[23] Biol. Memoirs, p. 277. "The origin of hereditary individual variability cannot be found in the higher organisms, but it must be sought for in the lowest,—the unicellular organisms . . . . As such organisms reproduce by division, individual acquired characters will be transmitted to the offspring."

[24] This is, of course, no new idea. It was most fully elaborated in Spencer's "Principles of Biology." The mode of transmission in the former is by simple cell division; the principle of the continuity of original and acquired characters is the same.

ations (see Query 4); if this be the case, every step in the gradual loss of this principle by the isolation of the germ-plasma would have been disadvantageous. Therefore, if Selection was constantly acting, as Weismann supposes, it would have preserved this very principle. This is, of course, in the nature of pure speculation; but turning this supposed enormous power of Selection to the service of Lamarckism, we can conceive how the extremely complex correlation between functional changes in the somatic and germ-cells, which is an essential part of the Lamarckian theory, may have had its beginnings in these transitional organisms.

The question of the *present* or proximate origin of variations does, however, bear directly upon these diverse principles:

(*a*) All observers must agree that sexual reproduction is one of the endless sources of indefinite variations.[25] Weismann's theory offers a beautiful idea of the *modus operandi*, and accords thoroughly with Galton's researches. Such variations originate in the germ-cells; there is no reason why we should trace them to the somatic cells.

(*b*) Some plus- or minus-variations must also originate from the union of germ-cells. If the same character is strongly developed in both parents, it may appear still more strongly developed in the offspring; the same rule applies conversely to weakly developed characters. But this simply puts the question one stage back, for variations which are indifferently plus, minus, or mediocre are certainly not definite, although the union of two similar variations produces a definite result.

Before considering the possible origin of definite variations we must consider whether there are such variations.

2. *What Variations are Definite and What Indefinite?*[26]—This is really the most important and central question. Its solution has a vital bearing upon Weismann's principle as well as Lamarck's. Following Huxley,[27] Geddes[28] has most clearly stated these bearings:

"In the absence of any theory of definite and progressive change,[29] and in the presence of multitudinous variations under domestication and in nature which we can neither analyze, rationalize, nor hardly even classify, we are not only justified but logically compelled to regard variation as spontaneous or indefinite,—i.e., practically indeterminate in direction, and 'therefore unimportant, except as the groundwork for Selection to act on.' Conversely, variation must be indefinite, else the paramount importance of natural selection must be proportionally impaired as this becomes definite . . . . It would exchange its former supremacy as the supposed determinant among the indefinite possibilities of structure and function for that of simply accelerating, retarding, or terminating the process of otherwise determined change."

We cannot emphasize too strongly these cardinal factors of indefinite Variation (so far as adaptation is concerned) and paramount Selection as two of the foundation stones of Weismann's theory of Evolution. This must be kept in mind in analyzing every argument advanced by his school. (The idea is that variations are definite only so far as they are limited by the specific nature of the organism, by special phenomena of nutrition, or in some cases by environment acting directly upon the germ-cells.[30] See Query 3. They are indefinite so far as they arise from the fortuitous union of diverse germ-plasmata.)[31]

I have made it clear in the introduction that this is no longer a matter of ignorance, as it was professedly with Darwin:

"I have hitherto sometimes spoken as if the variations, so common and multiform with organic beings under domestication, and in a lesser degree with those under nature, were due to chance. This, of course, is a wholly incorrect expression, but it serves to acknowledge plainly our ignorance of the cause of

[25] Weismann's latest view is that sexual reproduction is the most important, but not the *only* factor which maintains Metaphyta and Metazoa in a state of variability. *Nature*, Feb. 6th, 1890, p. 322. (In answer to Prof. Vines.)

[26] "Natural Selection trusts to the chapter of accidents in the matter of variation." Lankester.

[27] Article "Evolution," Enc. Brit., Vol. VIII.

[28] Article "Variation," Enc. Brit, Vol. XXIV.

[29] Such as has been postulated by Gray, Nägeli, and Mivart, or based upon the Lamarckian principle by Spencer, Cope, and others.

[30] See Biol. Mem., p. 410.

[31] See Biol. Mem., p. 275. "Natural Selection must be able to do infinitely more than this: it must be able to accumulate minute existing differences (arising by these fortuitous combinations) in the required direction."

[32] "Origin of Species," 6th edition, p. 106.

each particular variation."[32]

I have already quoted Lankester upon this principle, and refer below to a passage in which he reiterates it and carefully defines the sense in which "indefinite" is employed by him.[33] Prof. Thiselton Dyer, a leading English botanist, has supported this position:[34]

"If with Prof. Lankester we say that the combinations are kaleidoscopic, I do not see that we go beyond the facts . . . . The area of fortuity is narrowed down to the variable constitution of the ovum . . . . And this is quite in accord with the remark of Weismann that variation is not something independent of, and in some way added to, the organism, but is a mere expression for the fluctuations in its type."

One reason why I have endeavered to emphasize the unanimity of opinion upon this point among those who deny Lamarck's principle is this: If there are definite lines in blastogenic variation which cannot be explained by Selection, or by Environment acting upon germ-cells, we must find some other causes or laws governing them. Therefore the Lamarckians must first establish their claim that there are definite lines of variation; second, that these lines have not been directed by Selection (see Query 6). The opinions of Lamarckians on this point is that "there are variations which follow from their incipient stages a certain definite direction towards adaptation, independent of Selection in their origin."[34] This, it will be observed, does not exclude the existence of variations of the class accounted for by Weismann, but it constitutes substantially a distinct class of variations which Weismann, Lankester, and others do not account for, because, upon their hypothesis, we have no evidence that there is such a class.[35]

This opinion has frequently been asserted without adequate support from observation, otherwise we should not find such candid writers as those quoted above dismissing it so summarily. The fact is, it is very difficult, if not impossible, to prove that there are definite lines of variation (which cannot be explained by Selection) from the examination of zoological and botanical collections, for we are, from the nature of the material, principally examining variations by divergence in space. In such complete fossil series as are now available palæontologists enjoy the distinct advantage of following divergence both in space and time. They are thus in a better position to study lines of variation than ever before, because they are in at the birth, so to speak, of many useful and adaptive characters, and can follow the gradual rise from the minute infinitesimal stages to the advanced condition in which are constituted what we call specific and generic characters. Not only so, but it is possible to observe pedigrees, since the condition of surrounding parts prior to their appearance is known.

The history of the teeth of the Mammalia affords the most direct evidence, since these structures furnish not only the most interesting correlations and readjustments (quantitative variation), but also the successive addition of new elements (qualitative variation). I believe the unanimous opinion of all those who have examined such series is that such variations follow definite lines from their incipient stages. This is a positive form of evidence, unless the observers are at fault, but cannot be considered as proof if it can be shown that these infinitesimal stages arise indefinitely, for if the advanced condition is useful the incipient condition must possess some degree of utility, and would *ex hypothesi* be selected. This objection is met, however, by the additional fact that the first appearance of such structures is also not indefinite,—i.e., at definite adaptive points. In other words, the birth is as definite as the growth.[36]

To sum up, the opinions of the two sides as to the nature of blastogenic variations are as follows:

Both will admit:

I. That there are general fortuitous variations, which may be best explained as due to the spontaneous variability of the germ-cells, especially seen in their union.

II. That there is also a class of variations, also springing from the germ-cells, which are in one sense

[33] The latest is in *Nature*, March 6th, 1890. "This disturbance of the parental body (I compared it to the shaking up of a kaleidoscope), and with it of the germs which it carries, resulting in "sporting" or "variation" in the offspring, is, it should hardly be needful to state, a totally different thing to the definite acquirement of a structural character by a parent, . . . and the transmission to offspring of that particular acquired structural character."

[34] See Osborn. "Palæontol. Evidence," etc.

[35] That is, no class of variations which conform to direct individual adaptations.

[36] Some idea of the enormous mass of material available may be gained from the recent generalization that the teeth of all the Mammalia have sprung from a similar type and passed through similar stages. See the papers of Cope, Wortman, and the writer.

definite,—i.e., in certain directions,—but not necessarily adaptive.

One side denies, the other affirms:

III. That there is also a large class of blastogenic variations which follow definite lines of adaptation.

What are the relations of these three classes of variations to environment?

3. *What are the Direct and Indirect Relations between Environment and Variability?*—How far does environment affect the germ-cells directly, and how far through changes in the somatic cells? It is well known that a change of environment, especially to more favorable conditions, as in domestication, increases Variability,[37] —i. e., variations of Class I. In the analysis of such effects effects we should carefully examine:

(*a*) Whether this variability in all the characters of the organism is an effect of the action of Environment directly upon the germ-cells, through the general channels of increased or diminished nutrition; or, whether the environment produces a general disturbance of the functions of the organism, and this acquired disposition to altered functions is transmitted to the germ-cells.[38]

(*b*) Whether changed environment produces variability in any special characters or in all characters alike? Here again the question as to the mediate action of the somatic cells comes up, and is not only much more pertinent than in (*a*), but probably more capable of solution.

On these points Weismann holds that luxuriance of growth results from the better nutrition of the germ-cells during development,[39] while poverty of growth, or general degeneration, conversely results from deficient nutrition of the germ-cells, as in the case of Falkland ponies.[40] The effects of these influences he thinks may be more specialized; they may act only upon certain parts of the germ-plasma.[41] Weismann discusses such cases as follows (p. 433). Observe that the modifications referred to are not necessarily adaptive:

"The wild pansy does not change at once when planted in garden soil; at first it remains apparently unchanged, but sooner or later in the course of generations, variations, chiefly in the color and size of the flowers, begin to appear; these are propagated by seed, and are therefore the consequences of variations in the germ. The fact that such variations *never* occur in the first generation proves that they must be prepared for by a gradual transformation of the germ-plasm . . . . It is therefore possible that the modifying effects of external influences upon the germ-plasm may be gradual, and may increase in the course of generations so that visible changes in the body (*soma*) are not reached until the effects have reached a certain intensity."

The best-attested instances of the action of Environment in producing special characters are those seen in its action upon the reproductive organs. A slight change of conditions sometimes produces sterility, as seen in the cases of "isolation" and "divergence" advanced by Gulick and Romanes. Here the best explanation seems to be that the environment has acted directly upon the germ-cells. This could only be proved, however, by experiments in artificial impregnation, for it is possible that the cause of sterility might lie in some of the somatic functions accessory to impregnation or intercourse. A second instance of this kind is the effect of nutrition in the determination of sex, as proved by the experiments of Yung and Giron,[42] and employed as one of the main principles in the two theories of Heredity advanced respectively by Ryder and Geddes.

It is not necessary to enumerate the many well-known cases of rapid response to new environment by modifications, which we must analyze somewhat

[37] This we can attribute to the greater molecular activity of the cells. Darwin believed (*a*) that exposure to new conditions must be long continued to set up any new variation. (*b*) Excess of food increases variability. (*c*) Changed conditions may affect the whole organism, or certain parts alone, or merely the reproductive system. (*d*) Indefinite variability is the commonest result of changed conditions.

[38] The point raised by Mivart (*Nature*, Nov. 14th, 1889, p. 41) is not fairly taken. Of course nutrition must pass through some *somatic* cells of the digestive system on its way to the germ-cells; this is a different matter from its first passing to the peripheral somatic cells in certain organs and then conveying their modifications to the germ-cells.

[39] Biol. Mem., p. 98.

[40] Op. cit., p. 99.

[41] Op. cit., p. 104. Or as discussed upon p. 408, in the criticism of Hoffman's experiments upon flowers.

[42] Yung raised the percentage of females among tadpoles by high nutrition from 56 per cent. to 92 per cent. Giron found that sheep, when well fed, bred 60 per cent. males; when poorly fed, only 40 per cent. See Geddes and Thompson, "Evolution of Sex," Chap. IV.

differently. Among the best recorded are those of Saturnia (imported to Switzerland from Texas),[43] and Artemia.[44] Now it is a very important fact that the modifications observed in such cases are in the main adaptive,—that is, in course of a very few generations not only are the organisms thoroughly acclimated, but they develop substantially new adaptive characters.

We can readily understand how the germ-plasm might respond directly to new environment by general variability, and even by such special variations as above cited by Weismann; but, keeping in mind the fortuitous principle, why do we also discover variations, not merely in size and efflorescence,[45] but in the nature of direct adaptations? This point has recently been raised by Mivart, with his usual acuteness in destructive criticism.

I do not consider that it has been demonstrated that Environment does act directly upon the germ-cells. In the case of animals we certainly cannot determine how far the nervous and other somatic cells are mediate, besides the somatic cells of the nutritive system. Yet in the acceleration of variability, and in the direct production of variations of Class II., we have examples of such rapid response to changed environment that the presumption is somewhat in favor of Weismann's view. In either case, such mediate action of certain somatic cells cannot be advanced in support of Lamarck's principle that the effects of environment on special groups of somatic cells make themselves felt in, or transmitted to the germ-cells in such a manner as to reappear in some degree in the same special groups of somatic cells in the new individual. Let us therefore concentrate our attention upon the evidence as to the possible modes of origin and transmission of variations in definite adaptive lines (Class III.). Three explanations are open to us: 1. That these adaptations have been selected from a number of variations of the fortuitous class; 2. That the germ-cells respond to environment by adaptive variations; 3. That the variations originate in adaptive reactions of the somatic cells, under environment, which have been transmitted to the germ-cells. Let us first consider the question of individual variations.

4. *Are Individual Variations Adaptive?*—I should hardly have thought it necessary to consider this question but for the fact that a recent writer, who claims the sanction of Mr. Romanes and Mr. Poulton, has advanced the proposition that the inheritance of individual variations would be an actual evil.[46] This is tantamount to saying that adults are less adapted to their environment than young individuals, and that the most perfect individual adaptation will be secured by inertia. This would, as Mr. Ball maintains, be a severe blow to the Lamarckian principle, but it would be a still more severe blow to the Natural Selection principle, for, to give a single instance, it can be shown conclusively that the skeleton of the limbs of all the Mammalia has mainly been evolved upon the broad lines of use and disuse, and Selection would thus be eliminated entirely. To express this idea of the utility of the greater part of individual variation, Semper applies the term "adaptations," and his work[47] abundantly illustrates and demonstrates this law. It is based, of course, upon the general physiological principle that the tissues react and their structure diversifies proportionally with their functions.[48] Life is the continuous adjustment of internal relations to external relations, in which the general adaptation of the organism to its surroundings is, upon the whole, steadily increasing up to the period of general decline.

This principle of individual adaptation is strikingly illustrated in recent studies upon the feet of the Mammalia, in connection with instantaneous photographs of animal motion.[49] These studies show, for example, in the extremely complex readjustments of the carpal bones, necessitated by the simultaneous

[43] Recorded by Wagner. See "Die Entstehung der Arten durch Räumliche Sonderung." Basel, 1889.

[44] Schmankewitsch.

[45] Huxley has thus analyzed Environment on the pure Selection hypothesis: "Environment does not cause a variation in any particular direction, but favors and permits a tendency in that direction which already exists .... Conditions are not actively productive, but passively permissive." "Critiques and Addresses," p. 309.

[46] W. P. Ball. "Are the Effects of Use and Disuse Inherited?" Nature Series, 1890, p. 128.

[47] "Animal Life," 1877.

[48] Lamarck is still ridiculed for his idea that the wants or desires of animals produce new parts, but the only ridiculous points are in some of his illustrations of this idea. Every vertebrate is literally made up of "wish-bones" in one sense, since all parts are developed by the voluntary efforts of the animal to obtain its food, etc.

[49] See the papers of Cope and Ryder, and the writer's "Evolution of the Ungulate Foot." Memoir upon the Uinta Mammalia.

reduction of one of the bones of the fore-arm and of the lateral toes, that the very redistribution of the lines of pressure is constantly tending to perfect the adaptation by the natural reactions of growth in the bone tissue. Some of these adaptations are in the nature of plus- or minus-variations from the original constitution of the limb; other elements remain *in statu quo*,[50] or in a state of balance where their adjustments are perfect.

There is also a large class of adaptive, characters, both in animals and plants, upon which the law of individual adaptive variation operates very obscurely if at all,—e.g., protective coloration.

5. *How Far Does Race Variation Follow Individual Variation?*—The study of individual variations led Spencer to the conclusion that all higher forms (of vertebrates) have arisen by the superposing of adaptations upon adaptations.[51] The students of vertebrate palæontology observe that race adaptations conform so closely to the laws of progressive individual variation that they are impelled to seek the explanation of the origin of various structures in the reactions occurring in individuals. Here are the definite lines of variations spoken of above.

But if they jump to the conclusion that individual variations are the *cause* of these race variations, may they not fall into the old fallacy of *post hoc ergo propter hoc?* For every genetic line will be found to exhibit variations in definite lines of adaptation and many of these lines of variation occur in characters in which no individual adaptation can be observed.[52] Now there is no theoretical difficulty in supposing that the three classes of variations have different modes of origin, but in order to demonstrate the probability of a causal relation between individual and race variations of Class III. it is further necessary to show: 1. That in this special class of characters, in which obvious mechanical or dynamical principles are operative, race variations invariably conform to individual variations; for if some of these characters do not conform, other principles must be in operation. That is, if we once invoke the Lamarckian principle, we must apply it consistently to every case. 2. That no definite lines of variation arise in characters of this class without the antecedent operation of these individual reactions. These first tests of invariable antecedence and consequence would lend a high degree of probability to the existence of causal relationship; this probability would be increased if it could be shown that no other explanation of this class of variations will stand the same test.

First, as to sequence. The overwhelming majority of variations as observed in the fossil series[53] occur along the lines of use and disuse. Weismann has urged that all variations in this class are substantially quantitative, that where an organ becomes stronger by exercise it must possess a certain degree of importance, and when this is the case it becomes subject to improvement by natural selection.[54] It follows from embryological development and the laws of growth by cell division that all new characters are in one sense quantitative, but in tooth evolution we have examples of the rise of structures which are qualitative,—i.e., essentially new, and not simple modifications of preexisting forms. I refer to the successive, addition of new cusps. As already observed, there is absolutely no evidence for indefinite variation in these characters. The new cusps do not rise spontaneously at random points and then disappear, to be replaced by the gradual development of those which happen to rise at adaptive points.[55] One of the most surprising recent discoveries is that one after another these successive cusps are added to the simple conical crown at the point of maximum wear; that is, the most-worn points in an earlier series of generations are those at which the new cusps appear in the later series.

Palæontologists cannot, however, claim that this sequence is universal. Among the rare exceptions there are, first, some secondary cusps[56] which arise from the base of the crown,—i.e., entirely out of the region of use and disuse and pursue the same steady

[50] A beautiful example of the effects of use in producing joints in the tail fins of fishes has been given by Ryder. Proc. Am. Phil. Soc, Nov. 21, 1889.

[51] As quoted by Ryder from British and Foreign Medico-Chirurgical Review, Oct. 1858.

[52] Such as are seen in the adaptations of mimicry and protective coloration.

[53] See the exact studies of Kowalevsky, Cope, and Ryder among the vertebrates, and of Hyatt, Dall, and others among the invertebrates.

[54] Biol. Memoirs, p. 84.

[55] See "The Evolution of Mammalian Molars to and from the Tritubercular Type," American Naturalist, December, 1888.

[56] Such as appear in some molars of the later Tertiary ungulates.

development until they reach a stage in which they are obviously useful and subserve attrition. Second, upon the principle that the action and reaction of two opposing surfaces must be equal, it is difficult to explain some cases in which we observe a cusp in one jaw developing, while the cusp in the other jaw, opposing it and presumably stimulating its development, is degenerating.[57] The force of these exceptions will weigh seriously against the Lamarckian principle, unless they also can be proved by subsequent research to conform to the laws of individual adaptation. I consider that the strongest line of attack which can in future be taken against Lamarckism will be in showing that certain characters (such as the above), in which it is supposed to operate, could not be produced on principles of direct adaptation.

But if we reject the Lamarckian principles we must assign Selection as the cause of these definite lines in variation, for no one would urge the third alternative.

6. *What is the Relation between Variation and Selection?*—The question of Utility is the first which arises when we attempt to explain the origin of such variations as we are here considering by the selection principle. In the recent animated discussion which has taken place between Romanes,[58] Mivart, and others on the one side, and Wallace[59] and Dyer on the other, great difference of opinion has been shown as to Utility. So far as the question bears upon the substitution of pure natural selection for Lamarck's principle, we may, in this argument, avoid the broader question by admitting that all characters possess, or have once possessed,' some degree of utility, or the reverse. This is as necessary for Lamarck's as for Weismann's principle. The essential question here is whether the plus- or minus-variations in advanced stages, or the variations in initial stages, or still more the variations which constitute the initial stages themselves, are of such importance as to weigh sufficiently in the scale of survival, to accumulate definite lines of adaptive variations.[60] Let us assume that they can be, what further assumptions are necessary?

We start with the proposition that all these variations have their origin under the laws which we have seen govern variations of Classes I. and II., for upon Weismann's principle we cannot admit any other modes of origin. They must start, therefore, indefinitely, but secure a definite direction by the selection of those in favorable, and elimination of those in unfavorable, directions. This direction must be continuously plus where the characters are developed by direct Selection,[61] or neutralized where the characters are under the sustaining power of Selection, or minus where the characters are degenerating under the influence of Panmixia (free intercrossing), or even of reversed Selection.[62] Every union of new individuals, according to Galton's law of regression, however, will tend to draw back all the plus- and minus- variations to mediocrity, even where both parents show a tendency in the same direction. This regressive tendency to mediocrity, seen in the union of a single pair, will be further hastened by Panmixia.[63] We have assumed the continuous operation of Selection and abundant favorable variations to draw from, but we have seen, under Query 3, that variability is generally greatest when external conditions are most favorable; at the same time Selection must be least active, for the struggle for existence is least severe,—that is, Selection is least rapid when its materials are most abundant. So much for the probabilities of the production of definite lines of variation in single characters of this class. Evolution is not, however, a "log-rolling" process, in which some parts lag behind while others are improved by selection; in the fossil series, as all parts of the skeletal organism are observed in course of evolution at the same time, we must assume indefinite variability in every part, and admit the probability that, especially in uncorrected parts, the sum of favorable variations, will be equal to the sum of unfavorable variations, and thus neutralize each other, so far as Selection is concerned. We must, therefore, add the assumption

[57] I refer to the paraconid and hypocone.

[58] "The majority of specific differences are inutile (non-adaptive)." *Nature*, 1989, p. 8.

[59] "There is no proof that specific characters are frequently useless."

[60] Darwin distinctly abandoned the utility principle in the case of Saturnia. See letter to Moritz Wagner, "Life and Letters," Vol. III.

[61] See Biol. Memoirs, pp. 264, 85, 101, 275.

[62] Romanes has endeavored to show that where a character becomes detrimental Selection will tend actively to eliminate it.

[63] Galton has shown that in the union of two individuals showing exceptional characteristics only a few of the offspring would be likely to differ from mediocrity so widely as the mid-parent. "Natural Inheritance," p. 106.

that these definite lines will be selected in correlation with those observed to occur in all the surrounding parts, and granting that groups of correlated parts may vary simultaneously[64] (e.g., fore and hind limbs, or a series of vertebrae), we have still further to assume that these variations are selected with coordinate variations in parts which are not in the remotest degree correlated, viz., the teeth.[65] We must still further assume that Selection acts at the same rate to produce simultaneously exactly parallel lines of adaptive variations in related species over widely distributed areas, as in the American and European species leading to the horse series. If it is maintained that this parallelism has been sustained by interbreeding, then the arguments based upon Divergence and Isolation lose their force. If it be said that combinations of favorable variations occur in nature, not only in correlated but in uncorrelated parts, and Selection acts upon these combinations, then those who support Weismann's principle must further assume that there are definite lines of blastogenic variation. This *argumentum in circulo* would bring us back to the original question, What is the cause of definite lines of variation?

Can Acquired Variations be Inherited?—It must be admitted by every one that, as the germ-cells are usually differentiated and set apart from the somatic cells at an early age, it is very difficult to conceive how definite changes in certain peripheral somatic cells occurring in the higher adult Metazoa can produce such changes in the germ-cells as to be reproduced in the offspring, even if we allow a very long time for the process. If, however, such a process does take place, it rests with the embryologists to work out a theory for it, so we are not concerned with the process, but the evidence. All the evidence above considered belongs properly to Evolution; we must now consider the bearings of some of the classes of evidence from Inheritance.

The evidence from mutilations is somewhat conflicting. It has been fully discussed recently by Weismann, Eimer, and others. It involves two elements which are not observed in the ordinary course of evolution: 1. Immediate transmission of the full characters. 2. Transmission of characters impressed upon the organism, and not self-acquired. I believe that no indisputable evidence for the inheritance of acquired characters has been produced under this head.

Another class of evidence consists in what are believed to be cases of the inheritance of maternal influences upon offspring *in utero*. It is an axiom among breeders that an ill-bred sire may affect all future strains. One of the most striking cases is that of Lord Morton's Arabian mare, which was sired by a Quagga, and later by a pure Arab, the foal of the latter showing zebra-like markings. Professor Turner says of this case: "I believe that the mother had acquired during her long gestation with the hybrid the power of transmitting quagga-like markings. The ova must have been modified while still in the ovary."[66]

I refer to papers of Vines[67] and Turner[68] as bearing especially upon the supposed isolation of the germ-cells, and showing that in the lower Metazoa and some of the higher Metaphyta the germ-plasm is diffused through the organism, and thus related to the *soma*.

We should find in these transitional organisms, as I have suggested under Query 1, that the relation between the somatic and germ-cells was established, if it exists. It is a necessary deduction from Weismann's theory that if this relation was advantageous it must have been preserved by Selection. If Selection can bear the burden of Evolution, it certainly can account for the origin of the Lamarckian principle in inheritance.

Conclusions.—The conclusions we reach in this discussion must finally turn upon the existence of definite lines of blastogenic variation. If there are no such lines, the Lamarckian principle falls *ipso facto*; if there are, we have still to estimate the probabilities between Weismann's and Lamarck's principles as affording the most adequate explanation for them, keeping in mind the problem of Inheritance as affecting these probabilities.

The Weismann principle depends upon Selection as the source of definite lines of Variation. What evidence has been advanced for the initial but all es-

[64] The fact that they do so may be used as an indirect argument for the Lamarckian principle.

[65] Or adaptive characters for protection, mimicry, sexual ornamentation, etc.

[66] See *Nature*, 1889, p. 532.

[67] "An Examination of Some Points in Prof. Weismann's Theory of Heredity" *Nature*, October 24th, 1889, p. 62.

[68] "The Cell Theory, Past and Present." *Nature*. November 6th and 13th, 1890.

sential assumption that, for example, a tiny adaptive cusp is a factor in survival, while its tiny inadaptive fellow is a factor in extinction? not to mention the succeeding assumptions which overwhelm us when we seek to derive definite adaptation from indefinite variations.

The Lamarckian principle furnishes us with an explanation of the observed phenomena of simultaneous progressive adaptation in most of those parts which it affects, including Correlation and Parallelism. It cannot be said at present to explain *all* the phenomena within its sphere; we must explain these phenomena, or abandon the principle.

It follows as an unprejudiced conclusion from our present evidence that upon Weismann's principle we can explain Inheritance, but not Evolution, while with Lamarck's principle and Darwin's Selection principle we can explain Evolution, but not, at present, Inheritance. Disprove Lamarck's principle, and we must assume that there is some third factor in Evolution of which we are now ignorant.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RESTITUIRI

Revistă de lingvistică diacronică
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Sînt transmisibile variațiile dobîndite?†

Henry Fairfield Osborn

Sînt transmisibile trăsăturile dobîndite? Sîntem de acord că indivizii moștenesc o anumită constituție și că anumite variații de la acea constituție se dobîndesc de-a lungul vieții, conform unor legi bine cunoscute. Problema este: se transmit în vreo măsură aceste anumite variații dobîndite, sau variațiile congenitale ale constituției urmașilor sînt independente de cele care au fost dobîndite de către părinți?

STADIUL ACTUAL AL CHESTIUNII

Înainte de a începe această discuție, să schițăm un bilanț al filozofiei biologice a anului 1890, și să determinăm cu exactitate unde ne aflăm din punctul de vedere al cunoștințelor privind cauzalitatea naturală. Din fericire, Profesorul Huxley a făcut bilanțul teoriei evoluției în 1871[1], în obișnuita sa manieră acurată și imparțială, permițîndu-ne să punem bazele unei comparații:

„Dacă afirm că «speciile au evoluat pe calea variației[2] (un proces natural ale cărui legi sînt în cea mai mare parte necunoscute), sprijinită de acțiunea subiacentă a selecției naturale», mi se pare că am enunțat o propoziție care constituie esența și miezul primei ediții a *Originii speciilor*. Lucrul de care evoluționiștii au nevoie acum nu este o repetare a principiilor fundamentale ale darwinismului, ci o oarecare lumină asupra problemelor: Care sînt limitele variațiilor? și, Dacă apare o varietate, se poate aceasta perpetua sau chiar intensifica atunci cînd condițiile de selecție sînt indiferente sau, poate, nefavorabile existenței sale?"[3].

Așadar, acum douăzeci de ani, Huxley a declarat că teoria evoluției este bine întemeiată, legea selecției naturale fiind unul dintre factorii bine stabiliți ai acesteia, de vreme ce a constatat că ne aflam pur si simplu în pragul cunoașterii legilor variației. Unii biologi mai optimiști ai zilelor noastre cred că am depășit acest prag prin cercetările perseverente ale celor două decenii care au trecut de atunci, însă alții sînt reprezentați de către Profesorul Lankester, care acum și-a asumat calitatea de lider al criticii engleze, iar recent a rezumat cunoștințele noastre într-un articol[4]—probabil scris cu cea mai mare atenție și băgare de seamă—, după cum urmează:

„Cauzele lor (adică ale variațiilor) sînt extrem de dificil de urmărit în detaliu, dar se pare că acestea se datorează în mare măsură «zdruncinării» materiei vii care constituie germenul fertilizat sau embriocelula, prin procesul amestecului în aceasta a substanței celor două celule—germo-celula și spermocelula—derivate din doi indivizi diferiți. Această producere a variației congenitale poate fi însoțită și de alte tulburări de ordin mecanic. Oricare ar fi cauzele, Darwin a arătat că toate sînt importante . . . .

Prin urmare nu este *nevoie* de presupunerea unei perpetuări a adaptărilor directe[5]. Selecția varietăților produse întîmplător (întîmplător, adică în măsura în care se referă la condițiile de supraviețuire) este suficientă de vreme ce este dovedit faptul că aceștia vor tinde să transmită acele trăsături cu care ei înșiși s-au născut, deși *nu* este stabilit că ar putea transmite și trăsături *dobîndite* de-a lungul vieții".

Aici, accentul cade pe contrastul dintre cunoașterea de către noi a *faptului* variației (*op. cit.*, p. 373) și nesigura cunoaștere de către noi a *cauzelor* variației[6]. Cu alte cuvinte, am adunat fapte, iar prezenta noastră inducție dinspre acestea este că variațiile, care au format principala bază a evoluției, sînt întîmplătoare;

†Deschiderea unei discuții asupra principiului lamarckist al evoluției, Societatea americană a naturaliștilor, Boston, 31 decembrie, 1891. Publicat în „The American Naturalist", vol. XXV, martie 1891, 291, p. 191–216. Traducere de Francisc și Emanuel Gafton.

[1] *Critiques and Addresses*, p. 299, în „Contemporary Review", 1871. Acest fragment este practic un rezumat al articolului intitulat *Mr. Darwin's critics*, în care apare bilanțul.

[2] Sub această denumire incluzînd transmiterea ereditară.

[3] El observă apoi că, anterior, dl. Darwin înclinase să dea acestor întrebări un răspuns negativ, iar apoi unul afirmativ.

[5] Adică a trăsăturilor dobîndite.

[6] Sînt foarte doritor să ofer o reprezentare întru totul corectă a punctelor de vedere ale tuturor autorilor aici citați, și îmi dau seama că, adesea, un singur fragment induce în eroare. Asupra chestiunii în discuție compară alte eseuri și analize recente ale Profesorului Lankester, în principal cele din „Nature".

© 2015. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

ce-i drept, ar putea exista cauze precise, însă efectele sînt în mare măsură nedefinite. Acum, dacă toți, sau marea majoritate a naturaliștilor, au fost de acord cu Lankester, am putea susține că s-a făcut un progres de la 1870 încoace, chiar și în a fi atins o concluzie atît de negativă—pe baza principiului că progresăm atunci cînd recunoaștem că nici un progres nu mai este posibil.

Din fericire, sau nu, însă, nu acesta este cazul, deoarece în opoziție cu cei care împărtășesc opiniile lui Lankester se află un număr la fel de mare care ar înclina balanța în partea cealaltă, susținînd că trăsătura caracteristică a ultimilor douăzeci de ani de studiu este aceea de a fi obținut unele dintre principiile fundamentale ale variației, prezentate de Huxley ca țel al cercetării.

Această diferență de bilanțuri, însă, nu se oprește aici. Noi, biologii, sîntem obligați să mărturisim cu sinceritate colegilor noștri în ale științei, chimiști și fizicieni, și lumii în general, că după ce am studiat fenomenul evoluției timp de un secol ne aflăm într-un total haos al opiniilor privitoare la factorii acestuia. În realitate, nu există consens în ceea ce privește forțele principiului selecției naturale, nici cu privire la legile moștenirii, nici privitor la influențele mediului! În miezul acestei anomalii se află chestiunea pe care ne-am adunat să o discutăm. Aceasta este mediul care refractă judecata noastră asupra fiecăruia dintre factorii evoluției. Putem contina să acumulăm fapte, dar nici un progres real nu poate fi făcut în studierea cauzalității naturale pînă cînd această chestiune nu este pe deplin stabilită, într-un fel sau în altul. Aceasta fiind situația, Weismann a făcut un serviciu monumental transformînd o simplă întrebare într-o problemă majoră. Ce-i drept, un număr foarte mare de naturaliști consideră chestiunea a nu mai fi *sub judice*, însă cum jumătate dintre aceștia susțin o opinie, iar cealaltă jumătate o opinie întru totul contrară, sîntem forțați să-i criticăm, întrucît, în prezent, nici una dintre părți nu poate oferi o demonstrație clară și deplină a felului în care lucrează evoluția conform teoriei lor, astfel încît să fie concludentă, și nici nu poate accepta vreuna din părți valoarea probei furnizate de cealaltă. Punem în opoziție doi dintre cei mai viguroși autori ai acestei chestiuni[7]:

„Acest lucru este cu atît mai necesar cu cît acest autor (Weismann) și adepții săi resping dovada privitoare la afirmația făcută, că trăsăturile dobîndite, luate în cel mai larg sens lamarckist, pot fi transmise. De-a lungul unei perioade întinse pe mai mult de cincisprezece ani, autorul textului de față s-a dedicat studiului genezei adaptărilor, și cu trecerea timpului a crescut convingerea că acești autori lucrează sub imperiul unei iluzii. Modul în care s-au plasat în relație cu subiectul arată că nu au calculat consecințele acțiunilor lor nesăbuite".

Cîteva luni mai tîrziu, pe urmele lui Weismann[8], Lankester scrie în „Nature"[9]:

„În prezent, naturaliștii sînt interesați de încercarea de a decide dacă Lamarck a avut dreptate în ceea ce privește afirmația sa, că trăsăturile dobîndite sînt transmise de la părinți, astfel schimbate, către urmașii lor. Mulți dintre noi susțin că el nu a avut dreptate; de atunci, oricît de plauzibile ar fi putut părea legile sale mai sus citate, nu a fost posibilă scoaterea la iveală a unui singur caz în care dobîndirea unei trăsături descrise de către Lamarck, și transmiterea sa ulterioară către urmași să fi fost observată în mod convingător. Pînă cînd vor fi prezentate astfel de situații, considerăm că acest lucru nu îndreptățește la a presupune că a doua lege a lui Lamarck ar fi adevărată".

Natura discuției.—Înainte de a aborda problema dovezilor privitoare la acest factor al evoluției, să înțelegem cu limpezime ce anume *nu discutăm* în momentul de față. În primul rînd, legea selecției naturale este bine instituită, nemaifiind în discuție; ea procură de departe cea mai bună—de fapt, singura—explicație care poate fi dată multor adaptări; singura problemă dinaintea noastră este doar cea cu privire la extensiunea acțiunii sale. În al doilea rînd, nu este nevoie să discutăm transmiterea mutilărilor, deoarece mutilările nu constituie o parte a ordinii firești a naturii, și cu toate că ar putea avea o puternică valoare pozitivă, ele au puțină valoare negativă; argumentele elaborate, care au fost recent îndreptate împotriva lor, ne reamintesc așadar de lupta lui Don Quijote cu morile de vînt, ca și cum lamarckismul ar depinde în principal de o astfel de dovadă. Nu sînt în discuție nici transmiterea efectelor atrofiei sau hipertrofiei generale a corpului, deoarece este de la sine înțeles

[7] Ryder, *A Physiological Hypothesis of Heredity and Variation*, în „The American Naturalist", ianuarie, 1890, p. 85.

[8] „Nu există observații care să dovedească transmiterea atrofiei sau hipertrofiei funcționale, și este greu să ne așteptăm la a putea obține astfel de dovezi în viitor", „Biological Memoirs", 1889, p. 429.

[9] 6 martie, 1890, p. 415.

că un organism prost hrănit nu va da naștere unor urmași mai buni, precum unul bine hrănit. În ceea ce privește atrofia sau hipertrofia patologică, cred că este acceptat de ambele părți că, în situațiile în care aceasta apare datorită anumitor bacili, este posibil ca ea să fie transmisă odată cu aceștia. Ceea ce *discutăm* este dacă variațiile speciale și locale, de funcție și de structură, induse de mediu și deprinderi, din viața părinților, tind în vreo măsură să reapară la urmași.

Aceasta este legea lamarckistă modernă sau modificată. Adepții ei admit că Lamarck a supraestimat rata transmiterii efectelor întrebuințării și neîntrebuințării, afirmînd că *tot* ceea ce este dobîndit este transmis[10]. Elementul rată sau timp este unul secundar, precum în cazul legii selecției, chestiunea principală fiind dacă astfel de efecte se transmit cîtuși de puțin. Desigur, există lamarckiști de diferite grade de zel. Următoarea declarație probabil că reflectă opinia medie:

1. În viața individului, adaptarea crește datorită schimbărilor metatrofice locale și generale, a necesității corelate, care se petrece foarte ușor în regiunile cu adaptarea cea mai imperfectă, de vreme ce aici reacția este maximă. 2. Principalul curent al variației este determinat nu prin transmiterea deplinelor modificări adaptative în sine, după cum a presupus Lamarck, ci de dispoziția către atrofia sau hipertrofia adaptativă, din anumite puncte[11].

În orice caz, acest lucru implică principiul lamarckist, cu toate consecințele sale necesare asupra opiniilor noastre cu privire la mediu, variație, selecție și moștenire. Dacă îl adoptăm trebuie să-i acceptăm pe deplin consecințele. Luînd definiția lui Spencer asupra vieții, ca o continuă ajustare a relațiilor interne la relațiile externe, trebuie să privim rasa ca fiind parțial însumarea acestor ajustări individuale, parțial însumarea, prin selecție, a variațiilor întîmplătoare și favorabile. Mediul trebuie să acționeze direct în producerea variațiilor asupra organismului ca întreg; tot direct trebuie să producă variații speciale, ori de cîte ori induce schimbări la nivelul funcției. Cum aceste variații sînt moștenite într-o anumită măsură, în cadrul studierii adaptării individuale vom descoperi unele dintre legile variației; variațiile de acest fel vor fi descoperite în șiruri precise; variațiile nedefinite vor apărea și ele din combinațiile întîmplătoare ale trăsăturilor individuale; cauza proximă a variației trebuie să fie mediul în schimbare precum și combinarea diferitelor trăsături individuale. Selecția, atît cît este ea implicată la acest nivel, acționează în principal asupra *ansamblului* de trăsături care își are originea în variația individuală, prin dispariția indivizilor și a raselor neadaptate, însă concomitent cu acțiunea ei asupra variațiilor întîmplătoare. Moștenirea trebuie să poarte povara nu doar a trăsăturilor ancestrale și de rasă, ci trebuie să acumuleze modificările acestor trăsături care apar la nivelul indivizilor.

De numele lui Weismann asociem principiul opus—că variațiile individuale speciale nu se transmit—deoarece într-o vreme în care principiul lui Lamarck era tot mai acceptat[12], el i s-a opus cu îndrăzneală *in toto*. Doctrina sa privind continuitatea germo-plasmei și mai ales a izolării germocelulelor față de influențele care se exercită asupra celulelor somatice, este un complement perfect și necesar al doctrinei conform căreia evoluția a progresat prin selecție naturală pură; el duce aceste două doctrine gemene pînă la concluziile lor legitime. Evocînd definiția lui Spencer și aplicînd princpiul lui Weismann, trebuie să privim rasa nu ca pe suma ajustărilor individuale, ci ca însumare a celei mai bine ajustate germo-plasme. Mediul poate acționa în mod direct, provocînd variația organismului ca întreg, dar nici una dintre variațiile individuale speciale, care, de asemenea, se produc în mod indirect și direct, nu poate fi transmisă; influențele sale asupra germo-plasmei sînt graduale și nedefinite. Șirurile de variație sînt definite în măsura în care sînt

[10] „Quatrième loi: Tout ce qui a été acquis, tracé ou changé, dans l'organisation des individus, pendant le cours de leur vie, est conservé par la génération et transmis aux nouveaux individus qui proviennent de ceux qui ont éprouvé ces changements". (Legea a patra: Tot ceea ce, la nivelul organizării indivizilor, a fost dobîndit, marcat sau schimbat, în timpul vieții lor, se păstrează prin reproducere și se transmite noilor indivizi care provin din cei care au suferit aceste schimbări.)

[11] Osborn, *The Palæontological Evidence for the Transmission of Acquired Characters*, „British Association Reports; Processes of American Association for the Advancement of Science", 1889; „The American Naturalist", vol. XXIII, iulie, 1889, nr. 271, p. 561–566.

Dr. W.H. Dall a prezentat o declarație pe deplin și cu grijă cumpănită, în articolul său *Dynamic Influences in Evolution*, 8 mai, 1890.

[12] În 1883, cînd Weismann și-a publicat primul eseu asupra eredității, singurul naturalist englez sau american care nu subscria la nici o formă a principiului lamarckist era Alfred Wallace.

[13] „Biological Memoirs", p. 288: „natura specifică a unui organism îl face să răspundă la influențele externe de-a lungul anumitor șiruri definite, deși acestea pot fi foarte numeroase".

limitate de natura specifică a organismului; în aceste limite, variațiile pot fi nedefinite și numeroase[13]; cauza proximă a variației este combinarea diferitelor trăsături individuale ale părinților. Selecția trebuie să acumuleze variațiile minuscule existente în direcția cerută, și astfel să creeze noi trăsături[14]; ea trebuie să acționeze asupra variațiilor minuscule ale trăsăturilor singulare, precum și asupra *ansamblului* de trăsături. Moștenirea este o transmitere neîntreruptă a trăsăturilor ancestrale și de rasă, prin subdiviziunea germoplasmei; doar schimbările care pot afecta corpul ca întreg pot fi adăugate caracteristicilor germoplasmei.

Acesta este doar un rezumat al diverselor poziții asupra fiecărei chestiuni către care ne conduc aceste principii ale lui Lamarck și Weismann. Nu se poate susține o poziție pe jumătate; rezultatele cercetării asupra chestiunii în discuție constituie un drum întreg, de o parte sau de cealaltă. Prin cea dintîi scădem forța selecției naturale și creștem forța mediului; în același timp simplificăm mult chestiunea variabilității și facem cu mult mai complexă chestiunea transmiterii. Prin cea de-a doua aruncăm întreaga povară a evoluției pe selecția naturală și eliminăm acțiunea directă a mediului; acceptăm legi sau cauze definite ale variabilității generale, însă nu legi definite care guvernează variațiile trăsăturilor individuale, și simplificăm mult chestiunea transmiterii. Pe scurt, punctul vulnerabil al lamarckiștilor constă în rezolvarea problemei eredității, în vreme ce oponenții lor sînt mai slabi în a rezolva chestiunea variației. Din punct de vedere pur teoretic, ambele părți pot oferi procesului evoluției o bună explicație care funcționează, cu condiția să le acceptăm toate premisele; prin urmare, datoria noastră ca oameni de știință declarați ar trebui să fie să examinăm fără patimă cît de mult concordă aceste premise cu toate fenomenele pe care le putem observa efectiv în natură, și apoi să adoptăm partea cea mai dotată cu veracitate. În acest moment, nu am nici o ezitare în a spune că nici una dintre părți nu se arată disponibilă să își pună la încercare premisele prin toate fenomenele observate, aceasta fiind unul dintre aspectele cele mai descurajante ale situației actuale.

Variație, repetiție, regresiune.—Toți factorii evoluției interacționează. În cadrul moștenirii, variația și repetiția[15] se află în relație constantă cu fiecare alt factor. Astfel putem acumula fapte ca variații *per se*, însă dacă observația și inducția noastră ne îndreptățesc să formulăm anumite legi, acestea vor implica mereu cel puțin doi factori, adică variația, ca fiind legată de mediu, variația, ca fiind legată de istoricul vieții organismelor individuale, variația, ca fiind legată de moștenire, variația, ca fiind legată de selecția naturală.

Desigur, variabilitatea se manifestă în organisme ca întreg, în grupuri de trăsături, precum și la nivelul trăsăturilor individuale. Totul va fi afectat în mod variat de cele două principii ale moștenirii aflate în discuție, însă noi vom examina tendința variabilă, așa cum se manifestă la nivelul unei singure trăsături. Repetiția este condiția conservativă sau statică în care o trăsătură de la nivelul unui individ nou se aseamănă cel mai mult cu dezvoltarea medie prezentă la fraternitatea[16], co-fraternitatea, rasa, varietatea și specia de care aparține; să adoptăm termenul lui Galton, de „mediocritate", pentru acest stadiu mediu de dezvoltare. Variația este condiția instabilă sau fluctuantă sub care o trăsătură deviază către oricare parte a mediocrității, fie în direcția plus, fie în cea minus, adică către o dezvoltare mai mare sau mai mică. Regresia este tendința[17] de întoarcere către „mediocritate", iar conform statisticilor lui Galton, ne putem imagina această lege a regresiei ca acționînd precum gravitația asupra pendulului variației: atunci cînd pendulul oscilează într-o direcție, acest lucru poate reprezenta o plus variație, iar în cealaltă direcție o minus variație; mediocritatea este starea de repaos sau de echilibru. Atunci cînd examinăm oricare specie în curs de evoluție, în timp și în spațiu, oricare ar fi situația, aflăm că trăsătura mediocră este o cantitate aflată în schimbare. De pildă, un organ care degenerează rapid prezintă o anumită „mediocritate", la un moment dat și într-un anumit loc, și o altă „mediocritate" la un moment ulterior sau în alt loc. Prin urmare, există o distincție clară între termenii de mai sus și termenii mai generali „degenerare", „echilibru" și „dezvoltare",

[14] „Biological Memoirs", p. 275.

[15] Weismann, sau traducătorii săi, folosesc termenii *variabilitate* și *ereditate* ca tendințe echivalente cu acestea. Mie, însă, mi se pare mai limpede să se folosească *ereditate* în sens larg, pentru a include astfel *variația* = actul de a varia, și *repetiția* = actul de a repeta trăsăturile ereditare. *Variabilitatea* = tendința de a varia.

[16] Galton, *Natural Inheritance*, p. 94: „Toți urmașii uneia și aceleiași medii-părintești formează o fraternitate. Toți urmașii uneia și aceleiași fraternități formează o co-fraternitate".

[17] *Op. cit.*, p. 95.

care se aplică trăsăturilor care sînt fie mereu statice, fie într-o direcție descendentă sau ascendentă, nu doar la nivel de indivizi, ci și la specii întregi sau la diviziuni la mari. Desigur, acolo unde regresia încetează să își exercite întreaga forță de gravitație asupra plus- sau minus-variațiilor, printr-o serie de generații, apare dezvoltarea, respectiv degenerarea.

O altă sursă de confuzie, care este inevitabilă la nivel de observație, dar nu în teorie, este dificultatea de a distinge între „variații congenitale" și „variații individuale". Weismann a făcut distincția prin termeni folositori, „blastogenic" și „somatogenic"[18]. Teoretic, aceste variații congenitale și dobîndite sînt destul de distincte, însă cum unele variații blastogenice nu se manifestă de la sine pînă la o vîrstă înaintată, în multe cazuri este foarte dificil de hotărît în ce măsură anumite variații sînt realmente blastogenice și în ce măsură au origine somatogenică; cu alte cuvinte, cît de mult se datorează ele predispozițiilor înnăscute și cît se datorează deprinderilor din timpul vieții[19].

Recent a început un război al cuvintelor, purtat cu privire la înțelesul care trebuie atribuit unor adjective precum „fortuit", „întîmplare", „caleidoscopic" sau „nedefinit". Accepțiunea mea cu privire la acești termeni are în vedere că atunci cînd observăm trăsături fluctuante dinspre mediocritate, fie în direcția plus, fie în cea minus, conform legilor obișnuite ale întîmplării le putem descrie ca pe o stare de variabilitate nedefinită, în vreme ce, atunci cînd ele manifestă tendința de a fluctua mai cu seamă într-o singură direcție, le descriem ca fiind într-o stare de variabilitate definită. Acesta este singurul sens în care termenii „variații definite" și „variații nedefinite" pot fi folosiți în mod rezonabil în cadrul acestei discuții.

În două dintre eseurile sale recente, Weismann spune[20]:

„Teoria mea poate fi infirmată în două feluri: fie prin demonstrarea efectivă că trăsăturile dobîndite se transmit, fie prin indicarea faptului că anumite clase de fenomene nu admit, la modul absolut, nici o altă explicație decît cea că astfel de trăsături pot fi transmise. Doar dacă s-ar putea arăta că acum sau vreodată nu ne putem dispensa de principiul lamarckist, am fi legitimați în a-l accepta"[21].

Putem strînge probe din datele embriogeniei sau ale ontogeniei și ale filogeniei. Nu este nici posibil și nici de dorit să se separe aceste date, dar cum autorii anteriori au tratat pe larg probele embriogenezei, voi evidenția probele ontogenezei și ale filogenezei, cu care, în fapt, sînt mai familiarizat. Mă voi strădui să îmi concentrez atenția, în principal, asupra fenomenelor către care cercetarea viitoare trebuie să se concentreze cu deosebire. În această direcție, avem deja un număr de lucrări și de analize valoroase[22], însă, după cît am văzut pînă acum, nici una nu examinează chestiunea din perspectiva tuturor dificultăților către care ne duce adoptarea unuia sau altuia dintre principii.

Cred că sîntem departe de înțelegerea tuturor fenomenelor variației și, prin urmare, de a pune problema în următoarea formă: Cunoașterea noastră actuală, asupra variației formelor vii sau fosile, poate oferi un sprijin mai mare principiului lui Lamarck sau celui al lui Weismann?

1. Care este originea variabilității?—Conform lui Wesimann, originea *fundamentală* sau primordială a variabilității este somato-genică[23]—adică, trebuie să urmărim variabilitatea pînă la organismele unicelulare, la nivelul cărora mediul acționează în mod direct asupra întregului organism. La organismele pluricelulare, sursa variabilității se restrînge la germo-celule, iar originea proximă sau secundară a variațiilor constă în uniunea diferitelor trăsături conținute în germo-plasma celor două sexe. Această perspectivă asupra originii primordiale a variațiilor nu mi se pare a se implica în mod direct în chestiunea pe care o discutăm, deși este una dintre concluziile care decurg în mod îndreptățit din premisele sale. Aș vrea însă să atrag atenția asupra unui aspect important, și anume că această perspectivă a lui Weismann implică

[18] Adică decurgînd din germo-plasmă, respectiv din corp.

[19] În recenzia sa asupra „darwinismului" lui Wallace, Lankester a evidențiat acest defect al unor observații ale lui Wallace („Nature", 1889, p. 567).

[20] „Biological Memoirs", p. 388.

[21] „Nature", 6 februarie, 1890, p. 322.

[22] Mai ales cele ale lui Ryder, Cope, Eimer și Cunningham. O analiză foarte valoroasă a întregii chestiuni se găsește în articolul lui C.V. Riley, *On the Causes of Variation in Organic Forms*, „Proceedings of American Association for the Advancement of Science", 1888.

[23] „Biological Memoires", p. 277: „Originea variabilității ereditare individuale nu se poate afla în organismele superioare, ea trebuind căutată în cele inferioare—organismele unicelulare . . . . Întrucît astfel de organisme se reproduc prin diviziune, trăsăturile individuale dobîndite vor fi transmise urmașilor".

operativitatea principiului lui Lamarck al transmiterii reacțiilor adaptative față de mediu[24], la unicelulare și, deci într-o anumită măsură la organismele inferioare pluricelulare. Cred că se poate demonstra că principiul lui Lamarck ar fi extrem de avantajos pentru fiecare organism care transmite adaptările în mod direct (vezi Întrebarea 4). Dacă lucrurile stau astfel, fiecare pas în pierderea graduală a acestui principiu, prin izolarea germo-plasmei, ar fi aducător de prejudicii. Prin urmare, dacă selecția ar fi acționat în mod constant, cum presupune Weismann, ar fi păstrat tocmai acest principiu. Desigur, lucrul acesta este în spiritul purei speculații, însă întorcînd această presupus enormă forță a selecției în serviciul lamarckismului, putem concepe felul în care extrem de complexa corelație dintre schimbările funcționale, în cadrul celulelor somatice și al germo-celulelor, care este o componentă esențială a teoriei lamarckiste, poate să-și fi avut începuturile în aceste organisme de tranziție.

Oricum, chestiunea originii *actuale* sau proxime a variațiilor se discută în mod direct cu privire la aceste principii diferite:

(*a*) Toți observatorii trebuie să fie de acord cu faptul că reproducerea sexuată este una dintre sursele nesfîrșite de variații nedefinite[25]. Teoria lui Weismann oferă o minunată idee despre *modus operandi* și concordă pe deplin cu cercetările lui Galton. Astfel de variații își au originea în germo-celule; nu există motiv pentru care ar trebui să le urmărim pînă la celulele somatice.

(*b*) De asemenea, unele plus- sau minus-variații trebuie să își aibă originea în uniunea germo-celulelor. Dacă aceeași trăsătură este puternic dezvoltată la ambii părinți, ea ar putea să apară mai puternic dezvoltată la urmași; tot astfel, aceeași regulă se aplică invers, în cazul trăsăturilor slab dezvoltate. Lucrul acesta, însă, duce chestiunea cu un pas înapoi, deoarece variațiile indiferent dacă sînt plus, minus sau mediocre sînt cu siguranță nedefinite, deși uniunea a două variații similare produce un rezultat definit.

Înainte de a discuta posibilele cauze ale variațiilor definite, trebuie să cercetăm dacă astfel de variații există.

2. Care variații sînt definite și care sînt nedefinite?[26]—Aceasta este cu adevărat chestiunea centrală și de cea mai mare importanță. Soluția ei are o implicație vitală asupra principiului lui Weismann, ca și asupra celui al lui Lamarck. Pe urmele lui Huxley[27], Geddes[28] a stabilit foarte clar aceste implicații:

„În absența oricărei teorii a schimbării definite și progresive[29], și în prezența unei multitudini de variații de la nivelul domesticirii și de la cel natural, pe care nu le putem nici analiza, nici discerne, și aproape că nici măcar clasifica, sîntem nu numai îndreptățiți, ci și în mod logic obligați să considerăm variația ca fiind spontană sau nedefinită, adică, practic neorientată către o direcție și, «prin urmare, neimportantă, cu excepția temeliei necesare pentru ca selecția să acționeze». În schimb, variația trebuie să fie nedefinită, altfel suprema importanță a selecției naturale trebuie să fie afectată în mod proporțional, pe măsură ce devine definită . . . . Supremația ei anterioară, ca presupus factor determinant printre posibilitățile structurale și funcționale nedefinite, ar putea fi înlocuită cu cea a simplei accelerări, întîrzieri sau încheieri a procesului sau a schimbării altfel determinate".

Nu putem insista îndeajuns asupra acestor factori cardinali, adică variația nedefinită (în ceea ce privește adaptarea) și supremația selecției, ca două dintre pietrele de temelie ale teoriei evoluționiste a lui Weismann. Lucrul acesta trebuie avut în minte în analiza fiecărui argument avansat de către școala sa. (Ideea este că variațiile sînt definite doar atît cît sînt limitate de natura specifică a organismului, prin fenomene speciale de nutriție sau, în anumite cazuri, de mediul care acționează în mod direct asupra germo-celulelor[30]. Vezi Întrebarea 3. Ele sînt nedefinite în

[24] Desigur, aceasta nu este o idee nouă. Ea a fost în modul cel mai deplin elaborată în *Principles of Biology* a lui Spencer. Modalitatea de transmitere la cele dintîi este prin simpla diviziune celulară; principiul continuității trăsăturilor originale și dobîndite este același.

[25] Ultima opinie a lui Weismann este că reproducerea sexuată este cea mai importantă, însă nu *singurul* factor care menține metafitele și metazoarele în stare de variabilitate. „Nature", 6 februarie, 1890, p. 322 (răspunzînd Profesorului Vines).

[26] „În materie de variație, selecția naturală se încrede în accidente" (Lankester).

[27] Articolul *Evoluție*, în *Enciclopædia Britannica*, vol. VIII.

[28] Articolul *Variație*, în *Enciclopædia Britannica*, vol. XXIV.

[29] Așa cum a fost postulată de către Gray, Nägeli și Mivart, sau pe baza principiului lamarckist, de către Spencer, Cope și alții.

[30] „Biological Memoirs", p. 410.

[31] „Biological Memoirs", p. 275: „Selecția naturală trebuie să fie în măsură să facă infinit mai mult decît atît; ea trebuie să fie capabilă să acumuleze minusculele diferențe existente (apărute în urma acestor combinări fortuite) în direcția cerută".

măsura în care apar din uniunea fortuită a diferitelor germo-plasme.)[31].

Am arătat limpede în introducere că aceasta nu mai este o chestiune necunoscută, așa cum a declarat Darwin:

„Pînă acum, am vorbit uneori ca și cum variațiile, atît de comune și de multiforme la ființele organice domesticite, și într-un grad mai mic la cele din natură, se datorează întîmplării. Desigur, aceasta este o expresie cu totul incorectă, dar servește la a ne recunoaște cu sinceritate necunoașterea cauzei fiecărei variații particulare"[32].

Am citat deja pe Lankester cu privire la acest principiu și trimit mai jos la un fragment în care el îl reiterează și definește cu atenție sensul în care utilizează termenul „nedefinit"[33]. Profesorul Thiselton Dyer, un botanist englez de frunte, a sprijinit această poziție[34]:

„Nu cred că mergem dincolo de fapte dacă, împreună cu Profesorul Lankester, spunem că combinațiile sînt caleidoscopice . . . . Aria de neprevăzut este limitată de constituția variabilă a ovulului . . . . Acest lucru este în acord cu remarca lui Weismann, că variația nu este ceva independent de—și, într-o anumită măsură, adăugată la—organism, ci este pur și simplu expresia referitoare la fluctuațiile din cadrul tipului".

Un motiv pentru care m-am străduit să accentuez unanimitatea de opinie cu privire la această chestiune, printre cei care neagă principiul lui Lamarck, este acesta: dacă există șiruri definite în variația blastogenică, care nu se pot explica prin selecție, ori prin acțiunea mediului asupra germo-celulelor, trebuie să găsim alte cauze sau legi care le guvernează. De aceea, lamarckiștii trebuie să stabilească mai întîi ceea ce susțin, că există linii definite ale variației; în al doilea rînd, că aceste linii nu au fost conduse de selecție (vezi Întrebarea 6). Opiniile lamarckiștilor, asupra acestui aspect, sînt că „există variații care, din stadiile incipiente, urmează o anumită direcție definită către adaptare, independent de selecția din originea lor"[34]. Se va vedea că acest lucru nu exclude existența variațiilor din clasa celor luate în seamă de către Weismann, dar constituie o clasă de variații în mod substanțial distinctă, pe care Weismann, Lankester și alții nu o iau în calcul deoarece conform ipotezei lor, nu avem dovezi că există o astfel de clasă[35].

Opinia aceasta a fost frecvent exprimată fără un sprijin adecvat dinspre observație, altminteri nu ar trebui să întîlnim autori atît de onești precum cei mai sus citați, care o înlătură în pripă. În fapt, este foarte dificil, dacă nu imposibil, să se demonstreze că există linii definite ale variației (care nu pot fi explicate prin selecție), plecînd de la examinarea colecțiilor zoologice și botanice, deoarece datorită naturii materialului noi examinăm, în principal, variațiile datorate divergenței spațiale. În seriile complete de fosile, precum cele disponibile astăzi, paleontologii se bucură de avantajul deslușit de a urmări divergența deopotrivă în timp și în spațiu. Astfel, ei se află într-o poziție mai bună decît oricînd pentru studierea liniilor variației, deoarece ei se află în locul nașterii, ca să spunem astfel, atîtor trăsături folositoare și adaptative, și pot urmări creșterea graduală de la minusculele stadii infinitezimale la condiția avansată în care se constituie ceea ce numim trăsăturile specifice și generice. Nu doar atît, dar este posibil să se observe pedigree, de vreme ce este cunoscută condiția părților înconjurătoare, anterior apariției lor.

Istoria dinților la mamifere oferă cea mai directă probă, devreme ce aceste structuri procură nu doar cele mai interesante corelații și reajustări (variație cantitativă), ci și adăugarea succesivă de noi elemente (variație calitativă). Cred că opinia unanimă, a tuturor celor care au examinat astfel de serii, este că astfel de variații urmează linii definite încă din stadiile lor incipiente. Aceasta este o formă pozitivă de dovadă, cu excepția cazului în care observatorii au greșit, dar nu poate fi considerată ca probă dacă se poate arăta că aceste stadii infinitezimale apar în mod nedefinit, deoarece dacă condiția avansată este utilă, condiția incipientă trebuie să dețină un anumit grad de utilitate, deci ar fi selectată *ex hypothesi*. Oricum, la această obiecție se adaugă faptul că această primă

[32] *Originea speciilor*, ediția a 6-a, p. 106.

[33] Cel din urmă se află în „Nature", 6 martie, 1890: „Această tulburare a corpului părintesc (eu am comparat-o cu zguduirea unui caleidoscop), împreună cu cea a germenilor pe care îi poartă, și care, la nivelul urmașilor, ajunge la «distracție» sau «variație», aproape că nici nu e nevoie să afirmăm, este un lucru cu totul diferit de dobîndirea definită a unei trăsături structurale de către părinte, . . . și de transmiterea către urmași a respectivei trăsături structurale dobîndite".

[34] Vezi Osborn, *The Palæontological Evidence for the Transmission of Acquired Characters*, „British Association Reports; Processes of American Association for the Advancement of Science", 1889.

[35] Adică, nu o clasă de variații care să se conformeze adaptărilor individuale directe.

apariție a unor astfel de structuri este, de asemenea, nedefinită, adică în puncte adaptative definite. Cu alte cuvinte, nașterea este la fel de definită precum creșterea[36].

Pentru a rezuma, opiniile celor două părți cu privire la natura variațiilor blastogenice sînt următoarele:

Ambele acceptă:

I. Că există variații generale întîmplătoare, care pot fi cel mai bine explicate ca datorîndu-se variabilității spontane a germo-celulelor, privite, în special, sub aspectul conjugării lor.

II. Că există și o clasă de variații, de asemenea apărînd din germo-celule, care este definită într-un sens – adică în anumite direcții –, dar nu adaptative în mod necesar.

O parte neagă, cealaltă afirmă:

III. Că, de asemenea, există o clasă largă de variații blastogenice care urmează linii definite ale adaptării.

Care sînt relațiile cu mediul ale acestor trei clase de variații?

3. Care sînt relațiile directe și indirecte dintre mediu și variabilitate?—Cît de mult afectează mediul germo-celulele în mod direct, și cît de mult afectează celulele somatice, pe calea schimbărilor? Este bine cunoscut faptul că o schimbare a mediului, în special în direcția unor condiții mai favorabile, precum în cazul domesticirii, crește variabilitatea[37]—adică variații ale clasei I. În analiza unor astfel de efecte ar trebui să examinăm cu atenție:

(*a*) Dacă această variabilitate la nivelul tuturor trăsăturilor organismului este efectul acțiunii directe a mediului asupra germo-celulelor—prin intermediul căilor generale ale nutriției crescute sau diminuate—, sau dacă mediul produce o tulburare generală a funcțiilor organismului, iar această dispoziție dobîndită de a altera funcțiile este transmisă germo-celulelor[38].

(*b*) Dacă mediul schimbat produce variabilitate în unele trăsături speciale, sau în toate trăsăturile în mod nediscriminat? Aici iarăși se ridică întrebarea privitoare la acțiunea mediată a celulelor somatice, și nu este doar mai pertinentă decît în (*a*), dar probabil și mai adecvată pentru a fi soluționată.

Față de aceste chestiuni Weismann susține că creșterea abundentă decurge din mai buna hrănire a germo-celulelor de-a lungul dezvoltării[39], în vreme ce creșterea penurică sau degenerarea generală rezultă, în schimb, dintr-o nutriție deficitară a germo-celulelor, precum în cazul poneilor din Falkland[40]. El crede că efectele acestor influențe ar putea fi mai specializate; ele ar putea acționa doar asupra anumitor părți ale germo-plasmei[41]. Weismann discută astfel de situații după cum urmează (p. 433). Observăm că modificările în discuție nu sînt în mod necesar adaptative:

„Panselele sălbatice nu se schimbă deodată atunci cînd sînt plantate în solul din grădină; la început, ele rămîn aparent neschimbate, dar mai devreme sau mai tîrziu în decursul generațiilor, încep să apară variații, în principal la nivelul culorii și mărimi florilor; acestea se răspîndesc prin semințe și, de aceea, sînt consecințele variațiilor din germene. Faptul că astfel de variații nu apar *niciodată* la prima generație dovedește că ele trebuie să fie pregătite printr-o transformare graduală a germo-plasmei . . . . Prin urmare, este posibil ca efectele modificatoare ale influențelor externe asupra germo-plasmei să fie graduale și să crească în decursul generațiilor astfel încît schimbările vizibile din corp (soma) să nu apară pînă cînd efectele nu au atins o anumită intensitate".

Cele mai bine documentate situații de acțiune a mediului în producerea trăsăturilor speciale sînt cele observate la nivelul acțiunii sale asupra organelor reproducătoare. O schimbare ușoară a condițiilor produce sterilitate uneori, așa cum se vede în cazurile

[36] Ne-am putea face o idee asupra enormei mase de material disponibil, din recenta generalizare că dinții tuturor mamiferelor au apărut dintr-un tip asemănător și au trecut prin stadii similare. Vezi articolele lui Cope, Wortman și ale autorului.

[37] Lucrul acesta îl putem pune pe seama unei mai mari activități moleculare a celulelor. Darwin credea că: (*a*) expunerea la condiții noi trebuie îndelung continuată pentru a configura orice nouă variație, (*b*) excesul de hrană crește variabilitatea, (*c*) schimbarea condițiilor poate afecta întregul organism sau doar anumite părți, ori doar sistemul reproductiv, (*d*) variabilitatea nedefinită este rezultatul cel mai obișnuit al schimbării condițiilor.

[38] Chestiunea ridicată de către Mivart („Nature", 14 noiembrie, 1889, p. 41) nu este corect tratată. Desigur, nutriția trebuie să treacă prin celulele *somatice* ale sistemului digestiv, în drumul său către germo-celule; acest lucru este altceva decît prima ei trecere prin celulele somatice periferice ale anumitor organe și apoi comunicarea modificărilor acestora către germo-celule.

[39] „Biological Memoirs", p. 98.

[40] *Op. cit.*, p. 99.

[41] *Op. cit.*, p. 104. Sau, precum s-a arătat la p. 408, în critica experimentelor lui Hoffman asupra florilor.

de „izolare" și de „divergență" prezentate de Gilick și Romanes. În aceste cazuri, cea mai bună explicație pare a fi că mediul a acționat direct asupra germo-celulelor. Oricum, lucrul acesta ar putea fi dovedit doar prin experiențe de însămînțare artificială, deoarece este posibil ca cauza sterilității să se afle în niște funcții somatice accesorii ale fecundării sau ale relațiilor sexuale. Un al doilea moment de acest tip este efectul nutriției în determinarea sexului, așa cum s-a dovedit prin experiențele lui Young și Giron[42], fapt utilizat ca unul dintre principiile centrale ale celor două teorii ale eredității, avansate de către Ryder și, respectiv, Geddes.

Nu este necesar să se enumere bine cunoscutele cazuri de răspuns rapid la noul mediu, prin modificări, pe care trebuie să le analizăm oarecum diferit. Printre cele mai bine înregistrate sînt cele ale saturniei (importată din Elveția în Texas)[43] și artemiei[44]. Este foarte important faptul că modificările observate în astfel de cazuri sînt, în principal, adaptative, adică, în cursul a foarte puține generații, organismele nu numai că se aclimatizează pe deplin, dar dezvoltă în mod consistent noi trăsături adaptative.

Putem înțelege lesne cum poate răspunde germoplasma în mod direct la noul mediu, prin variabilitate generală, și chiar prin astfel de variații speciale precum cele mai sus citate de către Weismann, însă avînd în minte principiul fortuității, de ce descoperim și variații, nu numai la nivelul mărimii și al eflorescenței[45], ci și în natura adaptărilor directe? Acest aspect a fost recent ridicat de către Mivart, cu obișnuita sa acuitate în critica nimicitoare.

Nu consider a se fi dovedit că mediul acționează direct asupra germo-celulelor. Cu siguranță că, în cazul animalelor, nu putem determina pînă unde mediază celulele nervoase și alte celule somatice, pe lîngă celulele somatice ale sistemului nutritiv. Totuși, în procesul de accelerare a variabilității și în cel de producere directă a variațiilor de clasa a II-a avem exemple de astfel de răspunsuri rapide la mediul schimbat, încît presupunerea este oarecum în favoarea opiniei lui Weismann. În orice caz, o astfel de acțiune mediată a anumitor celule somatice nu poate fi acceptată în sprijinul principiului lui Lamarck, că efectele mediului în cazul grupurilor speciale ale celulelor somatice se fac simțite sau sînt transmise germo-celulelor în așa fel încît reapar într-un anumit grad în aceleași grupuri speciale de celule somatice la noul individ. De aceea, să ne concentrăm atenția asupra dovezii cu privire la modurile originii și transmiterii variațiilor în liniile adaptative definite (clasa a III-a). Apar trei explicații: 1. Aceste adaptări au fost selectate dintr-un număr de variații ale clasei întîmplării; 2. Germo-celulele răspund la mediu prin variații adaptative; 3. Variațiile își au originea în reacții adaptative ale celulelor somatice sub presiunea mediului, care au fost transmise germo-celulelor. Să examinăm mai întîi chestiunea variațiilor individuale.

4. Sînt adaptative variațiile individuale?—Cu greu m-aș fi gîndit că este necesară luarea în considerare a unei astfel de chestiuni, însă lucrul acesta trebuie făcut deoarece un autor recent, care solicită sancționarea dlui. Romanes și a dlui. Poulton, a avansat propoziția că transmiterea variațiilor individuale ar fi un rău efectiv[46]. Acest lucru echivalează cu a spune că adulții sînt mai puțin adaptați la mediul lor decît indivizii tineri, și că cea mai bună adaptare individuală va fi asigurată prin inerție. Aceasta ar fi—după cum menționează dl. Ball—o lovitură dură pentru principiul lamarckist, dar ar fi o și mai severă lovitură pentru principiul selecției naturale, deoarece, pentru a da un singur exemplu, se poate arăta în mod convingător că scheletul membrelor tuturor mamiferelor a evoluat în principal pe liniile întrebuințării și neîntrebuințării, și astfel, selecția ar trebui să fie în întregime eliminată. Pentru a exprima ideea utilității celei mai mari părți a variației individuale, Semper aplică termenul „adaptări", iar lucrarea sa[47] ilustrează și demonstrează din plin această lege. Desigur, ea se întemeiază pe principiul fiziologic general, că țe-

[42] Prin hrănire abundentă, Young a crescut procentul de femele printre mormoloci de la 56% la 92%. Giron a descoperit că oile, atunci cînd sînt bine hrănite, fată 60% masculi, iar cînd sînt prost hrănite doar 40%. Vezi Geddes și Thompson, *Evolution of Sex*, cap. IV.

[43] Înregistrat de către Wagner. Vezi *Die Entstehung der Arten durch Raumliche Sonderung*, Basel, 1889.

[44] Schmankewitsch.

[45] Astfel, Huxley a analizat mediul din perspectiva ipotezei selecției pure: „Mediul nu produce variație în nici o direcție anumită, dar favorizează și permite o tendință în acea direcție în care ea deja există . . . . Condițiile nu sînt productive la modul activ, ci permisive la modul pasiv", *Critiques and Addresses*, p. 309.

[46] W.P. Ball, *Are the Effects of Use and Disuse Inherited?*, „Nature Series", 1890, p. 128.

[47] *Animal Life*, 1887.

suturile reacționează, iar structura lor se diversifică proporțional cu funcțiile lor[48]. Viața este continua ajustare a relațiilor interne la relațiile externe, în care adaptarea generală a organismului la ambianța sa este, în ansamblu, constant crescătoare pînă către perioada declinului general.

Acest principiu al adaptării individuale este ilustrat în mod izbitor în studii recente asupra picioarelor de mamifere, corelate cu instantanee fotografice ale mișcării animale[49]. De exemplu, aceste studii arată, în cazul extrem de complex al reajustărilor oaselor carpiene—solicitate de reducerea simultană a unuia dintre oase ale antebrațului și a degetelor laterale de la picioare—, că tocmai redistribuirea liniilor de presiune tinde constant să perfecționeze adaptarea, prin reacții naturale ale creșterii țesutului osos. Unele dintre aceste adaptări se află în natura plus- sau minus-variațiilor, de la constituirea membrului; alte elemente rămîn *in statu quo*[50], sau în stare de echilibru, în care ajustarea lor este perfectă.

Există și o largă clasă de trăsături adaptative, atît la animale, cît și la plante, asupra căreia, atunci cînd o face, legea variației adaptative individuale operează în mod foarte obscur—de pildă, coloratia protectoare.

5. Cît de departe urmează variația rasei pe cea individuală?—Studiul variațiilor individuale l-a condus pe Spencer la concluzia că toate formele superioare (de vertebrate) au apărut din suprapunerea adaptărilor peste adaptări[51]. Cei care cercetează paleontologia vertebratelor observă ca adaptările rasei se conformează atît de îndeaproape legilor variației progresive individuale încît sînt tentați să caute explicația originii structurilor variate în reacțiile care apar la nivelul indivizilor. Acestea sînt liniile de variații definite, mai sus menționate.

Dacă, însă, ei sar la concluzia că variațiile individuale sînt cauza acestor variații ale rasei, pot să nu cadă în vechiul sofism al lui *post hoc ergo propter hoc*? Deoarece fiecare linie genetică va manifesta variații la nivelul liniilor definite ale adaptării, iar multe dintre aceste linii de variație apar la nivelul trăsăturilor la care nu poate fi observată nici o adaptare individuală[52]. Acum, nu există vreo dificultate teoretică în a presupune că cele trei clase de variații au modalități diferite de apariție, însă pentru a demonstra probabilitatea unei relații cauzale între variațiile individuale și cele de rasă ale clasei a III-a este necesar să se arate în plus: 1. Că în această clasă specială de trăsături, în care sînt operaționale evidente principii mecanice sau dinamice, variațiile de rasă se conformează neîncetat variațiilor individuale, deoarece, dacă unele dintre aceste trăsături nu se conformează, devin operaționale alte principii. Asta înseamnă că, dacă invocăm principiul lamarckist, trebuie să îl aplicăm cu consecvență, în fiecare situație. 2. Că nici o linie de variație definită nu apare în trăsături ale acestei clase, fără acțiunea antecedentă a acestor reacții individuale. Aceste prime testări ale antecedenței și consecvenței invariabile ar aduce un grad ridicat de probabilitate la existența relației cauzale; această probabilitate ar crește dacă s-ar putea arăta că nici o altă explicație a acestei clase de variații nu ar face față aceluiași test.

Mai întîi, cu privire la secvență. Majoritatea copleșitoare a variațiilor, așa cum se observă la seriile de fosile[53], apar de-a lungul liniilor de întrebuințare și neîntrebuințare. Weismann a insistat că toate variațiile din această clasă sînt în principal cantitative, că dacă un organ devine mai puternic prin exerciții el trebuie să aibă un oarecare grad de importanță, iar dacă este așa, el devine subiectul unei ameliorări prin selecție naturală[54]. Din dezvoltarea embrionară și din legile creșterii prin diviziune celulară rezultă că toate trăsăturile noi sînt cantitative, într-un sens, însă în ceea ce privește creșterea dinților avem exemple de apariție a unor structuri care sînt calitative, adică esențialmente noi, iar nu simple modificări ale formelor preexistente. Mă refer la adiții succesive de noi cuspide. După cum s-a observat deja, nu există o dovadă absolută în favoarea variației nedefinite a acestor trăsături. Noile cuspide nu apar în mod spon-

[48] Lamarck încă este ridiculizat pentru ideea sa, că nevoile și dorințele animalelor produc noi părți, dar singurul aspect ridicol se află în unele dintre ilustrațiile sale la această idee. Într-un sens, fiecare vertebrată este literalmente făcută din „oase-dorință", de vreme ce toate părțile se dezvoltă prin eforturile voluntare ale animalului de a-și obține hrana etc.

[49] Vezi articolele lui Cope și Ryder, și pe cel al autorului, *Evolution of the Ungulate Foot*, memoriu asupra Uinta mamalia.

[50] Un minunat exemplu de efect al întrebuințării, în producerea articulațiilor în coada peștilor, a fost dat de către Ryder, „Proceedings of the American Philosophical Society", 21 noiembrie, 1889.

[51] După cum menționează Ryder, în „British and Foreign Medico-Chirurgical Review", octombrie, 1858.

[52] Precum se observă în cazul adaptărilor mimicii și coloratiei protectoare.

[53] Vezi studiile precise ale lui Kowalevsky, Cope și Ryder, asupra vertebratelor și ale lui Hyatt, Dall și alții, asupra nevertebratelor.

[54] „Biological Memoirs", p. 84.

tan în locuri întîmplătoare, ca apoi să dispară, să fie înlocuite prin evoluție graduală de cele care s-a întîmplat să apară în punctele adaptative[55]. Una dintre cele mai surprinzătoare descoperiri recente este că aceste cuspide succesive se adaugă una după alta la coroana conică simplă, în punctul de maximă uzură, adică punctele cele mai uzate ale seriilor de generații anterioare sînt cele în care apar noile cuspide ale generațiilor următoare.

Cu toate acestea, paleontologii nu pot pretinde că această succesiune este universală. Printre rarele excepții apar, în primul rînd, unele cuspide secundare[56] care apar din baza coroanei, adică cu totul în afara zonei de întrebuințare și neîntrebuințare, și urmează aceeași dezvoltare susținută pînă cînd ating nivelul în care devin în mod evident folositoare și contribuie la sfărîmare. În al doilea rînd, avînd în vedere principiul că acțiunea și reacțiunea a două suprafețe opuse trebuie să fie egală, sînt dificil de explicat anumite cazuri în care observăm că o cuspidă de pe un maxilar se dezvoltă, în vreme ce cuspida de pe celălalt maxilar, opunîndu-i-se și probabil stimulîndu-i dezvoltarea, degenerează[57]. Puterea acestor excepții se împotrivește cu tărie principiului lamarckist, mai puțin în cazul în care și pentru acestea, cercetări ulteioare ar dovedi că se acomodează legilor adaptării individuale. Consider că cea mai puternică linie de atac care poate fi adoptată în viitor împotriva lamarckismului va fi să se arate că anumite trăsături (precum cele de mai sus), în care se presupune a opera, nu ar putea fi produse pe calea principiilor adaptării directe.

Dacă, însă, respingem principiile lamarckiste, trebuie să desemnăm selecția drept cauză a acestor linii de variație definită, deoarece nimeni nu poate susține o a treia alternativă.

6. Care este relația dintre variație și selecție?— Problema utilității este prima care apare atunci cînd încercăm să explicăm originea unor astfel de variații, precum cele pe care le avem în vedere pe calea principiului selecției. Într-o recentă discuție însuflețită, care a avut loc între Romanes[58], Mivart și alții, pe de o parte, și Wallace[59] și Dyer, de cealaltă, s-a arătat marea diferență de opinii cu privire la utilitate. Atît timp cît problema se sprijină pe substituirea selecției naturale pure cu principiul lui Lamarck, în această discuție am putea evita problema mai largă, acceptînd că toate trăsăturile dețin sau au deținut odată un oarecare grad de utilitate, sau invers. Lucrul acesta este la fel de necesar atît pentru principiul lui Lamarck, cît și pentru cel al lui Weismann. Chestiunea esențială aici este dacă plus- sau minus-variațiile din stadiile avansate, sau variațiile din stadiile inițiale, sau mai mult, variațiile care constituie înseși stadiile inițiale, sînt de o asemenea importanță în ceea ce privește greutatea lor pe scara evoluției, încît să acumuleze linii definite sau variații adaptative[60]. Să presupunem că așa ar fi; ce presupuneri sînt necesare în continuare?

Pentru început, fac propunerea că toate aceste variații își au originea în legile care am văzut că guvernează variațiile clasei I și a II-a, deoarece conform principiului lui Weismann, nu putem accepta nici un alt mod de apariție a lor. Prin urmare, ele trebuie să înceapă în mod nedefinit, dar să asigure o direcție definită, prin selecția direcțiilor favorabile și eliminarea celor nefavorabile. Această direcție trebuie să fie mereu pozitivă, dacă trăsăturile se dezvoltă prin selecție directă[61], sau neutralizată, dacă trăsăturile sînt susținute de selecție, sau negativă, dacă trăsăturile degenerează sub influența panmixiei (încrucișare liberă) sau chiar a selecției inverse[62]. Conform legii regresiei a lui Galton, fiecare nouă uniune de indivizi va tinde să ducă înapoi, către mediocritate, toate plus- și minus-variațiile, chiar și acolo unde ambii părinți arată o tendință comună în aceeași direcție. Această tendință regresivă către mediocritate, constatată în cadrul uniunii unei singure perechi, va fi accelerată în continuare, prin panmixie[63]. Am presupus continua

[55] Vezi *The Evolution of mammalian Molars to and from the Tritubercular Type*, în „The American Naturalist", decembrie, 1888.

[56] Precum în cazul unor molari ai ungulatelor din terțiarul tîrziu.

[57] Mă refer la paraconid și hipocon.

[58] „Majoritatea diferențelor specifice sînt inutile (non-adaptative), în „Nature", 1889, p. 8.

[59] „Nu există dovadă că trăsăturile specifice sînt în mod frecvent nefolositoare".

[60] Darwin a abandonat în mod clar principiul utilității în cazul saturniei. Vezi scrisoarea către Mority Wagner, *Life and Letters*, vol. III.

[61] Vezi „Biological Memoirs", p. 264, 85, 101, 275.

[62] Romanes s-a străduit să arate că dacă o trăsătură devine dăunătoare, selecția va tinde în mod activ să o elimine.

[63] Galton a arătat, că în cadrul uniunii a doi indivizi care prezintă trăsături excepționale, este probabil ca doar puțini dintre urmași să se depărteze de mediocritate atît de mult cît media părinților (*Natural Inheritance*, p. 106).

acțiune a selecției și abundența de variații favorabile, pentru a face deducții pe această bază, însă am văzut sub Întrebarea 3 că variabilitatea este în general mai mare atunci cînd condițiile externe sînt mai favorabile; în același timp, selecția trebuie să fie mai puțin activă, deoarece lupta pentru existență este mai puțin severă, adică selecția este mai puțin rapidă atunci cînd materialul pe care operează este mai abundent. Atît în ceea ce privește probabilitățile de producere a liniilor definite ale variației la nivelul unui singure trăsături ale acestei clase! Totuși, evoluția nu este un proces de „rostogolire" a unui buștean, în care anumite părți rămîn în urmă, în vreme ce altele sînt ameliorate de selecție; în rîndul fosilelor, pe măsură ce toate părțile organismului scheletal sînt cercetate concomitent, sub aspectul evoluției, trebuie să presupunem variabilitatea nedefinită în fiecare parte, și să admitem probabilitatea că, mai ales la părțile necorectate, suma variațiilor favorabile va fi egală cu suma variațiilor nefavorabile, și astfel se neutralizează între ele, pe măsura implicării selecției. De aceea, trebuie să adăugăm presupunerea că aceste linii definite vor fi selectate în corelație cu cele care se observă că apar în toate părțile înconjurătoare, iar acceptînd că grupurile de părți corelate pot varia simultan[64] (de exemplu, membrele anterioare și posterioare, sau un șir de vertebre), tot va trebui să presupunem în continuare că aceste variații sînt selectate împreună cu variații corelate din părți absolut necorelate, cum ar fi dinții[65]. În continuare, trebuie să mai presupunem că selecția acționează cu aceeași rată pentru a produce în mod simultan aceleași linii paralele de variații adaptative, în cadrul speciilor înrudite sau în arii întinse, precum la speciile americane și europene ale tipurilor de cai. Dacă se susține că acest paralelism a fost păstrat prin încrucișare, atunci argumentele bazate pe divergență și izolare își pierd tăria. Dacă s-ar spune că combinațiile de variații favorabile apar în natură, nu doar la nivelul părților corelate, ci și la al celor necorelate, iar selecția acționează asupra acestor combinații, atunci cei care sprijină principiul lui Weismann trebuie să-și asume, în continuare, că există linii definite ale variației blastogenice. Acest *argumentum in circulo* ne-ar aduce înapoi la chestiunea de la care s-a plecat: care este cauza liniilor definite ale variației?

Pot fi transmise variațiile dobîndite?—Trebuie acceptat de toată lumea că, din moment ce germocelulele sînt în mod obișnuit și de timpuriu diferențiate și separate de celulele somatice, este foarte greu să se înțeleagă modul în care schimbări definite de la nivelul anumitor celule somatice periferice, apărute la metazoarele superioare adulte, pot produce astfel de schimbări la nivelul germo-celulelor, încît să fie reproduse la urmași, chiar și dacă acceptăm că procesul se desfășoară într-un interval de timp foarte întins. Dacă, însă, un astfel de proces are loc, rămîne ca embriologii să elaboreze o teorie pentru acesta, deci nu ne preocupă procesul, ci dovada. Orice dovadă avută în vedere mai sus aparține la propriu evoluției; acum trebuie să avem în vedere situația unora dintre clasele de dovezi cu privire la transmitere.

Dovezile extrase din mutilări sînt oarecum contradictorii. Lucrul a fost pe deplin discutat recent de către Weismann, Eimer și alții. El implică două elemente care nu se observă în cursul obișnuit al evoluției: 1. Transmiterea imediată a tuturor trăsăturilor, 2. Transmiterea trăsăturilor care au afectat organismul, nu a celor dobîndite de la sine pe cale firească. Cred că, sub acest capitol, nu s-a produs nici o dovadă incontestabilă în favoarea transmiterii trăsăturilor dobîndite.

O altă clasă de dovezi constă în ceea ce se crede a fi cazuri de moștenire a influențelor materne exercitate în uter asupra urmașului. Este o axiomă printre crescători că un mascul reproducător bolnav poate afecta un întreg neam. Unul dintre cele mai izbitoare cazuri este cel al iepei arabe a lordului Morton, care a fost împerecheată cu o zebră din subspecia quagga, iar apoi cu un pursînge arab, mînzul celui din urmă prezentînd dungile zebrei. Profesorul Turner spune despre acest caz: „Cred că pe perioada lungii ei gestații cu hibridul, mama a dobîndit capacitatea de a transmite dungi precum cele de quagga. Ovulul trebuie să se fi modificat pe cînd încă se afla în ovar"[66].

Mă refer la articolele lui Vines[67] și Turner[68], privitoare în special la presupusa izolare a germocelulelor, și care arată că la metazoarele inferioare și la unele dintre metafitele superioare germo-plasma se

[64] Faptul că ele fac astfel ar putea fi folosit ca un argument indirect în favoarea principiului lamarckist.
[65] Sau trăsături adaptative pentru protecție, mimică, ornamentație sexuală etc.
[66] Vezi „Nature", 1889, p. 532.
[67] *An examination of Some Points in Prof. Weismann's Theory*, în „Nature", 24 octombrie, 1889, p. 62.
[68] *The Cell Theory, Past and Present*, în „Nature", 6 și 13 noiembrie, 1890.

difuzează în organism și astfel intră în relație cu *soma*.

Așa cum am sugerat la Întrebarea 1, la aceste organisme de tranziție, ar trebui să observăm că s-a stabilit relația dintre celulele somatice și germo-celule, dacă ea există. Faptul că, dacă această relație era avantajoasă, ea trebuie să fi fost păstrată de către selecție, este o deducție necesară din teoria lui Weismann. Dacă Selecția poate purta povara Evoluției, cu siguranță că ea poate da seamă de originea Principiului lamarckist cu privire la transmitere.

Concluzii.—Concluziile la care am ajuns în urma acestei discuții trebuie să se refere în cele din urmă la existența liniilor definite ale variației blastogenice. Dacă astfel de linii nu există, principiul lamarckist cade *ipso facto*; dacă ele există, tot trebuie să estimăm probabilitățile principiilor wesimannist și lamarckist, ca oferind cea mai adecvată explicație în favoarea lor, avînd în minte chestiunea transmiterii, cu referire la aceste probabilități.

Principiul lui Weismann depinde de selecție ca sursă a liniilor definite ale variației. Ce dovadă a fost adusă în sprijinul ipotezei—primare, dar absolut esențiale—că, de exemplu, o cuspidă mică adaptabilă este un factor al supraviețuirii, în vreme ce micuța ei tovarășă neadaptabilă este un factor al extincției? Pentru a nu mai menționa asumpțiile ulterioare, care ne copleșesc atunci cînd căutăm să deducem adaptarea definită din variații nedefinite.

Principiul lamarckist ne procură o explicație a fenomenelor simultane de adaptare progresivă, care se observă în cele mai multe dintre acele părți pe care le afectează, inclusiv corelația și paralelismul. În prezent nu se poate spune că acesta explică *toate* fenomenele din sfera sa; trebuie să explicăm aceste fenomene sau să abandonăm principiul.

Din dovezile actuale rezultă, ca o concluzie parțială, că, pe baza principiului lui Weismann, putem explica transmiterea dar nu evoluția, în vreme ce, în prezent, cu principiul lui Lamarck și cu principiul selecției lui Darwin, putem explica evoluția dar nu transmiterea. Infirmați principiul lui Lamarck și vom fi obligați să presupunem că, în cadrul evoluției, există un al treilea factor despre care nu știm nimic.